ANNO

1645.

2 vols. in 1. First editions.

* Harvey: De motu Cordis et Sanguinis in Animalibus. Fkft. 1628 see p. 212 ff. plus illustration. Frontispiece and 18 illustrations.

Ex libris John Landwehr.

17

Emile Hemmers-

JOH VAN BEVERVVIICK

HEEL-KONSTE,

Ofte,

Middelen, ende Maniere om alle Uyt-wendige Gebreken te genesen.

IOH. VAN BEVERVVIICK

HEEL-KONSTE,

ofte

DERDE DEEL

Van de

GENEES-KONSTE,

Om de Uytvvendige Gebreken te Heelen.

TOT DORDRECHT,

Gedruckt by Hendrick van Esch.

Voor *Pieter Looymans* ende *Maerten de Bot*, Boeck-verkoopers. In't jaer 1645.

Privilegie.

EEn yder wert verboden by Octroy van de Heeren Staten Generael, in date den 4. April, ende de Attache van wegen de Provincie van Hollandt, in date den 10. dito 1642. vergunt aen Dr. Johan van Beverwijck, Schepen der stadt Dordrecht, dit tegenwoordigh VVerck, binnen den tijdt van negenthien jaren te drucken ofte doen drucken, te verkoopen, ofte elders nagedruckt in de Provincien te brengen, te verkoopen, ofte uyt te geven, sonder bewilliginge van den voorsz. Beverwijck, op de verbeurte van de na-gedruckte Exemplairen, ende daer-en-boven van een somme van drie hondert Car. guldens, t'appliceren als naeder by het Originele Octroy te sien is.

NA dat wy geſchreve͂, ende uyt-gegeven hebben, hoe de GESONTHEYT, door goede Maniere van Leven onderhouden, ende door Geneeſ-middelen herſtelt kan werden: ſoo zijn wy oock verſocht, het overige daer by te vougen, te weten, hoe de Uyterlicke gebreken geheelt moeten weſen. Waer in wy niet en hebben konnen ledigh ſtaen, ſoo om goede vrienden eenen gewilligen, ende weynigh beſwarenden arbeyt niet te weygeren, als om de beſchrijvinge van de Konſte hare volkomene Leden te geven. Te meerder, om datter dagelijcx veel Onverſtandige dit werck, tot groote

ſchade van de Gebreckelicke, de rechte Heel-meeſters ontnemen. Tegens ſoodanige heeft onlangs de aerdige *Petrus Baardt*, geneeſ-heer tot Leeuwaerden, uyt-gegeven op deſe oude Spreucke,

Of ſnijt, of brant,
Of helpt aen kant,

het volgende Dicht:

Och neen, dit ſpreeck-woort is niet waer;
Iae, immer, 't is ſoo ver van daer,
Dat deſe Man geluckigh is,
Die, met ſyn onbekeken Pis,
Die, met een half-verrotten Scheen,
Loopt na een goe Chirurgus *heen,*
Flucx moeter Vaders Plaeſter op,
En Af-vaers Bry moet by de kop;
VVil 't dan niet gaen, mijn Vrient, dit moet
Het Morbum *zijn; ſiet wat ghy doet:*
Ick weet een goe gelegentheyt,
Hier achter, by ons oude Meyt,
Die is nu kortelick getrouwt,
My dunckt wel datſe Slapers hout,
Vergeet u hier een weeck of meer,
Soo krijghdy u Geſontheyt weer;

Voor-

Voorwaer, ghy zijt een jonger Helt,
My deert dat ghy dus zijt gestelt,
Iae wel, ghy bent een rijcker Man,
Hoe Pestilency quaemjer an?
'K gaf liever noch een Blanckje meer,
En hielde vaerdigh mijn geweer:
VVel, seght eens, zydy des gesint?
Soo wil ick sien men yemant vint,
Die u een kamer maeckt geree,
En u een goet gerack aen de'e.
VVat my aengaet, ick, om mijn Kunst,
Heb door het gantsche Lant de gunst,
Het komt my op geen Boer of thien,
Daer hoeft ghy niet naer om te sien,
Doch, wat geseyt wert, segh ick al,
Mijn goede Vrient, u te geval,
VVant u, sonder Decoctien,
Te helpen, ick geen Menschen ken;
Hout my maer van d'Aptheker vry,
De rest, siet daer, die schenck ick dy:
Mijn VVijf een Schape-kees of vier,
Op dat men 't dies te eer bestier;
En oft u Volckjen vragen quam,
Soo dunckt my benje t'Amsterdam,
En houdje na de Cnyr wat bleecx,
Soo seght, ja wel, ick ben wat queecx,
Misschien of my d'Hollantsche Traen,
Niet al te wel wil hangen aen.

En raeckt mijn Oom-kool dan in't bedt,
Sint-felten eens, mijn Boer, ick wedt
Du raeckster met geen praten af,
Men soeckt dijn Koren, niet dijn Kaf;
Drinck dan, en sweet soo langh je mooght,
En flijpt, en quylt soo langh je drooght;
Iae, immer, soo langh dat u huyt,
Soo naeukens om de Boncken sluyt,
Gelijck de vellen van een Ael,
Getrocken om een houten Pael.

VVech, meester Lenaert, meester Geert,
VVech, Kamper-beudel met u Sweert,
Die 't Volckjen eerst de Leden reckt,
En alles uyt malkander treckt,
Die rabraeckt, brant, die snijt, en vilt,
Die kopt, en geesselt, soo ghy wilt,
En dan den armen Gaeu-dief weer,
Steeckt, ficx en vaerdigh, in syn kleer,
En jaeght hem stracx ter poorten uyt,
En meent dat dit wat groots beduyt,
Iae, dat u hierom al de Lien,
Behooren vrientschap aen te bien?
Hierom soudt ghy Schirurgen *zijn,*
Dat komt oock nimmermeer in mijn;
Hier buyten was nu laetst een VVeert,
Die hadt syn Schouder Disloceert,
En oock gefractureert *syn Been,*
Dat 't Offis *stack door 't* Cutis *heen,*

Daer

Daer waren twee Schirurgen *by*,
Met elck een Doctor aen haer zy,
VVat holpet doch, al eer ick quam,
Men hulp, noch baet, noch niet vernam,
Eer ick noch hadt gereſtauriert,
En de Soluſi viſitiert,
Soo ſond ick deſen Reſipe,
Aen Loſ-pots winckel in de Ste,
'T was Recipe Farijn Fabaar,
Arriſtoloſy, Backalaar,
Bolis Armenis, an' een Ongs,
Wat Albis Griek, off Hongde-ſtrongs,
Croc Martis, Terrum Sigillaet,
Sic parum; *of, ſoo ghy 't verſtaet:*
Miſce: ſec. art. & coq. in Oll',
Dum manent tribus partes vol,
Poſt, adde Oleor Myrtin,
Roſarum, & wat Eeck van Wijn;
Fac nunc in Olla, *die wat paſt*,
Et ligas cum *een Blaeske vaſt*;
Met dit mijn deftigh Defenſijf,
Beſloegh ick 't Been, en ſpaecktet ſtijf.
En quamer met tot goede Cuyr.
Het beterde van uyr tot uyr,
Alleenigh blijft ſyn arm wat ſlap,
Dat's niet met al, dat help ick knap;
En 't Been dat ſtaet een weynigh ſcheef,
VVat ſchaedt dat, of het oock ſoo bleef?

 Ick

Ick woud' ick eens een Hencker von,
Die my dit werckjen na doen kon;
Ons Konst is van een ander aert,
En oock veel meerder eere waert,
Hippocrates *is selfs geweest*
Een Surgjus, *soo men by hem leest;*
Galenus, Celsus, *en veel aer,*
Doen 't olim *in die tijden waer,*
Oft schoon haer Beenen zijn in't Graf,
Nochtans zijn wijder Spruyten af;
En oft het Gangreneuse *quaet,*
Eens yemant Neus en Oor af-aet,
En oft het vliegend' Aquila,
Eens ruckte schielick yemant na,
En oft het Turbith minerael,
Een Sondaer bracht in 's Hemels Zael,
En oft men eens een Latingh de'e,
Die onder 't werck nam yemant me'e;
VVat eerlick mensche van verstant,
VVoont hier, oft in een ander Lant,
VVie vondt doch soo geleerden Man,
Die alle Sieckt' genesen kan?
Men weet wel, die een harden Oest
Met stompe Beytels kerven moest;
Ghy riept, voorwaer de Man is door,
Soo yemant u dit lagh te voor;
Een sware Sieckte scheyt oock niet,
Voor dat men stercke Kruyden biet.

Seer

Seer wel heeft eertijts, in ſijn Wet, onſen grooten *Hippocrates* geſeyt, dat de Konſte van te geneſen, ende te heelen, uytnemende was boven alle andere: maer dat ſy, ſoo om de ongeleertheyt der gener, die haer by de hant namen, als, om de onwetenheyt van de gene, die onbeſcheydelick van ſulcke oirdeelden (dewijl, gelijck *Plinius* ſeyt, niemant lichtelicker gelooft wert, als die hem voor een goet Geneeſ-meeſter uyt geeft) leyt nu verre onder alle de Konſten. Ende ſoodanige zijn de gene (gelijck de gemelte *Hippocrates* ſchrijft, in ſijn bouck van de Konſte) die de rechtſinnige in haer Konſte, beſpotten, ende verdeelen. Het welck de geſworen leſſe is van de Quac-ſalvers. De oirſaeck hier van wert op ſijn hooft

hooft geraeckt by den selven *Hippocrates*, in de selve Wet, van datter in de Steden geen straffe over de Konstbrekers gestelt en is, dan van Schande, de welcke haer koude kleederen niet eens en raeckt, als daer van soo vol gepropt zijnde, dat sy van buyten niet en konnen gequetst werden. Het is een ander dingen met wetenschap ende ervarentheyt een Konste te oeffenen, een ander met koussen, ende schoenen, gelijck een boer in een wetering, als het spreeck-woort seydt, rouckeloos in dit werck, te springen. De Goden, seyde een Griecx Poëet, verkoopen alles voor Arbeyt; gelijck oock zal blijcken, uyt het gene, wy hier beschrijven, wat arbeyt, ende neerstigheyt vereyscht wert, om voor een goet Heel-

mee-

meester uyt te gaen. De Griecksche overste *Timoleon*, werde eertijdts, om dat hy de Steden van Siçilyen soo ras geluckelick in-nam, geschildert met de Fortuyn, die hem al slapende de selve toe-bracht. Dan de Konste van heelen, ende genesen en komt niemant al slapende t'huys: maer laet haer mede koopen door gestadige vlijt, neerstigheyt, ende langdurige ervarentheyt. Het welck wel aengemerckt is van den meer-gemelten *Hippocrates*, in sijn eerste Kort-bondige Spreucke, dewelcke wy oordeelen, hier niet qualick, tot voorstel, zal konnen ontledet werden. Wy zullen eerst sijn Woorden uyt het Griecx vertalen, ende dan, daer over, Verklaringe by-brengen:

Het Leven is kort: maer de Konste lang.

De

De Gelegentheyt is ſnel, ende haeſt voor-by gaende. Het Verzoucken vol gevaers. Het Oordeel valt ſvvaer. 'T en is oock niet genoegh, dat een Geneeſ- ofte Heel-meeſter ſelver vaerdigh is, om al te doen, het vvelck behoort: maer ſulcx moet oock geſchiedē door den Siecken, ende die hem byſtaen; als mede in't gene, dat van buyten komt.

In deſe korte Spreucke, doet *Hippocrates* een nootwendigh vermaen om den Tijt wel neerſtigh waer te nemen, ende den ſelven, met geen ydelheyt, ofte ledigheyt, onnuttelick over te brengen.

Voor-eerſt, ſeyt hy, *'t Leven kort te zijn*, het welck, behalvens de dagelickſche onder-vindinge, oock getuyght wert van den H. *Job* in het 14. Capittel. *De Menſche van eene vrouvve geboren is kort van dagen, hy komt*

voort,

voort, als eene Bloeme, ende wert af-gesneden: oock vlucht hy als een schaduwe, ende bestaet niet. De geleerste onder de Romeynen *Varro*, seyde daerom den Mensche een Belle te zijn. De reden wert van den H. *Jacobus* verklaert in 't 4. Capittel. *Het leven*, seyt hy, *is een damp, die voor een weynigh gesien wert, ende daer na verdwijnt.* Desen damp komt uyt de eerst-geborẽ Vochtigheyt, verweckt door de natuyrlicke Wermte, die gestadigh op malkander wercken, ende het Leven, dat in haer bestaet, soo lang onderhouden, tot dat, als men gemeenlick seyt, de Kaers in de pijp brant. Niet alleen en heeft *Hippocrates* op de Kortheyt onses Levens in 't gemeen sijn oogh gehadt: maer oock op de Konste, die hy schrijft lang te zijn,

De Gelegentheyt is ſnel, ende haeſt voor-by gaende. Het Verzoucken vol gevaers. Het Oordeel valt ſwaer. 'T en is oock niet genoegh, dat een Geneeſ- ofte Heel-meeſter ſelver vaerdigh is, om al te doen, het welck behoort: maer ſulcx moet oock geſchiedẽ door den Siecken, ende die hem byſtaen; als mede in't gene, dat van buyten komt.

In deſe korte Spreucke, doet *Hippocrates* een nootwendigh vermaen om den Tijt wel neerſtigh waer te nemen, ende den ſelven, met geen ydelheyt, ofte ledigheyt, onnuttelick over te brengen.

Voor-eerſt, ſeyt hy, *'t Leven kort te zijn*, het welck, behalvens de dagelickſche onder-vindinge, oock getuyght wert van den H. *Job* in het 14. Capittel. *De Menſche van eene vrouwe geboren is kort van dagen, hy komt voort,*

voort, als eene Bloeme, ende wert af-gesneden: oock vlucht hy als een schaduwe, ende bestaet niet. De geleerste onder de Romeynen *Varro*, seyde daerom den Mensche een Belle te zijn. De reden wert van den H. *Jacobus* verklaert in't 4. Capittel. *Het leven*, seyt hy, *is een damp, die voor een weynigh gesien wert, ende daer na verdwijnt.* Desen damp komt uyt de eerst-geborẽ Vochtigheyt, verweckt door de natuyrlicke Wermte, die gestadigh op malkander wercken, ende het Leven, dat in haer bestaet, soo lang onderhouden, tot dat, als men gemeenlick seyt, de Kaers in de pijp brant. Niet alleen en heeft *Hippocrates* op de Kortheyt onses Levens in't gemeen sijn oogh gehadt: maer oock op de Konste, die hy schrijft lang te

zijn,

zijn, ten aenſien van het korte Levē; daer mede een ſpoor gevende, om den Tijt, die ons Godt almachtigh vergunt, van wegen ſijn kortheyt koſtelick zijnde, niet te verwaerlooſen; maer geen oogenblick te laten verloren gaen, ende, gelijck de wijſe *Solon* van ſijn ſelven ſeyde, met het vermeerderen der jaren, altijt voort te leeren.

Γηράσκω δ᾽ αἰεί, πολλὰ διδασκόμενος.

Aßiduè addiſcens ad ſenium propero.

Wat onſe Konſte belangt: Al heeft yemant noch ſoo lange de ſelve met verſtant, ende neerſtigheyt geoeffent, ſoo en valt het juyſt niet, dat hem alles voor-komt; waerom hy oock den langen wegh van deſe Konſte, nae ſijnen wenſch, niet wel, met volkomen kenniſſe, en kan door-wandelē.

Hip-

Hippocrates ſelver bekent aẽ *Democritus* ront uyt, dat hy noch niet aen 't eynde van de Konſte gekomen en was. Ende hy is even-wel de grootſte geweeſt onder al de Geneeſ-heeren, eñ van den welckẽ *Macrobius* wel heeft derven ſchrijven, dat hy niet bedriegen, noch bedrogen konde werden. Derhalven hebbe ick altijt nootſakelick geacht, dat een yegelick, het gene hy byſonders in't oeffenen van de Konſte, aengemerckt hadde, zoude door den druck gemeen maken; tot dienſte van de gene, die noch leven, ende nae zullen komen, om de ſelvige, door neerſtige ſorge, in de lange Konſte, te helpen verlichten. Dit is onder de onſe loffelick, eñ wijdtloopigh gedaen by D^r. *Pieter van Foreſt*, edelman van Alcmaer, eñ lange

jaren Geneeſ-heer tot Delft, als mede neerſtelick by Dr. *Carel Battus*, Geneeſ-heer tot Dordrecht, eñ onlangs met ſonderlinge geleertheyt, ende naeu-keurigheyt by Dr. *Nicolaes Tulp*, Raet, Schepen, ende Geneeſ-heer van Amſterdam. Ick zal beſluyten, met den geleerden Romeyn *Plinius*, in den 7. brief van ſijn 3. bouck, dat wy, ſoo veel in ons is, deſen ydelen, ende bouw-valligen tijt, indien wy niet en konnen met dadẽ (want deſe ſtaen in de hant van een ander) altijt door *Studien* uyt-recken; ende van wegen ons het lang leven geweygert is, wy even-wel wat na-laten, tot bewijs, dat wy geleeft hebben; ende (zal ick daer by vougen) oock naer ons Doot de Levende noch dienſtich blijven.

Vor-

Vorder, dat de Konste lang is, wert mede bevestight door het gene *Hippocrates* daer by vought, te weten, dat de Tijt snel is, en de Gelegentheyt haest voor-by gaet. Soo seydt oock de Grieckshe history-schrijver *Polybius*, dat de Gelegentheyt, om yet te doen, haest voor-by gaet. De reden wert gegeven by de wel-sprekenste onder de Griecken, *Demosthenes* (*2. de fals. legat.*) door dien dickwils gebeurt, dat de Gelegentheyt van vele, ende groote saken in een kleyn oogenblick besloten wert. Daer op is seer wel geseyt van eē ander Griecx history-schrijver der Romeynsche outheyt *Dionysius Halic.* (in sijn 11. bouck) dat de Tijden haer niet na het Werck: maer het Werck hem na de Tijden schickt. Sulcx is

in 't Menſchelick Lichaem wel waer te nemen, om de geſtadige verandering, die 't ſelve uyt ſijnē oorſpronck onderworpen is, als oock die door de verſcheyde tijden der Sieckten voort-komt. De Gelegentheyt heeft in alles veel te ſeggen, eñ dient wel waer-genomen, als ras om-keerende; waerom ſy van de Poëten op een omgaende rat geſtelt wert. *Auſonius*, een Latijns poëet, doet haer *Epigr. 12.* aldus ſpreken:

Sum dea, quæ rara, & paucis OCCASIO *nota.*
Quid rotulæ inſiſtis? Stare loco nequeo.
Quid talaria habes? Volucris ſum.

Dit ſelfde is mede op vragen, ende antwoorden noch volkomender geſtelt by de Griecſche poëet, *Poſidippus 4. Anthol. 14.* ende over-geſet in 't Latijn door *Gyraldus*, als oock door den grooten rechts-geleerden *Alciatus*, in

VOOR-REDEN.
in dese Verssen met het Sinne-beelt:

Lysippi hoc opus est, Sicyon cui patria. tu quis?
Cuncta domans capti Temporis articulus.
Cur primis stas? usque rotor. talaria plantis
Cur retines? passim me levis aura rapit.

In dextra est tenuis dic unde novacula? acutum
Omni acie hoc signum me magis esse docet.
Cur in fronte coma? occurrens ut prendar. At heus tu.
Dic cur pars, calva est, posterior capitis?

Me Semel alipedem si quis permittat abire,
Ne poßim apprenso postmodo crine capi.
Tali opifex nos arte, tui caussa, edidit, hospes:
Vtque omnes moneam, pergula aperta tenet.

Dat, om wel uyt te wercken 't gene men voor heeft, de Gelegentheyt seer veel vermagh, insonderheyt in den Oirlogh, is eẽ yegelick genoegh bekent, schrijft de gemelte *Polybius* in 't 10. bouck van sijn historye. Maer gelijck de Genees-konste veel gemeen heeft met de Krijghs-konste, onder andere, dat sy beyde met eenen misslagh gedaen hebben; waerom dickwils in de Historyen, insonderheyt der Griecken, gelijckenisse van malkander genomen wert: soo en staet hier niet minder, als in den Oirlogh, op bequame Tijdt, ende goede Gelegentheyt sorghvuldelick te letten. Den jongen *Scipio* (schrijft

Plu-

Plutarchus in ſijn Spreucken) plagh te ſeggen, dat de Tijdt hem ſekerheyt gaf, ende dat een goet Velt-overſte, niet anders als een Heel-meeſter, om het quaet te helpen, niet, als op't laetſte, moſt tot het Yſer komen. Soo kan yemant oock verſuymt werden, gelijck in Pleuris, Brandende-koortſchē, als men hem niet by tijdts en doet laten. Ende ſoo gaet het oock met andere Geneeſ-middelen in andere Sieckten.

Het *Verſoucken* (vervolght *Hippocrates* noch) *is gevaerlick*. Want ſulcx en geſchiet niet in Kat, ofte Hont, maer in den Menſche, die het edelſte Lichaem heeft, onder alle de ſchepſelen. Maer het ſelfde valt in vele ſeer verſcheyden, gelijck oock zijn de Oirſaken van de Sieckten;

jae ſtrijden in eene, ende de ſelvige regel-recht tegen malkanderen. Wy zullen, om kortheyts wille, maer een exempel by-brengen. Het *Colijck* komt gemeenlick van kout Slijm, ende Wint, doch ſomtijts oock wel van Gal, ende Hitte. Soo getuyght Dr. *Heurnius*, dat, als hy Radijs, ofte Peper gegeten hadde, dapper met het Colijck plagh gequelt te weſen.

Om dat deſe Oirſaken ſoo ſwaerlick te onderſcheyden zijn, ſoo valt oock het *Oirdeel ſvvaer*, ende en kan niet, als door groot Vernuft, ende lange Ondervindinge bekomē werden. Waer van de poëet *Manilius* ſeer wel ſeyt in ſijn 1. bouck,

> *Per varios uſus artem experientia fecit,*
> *Exemplo monſtrante viam.*

Derhalven, gelijck *Cicero* ſchrijft in't 1. bouck

1. bouck der Officyen, en konnen noch Geneeſ-meeſters, noch Velt-overſten (hier wert al wederom by de verhaelde gelijckenis gebleven) al hebben ſy de Leeringen der Konſte wel begrepen, yet loffelicx aenrechten, ſonder geſtadige Oeffeninge.

Vorders, gelijck tot meeſt alle Werckinge, drie Dingen vereyſcht werden, een dat de ſelve voornamelick doet, een tweede ſonder welcke het werck niet en kan geſchieden, ende een derde, waer door het beter uyt-gevoert wert: ſoo is in de Heelkonſte de Meeſter de gene die het werck doet, eñ als opperſte werckbaes van de Geneſinge; de Siecken, ofte Gebreckelicke is de gene, ſonder welcke de Geneſinge niet geſchiedẽ

en zoude; die hem dienen, ende de Wtwendige ſaken, door welcke het werck beter gedaen wert. Daer op ſlaet dan 't gene *Hippocrates* ſeydt, *niet genoegh te vveſen, dat een Heel-meeſter hem aenſtelt, om alles te doen vvat van nooden is: maer oock de Siecke, ende die by hem zijn, als oock de Dingen, die van buyten komen.*

Wat voor eerſt den Heel-meeſter belangt, daer van zullen wy de beſchrijvinge van den Romeynſchen *Corn. Celſus* by-brengen, uyt de Voorreden van ſijn 7. bouck. *Een Heel-meeſter, dient vvel Jong te vveſen, ofte altijdt niet ſeer oudt, ſterck, ende vaſt in de Hant, in't minſte niet bevende, ſoo vvel ſlings, als rechts; ſcherp van geſicht, kloeck-moedigh, onbermhertigh, poogende met alle vlijt te helpen den genen, die hy onder handen krijght: maer even-vvel noch door ſijn ſchreeu-*

ſchreeuvven meerder haeſt, als dienſtigh is, noch minder ſnijdt, als den noot vereyſcht: dan alles ſoo uyt-voert; gelijck of het kermen van een ander, hem niet eens en bevveeghde. Daer op ſlaet ons Spreeckwoort, dat Sachte meeſters, Stinckẽde wonden maken. Doch het zoude groote dwaeſheyt weſen (gelijck de Grieckſche hiſtory-ſchrijver *Appianus*, in ſijn bouck van de Spaenſche oirlogen ſeyt) eerder aen't Snijden, ende Branden te gaen, als aen ſachter Heel-middelen. Ende een ander Grieck, te weten *Dion*, ſchrijft in't 5. bouck van ſijn Romeynſche hiſtorye, dat de Heel-meeſters ſelden tot het Vyer, ende 't Mes komen, om het Gebreck niet te tergen: maer meeſt Verſachtende middelen gebruycken. Dan een Heel-meeſter

moet

moet wel Chriſtelick mede-lijden hebben met d'ellendige Siecken: maer ſulcx en moet ſoo verre niet gaen, dat het hem in ſijn hant-werck beletſel geeft, inſonderheyt, daer het op ſnijden, kerven, ende leden in te ſetten, aenkomt. Om yet ſoodanighs met de Hant uyt te voeren, zijn (waer op de woorden van *Celſus* ſlaen) de jonge de bequaemſte, als ſekerder Hant, ende ſtercker Geſicht hebbende: maer om den beſten raet te geven, de Oudtſte, als by de welcke meerder verſocht, ende geleert is. Het ſelfde en heeft niet alleen plaetſche in de Heel-konſte: maer oock in alle andere ſaken, daer Herſſenen, ende Handen te pas komen. Soo ſpreeckt de wijſe poëet *Euripides* by *Stobæus in Eclog.*

Παλαιὸς αἶνος ἔργα μὲν νεωτέρων,
Βουλαὶ δ' ἔχουσι γεραιτέρων κράτος.

Het is een oude Spreuck: Het VVerck in Ionge Macht,
Maer tot den besten Raet heeft d'Ouderdom de Kracht.

Daer op is oock wel geſchreven van *Plutarchus* (in ſijn bouck, Of een oudt man behoort te regerē) dat een Stadt alderbeſt behouden was, alwaer, den Raet van Oude luyden, ende de Wapenen van Ionge de overhant haddē.

Behalvē 't gene *Celſus* geſeyt heeft, ſoo moet den Heel-meeſter, gelijck een yegelick in't ſijne, volkomen verſtant hebben van't gene, waer in, eñ waer door hy werckt. Hy werckt in't Menſchelicke lichaem, welckers gelegentheyt hem voor alles volkomentlick moet bekent zijn: ende niet minder de Heel-middelē, waer door hy werckt, als Kruyden, Stovingen, Plae-

Plaesters, Pappen, &c. gelijck oock de handeling van verscheydẽ Werck-tuygh: het welck, eer hy verbindt, moet gereet staen. Daer-en-boven dient hy sijn handeling soo te weten, dat hy sonder pijn, daer het doenlick is, of altijt met de minste, sijn werck uytvoert.

Hippocrates vereyscht vorders, als den Heel-meester al wel doet, dat dan de Siecke oock in't sijne niet nalatigh en moet zijn; te weten, alsoo het quade Kanssen zijn, gelijck men seyt, die lang marren, dat de gene, die eenigh Gebreck heeft, het selve niet en veronachtsaemt met lang wachten, volgens de lesse van den poëet *Lucanus* in sijn 2. bouck:

Tolle moras; semper nocuit differre paratis.

Want alle Quaet (gelijck *Cicero* wel

schrijft

ſchrijft *s. Philipp.*) wert lichtelick in ſijn geboorte geſmoort: maer krijght door het verouderen, gemeenlick meerder kracht. Derhalven ſtaet te volgen de leſſe, die de poëet *Ovidius* geeft in ſijn 1. bouck van de Hulp-middelen der Liefde:

Principiis obſta. ſerò medicina paratur,
Cum mala per longas invaluêre moras.

Welcke Verſſen heer *Jacob Cats* aldus over-geſet heeft,

In Sieckten is het nut ten eerſten Raet te plegen,
Soo haeſt mē door het Quaet het lichaem voelt bewegē:
VVant ſoo men Koorſigh wert, en al te lange wacht,
Soo vint men menighmael de Kunſte ſonder kracht.

Noch is het ampt van den Siecken, om wel te biechten, hoe hy aen 't gebreck gekomē is, ende waer de meeſte Pijn, ofte Weedom is, als oock alles wel te doen, dat hem belaſt wert; geen Plaeſters af te trecken, de Pappen werm te houden, de gequet-

ſte

ſte Leden niet te roerē, uyt de Lucht ende Son te blijven, &c. In't korte geen gehoor te verleenē aen Quackſalvers, die door bedrogh, ofte Praetvrouwen, die door neus-wijſigheyt, al mede raet geven.

De *Knechts*, ofte *Dienaers* van een Chirurgijn moeten gauw, vlijtigh, beleeft, ende leer-ſuchtigh zijn, om alles wel gade te ſlaen, ende haer Meeſter in't Verbant te helpen. Andere Omſtanders (gelijck ſommige daer dickwils by willē zijn) behooren haer ſtil te houden, ſonder veel ſnaps te hebben, ofte haer oirdeel van het Gebreck ſonder oirdeel te uyten, om den Siecken geen ſchrick, ofte verbaeſtheyt aen te jagen, ende de Sieckte alſoo verdubbelen.

Het laetſte, daer *Hippocrates* van ver-

vermaent, zijn de Uytwendige dingen, die in het Wercke van de Heelkonste oock dienen waer-genomen te werden. Soodanige zijn, dat de Plaetse daer yemant verbonden wert niet te kout, ofte te winderigh en is, licht, om wel te sien, even-wel door de Son niet flickerende; het Linden niet vochtigh, de Dekens niet te swaer, geen Geraes, quade Tijdinge, ende diergelijcke.

Als een Heel-meester sorge draeght, dat dese Lesse van den grooten *Hippocrates* wel waer-genomen wert, soo zal hy met eeren tot sijn voorgestelde wit geraken. Waer op wy besluyten met het Rijm, dat heer *Jacob Cats* uyt de Spreucke, die nu uyt-geleyt is, eertijdts getrocken heeft:

Ons Tijt *is kort, de* Konſte *lang,*
En Kans *neemt vaerdigh haren gang,*
Oock heeft het Prouven *ſijn gevaer,*
Al leefden yemant hondert jaer,
En ſchoon men yet met Oordeel *doet,*
Noch vint men dickmael tegenſpoet,
Dies moet niet ſlechts de Chirurgijn
In als geſet en wacker zijn:
Maer oock de Krancken *ſijne vrient,*
En Wie hem in de Sieckte dient,
Heeft ſtaegh te letten op het ſtuck,
Of hem genaeckt groot ongeluck:
Dan noch Al wat van buyten koomt,
Is hier oock nut te zijn geſchroomt.

ἹΠΠΟΚΡΆΤΗΣ

ἐν τῷ περὶ φυσῶν.

Ὅσα μὲν χειρουργῆσαι δεῖ, χρὴ συνεθισθῆναι. τὸ γὰρ ἔθος τῇσι χερσὶ κάλλιστον διδασκαλεῖον.

Avr. Corn. Celsus
In Procemio de re Medica.

Ut Alimenta ſanis corporibus Agricultura, ſic Sanitatem ægris Medicina promittit. Hæc quidem nuſquam non eſt. Siquidem etiam imperitiſſimæ gentes herbas, aliaque, prompta in auxilium vulnerum, morborumque, noverunt. Verumtamen apud Græcos aliquanto magis, quam in cæteris nationibus exculta eſt: ac ne apud hos quidem à prima origine, ſed paucis ante nos ſeculis, utpote cum vetuſtiſſimus auctor Æſculapius celebretur. Qui quoniam adhuc rudem, & vulgarem hanc ſcientiam paullo ſubtilius excoluit, in deorum numerum receptus eſt. Hujus deinde duo filii, Podalirius atque Machaon, bello Trojano ducem Agamemnonem ſequuti, non mediocrem opem commilitonibus ſuis attulerunt. Quos tamen Homerus non in peſtilentia, neque in variis generibus aliquid attuliſſe auxilii: ſed vulneribus tantummodo ferro, & medicamentis mederi ſolitos eſſe propoſuit. Ex quo apparet has partes Medicinæ ſolas ab his eſſe tentatas, eaſque eſſe vetuſtiſſimas.

Idem *in Procemio Lib.* vii.

Tertiam eſſe Medicinæ partem, quæ manu curet, & vulgo notum, & à me propoſitum eſt. Ea non quidem medicamenta, atque victus rationem

omittit, ſed manu tamen plurimum præſtat, eſtque ejus effectus, inter omnes Medicinæ partes, evidentiſſimus. Siquidem morbis, cum multum fortuna conferat, eademque ſæpe ſalutaria, ſæpe vana ſint, poteſt dubitari ſecunda valetudo medicinæ, an corporis benificio contigerit. In his quoque, in quibus medicamentis maxime nitimur, quamvis profectus evidentior eſt, tamen ſanitatem & per hæc fruſtra quæri, & ſine his reddi ſæpe manifeſtum eſt. Sicut in oculis quoque deprehendi poteſt, qui à Medicis diu vexati, ſine his interdum ſaneſcunt. At in ea, partes quæ manu curat, evidens eſt, omnem profectum, ut aliquid ab aliis adjuvetur, hinc tamen plurimum trahere.

TOMASO GARZONI,

Nella Piazza univerſale, Diſcorſo VII.

La Chirurgia per antichità illuſtre, & celebre, come proua Cornelio Celſo, nel proemio del ſettimo libro, ſecondo il detto d'alcuni, hebbe la ſua prima origine da Api Rè de Egittii, ò (come, vuol Clemente Aleßandro) da vno più antico di lui chiamato Mizrai, figliuolo di Cain, nepote del gran Noe. Ma il primo che ſcriße la medicina delle piaghe, ſi dice eßer ſtato Eſculapio Filoſofo Greco huomo di gran dottrina in quei tempi, e di poi ſucceße Pitagora, Empedocle, Parmenide, Democrito, Chirone, Peone, & altri infiniti, de quali non che i ſcritti, ma le memorie a pena ſi reſeruano fra noi. Racconta Plinio,

che il primo, che leßercitò in Roma fu Arcagato della Morea, & dice, che per la gran crudeltà, ch'egli vſaua in tagliar braccia, gambe, & carne, ſenza pietà veruna, & ſenza vna minima ſcintilla di compaßione, oltra che s'acquistò il nome di boia, & manigoldo, venne in tanto odio appreſſo a tutti, che di commun conſenſo lo lapidarono, e lo ſtraſcinarono per tutta Roma: e l'arte venne in tanta abbominatione all' hora, che publicamente fu diſcacciata dalla Città, e ſtettero i Romani vna infinità d'anni, che non uolſero più tolerare i Chirurgici dentro alle mura loro. Queſto vocabolo di Chirurgia è detto da Chir, che vol dire in Greco mano, & Ergia, che vuol dire operatione, quaſi operatione manuale, perche la chirurgia non è altro, che una operatione medicinale col mezo della mano in carne, neruo, ò oſſo de patienti; & è da' Medici chiamata il terzo instrumento della medicina, eßendo il primo la dieta, il ſecondo la potione, & il terzo la Chirurgia, come approua Galeno nel commentario del Reggimento de gli acuti, e Damaſceno ne' ſuoi Aforiſmi. Le ſpecie poi della Chirurgia, per teſtimonio di Giouanniccio, ſono due, vna, che c'inſegna di operar ne' membri molli ouero mediocri, l'altra che c'inſegna operare ne' membri duri; ſono i membri molli & mediocri, carne, neruo, pannicolo, & ſimili altri teneri membri. Gli duri ſono, oſſo, & cartilagine. E in tutti queſti deue operare con ſaggia mano il Chirugico prudente, il quale (come inſegna Giouanni di Vico nella Prattica della ſua Chirurgia) fra l'altre conditioni a lui conuenienti, hà da eßer Giouane, ò almem vicino all'età giouanile, acciò ch'egli habbia la mano più deſtra, & efficace. Deue eſſer anco di bel tratteni-

tenimento nel parlare, perche la piaceuolezza, & il garbo del ragionamento lo rende più grato al patiente, e non ſolo può conſolarlo: ma darli vna viua ſperanza di douer preſtamente guarire, e indurlo con dolce perſuaſione a laſciarſi porre le mani addoſſo, e pigliar i ſuoi medicamenti, ch'importa ſopra tutto alla conſervatione della vita di ciaſcun' offeſo. La fedeltà, & diſcretione ſopra ogn' altra coſa ſi rechiedono in quello, perche, ſe il Chirugico è diſcreto, & fedele, oltra che ac quiſta ottimo nome preſſo a tutti; è chiamato ancora volontieri da ciaſcuno; perche la vita ch'è così cara, che neſſun theſoro del mondo è comparabile a quella, nõ ſi confida ſe non a perſone, c'habbiano fede, e diſcretione in loro. Non parlo che la mano ſia pronta, &c.

PERO MEXIA,

Lib. III. *de la ſilva de Varia Lecion, cap.* XV.

Plutarco en vn tratado notable que fizo de como ſacaran los hombres prouechos de ſus enemigos, cuenta vna coſa que le acaeció à vn hombre eneſte propoſito aſſaz gracioſa. Y es que eſte hombre tenia à otro por ſu enemigo, que ſe llamaua Prometheo, à quien deſamaua en tanta manera, que lo andaua à buſcar y procuraua de lo matar. Y ofreciendo ſe vn dia oportunidad para poderlo hazer le dio ciertas heridas. Entre las quales le dio vna en vn lobanillo muy grande, que el Prometheo tenia: de que nunca podia auer ſido cura-

curado, antes le auia crecido tanto, que ya cada dia eſperaua la muerte. Y acaeció aſſi que de la herida que eſte le dio en el y penſaron que luego muriera, ſe le vazio y ſano el lobanillo y el eſcapo con la vida y ſano. De manera que el otro penſando dar le la muerte, le dio la vida y ſalud. De otro que ſe llamaua Phalereo eſcrive Plinio en el ſeptimo libro, que padecia vna enfermedad incurable de vn fluxo de ſangre continuo que tenia por la boca, de vna vena rompida. Y eſtando deſeſperado, de que en ninguna medicina auia hallado remedio, ſe metió en vna batalla, que ſe ofrecio, deſarmado para que lo ma taſſen los enemigos por ſalir de tanto trabajo. Y auinole aſſi que le dieron vna herida en los pechos, de la qual le ſalio mucha ſangre y dexo de correrle à la boca. Y curandole deſpues los medicos la herida le ſol dó la vena y quedo ſano de la otra enfermedad que tenia que nunca mas le acudió. De manera que hallo la ſalud en la deſeſperacion, como el otro en ſu enemigo. Pues de Quinto Fabio Maximo eſcriuen tambien, que auiendo tenido quartanas muchos años, vn dia que dio vna batalla à los Alobroxes, que agora ſon los Saboyanos, quando en ella entró eſtaua com la quartana, y com la alteracion del pelear ſe le quitó que nunca mas le boluio. Aunque parece que eſto lleua razon natural, y no fue à caſo como à los primeros, à los qua les es ſemejante lo que yo como teſtigo de viſta puedo afirmar por verdad, que conoci vn hombre

bre muchos dias, al qual de vna herida que le dieron en vn muſlo, le quedó la pierna encogida y coxeaua notablemente della, y aſſi anduuo algunos años ſin eſperar ſer remediado, y acaecio que deſpues en otra pendencia que vuo, le dieron otra herida en el miſmo lugar, donde auia ſido la primera, y fue aſſi que curandole della los neruios, que de la primera ſe auian cortado y encogido, ſe tornaron à largar y reſtaurar de tal manera, que deſpues que ſanó de la ſegunda herida, le quedo la pierna derecha, y caſi ninguna coſa coxeaua.

MICHEL, *ſeigneur de* MONTAIGNE,

Lib. III. des Eſſais, chap. IX.

La fin du Chirurgien n'eſt pas de faire mourir la mauvaiſe chair: ce n'eſt, que l'acheminement de ſa cure: il regarde au delà, d'y faire renaiſtre la nature, & rendre la partie à ſon deu eſtre.

LOF

LOF
DER
CHIRVRGIE;
Ofte
GESPRECK
Over de weerdigheyt, oudtheyt, ende nootſakelickheyt

van de

HEEL-KONSTE.

Op
HET GESPRECK
van de
HEEL-KONSTE.

HEel-meesters, kunstigh volck, die met gesonde kruyden
Zijt als een soeten daeu ontrent gewonde luyden,
Die noyt set buyten hoop een af-gebroken been,
Maer voeght, nae rechten eysch, de stucken over-een.
Noch isset niet genoegh. Ghy doet al grooter saken,
En kont, wanneer het dient, oock nieuwe leden maken;
VVant sooder eenigh mensch syn eersten neus verliest,
Ghy maeckt hem ander werck, gelijck hy dat verkiest.
V kunst rees hooger op, en kreegh een ander wesen,
Naer dat ons Beverwijck *haer krachten hadt gepresen:*
Ghy sweeft tot in de lucht, met syn geleerde pen,
Soo dat ick heden selfs u vrient geworden ben.
Een ander pluckt het kruyt, of leest de frißche rosen,
Om dat het lustigh groent, of datse geestigh blosen:
Maer ghy tast dieper in, en met een snegen geest,
Genaeckt tot aen het mergh, en aen haer diepste keest.
Al watter neder komt uyt verr' gelegen palen,
Al wat ons China sent uyt haer begaefde dalen,
Al wat den Indiaen voor heete vruchten leest,
Dat is dat hier het volck door uwe kunst geneest.

Het slim en boos vergif van slangen, padden, draken,
Dat kan ons dienstigh zijn, ghy kontet heylsaem maken,
Ghy menghtet nae den eysch, en op de rechte maet,
Soo dattet niet en quetst, maer alle menschen baet.
Ghy treckt een machtigh sap oock uyt de minste dieren,
Ghy lockt een rijcke salf oock uyt de naeckte pieren;
V kunst geldt over al. VVat opder aerden wast,
Dat wort, door u beleyt, den mensche toe-gepast.
Ick groet u, geestigh volck, ick wensch u rijcken segen,
Ick wensch u grooten danck, en oock een gouden regen;
Ghy toont, wanneer de Kunst haer met de Redē paert,
Dat oock het minste kruyt den Schepper openbaert.

J. CATS.

LOF

LOF
DER
HEEL-KONSTE,

Eertijdts uyt-gegeven, ende hier nu gepaſt
tot

VOOR-REDEN.

DEwijle den tijdt van ons leven kort, eñ de Konſte daer-entegen lang is, gelijck *Hippocrates* ſeer wel geſeyt heeft, in 't beginſel van ſijn Kortbondige Spreucken: ſoo en is niet ſonder reden van dẽ ſelven Prinçe der Genees-meeſters alder-eerſt de *Mediçine*, ofte Genees-konſte geſcheyden van de *Philoſophye*, ofte het onderſouck der Wijſheyt, daerſe voor ſijnen tijt vaſt aen verknocht plagh te weſen. Want de Genees-konſte is langen tijt voor een deel van de Wijſ-gerigheyt gehouden geweeſt, ende oock alleen by de *Philo-*

ſophen, ofte Wijſen geoeffent geworden: alſoo die gene op de ſelve meeſt acht namen, die de ſterckte van haer Lichamē door veel onderſouck, eñ wakē verſwackt haddē. Soo leſen wy van verſcheyde Wijſē, die haer grondelick op de Genees-konſte verſtaen hebben: onder welcke de vermaertſte waren *Pythagoras, Empedocles,* ende *Democritus.* De leerling van deſen laetſten (gelijck van ſommige gelooſt wert) *Hippocrates*, is de eerſte geweeſt, als wy nu geſeyt hebben, die de oeffeninge der Genees-konſte van de Wijſ-gerigheyt, ende het onderſouck van de verborgentheyt der Naturen, af-geſondert heeft. Nae ſijnen tijdt, als de Konſte ſeer toe-nam, den oegſt veel was, ende ſeer vermenighvuldighden, is de Genees-konſte ſelve noch in drie deelen geſpliſt, een dat door Manier van leven, een dat door Genees-middelen, ende een dat door de Handt geneeſt. Ende het gene, dat te voren al te ſamen de *Mediçijns*, ofte Genees-meeſters alleen plachten uyt te voeren, is op die tijdt, om ſoo veel te beter elck beſonder waer te nemen, verdeelt gewordē. Soo ſeyt de Wijſe-man: *Mijn kint en ſteeckt u niet in veelderley handel; want ſoo ghy menigerley voorneemt, ſoo zult ghy geen vordeel doen.* Ende daer van is ons gemeen ſpreeck-woordt: *Twaelf ambachten, derthien ongelucken.* Maer gelijck de *Mediçine*, ende *Philoſophye* van malkanderen geſcheyden zijnde, even-wel ſuſters (gelijckſe den oudt-

va-

vader *Tertullianus* noemt) moeten blijven : ſoo en kan oock de *Mediçine*, ofte Genees-konſte gantſch niet beſtaen ſonder volkomen kenniſſe ende wetenſchap van de *Chirurgie*, ofte Heel-konſte. Jae men ſiet noch verſcheyde *Genees-meeſters*, inſonderheyt in *Italien*, de Heel-konſte beneffens de Genees-konſte met grooten lof oeffenen : onder de welcke wel de voornaemſte onlangs geweeſt is *Hieronymus Fabritius ab Aquapendente*, Profeſſor te *Padua*, ende nae hem *Fabritius Bartoletus* Profeſſor te *Bononien*, die ick in ſware ende ſchrickelicke arbeyden het werck van de Vroe-vrouwen geluckelick heb ſien uyt-voeren, hooft-wonden, daer de herſſenen bloot lagen, konſtigh ſien heelen, ende diergelijcke andere wercken (waer van ſy de voornaemſte beſchrevē hebben) met de Handen loffelick uyt-voeren, volgende het exempel van ons aller meeſter *Hippocrates*, die de hooft-wonden ſelve niet alleen en heeft geneſen, maer oock om de nae-komelingen ſulcx te leeren, de maniere van geneſen en heelen in een boeck haer nae-gelaten. Van den ſelven grooten Genees-meeſter hebben wy noch veel andere ſchriften de Heel-konſte betreffende; over de welcke nae ſes hondert jaren by den voortreffelicken *Galenus* geſchreven is, die oock in ſijn jonckheyt de Heel-konſte, gelijck hy ſelve getuyght, met ſijn handen plagh te doen, tot dat hy in de Genees-konſte te veel wercks krijgende, het Verbant aen andere,

re, die daer alleen haer werck van maken, overgaf. Maer door de banck is al van *Hippocrates* tijden af de Heel- ende Genees-konſte by beſondere luyden bedient. Ende *Hippocrates* ſtelt in den eedt van de Genees-meeſters, dat ſy haer het Steen-ſnijden niet en zullen onderwinden: maer tot ſulcx de *Operateurs*, die daer in ervaren zijn, plaets geven.

Gelijck dan de *Medicine*, ofte Genees-konſte onder alle andere konſten voor de edelſte ende treffelickſte van alle tijden is geacht geweeſt, ende dat oock, om dit uyt-muyten boven andere, hare Konſtenaers in onſe tale met den gemeenen naem van *Doctoren* alleen beteeckent werden, daer wy de andere met onderſcheyt van hare wetenſchap, Doctoren in de Godtheyt, Rechten, ende ſoo voorts gemeenlick plegen te noemen: ſoo is mede van alle oudtheyt ende geheugenis de *Chirurgie*, ofte Heel-konſte, een voornamelick deel der *Medicine*, onder alle konſten die met de hant uyt-gevoert werden, ſeer geacht ende gepreſen, ende heeft daerom oock den gemeenen naem tot eygen gemaeckt. Want *Chirurgie* en is in 't Griecx niet anders geſeyt als Hant-werck. Ende van gelijcken als men hier te lande enckelick een *Meeſter* noemt, ſoo verſtaet men een *Chirurgijn*: het welck tot Advocaten, ende andere niet uyt-geſtreckt en wert. Jae ſelfs de naem van *Medicijn* is by de Romeynſche Rechts-geleerden

aen

aen de *Chirurgijns* gegeven, gelijck by *Paulus lib.3. Sent.* ende 5. *Titul.33.* Als oock by *Vlpian. in L. 4. in fin. D. ad leg. Cornel. de Sicar.* Item, in *L. quâ actione.7. § ult. D. ad leg. Aquil.* Ende by de Griecken vindt men meerder den naem van ἰατρὸς, dat is *Mediçijn*, om een *Chirurgijn* te beteyckenen, als het eygen woort χειρουργὸς, dat is *Chirurgijn*. Soo heeft *Hippocrates* in sijn bouck van d'oude Genees-konste, de gene die ont-leden, gebroken, ende gequetsten genasen, ἰατροὺς, ofte *Mediçijns* genoemt. Welck woordt in de selfde beteyckening gebruyckt wert by *Homerus* in de verssen, die hy tot lof van de Heel-meesters geschreven heeft, ende wy hier nae zullen by-brengen.

Dat nu oock de *Chirurgie* ofte Heel-konste dese ende meerder eere waerdigh is, ende met groote reden onder de treffelickste ende edelste Konsten behoort geacht te werden, sulcx zal ick nu gaen bewijsen.

By de oude Wijs-gerige, ende met namen by *Aristoteles*, werden de Konsten ende Wetenschappen insonderheyt geacht ende gepresen om twee redenen: ten eersten, om het *Subject*, ende de stoffe, in de welcke haer handelinge bestaet; ten anderen, om de Vastigheyt ende sekerheyt, daer de selve op steunen. By dese twee ken-teeckenen en zal niet ongevoeghlick het derde, te weten de Nootsakelickheyt, gedaen werden.

Wat het eerfte belangt; het *Subject* van de *Chirurgie* is het Menfchelicke Lichaem, het volmaecktfte van alles, dat in de wereltis. Want gelijck de Ziele van den Menfche de edelfte *forme* ofte gedaente is van alle de gene, die onder den Hemel zijn, foo is oock haer Lichaem het volmaecktfte van alle lichamelicke dingen; alfoo de woon-plaets gemaeckt is nae de weerdigheyt van de gene, diefe bewonen zoude. De Nature, feyt *Galenus*, heeft aen de Apen, die eē malle Ziele hebben, eē kluchtigh ende oubolligh Lichaem gegeven: maer aen dē Menfche een geheel volmaeckt Lichaem, als 't welcke de redelicke Ziele moft ontfangen, ende alle hare werckinge bequamelick uyt-voeren. Defe volmaecktheyt bewijfen verfcheyde dingē: maer voornamelick defe drie. Het menfchelicke Lichaem is gefchapen recht over-endt, met het hooft ende de oogen nae den Hemel; gelijck de geeftige poeet *Ovidius* feer aerdigh aengewefen heeft, in defe verffen:

De Beeften al-te-mael gaen duycken nae beneden;
De Menfch in tegendeel heeft op-gerechte leden,
Die fiet den Hemel aen, en wat den Hemel çiert,
Om dat fijn hoogh gemoet tot in den Hemel fwiert.

Daer beneffens is de Menfche verfien met het aldergematighfte Lichaem, foo dat het wel te recht voor een mate ende regel van andere magh gehouden werden. De Lichamen van d'ander Dieren zijn waterachtigh, ende aerdtachtigh, ende dien

dien volgende ongematight, ofte al te kout, te heet, te vochtigh, ende te droogh. Het is wel waer, datter onder de Menſchen gevonden werden, die een Struyſche maegh, ofte een hert van een Leeuw hebben; ende ſommige die van de gematigheyt zijn van een Hont, van een Vercken, ofte van een Eſel, waer nae hare manieren oock trecken: maer de gemeene ende rechte gematigheyt van een Menſche wert genoegh daer aen geſpeurt, dat hy van alle uyterlicke oirſaken, die wat uyt-ſteken, even gelijck beſchadight wert, dewijl ſijn nature gematight zijnde, van de ſelve even-veel af-wijckt, ende derhalven lichtelick ſoo wel van't eene, als van't andere geraeckt ende ontſtelt wert. Hier-en-bovẽ iſſer ſoo wonderbaerlicke, eñ konſtige over-een-ſtemminge van alle de Leden in het menſchelicke Lichaem, dat alle ander Konſtenaers het ſelve tot een voorſchrift, voor oogen nemẽ, om hare wercken daer nae te maken. Wie iſſer dan, die niet en moet toeſtaen, dat een Heel-meeſter werckt in de edelſte ſtoffe van de werelt? Een Metſelaer werckt in ſteen, een Timmerman in hout, een Smit in yſer, wat is dit doch allegader te gelijcken by het Menſchelicke Lichaem? Ja ſilver ende gout, ſeer koſtelicke ſtoffen van de Silver eñ Gout-ſmeden, wat hebben die by de Leden van ons Lichaem? Indien by de oude Konſtenaers *Apelles*, *Phidias*, *Praxiteles* een eeuwigen ende onſterffelicken lof nae-

nae-gelâten is, om datſe ſeer konſtelick alleen de beelden ende gelijckeniſſen van't Menſchelicke Lichaem geſchildert, ende uyt-gehouwen hebben: wat prijs ende eere komt dan een Heel-meeſter toe, die nae de konſte weet te wercken de geſontheyt aen het Menſchelicke Lichaem ſelve?

Nu wat het tweede aengaet, daer van *Ariſtoteles* ſeyde, dat de Konſten geacht waren, te weten, de Vaſtigheyt ende ſekerheyt van de leere: elck een moet bekennen, datter niet ſekerder en is, als dat wy met ons oogen ſien, ende met ons handen taſten. Ende niet ſonder reden ſchrijft de gemelte *Ariſtoteles*, dat de Wetenſchap, die van de Hemelen handelt, wijcken moet voor de gene, die de nature der Dieren aenwijſt, om dat de ſelve veel vaſter ende ſekerder gaet. De Sterre-kijckers weten ons heel net te beſchrijven, hoe groot Son, Maen, ende ander Sterren zijn, hoe verre ſy van malkander, ende van de aerde ſtaen: maer aen de ſekerheyt wert by velen getwijffelt. Sy hebben altijt gelooft ende geleert dat den Hemel beweeghden, ende rontſom de aerde draeyde, ende nu wert by de wijſte ende geleertſte met waerſchijnelicke redenen ſtaende gehouden, dat den Hemel ſtil ſtaet, eñ de aerde rontſom draeyt. Wie zal ons de rechte waerheyt ſeggen? want het is te hoogh ende te verre om te gaen beſien. Maer dat een Heel-meeſter doet, dat heeft hy voor ſijn

oo-

bogen, ende by de hant. Het gene de wetten in de eene plaets gebieden, wert in de ander verboden, ende ſtrafbaer geoordeelt. Maer de wetten van de Heel-konſte zijn in alle landen de ſelfde, al wat uytter lidt ofte gebroken is, moet allesins in-geſet, al wat gequetſt is, moet hier ſoo wel als elders toe-geheelt werden. Selver een Geneeſmeeſter, die noch onervaren is, dewijl de Sieckten daer hy over gaet, van binnen zijn, ende in't Lichaem verborgen, ſlaet dickwils na de ſelve, gelijck een blinde na het ey, het welck den knoddigen Dr. *Rabelais* oock ſchijnt te kennen te geven, als hy ſchrijft, dat *Pantagruel* ſieck zijnde, pillen in nam, waer van den eerſten een man met een fackel ende lanteerne in hadde, om te ſien wat hem van binnen mochte deren. Maer een Heel-meeſter kan de gebreken, daer hy over gehaelt wert, ſien, voelen, ende taſten. Daer-beneffens is de uyt-komſt van de Heel-konſte geheel klaer ende ſeker. Als een Siecken geneſen is: ſoo wert dickwils in twijfel getrocken (inſonderheyt by de gene, die niet geerne van gelt en ſcheyden) of het de Middelen gedaen hebben, ofte de kracht van een goede Nature, gelijck *Hippocrates* geſeyt heeft, dat de Nature is eẽ Meeſterſche der ſieckten: maer in Gebreken, daer een Heel-meeſter over gaet, en kan men ſulcx de Nature alleen niet toe-ſchrijven. Want geen diepe wonde kan van ſelfs heelen; geen gebroken been

van ſelfs te ſamen gevoeght, ende dat uytter lidt is van ſelfs, ende ſonder de konſtige hant van een goet Meeſter in-geſet werden.

Het derde dat de Konſte prijſſelick maeckt, is de nootſakelijckheyt. Deſe is ſoo groot in de Heel-konſte, dat de Menſche ſoo haeſt als hy geboren is, de ſelve terſtont van doen heeft. Want al is't dat de Vroe-vrouw de ſtrengh van de navel af-ſnijt, ſoo is ſulcx even-wel een werck van deſe Konſte. Maer hoe dickwils ſiet men dat in quade ende onnatuerlicke Arbeyden, de handen ende het werck-tuygh van een konſtigh Heel-meeſter moeten in't werck geſtelt werden; indien men de Moeder ende het Kint niet beyde jammerlick wil verloren laten gaen? Nae de geboorte verneemt men dickwils, dat de kinderen niet en konnen ſuygen ende trecken, van wegen den Tong-riem: hier moet al weder den Heel-meeſter het goede beſt doen. Den Navel en is niet wel gebonden, de kinderen Scheuren door te veel krijten, het Eynde hanght uyt, door te groote vochtigheyt, een vernuft Heel-meeſter dienter by te zijn. In't korte, de Kinderen zijn terſtont van haer geboorte af ſoo veel gebreken onderworpen, datſe de konſtige hant van eẽ Heel-meeſter niet miſſchen en konnen. Wy leſen in het vierde Boeck van den Griecſchen hiſtory-ſchrijver *Herodotus*, dat ſeker volck van *Africa* hare kinderen, alſſe vier jaer out waren, boven op den top, ofte ter zijden van't hooft

hooft plachten te branden met vette ſchaeps-wol, om te beletten, datſe daer na met geen *Catarrhen*, ofte Sinckingen zouden gequelt zijn. Ende *Herodotus* getuyght de ſelvige het geſontſte volck te weſen, dat hy kende: het welck ſy dit branden alleen toe-ſchreven. Diergelijcke middelen heb ick oock in Italyen met groot voordeel ſien gebruycken: ende om dat men hier te Lande te kleyn-zeerigh is, ofte de Konſt ſoo veel geloof niet en geeft, als oock om dat de Meeſters haer ſpiegelen aen het exempel van een Grieckſchen meeſter *Archagatus*, die om het ſnijden, ende afſetten van armen ende beenen, eertijdts *Romen* te bang gemaeckt werde; als mede om datſe het na praten van ſommige ſnappers ſchouwē ende ontſien, ende daerom ſulcke Middelen, die wel voor die tijdt wat wreedt ſchijnen te weſen, maer daer nae groote hulpe by-brengen, gantſchelick voorby gaen; daerom gebeurt het, datter ſoo veel kinderen door Stuypkens ellendighlick uyt het leven gerockt werden, ende andere aen verſcheyde Sieckten, die uyt Sinckingen voort-komen, al de dagen haers levens gaen quellen. Ende om nu over te ſlaen de Gebreken, die uyt ons eygen Lichaem, ende van inwendige oirſaken ſpruyten, wie iſſer in ſoo geluckige *planeet* geborē, die niet ſomtijdts door uytwendige oirſaken, ende eenigh ongeluck van buyten, gequetſt ofte beſchadight en wert? *Plinius* verhaelt van *Aſclepiades*, een vermaert

Ge-

Geneeſ-meeſter, hoe hy ſoo veel op ſijn konſt vertroude, dat hy dorſt ſeggen niet voor een goet Meeſter gehouden te willen weſen, indien men oyt koſt mercken, dat hy met eenige ſieckte beladẽ was. Ende *Plinius* voughter by, dat het oock nae ſijn ſeggen uyt-viel: want tot hoogen ouderdom gekomen zijnde, viel hy ongeluck doot van de trappen. Daer en was geen ſalf voor te ſtrijcken. Anders die hem al ſijn leven ſonder ſieckte onderhouden hadde, zoude nootſakelick, indien de val niet te ſwaer geweeſt en was, in Heelmeeſters handt gevallen hebben. Diergelijcke ongelucken van vallen, quetſen, ende ſoo voorts, en kan niemant wel verhoedẽ, ende de ſelve hangen ons geſtadigh over het hooft. Maer in tijden van oirlogh ſoo valter vry wat meer te doen van ſcheuten, houwen, ſteken ende branden: ende alſoo wy hier te lande van onſen fellen oirlogh noch, Godt betert, geen eynde en ſien, ſoo konnen wy ſoo veel te minder den noodigen dienſt van deſe Konſte ontberen. De Goden ſelve van de Heydenen, dewijlſe haer mede ſomtijdts begaven, daer ſlagen vielen, en koſten haer ſonder de ſelvige niet behelpen. Wy leſen by den poëet *Homerus*, in't 5. bouck van't belegh van Troyen, dat *Mars*, den Godt van de krijgh, die de Troyanen woude helpen, van den Grieckſchen vorſt *Diomedes* in ſijnen onder-buyck (van hoedanige quetſuyre de koning van Vranckrijck, *Henrick*

de

de III. gestorven is) swaerlick gewondt werde: ende schreeuwende van pijn, niet als een mager vercken, maer als negen ofte thien duysent mannen te gelijck zoudẽ konnen roepen (als de Poëet schrijft) even-wel van *Pæon*, een gewoonlick heelmeester in den Hemel, ende van den welcken de *Peonye* haren naem heeft, de pijn gestilt, ende de wonde toe-geheelt werde.

Maer Pæon gingh te werck met sachte mediçijnen,
En dede metter daet het bitter leet verdwijnen:
Dies wert de groote Mars getogen uytten noot;
VVant schoon hy was gewont, ten was niet totter doot.
Door middel vande kunst soo wert het quaet verwonnen,
En soo gelijck de melck te samen komt te ronnen,
VVanneer een herders kint den lep daer onder mengt;
Soo is't dat hier de salf het vleesch te samen brenght.

De Nootsakelickheyt der Heel-konste kan oock volkomentlick bewesen werden uyt haer Outheyt, ende langdurigheyt. By alle outheyt is van de Chirurgijns, ofte Heel-meesters te lesen. De voor-segger *Moses* verhaelt op het 50. capittel van het boeck der Scheppinge, dat Joseph sijn Vaders Lichaem liet balsemen: het welck eygentlick het werck is van de Meesters. Nu de Patriach *Iacob* is al over drie duysent, ende drie hondert jaren overleden geweest. Ende in het 21. cap. van de Uyt-tocht beveelt de gemelte *Propheet* dat de gene, die een ander slaet ofte quetst, sijn versuym, ende het Meester-loon zal betalen.

Waer uyt klaerlick blijckt, datter over de drie duysent jaren Heel-meesters waren : want soo lang is 't geleden, dat *Moses* de kinderen Israëls uyt Egypten leyde. De Griecken, welckers gedenck-schriften nauwlicx boven de Thebaensche ende Troyaensche oorlogen en gaen, houden dat *Chiron Centaurus*, de soon van *Saturnus*, de Heel-konste gevonden heeft, gelijck *Hyginus* beschrijft. Ende daer van is by de selve gebruyckelick de wonden, die quaet om te genesen zijn, *Chironia* te noemen, als waer toe de konstige hant van *Chiron* noodigh is. Sulcke wonden werden oock onder haer *Telephia* geseyt, nae eenen *Telephus*, die van een sware quetsure door hulpe van *Achilles* genesen was. Desen *Achilles* is geweest een leerling van den gemelten *Chiron*, een Leer-meester, seyt *Plutarchus*, van de Musijcke, Rechten, ende Genees-konste, van de welcke hy onder andere oock de laetste geleert heeft, ende *Telephum* daer door geheelt met een kruyt van hem gevonden, ende daerom na sijnen naem *Sideritis Achillea*, ofte *Achillion* geheeten; gelijck getuyght wert van *Dioscorides*, *Plinius*, ende *Apuleius*. Met desen *Achilles*, de sterckste van de Griecsche prinçen, zijn in de belegering van Troyen gekomen beyde de sonen van *Æsculapius* (die onder de Griecken voor den eersten vinder van de Genees-konste gehouden, ende na sijn overlijden voor een Godt is ge-eert geweest) *Podalirius* ende *Machaon*, twee groote mee-

meesters van macht ende konste. Want sy haer Landts-lieden met schepen ende volck, als machtige Prinçen, ende met haer vaderlicke konst als ervare Meesters te hulpe quamen. En al is't, dat de poëet *Homerus* haer ἰητῆρε, dat is *Mediçijns*, ofte Geneeſ-meesters noemt, soo en seyt hy even-wel nergens, datse in de Pest (die in't leger was) ofte in eenige ander soorten van Sieckten raet gaven; maer datse alleen in Wonden haer handen ende werck-tuygh gebruyckten. Waer uyt af te nemen is, seyt *Celsus*, datse dit deel der *Mediçijne* alleen aengenomen hebben, ende dat het selve oock het alder-oudtste is. Ende gelijck wy elders van de Geneeſ-meesters verhaelt hebben, hoe sy hare konste aen geen vremde over en gaven, maer haer eygene kinderen, als een treffelicke erffenisse, na-lieten; soo geschieden sulcx insonderheyt in dit outste deel, te weten, de Heel-konste, gelijck wy alreede aengewesen hebben in de sonen van *Esculapius*, ende oock blijckt in *Hippocrates*, daer van gekomen zijnde, ende wederom in sijne nakomelingen. Sulcx is oock aengemerckt by den Italiaenschen poëet *Ariosto*, in sijn geestigh bouck van *Orlando furioso*:

E rivocando a la memoria l'arte,
Che in India imparò già di Chirurgia,
Che par che questo studio in quella parte,
Nobile è degno è di gran laude sia,
E senza molto rivoltar di carte,

Che'l padre a figli hereditario il dia,
Si dispose operar con succo d'herbe,
Ch'a piu matura vita lo riserbe.

Om by de Griecken te blijven, van de welcke ons niet alleen de Geneeſ-konſte, maer alle geleerden haer meeſte geleertheyt van daen komt; ſoo zal ick tot beveſting van haer oudtheyt bybrengẽ het gene de poëet *Homerus*, die onder haer gehoudẽ wert, als een fonteyne van alle wijſheyt, ende alderhande wetenſchap, in ſijn verſſen aenroert nopende het oeffenen van de Heel-konſte. Deſen ouden Schrijver maeckt ſeer weynigh gewach van de ander deelen der *Mediçijne*, ende byna niet boven de wetenſchap, ende 't gebruyck van 't gemeene volck: maer van de *Chirurgie* ſpreeckt hy dickmael, ende loffelick. Gelijck by exempel in het 12. Boeck, des beleghs van Troyen met deſe verſſen, die de *Mediçijns* om het woort ἰητρὸς alleſins, maer qualick haer ſelven toe-eygenen:

Hy was een deftigh man, en boven al gepreſen,
Vermits hy konſtigh was in wonden te geneſen:
Hy ſtilde droeve pijn, en ſné de pijlen uyt,
En leyder plaeſters op van gom en edel kruyt.

Dat *Homerus* hier een Heel-meeſter roemt van pijlen uyt te ſnijden, ſchijnt daer mede willen te kennen geven, dat ſulcx niet en kan, ofte en behoort gedaen te werden, als van een ervarẽ Meeſter. Want het ſimpel uyt-trecken van een pijl, kan

kan elck wel doen, jae de vrome *Brasidas*, gelijck *Plutarchus* verhaelt, trock een pijl uyt sijn eygen lichaem, ende wonde, jae doode met de selve den genen, diese op hem geworpen hadde: maer het uyt-snijden en moet niet geschieden, als in gevaerlicke schoten, ende van een Heel-meester die hem sulcx wel verstaet. Alle pijlen (seyt *Eustathius*, in sijn uytlegginge over *Homerus*) en behoeven niet uyt-gesnedẽ te werden, maer men kanse meest wel geheel uyt trecken. Ende de Poëet wijst aen driederhande maniere van een pijl uyt de wonde te krijgen: te weten van uyt-snijden, gelijck hy schrijft, dat in *Eurypilo* gedaen is; van simpel uyt-trecken, daer hy in geschoten is, gelijck in *Menelao*; ofte aen d'ander sijde daer hy door-geschoten is, gelijck in *Diomede*. *Paris*, den vervoerder van de schoone *Helena*, waer over de belegeringe van Troyen viel, schiet in't vermelde Boeck *Diomedem* door sijn rechter voet, ende hecht den selven met den pijl aen d'aerde, den welcken daer na *Vlysses* van achteren uyt-treckt. Sulcx doet *Pelagon* in't vijfde Boeck in de scheut van *Sarpedon*. Maer op het eynde van't 12. Boeck snijt *Patroclus* een pijl uyt de dye van *Eurypilus*, om dat de schoot door de geheele dye gegaen was: daer na wast hy de wonde af met laeuw water. Het welck mede na de konst is. Want al is't, dat het warm water de pijn wel stilt, soo verweckt het oock het bloeyen: ende kout water maeckt

huyvering, is ſcherp in de wonden, ende ſchadelick aen ſenuwachtige ende vlieſachtige deelen, gelijck *Hippocrates* wel aen-gemerckt heeft in ſijn 18. eñ 20. Kort-bondige Spreuck van 't 5. bouck. Daer na ſtroyt hy in de wondt een bittere wortel wat grof geſtooten. Want bittere dingen hebben kracht om te ſuyveren, op te droogen, ende te geneſen: oock is grof geſtooten bequamer, om dat in verſche wondẽ het fijn poeyer met het bloet lichtelick kan uytvloeyen. De Poëet voeght hier noch by, dat *Patroclus Eurypilum* verbondt, hem uyt-ſtreckende op oſſen-huyden: mede volgens de regels van de Heel-konſte, dewelcke leert, dat men den genen die geſchoten is, om yet uyt de wonde bequamelick te trecken, moet ſtellen in de eygen poſtuyr, gelijck hy ſtont doen hy de ſchoot kreegh.

Dit zy genoegh om te bewijſen, dat van alle oude tijden de Prinçen ende Overſte van't Leger niet alleen goet verſtant van de Heel-konſte en hadden: maer datſe oock ſelve met haer eygen handẽ de gequetſte verbonden. Wy leſen by den Romeynſchen hiſtory-ſchrijver *Titus Livius*, van *Maſſaniſſa* den koning van *Numidyen*, dat hy, ten tijde van de tweede oorloge, dewelcke die van *Carthago* voerden tegens de Romeynen, verborgen zijnde in een ſpeloncke, de wonden met ſekere geneeſ-kruyden wiſt te heelen. *Dionyſius*, de koning van *Sicilyen*, heeft de Heel-konſte ſelver ge-

geoeffent, ende met ſijn eygen handen verbonden, geſneden, gebrant, ende alles gedaen, dat de konſte vereyſchten, gelijck *Ælianus* in het elfde boeck ende capittel van ſijn verſcheyden Hiſtoryen beſchrijft. *Ioſina* den negenden, koning van *Schotlant*, balling zijnde in *Yerlandt*, hadt door het veel omgaen met de Heel-meeſters de konſte ſoo wel aen-genomen, dat nae ſijn exempel niemant onder den adel in *Schotlant* en was, die, noch veel hondert jaren daer na, de wondē niet wel en wiſt te geneſen, gelijck *Boëthius* in't tweede, ende *Buchananus* in't vierde boeck van haer Schotſche Hiſtorye getuygen.

Vorders en is de Heel-konſte niet alleen bedient geweeſt by voorname ende treffelicke perſonagyen; maer oock de gene, die te voren van kleyne gelegentheyt waren, zijn door de ſelve op-gekomen, ende tot groote eere ende ſtaet verheven. *Democedes* by den koning *Darius* gevangen ſittende, na dat hy den Koning, die ter jacht rijdende, ſijn been uyt het lidt ſprong, geneſen hadde, en werde niet alleen los ende vry gelaten, ende met vele gaven vereert, maer ſelfs oock aen des Konings tafel geſet, gelijck *Herodotus* in't breede vermelt. Wat voor een eere ſulcx was, kan men daer uyt af-nemen, dat de grootſte Heeren van't Rijck niet en mochten komen in't geſichte van den Koning, ende by hem niet aen tafel en ſaten, als met een kleet tuſſchen beyden geſpannē.

Soo dat onder de *Persianen* niemant ſoo groote eer aen-gedaen en werde, als aen deſen meeſter *Democedes* geſchiet is. Ende om niet meer van den ouden tijt te verhalen, *Lodewijck de* X I. koning van *Vrancrijck*, gehouden voor de gaeuſte Prinçe, ſeyt *Bodin*, van ſijnen tijdt, al-hoe-wel het hem gantſch niet en ontbrack aen Heerē van verſtant, ende achtbaerheyt, ſandt ſijnen meeſter *Olivier* voor *Ambaſſadeur* aen die van *Gent*, om haer prinçeſſe *Marie van Bourgongien* te bewegen, datſe haer zoude willen begeven onder de beſcherminge der Kroone van Vrancrijck, ende om hem met eenen meeſter van de ſtadt te maken. Ende als ſommige hier over verwondert waren, ſeyde de Koning; Alſoo hy dickwils ſijn eygen leven in handen van Mr. *Olivier* vertrouwt hadde, dat hy met meerder ſekerheyt de ſaken van het Rijck hem mochte toe-betrouwen. Maer meeſter *Olivier*, die door de Heel-konſte tot deſe eere gerocht was, hem in plaetſe van danckbaerheyt, ſijn hant-werck ſchamende, gaf hem uyt voor de Graef van *Melun*, een ſtedekē by *Parijs*, daer hy Hopman was, ende werde derhalven van de *Gentenaers*, die hem wel kenden, als op een dorp daer ontrent geboren zijnde, beſpot ende beſchimpt, ſoo dat het weynigh ſcheelde of ſy zouden hem in de rivier geworpen hebben. Hy en verſcheen even-wel niet eerder by den Koning, voor dat hy de ſtadt *Doornick* aen ſijn zijde gebracht hadde: het welck an-

anders niet als door lange tijt, groote onkoſten, ende macht van volck te doen en was: ſoo dat de Koning in het gene hy van deſen meeſter *Olivier*, als hy te voren tegen *Philips de Commines* geſeyt hadde, verwachte, niet bedrogen is geweeſt. *Lodewijck Mediarota*, van de ſtadt Padua, was, volgens het ſchrijvē van *Fulgoſus*, een Heel-meeſter, ende klam tot den ſtaet van velt-overſte des Pauſelickē legers, Patriarch van (dat nu te Venetyen is) Aquileia, ende Cardinael; welckers daden beſchrevē zijn by *Scardeon. 2.Hiſt. Patav.6.* Ick meene oock geleſen te hebben in de Hiſtorye van den Preſident *de Thou*, van ſeker Heel-meeſter, die den Salf-pot in een Colonnelſchap verſchepte. Het zoude te lang vallen alle exempelen uyt de Hiſtoryen by een te rapen, van Heel-meeſters, dewelcke hare Konſt tot rijckdom ende ſtaet verheven heeft. Selver hier te Lande zijnſe in ſommige plaetſen op het kuſſen gebracht: gelijck wy oock onlangs in onſe naeſte ſtadt van *Rotterdam* een Schepen geſien hebben, eñ 'tgene noch meerder is, gekoſen in dien tijdt, datter met het uytmonſterē van ſommige, op de bequaemheyt ſonderlinge behoorden gelet te werden. Ende al is't, dat hier in de outſte Stadt van Hollant, de Magiſtraet dus lange haer ſonder Heel-meeſters beholpen heeft: ſoo bevinde ick even-wel, datter al over hondert jaren eenen meeſter *Dirck* onder de goede luyden van den Achte was, het welck

 den

den naeſten trap is tot de Magiſtraet.

Dewijl dan de *Chirurgie* een konſt is, die alle menſchen van kindts been een noodigen dienſt doet; dewijlſe oock geen loſſe, maer een vaſte ende ſekere wetenſchap is, ende die ſelve in ons Lichaem haer werck uytvoert: ſoo en behoortſe niet kleyn geacht, veel minder veracht; maer onder de eerlickſte, ende noodighſte altijt gerekent te werden. Niemant en weet watter aen een goet Heel-meeſter gelegen is, als die onder de handen van een brodder miſhandelt is geweeſt. Gelijck wy dan een waegh-hals, die in ſijn plaeſterdoos taſtende, om een geluckigen greep wenſcht, met recht verachten, jae de Rechten ſulck een oock ſtrafbaer oordeelen: ſoo behoort men in tegendeel een vroom, geleert, neerſtigh, ende ervaren Heel-meeſter in weerde te houden. *Critobulus*, ſchrijft *Plinius* 7. 37. bequam een groote naem, om dat hy den koning *Philips* van *Macedonien* een Pijl uyt ſijn oogh trock, ende de wonde ſonder eenigh leelick lit-teecken toe-heelde. Dergelijcke Meeſters weten een geborſten Hooft, een geplette ende geſcheurde Pan op ſijn tijt ende plaets te boren, ende te geneſen. Soodanige maken de Blinde ſiende in't af-nemen van de ſchellen, in't neder-drucken met de naelde het gene van binnen het oogh voor het geſichte geſchoten was. Soodanige verloſſen de menſchen van den jammerlickē Steen, ende ſomtijts met eenen van

het

het pijnlick leven. Soodanige neinen de mans het ſchrickelicke Scheurſel af, ende met eenen wat van de weelde: het welck maer tweemael gedaen kan werden in de gene, die niet van *Bergamo* geſproten en zijn. Soodanige weten de jonge dochters, die nae de Joodtſche wet niet voltrocken en zijn, als oock de beſloten Suſters van Sinte Agniet, (welckers klooſter hier tot een Weeſ-huys gemaeckt is) die van de *Pater* niet wel *geabſolveert* en konden werden, met haer konſtige hant, ende bequame gereetſchap te helpẽ; alſoo met eenen belettende dat ſommige Bruyts den tweeden dagh van de bruyloft haer moeder niet wederom t'huys geſonden en werden. Hier van en zijn niet alleen vele exempelen in de Schriften van de *Mediçijns* ende *Chirurgijns*, maer oock onder anderen in de verſcheyden Leſſen die de Raetſheer *Lowijs Guyon*, heere van *Nauche*, in de Françoiſche tale beſchrevẽ heeft: alwaer hy mede gewach maeckt van eenen ſekerẽ meeſter *Pier*, die met het paſſen of ſijn hant-werck wel gedaẽ was, de Maeghdom wat te na quam, ende een groote ſwellinge veroorſaeckte, die nae negen maenden door-brack. Het welcke niet te verwonderen is, aengeſien de ſelfde de ſchorfte ſlacht, eñ ſeer haeſt geraeckt is.

Hy gaet gelijck de wint: hy kan oock licht ontvallen,
En ſluypen door de hant. ———

Soo dat oock de gene, die, wat de Maeghdom is, al te ſorghvuldigh onderſoecken, den ſelfden al

on-

onderſoeckende verliefen, gelijck den outvader *Augustinus* van de Vroe-vrouwẽ ſeyt, in het eerſte boeck van de *Stadt Godts* op het 28. capittel. In Italyen wert de Maeghdom van een jong meyſken aen verſcheyden ten dierſten verkoft: al watter van Sint Anne tuſſchen valt, wert op de proef wederom goet gemaeckt, dan alſſer wat van Sint Job komt, dan heeft de koopmanſchap meeſt uyt. Maer onſe Heel-meeſters en ſtaen hier niet verlegen: al is 't oock datſe haer niet en onderwerpen de wet, die by *Vlpianus* op de verhaelde plaets aen-geteyckent is: *Medico, qui virilia exciderit, capitale erit*. Want ſy ſetten liever een Been, Arm, ofte een ander Lidt af, als dat het geheele Lichaem anders zoude komen te bederven. Jae ſy weten oock een lidt, dat alreede af is, wederom te maken. Gelijck den Italiaenſchen *Tagliacozzo* een Neus, die af was, uyt het vleeſch van den arm wiſt te ſnijden, ende aen 't aenſicht vaſt te hechten: waer van hy een geheel boeck met verſcheyde beelteniſſen na-gelaten heeft. Tot beſluyt, De Heel-meeſters geneſen alle Wondẽ, Breucken, ende Gebreken, daer de palen van de Konſte toe ſtrecken, ende maken dat de Menſchen met een geſonde huyt gaen ſlapen: het welck het gemackelickſte is, dat wy hier in de werelt konnen hebben.

Maer

MAer alſoo het niet altijt in de macht en is van den Heel-meeſter alle Wondẽ te heelen, noch alle Gebreken te geneſen, ſoo voldoet hy ſijn ampt, wanneer hy alles by-brengt,'t gene de Konſte vereyſcht. Sulcx doet de gene, die ras, ſonder yet te wagen, ſonder, ofte met de minſte pijn Heel-middelen in 't werck ſtelt. Dit werck en wert van den Heel-meeſter niet alleen gedaen, als zijnde een dienaer van de Nature, gelijck hy veeltijts is: maer oock ſomtijts als een hulper, ſomtijts als eygen werck-baes. De Konſte overtreft in vele dingen de Nature, als de welcke de ſelfde niet alleen, als ſy wel werckt, en volght, ende als ſy te ſlap haer werck uytvoert, te hulpe komt: maer gaet oock de ſelvige te bovẽ, te weten in't verbeteren van 't gene, ſy qualick doet, gelijck Haſe-monden, ende andere Wanſchapenheyt, als mede in't volbrengen van't gene, waer toe de Nature van ſelfs niet en zoude konnen geraken. Want in groote Wonden en zoude de Nature de Kanten, die ſoo verre van malkander geweken zijn, by een konnen brengen; de Deelen, die uytter Lidt zijn, en zoude de nature nimmermeer in konnen ſetten, noch de Wennen, die ſy allencxkens heeft laten uyt-waſſen, konnen verdrijven. Soo dat hier in de Nature nootſakelick de heylſame handt moet geboden werden by de Heel-konſte. Ende al is't, dat de *Chirurgie*, gelijck hier voor verhaelt is, eygentlick in de Griec-
ſche

ſche tale, een hant-werck beteyckent, ende dat een *Chirurgijn* niet anders en is, als een *Mediçijn*, die de Heel-konſte met handen uytvoert, gelijck als hy de Leden in-ſet, ofte af-ſet, de Gebreken verbint, Ader-laet, Kopt, Snijt, Brant: ſoo heeft hy daer-benevens oock noodigh, behalvẽ eenigh Werck-tuygh, byſondere Heel-middelen, beſtaende in Kruyden, Olyen, Plaeſters, Pappen, Salven, ende diergelijcke.

Een oudt Griecx geneeſ-meeſter *Herophilus*, plagh te ſeggen, dat de Geneeſ-middelen, ofte de Hant Godts waren, ofte niet met allen. Te weten de Hant Godts voor een, dieſe wel, ende na de Konſte gebruyckte, ende niet met allen, voor een, die geen kenniſſe en hadde, om de ſelve wel in't werck te ſtellen. Derhalven om de Middelen tot de geſontheyt, als de Hant Godts, te gebruycken: ſoo is van nooden dat een Heelmeeſter, benevens de kenniſſe van 't Gebreck, oock volkomen wetenſchap heeft, van de kracht der Middelen, waer mede hy 't ſelve pooght te geneſen, als mede op wat wijſe, ende tijt de ſelvige dienen gebruyckt.

Tot de Kenniſſe van 't Gebreck leydt ons de Ont-ledinge, eñ Kenniſſe van't Geſonde. Recht is de mate van Krom. Want niemant en kan weten, ofte yet door Gebreck te Krom geworden is, ofte hy moet eerſt wetẽ, hoe het natuyrlick recht geſtaen heeft. Ende gelijck niemant de Hiſto-

ryen

ryen wel en kan verſtaẽ, in de welcke van eenige tochten, belegeringen, velt-ſlagen, ofte diergelijcke geſchiedeniſſen geſchreven wert, ſonder de plaetſchen, daer ſulcx geſchiet is, wel te kennen, ('t en minſten altijt uyt de Kaerten) ende op haer gelegentheyt wel gelet te hebben: ſoo en kan mede geen Heel-meeſter eenigh Gebreck in't Menſchelicke Lichaem geneſen, die geen goede kenniſſe en heeft van alle des ſelfs Deelen, ende Leden. Derhalven zullen wy, volgens ons beraemde ordre in de Genees-konſte, oock alhier voor het Bericht der Gebreken, altijt ſtellen een Ont-ledinge der Deelẽ, latende voor beyde gaen de beſchrijvinge der Heel-middelen. Want gelijck yemant, die een bouvalligh huys wil over-ende houden, ofte eenige Gebreken daer in verſien, nootſakelick voor eerſt moet hout, kalck, ende ſteen gereet hebben: ſoo is oock voor al noodigh, dat een Heel-meeſter, die de Gebreken van het bouvalligh gebouw des Menſchelicken lichaems wel zal geneſen, voor eerſt verſiẽ zy van Heel-middelen, ende hem volkomentlick verſtae op de Krachten, waer door de ſelvige geholpen werden; ende op wat wijſe de Geſwellen verdwijnen, ofte rijpen; de Wonden heelen, de Sweringen ſuyveren; de Gebroke beenderen te ſamen gevought, eñ de Ontledene in-geſet werden. Wt deſe Verſcheydenheyt kan genoeghſaem blijcken, dat ſoodanige Heel-middelen van

ver-

verſcheyden aert moeten weſen. Ende ſoo vallen ſommige Heet, Kout, Vochtigh, Droogh, Verdunnende, Verdickende, Openende, t'Samen-treckende, Stoppende, Pappende, Naetreckende, Verſachtende, Pijn-ſtillende, ende Verdoovende. Andere doen Verdwijnen, Rijpen, ofte Etter maken; Vleyſch, eñ Vel groeyen. Eenige doen Bladerkens in de Huyt op-geven, ende in de ſelvige een Openinge maken. Van de ſelfde zullen wy nu vervolgens in't byſonder handelen.

HET

HET

EERSTE BOECK.

VAN DE

HEEL-MIDDELEN.

Het Eerſte Capittel.

1. *Enckele Verkoelende Heel-middelen.*
2. *Sacht-verkoelende; als Muer, Muyſen-oir, Gras, Lattouwe, Violen, Suyring, Endivye.*
3. *Andere wat krachtiger Verkoelende; als Ende-kroost, Plompen, Vloey-kruyts-ſaet, Quee-kernen, Canfer.*
4. *Sommige daer by te Samen-treckende; als Roſen, Cichorey, Cancker-bloemen, Havicks-kruyt, VVijngaerd, Cruys-wortel, Glas-kruyt, Teſkens-kruyt, VVeegh-bre, Porçeleyne, Verckens-gras, Mont-hout, Azijn, Verjuys, Sap van Citroenen, Limoenen, Granaet-appelen.*
5. *Andere daer benevens de Pijn verdoovende; als Heul, Bilſen-kruyt, Nacht-ſchade, Mandragora.*
6. *Mengel-middelen, ende die Toe-gemaeckt zijn.*
7. *Aenmerckinge op haer voorſichtigh Gebruyck.*

1.

ALſoo de Verkoelende Heel-middelen, volgens haren aert ende gematigheyt, op verſcheydene trappen gaen, ſoo zijnſe daer door oock van verſcheydene krachten. Want ſommige verkoelen, ende verſachten maer een enckele Onſtekinge, eenige de Roſe, andere Springent-vyer, heete Puyſten, Bloet-ſweren, ende diergelijcke onſtekene Ge-

ſwellen. Eenige zijn daer by Samen-treckende. Andere Pijn-verdoovende. De ſelfde zullen wy nae malkander beſchrijven, beginnende van de ſlapſte.

2. **Muer** verkoelt, vervochtight, ende verſacht het Speen, ende alle heete Geſwellen. Suyvert daer-en-bovens het bijtende Schorft, ende voorts-etende Sweringen. Verdrijft de Roſe, ende alderhande Onſtekingen. De vordere krachten, ende andere gelegentheden van dit Kruyt, ende van alle andere, ons Landt eygene, ende alhier van ſelfs op-ſlaende, zullen breeder aen-geweſen werdē in de *Hollantſche Geneeſ-konſte*, waer toe de *Inleydinge* voor deſen al gedruckt is.

Van de ſelfde kracht is **Muyſen-oir** / te weten het gene oock *Baſtaert-muer*, ofte *Hoender-bete* genoemt wert.

Gras is mede verkoelende, ende tuſſchen vochtigheyt, ende drooghte gematight; derhalven bequaem om op de verhaelde Gebreken te beſigen.

Lattouwe verkoelt, ende vervochtight alle heete Geſwellen, kleyne Puyſten, ende Wilt-vyer. Met wat Zouts vermengt, geneeſt de verſche, ende eerſt begonnen Verbrantheyt.

Violen-bladeren hebben hier in de ſelfde kracht.

Suyring verkoelt, ende verſacht de onſtekene Geſwellen, geneeſt het Wilt-vyer, ſuyvert de

de vervuylde Sweringen, verbetert de verbrande Huyt, ende verdrijft alle Placken ofte Vlecken des Lichaems.

Endivye geneest vyerige Oogen, helpt het Wilt-vyer, ende versacht alderhande heete Geswellen.

3. De selfde kracht, doch wat krachtiger, is in de volgende:

Enden-kroost verlicht, door hare verkoelende, ende vochtigh-makende gematigheyt, alle Onstekingen, ende heete Geswellen, doet de Rose verdwijnen, ende versacht te Gichte.

Plompen zijn, van wegen haren verkoelenden aert, bequaem tot alle heete Geswellen, ende Sweringen.

Vloey-kruyt heeft sijn meeste kracht in't *Saet*, waer uyt *Slijm* getrocken wert, als het een weynigh op eenigh verkoelend Water, ofte Sap gestaen heeft. Dit Slijm stilt Pijn, versacht alle Onstekingen: ende verkoelt soo dapper, dat, gelijck de Grieckſche Kruyt-beschrijver *Dioscorides 4.65.* aenmerckt, geworpẽ zijnde in heet-ziedende water, het selve terstont van de zode brengt.

Op de selfde wijse geven de **Quee-kernen** haer *Slijm* aen eenigh Nat over, seer bequaem tot Verbrantheyt, eñ alderley brandige Geswellen.

Canfer (van welckers aert in de Geneef-konste breeder verhandelt is) heeft ongelijck meerder koude als de verhaelde Middelen, eñ en dient

derhalven niet, als met de selve vermengt, ende in kleyn gewichte gebruyckt te werden. Ende als dan helpt sy de Verbrantheyt, de onsteken, ende vyerige Oogen.

4. De verhaelde Heel-middelen genesen enckele Onstekingen, die uyt verhit, ende galligh Bloet veroirsaeckt werden: maer de gene, die nu volgen zullen, konnen, door hare wrangigheyt, ende t'samen-treckendē aert, noch de heete Toevloeyingen wat tegen houden, als oock 't gene alreede gevloeyt is, ten deele te rugge drijven.

Rosen verkoelen, trecken te samen, ende versterckcken, insonderheyt de *Roode*, ende voornamelick gedrooght; gelijck sy in de winckels bewaert werden. *Versch gestampt* opgeleyt, verdrijven alderhande Onstekingen, ende met name de gene, die haren naem voert. Met het Sap gegorgelt zijnde, werden Sweringen in den Mont, Brant in de Keel, ende Sinckingen op-gehouden, ende wederstaen. *Drooge Rosen*, ofte een *Rosen-koeck*, die van over-gehaelt Rosen-water, in de pan over blijft, met een weynigh Wijn, ofte Rosen-water besproeyt, ende werm op-geleyt, verkoelt, verdrooght, ende stilt de Pijn.

Cichorey/ soo wel de tamme, die in de hoven wascht, als de wilde, die van selfs in de velden voort-komt, eñ gemeenlick genoemt wert **Papen-kruyt**/ ofte **Kancker-bloemen**/ hebben, gelijck oock **Havicks-kruyt**/ een koele, drooge,

ge, t'ſamen-treckende, ende ſuyverende kracht, daerom bequaem voor het Wilt-vyer, alderhande Onſtekingen, ende brandige Geſwellen, eñ niet minder, om vervuylde Sweringen te ſuyveren.

De *Bladeren*, *Ransxkens*, ende *Klauwierkens*, van den ſoo tammen, als wilden **Wijngaerd**/ zijn verkoelende van aert, ende ſterckelick t'ſamen-treckende. Werden met groot vordeel gebruyckt tot gorgel-water, om de heete Geſwellen des Monts, der Amandelen, ende der Kele te geneſen. De wortel in Wijn geſoden, vermorwt, ſuyvert, ende heelt de heete Sweringen.

Cruys-kruyt/ ofte **Cruys-wortel** is ſeer goet tegens de Bloet-ſweren, Speen, Roſe, ende alderhande heete Geſwellen, als zijnde wat verkoelende van aert, doch wat verdeylende, ende rijp-makende. De witte *Vlocken*, ofte grijſe *Hayren* van de *Bloemen*, met *Saffraen*, ende wat kout *VVater* gewreven, zijn goet, geſtreken op roode, ende leepe Oogen.

Glas-kruyt is verkoelende, af-vegende, ende wat vervochtende, met eenige t'ſamen-treckinge, ende derhalven bequaem tegen het Wilt-vyer, Roſe, Bloet-ſweren, brandende Puyſten, Geſwellen, Sweringen, ende quaet Zeer.

Teſkens-kruyt verkoelt, (niet tegenſtaende Dr. *Lobel* ſulcx tegen wil ſpreken) verdrooght, ende treckt dapper te ſamen; waer door het krachtigh is, om het Bloedẽ te ſtelpen, 't begin van On-

ſtekenis in de Geſwellen, ende Sweringẽ te ſtuy-ten, met hare oirſaeck te rugge te drijven.

Weeghbre kan, door haren verkoelenden, wrangen, ende droogen aert, in't begin alle heete Geſwellen verdrijven, verſche Wonden geneſen, oude, ende vuyle Sweringen ſuyveren, ende heelen. Derhalven ſeer nut tot quaet Schorſt, Cancker, Fiſtulen, ende alle Loopende gaten. Sy verſacht oock alle Onſtekingen, ende Verbrantheyt.

Porcelepne / door den aert die ſy met de Weeghbre gemeen heeft, kan de Toe-vloeyinge der heete Vochtigheden ſtelpen, ende alle beginnende Onſtekingen in-houden.

Verckens-gras / ofte **Duyvels-knoop** / heeft de ſelfde kracht, die de Porçeleyne toe-geſchreven is. Bequaem (gelijck *Dioſcorides*, ende *Galenus* oock getuygen) om de vergadering van heete Vochtigheden, als Roſe, ende andere te wederſtaen.

Mont-hout/Heel-kruyt/ofte **Rhijn-wilge** / maer noch beter met den Latijnſchen naem van *Liguſtrum* by ons bekent, wederſtaet door de verkoelende, ende ſeer t'ſamen-treckende kracht alderley Onſtekingen, ende Bloet-ſweren, geneeſt de Verbrantheyt, ſuyvert eñ heelt de Sweringen, die haer in de Kele, Gehemelt, ende Mont op-werpen.

Donder-baert is kout in den derden graed, een weynighſken verdroogende; geneeſt Roſe, Root-

Root-hont, vyerige Oogen, Puysten, ende Geswellen; als oock alle Sweren, ende Onstekingen, die uyt Sinckingen bestaen.

Azijn/ Verjuys/ Sap van **Citroenen/ Limoenen/ Granaet-appels**/ verkoelen allegader, trecken te samen, stooten de Toe-vloeyinge te rugge, ende verdrijven dien-volgende de beginnende Onstekingẽ, Rose, Wilt-vyer, Root-hont, ende diergelijcke.

5. Wy gaen verder tot de gene, die niet alleen verkoelen, ende versachten, maer oock, door een verdoovende kracht, doen stillen.

Heul/ 't zy dat men sijne *Bladeren* in Azijn laet zieden, ofte *VVater* daer uyt over-haelt, ofte de onrijpe Saet-bollekens (*Mane-bollen*, ofte *Man-coppen* genoemt) met Meel van *Gersten-mout* vermengt, ende Paps-gewijs op-geleyt, helpt, door sijn verkouwende kracht (*Galenus* stelt die in den vierden, dat is, den uytersten graed) het Wilt-vyer, ende alderley heete Geswellen, eñ Sweringen. Versacht dẽ Brant in't Hooft, vermengt zijnde met *Olye van Rosen*; met *VVit van Ey*, ende wat *Saffraen*, de vyerige ende roode Oogen, gelijck *Dioscorides*, eñ hem volgende *Fernelius*, betuygen.

Bilsen-kruyt is van den selfden aert, ende gematigheyt. Sijn *Sap*, uyt het onrijp *Saet* ende *Bladeren* geperst, wert bequamelick gemengt by Pijn-stillende Ooge-wateren, als oock gebruyckt tegens heete, ende scherpe Sinckingen. Is mede

nut, by *Gersten-mout*, ofte *Terwen-meel* gedaen; voor onsteken Oogen, ende alderhande Geswellen, die met Pijn, ende Brant vergeselschapt zijn.

Nacht-schade / volgens de getuygenisse van den gemelten *Dioscorides*, versacht, ende geneest alle heete Geswellen, ende Puysten op de Huyt komende, als Rose, Wilt-vyer, Springent-vyer, ende diergelijcke. De groene *Bladers* gestooten, ende met Meel van *Gersten-mout* vermengt, genesen de voorts-etende Sweringen: ende alleen gewreven, ofte met kruym van *Terwen-broot* gemengt, den Hooft-sweer, vyerige Oogen, Ooren, ende andere Deelen; met *Olye van Rosen* de Verbrantheyt.

Mandragora heeft mede diergelijcke krachten, insonderheyt in sijn *VVortels*, welckers *Sap* by de Ooge-waters gedaen, versacht haer Pijne, ende verkoelt den Brant. Het selve (waer toe oock dienẽ de versche *Bladeren*, ende *VVortels* gestampt) met Meel van *Gersten-mout* vermengt, genesen alle heete Geswellen, ende Sweren, ende verdrijven alderhande Onstekingen.

6. Hoe dese Heel-middelẽ niet alleen by haer selven, maer oock onder andere vermengt, haer kracht uyt-wercken, is nu ten deele aengewesen. In't gebruyck van de selfde zijn het over-gehaelde Water, het Af-sietsel, het Sap. De Bladeren morw gesoden, ende dan gestampt, eñ met Meel van *Gersten-mout*, gemengt zijnde, maken een Pap,

Pap, die na het Stoven met het Af-ſietſel, over de Onſtekinge geſlagen wert. Onder de Toe-gemaeckte werden in de Winckels gereet gehouden de Wateren van Roſen, Weeghbre, Porçeleyn, Suyring, Plompen, Cichorey, Endivye, ende Nacht-ſchade, die met een weynigh Azijn van Roſen, lauw gemaeckt, op de Onſtekinge met een dubbelden douck geleyt werden: ende als de ſelvige groot is, dan werter wat Canfer nuttelick by gedaen. De Olyen, ende Salven, die van de verhaelde Droogen in de Winckels gemaeckt ſtaen, komen alhier weynigh te pas, alſoo ſy, door haer vettigheyt, noch meerder onſteken, ende ſelfs Peuckelen, ende andere Vyerigheyt op-werpen. Dan de *Nutritum*, inſonderheyt gewaſſchen met Sap van eenigh der verhaelde Kruyden, dun geſtreken, is dienſtigh om de Roſe, ende andere Onſtekingen, die eerſt beginnen, te verkoelen.

7. Staet oock op alle de aengeweſen Kruyden wel te lettē, dat ſy niet onvoorſichtigh gebruyckt en werden. Want de Verkoelende Heel-middelen, voornamentlick die mede te ſamen trecken, en dienen gantſch niet gebruyckt, wanneer de Onſtekinge haer alreede vaſt geſtelt heeft, maer alleen in't beginſel, ende als de ſelve niet groot, ende de Toe-vloeying niet veel en is. Het gebeurt dickwils, dat de Nature haer ſelven na buyten ontlaſt van eenige quade, ende ſcherpe Vochtig-

tigheyt, die van binnen meerder ſchade zoude doen: dewelcke dan door deſe te Rugge-drijvende Middelen, onvoorſichtigh gebruyckt zijnde, van buyten wederom na de Edele deelen, ende het Ingewant zouden gedreven werden. Want als de Opdrachtigheyt, ofte Onſtekinge maer van ſelfs in en ſlaet, dat noemt onſen opper-leer-meeſter *Hippocrates* in *Coac.* ende *Aph.* voor een quaet teycken; ende in tegendeel voor goet, wanneer de ſelvige haer van binnen begeeft.

Even-wel valter noch meerder gevaers in ſoodanige Kruyden, die, als beſchreven is, by haer verkoelende kracht een Verdoovinge hebben. Want ſy en dienen nergens op geleyt, als daer over-groote Pijn, ende Stekinge is; ende dan noch even-wel niet te veel, ofte te lang; alſoo ſulcx lichtelick de natuyrlicke, ende in-geboren Wermte, die alle in ons Lichaem, jae het Leven ſelve beſtiert, kan uyt-bluſſen, waer op dan haeſt het Kout-vyer volght.

Dient oock gelet van wegen de Pappen, van de welcke terſtont vermaent is, datſe niet alleen, gelijck van al de Verkoelende Heel-middelen in't gemeen geſeyt is, maer in 't beginſel van de Onſtekinge moeten op-geleyt werden: maer dat men moet ſorgen, datſe niet en verdroogen, om datſe als dan meerder Brant, als Verkoelinge zouden by-brengen, ende derhalven dickmaels, dat is, ontrent drie of vier mael

daeghs

daeghs ververſcht, nae dat den Brant veel ofte weynigh verdrooght.

Het II. Capittel.

1. *Te Rugge-drijvende Heel-middelen.*
2. *Enckele, ofte Ongemengde; als Bramen, Hinne-beſyen, Myrtus, Cypres-boom, Eyckelen, Gal-noten, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Acacia, Hypocyſtis, Smack, Sauſe-boom, Miſpelen, Queen.*
3. *Toe-gemaeckte, ofte Gemengde Middelen.*
4. *Maniere om te Gebruycken.*

1.

DEwijl in't voorgaende Capittel eenige Heel-middelen beſchreven zijn, dewelcke boven haer verkoelen de Toe-vloeyinge wat konnen tegen houden: ſoo zullen wy dat nu vervolgen met de gene, die ſulcx veel ſtercker te wege brengen, als ſelver oock de Vochtigheyt, die alreede in eenigh Deel even geſoncken is, wederom te Rugge drijvende. Beyde geſchiet door kracht van Koude: wiens aert is tegen te houden, t'ſamen te trecken, ende te rugge te ſtooten. Inſonderheyt ſoodanigen Koude, dewelcke in een grove, ende aerdtachtige Stoffe haer woon-plaets heeft, gelijck die beyde uyt den Wrangen ſmaeck konnen werden bekent. Soodanige Heel-middelen, druckende, ende benauwende, door haer t'ſamentreckende Koude het Vleyſch, ende de Aderen der

der Deelen, daer ſy op geleyt werden, ſteuten niet alleen het invloeyen, maer doen oock de invloeyende, ende even in-gevloeyde Vochtigheyt te rugge ſchieten.

Bramen hebben in haer onrijpe *Beſyen*, ende *Bloemen*, een ſeer verdroogende, t'ſamen-treckende, ende verkoelende kracht, waer door ſy (gelijck oock de volgende) niet alleen inwendigh alle Loop, ende Vloet ſtoppen: maer oock uytwendigh alle heete, ende in-etende Sweringen, Roſe, Wilt-vyer, ende diergelijcke beletten voort te gaen, ende de uyt-ſchietende Oogen vaſt ſtellen. Het ſelve doen oock de jonge *Scheutjens*, ende verſche *Bladeren*, doch wat ſlapper; even-wel ſeer bequaem, om van buyten op-geleyt, het Speen, geknauwt, ofte gegorgelt de Sprouw, ende alle Vyerigheyt van Mont, ende Keel te verdrijven, als mede om het loſſe Tant-vleyſch te verſtercken, gelijck de meer-gemelte *Dioſcorides* getuyght. Die oock de **Hinne-beſpen**/ſoo in *Bladeren*, jonge *Scheutjens*, ende *Vruchten* (te weten eer ſy rijp zijn) de ſelvige kracht toe-ſchrijft. Dan deſe en zijn even-wel ſoo verdroogende, noch te ſamen treckende niet, als de Bramen.

Myrtus heeft in ſijn jonge *Spruytſels*, *Beſyen*, ende *Saet*, een byſondere kracht, om te verkoelen, ſamen te trecken, het Bloeden te ſtelpen, de onſtekinge der Oogen, Roſe, Wilt-vyer, ende diergelijcke te helpen, de Sinckingen te ſtuyten,

ten, ende het uyt-vallen van't Hayr te beletten. Den aen-wasch van de *Myrtus*, by de Kruyt-beschrijvers *Myrtidanum* genoemt, is tot al het verhaelde noch krachtiger.

Cypres-boom verkoelt (hoe-wel den Arabischen *Avicenna* van ander gevoelen is) matelick, hebbende maer soo veel wermte, als tot invoeren van sijn wrange serpigheyt van nooden was, gelijck *Galenus* getuyght: maer verdrooght seer, ende is dapper t'samen-treckende. Sijn *Bladeren* heelen het Scheursel, verdrijven het Springentvyer, voort-settende Sweringen, Bloet-sweren, Roode oogen, ende diergelijcke: De selfde Bladeren, als oock de *Noten*, zijn bequaem om alle Wonden te heelen, ende het Bloet, daer uyt loopende, op te doen houden.

Eycken heeft in sijn *Bladeren*, *Schorssen*, ende *Eyckelen* selve, een matelick verkoelende, doch sterck verdroogende, ende t'samen-treckende kracht; die noch krachtiger is, gelijck *Dioscorides* betuyght, in't *Vliesjen*, het welck tusschen de Schelp, ende het Hout van den Eycken-struyck staet, ende 't gene onder de Schelp, de Eyckelkeerne bekleedt. Werden bequamelick gebruyckt op heete Geswellen, alwaer Galachtige, ende scherpe Vochtigheden beginnen nae toe te schieten. De leeghste Eycken dragen **Gal-noten** / als oock eenige voose, ende appels-wijse *Aen-wassen*, doch die tot het verhaelde

niet

niet en komen by de kracht van de Noten.

Granaten groeyen in heete Landen, doch meeſt in't Spaenſche Koninckrijck, 't welck den naem, eñ 't wapen daer van voert. Sommige van deſe Boomẽ zijn Tam, die Granaet-appelẽ voort-

brengen, andere Wilt, die geen Vruchten, maer alleen Bloemẽ en dragen. Ick hebber vele ſien waſſen in't koninckrijck van Napels in Italyen, eñ in Vrancrijck ontrent Marſeille, gelijck hier af-gebeelt

beelt is. Dese Bloemen zijn bekent met den Grieckschen naem *Balaustion*. Sy trecken seer te samen, verkoelen, ende verdroogen, steuten het Toe-vloeyen, eñ het Scheursel. De Mont met het Af-sietsel gespoelt zijnde, doet alle Vochtige gebreken van het Tant-vleysch, ende Kele genesen, waer door oock de losse Tanden vast gestelt werden. Tot al 't selve dienen de *Granaet-schellen*, doch met meerder kracht.

Acacia is een Sap, geperst uyt de *Bladeren*, ende onrijpe *Hauwen*, maer insonderheyt uyt de onrijpe *Vruchten* van een boomachtigh Heester, wassende niet alleen in Egypten, ende Arabyen, gelijck d'Oude beschrijven: maer oock, schrijft *Lobel*, in West-Indyen, ende Peru. Wert van *Galenus* gestelt, droogh in den derden, ende kout in den eersten graed. Doch gewasschen zijnde, verliest noch van haer weynige wermte, ende kleyne scherpigheyt, ende wert dan kout in den tweedē graed. Dit Sap is seer wrang van smaeck, ende t'samen-treckende, daerom oock te rugge drijvende. Wert derhalven bequamelick gestreken op het Wilt-vyer, voorts-loopende Sweringen, Rose, Hayr-worm, heete Puysten, ende Swellingen; ende gewasschen zijnde, op roode, geswollen, ende verre uyt-puylende Oogen, ende gekloofde Lippen. By ons, als oock in Duytslandt gebruyckt men door de banck in plaetsche van het oprechte *Acacia*, het Sap van onrijpe

Pruymkens, *Slehen* genaemt, die hier te Lande by de heggen van ſelfs waſſen, voornamelick in't ſtift van Utrecht, ontrent Amers-foort, ende Mont-foort. Dit Sap tot koecxkens gebracht, ende in de Sonne gedrooght zijnde, heeft de ſelve kracht, die de Oude de rechte *Acacia* toe-ſchrijvẽ, gelijck ick dickwils bevonden hebbe.

Hypociſtis volght in alles de kracht van *Acacia*, dan valt, gelijck *Dioſcorides* ſchrijft, noch wat meerder verdroogende, eñ te ſamen-treckende. Het is een aen-was, ofte uyt-was, die ſomtijdts groeyt aen de wortelen van een kleyn heeſter, *Ciſtus* genaemt, welckers Bladeren, ende jonge Botten van den ſelfden aert zijn. Waſt, onder andere heete Landen, veel in Spaengjen, ende Italyen. Ick hebbe het oock geſien ontrent Mompelier in Languedock.

Smack is eẽ heeſter, het welcke, gelijck *Dioſcorides* ſchrijft, veel groeyt op Steenachtige plaetſchen, gelijck ick oock bevonden hebbe in de Steenachtige bergen, *Alpes* genaemt, die Italyen, aen de zijde van Vranckrijck, ende Duytſlandt, bepalen. Waſt even-wel weeldiger, ende hooger buyten de gemelte ſtadt van Mompelier. De Arabiers hebben het *Sumach* genoemt, ende wy, dat woordt wat in treckende, *Smack*. Heeft al, ende de ſelve kracht, die van *Hypociſtis*, ende *Acacia* verhaelt is. Want de *Bladeren*, *Vruchten*, ende *Saden*, zijn ſeer t'ſamen-treckende, verdroogen

tot

tot in den derden, ende verkoelen tot in den tweeden graed.

Dese te samen-treckende, ende te rug drijvende kracht wert mede uyt-gevoert, door de *Bladeren* van **Sausse-boom**/ofte *Berberis*, **Mispelen**/ ende **Queen**/ paps-gewijs op-geleyt.

3. Hier toe werdē in de Winckels gereet gehouden *Olye van Myrtus*, ende *Queen*. De *Salven* van *Silver-schuym*, ende *Diachalcitheos*. De *Plaesters voor't Scheursel*, *Defensijf*, *Comitis*.

4. Staet nu maer aen te wijsen, op wat wijse ende ordre de Heel-middelen, in het tegenwoordige, ende voorgaende capittel beschreven, behooren in't werck gestelt te werden.

Men zal dan in een heete Toe-vloeyinge, die niet te groot en is, ende alleen begint Onstekinge te maken, het verhitte Deel werm stoven met de Wateren, ofte het Af-sietsel van de Kruyden in't voorgaende cap. aengewesen. Nae de Stovinge, die een half uyre met Spongyen, ofte wolle Lappen op, ende af, gedaen magh werden, zal men opleggen een Pap, van de selvige gemaeckt; ende sulcx noch niet volkomentlick helpende, komen tot de gene, die nu in dit capittel tot het selfde gebruyck zijn beschreven.

Op dese wijse zal men maer in't beginsel ('twelck wy niet te vergeefs wederom en vermanen) de te Rugge-drijvende middelen mogen gebruyckē; maer niet als de Toe-vloeyinge alreede

te vaſt gehecht is. Even-wel en hebben noch de ſelvige oock in't beginſel geen plaetſch, wanneer de Stoffe, die de Onſtekinge verweckt, quaet-aerdigh, vergiftigh, ofte Peſtigh is, ende dat de Vochtigheyt, door kracht der Nature, van binnen nae eenige ſlechte plaetſchen, inſonderheyt de Klieren, gedreven wert, ofte hevige, ende over-groote Pijn by haer heeft. Want in ſoodanigen gevalle is't dienſtiger Treckende, ende Pijn ſtillende middelen aen te wenden.

Het III. Capittel.

1. *Plackende, ofte Toe-klevende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Terwe (Meel, Bloem, Stijffel) ende Boonen.*
3. *Andere, die met eenen verdroogen, ende het Bloedt ſtelpen; als Mumia, Maſtick, Corael, Bloet-ſteen, Geſegelde Aerde, Bolus, Draken-bloet, Plaeſter, Azijn.*
4. *Plackende, ende Op-droogende Metallen; als Loodt, Loodt-aerde, Loodt-ſchuym, Silver-ſchuym, Loodt-wit, Pompholyx, Grauw-nicht, Cadmia, Antimo-nye, Aluyn.*
5. *Mengel-middelen.*

1.

PLackende, ofte Toe-klevende Heel-middelē zijn de gene, die op wat deel des Lichaems ſy geleydt werden, de onſienlicke gaetjens van de Huyt verſtoppen, ende toe-placken. Sy zijn van mid-

middel-matige, doch wat meerder nae de aerdt-achtigheyt treckende, ſtoffe, met eenige taeye vochtigheyt vermengt; ſonder uyt-muytende hoedanigheyt, in koude ende hitte gematight; gemeenlick ſoetachtigh, ofte ſonder ſmaeck, niet op de tonge bijtende, noch ſcherp, noch ſuyr, noch zout, noch bitter. Hier door verſtoppen ſy al wat haer ontmoet, eñ verdicken, onder de ſelve vermengt zijnde, de dunne Vochtigheyt. Daer zijn noch andere, die met eenen verdroogen, ende de Vochtigheyt, die in de Sweringen valt, verteren. Sommige hebben daer-en-boven een te ſamen-treckende, ende verſterckende kracht, ende beletten het vervloeyen der Vochtigheden.

2. Van de eerſte ſoorte zijn de eerſt-volgende.

Terwe is Werm in den eerſten graed, in de andere Hoedanigheden gematight. Heeft een taeye, klevende, ende derhalven een verſtoppende kracht, gelijck *Galenus* leert *8. Simp.* Het *Terwen-meel*, onder *VVit van Ey* geſlagen, hout de Sinckingen tegen, eñ, onder *Sap van Bilſen-kruyt*, de Toe-vloeyingẽ op de Zenuwen, volgens *Dioſcorides 2.78.* ofte *VVater*, ende *Olye*, alwaer hy oock ſchrijft dat de *Terwen-bloem*, in *Mede* gekoockt, alle Onſtekingẽ bedwingt. Sulcx kan de enckele Bloem ſtercker uyt-voeren, als gemeen Meel, dewijl de ſelve, geſuyvert zijnde van de ſchrale, ende af-vegende Semelen, in de welcke de voornaemſte wermte van dẽ Terwe ſteeckt, veel vet-

ter, taeyer, ende klevender is; derhalven oock de onsienlicke Gaetjens van de Huyt beter kan sluyten, ende den loop der Vochtigheden bequamelicker steuten. Men kan daer van mede een Pap maken, de selve kokende in eenigh verkoelende Water, Soete-melck, ofte Sap van de Kruyden in't 1.capittel beschreven. Wt dese fijnste Bloeme wert het *Stijffel* gemaeckt, het welck (gelijck *Galenus* op de aengewesen plaetsch schrijft) veel kouder, ende drooger is, als de Terwe. Kan dapper toe-placken, eñ stopt derhalven alderley Vloet, stelpt de Sinckingen, versacht de Onstekingen der Oogen, ende geneest de Puysten, die daer op voort-komen.

Boonen/ noch groen zijnde, werden gehouden voor kout ende vochtigh : even-wel is het Meel van de gedrooghde, t'samen-treckende, ende seer verdroogende, waer van een Pap gemaeckt, doet de Slappe, ende waterige Geswellen slincken, geneest de vochtige Sweringen der Borsten, ende doet voorts al 'tgene wy van de Terwe geseyt hebben.

3. Wy komen nu tot de Toe-plackende middelen, die met eenen op-droogen, ende al de Vochtigheden, die sy in de Wonde, ofte Sweringe vinden, in swelgen, ende verteren, derhalven oock bequaem zijn om het Bloet te stelpen.

Van alle oude tijden hebben de Egyptenaers de doode Lichamen van haer vrienden gesocht voor-

voor de verrottinge te bewaren, de ſelvige tot dien eynde balſemende met ſoodanige Droogen, die de bedervinge ende verrottinge weder-ſtaen, ende beletten. Hier toe werde meeſt gebruyckt *Aloë*, *Myrrha*, ende *Saffraen*, als mede het *Sap van den Ceder-boom,* gelijck uyt *Dioſcorides*, ende *Galenus* beweſen is by *Guilandinus* in ſijn bouck van't Papier *m. 24.* ende oock beveſtight wert van *Plinius* in't 16. bouck van ſijn Natuyrlicke hiſtorye op't 11.capittel, ende het 24. op't 5. Waer door oock de boucken, die de tweede koning der Romeynen *Numa* nae-liet, op Papier geſchreven zijnde, als ſy met dit Sap geſtreken waren, vijf hondert ende vijf-en-dertigh jaren geduyrt hebben, gelijck de gemelte *Plinius* getuyght in ſijn 13. bouck, ende capittel. Ende hier van hebben de Poëten genomen, dat, als ſy yet de onſterffelickheyt weerdigh achten, ſeggen ſulcx den Ceder-boom weerdigh te zijn; gelijck de poëet *Horatius* in *Arte*:

— *ſperamus carmina fingi*
Poſſe linenda Cedro. eñ *Perſius* in ſijn Schimp-dicht:
— *& Cedro digna loquutus.*

Het Hout van deſen boom is mede van dien aert, dat het by-nae nimmer en vermeluwet, ofte bederft: waerom *Salomon* daer van den Tempel dede bouwen, ende de Heydenen eertijdts haer Afgoden beelden daer van plegen te maken. Door ſoodanige Middelen zijn de Lichamen na eenige

honderde, ja duysende van jaren noch soo versch, ende fris bevonden geweest, al of sy maer even een dagh twee drie gestorvẽ waren. Dit by sommige aengemerckt zijnde, hebben gemeent, dat de Vochtigheyt, die uyt dese gebalsaemde Lichamen vloeyt, ende gedrooght zijnde dick wert, een recht heel-middel zoude wesen, om soo van binnen, als van buyten het Bloeden te stempen; waer toe sulcx oock door de banck ingegeven wert de gene, die door vallen, slaen, stooten, ofte anders, van binnen verzeert zijn. Desen Balsaem heeft den naem van **Mumia** gekregen, ende gekeurt by den hoogh-geleerdẽ *Fernelius 6.Meth.3.* (alwaer hy in plaetsch van Saffraen, *VVieroock* stelt, waer op de Poëet mede gesien heeft in dit versken:

Nec scombros metuentia carmina, nec thus)

heet, ende droogh in den derden graed, ende wat te samen-treckende. Dan wert by ons dien rechten Balsaem seer selden uyt Egypten gebracht: maer meest vleysch, ende been van arme luyden, wiens Lichamen (gelijck onder andere *Matthiolus* betuyght op *Diosc.*) om de minste kosten, alleen gebalsaemt zijn met *Asphaltus*, ofte *Iodenlijm*, zijnde seker schuym, dat de Zee aen strant, ende tegens de klippen op-werpt, alwaer het, gelijck *Dioscorides* schrijft, soo hart wert, als Peck. Ende de Arabische geneesmeesters *Avicenna* ende *Serapio*, en kennen geen ander Mumia, als dit Joden-lijm. Maer behalven dat dese Mumia de

kracht

kracht niet en heeft, die haer wert toe-geſchreven, ſoo is't grouwelick, ſoodanigen Middel, inſonderheyt van binnen, te gebruycken, de graven te ſchenden, de ruſtende te ſtoren, ende ons, met ſommige wilde Indianen, tot wreede Menſch-eters te maken. Derhalven is't ongelijck beter, dat men in plaetſch van Mumia beſight (gelijck oock uyt *Galenus* by *Paré* is aen-gemerckt) het *Oxycratum*, dat is Azijn met Water geloutert, het welck, door ſijn koude, het vloeyende Bloet tegen-hout, ende door ſijn fijnigheyt, 't geronnen on-doet, ende verdrijft. Dan die gerigh is om meerder van de Mumia te weten, kan ſien de gemelte *Paré* in't 9.bouck van de groote Heel-konſte op't 7.capittel, als oock *Bellonius* in't 2. bouck van ſijn Aen-merckingen op't 47. cap. *Guyon* in't 2. deel van ſijn Verſcheyde Leſſen, het 1. bouck, ende 5. cap. alle by de Schrijvers in de Françoiſche tale uytgegeven.

Corael (waer van breeder in de Geneeſkonſte verhandelt is) verkoelt een weynigh, treckt te ſamen, hout het Bloeden tegen, bedwingt de Wt-waſſen, ſuyvert de holle Sweringen, ende neemt de Vlecken van de Oogen wech.

Bloet-ſteen/is alſoo genaemt, na het Griecx *Hæmatites*, om dat hy Bloet-root is, volgens het gevoelẽ van *Galenus*, daer in dẽ oudẽ *Theophraſtus* vol-

gende, ofte, om dat hy den vloet, ofte loop van't Bloet kan ſtelpen, ofte oock, om dat hy gemorſelt ende gewreven zijnde, het water Bloedigh laet. Voor de beſte wert gekeurt, die geronnen Bloet gelijckt, die morſeligh, gelijck, ende ſuyver is. Deſe Steen groeyt van ſelfs, ende uyt de nature in vele Bergen van Arabyen, Egypten, Morenlant, Spaengjen, Bohemen, ende Saxen, meeſt in Yſere mijnen, als ſelver de ſtoffe van Yſer zijnde, volgens de bevindinge van *Agricola*, ende andere. Die het Yſer willen vergulden, en konnen ſulcx niet doen, ſonder Bloet-ſteen. Want de geſlagene Goude-bladeren, die ſy om het Yſer geſlagen hebben, maken ſy daer mede vaſt, ende gladt, even als de Schilders met eẽ Wolven-tant. Hy heeft ſoo veel verkoelinge (hoe-wel *Dioſcorides* hem eenige wermte toe-ſchrijft) als t'ſamentreckinge, gelijck *Galenus* wel oordeelt; ende derhalven bequaem voor de Gebreken der Oogen. Soo fijn, als ſtof, op een marmer-ſteen gewreven, ende onder *VVit van Ey* geſlagẽ, helpt de Rouwigheyt der Oogen, beſtaende uyt Onſtekinge, ende ſonder de ſelvige, met klaer *VVater*. Het Poyer alleen hout het al te weligh groeyende vleyſch tegen, verdrooght de Sweren der Oogen, ſtelpt het Bloet, het zy dat het uyt-geſpogen wert, ofte ergens uyt-vloeyt. Waer van breeder te leſen is, by den Grieckſchen geneeſ-meeſter *Alex. Trallianus* in ſijn 7. bouck, op't 1. capittel.

Alle

Alle **Aerde**/ dewijlſe van naturen droogh is, heeft kracht, om voor Heel-middel gebruyckt zijnde, te verdroogen. De gene, die daer-en-boven te ſamen-treckt, is deelachtigh van koude, eñ hoe ſy meerder te ſamen-treckt, hoeſe meerder verkoelt. Sommige treckt ſoo ſterck, datſe op de tonge geleyt, het vel daer van ruckt, andere weynigh, ende eenige niet met allen. De gene, die op de tonge ſcherp-bijtende is, heeft een ſeer verhittende kracht, de gene die weynigh doet, heeft weynigh hitte, ende noch weyniger, die maer even op de tonge gevoelt en wert, behoudende nochtans een Af-vegende kracht. Maer die haer, als met een vettigheyt op de tonge vertoont, ende niet ſcherp en is, noch t'ſamen-treckende, verkoelt, ſluyt alle Openingen, eñ ſtelpt het Bloet. Van deſen aert zijn de volgende:

Roode Aerde is driederley, eene die de Timmer-luyden gebruycken, een ander, daer de Volders haer laken mede ſchoon maken, ende een derde die wy *Bolus* noemen, ende, nae de plaetſche, *van Armenyen*, die alleen in de Heel-konſte gebeſight wert. *Galenus* ſchrijft den ſelvigẽ *9. Simp.* groote kracht toe; te weten, dat hy, door ſijnen ſterck-droogenden aert, alle Sinckingen, Loop, ende Bloet-ſpouwen tegen-hout, de Sweringen der Longen in de Teringe, ende de vuyle Sweren des Monts, ende Tant-vleyſch geneeſt. Hy prijſt hem oock ſoo ſeer in de Peſt, dat hy oordeelt,

ſoo-

ſoodanige Krancken ongeneeſlick te weſen, in de welcken deſen *Bolus* de Peſt niet en verdrijft: welcke kracht hem oock toe-geſchrevẽ wert van *Agricola*, *Fallopius*, *Imperato*, ende andere. Jae *Ioubert* getuyght ſulcx met verwondering (daer hy droogh, ende t'ſamen-treckende is) door ervarentheyt bevonden te hebben.

Geſegelde Aerde/komt uyt het Grieckſche eylandt *Lemnos*, alwaer ſy uyt een ſeer wel-rieckenden put, op een bergh ſtaende, eens in't jaer op ſekeren dagh (op ſtraffe van de doot, die buytẽ dien dagh gravẽ) met ſeer groote ſtatye, ende omſtandigheden gedolven wert, gelijck *Ferrante Imperato*, in de Italiaenſche Hiſtorye van ſijn Natuyrlicke Geneeſ-middelen (die hy te Napels aen my vertoont heeft) ſulcx uyt *Stef. Albucario* breeder verhaelt 5.32. Soo getuyght oock *Galenus 9. Simpl.* al op ſijnen tijdt de manier geweeſt te zijn, die om ſulcx te ſien, ſelver (gelijck oock *Albucario*, eñ *Bellonius*) in't eylandt gereyſt is. Het ſuyverſte van deſe aerde wert ſchoon gewaſſchen (het welck in voor-tijdẽ niemant en mocht doẽ, als de prieſter) ende, om het water daer uyt te laten lecken, in ſackens op-gehangẽ. Wt-genomen, eñ gedrooght maeckt men daer kleyne kocxken van, die ſy met eenige Arabiſche letters beſegelen, als *Bellonius* beſchrijft, in ſijn Aen-merckingen, ofte het Segel ('twelck de oirſaeck van den naem is, daer het anders *Aerde van Lemnos* hiet) tegenwoordigh opdruc-

drucken van den Turckſchen Keyſer, als heere van dat eylandt, gelijckſe eertijts plagh te dragen van een Geyte, als *Dioſcorides*, ofte, als *Galenus* betuyght, van *Diana*. Het welck, al ſchijnt het by ſommige verſcheyde, het ſelfde is; dewijl die Godinne door een Geyte plagh uyt-gebeelt te werden.

De Florentijnſche geneeſ-meeſters ſtellẽ tweederhande ſoorten van **Draken-bloet**/ te weten, het eene, ſekere Boom-gomme (groeyende in *Porto Sancto*, een eylandt in Afrijcken) waer van *Al. Cadamuſto* gewagh maeckt in't 1. bouck van ſijn Reyſen, op't 4. capittel, het ander, 't geſuyvert, ende geronnẽ ſap van het kruyt *Achillea*, ofte *Geruwe*, het welck nochtans (hoe-wel ſulcx *Conſtantinus*, ende *Serapio* ſeggen) niet root en is. Andere ſchrijven 't ſelve te weſen het Bloet van een Draeck, die van een Olifant overwonnen is. Soo onſeker zijn wy in de kenniſſe van het rechte Draken-bloet. Een Spaenſch ſchrijver *Nic. Monardus* meent het rechte te beſchrijvẽ *Simpl. hiſt.* 38. Alwaer hy ſeyt het ſelve Sap te zijn van eẽ vremden Boom, waſſende in Peru, ende Weſt-Indyen, die Vruchten zoude dragen, (hier benevens den Boom, boven geheel, ende onder op-geſneden, uyt-gebeelt) in de welcke een draecxken beſloten is, ſoo konſtigh van de nature gemaeckt, dat het ſchijnt van een ſeer konſtigh meeſter uyt marmer gehouden te weſen, waer nae

hy

hy den naem zoude dragen van *Draken-boom*, ende het Sap van *Draken-bloet*, het welck hy oock alle kracht van het oprechte toe-ſchrijft. Waer uyt ſeydt hy 'te blijcken de onwetenheyt van de

Oude, ende vele Nieuwe, by welcke gantſch onbekent is geweeſt, wat Draken-bloet was, ende waerom het dien naem hadde. Maer ick en ſie niet hoe '*Monardus*, dit kan vaſt maken; dewijl Weſt-Indyen, ofte de nieuwe Werelt, voor de ont-

ontdeckinge van *Chr. Colombo*, is aen de Werelt onbekent geweeſt. In dit geſchil mogen wy dit alleen voor vaſt eñ ſeker houden, dat het Draken-bloet, het welck in de Winckels daer voor verkocht, ende in de Heel-konſte gebruyckt wert, niet anders en is, als *Bocken-bloet*, met den gemelten *Bolus*, ende *Sap van Sorben-boom*, ofte ander T'ſamen-treckende, vermengt. Dit ſelve doet al 't gene, ende noch krachtiger, als wy van den *Bolus* terſtont hebben aengeweſen.

Plaeſter/ oock **Gyps** nae het Griecx genoemt, groeyt in byſondere Aderen, die loopende zijn door de Kalck-bergen van Syryen, Grieckenlandt, Italyen, Spaengjen, Duytſlandt, ende eenige andere. Het moet nat, gelijck *Plinius* ſeyt, gebeſight werden; dewijl het terſtont verdrooght, ende in ſteen verhart, bequaem om in alderhande vormen te gieten. Maer een Menſchen weſen, gelijck de meerder-gemelte *Plinius* getuyght, met over het aengeſicht de Plaeſter te gieten, ende dan in die vorme geſmolten Waſch, uyt te beelden, is eerſt aengevangen by *Lyſiſtratus*, de broeder van den vermaerden *Lyſias*. Een brave vondt, ende die noch op huyden gevolght wert. In de Heel-konſte heeft de Plaeſter een ſeer plackende, ende verdroogende kracht; derhalven bequaem om het Bloeden te ſtelpen, ende de onſteken Oogen te geneſen, onder *VVit van Ey* geſlagen zijnde. Gebrant, alſoo het door't Vyer verdunt,

is

is wel meerder verdroogende, maer minder plackende.

Alle de verhaelde Middelen dienẽ onder *Azijn* vermengt, die ſelfs byſondere kracht heeft, om met ſtoven het Bloet terſtont te ſtelpen.

4. Wy zullen hier by-vougen eenige *Metallen*, ofte gegravene Droogen, de welcke placken, ſonder ſcherpigheyt op droogen, ende niet weynigh te ſamen-trecken.

Wt de twee ſoorten van **Loot**/ wit, ende bruyn, is het laetſte alleen gebruyckelick in de Heel-konſte, ende wert van *Galenus 9. Simpl.* geſtelt kout te weſen. Derhalven al wat met een looden ſtock (gelijck eenige verkoelende Kruyden) in een looden vijſel geſtampt wert, krijght daer door noch meerder verkoelende kracht. Die oock vermeerdert wert, als het *Loot in Azijn gewaſſchen* is. Daer van wijſt de Grieckſche *Dioſcorides* de maniere aen in ſijn 5. bouck, op't 55. cap. In een Looden vijſel Water gietende, ſchrijft hy, zal men met een Looden vijſel-ſtock ſoo lange wrijven, tot dat het Water bruyn, eñ dick wert: dan zal men daer noch ander Water by doen, ende door een douck ſoo dickwils gieten, ende met Water ververſchen, tot dat het alle ſijne bruynigheyt af-leyt. Het verkoelt, verdrooght, treckt te ſamen, maeckt vel over de Wonden, belet beginnende Onſtekingen, verbetert alle quaetaerdige Sweren, inſonderheyt die op vochtige plaet-

plaetſchen, als aen 't eynde van de Dermen, ende Lijf-moeder ſtaen, gelijck mede dẽ open Cancker; waer toe wel een Loode plaet dienſtigh is, maer het *Poeyer* veel bequamer, gelijck ick, volgende *Fernelius*, dickwils ondervonden hebbe. Ick zal ſijn beſchrijvinge, om het ſelve te makẽ, hier by-vougen. Het Loot wert geheel dun geklopt, ende dan in gantſch kleyne ſnipperkens geſneden, in ſtercken Azijn drie dagen geweyckt, den Azijn alle daegh, ſoo het noodigh ſchijnt, afgietende; daer na uyt-genomen, ende by 't vyer ſonder branden gedrooght zijnde, wert in een vijſel met moeyten geſtooten, ende alſoo tot fijn poeyer gebracht; ſeer ſonderling om de quaetaerdige, ende in-gekanckerde Sweringen te geneſen, ende te ſluyten. *Gebrant Loot* doet al het ſelfde, maer met meerder ſcherpigheyt, als het niet gewaſſchen is. Gewaſſchen verdrooght ende verkoelt: dan Ongewaſſchen verdrooght wel, maer en verkoelt niet. De meerder gemelte *Dioſcorides* verhaelt verſcheyde manieren van waſſchẽ, waer van de eerſte de beſte, ende daerom oock alleen in't gebruyck gebleven is. Het Loot dun geklopt zijnde, doet men in een nieuwen aerden pot, tuſſchen beyde Swavel ſtroyende, die men aen ſteeckt, ondertuſſchen met een ſpatel omroerende, tot dat het Loot allegader wel verbrant. Is verder van den aert, ende gelegentheyt van't Loot te leſen by *Fallopius de Metall.22.*

Plumbago, in't Griecx *Molybdæna*, na ſijn bruyne verwe genoemt, ende na ſijn glinſterigheyt by de Duytſchen *Glantz*, oock *Bley-ertz*, na het Loot, dat ſy *Bley* heeten, ende *Bley-ſweyſch*, het welck ſoo veel is als *Loot-ſweet*. Wy noemen het **Loot-aerde.** Het is een overſchot, dat op den gront van den oven blijft leggen, als in den ſelvigen, door het Loot, Gout ofte Silver geſuyvert is. Heeft meerder verkoelende, ende t'ſamen-treckende kracht, als het volgende Silver-ſchuym, waer mede het anders gelijck is, als *Galenus* ſchrijft. Hier van is breeder te ſien *Agricola* 10. *de Nat. foßil.* 10. *Matthiolus* op 5.*Dioſc.*60. *Fallop. de Metall.*25. ende 26.

Wanneer de *Loot-ader*, dat is, de Steen, daer het Loot in is, in dē oven geſtelt wert, dan ſmelt het Loot, ende vloeyter ſuyver uyt: maer geeft even-wel daer na eenige vuyligheyt op, dewelcke *Loot-ſchuym* genoemt wert. Dit is van den ſelfden aert, als de *Loot-aerde*, ende wert mede bequamelick gebruyckt ſoo by ſijn ſelven, als onder Plaeſters, om Vel over de Wonden te trecken.

Silver-ſchuym heeft wel den naem na 't Silver, volgens de Griecſche benaminge van *Lithargyros*, ofte *Lithargyrion*, dat is Silver-ſteen (ſoo genoemt van wegen ſijn ſteenachtige hardigheyt, ende ſilvere verwe:) dan komt mede van Loot, ende verſchilt weynigh van het gemelte *Loot-ſchuym*. Want als het Loot de tweede reyſe ver-

koockt

koockt wert, ſoo verandert het ten deele in Silver-ſchuym, ten deele in Loot-aerde. Is tweederley, het eene van goude verwe, *Lithargyrium aureum*, eñ by de Duytſchen *Gold-glede* genoemt, het ander van Silvere, dat den naem draeght van *Lithargyrum argenteum*, ofte *Silver-glede*, ende by ons *Gout-ſchuym*, ende *Silver-ſchuym*. Doch deſe en verſchillen niet anders, als dat het Goude, ofte gele, meerder kracht uyt het vyer getrockẽ heeft, ende dien-volgende oock een weynigh ſcherpigheyt deelachtigh is, het welck met waſſchen kan uyt-getrocken werden. Ende dan verdroogen ſy beyde in den eerſten graed, ſonder merckelicke wermte, ofte koude, trecken te ſamen, ſluyten, ende vervullen 't gene te hol uyt-gegeten is.

Gelijck van bedorven Koper, *Koper-root* komt, eñ van Yſer *Roeſt*, ſoo geeft het Loot met Azijn vervochtight, ende bedorven zijnde, van hem een witte ſtoffe, die wy na het Latijnſche woort **Ceruſe** noemen, ende nae de ſtoffe, ende verwe, **Loot-wit**/ gelijck de Italianen niet alleen *Ceruſa*, maer oock *Biacca*, eñ *Sbiacca* (van *Bianco*) ende de Spaengjaerts *Blanquete*. 'T is al geheel oudt, dat de Vrouwen met de *Ceruſe*, die van Wit loot gemaeckt wert, haer aengeſicht geblancket hebben, waerom ſy oock *Ceruſſatæ*, (*Martial. 7. 24.*

Ceruſſata timet Sabella Solem.)

ende de Ceruſe in Latijn *Fucus*, ende in't François *Fard* genoemt wert.

De Grieckſche *Dioſcorides* beſchrijft de maniere om de Ceruſe toe te maken: die wy hier wat nader zullen beſchrijven. In een aerde pot leggenſe eenige tacken, daer nae gieten ſy daer ſoo veel van den ſtercken *Azijn* op, dat de tacken een hant hoogh boven-drijvẽ, dan leggen ſy daer over dun geſlagen Loot. De pot met een aerde deckſel, op dat den Azijn niet en zoude vervliegen, geſtopt zijnde, wert des Somers in de Son geſet, des Winters op een oven, kachel, ofte forneus. Die het Loot vijlen, openẽ de pot over den thienden dagh, ende dat ſoo lange tot dat het Loot allegader vergaen is; die het niet en vijlen, maer alle maent. Ende als ſy ſien, dat al de geklopte platen, ofte bladeren, door de kracht van den Azijn niet op-gegeten en zijn, dan ſluyten ſy wederom de pot, ter tijdt toe, tot dat ſy al te ſamen verteren, eñ tot Ceruſe vergaen. Dan wert het ſuyvere nat, 't welck boven drijft, geklenſt; het klevende, dat onder op de gront ſinckt, in eenen anderen pot gegotẽ zijnde, in de Son gedrooght. Hier na wert het geſtooten, ofte gemalen, ende dan geſift.

Op de ſelfde wijſe wert de Ceruſe van bruyn Loot gemaeckt; dewelcke alleen in de Heel-konſte aen-genomen is, ende verkoelt, verdrooght, treckt te ſamen, ſluyt, plackt, ende ſtoot te rugge, recht ſtrijdende, ſeyt *Galenus*, tegens het Koper-root, hoe-wel het ſelve oock met Azijn be-

reyt

reyt wert. Hy doet daer by, dat gebrande *Ceruſe* in *Sandyx*, dat is, *Bergh-root*, verandert; waer door het wel fijnder, doch niet meerder verwermende konde weſen. De Latijnſche poëet *Virgilius* maeckt *Eclog.4.* daer gewagh van, ende wert by *Servius*, ende *Virgilius Marcellus* volgende *Plinium* op de gele verwe van een ander mengſel, geduydet, die beantwoort konnen werden uyt *Fallopius*, de *Metall.28.* De verſſen van *Virgilius*, ſlaende op den gulden tijt, zijn de volgende:

Ipſe ſed in pratis aries jam ſuave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto:
Sponte ſua Sandyx paſcentes veſtiet agnos.

Pompholyx / dat de Winckels verkoopen, is het rechte *Tutia* van de Arabiers, ende dat ſy voor *Tutia* geven, is het *Cadmia* van de oude geneeſ-meeſters. Het beſtaet uyt de fijnſte voncken, die in de Koper-ovens, als een belle (waer van de naem van *Pompholyx* in't Griecx komt) opvlieght, ende boven blijft aen-hangen. Waer van breeder te ſien is by *Dioſcorides* in't 5.bouck, ende 46.capittel, *Matthiolus* in ſijn Uytleggingen, *Fallopius de Metall.13.* ende *Agricola* 3. de Nat. foſſil.11. ende 10.14. Het is wit, ende geheel licht, waerom 't gemeenlick *Nil album*, ende in Duytſlandt **Nichtes** genoemt wert. *Hadr. Iunius* meent dat daer van daen komt het Spreeck-woort, *Nichtes iſt in die augen gut*, als of men ſeyde, dat Tutia goet was voor de Oogen, als voor de roode ende loo-

pende niet beter zijnde. Want het verkoelt, verdrooght, treckt te ſamen, ſonder (gewaſſchẽ zijnde) eenige ſcherpigheyt, heelt alle vochtige, ende vuyle Sweringen, ende ſluyt de Wonden.

Spodium en ſcheelt niet van *Pompholyx*, als alleen in fijnigheyt. Want het komt uyt de grove voncken, die op de vloer van de Koper-ovens nedervallen; waerom het oock ſoo ſuyver niet en is, maer grover, ende bruynder, derhalven genoemt in de Winckels *Nil griſeum*, ende in Duytſlandt **Grauw-nicht.** Het heeft de ſelfde krachten van *Pompholyx*, behalvẽ dat het wat meerder te ſamentreckt.

Cadmia is tweederley, door de Nature van ſelfs gegroeyt, ofte door de konſte gemaeckt. De Natuyrlicke is eẽ ſteẽ, *Lapis Calaminaris* genaemt, in Duytſlant *Kobelt*, ende in onſe winckels **Witte Klimp.** Komt veel in Bohemẽ voort, eñ maeckt het root Koper (het welck ſonder den ſelven niet te ſmelten en is) geel, ende vermeerdert het ſelve een goet deel, gelijck, onder andere den *Calmisbergh*, ontrent Aken, genoegh uyt-wijſt. De gemaeckte *Cadmia* groeyt mede bovẽ aen de Koper-ovens, ende is grover, meerder verdroogende, ende t'ſamen-treckende, als het *Spodium*. Dan de Natuyrlicke is minder verdroogende: maer *Gebrant*, ende dickwils met *Azijn* uyt-gebluſt, ende gewaſſchen, ende dan op een marmer-ſteen kleyn gewreven, verdrijft den Brant van de Onſtekene

Oo-

Oogen, ende verteert de vochtige geſwellen. Die hier meerder bericht van begeert, magh de meerder gemelte Geneeſ-meeſters nae ſien.

Antimonye wert, om haer gelijckeniſſe, die ſy met het Loot heeft, onder de Loot-middelen beſchrevẽ van *Dioſcorides 5. 59.* met den naem van *Stimmi*, ende *Stibi*, gelijck oock van andere Griecken. *Plinius, Marcellus*, ende andere Latijnen noemen het daer nae *Stibium.* Maer de Arabiers *Achiman*, waer van de Chymiſten gemaeckt hebben eerſt *Achmadium*, ende ten laetſtẽ *Antimonium*, met welcke benaminge, als oock by de Arabiſche geneeſ-meeſters *Serapio*, ende *Avicenna* gebruyckt, dit Metal in de Winckels alleen bekent is. Het is van verwe den Loot-ſteen ſeer gelijck, maer valt witter, ende meerder blinckende. Is tweederley, Manneken, ende Wijfken. Het Manneken, ſeyt *Plinius* is wat rouwer, lichter, ſandachtiger, ende minder flickerende. Het Wijfken in tegendeel, blinckt, flickert, is morſeligh, ende gereten. Wert gegraven uyt de Silver-mijnen, onder andere Landen, in Duytſlant, ende Bohemen. Eertijts placht men het gegravẽ te verkoopen, maer tegenwoordigh het gekoockte. De wijſe daer van is by *Agricola* aen-geweſen in't 9. bouck *de Re metallica.* Het verkoelt, treckt dapper te ſamen, verſtopt. Wert derhalven bequamelick vermengt onder de Oogh-ſalven, om de Sinckingen, ende Loopen van de ſelvige tegen te

houden, te weten het Gekoockte, dat geen ſcherpigheyt en heeft, ende gelijcke kracht met het gebrant Loot. Gemengt zijnde onder verſchẽ *Reuſel*, maeckt dat het Gebrande geen Puyſten op en werpt, ſtilt de quade Sweringen, ende belet haer voort-kruypẽ. Sommige Vrouwen beſigen 'tſelve, om haer Wijn-brauwen bruyn te maken.

Aluyn is, gelijck vele andere Metallen, ofte door de Konſte gemaeckt, ofte Natuyrlick, waer van verſcheyde Mijnẽ zijn in Spaengjẽ, Duytſlant, eñ Italyen. *Bembus* in't 4. bouck van ſijn Hiſtorye van Venetyen, ſchrijft, dat het aldaer, met ongelooflicke winſt van de eygenaers gegravẽ wert by *Caſtello*, ende *Leandro Alberti*, gelijck ick oock ſelfs geſien hebbe, tuſſchen *Napels*, eñ *Pozzuolo*. Hy beſchrijft mede in ſijn Italiaenſche beſchrijvinge van Italyen, deſe maniere om het ſelve te koken. Sy branden de Aluyn-ſteenen in een Oven, eñ dan gietẽ ſy daer over Put-water, daer ontrent zijnde. Als de Steen ſoo eenige dagen geweyckt is, dan vergaet hy tot aſſche. Waer uyt ſy daer nae een Loogh trecken, het welck ſy gieten in houtẽ backen, in de welcke wat geſtaẽ hebbende, waſt den Aluyn allencxkens aen de kanten, niet anders als Ys-kegels, ofte Criſtal. Te Luyck doen ſy daer Piſſe by, ende ſonder de ſelvige zouden ſy naeulicx Aluyn konnen maken. Het ſelfde is mede van Italiaenſch Aluyn aengeteyckent by *Fernante Imperato 13. dell' Hiſt. Naturale 12.*

Den

Den Aluyn doet dienst aen Gout-smedẽ, Verwers, Druckers, ende Heel-meesters.

De Gout-smeden besigẽ Aluyn, om haer Gout te suyveren, ende met de bladeren het Koper te vergulden.

De Verwers sieden haer Wol, ende Lakenen in Water, daer Aluyn in gesmolten is, waer door sy de Verwe eerder vatten, eñ langer behouden.

De Druckers doopen haer dun, losch, ende door-vloeyent Papier in Aluyn-water, het welck daer door soo vast wert, dat het den inct kan verdragen, ende voor schrijf-papier verstrecken, het welck sy *Planeren* noemen.

De Heel-meesters gebruycken den Aluyn, om door sijn verdroogende, ende t'samen-treckende kracht, het geswollen, eñ pappigh Tant-vleysch te doen slincken, ende op te droogen, de losse, ende leuterende Tanden vast te stellen, het loopen van't Bloet, uyt-breken van Puyskens, ende het dragen van de Ooren op te houden.

Buyten de verhaelde Gebruyckẽ heeft hy noch een sonderlinge kracht, om het Vyer sijn kracht te benemen, ende te beletten, dat het geen brant en maeckt. Welcke wetenschap sommige Velt-overste wel te pas gekomen is. Waer van wy een exempel lesen by *Agellius 15. Noct. Attic. 1.* uyt een out, ende achtbaer schrijver: Doen *L. Sylla* het Landt van Athenen bestormde, ende *Archelaus*, den oversten van den koning *Mithridates* de plaet-

 sche

ſche beſchermde, ſoo en konde een houte block-huys, dat aldaer, tot verwering op-gericht was, rontſom met vyer omhelſt zijnde, niet in brant geraken; om dat het van *Archelaus* met Aluyn be-ſtreken was. Welcke geſchiedeniſſe wel te ge-looven is, dewijl bevonden wert dat Aluyn niet alleen het branden en belet, maer oock den brant uyt-bluſcht. By Babylonyen groeyt ſeker lijm, *Naphtha* genoemt, in't welcke dit wonder ge-ſpeurt wert, dat de gene, die daer mede geſmaert is, het vyer nae hem treckt, ende dat den brant met geen water uyt-gebluſcht, maer noch meer-der ontſteken wert: dan om den ſelfden uyt te bluſſen, is noodigh *Slick*, ofte *Azijn*, dan het be-quaemſte is *Aluyn*. Om ſulcx te verſoucken, heeft *Alexander de Groote*, ſeker joncxken met het Lijm doen beſtrijcken, het welck terſtont in brandt rocht, met het grootſte gevaer des levens, dat haeſtelick voor-komen is door den Aluyn, daer mede den brant gantſch geſliſt werde.

5. Uyt de verhaelde Enckele werden Mengel-middelen in de Winckels gereet gehouden, te weten Placſters, ende Salven, als *Empl. Defenſi-vum*, *Diapompholygos*, *Vng. Album*, *è Ceruſa*, *Nu-tritum*, *Diachalciteos*, ende *Exiccans rubrum*. Ge-lijck elck Heel-meeſter, na byſondere gelegent-heyt der Gebrekẽ, een byſonder Mengel-middel kan bereyden, uyt de verhaelde Enckele.

Het

Het IV. Capittel.

1. Pijn-ſtillende Middelen, door Verſachtende kracht.
2. Enckele; als Maluwe, Huemst, VVitte Lelye, Camillen, Melilote, Lijn-ſaet, Fenigrieck; Melck, Boter; Olye, Amandel-olye; VVolle-vet, Smeer, Verckens-reuſel, Calfs-vet, Hoender-vet, Ganſen-vet, Menſchen-vet; Mergh, Herts-mergh, Calfs-mergh.
3. Toe-gemaeckte, ofte Mengel-middelen.
4. Maniere om te Gebruycken.

1.

ALle Pijn beſtaet in't ontdoen van 't gene te ſamen gevought is,ende dat is de naeſte oirſaeck; gelijck het Middel, 't welck die wechneemt door tegen-ſtrijdende kracht,de Pijn recht ſtilt, maer even-wel niet Pijn-verſachtende genoemt wert, dan alleen 't gene, de oirſaeck blijvende, de Pijn alleen verſoet, ende verſacht. Soodanigh Middel is ofte gematight, ende ons Lichaem gelijck; ofte werm in den eerſten graed, ende fijn van ſtoffe.

2. **Maluwe** (ſoo genaemt na dẽ Latijnſchen naem *Malva*, die wederom komt van 't Griecx *Malacha*, als of men ſeyde verſachtende, waerom ſy oock by de ſelve Griecken *Akopos,* dat is, Pijnſtillende geheeten wert) is vochtigh, ende ſlijmerigh, met een lauwe, ofte matige wermte; derhalven verdeelende, ende morw-makende. Het Af-

Af-ſietſel is bequaem tot de hardigheyt van de Lijf-moeder, Krimpinge van de Dermen, ſmerte ende rouwigheyt van de Blaes, 't zy van binnen door een Clyſterye in-geſpeut, ofte van buyten geſtooft; in welcke maniere het alle harde Geſwellen kan verſachten. De Bladeren van Maluwe geſoden, ende geſtooten, geneſen het Wilt-vyer, ende alle heete Opdrachtigheden, als oock de Verbrantheyt. Noch heeft dit Kruyt byſonders, dat het op ſteken van eenige Angelen, die door Spinne-koppen, Weſpen, ofte Byen gedaen zijn, geleyt, de Pijn verſacht, gelijck *Dioſcorides* getuyght 2.111. alwaer hy noch by vought, dat de geſtampte Bladeren met Olye vermengt, ende op de huyt geſtreken, de ſelve voor het ſteken van ſoodanigh ongedierte bevrijden.

Witte Maluwe/ofte **Huemſt** (in de winckels met den Grieckſchen naem *Althea* bekent) is werm in dẽ eerſtẽ graed, eñ eẽ weynigh vochtigh, te weten in haer Bladerẽ. Want, volgens de getuygeniſſe van *Galenus*, ſoo zijn haer Saet, eñ Wortelẽ wat drooger, als oock fijnder van ſtoffe. Sy ondoet, ſcheyt, verteert, ende vermorwt alle Hardigheyt, verſacht, eñ verdrijft alle Smertẽ, eñ Onſtekingẽ.

Witte Lelye heeft in ſyn Bladeren, eñ Wortels, gelijck *Dioſcorides*, eñ *Galenus* getuygen, een droogh-makende, af-vegende, tamelick verdouwende, rijpende, eñ verterende kracht. De Wortel gebraden, ofte met *Olye van Roſen* gemengt geneeſt

heeft de Verbrantheyt. Haer Af-sietsel, Pap, ende Slijmerigheyt doen alle Geswellen tot Etter komen, eñ versachten met eenẽ de Pijn, die door het Rijpen der Vochtigheyt veroirsaeckt wert. By ons is de Wortel alleen in't gebruyck; dan de Bladeren werdẽ tot het verhaelde oock dienstigh gehouden; ende tot alles krachtiger, van *Fernelius*, het Sap uyt de Bloemen geperst.

Camillen zijn matelick verwermende, ende een weynigh verdroogende, fijn van deelen, ende derhalven krachtigh om al 't gene in een getrocken is te ontdoen, ende te ontsluyten, alle harde Geswellen te versachten, morw te maken, te doen verdwijnen, ofte tot etter te komen, de rauwe Vochtigheden te doen rijpen, ofte te scheyden.

Wel-rieckende Klaveren/ofte **Melilote**/ ende na dien Grieckschen naem by sommige *Malloote* genoemt, is werm, ende droogh in den eersten graed, met eenige t'samen-treckinge. Evenwel heeft sy noch een scheydende, ende verterende; als oock een rijp-makende kracht. Sy versacht alle Onstekingen, ende heete Geswellen, insonderheyt, gelijck *Dioscorides* schrijft, die aen de Oogen, Lijf-moeder, Schamelheyt, ende Eynd komen, alleen in *Soete-wijn* gesoden, ende op-geleyt, ofte met Doyeren van gebradẽ *Eyeren*, *Meel* van *Fenigrieck*, *Lijn-saet*, ofte *Terwen-bloem* gemengt.

Lijn-

Lijn-saet is (gelijck *Galenus* schrijft *7.Simpl.*) werm in den eersten graed, doet scheyden ende vermorwt alle heete, soo wel inwendige, als uytwendige Geswellen, het meel met *Honich*, *Olye*, ende een weynigh *VVater* tot een Pap gekoockt zijnde, als *Dioscorides* getuyght 2. 96. De selfde voughter by, dat Lijn-saet met *Looge* vermengt, rijp maeckt, ende doet uyt-breken, ofte verdwijnen alderhande Sweringen, ende harde Geswellen achter de Ooren (*Parodites* genoemt) aen dẽ Hals, ende andere Leden des Lichaems. In *VVijn* gekoockt, suyvert het de Sweringen van't Hooft, stilt het Wilt-vyer, ende verdrijft alderhande Vlecken.

Fenigrieck wert alleẽ gebruyckt in sijn *Saet*, het welck, volgens de getuygenisse van *Galenus* *8.Simpl.* is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed. Het Meel, schrijft *Dioscorides* *2.95.* heeft een sacht-makende, ende verdeylende kracht. In *Mede* gesoden tot een Pap, doet scheyden alle inwendige, ende uytwendige Geswellen.

Melck van alle vremde hoedanigheyt, schrijft *Galenus 10.Simpl.* ontbloot zijnde, is een versachtent heel-middel, bequaem voor de scherpe, ende bijtende Sinckingen, insonderheyt der Oogen, de selvige niet alleen door haer Wey suyverende, maer oock door haer Vettigheyt versachtende; waer toe het *Sogh* van eẽ gesonde Vrouwe, versch zijnde, alderbest, ende het Menschen lichaem-aenge-

genaemſt is. Doch alle Melck rijpt, ende verſacht, voornamelick *Koeye-melck*; onder *VVit van Ey* geſlagen verdrijft de Roodigheyt van de Oogen, ende verſacht alderhande Sweringen.

Boter / een derde deel van de Melck zijnde, heeft veel van de ſelfde krachten. Want, gelijck *Galenus* wel ſchrijft in't gemelte bouck, is van aert verſachtende, rijpende, ende wat verdouwende. Sy en geneeſt maer kleyne, ende in teere Lichamen voort-komende Geſwellen. Op het Tantvleyſch van de kinderen geſtadigh geſtrekẽ, doet de Tanden raſſer uyt-komen.

Olye / is het vet Sap der Olijven, daerom gemeenlick *Olye van Olijven*, ofte van *Olijf* genoemt, een vrucht van Olijf-boom, waer nae ſy oock den naem treckt van *Boom-olye*. Deſe uyt rijpe Olijven geperſt, ongezouten, ende niet te oudt, is matelicken werm, verſachtende, ende vochtighmakende, een recht middel voor de Vermoeytheyt, ende om het Lichaem rap, ende ſterck te maken. Waerom ſy oock in voor-tijden by de Griecken, ende Romeynẽ gebruyckt is geweeſt, om de Lichamen van de gene, die een ſtercke Oeffeninge aen-namen, ofte in't Badt gingen, daer mede te beſtrijcken, gelijck breeder te ſien is by dẽ Italiaenſchen geneeſ-meeſter *Mercurialis 1. de Arte gymnaſtica 8.*

Olye van **Soete Amandelen** is tot alle het ſelfde bequaem, ende noch krachtiger.

Vet

Vet van **Duyle**/eñ **ongewasschen Wolle**/ ofte **Wolle** met der **Pecken** / heeft een verwermende, versachtende, ende on-doende kracht. Versoet alderhande Pijn, insonderheyt van geslagen, ofte gepletterde Leden, 't zy alleen, ofte met *Olye van Rosen*, ende een weynigh *Azijn* opgeleyt.

Alderhande **Vet**/ofte **Smeer**/het welck fijn van stoffe is, versacht de Pijn, ende versoet de scherpigheyt van de Vochtigheden. Dat van *VVilde dieren* genomen wert, is mede verdouwende, ende verdrijvende, maer van *Tamme* valt grover, ende vochtiger.

Vet van **Swijnen**/ ofte **Verckens-reusel**/ heeft de selfde kracht van den Olye, behalven dat het noch wat meerder versacht, ende rijpt, evenwel sonder eenige hitte, als onse natuyrlicke wermte seer gelijck zijnde.

Kalfs-vet is wat wermer, ende drooger, als de Verckens-reusel, die het anders in krachtẽ navolght.

Hoender-vet heeft noch meerder vermorwende, ende versachtende kracht, ende stilt de bijtende scherpigheyt der Vochtigheden.

Gansen-vet is wermer, ende fijnder van deelen, als dat van Swijnen, ofte Hoenderen, ende kan dien volgende beter versachten het gene dieper steeckt.

Menschen-vet / gelijck het tusschen al de Sme-

smeren middel-matigh is, soo heeft het oock tot alles een middel-matige kracht.

Mergh versacht alle Hardigheyt. De beste is **Herts-mergh**/ daer nae **Kalfs-mergh**.

3. Hier van werden gemaeckt Olye van Camillen, van Lelyen, van soete Amandelen: Stovingen van de Wortels van Lelyen, eñ Huemst, de Bladeren van Maluwe, de Bloemẽ van Camillen, ende Meliloten. Van de selve gestooten wert een Pap bereyt met het Meel van Lijn-saet, ende Fenigrieck in Soete-melck gekoockt, ende daer dan onder vermengt verschen Olye, ongezoute Boter, Mergh, ofte Reusel. Men kan oock eẽ Pap bereydẽ van een Kruym Witte-broots, in werme Melck geweyckt, ende dan vermengt met het taeye Slijm, dat met lauw Water getrocken is uyt Huemst-wortel, Fenigrieck, ofte Lijn-saet, daer by doende twee Doyeren, ende een vierendeel loot Saffraen.

4. In't gebruyck van dese Middelẽ, die de Pijn versachten, sonder de oirsaeck wech te nemen, dient wel gelet, dat sy niet alleen, ende onvermengt gebesight en werdẽ op Lichamen, die geheel Bloet-rijck, ofte vol quade Vochtighedẽ zijn. Want door haer versachtende kracht verslappen sy het Deel, daer sy op geleyt werden, het welck dan daer na meerder Vochtigheden ontfangt, ende behout, waer door het oock de Spanning, ende Pijn vermeerdert. Derhalven is't goet, dat in soo-

danigẽ gelegentheyt onder de ſelve wat T'ſamen-treckende gemengt werdẽ, doch weynigh. Wan gelijck de Verſachtende middelẽ de pijnige Deelen doen verſlappen, ſoo wert door het te ſamen-trecken de Pijn verdubbelt. Derhalven zal dit de mate zijn, dat de Sinckinge ſachtelick tegen gehouden, de ſwacke Deelen verſterckt, ende de Pijnelickheyt verſacht wert.

Het V. Capittel.

1. *Pijn-ſtillende Middelen, door Verdoovende kracht.*
2. *Enckele; als Bilſen-kruyt, Scheerlinck, Mandragora Heul, Opium, Nacht-ſchade, Stomp-viſch.*
3. *Mengel-middelen.*
4. *Maniere om te Gebruycken.*

I.

NAe dat wy aen-geweſen hebben de Middelen, door de welcke de Pijn verſacht wert ſoo zullen wy nu komen tot de gene, waer toe men gedreven, ende als gedwongen wert, wanneer de andere niet en helpen, te weten, de Verdoovende. Deſe ſtillen de Pijn, niet om dat ſy de Oirſaeck (waer in de rechte Geneſinge beſtaet) wech-nemẽ, ofte verſachten: maer om dat ſy door haer Verdoovende Kracht 'tgevoelen van't Pijnelick Deel ſoo verdooven, dat het ſelve de prickelende Oirſaeck van Pijn niet gewaer en wert. Dit Verdooven en geſchiet niet door Koude, maer door een byſondere Kracht. Derhalven hebben de

Griecſche Geneeſ-meeſters ongelijck, als ſy ſchrijven, dat alle Verdoovende middelen Kout zijn, eñ daerom oock de Arabiſche, 't welck van de Nieuwe gevolght wert, met de alder-heetſte droogen, als om haer over-groote Koude te matigen, de ſelvige vermengen; ſelfs met het brandende *Euphorbium*, in't Mengel-middel, *Philonium Romanum* genaemt. Daer nochtans *Opium* met ſijnen ſeer bitteren ſmaeck, eñ ſtercken reuck (waer van breeder in't 14. capittel van het 1. Deel) ſijn hitte genoegh uyt-wijſt, eñ even-wel de Pijn, gelijck vertoont zal werden aen-geweſen, boven alle andere verdooft. De hoogh-geleerde, eñ meer-gemelte *Fernelius*, geneeſ-meeſter van *Henrick* de 2. koning van Vranckrijck, ſtaet toe dat alle Verdoovende middelen dapper kout zijn, maer dat ſy even-wel door die ongematigheyt de Pijn niet en verdoovẽ, dan door eenen byſonderen aert. Want, ſchrijft hy, *6.Meth.5.* grooten *Donderbaert*, al is hy Kouwer dan *Bilſen-kruyt*, ſoo kan hy op eenigh Deel geleyt zijnde, het ſelve niet verdooven. Ende daerom vought hy *5.Meth.27.* in de Gichte, als de over-groote Pijn niet en verſacht, by den ſelven, ende *Mandragora*, wat *Opium*, inſonderheyt in Heete gebreken, als vaſt ſtellende, dat het *Opium* Kout zoude weſen, waer van het tegendeel waer is.

2. **Bilſen-kruyt**/ te weten dat witte bloem, ende ſaet heeft, verſacht alle Ontſtekingen, eñ de Pijn, die daer door verweckt wert, gelijck in't

1. capittel is aen-gewesen. *Duretus*, genees-meester van den Koning van Vranckrijck, doet sijne verkouwende kracht matigē met soete *Melck*, met welcke Stovinge hy verklaert de Gicht-pijne verdreven te hebben.

Scheerlinck is van den eygen aert, eñ noch kouder. De Bladeren, als oock het Sap uyt de selvige, ende de Bloemen geperst, zijn seer verdoovende; waer van breeder te sien is in't 24. cap. van't 1. Deel.

Mandragora / gelijck *Galenus* seyt *7. Simpl.* verkout in den derdē graed. Het Sap uyt de Wortels, Bladeren, ofte Appels geperst, stilt de Pijne, ende verkoelt alderhande Vyerigheyt.

Heul versacht in sijn Af-sietsel van Bladeren, ende Bollen, alderley Brant, ende de Pijn daer uyt ontstaende: maer noch meerder wert de selfde verdooft, door **Opium**/ gelijck breeder verhaelt is in't 14. capittel van't 1. Deel.

Nacht-schade is mede van den selfden aert, gelijck wy hier voor in't 1. capittel hebben aengewesen.

Stomp-visch wert onder andere plaetschen gevangen by Marseille in Vranckrijck, ende by Venetyen, ende Genua in Italyen, heeft eenige gelijckenisse met onsen Rogh. *Theophrastus*, *Aristoteles*, *Galenus*, *Plutarchus*, *Plinius*, *Averroës*, *Albertus*, *Bellunensis*, ende verscheyde andere, getuygen, dese Visch soo dapper te verdooven, dat hy selfs door

het

het Net, ofte yet anders daer hy mede gevangen wert, ſijn kracht uyt-geeft, ende de Viſſchers handen doof maeckt, ende haer gevoelen beneemt, ofte een ſchudden ende beven daer in verweckt; waerom hy by de Venetianen *Tremolo*, ende by die van Genua *Tremoriza* genoemt wert, gelijck oock van de Spaengjaerts *Tremielga*, van de Duytſchen *Zitterling*, *Zitterfiſch*, *Schleffer*, ofte *Krampffiſch*, als Kramp verweckende. Soo konnen wy hem in onſe tale *Kramp*, ofte *Stomp-viſch* noemen, die in't Latijn den naem heeft van *Torpedo*. Den Olye daer deſe Viſch levendigh (want doot zijnde, en heeft hy die kracht niet) in geſtickt is, verdooft het gevoelen, ende neemt alſoo de Pijn wech.

3. Wt de verhaelde Enckele werden toe gemaeckt *Philonium Romanum*, de Pillen van Hontstonge, Populyoen-ſalf, Olye van Bollen, Bilſenkruyt, ende 't gene de meeſte kracht heeft, *Opium*, ofte 't gene daer uyt getrocken wert.

4. De verhaelde Middelẽ, als ſy niet te ſterck ofte te veel op-geleyt en werden, konnen by noot (want buytẽ den ſelven dienẽ ſy beter na-gelaten) bequamelick den Brant, eñ Onſtekinge van Geſwellen, Sweringen, ende anders wech nemen, als oock de Pijn, die uyt de ſelvige veroirſaeckt. Maer onmatelick gebruyckt zouden ſy het pijnelick Deel verderven, ende gantſch van gevoelen, ende leven berooven.

Het VI. Capittel.

1. Versachtende, Ont-doende, Lucht-gevende, ende Verterende Heel-middelen.

2. Enckele; als Lijn-saet, Fenigrieck, witte VVijngaert, wilde Concommers, Lisch, Hadich, Schaeps-wolle, Reusel, Vet, Mergh, Ladanum, Harst, Sagapenum, Galbanum, Ammoniacum, Bdellium, Styrax, Tacamahaca, Caranna, Opopanax.

3. Toe-gemaeckte, ofte Mengel-middelen.

4. Recht Gebruyck.

1.

VVY hebbē dus verre beschrevē de Heel-middelen, die meest strijdigh zijn tegens de heete Gebreken. Derhalven zullen wy nu aenwijsen de gene, die de Koude versachten, ont-doen, ende lucht-geven, te weten Harde geswellen, uyt Koude, ende geronnen Vochtigheden vergadert, ende op-geworpen zijnde. Soo dat wy voor een Versachtende Heel-middel eygentlick rekenen, niet dat het gene, door menighte gespannen is, ontlast, ofte 't gene te seer verdrooght is, vochtigh maeckt: maer het welck dat geronnen is, verwermt, ont-doet, ende lucht gevende doet slincken. Soodanigh is matelick van Stoffe, niet Werm boven den tweeden graed, (op dat het door sijn Hitte, het dunste van de Vochtigheyt uyt-treckende, het overige niet en zoude ver-

verharden) vermengt met een Luchtige vochtigheyt, gelijck *rijpe Olye*, eñ *Vet* van een gematight Dier, uyt de welcke geen ſcherpigheyt, ofte eenige uyt-ſtekende hoedanigheyt, maer alleen een Soetachtige vettigheyt geprouft en wert. Dan deſe zijn maer enckel Verſachtende. Andere hebbẽ daer-en-bovẽ kracht om de onſienlicke Gaetjens van de Huyt ſachtjens te ont-doẽ, ende daer door de beſlotene Vochtigheden lucht te geven, ende ſoo te doen uyt-waeſſemen. Sulcke zijn dun van Stoffe, om te beter in te konnen dringen, van Gematigheyt matelick werm, om daer onmatige hitte, ende drooghte de Openingen niet te ſluyten; gelijck doen die grof, ende kout zijn. Derhalven die enckel vervochtigen, gelijck *Violen, Maluwe, Olye,* hebben een ſachtelick vermorwende kracht. Die wat wermer, ende fijnder zijn, verſachten, vermorwen, ont-doen, ende openen, als *Camillen, Lelyen drooge Vijgen', ongezoute Boter, ende verſche Verckens-reuſel*. Maer die noch fijnder van Stoffen, ende heeter van Gematigheyt zijn, te weten tot den tweedẽ, ofte den derden graed, vermorwen, verdouwen, ende verteren alle harde Geſwellen; van welcken aert, ende krachten de volgende deelachtigh zijn.

2. **Lijn-ſaet**/ende **Fenigrieck** in *VVater* geſoden, ende daer mede geſtooft, ofte het Meel in *VVater* ende *Camil-olye* gekoocktt, eñ Paps-gewijs op-geleyt, verſacht eñ vermorwt alle Hardighedẽ.

Witte Wyngaert/ ofte *Bryonia* is werm, ende droogh in den tweeden graed. Sijnen Wortel is meest in't gebruyck, die versacht eñ verdouwt de hardeGeswellen, doet de selve rijpen eñ doorbreken. Reynight de Huyt van Rimpelen, Fronssen, Sproeten, Puysten, gestooten, ende met *Fenigrieck-meel*, ende *Olye* gesoden. Suyvert, in *VVijn* gekoockt, het vuyl Vleesch, ende de quade Sweringen, ont-doet, ende scheyt het geronnen Bloet, verdrijft de Blauwigheyt van gestooteñ, gevallen, ofte geslagen Leden. Gestooten op de gemorselde Beenderen gestroeyt, treckt uyt de Wonden, Splinters van de gemorselde Beenderen. De Vruchtẽ (die wy *Quartel-bezyen* noemen) hebben kracht om quaet Schorft te heelen.

Wilde Concommers zijn werm eñ droogh in den tweeden graed, fijn van Stoffe, ende derhalven suyverende, scheydende, ende verterende. Waer toe gebruyckt werden de Wortel, ende het Sap van de Vrucht. Sy versachten, ende verdrijvẽ alle Koude, ende oude Hardigheyt, met meel van *Gersten-mout* in *VVater* eñ *Olye* gekoockt, onder *Termenthijn* gemengt rijpen, ende openẽ de Geswellen. Het Af-sietsel van de Wortel uyt *Azijn*, verdrijft de Gichte, ende andere Pijn van de Gewrichten. Droogh gestooten (waer toe het Sap van de Vrucht noch krachtiger is) ende met *Honich* vermengt, suyvert, ende neemt wech Krouwagye, Sproeten, ende alderley Vlacken.

Lisch

Lisch in sijn wortel, zijnde heet ende droogh in den derden graed, versacht, opent, eñ verdrijft alle Hardigheyt,het zy dat mẽ met sijn Af-sietsel stooft, ofte hem onder Sacht-makende Pappen vermengt.

Hadich is by-nae van den selfden aert. In sijn jonge Bladeren noch versch, ende malsch zijnde, onder meel van *Gersten-mout* gemengt, versacht, scheyt, ende verdrijft alle koude Geswellen; als oock de Verbrantheyt, Honde-beten, ende Gichte. Het selfde doet oock de Wortel met *Stieren-vet* gemengt. Sijn Af-sietsel vermorwt de harde Lijf-moeder, opent de verstopte; ende versacht alle Geswellen, daer ontrent komende, met den selven gestooft, ofte gebaedt zijnde.

Wolle met der **Vecken** (waer van in't voorgaende Capittel gesproken is) versacht ende verdouwt meerder, als eenige andere Vettigheyt.

Verckens-reusel/als hy oudt ende ongezouten is, versacht stercker, als versche: want hy verkrijght door den ouderdom eenige wermte, ende scherpigheyt, die hy versch zijnde noch niet en heeft. Maer de andere wermer Smeren, als het *Vet van Hoenderen, Gansen, Enden, Calveren, Oßen,* hebbẽ meerder kracht van versachtẽ, als sy versch zijn, alsoo de selvige door den ouderdom te heet, ende te scherp werden, waer door sy dan oock stercker verdroogen, ende verteren. Het gene van noch drooger Dieren genomen wert, als van

Honden, *Stieren*, *Bocken*, ende *Harten*, is noch ſoo veel meerder verdroogende,ſonder verſachtinge.

Mergh / gelijck het Pijn ſtilt, als in't voorgaende Capittel geſeydt is, ſoo heeft het oock kracht om te verwermen, te verſachten, ende te ont-doen. Wert in't laetſte van de Somer vergadert, het drooghſte uyt den Rug-graet, 't vochtighſte uyt de ander Beenderen. Tot de hardigheyt van het Ingewant, eñ de Zenuachtige deelen heeft *Harten-mergh* den meeſten prijs: waer op volght, doch met ſlapper kracht, *Kalfs-mergh*.

Ciſtus Ledom (waer van *Cluſius* thien geſlachten heeft, by de welcke *Lobel* noch drie andere doet) is eẽ leegh heeſter, de *Ciſtus* niet ongelijck. Heeft lange, ſwarte, klamme, ende in't aen-taſten wat klevende Bladeren. Want ſy zijn deelachtigh een taeye ende Termenthijnachtige vettigheyt, die haer van buyten op ſommige tijden uyt-geeft, te weten in't Voor-jaer, gelijck den oudẽ *Dioſcorides* ſchrijft 1.110. ofte liever,gelijck *Bellonius*,die ſulcx ſelver geſien heeft, getuyght in het 1. bouck van ſijn Françoiſche Aen-merckingen op het 7. cap. in de Somerſche maenden, ende hoe de Sonne meerder hitte geeft,hoe ſy deſe Vettigheyt meerder uyt-treckt. Dit heeſter waſt op woeſte, ende ongebouwde plaetſchen van Spaengjen, ende by Mans in Vranckrijck, dan het beſte in't Grieckſche eylandt Cypers, ende Creta, nu Candyen genoemt,alwaer de gemelte *Bellonius* de Termen-

thijn-

thijnachtige vettigheyt heeft ſien af-nemen. De Griecken, ſchrijft hy, hebbẽ een byſonder werck-tuygh, gelijck een roſ-kam ſonder tanden, waer mede ſy deſe Vettigheyt van de tacken, ende bla-

deren af-ſchrappen, met onlijdelicken arbeyt, als zijnde in't heetſte van de honts-dagen, ende op't geberghte. By een vergadert, wert door gedaen, ende in klonſers, gelijck men in de winckels ſiet, bewaert. Deſe vochtigheyt, in't Griecx, ende daer

daer nae in't Latijn **Ladanum** geheeten, in't Arabisch *Laden*, ofte *Loden*, in't Italiaensch *Laudano*, ende *Odano*, in't Spaensch *Xara*, wert in Griecken-landt, daer het rechte in overvloedt voort-komt, veel gebruyckt, om de bedompte, ende quade lucht met haer wel-rieckende wermte te suyverē, gelijck wy hier doen met Wieroock, Genever-besyen, Nagelē, ofte diergelijcke. Wert oock veel gedaen in Reuck-ballen, ende alderhande Reuck-werck. Dan behalven den aengenamen reuck, heeft dit *Ladanum* noch verscheydene kracht in de Heel-konste.

Het is verwermende, seyt *Dioscorides*, eñ sulcx schrijft *Galenus 7. Simpl.* in den tweeden graed, met een weynigh t'samen-treckende, fijn van stoffe, ende daerom versachtende, morw-makende, verterende, eñ rijpende. Derhalven bequaem, om tot een *Pessus*, ofte Set-pil gebruyckt, de hardigheyt van de Lijf-moeder door sijn versachtende kracht, wech te nemen, eñ de selve door sijn drooge t'samen-treckinge te verstercken, haer overtollige Vochtigheyt op te droogen. Door welcke kracht het oock belet het uyt-vallen van 't Hair. Streckt, in 't korte, om alle Pijn, die uyt Koude veroirsaeckt, te stillen, ende alle harde Geswellen te doen slincken. De meer-gemelte *Dioscorides* keurt voor het beste, 't welck boven sijnen lieffelicken reuck, geelachtigh van verwe is, wat na den groenen treckende, van stoffe vet ende taey, doch

niet

niet ſandigh, maer klevende gelijck Harſt.

Pijn-boom heeft in ſijn Schorſſen eenẽ droogen, ende t'ſamen-treckenden aert, die doen het Vel over de Wonden groeyen, ende geneſen de Verbrantheyt. De Vettigheyt, die uyt deſen boom vloeyt, ende **Harſt** genoemt wert, noch verſch zijnde, ſtilt de Pijn van de Gewrichten, inſonderheyt in de Heupen, verſacht ende verdouwt de hartſte Geſwellen: maer die ouder is, heeft meerder kracht om te verwermen, ende te verteren. Dit ſelfde grijpt oock plaets in Harſt, ofte Gomme van andere Boomen.

Het kruyt, dat in 't Griecx *Narthex*, in Latijn *Ferula*, eñ daer na in François eñ Italiaenſch *Ferola* genoemt wert, ende in Spaenſch *Cannaheia*, (om haer rietachtigheyt) is van gedaente onſe Fenckel niet ongelijck; ende waſt veel in Aſyen, eñ Afrijken: doch mede in Europa, gelijck ick het ſelfde geſien hebbe in Italyen ontrent Florençen, Romen, Napels, ende in Vranckrijck ontrent Mompellier, ende Marſeille. Het is van verſcheyde ſoorten, ſelver oock na de verſcheydenheyt van de plaetſchen, daer het groeyt, ende daerom brengt het oock verſcheyden Sap, ofte Gomme voort, *Sagapenum, Galbanum*, ende *Ammoniacum*, alle drie in de Heel-konſte gebruyckelick.

Sagapenum is heet in dẽ derden, eñ droogh in den tweeden graed, ſeer vermorwende, eñ verterende. Wert derhalven ſeer bequamelick ge-

bruyckt tegẽ alle Kramp, Lammigheyt, Treckinge, eñ Weedom der Zenuwen. In *Azijn* geweeckt, verteert, verdrijft, ende doet ſcheydẽ alle Hardigheyt in verouderde koude Geſwellen, ende Klieren. Verklaert het Geſichte, ende verdrijft de Schemeringe, ende Vlecken van de Oogen, met *Sap van VVijn-ruyte gemengt*. Belet oock het uytvallen des Hayrs.

Voor de beſte wert gekeurt van dẽ Arabiſchen geneeſ-meeſter *Meſue*, die Klaer is, van buyten geel, van binnen wit, nae Loock ruyckt, ſcherp op de tonge, ende lichtelick ſmelt.

Galbanum verwermt tot by-nae in den derden graed, ende verdrooght tot in den tweeden, verſacht, koockt, verdunt, doet ſcheyden, treckt doornen, eñ ſplinters, doet de koude Geſwellen rijpen, ende door-breken. Met *Azijn*, ende *Salpeter* vermengt verdrijft de Sproeten, ende den Tant-ſweer in de holligheyt geſteken.

Wert meeſt gepreſen van *Dioſcorides* het gene uyt veel kleyne ſtucxkens beſtaet, ende Wieroock gelijckt, dat ſuyver, vet, ende niet houtigh en is, in hebbende wat Saet van ſijn kruyt, ſterck ruyckende, ende niet te vochtigh, noch te droogh zijnde. Siet *VVecker. 1. Antid. ſpec. 17.*

Ammoniacum leeckt uyt de *Ferula*, die by Cyrenen, ende den tempel van *Iupiter Ammon*, in't uyterſte van Afrijcken (daer hem *Alexander de Groote*, uyt verwaende grootſheyt dede erkennen

voor

voor Jupiters ſoon) overvloedigh voortkomt. Het is werm, ende droogh in den tweeden graed, verſacht, ondoet, ende treckt uyt, vermorwt alle Hardigheyt, ende verſoet de Pijne daer uyt onſtaende, in *Azijn*, op ſacht vyer, geſmolten. Met *Olye*, ende *Salpeter* gemengt, vermorwt, ende verdrijft alle harde Geſwellen; ende ſtilt de Pijne van de Gewrichtẽ; gelijck het oock de Knobbels aldaer doet vergaen, ende door-breken, als by het ſelve *Honich*, ende *Peck* geſmolten werden. Is mede dienſtigh om het Geſichte te verklaren, mits de Duyſterheyt verdrijvende, ende de Schellen die over den Appel beginnen te groeyen, afnemende.

Wert voor goet gehouden, volgens de getuygeniſſe van den meer-gemeltẽ *Dioſcorides*, dat wel geverwet is, de Wieroock gelijckt, met kleyne ſtucxkens, ſuyver, ſonder eenigh mengſel van hout, ofte ſteenkens, van reuck als Beverſwijn, ende bitter van ſmaeck.

Bdellium is een gomme, ofte traen, die uyt eenen Arabiſchen boom leeckt, ſoo genoemt in't Griecx, als ſtinckende, om ſijnen ſwaren reuck. Het verwermt in den tweeden graed, verſacht, ſcheyt, ende verteert. Met Wijn, ofte werm Water geſmolten ondoet de Krop-ſwellen, alderhande Hardigheyt, ende Knobbels van de Gewrichten.

Het beſte *Bdellium* is bitter, ſonder ſuyrigheyt,

ſuy-

ſuyver, vet, broos, ende wel-ruyckende. Siet verder *VVecker. 1. Ant. ſp. 17.*

Styrax is eẽ Boom by-na gelijck den Queeboom, die in Languedock wel waſt, maer en geeft daer geen vette Vochtigheyt, gelijck in heeter Landen, ende deſe is tweederhande, beyde wel-rieckende, ſommige gomachtigh, in greynen, ende klotten geſtijft, die uyt Pamphylyen, Cypers, ende Candia over plachte gebracht te werden in riet-pijpen, daerom in de Winckels genaemt *Storax Calamita*, in Griecx nae den boom, uyt den welckẽ hy traent als een keeckel, *Styrax*, in Italiaenſch *Storace*, in Spaenſch *Estoraque*, d'ander is vocht ende weeck, gelijck dẽ Termenthijn *Storax liquida*, eñ by d'Italianen *Storace liquida* geheeten; is wat heeter, als de drooge. De gomme die tegenwoordigh gemeenlick gebruyckt wert, is bruyn, vol gruys, breuckigh, ende by-na vermeluwet, de welcke ten tijde van *Dioſcorides* verworpen werde: die 1. 68. voor de beſte keurt de gene, die vet is, roſchachtigh, harſtachtigh, daer eenige witte ſtucxkens by zijn, ſijnẽ goeden reuck lang behoudende, ende die, als men hem weyckt, een Honichachtige vochtigheyt van hem geeft. Deſe ſcheelt ſoo veel van de gemeene, als den *Falernum*, ſeyt *Galenus*, dat is den beſten Wijn, van den ſlechſten, die in de Krougen gedronckẽ wert; dan komt ſeer ſelden over, ende wert van Joden aldaer vermengt ende vervalſt. Ick heb even-wel

van

van den oprechten te Napels gesien by den naeukeurigen *Ferrante Imperato,* die de selfde te Venetyen van eẽ Koopman van Aleppo gekoft hadde.

Styrax verwermt, maeckt morw, ende verteert, bequaem om alle Hardigheyt te versachten, de Geswellen, ende harde Klonters, insonderheyt van de Zenuwen, te ondoen, ende wert bequamelick vermengt onder Salven die versachten ende verdrijven.

Tacamahaca / welcken Indiaenschen naem by de Spaengjaerts gehoudẽ is, wert by haer overgebracht uyt West-Indyen, alwaer hy wast in nieuw Spaengjen, aen een boom soo groot als een Popelier, seer goet van reuck, de welcke gequetst zijnde, dese Gomme, ofte Harst uyt geeft, van verwe het Galbanum gelijck (ende daerom seggen sommige, datse het oprechte Galbanum is) met witte placken, als Ammoniacum, swaer van reuck, ende smaeck.

Dese Gomme is werm in't beginsel van den eersten graed, droogh in den tweeden, mede deelachtigh van een groote t'samen-treckinge: waer door sy niet alleen en kan ondoen, ende scheyden de taeye Vochtigheden, maer de Leden noch versterckẽ. Sy wert gebruyckt tegen allerley Geswel, ende om alderhande Pijn, uyt Koude, ende Windachtige vochtighedẽ komende, te doen vergaen. Sy verdrijft den Tant-sweer, in de quade ende holle Tanden gesteken: ende als eenigẽ be-

dorven Tant, daer mede gebrant wert, dan gaet de bedervinge niet vorder. Sy verſoet alle Smerten der Lidt-maten, ſelfs oock de Gichte, belet den Kramp, geneeſt de Wonden der Zenuwē, ende verteert de over blijvende Vochtigheyt.

Komt mede van een Weſt-Indiſchen boom (ontrent Carthagena, ende Nombre de Dios) gequetſt zijnde, een ſoorte van harſt, van verwe de Tacamahaca gelijckende, maer meerder blinckende, vochtiger, ende grover; in Indiaenſch, ende daer nae oock in Spaenſch, **Caranna**/ ofte *Caraſia* geheeten, van reuck de ſelve Tacamahaca gelijck, maer noch ſwaerder, vet, ende olyachtigh, derhalven oock taey, ſonder groote kleefachtigheyt.

Het is eenen nieuwelicx bekendē Harſt, werm van aert, veel meer dan in den tweeden graed: die de Indianen veel gebruyckē tegen de Geſwellen, ende alderley Smerten. Ja is bequaem tot alle de Gebrekē, die wy de Tacamahaca toe-geſchreven hebben, ende noch krachtiger, ſoo datſe dickwils in korter tijdt volbrengt, waer toe men met de Tacamahaca in langer tijdt niet en heeft konnen geraken, gelijck de Spaenſche ſchrijver *Monardus* getuyght, ſelfs bevonden te hebben, het welck ick, ende andere oock uyt eygene ervarentheyt konnen beveſtigen.

Opopanax/ is ſoo veel in't Griecx te ſeggen, als *Sap* van *Panax*, beſchreven by D^r. *Dodoens* in't

10. bouck

10.bouck,van't 2.Deel,op't 14.cap. Wt dit Kruyt vloeyt een *Sap*, 't welck tot een Gomme verhart, ende is heet in den derdẽ, droogh in den tweeden graed, ſterck verſachtende, eñ verterende. Heelt de Geſcheurtheyt, verſoet de Gichte,ende Tant-ſweer,verſacht de harde Lijf-moeder,doet Bloet-ſweren, Klap-ooren, ende andere Geſwellen rijpen, ende door-breken, ſcherpt het Geſicht,ende met *Honich* ende *Peck* vermengt, tot een plaeſter, geneeſt de Beten van Dulle honden. Wert oock bequamelick gedaen in alle Plaeſters, ende Salven, ſtreckende om te vermorwen, ende de koude Geſwellen tot rijpinge te brengen.

Voor het beſte wert gehouden, dat bitterſte van ſmaeck, ſterckſte van reuck, dan binnen wit, ofte geelachtigh is, van buyten ſaffraen-verwigh, glat, vet, breukigh, terſtont in't water ſmeltende. En in dit ſmelten wert deſe, eñ andere Gommen geſuyvert: want de vuyligheyt daer door boven drijvende, valt als dan lichtelick af te nemen.

3. *Ammoniacum*, *Bdellium*, *Styrax*, ende andere van die ſlagh, als ſy door ouderdom verdrooght zijn, dan hebben ſy meerder kracht, om te verteren, als om te verſachten: maer in gebreck van verſche, magh men de ſelvige in vette Olye laten ſmelten.

Wt de verhaelde Enckele Heel-middelen werden gemengt, ende in de Winckels toe-gemaeckt *Olye* van Lelyen, van Camillen, van Lijn-ſaet,

van Lisch, van Pier-wormen; als oock van Ladanum, die aldus bereyt wert: Op een pont Ladanum wel kleyn gestooten zijnde, giet men ses onçen Rosen-water, ende vier onçen Olye van soete Amandelen, dit te samen anderhalf uyre op langsaem vyer gekoockt, ende dan soo dickwils door gedaen, tot dat het een klaren Olye is. Staen noch gereet *Salve Resumptivum*, ende van *Althæa*, ofte Huemst. *Plaester* van *Mucilaginibus, Diachylum magnum*, van *Melilote*, *de Ranis* sonder ende met *Quick-silver*.

4. Als dit tot Gebruyck zal gebracht werden, dan zal men, soo om de Pijn te stillen, als om de Hardigheyt, ende de grove Vochtigheden te versachten, beginnen van een vochtige *Stovinge*, bestaende uyt de Wortels, ende Kruyden, hier voor verhaelt, gelijck tot voor-schrift, uyt de Wortels van Lelyen, ende Huemst, de Bladeren van Maluwe, ende Vyolen, Lijn-saet, Fenigrieck, Camillen, Dil, ende Melilote, te samen in Water, met wat Olye gesoden. Terstont na het Stoven, als het gebreckelicke Deel noch heet is, ende de Tocht-gaetjens open, zal men het selve strijcken met een van de gemelte Olyen ofte Salven, ende daer een Plaester over slaen, beyde wel werm gemaeckt zijnde. Want daer door konnen sy tegen haer kracht van binnen door-dringen, ende alsoo dapper versachten, ende helpen. Dan een Plaester alleen, dewijl sy door haer dicke stoffe soo niet

niet in de Huyt kan ſchieten, heeft ſlapper kracht om te verſachten. Wt het overige, dat het Afſietſel van de Stovinge nae laet, geſtampt, ende gemengt, met Olye, ofte Salve, kan mede een Pap gemaeckt werden, om naer het Stoven op te leggen, ofte de volgende: Neemt de Wortels van Lelyen, Huemſt, Hatigh eñ Liſch, van elcx twee onçen; Bladeren van Maluwe, eñ Camille-bloemen, van elcx twee handen vol, Vijgen in riemkens geſneden N. IX. Alles morw gekoockt in Water, dan in een ſteenen vijſel geſtampt, ende door een ſeef getrocken zijnde, doet daer by Lijn-ſaet meel, ende van Fenigrieck, van elcx een onçe, Hoender-vet, Ganſen-vet, ofte Ende-vet drie onçen, ende roert het in een pot, ofte becken, over weynigh vyer, tot een Pap.

Het VII. Capittel.

1. Verdunnende Heel-middelen.
2. Enckele; als Dille, Poleye, Keule, Orego, Thijm, Quendel, Marioleyne, Roſmarijn, S. Ians kruyt, Alßen, Santorye, Alant, VVijn-ruyt, Cumijn, Laurier, Vet, Mergh, Olye.
3. Gemaeckte, ende Gemengde.
4. Maniere om te Gebruycken.

I.

DEwijl de Verdunnende middelē, de Onſienlicke Tocht-gaetjens van de Huyt openende, diep binnen ſchieten, en doen niet alleen de

koude, grove, ende geſtremde Vochtigheyt door haer Wermte ſmelten, maer ſnijden oock door haer Fijnigheyt van deelen de ſelve, ende makenſe ſoo dun, dat ſy daer na van ſelfs tot dampen vervlieght, ofte ten minſten door Treckende middelen verdwijnt.

2. **Dille** is werm in't hooghſte, ende droogh in't beginſel van den tweeden graed, gelijck *Galenus* ſchrijft *6. Simpl.* In *Olye* geſoden, verteert, ondoet, verdrijft, verſoet de Smerte, rijpt, ende verdouwt alle rauwe Vochtigheden. De groene Bladeren, ende verſche Bloemē zijn meerder verwermende, ende verdroogende, als de drooge, ende derhalven oock minder verdouwende. De Aſſche van't gebrande Saet wert gepreſen, ſeydt *Galenus,* op alle Vochte, eñ waterachtige Seeren, inſonderheyt die by het Eynde, ende daer ontrent ſtaen; drooght oock den Huygh op, gelijck *Plinius* ſchrijft.

Poleye is ſeer verdroogende, ende heet in den derden graed, als blijckt, gelijck *Galenus* ſeyt, met dat ſy van buyten op geleyt, de huyt root maeckt, ende als ſy daer wat lange op bleef, zoude quetſē. Dat ſy daer-en-boven fijn maeckt, is genoegh af te nemen, uyt de dicke ende taeye fluymen, die ſy uyt de Borſt doet op komen, ende oock de Stonden verweckt. Met het Af-ſietſel geſtooft, verdrijft het Jeuckſel, ende Krauwagye, verſacht de harde Geſwellen; ende daer in gebaeyt, geneeſt de

de hardigheyt, ende omdraeyinge van de Lijf-moeder.

Keule / ofte *Saturey*, is heet, ende droogh in den derdẽ graed, verdunt ende verteert alle taeye ende dicke Vochtighedẽ, die in eenige Leden vergadert zijn, ende gemengt met Gersten-meel (gelijck oock de Poley) versacht de Gichte.

Spaensche **Orego**/ ende *grove Marioleyne*, die wy *wilde Orego* noemen, hebben een door-snijdende, verdroogende, ende verwermende kracht, ende dat tot in den derden graed, waer door alle koude, winderige, ende lossche Geswellen vergaen, met haer Af-sietsel gestooft zijnde, gelijck het oock geneest de Schorftheyt, Jeucksel, ende voortloopende Vyerigheyt. Het *Sap* verdrijft de Geswellen in den Mont, ende doet den Huygh opkrimpen; ende met *Melck* in de Ooren werm gedruypt stilt het Tuyten, eñ de Pijn van de selvige.

Thijm wert in onse hoven onderhouden, dan groeyt in Spaengjen van selfs, als oock in Vranckrijck, doch meest in Provençe, ende Languedock (waerom den Honich aldaer soo lieffelick, eñ welrieckende valt) insonderheyt by Mompellier, daer ick hem soo dicht, ende overvloedigh hebbe sien wassen, gelijckerwijs hier de Heyde.

Hy is, volgens de leere van *Galenus 6. Simpl.* heet, ende droogh in den derden graed, dapper door-snijdende, ende verterende. Op alle versche koude Geswellen, *Oedemata* genoemt, vermengt

met *Azijn*, geleyt, doet de ſelve morw werden, rijpen, eñ verdwijnen, als oock alle harde Knobbelen. Ondoet het geronnen Bloet, verdrijft de Wratten, ende bloedige Klieren; met *VVijn* ende *Gersten-meel* gemengt, verſacht de Gichte-pijn.

Quendel / ofte *VVilden Thijm*, in de winckels met den naem van *Serpillum* beſt bekent, volght in aert, ende krachten den rechten Thijm nu beſchreven.

Mariolleyne is werm, ende droogh in den tweeden graed, fijn van ſtoffe, dun makende, ende verterende. Daerom wert ſy bequamelick geleyt op de waterachtige, koude, ende dicke Geſwellen, die ſy doet ſlincken, ende vergaen, verſterckt de ontledene Lidt-maten in *roode VVijn* gekoockt. De dorre Bladerẽ met *Honich* vermengt, verdrijven de Blauwigheyt van geblutſte leden. Ende om de gebroken, verſtuyckte, ende uyt de leden geſchoven Deelen te geneſen, wert ſy bequamelick gedaen by eenige verwermende Plaeſters, ofte oock alleen onder *VVaſch* gemengt.

Rosmarijn wert hier te Lande in de Hoven ſorghvuldigh onderhouden, eñ neerſtelick voortgeſet: dan waſt van ſelfs in Spaengjen, eñ Vranckrijck, met ſulcken menighte, dat ick geſien hebbe in Languedock den ſelvẽ als Mutſaert gebruyckẽ.

Hy is werm, eñ droogh in den tweeden graed, ſuyverende, ende door-ſnijdende. In kleyne Wijn gekoockt, ende daer mede de koude Geſwellen

ge-

gestooft, doet de selve slincken ende verdwijnen, ende stilt de Pijn der Zenuwen.

Hypericon / ofte *S. Ians kruyt* is werm, ende droogh tot in den derden graed, eñ fijn van stoffe. Derhalven nut om de Dickigheyt te verterẽ. Het selve versterckt de Zenuwẽ, ende helpt haer Verplettinge.

Alssen is verwermende, verdroogende, suyvermakende, ende wat te samen-treckende. Met *Honich*, ende *Salpeter* gemengt, verdrijft de Squinantye: ende met *VVater* de Puysten, ofte Geswellen des nachts komende, ende daerom, by de Griecksche geneeſ-meesters, *Epinyctides* genoemt.

Kleyne **Santorye** is by-nae van de selvige gematigheyt, verdrooght, ende dat krachtigh, evenwel met sulcken scherpigheyt niet af-vegende, ofte het kan de verholen Holligheden, ende Fistulen genesen. Gelijck het oock versacht, ende dunmakende doet verdwijnen de oude Hardigheden.

Alant verwermt, verdrooght, ende verdunt alle taeye, ende dicke Slijmerigheden. De *Bladers*, ende *VVortelen* in *VVijn* gesoden, verwermen, ende genesen de oude koude Gebreken, gelijck oock de Heup-pijn, ende helpt de weynige uytwijckinge der Lidt-maten, die uyt overvloet van Vochtigheyt onstaet.

De *VVortel* van **Dil** / maer insonderheyt het Saet verwermt, doet verdwijnen, ende de koude Geswellen slincken. De *Bladeren* ende *Bloemige*

toppen doen al 't ſelve, doch wat ſlapper.

Wijn-ruyt verhit, ende verdrooght tot in den derden graed, is ſeer fijn van deelen, door-ſnijt, ende verteert derhalven de dicke, eñ taeye Vochtigheden. Het *Poeyer* van de Wortel met *Honich* gemengt, verteert het Bloet, dat tuſſchen vel, ende vleyſch geſchoten is, verdrijft de blauwe Placken, ende alderhande Vlecken. In *VVijn* geſoden, doet den Tant-ſweer overgaen: ende 't Sap in de Ooren gedropen het ruyſſen, ende de pijn. Tot alle het welcke de *VVilde ruyte* noch krachtiger is.

Cumijn heeft ſijn meeſte kracht in't *Saet*, het welck heet ende droogh is in den derden graed, dun-makende, ende verterende. Het *Poeyer* by verwermende Pappen ofte Plaeſters gedaen, doen alle Waterige, ende windachtige Geſwellen verdwijnen.

Laurier is in ſijn *Bladeren* werm, ende droogh tot in den tweeden graed, verſachtende, ende door-ſnijdende. Haer *Af-ſietſel* tot badt, ofte Stovinge gebruyckt, is ſeer nut tegens de Gebreken van de Blaes, ende Lijf-moeder. Met *Gerſtenmeel* gemengt, doen ſy de op-geblaſe Geſwellen ſlincken. De Bezyen, die wy *Bakelaers* noemen, zijn noch krachtiger, welckers poeyer onder *verſche Boter* gedaen, ſuyvert de Huyt, ende verdrijft alle Placken, ende Sproeten.

Vet/ ende **Mergh** van heete, eñ wilde Dieren, om dat ſy heeter, ende fijnder zijn, ende het

Deel,

Deel, daer ſy op geleyt werden, lichtelick doordringen, hebben groote kracht om te verdunnen, inſonderheyt als ſy door dē ouderdom noch ſcherper geworden zijn: gelijck die van een *Voſch, Hont, Beer*, ofte *Leeuw*. Het ſelfde heeft oock plaetſch in **Olye**, die door de jaren geſuyvert, ende verdunt is.

3. Hier uyt ſtaē in de Winckels *Olye* van Dille, van Bakelaer, van Wijn-ruyt, van Hypericum, van Voſſen: *Salve* van Agrippa, ende Arogon. *VVater* van Poleye, Alſſen, Marioleyne,ende Roſmarijn.

4. Op dat dan de koude, grove, ende ſlijmerige Vochtigheden, die in eenigh Deel, ofte tot een Hardigheyt, ofte ontrent de Zenuwen, ende Gewrichten vergadert, ende by een gerunt zijn, uyt de ſelve lichtelick getrocken, ende verdreven mochten werden, ſoo dienen ſy voor eerſt verſacht, ende daer na verdunt, ende dat liever door Stovingen, om dat ſy door haer dunnigheyt beter konnen door-ſchieten, als Plaeſters. Om te verſachten, zijn de verſche Kruyden bequaem, maer om te doen verdwijnen de drooge. Men kan een *Stovinge* maken, als volght: N. Alants-wortels, ende Liſch-wortels van elcx 2 onçen, Bladeren van Orego, Poley, Thijm, Santorye, Roſmarijn, Laurier, van elcx 1 hant vol, Saet van Wijn-ruyt, ende Cumijn van elcx 1 loot. Te ſamen in drie kannen Water tot op de helft gekoockt, in't laet-

ſte

ſte daer by gedaē een kanne Wijn, ende dan door-gekleynſt. Als hier van met eē Spongye, ofte Wollen lap geheel werm geſtooft is, ſoo zal men terſtont, dewijl de Huyt noch open is, het Deel tegen 't vyer ſtrijcken, ende wrijven met een van de gemelte Olyen ofte Salven, daer onder gemengt hebbende ſoo veel voor-loop van Brande-wijn. Om de beſtrekē plaetſch niet naeckt te laten, kan men de ſelve bedecken met een Plaeſter, die gemaeckt is uyt gelijcke deelen van *Vng. Arogon,* ende *Empl. de Mucilaginibus:* doch dun geſtreken, ende dicht door-ſneden, om het uyt-waeſſemen niet te beletten.

Het VIII. Capittel.

1. *Verterende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Azijn, Zout, Pekel, Zee-water, Salpeter, Aſſche, Loogh, Kalck, Aluyn.*
3. *Toe-gemaeckte, ofte Gemengde.*
4. *Maniere om te Gebruycken.*

1.

NAe dat de Vochtigheyt, die eenigh Deel heeft doen op-ſwellen, verſacht, verdunt, ende door de gemelte Middelen bereyt is, dan moet eerſt de ſelve ofte Verteert, ofte na buyten, door de geopende gaetjens van de Huyt getrockē werden, tot dat al het Geſwel gaet ſincken, ende ſlincken, ende de Toe-vallen van't Gebreck verſoeten.

Ver-

Verterende Heel-middelen, moeten soo groote kracht hebben, om te verdunnen, ende te verdroogen, datse al de quade Vochtigheden, die haer voor-komen, sonder uyt-dampen, konnen verteren. Dese dienen voor slijmerige, waterige, ende windachtige Geswellen, somtijts oock voor harde, maer niet dan als sy op't af gaen zijn, ende nae datter door versachten ende verdunnē een bequame bereydinge voor-gegaen is.

2. **Azijn** heeft, door sijn groote fijnigheyt van stoffe, een seer verterende kracht, ende kan dapper verdroogen. Werm gestooft verdrijft de koude Geswellen, ontdoet het Bloet, dat tusschē Vel, ende Vleysch geronnen is, stilt de Gichte, ende bedwingt de voorts-kruypende Sweringen. Den *VVaesdom* van heetē Azijn verteert de Watersuchtigheyt, ende verdrijft het Tuyten der Ooren, gelijck *Dioscorides* schrijft 5.17.

Zout verdunt, ende verteert alle overtollige Vochtigheyt, die het in't Lichaem vindt, verdrooght, treckt by-een de vordere vaste stoffe, (welcker kracht wy oock in't zouten van vleysch, ende visch, dagelijcx bevinden) de selve voor verrottinge bewarende, geneest geswollen, ende bedorven Tant-vleysch.

Pekel/ ende **Zee-water** volgen de krachten van het Zout, waer mede nuttelick gestooft werden geswollen, ende gichtige Leden, als oock Rappigheyt, Juckte, eñ voort-kruypende Zeeren.

Sal-

Salpeter besit de selfde krachten van't Zout, dan dat het minder toe-treckt.

Alle Kruyt, tot **Assche** verbrant zijnde, verkrijght eenigen brant, ende meerder hitte, ende dien volgende oock scherpigheyt. *Galenus* schrijft *8.Simpl.* dat de *Assche van Vyge-tacken* dapper verdunt, ende verteert, als zijnde scherp, ende brandende. Wy konnen hier te lande altijdt hebben de *Assche van VVyngaert-rancken*, *Kools-stroncken*, ende dagelicx aen onsen haert *van Eycken-hout*. De meer-gemelte *Dioscorides* getuyght 5.93. dat soodanigen *Assche* met *Reusel*, ofte *Olye* vermengt, seer goet is om de knutsingen, ende knobbelen van de Zenuwen te verdrijvē: gelijck sy oock van andere bequaem geacht wert, om de koude Geswellen te doen slincken, eñ de pijn der Gewrichten te versoeten. Maer ick rekene, beter te wesen, dat men in plaetsche van Assche het *Loogh* gebruyckt, ofte noch liever het *Zout* daer uyt getrockē met Voorloop van *Brande-wijn* gemengt, het welck beyde krachtigh verteert, daer de vuyligheyt, die het uytgetrockē Zout in de Assche overlaet, verstoppende, ende toe-klevende is.

Kalck / seyt *Galenus 8.Simpl.* is een soorte van Assche, doch van fijnder stoffe, als die van hout komt. Heeft door de banck een seer verhittende kracht, waer door sy oock op de Huyt een Korst brant. Onder *Vet*, ofte *Olye* gemengt, neemt aen de kracht van te doen versachten, eñ verdwijnen.

Waer

Waer toe de verſche,eñ ongebluſte voor de beſte geoordeelt wert. Gewaſſchen zijnde, ſchrijft de ſelve *Gal. 8.* eñ *9.Simpl.* is ſeer verdroogende ſonder ſcherpigheyt, dan heeft meerder kracht om te verdrijven, ende te verteren, als ſy met *Pekel*,ofte *Zee-water* gewaſſchen is; waer mede tot ſulcken eynde een *Loogh* gemaeckt kan werden.

Aluyn heeft een ſeer t'ſamen-treckende, verdroogende, ende verterende kracht. Bedwingt, ende drooght op het Vleyſch, dat in de Wonden te weelderigh uyt-waſt,vuyle Sweringen,geſwollen Tant-vleyſch, ſeerigheyt in den Mont, Juckſel; ende Rappigheyt over 't geheele Lichaem.

3. Ten ſelfden eynde ſtaen in de Winckels bereyt *Olye* van Beverſwijn, van Euphorbium, van Tichel-ſteenen, ende Petrolye.

4. In't gebruyck van de gemelte Middelẽ zal men gaen op de volgende maniere. Wanneer datter een loſch ende ſacht Geſwel, ſonder pijn ofte roodigheyt, in eenigh deel, gelijck de Knye, ofte Sacxken, vergadert, ofte wijdt verſpreyt, als de Beenen van de gene,die Water-ſuchtigh zijn,ofte nae de Gicht-pijn: in ſulcken geval, moet de ſlijmerige,ende waterige Vochtigheyt, ofte oock de beſlotene Winderigheyt voor eerſt verteert werden met een *Stovinge* van Loogh, getrocken uyt de Aſſche van Wijngaert-rancken, Eycken-hout, ofte Kool-ſtroncken, in een nieuwe Spongye, ofte Wolle-lap vaſt op gebonden. Nae gelegentheyt

van ſaken mogen in dit Loogh gekoockt werden, Orego, Thijm, ende andere door-ſnijdende Middelen. Indiender meer op-drooginge vereyſcht wert, dan magh men gebruycken het Loogh van gebluſte, ende gewaſſche Kalck. De Spongye, ofte Lap, na een uyre af-genomen zijnde, zal men de plaetſche voor 't vyer ſmaren met de gemelte Olyen. Maer als het Geſwel, gantſch verhart geweeſt zijnde, nu ten deele verſacht is, dan zal men alle de Vochtigheyt, die nu al bereyt, ende loſch is, niet alleen op droogen, ende verteren met de gemelte Stovinge, maer oock met den damp van ſtercken *Azijn*, ende voor-loop van *Brande-wijn*. Hier toe wert een gleoyende *Tichel-ſteen*, waer mede onſe ſtraten geleyt zijn, in een hooge, ende boven nauwe pot gedaen, ende daer dan wat van den Azijn, ende Brande-wijn op gegoten, ende over den ſtoom, ofte waeſſem, die daer met groote hitte van op vlieght, het geſwollen deel gehouden. Een deel van de Vochtigheyt aldus verteert zijnde, moet het overige eerſt met Verſachtende Middelen bereyt, eñ dan wederom op gedrooght werden, ende dit beyde door malkanderẽ ſoodange op geleyt, tot dat, alle de Vochtigheyt verteert zijnde, het Geſwel heel komt te ſlincken. Doch op alle de vier Geſwellen, te wetẽ, de Slijmerige, Waterige, Winderige, ende Verharde, dient, terſtont nae het ſtrijcken, geleyt een verdouwende, treckende, ende verterende Plaeſter, gemaeckt van't

van 't gene t'ſijner plaetſche verhaelt zal werden, ofte oock het volgende, dat de Vochtigheyt van de Geſwellẽ door de Sweet-gaetjens merckelicken uyt-ſuyght. Neemt *ouden Olye* 7 onçen, *wit VVaſch* 5 onçen. Te ſamen geſmolten zijnde, doet daer by *Termenthijn* 4 onçen. Aen't kouwen zijnde, ſtroyt daer in *Salpeter*, ende *Zout van Eyckenhout*, van elcx 1 onçe.

Het IX. Capittel.

1. *Treckende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Guychel-heyl, Katte-kruyt, Seep-kruyt, VVater-peper, Moſtaert-ſaet, Kerſſe, Broe-netelen, Bertram, VVolfs-melck, Peck, Teer, Euphorbium, Swavel, Suyr-deegh, Miſch van Duyven, Ganſen, Hoenderen, Koeyen, Paerden, Geyten.*
3. *Mengel-middelen.*
4. *Maniere om te gebruycken.*

1.

TReckende Heel-middelen zijn de gene, die op geleyt ſoo waterige,als dickachtige Vochtigheyt van binnen nae buyten treckẽ. De Treckende kracht beſtaet meeſt in wermte,ende wert vermeerdert, als daer by komt een drooghte, ende fijne ſtoffe. Het gene fijn, ende in den tweeden graed werm is, treckt wel: dan dat in dẽ derden graed komt, en treckt niet alleen, maer doet oock verteren,ende verdwijnen 'tgene getrocken is. Dat noch heeter, ende fijnder is, treckt ſoo

fel, dat het Bladeren op de huyt maeckt. Van de twee eerften zullen wy alhier, ende van't laetfte in't naeft volgende capittel handelen. Vorder zijn onder defe Middelen fommige van aert Treckende, als *Dictamnus, Propolis, Sagapenum, Thapsia*: fommige door verdervinge, gelijck *Duyve-mift*, *Ganfe-mift*, ende alle andere, die heete Dieren afgaet: andere door eygenfchap van haer Wefen, gelijck de *Scorpionen*, op de wonde, die hy gefteken heeft, geleyt, fijn eygen Vergif uyt treckt, als mede het *Hayr* van een dullen Hont.

2. **Guychel-heyl** met rootachtige, ofte purpere bloemen, is werm ende droogh, ende heeft, gelijck *Diofcorides*, ende *Galenus* fchrijven, foo fterck-treckende kracht, dat hy de Splinters, Doornen, ofte diergelijcke, kan uyt trecken.

Katte-kruyt/ is werm, ende droogh by-nae tot in den derden graed, ende derhalven fijn van ftoffe, door-fnijdende, verdunnende, de Vochtigheyt nae buyten treckende, ende verterende.

Seep-kruyt waft in Duytflandt in't wilt, eñ aert oock feer weeldigh in onfe hovẽ. Het is verwermende, verdroogende, ende als Seep (waer van de naem komt) fuyverende. Heeft daer-enbovẽ een treckende kracht, ende met *Gerfte-meel*, in *VVijn* gekoockt, verdrijft de harde Gefwellen.

Peper-kruyt/ dat hier in menighte aen de flooten, (daerom gemeenlick **Water-peper** genoemt) als oock in eenige leeghten van't Haegh-

fche

ſche boſch, op-ſlaet, is heet, ende droogh tot in den vierden graed. Het verteert de koude Geſwellen, ende verouderde Hardigheyt, geneeſt de vervuylde Sweren, ſcheyt het geronnen Bloedt, dat onder de gepletterde Huyt leyt, met *Alantwortel* geſtooten.

Moſtaert-ſaet is heet ende droogh in den vierden graed. Heeft een verdunnende, ende natreckende kracht, ende derhalven bequaem (gelijck oock het voorgaende) in alle Gebreken, daer men eenige quade Vochtigheden van binnen nae de Huyt wil trecken, gelijck op Gichte, kouwe, ende verouderde Geſwellen.

Kerſſe/ſoo, die in de Hoven onderhoudẽ wert, als die in't wilt van ſelfs op-ſlaet, is van de ſelfde gematigheyt, ende krachtẽ, te weten in haer *Saet*, dat meerder hitte deelachtigh is, als de Bladeren.

Petelen zijn werm in den eerſten, droogh in den tweeden graed. De *Bladeren*, ende het *Saet* (twelck noch krachtiger is) met *Olye* vermengt, wert bequamelick gebruyckt tegens de Geſwellen achter de Ooren, ende met *Azijn*, tegens de Puyſten, Vlecken, ende andere Gebreken, die haer op de Huyt openbaren.

Bertram / ofte *Pyrethrum*, is in ſijnen *VVortel* heet ende droogh in den derden graed, fijn van deelen, ende dapper uyt treckende, waerom hy veel tegens de Tant-pijn gebruyckt wert. Met *Olye* gemengt, doet hy ſweetẽ, ende is krachtigh,

gelijck *Dioſcorides*, ende *Galenus* betuygen, tegens het Beven der Leden,als oock tegens de gene,die verkout, ende beroert zijn : alſoo ſy de ſelfde niet alleen de wermte, maer oock het gevoelẽ weder-om geeft.

Wolfs-melck / ofte *Tithymallus*, is in ſijn melckigh *Sap*, heet, ende droogh in den vierden graed. Het geneeſt de vuyle Schorftheyt, doet de Wratten, eñ Lijcdoornen af-vallen, neemt wech de harde kanten van de *Fiſtulen*, ofte Loopende-gaten.

Peck/ ende **Teer** zijn een dingen. Want de Vettigheyt die door het vyer uyt de tacken van den Peck-boom, ofte Pijn-boom, vloeyt, wert *Teer* genoemt, ende de ſelve, door het ſieden, hart gemaeckt zijnde, *Peck*. Is beyde werm, ende droogh tot in den tweedẽ graed, ende dun van deelen, derhalven verdouwende, ende verterende. Verſacht, ende rijpt de harde, ende knobbelachtige Geſwellen, ſuyvert met *Honich* de vuyle Sweringen, verſacht de pijne der Lidtmaten, 'tzy alleen, ofte met *Swavel* vermengt, ende heelt de holle Wonden.

Euphorbium is een dick Sap, ofte Gomme van een doornachtigh gewas in Afriken, ende de Weſterſche Landen. Het verhit, ende verdrooght hoogh in den vierden graed, ende is dien volgende ſeer verdunnende, ende verterende. Onder *Olye van Beverſwijn* gemengt, is goet tegens de Gichte, Ge-

Geraecktheyt, Spanninge, Verdoovinge, ende alderhande koude Gebreken der Zenuwen. Het treckt op den eygen dagh uyt de Splinters van de gemorſelde Beenderen.

Nies-kruyt ſoo wel het *VVitte*, als het *Swarte*, is heet, ende droogh in den derden graed. De *VVortel*, alleen in poeyer geſtroeyt zijnde, ofte met *VVieroock*, *Teer*, ende *Olye* vermengt, neemt wech quaet Schorft, witte Zeerigheyt, leelicke Vlacken, eñ de harde Kanten van de loopende Gaten.

In dẽ ſelfden aert, eñ krachtẽ volgt het **Vyer-kruyt**/ gehouden van *Fuchſius*, ende andere, voor een baſtaert ſoorte van Swart Nies-kruyt, by onſe Huys-luyden in groot gebruyck (waerom men 'tſelve meeſt ſiet voor alle woningẽ) ende by haer ſoo genoemt, om dat ſy de Beeſtẽ daer mede vyeren, ofte het vyer in ſteken. Waer van breeder verhaelt zal werden in de *Hollantſche Geneeſ-konſte*.

Swavel verwermt, treckt, verdrijft ende ſuyvert; met *Speecſel*, *Piße*, oude *Olye*, ofte *Honich* vermengt, geneeſt de vyerige Steken; met *Termenthijn*, Schorft, ende Rappigheyt.

Onder de Middelẽ, die uyt de bedervinge een treckende kracht trecken, is **Suyr-deegh** het ſachtſte, zijnde tamelick werm, ende dun van deelen, eñ derhalven ſonder moeyelickheyt van binnen uyt treckende, waerom het oock gemeenlick in brandende Koortſchen met *Zout*, ende *Azijn* (waer by ick met groot vordeel, een vierendeel,

ofte half loot *Euphorbium* vermenge) onder de voeten gebonden wert.

Al is't dat alle **Misch**/ (gelijck *Galenus* schrijft *10. Simpl.*) een treckende kracht heeft, soo valt even-wel onder de selve groot onderscheyt.

Duyven-misch is dapper verhittende, naetreckende, eñ de Huyt root-makende, met *Gerste-meel* eñ *Azijn* gemengt, verdrijft de Krop-klieren, als *Dioscor.* verhaelt 2.73. Gedrooght, eñ gestootẽ met *Kers-saet*, seyt *Galenus* op de gemelte plaets, verdrijft de Gichte, ende verouderde Pijn in de Heup, Zijde, ende Lendenen.

Ganse-misch heeft de selfde krachten, dan is soo heet, dat sy naulicx gebruyckt en kan werden, gelijck de gemelte *Galenus* getuyght; eñ in tegendeel is de **Hoender-misch** te slap, insonderheyt van de gene, die niet en loopen, maer besloten in de Kotten, ofte Koyen, gehouden werden.

Koe-misch/ eñ, die noch stercker is, **Paerde-misch** hebben een treckende, ende verterende kracht, waer door sy alle koude, waterachtige, slijmerige, eñ windige Geswellen doen slinckẽ, ende vergaen; andere doen rijpen, ende door-breken.

Geyte-misch is soo verdouwende, eñ scherp van aert, gelijck *Galenus* mede getuyght *10. Simpl.* dat sy onder *Boone-meel*, vermengt, ende in *Azijn*, ende *VVater* op-gekoockt, alle harde Geswellen doet verdwijnen; het welck oock een bequame Pap is voor de Water-suchtige. Gedrooght, ende

ge-

gebrant zijnde, wert wel fijnder van ſtoffe, maer niet merckelick ſcherper; ende laet haer bequamelick mengen onder verterende, ende treckende Plaeſters, ende Pappen.

3. Om te trecken, eñ te verteren zijn Mengelmiddelẽ, *Olye* van Moſtaert-ſaet, die geperſt wert, gelijck Amandel-olye. De *Plaeſter* van Bakelaer, *Oxycroceum, Diachylom* enckel, ende met de Gommen. Waer toe oock andere Plaeſters, ende Pappen konnen gemaeckt werden, uyt de verhaelde Heel-middelen; als van gedrooghde, ende geſtoote Miſch onder Peck, ofte Teer gemengt, waer by konnen komen Swavel, Bertram, Salpeter, gebrant Zout, ofte d'ander verhaelde; nae gelegentheyt van 't Gebreck.

4. Deſe Middelen moeten alleen aengewent werdẽ, als de Vochtigheyt van eenigh hart Geſwel verdunt, ende bereyt zijnde, door geen Verdroogende middelen heeft konnen verteert werden. Want dan en is ſy niet wech te krijgen, als door ſoodanige, die haer uyt het binnenſte, in de Huyt trecken. Deſe werden bequamelick gemaeckt tot een Pap, ofte Plaeſter, om niet binnen te ſchieten, maer van buyten op-leggende na haer te trecken.

Het X. Capittel.

1. Verterende, ende Verſlinderende Middelen.

2. Blaer-treckende Middelen; als Vlam-kruyt, Hane-

 voet,

voet, Egel-kolen, VVolfs-melck, Seep, ende Zout, Spaenſche-vliegen,

3. *Koppen.*

4. *Fontanellen, ende Setons.*

5. *Haer recht Gebruyck.*

1.

VVAnneer de quade Vochtigheyt, eenigh Deel in-genomẽ hebbende, noch door Verſachtende, noch door Verdunnende, noch door Treckende middelẽ, die dus verre beſchreven zijn, niet en kan verdouwt, ofte verdreven werden, dan moet men nootſakelick verder treden, eñ komen tot ſoodanige Middelen, die de ſelve ſmelten, ende uyt trecken, ofte door den brant verſlinden.

2. Wy zullen beginnen van de gene, die op de Huyt geleyt, een blader trecken, uyt de welcke dan veel Waters loopt.

Vlam-kruyt/ ofte *Flammula,* brant, door ſijn vlammende hitte, een blaer, ofte bleyn in de huyt, zijnde heet, ende droogh in den vierden graed.

Hane-voet is van den ſelfdẽ aert, ende krachten, ende beneffens de andere ſoorte, die hier te lande overvloedigh waſt, ende genoemt wert *Ranunculus flammula*, eñ by ons **Egel-kolen**; waer van breeder in de *Hollantſche Geneeſt-konſte*.

Wolfs-melck is mede ſeer ſcherp, doch evenwel een weynigh minder, als Hane-voet; ſoo dat het niet-te-min Bleynen treckt.

Seep/ ende **Zout** onder een gemengt, is het ge-

gemeenste ende saghtste; dan wert scherper met wat *Euphorbium*.

By de Heel-meesters zijn de **Spaensche-vliegen** meest in't gebruyck, gestooten, ende onder *Suyr-deegh* gemengt, ofte ('t welck het sekerste is) daer op gestroeyt.

3. **Koppen**/alsoo genoemt om dat sy eē Kop, ofte hooft gelijckenen, gelijck in Latijn *Cucurbitulæ*, nae de *Cucurbita*, als of men seyde, kleyne Kauwoerden, gemaeckt van Tin, ofte Glas ('twelck beter is, alsoo men daer in sien kan) ontfangende het Vyer in haer aen-gesteken Vlasch, treckē krachtelick door haer vlamme, ende hitte (seyt *Plutarchus* in sijn Platonische vragen) niet alleen de dunne, ende vlotte Vochtigheyt, maer oock die al diep leyt. Meerder, ende beter, als de Huyt te vorē met eenige snedekens gescherft, ofte door kerft is, als dat sy alleen op een heele Huyt geset werden.

4. Ten selfden Eynde strecken de **Fontanellen** / soo genoemt, om datse, Fonteyns gewijs, haer Vochtigheyt uyt-geven, ende werden in't Vleysch gemaeckt, ofte de Huyt, tusschen de vingers op getrocken, ende stijf geperst (het welck 't gevoelen soo verdooft, dat ick dickwils gesien hebbe, het werck volbracht te zijn, eer dat het de Siecke gewaer wierde) met een Scheer-mes door-snijdende,ofte door eē *Caustijck*; te beschrijven in't 18.capittel, een gaetjē daer in brandende,

De **Setons** hebben de ſelfde kracht, ende er zijn anders niet, als een rouwe Koorde, ofte gedraeyt Doucxken, met een groote Naelt door het vel geſlagen.

5. De *Blader-makende middelẽ* werdẽ gebruyckt op half Verſtorvene leden, om de ſelve leven, ende kracht te gevẽ. Want de natuyrlicke Wermte, ende de Levende Geeſten werden daer in getrocken. Maer hier toe moetẽ alleen gebruyckt werden de ſlapſte, meerder om de Huyt maer root te onſteken, als om te branden. Ende de laetſte dienen beſt op Peſt-geſwellen, Vergiftige beten, ofte ſteken: als mede voor Hooft-pijn, inſonderheyt, quade Oogen, achter de Ooren (alwaer gemeenſchap is door een Zenukẽ) geleyt; maer dan moet men wel toeſien, met een doucxken daer tegen te leggen, dat het Oor, 'twelck anders vergeeffe ſmerte zoude lijden, niet geraeckt en wert. De Blader, indienſe van ſelfs niet door en breeckt, magh met een Schaerken door-geſneden werden: ende dan, om niet ſchierlick te ſluyten, met een werm *Beete*, ofte *Koole-bladt* drie vier dagen verbondẽ. *Parè* ſchrijft in't 33. cap. van ſijn 25. bouck, dat dit een goet Heel-middel is, in lange Sieckten, ende als men met andere middelen niet en heeft konnen uyt rechten, als in verouderden Hooft-ſweer, Vallende-ſieckte, Gichte, ende diergelijcke. Maer al is't ſeker, dat het ſelve in deſe Sieckten wel eenigh vordeel kan geven, ſoo valt

valt het even-wel bequamer in ſchierlicke gebreken, dewijl het in korte tijdt ſijn werck doet, ende drae op-hout. Dan in Langdurige zijn de *Fontanellen* veel bequamer, als de welcke haer vuyligheyt geſtadigh loſen, ende ſoo lang open gehouden werden, als men ſelfs begeert. Het welck in de *Seton* oock plaetſche heeft, die 's morgens, ende 's avonts dient verſchoven, ende als de openingh toe wil heelen, de Koorde beſtreken met *Vng. Apoſtolorum*, ofte *Ægyptiacum*. Van diergelijcke, als het vleyſch al te weeldigh waſt in de *Fontanel*, ende de *Erweet*, (die men tot open houden, daer in ſteeckt) benauwt, eñ wil begroeyen, ſoo zal menſe, met ſpeeckſel vochtigh gemaeckt zijnde, in wat *Precipitaet* doopen, ofte in de plaetſche nemẽ een pilleken van *groen VVaſch*, gemengt met *Spaenſche-vliegen*.

Het XI. Capittel.

1. Rijpende, ende Etter-makende Heel-middelen.
2. Enckele; als lauw VVater, Olye, Boter, VVolle met der Tecken, Vet, Mergh, Terwen-blom, heet VVitte-broot, Vijgen, Houf-bladeren, Suyring, Huemſt-wortel, Lelye-wortel, Ajuyn, Teer, Peck, Harſt, VVieroock, Ladanum, Styrax, Bdellium, Galbanum, Ammoniacum.
3. Mengel-middelen.
4. Maniere om te gebruycken.

Het

1.

HEt Rijpen, ofte Etter-maken geſchiet, als door hulpe van de inwendige Wermte het bedorven Bloedt in ſuyvere Etter, ofte d'andere Vochtigheden, de bedorventheyt wech genomen zijnde, in een beter, te weten, een Etterige ſtoffe verandert werden. De Middelen, die ſulcx te weegh brengen, zijn matelick Werm, ende de gematigheyt van het Deel, daerſe op geleyt werdẽ, niet ſeer ongelijck; de welcke oock met eenen de Vochtigheyt, die bedorven is, een Wermte, met ons natuyrlicke wermte over-een komende, mede deelt; waer door dan de bedorvene Vochtigheyt in wat beters, eñ dat de Nature ſoo moeyelick niet en valt, komt te veranderen.

2. Eẽ Stovinge van **lauw Water**/verwermt, ende vervochtight altijdt by ſijn ſelven, verſacht, ende rijpt: maer even-wel ſomtijdts by toe-val kan het ondoen, ende verdrijven.

Olye/die verſch, eñ ongezouten is, verwermt matelick, vervochtight, ende vermorwt, lauw op geſtreken, ofte onder de Water-ſtoving gemengt. Hy koockt mede, ende maeckt Etter; vermeerderende de natuyrlicke Wermte, door dien hy ſtopt, ende behout, 't gene anders gewoon is uyt te vliegen.

Boter/ die mede verſch is, heeft een verſachtende, ende rijp-makende kracht, inſonderheyt in kleyne Onſtekingen van jonge Kinderen, ofte

ſach-

ſachte Lichamen. Waer toe de *VVolle met der Tecken* oock dienſtigh is.

Alderhande **Vet** / inſonderheyt van tamme Dieren, verſacht, koockt, ende rijpt. Want behalven, dat het, gelijck de Olye, met ſijn lijmigheyt de Lucht-gaetjens van de Huyt verſtopt, ende 't gene anders zoude vervliegen, tegen-hout, ſoo is het noch van gematigheyt onſe natuyrlicke Wermte gelijck. Hier van is de *Verckens-reuſel*, gelijck *Galenus* ſchrijft *5. Simpl. 9.* ende *11. Simpl.* de ſlapſte, daer gaet eerſt bovẽ *Kalfs-vet*, dan *Hoender-vet*, maer *Ganſe-vet* is het krachtighſte van alle, ſoo dat het niet alleen Etter en kan makẽ, maer oock een verdrijvende, ende verterende macht heeft.

Mergh / van *Herten*, ende *Kalveren*, gelijck het de harde Geſwellen verſacht, ſoo kan het mede, uyt den ſelfden aert, als het Vet, koken, ende Etter-maken.

Tertwen-bloem in *Olye* alleen, ofte daer by *VVater* op-gekoockt, tot een Pap, ſluyt de Lucht-gaetjens van de Huyt, ende hout de natuyrlicke Wermte binnen, waer door dan de overtollige Vochtigheyt gerijpt, gekoockt, ende tot Etter gebracht wert.

Witte-broot doet het ſelfde in ſijn Kruym, heet op-geleyt zijnde: ofte als het kout, ende droogh is, ontdaen, ende geſmolten in *dick Bier*, ende *Olye*, ofte *Boter*, ende alſoo tot een Pap gemaeckt.

Vijgen in *Dick Bier* gekoockt, ende daer dan *Olye*, ofte *Boter* by gedaen, met wat *Terwen-bloem*, verwecken Etter, eñ doen alle Gefwellen rijpen.

Supzing / ende **Houf-bladeren** / onder de aſſche gebraden, ende geſtooten zijnde, met *Vet* vermengt, brengen de Geſwellen haeſt tot rijpen.

Hueinſt-wortel is verſachtende, ende rijpende; het zy in *Soete-melck* tot eẽ Stovinge gekoockt, ofte met het vermengen van *Vet*, ofte *Boter*, ende *Terwen-bloem*, ofte *Kruym*, tot een Pap gemaeckt.

Lelye-wortel / doet het ſelfde op de ſelfde wijſe bereyt, ofte oock onder de aſſche gebraden, ende dan met *Olye*, *Vet*, ofte *verſche Boter* gemengt.

Ajuyn / al valt hy, rauw zijnde, ſcherp, ende bijtende, even-wel, door het koken de ſcherpigheyt vervliegende, heeft kracht om te verſachten, ende merckelick te rijpen.

Teer by ſijn ſelven, ofte **Peck** in *Olye* geſmolten, verſachten de Hardigheyt, ende maken Etter.

Harſt verſacht het gene Hart is, ende koockt het Rauwe. Met waſſchen wert al haer ſcherpigheyt uyt getrocken, ende met *VVaſch*, ende *Boter*, *Vet*, ofte *Olye*, ofte een *Doyer van Ey* gemengt; verkrijght een rijpende kracht.

Om te beſluyten, dewijl al de Heel-middelen, die door een matelicke wermte konnen verſachten, met eenen oock Etter maken, ſoo mogen wy hier wel by ſtellen **Wierooch** / **Ladanum** / **Styrax** / **Bdellium** / **Galbanum** / **Ammoniacum** /

niacum / ende andere hier voor in't 6. capittel aen-gewesen.

3. In de Winckels werden tot Rijp-maken bewaert de Salven *Basilicum*, *Dialthea*, *Agrippa*, *Resumptivum*: de Plaesters *Diachylon* enckel, ende gemengt, ofte met de Gommen, van *Mucilaginibus*, ende *Meliloten*.

4. Wanneer dan een Carbonckel, ofte eenigh ander heet Geswel is, welckers stoffe niet en kan verdwenen werden, soo zal men de selve tot Etter brengen, daer toe voor-eerst stovende met het Af-sietsel van de verhaelde Kruyden, ende Wortelen, ende de selfde gestampt zijnde, vermengen met eenige van de gemelte Vettigheden, Salven, ofte Gommen, altijdt acht nemende op meerder, ofte minder hitte van't Geswel. Onder de Plaesters heeft *Diachylon compositum*, de meest rijpende kracht, en kan in Geswellen, die soo geheel heet niet en zijn, met eenige verwermende *Olye*, om te beter sijne kracht in te brengẽ, gemengt werdẽ.

Het XII. Capittel.

1. Suyverende, ende Af-vegende middelen driederley.

2. Sachte, die alleen de Etter in de door-gebroken Geswellen af-wasschen, ende suyveren; als Cichorey, Paerde-bloemen, Rosen, VVeegh-bre, Agrimonye, Betonye, Ioffrouw-merck, Lijn-saet, Fenigrieck, Gerste, Boonen, Erweten, Vijgh-boonen, Honich,

Suyc-

Suycker, Termenthijn, Aloë, VVieroock, Myrrha.

3. *Middel-matige, die oock de dicke Vuylgheyt in de vervuylde Sweringen wech nemẽ; als Malrove, Alſſen, Guychel-heyl, Scordium, Hypericum, Broe-netels, Boonkens-Hool-wortel.*

4. *Stercke, die de harde Kanten ſachtelick af-doen; als Santorye, ſtinckende Gouwe, Liſch, Savel-boom, Gentiana, Affodillen, Kalfs-voet, Speer-wortel, wilde Concommer, Nies-wortel, Koper-root, Spaens-groen, Salpeter, Aluyn.*

5. *Mengel-middelen, ende haer Gebruyck.*

1.

DE Heel-middelen, die de Abſteunyen, ende Sweren ſuyveren, ende van haer vuyligheyt reynigen, zijn van driederley ſoorte, Sachte, die alleen uyt de onſtekene ende heete Geſwellen de Etter trecken, Middel-matige, die daer-en-boven de dicke Vuyligheyt uyt de vervuylde Sweren wech nemen, ende Stercke, die het bedorven Vleyſch van quaet-aerdige Sweren, ende de harde kanten in de Loopende gatẽ ſachtelick af-doẽ, de welcke naeſt komen aen de Af-etende, waer van in't 17. capittel.

2. Van den eerſten ſlagh is het **Sap van Cichorey/ Paerde-bloemen/ roode Roſen/** ende **Weegh-bre/** kracht hebbende, niet minder uytwendigh de Sweren, als van binnen het Ingewant te ſuyveren: dienſtigh voornamelick als den Brant van de Swering noch niet geheel over en is,

en-

ende de Vochtigheyt noch eenige ſcherpigheyt heeft.

Agrimonye met *Verckens-reuſel* geſtooten, ofte het uyt geperſte *Sap*, ſuyvert, ende geneeſt de Sweringen, bewaert de ſelvige voor bedervinge, ende belet den aen-was van harde Kanten.

Betonye heeft de ſelfde kracht, wiens *Bladers* met wat *Zout* geſtooten, heelen de Kanckerachtige Sweringen.

Joffrouw-merck is heet, ende droogh, tot aen den derden graed, ende, boven andere Kruyden, af-vegende van aert. Derhalven ſeer bequaem, inſonderheyt het *Sap* met *Honich*, ofte *Honich van Roſen* vermengt, om de vochtige, ende vuyle Sweringen in den Mont, ende elders te ſuyveren, de verzeerde Kancker voor meerder bedervinge te bewaren, eñ ſijn voort-eten te ſchutten.

Het *Meel* van **Lijn-ſaet/ Fenigrieck/ Gerſte/ Boonen/ Erweten**/ ende noch meerder van **Vijgh-boonen**/ heeft allegader een ſuyverende kracht, ſoo dat het oock de Vlacken van de Huyt wech neemt, inſonderheyt met *Mede*, ofte *Honich*, ende *VVijn* op gekoockt zijnde.

Honich/ zijnde, gelijck *Galenus* ſchrijft *7. Simpl.* werm, ende droogh, opent, drooght, wederſtaet de Verrottinge, veeght af, ende ſuyvert, alle Sweringen, ende Loopende-gaten, ſonder, gelijck Zout doet, het Vleyſch in te doen krimpen. Is rauw wel meerder ſuyverende, ende ſcherper als

gekoockt ende geschuymt: maer heeft daer door oock minder kracht om toe te heelen.

Suycker/ alsoo sy een mede soorte is, gelijck *Dioscorides*, ende *Galenus* seggen, van Honich, soo heeft sy oock verwermende, verdroogende, ende suyverende kracht, insonderheyt de grofste (die *Mascovado* genoemt wert) als heeter ende scherper zijnde.

Termenthijn/ al is hy fijn van deelen, om dat hy even-wel eenige bitterheyt by hem heeft, kan sachtelick suyveren.

Aloë is uyter maten bitter, suyvert nochtans matelick, eñ sonder scherpigheyt, hout de voorts-kruypende Sweren tegen, heelt de bedorvene Schamelheyt, ende wert bequamelick gemengt, onder de Oogh-middelen, gelijck *Galenus* geleert heeft in't gemelte bouck, ende van alle Geneesmeesters daer in nae gevolght is.

Wierooch is verwermende, droogende, ende suyverende, doch wat slapper als den Aloë.

In tegendeel **Myrrha**/ als seer bitter zijnde, ende daer by fijn van deelen, suyvert krachtiger als Aloë, is werm, ende droogh in den tweeden graed. Geneest eygentlick, gelijck *Dioscorides*, ende *Avicenna* getuygen, het Schorft, met *Azijn* op geleyt; met *Ladanum*, eñ *Myrtus-wijn*, het uytvallen van't Hayr. Vervult de loopende Zeeren der Oogen, neemt haer Schellen wech, ende verklaert het duyster Gesicht. Sy geneest de Zeerigheyt

heyt des Hoofts, de Kloven, ende Sweren aen, ende ontrent de Ooren, heelt de diepe, ende onſuyvere Wonden, ende vereffent daer na het overgebleven Lit-teeckens.

3. De gene, die nu volgen, als ſtercker kracht hebbende om te ſuyveren, werden nuttelick gebruyckt in quaet-aerdige, ende verouderde Sweringen.

Malrove drooght, ende ſuyvert ſoo dapper, dat haer *Bladeren*, gelijck *Dioſcorides* ſchrijft, met *Honich* gemengt, de vervuylde Sweren geneſen, ende de voort-loopende tegen-houdẽ: 't gene het uyt-geperſte *Sap*, met *Honich* noch beter doet, het welck oock de Duyſtere oogen te hulpe komt.

Alſſen is noch heeter ende drooger, met groote bitterheyt. Heeft derhalven een ſeer ſuyverende kracht, met wat t'ſamen-treckinge, ende daerom oock verſterckinge. Het *Af-ſietſel* in Water, geneeſt de Puyſten, die 's nachts komen: met *Honich* gemengt, verſpreyt, in de blauwe Leden, het geronnen Bloedt. Het *Sap* is noch heeter, ende krachtiger, als het Kruyt. Want het verteert alle de quade Vochtigheyt in de vervuylde Sweren, bewaert de ſelfde voor Verrottinge, ende belet, dat ſy niet en vervallen tot Loopende-gaten.

Guychel-heyl, ſoo wel manneken als wijfken, kan door de verdroogende, ende ſuyver-makende kracht van ſijn *Sap*, verrotte Sweren helpẽ, gelijck *Galenus* getuyght *6. Simpl.* Met *Honich*

gemengt, ſchrijft *Dioſcorides 2. 174.* verdrijft de Duyſterheyt, ende Schemeringe van de Oogen.

Scordium/gelijck de ſelvige, eñ de ervarentheyt ons leeren, ſuyvert, drooght, ende ſluyt oude Sweringẽ, eñ neemt wech alle Quaet-aerdigheyt.

Hypericum gedrooght, ende geſtooten, in de vochtige, ende bedervende Sweren geſtroeyt, heelt de ſelvige.

Het *Saet* van **Broe-netels** is ſeer bequaem voor vervuylde Sweringen, die ſonder ſcherpigheyt dienen geſuyvert, eñ gedrooght. Met *Zout* gemengt, kan den Kancker, ende voort-etende Zeeren tegen houden.

Van den ſelfden aert, ende krachten is de *VVortel* van **Cyperus**/tot poeyer gebracht, ende in de Sweren geſtroeyt.

Boonkens Hool-wortel is werm in den tweeden, droogh in den derden graed, te ſamentreckende, af-vegende, verterende, ſcheydende. Hy ſuyvert de vervuylde Sweren, ende belet de Verrottinge. In *VVater* met een weynigh *Azijn* geſoden, maeckt een goet Gorgel-water voor de Squijnantye, ende de geſwollen Amandelen; geſtooten licht den Huygh; ende onder *Populyoen-ſalf* gemengt, verſacht, eñ verdrooght het Speen.

4. Wy komen tot de ſterckſte, die niet alleen de vuyligheyt in de quade Sweren met meerder kracht ſuyveren, eñ verteren: maer ſelfs oock de harde Kanten in de Fiſtelẽ, ofte Loopende-gaten.

Sap

Sap van **Santorye** / eñ **stinckende Gouwe** verdrooght, ende ſuyvert ſoo dapper, dat het verouderde, quaet-aerdige, holle, diepe Sweren, ende Loopende-gaten, eerſt ſchoon ende ſuyver maeckt, ende daer nae heelt.

VVortel van **Lisch** verwermt, drooght, ende ſuyvert. Het *Sap* uyt de groene geperſt, ofte het *Poeyer*, van den gedrooghden, onder *Honich* gedaen, ſuyvert de Sweringen, inſonderheyt van't Hooft. Dan het Sap is noch bequamer om de Loopende-gaten, ende Holligheden te ſuyveren, ende wederom met Vleyſch te vervullen, gelijck *Dioſcorides* ſchrijft 1. 1.

Savel-boom / ofte *Sabina*, wert van *Galenus* *6. Simpl.* geſtelt heet, ende droogh te weſen in den derden graed, ende ſeer af-vegende; 't welck hy doet, niet ſonder eenigh gevoelen van ſcherpigheyt, ende bijtende kracht, Sweren, die al van vuyligheyt bruyn, ende ſwart zijn, kan hy, gelijck de meer-gemelte Schrijvers oock getuygen, ſuyver maken, met *Honich* gemengt zijnde, het quaet Schorft geneſen, de harde Kanten der Loopende gaten, ende de knobbelachtige Wratten der heymelicke Leden, verteren, eerſt geſtooft met het *Af-ſietſel*, ofte liever het *Sap*, ende daer na dan het *Poeyer* op geſtroeyt.

Gentiana / ſoo genoemt nae *Gentius*, koning van Illyryen, die hare Krachten eerſt ontdeckt heeft, wert alleen gebruyckt in haren *VVortel*. Hy

is in den derden graed heet,ende droogh, ſeer bitter van ſmaeck; daerom ſterckelick dun-makende, af-vegende, ende ſuyverende. Geneeſt de vuyle Rappigheyt, Sproeten, Placken, ende alle Miſvouginge, die op de Huyt komt; ſteut, ende heelt de holle voorts-etende Sweren, ende Loopende gaten, 't zy dat men het *Poeyer* daer toe gebruyckt, ofte liever het *Sap,* 'twelck krachtiger is.

Affodillen / ofte *Aſphodelus* (al by den poëet *Heſiodus* vermaert) groeyē van ſelfs in Provençen, Italyen, ende Spaengjen, dan hier te Lande en zijn ſy niet te vinden, als in de Hoven, alwaer ſy, om haer lieffelicke Bloemkens, onderhoudē werden. De *VVortelen* zijn alleen in't gebruyck, ende hebben een bitteren ſmaeck, van aert beyde in den tweeden graed verwermende, ende verdroogende; af-vegende, ende verterende. Sy ſuyveren de vervuylde Sweren, ſteuten de Voorts-loopende, ende heelen de Loopende-gaten.

Arum, ofte **Kalfs-voet**/alſoo nae de gelijckeniſſe van de Bladerē genoemt, is heet, eñ droogh, diep in den derdē graed, matelick fijn van deelen, afvegende, verdunnende, ontdoęnde, eñ verterende. Het *Poeyer* van de *VVortel* (die meeſt gebruyckt wert) ſuyvert bequamelick alderley ſlagh vã Sweren, vervuylde, voorts-etende, kanckerachtige, eñ Loopende-gatē. Het ſelve belet het voort-waſſen, ende verteert het overvloedigh Vleyſch, dat haer in't geneſen der Wonden te weeldigh op werpt.

VVor-

VVortel van **wilde Concommer** tot *Poeyer* gebracht, gelijck hy de Witte Puysten, Schorst, swarte Lit-teeckenen, ende Vlecken van't Aengesicht af-veeght, soo suyvert hy oock verouderde Holligheden, ende verteert de harde Kanten. Van syn andere krachten is breeder gesproken in

de Genees-konste. Hy en groeyt hier te lande niet, als in de hoven. Maer ick heb hem seer overvloedigh van selfs sien wassen in Vranckrijck, by *Pont S. Esprit*, niet verre van *Oraengje*, gelijck hier af-gebeeldt is.

Dracontium, ofte **Speer-wortel**, is by-na van

 den

den ſelfden aert, doch veel bitterder, eñ ſcherper van ſmaeck, ende derhalven heeter, drooger, ende fijnder, krachtigh reyn-makende, eñ verterende. Het *Sap* van dė *Vrucht*, ofte druyſachtige aere, *Bladeren, Saet*, ende *VVortel* is goet om alderhande vervuylde, voorts-etende, ende quaet-aerdige Sweren, noch krachtiger, als de Kalfs-voet, te ſuyveren, ende de harde Kanten in de Loopende-gaten te verteren. Het ſelfde vermagh oock het *Poeyer* van den *VVortel*.

Al 't ſelve doet noch wel ſoo krachtigh de **Nies-wortel**/ de welcke geſteken in een Loopent gat, in twee drie dagen de Hardigheyt van de Kanten aen een kant maeckt.

Koper-root/ eñ **Spaens-groen**/ gebrant, ende gewaſſchen, als oock **Salpeter** / zijn bequaem om alle Holle gaten te ſuyverẽ, ende haer harde Kanten wech te nemen.

Aluyn ſoo wel rauw, als gebrant (die noch krachtiger is) ſuyveren, ende beletten het voortloopen van quaet-aerdige Sweren.

5. Wt de gene dan, die wy op den eerſten trap geſtelt hebben, is, om verſch door-geſworen, ofte open geſteken Geſwellen, ende onreyne Wonden te ſuyveren, in dagelicx gebruyck, een Salfken, beſtaende uyt een onçe *Honich van Roſen*, een *Doyer van een Ey*, ende ſoo veel *Gerſten-meel*, tot dat het van pas dick is; ende wil men het wat meerder ſuyver-makende hebben, ſoo magh men daer by doen

doen een half loot *Termenthijn*. Noch ſtercker af-vegende is de Salve, die gemaeckt wert uyt 2 onçen *Sap van Ioffrouw-merck*, 1 onçe *Sap van Agrimonye*, een half onçe *Sap van VVeegh-bre-bladeren*, 5 onçen *Honich van Roſen*, te ſamen met malkanderen wat op geſoden, ende dan daer onder gemengt, *Meel van Gerſte*, *Fenigrieck*, ende *Vijgh-boonen*, van elcx een half loot. Te ſamen tot een Salf gekoockt, ende op't laetſte daer onder geroert een loot *Termenthijn*. Wanneer de Etter te grof, ende te taey is, ſoo dienter meerder Suyveringe; als gedaen kan werden met het volgende: Neemt *Harſt*, *Honich*, *Termenthijn*, van elcx 3 onçen *Myrrha*, *Sarcocolla*, *Boonkens Hool-wortel*, *Vijge-boonen-meel*, *Liſch-wortel*, alles kleyn geſtooten, van elcx een half loot. Het eerſte moet te ſamen geſmolten, ende dan het Poeyer, daer onder geroert werden. Hier toe dient mede de Salve *Aureum*, die by-nae gelijcke kracht heeft om af te vegen, ende de Plaeſters van *Ianua*, ende *Gratia dei* genoemt, die ofte geheel, ofte in dunne *Olye* geſmolten zijnde, konnen op geleyt werdẽ, inſonderheyt op het Hooft, ofte andere Sweren van Zenuachtige deelen. Tot het ſelfde ſtrecken, die in den derden graed dapper af-vegen, gelijck de gene, die uyt *Koper-root*, ofte andere ſcherpe Metallen beſtaen, gemengt, ende gematight met eenige verſachtende; gelijck of men een vierendeel loots van het *Empl. divinum* ſmolt onder drie verſſche *Doyeren*; ofte indien men

een vierendeel loot *Vng. Ægyptiacum,* ofte *Apostolorum* mengde met twee, ofte driemael ſoo veel *Tetrapharmacum*, ofte eenigh ander *Ceroen*, men zal daer van hebben een ſonderling middel om de Sweren te ſuyveren, ende van haer Vochtigheyt te reynigen. Het Poeyer van *Precipitaet*, mede onder yets verſachtende gemengt, verteert ſonder eenige ſcherpigheyt het overvloedigh Vleyſch, ende ſuyvert de Sweringe van haer Vuyligheyt.

Wanneer nu de Sweringe gantſch vervuylt, verrot, ende quaet-aerdigh is, het zy van ſelfs, 't zy uyt een Wonde, heet Geſwel qualick onderhouden, dan dient een Salve bereyt uyt de Suyverende middelen van den tweeden trap, op deſe wijſe. N. *VVeegh-bre, Alſsen, Malrove, Scordium, Hypericum,* alle verſch ende groen geſtampt, ende dan in een half pint witte *VVijn,* ende een pint *Olye* gekoockt, tot dat de Wijn verſoden is. Door-gedaen zijnde, mengt daer onder het Poeyer van dē wortel *Cyperus, Liſch, Boonkens*, van elcx 1 loot, *Geelwaſch* 4 onçen, wederom te ſamen op gewelt tot matelicke dickte, ende dan daer onder geſmolten *Harſt* 2 onçen, *VVieroock, Myrrha, Aloë*, ende *Sarcocolla* kleyn geſtooten, van elcx 1 onçe, ende op't laetſte anderhalf onçe *Termenthijn.* Alſſer ſtercker vereyſcht wert, ſoo zal men daer wat Koper-root by doen: gelijck oock zijn *Empl. divinum,* met wat *Olye* verſacht, *Vng. Apoſtolorum,* ende *Ægyptiacum,* de beſte Salve van alle, gelijck *Fernelius*, ende de da-

ge-

gelickſche ervarentheyt genoegh betuygen.

Maer in een holle Sweringe, *Fiſtel*, ofte Loopent gat, zal men ſpeutẽ, het *Af-ſietſel* van *VVeeghbre*, *Alſſen*, *Santorye*, *Savel-boom*, *Agrimonye*, van elcx 1 hant vol, *VVortel van Gentiana* 2 onçen, te ſamen geſoden in witte *VVijn*, op 12 onçen, Door gekleynſt zijnde, doeter by *Honich van Roſen*, ende *Syroop van Alſſen*. Soo dit niet genoegh en dede, ſoo magh men daer onder mengen een loot *Ægyptiacum*, het welck oock bequamelick geſmolten wert onder *Voor-loop van Brande-wijn*. Dit valt noch ſtercker met eenige druppelen van *Olye van Swavel*, ofte *Koper-root*. Waer toe mede ſtreckt het *Aluyn-water*. Ende men dient in't gebruyck van deſe Middelen wat te volharden, ende de ſelve allencxkens te verſcherpen, tot dat de Hardigheyt geheel wech genomen is.

Alſoo nu zijn aengeweſen alle de Heel-middelen, die de Onſtekingen, Hardigheden, Geſwellen, Apoſteunen, ende Sweringen der Wtwendige deelen geneſen; ſoo zullen wy komen tot de gene, die de Wonden heelen, ende over de ſelvige vel maken.

Het XIII. Capittel.

1. Bloet-ſtelpende Heel-middelen vierderley.

2. Sommige, uyt Aert, ende Gematigheyt; als VVeeghbre, Pimpinelle, Netelen, Vijf-vinger-kruyt, Tormen-

mentilla, Bergh-Oyevaers-beck, Assche van Papier, eñ Cotoen, VVederick, Herte-gespan, VVinter-groen, Salye, Herts-tonge, Kleef-kruyt, VValstroo, Aloë, Maeghde-palm, Donder-baert, Smeer-wortel, Vercкens-gras, Paerde-staert, VVilge, VVeedt, VVael-wortel, Plocsel, Bovijst.

3. *Andere, door Toe-placken; als Coral, Bloet-steen, VVieroock, Mastick, Myrrha, Draken-bloet, Bolus, Gesegelde Aerde.*
4. *Eenige, door Branden.*
5. *Mengel-middelen, ende haer Gebruyck.*
6. *Hoe door werck van de Handẽ het Bloet gestelpt wert.*

I.

DE Heel-middelen, die het Bloet, het welck door een geopende, ofte af-gesneden Ader, te veel uyt een Wonde vloeyt, hebben soodanigen kracht op driederley wijse. Want sommige doen sulcx uyt eygen Aert, ofte Gematigheyt; sommige door Toe-placken; andere door Branden; eñ daer geen van alle plaetsch en heeft, door de Handen. Die van den eersten slagh, en zijn daerom juyst niet allegader kout, ofte te samen-treckende, maer eenige uyt de selve heet, scherp, gelijck de Netelen, schrijft *Fernelius*: waer in wy alhier van hem moeten af-wijcken. Want al is't dat de *groote Netelen*, die oock *Heete*, ende *Bern-Netelen* genoemt werden, heet ende bijtende van aert schijnen, soo zijnse niet-te-min verkoelende, ofte, gelijck D^r. *Dodoens* meent, even maer werm,

en-

ende naulicx tot den eersten graed. Want sy en branden, ofte en bijten niet, als hy mede wel aen merckt, door dien dat sy geweldigh verhittende van krachtẽ zijn: maer om datse rontsomme met hardtachtige, rouwe, wolle, als stekelige doornkens beset zijn, waer mede sy de huyt prickelen, ende op-halen. Want als de Netelen slap, ende verslenst zijn, ofte gesoden werden, en steken sy geensins: door dien dat de stijvigheyt, ofte stekeligheyt van de harde doornkens vergaen is, ofte verduystert. Soo dat wy de eerste soorte stellen in eẽ te samen-treckendẽ aert, meest bestaende met een verkoelende Gematigheyt, waer by somtijts wel kan wesen eẽ bysondere Eygenschap, die van den gemeltẽ *Fernelius* alleen, voor oirsaeck, schijnt aen-genomen te werden. De Bloet-stelpende middelen van den tweeden slagh, stoppen, ende vervullen den uyt-gang der Aderen, ende daer na verdrooght zijnde, beletten het uyt-vloeyen. Die van den derden slagh, trecken door Branden de Aderen toe, brengẽ daer een korst op, ende houden alsoo alles tegen. Het gebeurt somtijts, dat de twee eerste niet genoegh en zijn, ende het derde, van wegen de plaetsch geen plaetsch en heeft, gelijck terstont in het exempel van dẽ Prinçe van Orangje zal aen-gewesen werden; in welcke ongelegentheyt niet overigh en is, als te komen tot de Handen.

2. Het *Sap* van **Weegh-bre** / gelijck *Galenus* schrijft

schrijft *5.Meth.5.* is seer bequaem tot alle Bloet-storting, die uyt door-eten der Aderẽ veroirsaeckt wert.

De *Bladeren* van **Pimpinelle** gestooten, ofte oock gekoockt, op een geopende Ader geleyt, stelpen terstont het Bloet: het welck de *VVortel* noch krachtiger doet: die oock ingenomen zijnde het Bloet-spouwen, ende Braken, doet op-houden; ende van onderen den overvloedigen Vloet in de Vrouwen, als mede in het open Speen, stillen, ende steuten.

Netel-bladeren gestootẽ, ende op de Wonde geleyt, doen het Bloeden op houden; het welck de *VVortel* oock uyt-voert in het Bloeden van de Neus, daer in gesteken zijnde.

Vijf-vinger-kruyt heeft in sijn *Bloemen*, ende *Bladeren*, ende noch meerder in sijn *VVortelen*, een seer te samen-treckende, ende verdroogende kracht, sonder scherpigheyt, derhalvẽ bequaem, om het Bloeden op te houden.

Al de selve kracht is oock in den *VVortel* van **Tormentilla** te vinden.

Bergh-Oyevaers-beck / soo genoemt nae sijne gelijckenisse, ende dat hy op de bergen wast, oock **Bloet-wortel** / niet soo seer van wegen sijnen rooden Wortel, als wel om sijne bloedt-stelpende kracht; die den Duytschen genees-meester *Fuchsius* in dese tweede soorte van *Oyevaers-beck* getuyght, soo groot te wesen, dat hy geenigh mid-

middel daer toe nutter bevonden heeft.

Assche *van gebrant* **Papier**/als oock van **Co-toen**/ doet het Bloet, dat uyt een Wonde loopt, ſtelpen. De Heel-meeſters beſigen het *Co-toen* oock nuttelick om de Wonden, ende Zeeren te ſuyveren, eerſt in *VVijn* wat geweeckt, ende daer nae uyt gedouwt zijnde. De Egyptenaers, gelijck *Proſper Alpinus* getuyght, en gebruycken, tot al 't verhaelde, anders geen wiecken, als van haer *Boom-cotoen*, het welck fijnder van deelen is, dan 't gene, dat aen de leege heeſter waſt.

Wederick/ofte *Lyſimachium*, waſt hier te Lande meeſt aen de kanten van de ſlootē, ende onder aen de dijcken. De *Bladeren*, ofte *VVortel* in den Neus geſteken; ende het *Sap* in de Wonden gedruypt, doet het Bloeden op houden: gelijck het oock binnen gebruyckt, als *Dioſcorides* ſchrijft, het Bloet-ſpouwen geneeſt, ende den Rooden-loop, ſoo voor dranck, als clyſterye in-genomen.

Herte-geſpan / ofte *Cardiaca*, is werm, ende droogh in den tweedē graed, met eenige t'ſamen-treckinge. Geſtooten, ende op verſche Wonden geleyt, bewaert ende beſchermt die voor alle Verhittinge, ſtelpt het Bloeden, ende geneeſt de Wonden.

Winter-groen/ofte *Pyrola* waſt aē onſe Duynen; wert gehouden voor kout in den tweeden, ende droogh in den derden graed, ſtelpt het Bloeden, ſoo in-genomen, als op-geleyt.

Swert-

Sweerdekens-kruyt / ofte *Gladiolus*, wert hier te Lande, óm ſijn aengename Bloemkens, van de Lief-hebbers onderhóuden. De opperſte *VVortel*, keurt *Galenus* nae-treckende, verterende, ende verdroogende. De Duytſchen gebruycken hem om het Bloedt te ſtelpen, ende alderhande Vloet op te doen houden.

Savie / ofte **Salve** / beyde nae het Latijnſch *Salvia*, heeft een verwermende, verdroogende, ende wat te ſamen-treckende kracht, ſtelpt het Bloet, geneeſt de Wonden, reynight alle vuyle, ende oude Zeeren.

Herts-tonge / ofte *Biſtorta* verkoelt, verdrooght, ende treckt geweldigh te ſamen. Haer meeſte kracht beſtaet in de *VVortel*, wiens *Af-ſietſel* gedroncken ſtelpt alderhanden Bloet-gang van Stonden, Loop, ende diergelijcke; gelijck oock doet het *Poeyer*, in de Wonden geſtroeyt.

Kleef-kruyt / ofte *Aparine*, waſt by ons ſeer overvloedigh aen de dijcken, ende kanten van de ſlooten, is ſeer rouw van ſtelen, ende bladeren, waer door het vaſt aen de kleederen kleeft, daerom oock by ſommige *kleyne Kliſſen* genaemt, ende by de Griecken *Philanthropos*, dat is, Menſch-lievende. Is, volgens het ſchrijvē van *Galenus*, werm, ende droogh, fijn van deelen, eñ ſuyver-makende. Van binnen gebruyckt, ſtelpt alderhande Bloetloop, ende van buyten op-geleyt, ſeyt *Plinius*, doet het Bloeden uyt de Wonden op houden.

Wal-

Wal-stroo/ ofte *Gallium*, is, seyt de gemelte *Galenus*, wat scherpachtigh, ofte heetachtigh, ende verdroogende van aert. Van binnen in-genomen, doet sy den Bloedigen vloet op houden, als oock van buyten op de Wonde geleyt, ofte in den Neus gesteken.

Aloe/ als dick-makende, droogende, ende klevende, van buyten gebruyckt zijnde, doet de Mondekens van de Aderen sluytẽ (die hy van binnen in-genomen zijnde, opent) ende alsoo het Bloet stelpen.

Maeghde-palm/ofte *Vinkoorde*, is koel (hoewel sommige het tegendeel gevoelẽ) droogh, ende t'samen-treckende, soo dat selfs een kransken om de Borsten geslagen, het sogh in twee drie dagen doet op droogen, gelijck ick dickwils gesien hebbe; 'tselve om 't Hooft gedaen, schrijft Dr. *Lobel*, stelpt het Bloeden uyt den Neus. Het welck oock doen de groene *Bladeren* gewreven, ende in den Neus gesteken. Het *Sap*, ende *Poeyer* in de bloedende Wonden gedaen, houden tegen, ende heelen toe.

Donder-baert verkout in den derden, ende drooght in den eersten graed. De *Bladeren* verdrijven het Root-hont, Loopende-oogen, alle vyerige Puysten, ende Geswellen. Gestooten, ende op 't voor-hooft een weynigh boven den Neus gebonden, stelpt het Bloeden. Al 't selfde doet oock het uyt-geperste *Sap*.

De drie soorten, gelijckse by Dr. *Dodoens* gestelt werdẽ, van *Telephium*, ofte **Smeer-wortel**, te weten de grootste, ofte *Spaensche*, de tweede, ofte *Hemel-sleutel*, in de Winckels met den Latijnschen naem *Craßula major*, ofte *fabaria* bekent, ende de derde, van Dr. *Lobel* genoemt, *Kleyn Smeer-wortel kruypende, ende altijt groen zijnde*, hebben byna den selfden aert, eñ kracht van Donder-baert. *Fernelius* stelt de twee laetste, droogh in den derden, vochtigh in den tweeden graed: *Dodoens* alle drie kout van aert, fijn van stoffe, ende verdroogende, derhalvẽ bequaem, om met *Azijn* gestampt de witte Sweren, Placken, ende Sproeten te verdrijven. Het *Sap* stelpt het Bloet uyt de Wonden loopende, reynight, ende heelt de selvige.

Verckens-gras / ofte **Duysent-knoop**/ in't Latijn *Polygonum*, is by-nae kout, tot in den derden graed, ende droogh tot in den tweeden, t'samen-treckende van aert, eñ van krachten seer Bloet-stelpende, ende daer toe krachtiger, gelijck *Brasavolus*, ende andere getuygen, als eenigh ander kruyt, niet alleen tegens den Bloet-gang, ende het Braken van binnen gebruyckt, maer oock geheel, ofte gestampt van buytẽ op de Bloedende wonden geleyt, die het dan daer na mede geneest.

Paerde-staert is seer te samen-treckende, ende verdroogende. Het *Sap* doet eygentlick het Bloeden uyt den Neus op-houden. Het *Poeyer* ingestroeyt geneest de Bloedige wonden.

Wilge-bladeren/ ende de *Schorsse*, insonderheyt de *VVolligheyt*, ende *Bloemen* in den Neus gesteken, stelpē terstont het Bloet; het welck oock doet *'t Poeyer* door een schacht in de Neus-gaten geblasen.

Weedt/door haren sterck verdroogenden, ende t'samen-treckenden aert, kan met sijn *Bladeren* versche Wonden genesen, ende het Bloeden beletten.

Het selve doet oock **Wael-wortel** door sijn verdroogende, ende toe-heelende (waer van in't volgende capittel) kracht, niet alleen het Bloeden van buyten, maer oock van binnen stelpende.

Het Bloeden kan oock op-gehouden werden door het vollen van de Wonde met **Plocksel**/ ende noch beter met **Bovijst**/ zijnde een soorte van *Campernoelyen*, de welcke hier te lande wast in nieu bedijckte Moer-landen, ende voornamelick in de Beemster.

3. **Bloet-steen**/ ende **Corael**/ schijnen van verborgen aert, dan hebben even-wel uyt haer aerdtachtige stoffe een verstoppende, ende droogende kracht; die noch meerder blijckt in **Wierooch/ Mastick/ Myrrha/ Draken-bloet/** ende alder-meest in **Bolus**/ ofte **Gesegelde Aerde**/ die door *Toe-kleven* het Bloet stelpen.

4. Hoe, als dese Middelen niet en helpen, het Branden dan in-gestelt dient te werden, zullen wy in't hier nae volgende 19. capittel aen-wijsen.

5. Wanneer dan een versche Wonde te veel bloedt, soo zal men daer om slaen, de volgende *Pap*, op werck gestreken, N. *Bolus*, *Draken-bloet*, *VVael-wortel*, van elcx een loot, kleyn gestooten, ende onder *VVit van Ey* geslagen. Hier onder konnen oock gemengt werdẽ de Poeyers van d'ander Droogen nu verhaelt. Wert hier toe mede in de Winckels gereet gehouden *Ceratum defensivum*. Ende als de Wonde wat diep is, kan men de selve op-vollen met *Plocsel*, ofte *Bovijst*, gelijck geseyt is.

In het Bloeden uyt den Neus is seer goet, een kruymtgen *VVitte-broot* in *Azijn*, ende *kout VVater*, dickwils ververscht, boven op den Neus geleyt.

6. Vele zijn in soodanige gelegentheyt, terstont doende, om het Bloet te vertrecken, met Ader-laten: het welck ick even-wel, hoe seer het oock van den grooten ader-later *Botallus*, geneesmeester van *François*, hertogh van Anjou, in sijn bouck van't Ader-latẽ op't 6. capittel, meest aenraedt, bedenckelick achte, alsoo het selvige, behalven dat het seer selden haren voorstel voldoet, niet alleen het Bloet, maer oock de Krachtẽ noch meerder vermindert. In het Bloeden uyt den Neus vinde ick seer dienstigh, dat men maer alleẽ op het eene, ofte beyde (nae dat het Bloet van daen komt) Neus-gaten den vinger vast houdt. Ende al is't, dat het Bloet daer door somtijdts in de Keel schiet, daer en leyt geen swarigheyt, dewijl het seer lichtelick kan uyt-gespogen werden,

en-

ende ondertusschẽ het ander boven den Neus aen het ronnen komt. Van het tegen houden met den vinger, hebben wy een aen-merckens weerdigh exempel in prinçe *VVillem*, onsen stadt-houder, die in 't jaer 1582. t'Antwerpẽ onder sijn rechter Oor met een Pistolet geschoten werde, de Kogel onder de Boven-tanden, door't Gehemelte, de slincker Kaeck uyt-gaende. Desen onverwachten schoot gaf sulcken slagh, dat de Prinçe selfs niet en wiste, dat hy gequetst was, ende alleen meende, datter een stuck van't huys, gelijck hy seyde, in-viel. De Wonde, gelijck *Meteren* verhaelt in't 11. bouck van de Nederlantsche historye, vertoonden haer in't beginsel geneeslick, dewijl de Aderen, door de Hitte des vyers (alsoo de Pistool soo dicht aen 't Hooft gehouden was, dat selfs het Hayr brande) toe-geschrompen waren, ende daer door het Bloeden geluckelick gestut. Maer nae 14 dagen, als alles scheen wel te gaen, soo viel de rove af, met vervolgh van wel 12 pont Bloets, waer by hem noch twee pont, tot verleyding, afgelaten werde. Als hy nu scheen doot te zullen Bloeden, soo is door voorsichtigen raedt van de Geneeſ-meesters, (onder welcke wel de voornaemste was Dr. *Iosepho Michaëli*, een Italiaen, van de stadt Luca) goet gevonden, de openinge van de Ader, nacht, ende dagh met den vinger toe te houden, het welck met beurte onder de Edelluyden gedaen zijnde, de Wonde allencxkens

sloot, ende den Prinçe, tegen de meeninge van een yegelick, volkomelick genas; met meerder geluck, als hy twee jaer daer nae te Delft geschoten werde.

Het XIV. Capittel.

1. *Toe-heelende Middelen.*
2. *Enckele; als Honts-tonge, Geruwe, VVilge, Olmboom, Yser-kruyt, Guychel-heyl, Muysen-oor, Betonye, Scabieuse, S. Ians-kruyt, VVael-wortel, Senegroen, Sanikel, Syndauw, Heydens-wond-kruyt, Gulden-roede, Alssen, Paerde-staert, Smeer-wortel, Een-bladt, Twee-bladt, Madelieven, groote, ende kleyne Santorye, Salomons-segel, Mee-krappe, Zeerotte, Onder-have, Taback, Kruys-kruyt, S. Iacobs-kruyt, Ioffrouw-merck, Al-goede; Peer-bladeren, Mispelen, Cornoelyen, Perse-bladeren, Brem-rape; Pier-wormen, Aloë, Myrrha, &c. Balsem-kruyt, Balsem-traen, Balsem van Peru.*
3. *Toe-gemaeckte; ende Maniere om te Gebruycken.*

I.

VVY noemen een Genesent, ofte Toeheelent middel, het welck de van een gewekene Kanten in een versche Wonde wederom by-een vought, ende aen malkanderen heght. Sulcx brengt het te wege, met het verhinderen, dat tusschen de te genesene lippen (gelijck die genoemt werden) der Wonden geen Vochtigheyt en schiet, ofte en groeyt. Soodanigh Middel moet

moet t'samen-treckende zijn,grof ende aerdtachtigh van stoffe,droogh in den tweedẽ graed, ende in wermte gematight, om, door te veel af-vegen, ofte scherpigheyt niet te quetsen.

2. **Weegh-bre** drooght, eñ treckt te samen, sonder eenige bijtende kracht, bequaem tot versche Wonden,die sy sonder vreese van Onstekinge toe-heelt, oock de oude, ende vervuylde Sweringen suyvert, ende beyde, ongelijck zijnde,veressent, ende met Vel over-treckt.

Honts-tonge suyvert, drooght,ende matight de hitte van de Sweren, ende heelt de versche Wonden.

Geruwe heeft so groot verdroogende kracht, datse bloedende Wonden ten eersten toe-heelt, ende de selvige voor Onstekinge bewaert, groen, ofte droogh gestampt, ende met *Azijn* gemengt.

De *Bladeren*, ende *Bloemen* van **Wilge** zijn verdroogende, ende te samen-treckende, sonder eenige scherpigheyt, heelen een bebloede Wonde, ende weren de Onstekinge.

De *Bladeren*, ende *Middel-schors* van den **Olmboom**/ hebbẽ een verdickende kracht,ende noch meerder het *Sap* uyt de *Appelen* geperst, alle seer bequaem om versche Wonden te doen toe-gaen.

Yser-krupt/ ofte *Verbena* drooght, treckt te samen, ende heelt de Wonden, weder-hout oock in oude Sweren de bedervinge, suyvert,onder *Honich* vermengt, de vervuylde,ende doetse sluyten.

Guychel-heyl/ ende **Muysen-oor** hebben de ſelfde kracht.

Betonye is ſeer nut om verſche Wonden, inſonderheyt des Hoofts, gelijck **Scabieuſe** van de Borſt, te geneſen.

S. Jans-kruyt/ofte *Hypericum*, kan door ſijn verdroogende, eñ matelick verwermende kracht, in ſijn geſtampte *Bladeren*, *Bloemen*, ende *Vruchten*, de Wonden bequamelick toe-heelen.

Wael-wortel heeft ſoo groote kracht om de Breucken, ende Wonden toe te heelen, ende de af-gewekene kantẽ t'ſamen te vougẽ, dat hy oock ſelfs met Huts-pot, ofte ander gehackt Vleyſch, geſoden zijnde, die ſtucken wederom ſoo vaſt aen malkander heght, datſe niet meer verſcheyde deelen, maer veel eerder eenen klont vleyſch en gelijcken, als by *Fernelius*, *Dodoens*, ende andere nieuwe Kruyt-beſchrijvers betuyght wert, ende al van oudts by *Dioſcorides*, ende *Galenus*.

Sene-groen/ ofte **In-groen**/ in't Latijn *Bugula* genaemt, is verwermende, merckelick verdroogende, ende te ſamen-treckende. Wert niet alleen bequamelick gedaen in Wondt-dranc-ken, om het geronnen Bloet van binnen te doen ſcheyden, te ſuyveren, ende te geneſen, maer oock van buyten op de Wonden, ende Sweringen geleyt, ofte het *Sap* daer in gedropen.

Sanikel is van den ſelfden aert met de twee laetſte, ſoo genoemt van wegẽ ſijn groote kracht, om

om de Wonden te genesen, gelijck het woordt selfs, ende *Ruellius* getuyght, die oock schrijft, in Vranckrijck een gemeen seggen te zijn, dat, die Sanikel, ofte Sene-groen kan bekomen, geenen Heel-meester van doen en heeft.

Synnauw / ofte *Alchimilla* heeft de selfde krachten van den Sanikel, doch meerder verdroogende, ende soo te samen-treckende, dat haer badt den verteerden Maeghdom wederom op de prouf reckelick stelt.

Heydens-wond-kruyt / ofte *Solidago Saracenica*, ende **Gulden-kruyt** / ofte *Herba Doria*, hebben beyde eene, ende de selfde kracht, te weten, niet alleen om de bloedige, ende versche Quetsuren, maer oock om alle oude, ende vervuylde Wonden, ende Zeeren te suyveren, eñ te genesen.

Gulden-roede / ofte *Virga aurea*, is werm, ende droogh in den tweeden graed, fijn van deelen, suyver-makende, ende t'samen-treckende. Heeft een sonderlinge kracht, om de Wonden, quade Sweringen, ende Loopende-gaten, soo wel inwendigh, als uytwendigh te genesen.

Sap van **Alssen** suyvert, ende herstelt het bedorven vleysch, geneest niet alleen de versche, maer oock de oude, ende vervuylde Wonden.

Paerde-staert gedrooght, ende het *Poeyer* in de Wonde gestroeyt, doet de selve op-droogen, ende toe-heelen.

Smeer-wortel / oock na sijne kracht **Wond-**

krupt genoemt, reynight, drooght ende heelt alle onſuyvere Wonden, ende Zeeren. Sulcx is eerſt bevonden in *Telephus* de ſone van *Hercules*, ende daerom *Telephium* by de Grieckẽ, ende, haer volgende, de Latiniſten geheeten. *Claudianus 1. Epigram.10.*

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbis.

Een-bladt waſt, onder andere plaetſchen, veel in't Haeghſche-boſch, is van krachten verwermende, verdroogende, ſuyverende, ende t'ſamen-treckende. In *Brande-wijn* geweyckt zijnde, geneeſt de verſche Wonden, ende bewaert de ſelve voor Sweringe. Jae reynight, ende heelt wonderbaerlick alle oude, eñ vervuylde Sweren, gelijck ick dickwils bevonden hebbe in de gene, die door andere Middelen niet en konden geholpen werden.

Twee-bladt wert by de Heel-meeſters tot al 't ſelve bequaem gehouden.

Madelieven zijn verkoelende, verdroogende, ende te ſamen-treckende. Sy geneſen alle Quetſuyren, ſoo wel van binnen gebruyckt, als van buyten op-geleyt; waerom ſy oock by ſommige *kleyne Conſolida* genoemt werden.

Groote **Santorye**/ volgens den Grieckſchen naem, die in't Latijn oock gehouden is, *Centaurium*, geheeten, na den *Centaurus Chiron*, de welcke de Leer-meeſter was van den vermaerden helt *Achilles*, diẽ hy oock ſelfs in de Heel-konſte onderwees,

wees, ende heeft dit kruyt ontdeckt, ende ſijne krachten aen den dagh gebracht. Deſe zijn voornamelick in de *VVortels* om de Wondē te geneſen, verſch geſtampt op-geleyt, ofte droogh geſtooten in-geſtroeyt.

Kleyne **Santorye** wert door harē verwermenden, ſuyverenden, ende t'ſamen-treckenden aert met recht onder de Wondt-kruyden gerekent.

Salomons-ſegel heb ick gevonden in het Haeghſche-boſch, als oock in de dellingen, ende af-gaende leeghten van de Duynen. Wert gehouden voor werm, ende droogh, af-vegende, ende t'ſamen-treckende. Geſtooten op de Wonden geleyt, doet de ſelvige toe-heelen, gelijck *Dioſcorides* betuyght.

Mee/Krappe/ofte **Rotte/**is in ſijn *VVortels* (waer mede 'tlakē *Krap-root* geverwet wert) werm in den tweedē graed, ende droogh tot in den derden. Het *Af-ſietſel* wert veel gebruyckt, ende gepreſen voor de gene, die van hooge gevallen, ofte anders gequetſt zijn. Het *Sap*, ofte *Poeyer* is bequaem om alle verſche Wonden te geneſen.

Zee-rotte/ ofte **Zeeſche Mee/** is van aert, ende krachten de ander Mee gelijck.

Eerdt-veyl / ofte **Onder-have/** is heet ende droogh, geneeſt door ſijn *Af-ſietſel* de inwendige Quetſuyren, in-gedroncken zijnde, ende heelt van buyten, als het *Poeyer* in de Wonden geſtroeyt wert.

Ta-

Taback wert, om ſijn verdoovende kracht, by ſommige voor kout gehouden, dan beter is de meeninge van den Spaenſchen *Monardus*, dat hy heet, ende droogh is in den tweeden graed, jae, ick geloove, wel in den derden, gelijck ſijn ſcherpe ſmaeck, eñ hevige krachten genoegh uyt-wijſen. Hy ſuyvert, eñ geneeſt alle oude Kanckerachtige, ende voorts-etende Zeeren, Melaetſche, Schorſt-heyt, ende alderhande vuyle Sweringen. Verſche Wonden, die niet ſeer diep en zijn, heelẽ op eenen dagh, als men van't *Sap*, eñ verſch geſtooten Kruyt daer op leyt. Dan als ſy diep zijn, ofte oock verouderen, ende onſuyver werden, ſoo dienenſe van buyten, ende binnen met *VVijn*, ende dan met het *Sap* gewaſſchen, daer na met *Plucſel*, dat in't ſelve Sap nat gemaeckt is, ende de geſtampte verſche Bladeren, gevolt, ende ſoo een douck, in't eygen Sap gedoopt, daer op gebonden.

Kruys-kruyt / dat by ons gemeenlick **Kruys-wortel** geheeten wert, is verkoelende van aert. De grijſe *Hayren*, ofte Vlocken, daer de Bloemen in verandert zijn, met *Azijn* op-geleyt, geneſen de Wondẽ. Het ſelve doen noch krachtiger de *Bladerẽ* met het fijnſte *Poeyer*, ofte vrijſelinge van *VVieroock* gemengt, (als *Dioſcorides* ſchrijft) inſonderheyt in Zenuachtige deelen.

S. Iacobs-kruyt/ofte *Iacobea*, is in gedaente, ende krachten het Kruys-kruyt gelijck, ende ſlaet alleſins van ſelfs ſeer weelderigh op. Is werm, en-

eñ droogh in dẽ tweedẽ graed, eñ een weynigh afvegende; derhalvẽ *'tSap*, met *Honich* gemengt zijnde, ſuyvert eñ geneeſt de vuyle, eñ voorts-etende Zeeren, Loopende-gaten, eñ verouderde Wondẽ.

Sap van **Eppe** / eñ **Joffrouw-merck** / met Honich vermengt, ſuyvert eñ heelt de vervuylde Wonden, ende quade Zeeren; wederſtaet oock de verrottinge, die de open, eñ voorts-etende Kancker aen't geſonde byſtaende Vleyſch dreyght.

Al-goede / ofte **Lammekens-oor** (in't Latijn *Tota bona*, eñ *Bonus Henricus* geheeten) waſt by ons alleſins in't wilt. Is matelick verwermende, droogende, ende ſuyverende. De groene *Bladeren* geſtooten, geneſen de verſche, ende ſuyveren de verouderde Wonden, ende alle vuyle Sweringen.

Peer-bladeren / zijn verkoelende, verdroogende, te ſamen-treckende, bequaem om verſche Wonden te geneſen.

Miſpelen half morw geworden zijnde, konnen een kleyne Quetſuyre volkomentlick heelen: gelijck in dieper, ende grooter, doch verſche, doet het *Poeyer* van gedrooghde.

Cornoelyen zijn in haer *Bladeren*, ende jonge *Bottekens* verkoelende, droogh-makende, ende t'ſamen-treckende; derhalven bequaem om groote Wondẽ te geneſen, voornamelick in ſtercke Lichamen: maer in kleyne Wondẽ, ende teere Menſchen, vallen ſy te ſterck, ende zijn ſchadelick, gelijck oock van *Galenus* betuyght wert.

Per-

Perſe-bladeren tot *Poeyer* gebracht, ende in verſche, ofte bloedende Wonden geſtroeyt, doen de ſelve toe-gaen.

Pieren/ ofte **Aerdt-wormen** geſtampt, ende op de Wonden geleyt, geneſen de ſelve, gelijck *Dioſcorides 2.61.* ende *Galenus 11.Simpl.* ſchrijven, inſonderheyt die van Zenuwen, ofte Zenuachtige deelen.

Aloë/ Myrrha/ Draken-bloet/ Sarcocolla/ Wierooch / ende meeſt alle de gene, die wy geſeyt hebben, het Bloet te ſtelpen, zijn ſeer nut om de Wonden toe te heelen.

Balſem is een algemeene naem van een ſonderling Heel-middel. Soo ſiet men oock een Kruyt (het welck ick veel by Romen, aen de kanten van den Tiber, ende op ongebouwde plaetſchen, by Mompelier, hebbe ſien waſſen) hier in de Hoven, by de lief-hebbers onder-houden, van de ſelfde benaminge, ende om ſijne heel-ſame kracht verkregen. Anders is die naem gebruyckelick voor een wel-ruyckende Vochtigheyt, uyt ſekere Boomen tranende; na de welcke oock alle goede Salven, ende Olyen, die eenige ſonderlinge kracht hebbẽ om de Wonden te heelen oock Balſemen genoemt werdẽ. Den rechten *Balſem* komt uyt geluckigh Arabyen, gelijck de Grieckſche hiſtory-ſchrijvers *Pauſanias*, ende *Diodorus Siculus* getuygen, ende van daer is hy in Joden-landt, ende Egypten gebracht, ende aldaer ſorghvuldigh on-

onder-houden. *Strabo* verhaelt in ſijn Grieckſche Landt-beſchrijvinge, dat hy in Syrien waſt by den poel Genezareth, tuſſchen de bergen Libanum, ende Antilibanum. Den boom is beſchreven van den Grieckſchen *Dioſcorides*, den Françoiſchē *Bel-*

onius, ende den Italiaenſchen *Proſper Alpinus*, die ſelfs in Egypten gewoont heeft, ende geeft ons deſe af-beeldinge, gelijck hy buyten de groote ſtadt Cayro waſt, met Bladerē de Wijn-ruyt niet on-

ongelijck, ſtaende aen teere zijd-tacxkens, ſoo dun als Ganſe-ſchachtẽ, *Xylobalſamum* in't Griecx genoemt, al of men ſeyde Hout van Balſem, gelijck de vrucht *Carpobalſamum*, ende den traen *Opobalſamum*, dat is Sap van Balſem.

Dit *Opobalſamum*, dat men eygentlick Balſem noemt, in't Arabiſch *Balaſſan*, ofte *Baleſsan*, druypt, ende vloeyt in den Somer uyt de Schorſſe van dit boomken (het welck ſchijnt te grouwelen ende ryelen allſer maer yſer ontrent en komt, gelijck *Tacitus* ſchrijft in't 5. bouck van ſijn Romeynſche hiſtorye) tot dien eynde gequetſt, ofte geſchrapt zijnde, de welcke ſoo heel-ſaem is, dat hy alle verſche Wonden ten eerſten geneeſt. Ick en zal niet verder van ſijn deughden verhalen, door dien hy ſoo ſelden over-komt, dat ſommige daerom meenen het geſlacht van dit boomkẽ gantſch verlooren te weſen. Ick hebbe even-wel den rechten Opobalſamum te Leyden geſien, die gekomẽ was van dẽ keurigẽ heere *Car. Cluſius*, van Atrecht.

Dan den **Balſem** van **Tolu**/ ofte *Balſamum Peruvianum*, is by ons heel gemeen, ende in overvloet. Deſen komt uyt Weſt-Indyen, ontrent het ſtedeken van S. Jago van Tolu, in't vaſte lant van Peru, beſchreven in't By-voughſel van D^r. *Ravelingen* achter het kruyt-bouck van D^r. *Dodoens*, als oock van d'heere *Iohan de Laet* in het 8. bouck van ſijn Beſchrijvinge van Ooſt-Indyen op't 16.cap. doch beyde uyt den Spaenſchen *Monardus* in ſijn Hiſto-

Hiſtorye van de enckele Geneeſ-middelen, op't 10.capittel. De Boomkens,ſchrijft hy, daer deſen Balſem van komt, zijn als leege Pijn-boomkens, haer tacken herwaerts ende derwaerts ſpreyende, met bladeren als Caroben-loof, altijdt groen. De Schorſſen van deſe Boomkens zijn gantſch teer, ende dun, waerom ſy lichtelick gequetſt werden, ende die ſulcx gedaen hebben, kleven dan onder die quetſuyren eenige lepelkens van ſwart Waſch gemaeckt, waer in druypt ofte traent eenige vettigheyt, die ſy daer nae in andere bequame pottekens, ofte note-doppen vergaderen, ende bewaren. Deſe vochtigheyt is root van verwe, nae den gulden treckende, niet heel dick, noch oock heel vocht ofte dun, ſeer klevende,ende vaſt houdende,lieffelick van reuck,ende ſoet van ſmaeck.

Deſen Balſem en wijckt in't heelen van de Wonden aen geen andere Balſemen, dewijl hy de ſelvige in vier dagen geneeſt, nae datſe te voren met *VVijn* gewaſſchen, ende wel geſuyvert zijn. Helpt inſonderheyt de gequetſte Zenuwen, ofte Zenuachtige deelen; als het Krimpen, ende Kramp belettende. De Buylen, Blutſingen, ende Stooten werden daer oock mede geneſen, als daer geen groote verhittinge by en is.

3. Wanneer dan in een verſche Wonde het Bloedt geſtelpt is, ende ſulcx buyten vreeſe van Onſtekinge, ſoo zal men de Kanten,ſoo veel mogelick is,by een brengen,ende dan verbinden met

de verhaelde, ofte volgende Heel-middelen, in Salve op *Plocſel* geſtreken, ofte in poeyer daer op geſtroeyt, ende dan om-geſlagen een dubbelden douck in wermen *rooden VVijn* gedoopt, ende wat uyt-gedouwt. Als de Wonde niet te groot en is, de ſelve kan geneſen werden met *Termenthijn* gemengt onder een *Doyer van Ey*, met een weynigh *Terwen-blom*, ofte met dẽ gemeltẽ *Balſem van Peru*.

Het XV. Capittel.

1. *Vleyſch-makende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Fenigrieck, Vijgh-boonen, VVieroock, Teer, Peck, Termenthijn, Sarcocolla, Aloë, Myrrha, Maſtick, Vernis.*
3. *Mengel-middelen, ende Maniere om te Gebruycken.*

1.

AL is het Vleyſch-maken, in een holle Wonde, ofte Sweringe, alleen het werck van de Nature, ſoo wert even-wel voor een Vleyſch-makent heel-middel gerekent, eñ alſoo genoemt, het welcke de Sweringen matelick op-drooght, ende hare vuyle Vochtigheyt ſachtelick, eñ, ſonder de minſte ſcherpigheyt, ſuyvert; om reden, dat ſoodanigh Middel, het Bloet, 'twelck de ſtoffe is, daer het Vleyſch van groeyt, beſchermt, ende de toe-vallende beletſelẽ belettende, de Sweringe ſuyver hout, waer door dan het Vleyſch groeyt. Sulcke Heel-middelen zijn matelick van Stoffe, ende Gematigheyt, onder den tweeden graed ſoo

werm, als droogh, om ſonder de minſte ſcherpigheyt te weſen. Want het gene te heet van aert, ende te fijn van ſtoffe is, doet het Vleyſch ſmeltē: dat te dick, ende te kout is, verdrooght, ende treckt al te ſeer te ſamen.

2. De Kruyden, ende Droogen, die kracht zouden hebben om alleen Vleyſch te maken, zijn ſeer weynigh; maer die verſche Wonden toeheelen, ende vuyle Sweringē ſachtelick ſuyveren, die doen oock Vleyſch groeyen, voornamelick als ſy door het vermengen van Verſachtende gematight werden.

Het *Meel* van **Fenigrieck**/ende **Vijgh-boonen**/ ſoo alleen, als onder *Honich*, een *Doyer van Ey*, met een weynigh *Termenthijn* geſlagen, doet ſachtelick Vleyſch groeyen.

Wierooch heeft een byſondere kracht om Vleyſch te maken, te weten in middel-matige Lichamen: maer in de gene, die vochtiger, ofte drooger zijn, dienter wat anders, nae dien aert ende gelegentheyt, onder gemengt.

Het ſelve doet de *Manna thuris*, de welcke bequamelick onder *Olye van Termenthijn* gedaē wert, ende dan kanſe holle Sweringen, ende Wonden met Vleyſch vervullen.

Het ſelfde doet oock **Termenthijn**/ door ſijn ſacht-ſuyver-makende, eñ verdroogende kracht.

Sarcocolla (inſonderheyt die in *Roſen-water*, ofte *Melck* geſmolten is) verdrooght, ſeyt *Galenus*

 8. Simpl.

8.Simpl. ſonder ſcherpigheyt, ſuyvert de Sweringen, ende doetſe met Vleyſch begroeyen.

Aloë/ byſonderlick die gewaſſen is, heeft ſoo kleyne kracht om af te vegen, dat hy ſelver (*Galenus 6.Simpl.*) de ſuyvere Wonden niet moeyelick en valt: waerom hy ſeer dienſtigh is, om de holle Sweringen met Vleyſch te vollen, gelijck *Dioſcorides 3. 22.* ende de ſelve *Galenus* betuygen.

Myrrha is door haren ſuyverendẽ, verdroogenden, ende heelenden aert, ſeer nut om vleyſch in de Sweringen te maken.

Maſtick heeft een t'ſamen-treckende, ende verdroogende kracht; ſonder eenige bijtachtige eygenſchap, derhalven bequaem, om in holle Gaten Vleyſch voort te brengen.

Vernis / ofte *Gomme van Genever-beſyen*, verwermt, ende verdrooght in den eerſten graed, ſuyvert, ende vervult met Vleyſch verouderde Wonden, holle Sweren, ende Loopende-gaten.

3. Wanneer een verſche Wonde, ofte eẽ oude Sweringe ſoo hol, ende diep is, datſe dieſhalven ten eerſten niet en kan toe-heelen, dan moet de holligheyt eerſt met Vleyſch geſtopt, ende daer na de Sweringe door Toe-heelende middelen geſloten werden. De Vleyſch-makende beſtaen ſoo uyt de gene, die nu verhaelt zijn, als uyt een vermenginge van Toe-heelende, Suyverende, ende Etter-makende. Daer toe ſtaen in de Winckels gereet, voor Vleyſch-makende Mengel-middelẽ,

de

de *Plaesters*, *Tetrapharmacum*, *Basilicum Magnum*, *Divinum*, *Gratia dei*, ende *de Ianua*, *Vng. Aureum*, ofte Gulden-salve. Ick hebbe vele in't gebruyck, insonderheyt in Hooft-wonden (daerom *Pulvis Cephalicus*, dat is, Hooft-poeyer genoemt) het volgende, Neemt *Aloë*, *Myrrha*, *Mastick*, *Sarcocolla*, van elcx een vierendeel loot, *Lisch-wortel* anderhalf vierendeel loot, heel kleyn gestooten, ende door een fijn doucxken gesift. Dit Poeyer moet gantsch dun gestroeyt werden; alsoo het anders te seer papt, ende tot een korst aen-een plackt, waer door dan de Etter tegen-gehoudẽ zijnde, de Sweringe eer holder, als volder zoude geraken. Dit Poeyer kan oock onder Balsem gemengt een Vleysch-makende *Salf* werden; eñ daer by doende wat *Harst*, *Termenthijn*, ende *VVasch*, soodanigen *Plaester*.

Het XVI. Capittel.

1. *Vel-makende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Bolus, gesegelde Aerde, Silver-schuym, Ceruse, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Myrtus, Bloet-steen; Calmis, Spodium, Pompholyx; Plocsel, Looden-plaetjen; Hamer-slagh, levende Kalck; Gebrandt-loot, Antimony, Aluyn, Koper-root, Spaens-groen.*
3. *Mengel-middelen.*

I.

VVAnneer een versche Wonde wel geheelt, ofte een holle Sweringe tot be-

quame hooghte (dat is een weynigh beneden de kanten) met Vleysch vervult is, dan en valter niet anders te doen,als de selvige met Vel te overtrecken. Soodanigh Middel heeft kracht, om het opperste Vleysch dapper te verdroogẽ, ende te verharden, ende alsoo tot een litteycken, de Huyt gelijck, toe te trecken. Dit is van aert gantsch droogh, om de Vochtigheyt te konnen verteren, oock grof van stoffe, om het Vleysch samen te trecken, verdicken, ende verharden.

2. **Bolus** / ofte *roode Aerde*, geneest de vuyle Sweren van den Mont, drooght, ende sluyt de andere met Vel.

Gesegelde Aerde/ doet al 't selfde, maer wat slapper.

Ceruse / ofte *Loot-wit*, houdt door haer opdroogende, ende t'samen-treckende kracht, het al te weelderigh wassende Vleysch tegen, ende doet het Vel groeyen.

Al het selve doen **Balaustium** / **Granaet-schellen**/ **Myrtus**/**Bloet-steen.** Doch al de verhaelde zijn wat slap; ende derhalvẽ bequaem, om op slappe Sweringen, eñ in slappe ende teere Lichamen te gebruycken.

Calmis dickwils gebrant,ende met *Azijn* uytgebluft, is dapper verdroogende, het uyt-wassende Vleysch verterende, ende 't selve met Vel sluytende.

Spodium / ende **Pompholyx** / zijn mede seer

feer fcherp, dan werden, door dickwils waffchen, foo facht, dat fy, fonder eenigh bijten, het uyt-puylende Vleyfch in-houdē, ende een Huyt daer over-trecken.

Plockfel foo droogh by fijn felven, als nat gemaeckt in *rooden, treckenden, VVijn*, die te voren wat op-gekoockt is geweeft met *Alffen, drooge Rofen*, eñ een weynigh *Aluyn*, nat gemaeckt, wert feer dienftigh onder de Vel-makende middelen bevonden; gelijck oock een **Looden-plaetjen.**

Hamer-flagh/levende Kalck; Gebrant-loodt / Antimony / Aluyn / Koper-root/ Spaens-groē zijn al te famē krachtigh fcherp, ende recht Af-etende, maer die even-wel, foo dickwils gewaffchē zijnde, tot datfe al haer fcherpigheyt af-leggen, tot Vel-makende middelen gebracht werden, feer bequaem in quaet-aerdige Sweringen, ende harde Lichamen; ende fulcx niet alleen kleyn geftooten, ende op-geftroeyt, maer 3. oock gemengt tot een Plaefter met *VVafch, Olye* van Myrtus, onrijpe Rofen, ofte van Maftick. Van de flapfte zijn in de Winckels te vindē, *Natte Ceruys, Roode-falf*, die met wat Wafch beter tot een Plaefter gemaeckt werden. Wy hebbē meeft in't gebruyck de Plaefter *Diapalma*, eñ *Diapompholygos.* Noch ftercker verdrooght *Vng. Diachalcitheos.* Men kan oock eenige byfondere maken: Wafcht *ongebluſchte Kalck* foo lange in *gemeen*, ofte *VVeegh-bre-water*, tot dat het alle fijne fcherpigheyt in't felve

verlieſt; wrijft het dan in een vijſel, ende gieter allencxkens ſoo veel *Olye van onrijpe Roſen*, ofte *Myrtus*, onder, als hy kan verſwelgen, tot dat het komt tot de gelijvigheyt van een Salve. Op de ſelvige maniere konnender noch ſtercker gemaeckt werden uyt andere, die wy geſeyt hebben noch ſtercker te weſen.

Het XVII. Capittel.

1. *Af-etende Middelen.*
2. *Enckele; als VVolfs-melck, Schelpen, Zout, Aluyn, Antimonye, Koper-root, Cinnabrium, Precipitaet, Sublimaet, Arſenicum.*
3. *Toe-gemaeckte, ofte Mengel-middelen.*
4. *Gebruyck.*

1.

AF-etende Middel is, het welcke onnut, ende overtolligh Vleyſch, ſoo 't gene, dat bedorven, ofte verrot is, als dat te weelderigh uytwaſt, verteert, ende het Polypus, Wratten, ende harde Puyſten af-treckt: niet wel ſchierlick ende ſevens, maer als ſmeltende, ende allencxkens verdrijvende, ſonder eenige bedervinge, ofte verrottinge in't nabuyrigh Vleyſch te maken. Soodanigh is fel bijtende, heet al in den vierdẽ graed, ende ſeer fijn van Deelen, om in de ſtoffe, die afgegeten moet werden, te dieper konnen geraken. 'T gene dan, als *Galenus* ſchrijft *5. Simpl. 16.* een Vel-makent Middel door verdroogen, ende te ſa-

ſamen-trecken,ſonder eenige weedom uyt-voert, dat doet het Af-etende met eẽ bijtende ſcherpigheyt, Pijn, ende dickwils niet ſonder Roſe.

2. Soodanige zijn *Aſſche* van **Wolfs-melck/** van **Oeſter-ſchelpen /** ofte **Alp-kruypcken/ gebraden Zout; gebranden Aluyn/ Loot/** ende **Antimony/ Koper-root/ Cinnabrium/ Precipitaet/ Sublimaet/ Arſenicum/** ofte *Rotte-kruyt*.

3. Hier toe ſtaen in de Winckels bereyt *Vng. Apoſtolorum*, ende *Ægyptiacum*; ende konnen uyt de gemelte Enckelen andere Mengel-middelen, nae gelegentheyt, toe-gemaeckt werden.

4. Wat het *Gebruyck* belangt: Als in een Sweringe verrottinge komt, ofte quaet Vleyſch groeyt, ofte ſoo weelderigh uyt-waſt, dat het door geen ſuyver-makende; ofte dapper t'ſamentreckende Middelen geheel kan wech-genomen werden, in ſulcken geval moet men nootſakelick komen tot de Af-etende, die de groey van overtolligh Vleyſch beletten.

Het XVIII. Capittel.

1. *Korſt-makende middelen; als Aſche van Eſchen, ende van Savel-boom.*
2. *Brandende-middelen; als Kalck, Koper-root, Spaensgroen, Sterck-water.*
3. *Gebruyck.*

1.

EEn Korst-makende middel is wel van den selfden aert, doch krachtiger als de Blaer-treckende, die in dunne stoffe, ende dese in dicke ende gebondene bestaende, beyde heet zijn in den vierden graed. Van de eerste is gehandelt in't 10.capittel. De andere volgen.

Assche van de *Schorsse* van **Esschen-wortel** met *Speecsel* gemengt, opent de Huyt, sonder veel puysten te maken.

Assche van **Savel-boom** verdrijft de Wratten, ende alderley harde knobbelachtige Wt-wassingen: het welck oock doet de *Assche* van gebrande **Wijn-moer**.

2. Een Brandende-middel en heeft niet alleẽ, gelijck het Korst-makende, kracht om het Opperhuydeken op te halen, maer breeckt oock door de rechte Huyt tot in het Vleysch, alwaer het, door sijnen over-grooteẽ brant, bestaende in een grove, ende aerdtachtige stoffe, in seer korte tijdt een dicke korst brant. Hier toe dienen insonderheyt *ongebluste* **Kalck**/*gebrant* **Koper-root**/**Spaens-groen**/ ende **Sterck-water**. Dan wy hebben meest in't gebruyck het Fluweelẽ (soo genoemt, om sijn sachtigheyt) *Cautery* van *Paré*, beschreven in het 25.bouck van sijn Heel-konste op't 32.cap.

3. Het *Gebruyck* streckt daer toe, als in eenigh Geswel de Etter te diep sit, eñ niet en kan door-sweren, insonderheyt wanneer de plaetsch selver

kout-

koutachtigh is, ende de Swering noch niet volkomen rijp, de selvige door haer hitte te doen rijpẽ, ende dan met versche *Boter* het gebrande te strijcken, losch te maken, ende uyt te snijden.

Het XIX. Capittel.

1. Verbrantheyts Heel-middelen.

2. Enckele, om den Brant te verkoelen; als VVater, Azijn, VVit van Ey, Lattouw, Endivie, Ende-kroost, Honts-tonge, VVeegh-bre, Porceleyn, Plompen, Maluwe, Lammekens-oor, Huemst, Bingel-kruyt, Quee-karlen; Nacht-schade, Bilsen-kruyt; Slick, roode Aerde, Loodt-wit, Canfer, Aluyn.

3. Om den Brant uyt te trecken; als Vyer, Kalfs-voet, Bies-loock, Vlier, Hadich, Radijs, Ajuyn, Affodillen.

4. Om de Pijn te stillen, ende het op-werpen van Bladeren te beletten; als Lijm, Ligustrum, Salye, S. Ians-kruyt, Herts-hoy, Mans-bloet, Donder-baert, VVinter-groen, Netelen, Kruys-wortel, Veyl, Varen, Ganserick, VVijn-ruyt, Ypen-boom, VVitte-lelyen, rauw Ey, VVieroock.

5. Om de Aengebrande deelen te versachten, ende te genesen; als Beete, Myrtus, Gal-noten, VVijngaert, Kool, Mout, Kalck, hart Ey, Eyer-olye, Speck.

6. Mengel-middelen.

1.

ONder de Heel-middelen voor de Verbrantheyt, het zy de selve door Vyer, siedende Water, ofte heete Olye veroorsaeckt is, zijn sommige

mige den Brant verkoelende, ofte uyt-treckende, andere Pijn ſtillende, ende het op-werpen van Bladeren verhinderende, eenige de Aengebrande deelen verſachtende, ende geneſende.

2. Van den eerſten ſlagh, te weten Verkoelende, zijn Water/ Azijn/ elck byſonder, ofte onder malkander gemengt, het welck *Oxycratum* genoemt wert, Wit van Ey / *Sap* ofte *VVater* van Lattouw/ Endivie / Ende-kroost/ Honts-tonge/ Weegh-bre/ Porceleyn/ Plompen/ Maluwe / Lammekens-oor / Huemst/ Bingel-kruyt; *Slijm* van Quee-karlen. Ende, als de Pijn ſeer groot is, van Nacht-ſchade/ ofte Bilſen-kruyt / alleen, ofte gemengt met Slick / ofte roode Aerde / die wat luchter is. Loodt-wit/ Canfer/ Aluyn onder *VVater*, ende *VVit van Ey* geſlagen.

3. De verhaelde Middelen moeten terſtont na den Brant, op-geleyt werden, om de Hitte uyt te bluſſen, niet kout, maer lauw, ofte werm, om de ſelvige uyt te trecken. Want ſelver het Vyer, als een gebrant Deel daer tegen gehouden wert, treckt, als een eygen Tegen-gift, de Hitte nae haer. Soo doen oock ſommige Heel-middelen, die door haer Hitte den Brant uyt-trecken, ende alſoo de Verbrantheyt geneſen. Van die kracht zijn de geſtampte *Bladeren* van Kalfs-voet/ Bies-loock/ Vlier/ Havich/ Radys/ ende Ajuyn met *Zout*.

De

De *VVortel* van **Affodillen** in *Olye* gekoockt, ende het *Sap* uyt-geperst heelt de Kack-hielen, eñ de Verbrantheyt, gelijck *Dioscorides* betuyght in sijn 2. bouck, op het 164. capittel.

4. Wanneer terstont in 't beginsel door de gemelte Middelen den Brant versacht is, soo moet men komen tot de gene, die de Pijn stillen, ende het op-werpen van Bladers beletten.

Lijm/ dat uyt Ossen-huyden getrocken wert, wit, ende klaer, met *Azijn* gemengt, heelt het Schorft, ende Rappigheyt; met werm *VVater* de Verbrantheyt, ende belet het op-loopen van Bladeren; met *Honich*, ende *Azijn*, geneest de Wonden, gelijck de gemelte *Dioscorides* schrijft in sijn 3. bouck, op't 85. capittel.

Bladerē van **Ligustrum/ Salye/ S. Jans-kruyt**/ ende sijn twee mede soortē **Herts-hoy/** ende **Mans-bloet/ Donder-baert/ Winter-groen/ Netelen/ kruys-wortel/ Weyl/ Varen/ Ganserick / Wijn-ruyt/ Ypen-boom/ Moer-bezyen-boom/ Klissen-kruyt/ Wolle-kruyt/ Glas-kruyt**/ *Bladeren*, ende *VVortels* van **Witte-lelyen**/ groē gestampt, met *Verckens-reusel*, ofte *Olye van Rosen*, ende *VVit van Ey*; met een weynigh *Azijn* gemengt, versachten de Pijn, ende beletten datter in de Verbrantheyt geen Peuckels voort en komen. Hier toe streckt mede een **rauw Ey** met sijn *Schalen* gestampt, het welck om 'tgene dat door heet Water gebrant is,

ter-

terſtont omgeſlagẽ,inſonderheyt als daer *Gerſten-meel*,ende een weynigh *Zout* onder gemengt is,de Peuckels drae belet.

Wierooch/ als pijn-ſtillende, ende te ſamen-treckende, hoelt de Verbrantheyt, ende Kack-hielen, onder *Reuſel*, ofte *Ganſen-vet* vermengt zijnde.

5. Maer als het gebrande Deel nu al eenige Puyſten,ende Sweringen op-geworpen heeft,dan dienen in't werck geſtelt ſoodanige Middelen,de-welcke verſachten, ende matelick op-droogen, gelijck *Metallen* gebrant, ende gewaſſchen, by ee-nigh verkoelende ende verſachtende nat gedaen.

Beete in *VVijn* gekoockt, ende het *Sap* daer uyt geperſt, als oock het *Poeyer* van **Myrtus**/ ende van **Gal-noten**/de *Aſſche* van **Wijngaert-rancken**/ onder *Salf van Roſen*, ofte *Populyoen* ge-mengt, droogen ſachtelick, ende doen de Huyt wederom groeyen.

Het ſelve doen de *Aſſche* van **kool-wortels**/ ende de gekoockte *Bladeren*, met *Vrouwen-ſogh*, ofte *Roſen-water*, op-geleyt.

Mout met *VVit van Ey*, ende **Vijgen** met *VVaſch*, ende *Roſe-ſalve* gemengt, heelen de ver-brande Huyt.

Kalck/ met *Roſen*, ofte *VVeegh-bre-water* ge-waſſchen,ende dan onder *Roſe-ſalve* geſlagen,kan de Verzeerde leden, uyt Verbrantheyt, bequa-melick geneſen.

Eyeren ſoo hart gebradẽ, dat de Schalen verbrant zijn, ende geſmolten **Speck** / met *Honich van Roſen* gemengt, doen de open gebrande Deelen wederom toe-heelen.

6. Tot het ſelfde ſtaen in de Winckels gereet, *Olye* van Eyeren, van Roſen, van Wijn-ſteen, van Myrtus; *Salve* van Roſen, Populyoen, Nutritum; *Plaeſter* Diapompholygos, van Ceruſe, ende Diachalciteos.

HET

TWEEDE BOECK.

VAN DE

UYT-WENDIGE DEELEN,

Ende daer op, ende in komende

VLACKEN, BLEYNEN, PUYS-TEN, WONDEN, SWEREN, ende ZEEREN.

Het Eerſte Capittel.

1. *Beſchrijvinge der Deelen, in de Heel-konſte voornamelick te pas komende.*
2. *Opper-huydeken, ofte Vlieſken.*
3. *Huyt.*
4. *Vet.*
5. *Vleyſigh vlieſch.*
6. *Spieren-vlieſch.*

1.

DE Deelen van het Menſchelicke lichaem werden bequamelick geſplift in de gene, die Omvangen, ende die Beſloten zijn. De Omvangende zijn wederom ofte Algemeen, ofte Eygene. De Algemeene, die over 't geheele Lichaem gevonden werden, zijn vijf in getal, het *Opper-huydeken*, ofte *Opper-vliesjen*, de *Huyt*, *Vet*, het *Vleyſigh Vlieſch*, ende het *Vlieſch*, dat de Spieren in't gemeen bekleedt. De Eygene omvangende zijn de *Spieren*, ende byſondere *Vlieſen*, gelijck in't Hooft, Borſt, ende Buyck, ten deele aengeweſen in de *Geneeſ-konſte*, alwaer oock beſchreven zijn de Beſlotene, ofte Inwendige, als in de Sieckten meeſt plaets hebbende. Wy zullen alhier nader verhael maken, van de Wtterlicke, daer by vougende *Aderen*, *Slagh-aderen*, *Zenuwen*, *Banden*, ende *Beenderen*.

De kenniſſe van deſe Deelen is een Heel-meeſter hoogh-noodigh, De gelegentheyt van het *Buyck-vlieſch* in het af-binden, ende af-ſnijden van't Scheurſel; de ongematigheyt ende lichte bedervinge van het *Net*, als het in Buyck-wonden uyt-hangt; het gevaer uyt het quetſen der *Aderen*, ende *Slagh-aderen*, die dickwils door haer veel Bloeden het Leven uyt-ſtorten; gelijck in de *Zenuwen*, ende *Banden* het Gevoelen, ende Bewegen wert benomen; ſoo oock in't door-ſnijden van de *Spieren*, als ſulcx niet en geſchiet nae den draet; de natuyrlicke geſtalte der *Beenderen*, om de ſelve uyt het Lidt zijnde, wederom wel in te ſetten; dat het *Opper-huydeken* af zijnde, wederom groeyt; ende dat de *Huyt* gequetſt zijnde, meeſt altijdt een Lit-teecken nae-laet.

2. Het eerſte van de Algemeene Omvangende deelen is de *Cuticula*, in't Griecx *Epidermis*, als of men ſeyde **Op-huydeken.** Dit en is niet anders, als een uyt-werpſel van de rechte Huyt, de Vlieſen van den Ajuyn, ofte Eyeren ſeer gelijck, wit, ende ongevoeligh. Groeyt van dicke Dampen, die uyt-waeſſemende van buyten door de Koude tegen-gehouden werden, even gelijck een vlies, op Pap, ofte Bry komt, als menſe gekoockt zijnde, laet kouwen. Ende de jong geboren kinderen zijn daerom ſoo root, dewijl dit Velleken noch gantſch dun is, ende door de Koude noch niet gebleyckt, noch verhart. Het en is daer na

niet

niet evẽ dick over 't geheele Lichaem: maer valt alderdickſt in de Voeten, om dat de Huyt aldaer, als wy op ſcherpe, ende onevene ſteenen gaen, niet en zoude beſchadight werden. Het en is niet wel van de Huyt door't geſicht te onderſcheydẽ, dan alleen in de Bleynen, Puyſten, ende gebrande Bladeren, wanneer de Waterachtige vochtigheyt na buyten gedreven werdende, door de huyt wel geraeckt, maer hier tegens het kout, ende ongevoeligh velleken blijft ſteken. De Slangen verworpen het tweemael 's jaers, in de Lenten, ende in den Herfſt. Waer van breeder te ſien is by *Geſnerus* in't 5. bouck van ſijn hiſtorye der Dieren op 't 1. capittel. De Zijde-wormen vervellen mede, doch viermael in veertigh dagen; gelijck *Aquapendente* betuyght: maer de Menſchen nimmermeer, als in Sieckten, ofte door Blancketſel.

Dit Velleken, ofte Vliesjen heeft verſcheyden *Gebruyck*. Voor-eerſt, om te weſen een middel van't gevoelen: want als dat af is, dan voelt de Huyt wel, maer met Pijn, gelijck men kan ſpeuren in de Sweringen. Ten anderen, om de Mondekens van de Aderen, die in de Huyt uyt-komẽ, toe te ſluyten. Soo ſiet men dat daer dit Velleken af is, de Huyt geſtadigh traent, gelijck in een Blicknaers. Derhalven is 't een ſeer ongeſont werck, ſonder dit Huydeken geboren te werden, als gebleken is aen *Lodewijck*, koning van Bohe-

 men,

men, ende Hongaryen, die, noch maer een kint zijnde, grijs werde.

Onder dit Vliesjen leyt de *Cutis*, ofte **Huyt/** dewelcke is een groot, ende dick vel, bestaende uyt vermenginge van Zaet, ende Bloet, van middelbare gematigheyt, een werck-tuygh van het uyterlick Gevoelen, ende om met eenen de binnenste Deelen van den Buyck te bedecken, ende te beschermen.

Dese Huyt, gelijck geseyt is, heeft haer wesen uyt Zaet, ende Bloet. Maer om dat haren eersten oirspronck meer uyt het Zaet treckt, als uyt het Bloet, soo en konnen geen Wonden, Sneden, ofte andere Openingen in de Huyt genesen (als somtijts daerse geheel sacht is, ende in jonge Kinderen, om haer lijmerige Vochtigheyt) sonder een Lit-teecken na te laten.

De Huyt is van middelbare gematigheyt, als moetende oirdeelē over 't Gevoelen. Het werck-tuygh, dat geheel heet, ende droogh is, en kan de verandering van het *Object*, ofte Tegen-werpsel, soo lichtelick niet gewaer werden: die gantsch sacht is, en kan de ontfangene gedaenten niet by haer houden. De Huyt is derhalven gematight, tusschen hart, ende sacht, insonderheyt die in't binnenste van de Hant is, ende noch meerder die van het voorste der Vingeren (om dat de selve haer dagelicx werck hebben in't Gevoelen) 't en zy de selve door arbeyt, gelijck roeyen, spitten, del-

delven, te seer verhart is. Heeft mede haer scherpste gevoelen, daerse veel Zenuwen ontfangt, ende dicht aen de Vliesen wert gehecht, voornamelick alsser dunnigheyt by komt. Hierom gebeurt het, dat de Swaer-lijvige, die tusschen de Huyt, ende Vleysigh vliesch veel Vets hebben, seer sober van gevoelen zijn: ende in tegendeel ontrent de Lendenen maer even aen-geraeckt zijnde, terstont een Kitteling vernemen, om dat de Huyt aldaer dun is, ende de Vliesen der Spieren in menichte daer onder vergaderen.

De Huyt al schijntse van alle kanten aen malkander gehecht te zijn, soo heeftse even-wel veel gaten, waer van sommige sichtbaer zijn, sommige onsichtbaer. De Sichtbare vertoonen haer in de Oogen, Neus, Mont, Navel, ende soo voort. De Onsichtbare zijn de *Pori*, ofte Tocht-gaetjens in de Huyt, waer door waessem, sweet, ende hayr komt, zijnde ontelbaer. Waerom de wijs-gerige *Plato*, de Huyt vergeleken heeft by een Visch-korf, ofte Fuyck. Ende wy lesen dat een Koning van Persen de selfde zoude gebruyckt hebben in plaetsche van glase vensters: want by haer selven, sonder bereyding gedrooght zijnde, is sy vol gaetjens gestickt. Door dese Gaetjens en looft de Nature niet alleen haer sweeterige, ende drooge (het welck de Hemden uyt-wijsen) Vuyligheyt, maer verschept oock ongevoelick haren Adem. Het welck daer uyt genoeghsaem

blijckt, dat somtijts, als den Aem-tocht, van boven belet, ende tegen gehouden zijnde, gelijck men insonderheyt siet in Vrouwen, die door Opstijging voor doot van haer selven leggen, sonder eenigen Adem, 't zy oock met een Veer, 't zy selfs met een Spiegel, te bemercken, even-wel het Leven noch onderhouden wert door de ongevoelicke Door-blasing van dese Gaetjens. Ende soo verhaelt *Galenus*, dat yemant, dien een Osseblaes voor Neus, ende Mont gebondẽ was, evenwel noch vier-en-twintigh uyren in't leven bleef. Dese Tocht-gaetjens en zijn in alle Lichamẽ niet even-eens. Welckers Huyt yel, ende veel doorboort is, werden van binnen minder beschadight, maer meerder van buyten: in tegendeel de gene, diese hart, ende vast hebben, lijden minder noot van buyten, maer meerder van binnen, om dat de Roockachtige dampen niet wel uyt en konnẽ. Die geheel Heet van Gematigheyt zijn, hebben veel Lucht van doen tot verkoeling, ende oversulcx dient haer Huyt wel open: maer voor de gene, die Kouder van aert zijn, dewijl haer weyniger Lucht van nooden is, valt beter dat de selfde wat beslotender blijft. Dese Tocht-gaetjens zijn even-wel van naturen niet ruym, ende wijt, maer nauw, ende onsichtbaer geschapen, op datter geen groot vervliegen van Geesten en zoude geschieden. Want als het gebeurt, datse haer al te seer openen, gelijck in onmatige Hitte, Blijdschap,

en-

ende 't gebruyck van te veel Saffraen, dan komt de Mensche schierlick te sterven. Werden oock somtijts soo seer geopent, datter klaer Bloet uytloopt, gelijck eertijts in de Sweetende sieckte gesien is. Ende *Galenus* seyt (in sijn Wtleggingen op *Hippocrates* van de Breucken) somtijts bevonden te hebben de Swachtels seer bloedigh te zijn, sonder eenige andere openinge, het Bloet alleen door dese Tocht-gaetjens stralende. Het gebeurt oock in tegendeel, dat, wanneer de selve Tochtgaetjens toe-sluyten, sware Sieckten veroirsaeckt werden, als in de Somer door het baden in koude rivieren *Alexander de Groote*, ende keyser *Frederick den 1.* is over-komen, gelijck de Historyschrijvers verhalen. *Galenus* schrijft, soodanige alleen met een werm Badt genesen te hebben.

Het gebruyck van de Huyt is eerstelick om het Lichaem rontsom te bekleeden, ende de inwendige Deelen te verwermen; waerom sy oock redelicken dick is. 2° Ten anderen, om te zijn een werck-tuygh van 't Gevoelen, waerom sy, als 't Gevoelen tot het Leven hoogh-noodigh zijnde, over het geheele Lichaem verspreyt is. Ende om van alles wel te konnen oordeelen, 't gene matelick is aen te nemen, ende dat uytsteeckt, ende schadelick zoude wesen, te verwerpen, soo is sy Gematight van aert geschapen. De welcke Gematigheyt haer oock te passe komt, om daer door alderhande Lucht te konnen verdragen; 't welck geen

geen van d'andere Deelen gegeven is. Want het zy, dat men Been, ofte Vleyſch, van heete, ofte koude Lucht laet beſchijnen, men zal daer terſtont ſulcken veranderinge in bevinden, datſe met bedervinge dreyght: daer de Huyt, al ons leven, alderhande Lucht onbeſchadelick uyt-ſtaet. Dit ſelfde ſiet men even-eens in Appelen, Peren, ende andere Vruchten, die ſoo lange ſy in hare Schellen blijven, lang goet gehouden werden: maer, geſchelt zijnde, haeſt bederven, dewijl haer gematigheyt, door de Lucht, terſtont verandert. Het welck oock de Oirſaeck is, dat in Wonden, de werckinge der Deelen ſchierlick beſchadight wert, ſoo dat ſy haer voedſel niet wel en verteren, noch haer overſchot wel uyt-ſmijten. Tot Teyckenen zijn Etter, ende waterigh Bloet, (*Sanies* genoemt) waer van het eene komt uyt dicke, het ander uyt dunne overtolligheyt, die door de ongevoelicke Tocht-gaten, gelijck in geſonde ende ſtercke Deelen geſchiet, niet uyt en waeſſemt. Want de Lucht en raeckt ſoo drae niet de ontbloote Deelen, ofte ſy verandert terſtont, ende bederft haer natuyrlicke gematigheyt. Derhalven moeten de Heel-meeſters in 't verbinden wel letten, dat ſy de Wonden niet bloot en laten, maer, terſtont na het af-nemen van't verbandt, de ſelvige ſorghvuldigh toe-decken.

Volght onder de Huyt, het derde deckſel des lichaems, te weten het **Vet**/het welck in de Menſchen

ſchen leyt tuſſchen de Huyt, ende het Vleyſigh vlieſch, maer in de Beeſten onder 't ſelve Vlieſch: het welck de oirſaeck is, dat de Menſchē de Huyt niet en konnen bewegen, gelijck de Beeſten. Soo ſiet men dat de Paerden door het ſchudden van de Huyt de vliegen af-weren.

Het **Vet** wert gemaeckt uyt het vetſte, ende luchtighſte deel van wel-gekoockt Bloet, de kleyne Aderkens, als een dauw, uyt-kruypende, het welck door matige wermte (want al te heete zoude het ſmelten, ende verteren, al te ſlappe niet koken) van de koelte, ende vaſtigheyt der Vlieſen geronnen ende geſtremmelt wert. Soo ſiet men de Dieren, des Winters, door de kouw, ende vaſtigheyt van de Huyt, veel vetter te weſen. Men vint oock veel vets in koude, eñ vochtige Dieren, gelijck Menſchen, Swijnen, Schapen, ende diergelijcke: ende daerom heeft *Galenus* oock geſeyt, dat een Vrouw gemeenlick vetter is, als een Man. De gene, die heet, ende droogh van aert zijn, gelijck Apen, Windt-honden, ende Haſen, hebben weynigh, ofte geen Vet. Onder de Genees-meeſters wert veel getwiſt over de werckende Oirſaeck van 't Vet, te weten, ofte die Wermte, ofte Koude is. Van beyde zijden werden verſcheydene bewijs-redenen by-gebracht, te langh om alhier te verhalen. Maer alſoo men dagelicx bemerckt, dat koude Lichamen de vetſte zijn, ſoo is wel te beſluyten,

de

de Kouw van de Vliesen met haer vastigheyt oirsaeck te wesen, dat het Vette bloet tegen haer aenrunt. Ick en verstae hier geen merckelicke, ofte werckende Kouw, maer die soodanigh gerekent wert ten insichte van de Hitte, ende evenwel, zijnde slappe Wermte, ofte Lauwigheyt, tot het stremmelen bequaem is. Ende al wert de koninckklicke genees-meester, ende deftige ontleder *Andr. du Laurens* over-gehaelt, ende berispt van *Theod. Collado* in sijn scherpe Aenmerckingen over de Ontledinge van den gemelten *Laurentius*, van dat hy Koelte uytleyt, ende rekent voor slappe Wermte, die de vettigheyt van 't Bloet zoude brengen tot runnen: soo sien wy niet-te-min het selve oock in andere dingen geschieden. Gelijck gesmolten Loot, als men het van 't vyer neemt, uyt-gegoten zijnde op yet, dat wel werm, maer niet soo heet, als het vyer en is, niet en laet terstont dick en stijf te werden.

Het Gebruyck van 't Vet is mede om 't Lichaem rontsom te bedecken, van buyten te beschermen, ende als een onder-kleet de natuyrlicke ofte in-geboren Wermte te bewaren. Sulcx doet het Somers soo wel tegẽ de Hitte, als 's Winters tegen de Kouw. Want alsoo in de Somer de Lucht dun is, eñ de Tocht-gaetjens van de Huyt open, soo verhindert het Vet door sijn klevende Olyachtigheyt, dat de fijne Somersche lucht in het Lichaem niet en kan door-schieten, ende de

na-

natuyrlicke Wermte alſoo uyt-trecke͂, even-eens gelijck de Winckeliers om Citroen-ſap, ofte dier-gelijcke, van bedervinge te bewaren, daer Olye op gieten. Ten anderen, al wat de heete Lucht verdrooght, dat bewaert het Vet, door ſijn vochtigheyt. Des winters is 't dienſtigh tegen de Kouw, ende door de ſelve te ſamen getrocken zijnde, en kan de Lucht niet door-ſchieten, ende dien-volgende door haer ongematigheyt de inwendige Deelen niet beſchadigen. Zoude noch vorder nuttigheyt, ende gebruyck het Vet mogen toe-geſchreve͂ werden, om de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, die na de Huyt gaen, te onderſtutten: als mede om in grooten brant, ende lang vaſten, eenighſins in voedſel te veranderen. Want de Menſchen, gelijck *Galenus* ſchrijft, werden mager, wanneer door groote hitte het Vet verteert. Het gebeurt ſomtijts, dat dit Vet ſmelt, ende in de Aderen loopende gelooſt wert door het Water, het welck men dan daer merckelick op ſiet drijven.

Uyt dit Vet konnen Teyckenen genome͂ werden van Geſontheyt, ofte Sieckte. Als nae een lange Sieckte den Buyck ſwelt, door vermeerdering van't Vet, ſulcx is een goet teycken. Want door de dickte van den Buyck, vermeerdert de natuyrlicke Wermte; waer door de binnenſte Deelen verwermt, ende verſterckt zijnde, de Spijſe wel verteren, ende daer van goet Bloet ma-

ken:

ken: ende daerom is't altijt overvloediger in den Buyck, als elders. In't hol, ofte binnenſte van de Hant, ende onder de Voeten is't meeſt vleeſachtigh, om dat vele Vets haer werckinge zoude beletten. Op de Borſt en is't mede ſoo dienſtigh niet. Want men ſiet dagelicx, dat de gantſch Vette menſchen altijt aen-borſtigh zijn. De reden is,om dat de overmatige Vettigheyt de Borſt niet alleen beſwaert: maer oock, om dat, door de dickigheyt van 't Vet, de lucht geen doorgang en heeft door de Tocht-gaetjens, waerom de Longe ſoo veel te meerder arbeyt moet doen,om de ſelve in te trecken, ende uyt te halen. *Hippocrates* ſchrijft *2. Aphor. 47.* dat de gene,die ſeer dick, ende vet van nature zijn, raſch, ofte haeſtelick ſterven. Want hoe meerder Vet, hoe minder Bloet, het welcke de fonteyne van't Leven is.

5. Het vierde algemeen omvangende deel is de *Panniculus carnoſus*, **Vleyſigh Vlieſch** genaemt, hoe-wel 't ſelve niet in de Menſchen,maer alleen in de Beeſten vleyſigh bevonden wert. In de Beeſten is het aen de Huyt geheel vaſt, waerom(gelijck terſtont geſeyt is)ſy de ſelve konnen bewegen: maer in de Menſchen is't maer een zenuwachtigh vlieſch, ende komt alleen met eenige veſelen aen de Huyt, tuſſchen beyde het Vet hebbende; waerom ſy oock haer Huyt niet bewegen en konnen, als alleen in't Voor-hooft, alwaer dit Vlieſch ſoo vaſt aen de Huyt is, dat het

nauw-

nauwlicx daer van is te ſcheyden, ende ſonderling geen Vet tuſſchen beyde heeft.

Dit Vlieſch, gelijck het in de Menſchen gevonden wert, beſtaet uyt Zadelicke ſtoffe, als alle andere Vlieſen.

Dient mede tot deckſel, ende beſchermenis van't geheele Lichaem, ende om de Vaten, die na de Huyt gaen, eenigh ſteunſel te geven: ende daer-en-boven te verhinderen, dat het Vet, door 'tgeſtadigh bewegen der Spieren, niet en kome te ſmelten.

6. Het vijfde, ende laetſte algemeen omvangende deel is het **Spieren-vlieſch** / dat al de Spieren bekleet. Dit is dun, gelijck alle Vlieſen, beſtaende uyt Zenuwachtige ſnaſelen, eñ aen de Spieren met geheel fijne draeykens vaſt gehecht.

'T gebruyck van dit Vlieſch is, de Spierẽ rontſomme te bekleeden, te bepalen, ende van malkander te ſcheyden.

Het II. Capittel.

SPIEREN.

1. Haer Benaminge,

2. Beſchrijvinge, Aert, VVeſen, ende Deelen,

3. Gebruyck.

I.

ONder het laetſt beſchreven Vlieſch, vertoonen haer de Spieren, die mede het gantſche Lichaem bekleeden, ende de Inwendige

deelen met Vleyſch omvangen. De Spier wert mede, nae de gelijckeniſſe, volgens den Griecksſchen naem, *Muys* geheeten, in Latijn *Muſculus*, ende om de ſelfde reden *Lacertus*; hoe-wel geen algemeene gedaente de Spieren, van wegen haer verſcheydenheyt, en kan toe-geſchreven werden.

2. Spier is een meer-ſlachtigh deel, beſtaende uyt Zenuwen, Vleyſch, Veſelen, Aderen, Slagh-aderen, ende Vlieſch; het naeſte ende voornaemſte werck-tuygh van vrywillige Beweginge.

Dat hy een *Meer-ſlachtigh deel* is, blijckt uyt de verſcheydenheyt van de deelen, waer uyt hy beſtaet.

De *Zenuwen* ſpruyten uyt de Herſſenen, ofte Rug-graets-mergh, van dewelcke ſy met de Geeſten eẽ roerende ende gevoelende kracht de Spieren aen-brengen, in welckers beginſel, ofte midden ſy in-ſchieten, nimmermeer onder, gelijck *Galenus* wel aen-gemerckt heeft.

Het *Vleyſch* is het voornaemſte deel der Spierẽ, ende van byſonder aert, ende weſen, als het Vleyſch van 't Ingewant. Sijn gebruyck ſtreckt, om de Veſelen van een te ſcheyden, ende te beſchermen, de drooghte ſoo van Zenuwen, als van Peſen te matigen, ende de Zielicke geeſtẽ werm, ende rap te houden.

De *Veſelen*, beſtaende uyt kleyne draeyen, ende als ſnipperingen van de Banden, ſtercken, ende onderſtutten het gemelte Vleyſch, gelijck de

Anc-

Ancker-ysers een Muer.

De *Aderen*, eñ *Slagh-aderen* brengen het Voedsel aen, ende onderhoudẽ de natuerlicke Wermte.

Het *Vliesch*, dat alle dese deelen by een hout, ende de Spieren van buyten bekleet, is in't laetst-voorgaende Capittel beschreven.

De Spier wert in drie verdeelt, Hooft, Buyck, eñ Staert. Het Hooft is't beginsel, *Bant* genoemt, als vast gebonden zijnde aen't Gebeente, daer het uyt-spruyt. Den Buyck is het *Veseligh Vleysch*, by *Hippocrates*, ende *Galenus* voor het bysonderste deel des Spiers gekeurt; want nergens, daer het selve niet en is, wert Beweginge bevonden. De Staert, in den welcken de Spier eyndight, is de *Pees*. De gemelte *Galenus* stelt sijnẽ oorspronck te zijn uyt vermengde Veselen van Zenuwen, doch meerder van Banden; waerom eẽ Pees wel ses, ofte thien-mael soo dick is, als een Zenuwe.

3. Wy hebben in de Beschrijvinge, het ampt ende 't gebruyck van de Spieren geseyt te wesen, om vrywilligh bewegen uyt te wercken, eñ sulcx als naeste werck-tuygh. Want al is't, dat de Herssenen, ende Zenuwen hier toe mede het hare bybrengen, soo is even-wel het Spier 't aldernaeste. Seer aerdigh is geseyt van D^r. *du Laurens*, dat de Herssenen geboden, de Zenuwẽ het gebodt overbrochten, ende de Spieren uyt-voerden. De Herssenen overleggen wat te begeren, ofte te vermijden staet, daer van komt het beginsel van de Be-

weginge; de kracht om te bewegen, brengt de Zenuwe aen; de Spier, met de Zielijcke geesten door-straelt zijnde, wert terstont beweeght. Ende gelijck een Ruyter het Paert door den Toom leyt: even-eens werden door de Zenuwen, als toomen, de Spieren vrywilligh aen-gedreven van de Zielijcke kracht, die haer woon-plaets in de Herssenen heeft.

Wy zouden wijdt-loopiger, soo in't algemeen, als in 't bysonder van de Spieren handelen, 't en ware ons die moeyte loffelick af-gesneden was, door onsen vrient, den Hoogh-geleerden heere *Plempius*, na wien daer van te schrijven, zoude soo veel wesen, volgens het oude Spreeck-woort, als van Troyen na *Homerus*.

Het III. Capittel.

1. Bysondere omvangende Deelen.
2. Huyt van't Hooft, verscheyden van d'andere.
3. Hayr in meest al de Dieren,
4. Sijnen Oirspronck, Oirsaeck, ende Groeying,
5. Lengte,
6. Gedaente,
7. Verwe,
8. Gebruyck.
9. Panne-vliesch; Oirspronck, ende Aert.
10. Buyck-vliesch; Oirspronck, Aert, ende Gaten.

Nae

1.

NAe de beſchrijvinge van de Algemeene omvangende Deelen, ſoo zullen wy nu oock aenwijſen de byſondere, ende wat byſonder onderſcheyt ſy hebben.

2. De **Huyt van't Hooft** is daer in verſchillende van de gene, die het geheele Lichaem bekleedt, datſe ſoo gevoeligh niet en is. Waerom waer is, ende daer op oock het gemeen ſeggen ſlaet, dat Hooft-wonden ſachte wondẽ zijn. Dan die ſachtigheyt en vermindert haer groot gevaer niet. Ten tweeden is deſe Huyt oock veel weecker, ende ſmariger, als d'andere; het welck de oirſaeck is, dat haer Wonden, wanneer de ſelvige tot de Pan niet uyt en ſteken, lichtelick toe-heelẽ. De Leer-touwers bevinden oock, dat de Huyt van 't Hooft, om haer ſmarigheyt, alderſwaerlickſt bereyt kan werden. Ten derden, is het Hooft noch rontſom met Hayr beplant, het welck mede, om de Gebreken, die daer in vallen, wel dient hier in onderſouck te komen.

3. Het **Hayr** wert meeſt in alle Dierẽ gevonden, die haer vrucht ſelver dragen, gelijck de wijſ-geer *Ariſtoteles* getuyght. In plaetſche van't Hayr zijn de Viſſchen met Schobben verſien, de Vogels met Veren, ſommige Beeſten, gelijck de Yſere-verckens, met lange Angels.

4. De gemelte *Ariſtoteles*, in't 3. bouck van de Hiſtorye der Dieren op't 11. capittel, in't 1. van

de Telinge der selver op het 15. ende in't 1. van sijn Voor-werpingen op't 145. *Galenus,* in't 9.capittel van sijn Geneeſ-konste, ende haer voetstappen volgende, meest alle de nieuwe Geneesmeesters, en kennen het Hayr voor geen recht Deel des Lichaems, als niet, gelijck andere, uyt goet Bloet onstaende, ende gevoedt werdende; maer alleen uyt overschot van eenige roockachtige, ende smarige Dampen, die door de nauwe Tocht-gaetjens des Huyts gestooten werdende, daer in blijven steken, tot datse van andere, ende die wederom van andere, metter tijt aen-gedrongen zijnde, ten laetsten tot Hayr uyt-spruyten. Welck gemeen gevoelen met vele redenen beweert wert van *Fernelius 2. Physiol. 2.* hoe-wel tegengesproken van eenige geleerde Geneeſ-meesters. Om de sake wel te begrijpen, soo moet eerst in achtinge komen, wat een Deel is. De gemelte *Fernelius* beschrijft het selve te wesen eē Lichaem, dat aen't geheele vast is, verknocht met een gemeen leven, streckende tot dienst, ende gebruyck van 't gantsche Lichaem. Dese bepalinge wert voor goet op-genomen van *Bertinus 6. Medic. 5. Laurentius 1. Anat. quæst. 1.* ende D^r. *Spiegel 3. de Human. corp. fabr. 1.* maer berispt door den scherpsinnigen, ende nauw-keurigen *Argenterius, Com. 2. in Gal. art. Med. 7.* alwaer hy het Menschelicke Lichaem in verscheyde stucken ontledet; ten eersten, van wegen dat het een selfstandigh wesen heeft,

heeft, ende daer van ſtelt hy ſijne Deelen, Stoffe, ende Gedaente; daer nae aenmerckt hy het ſelve, als een lichaem, welckers deelen zouden zijn alle de Leden; ten laetſten, als leven, ende ziele deelachtigh zijnde, ende dat uyt die reden, de Deelen, die leven hebben, moeten gerekent ende genoemt werden, deelen van't levende, niet van't lichaem. Maer dit gaet al te ſcherp, ende buyten het ſpoor van de Geneeſ-konſte. Want een Geneeſ-meeſter en neemt het Lichaem niet in achtinge, voor ſoo veel het natuyrliek is, beſtaende uyt Stoffe, ende Gedaente, gelijck de Naturaliſten doen; maer alleen gelijck het de Geſontheyt, ende Sieckten onderworpen is. Derhalven en kan niet anders voor een Deel van ons Lichaem aengenomen werden, als dat in Geſontheyt, ofte Sieckte de Lichamelicke werckinge wel, ofte qualick uyt-voert. De Werckinge geſchiet door levende, niet door onzielicke Deelen; gelijck de Sieckte is een geſtalteniſſe eerſt, ende door haer ſelven de Werckinge belettende. Waer uyt blijckt, dat het Lichamelick deel by *Fernelius* wel beſchreven is. Daer zijn even-wel noch eenige, die deſe beſchrijvinge zoucken te weder-leggen, te weten, dat het Deel van een gezielt Lichaem eygentlick zoude weſen, 't gene de Geſontheyt, ende Sieckte onder-keurigh ſtont, om dieſwille, dat de ſelvige niet in de Deelen en zijn, van wegen haer gebruyck, alſoo *Galenus* in het beſchrij-

ven van de Sieckte geen gewagh en maeckt van't Gebruyck, maer alleẽ vande Werckinge, ſeggende de ſelvige te weſen eẽ geſtalteniſſe, die eerſt, door haer ſelven, ſonder middel-wegh, gevoelicken de Werckinge, tegens de Nature, verhindert. Dan hier op dient tot antwoort, dat de Werckinge altijt belet wert, als het Gebruyck belet is; gelijck wanneer het Hoornigh-vlieſch van't Oogh te ſeer verdickt, dan wert de Werckinge beſchadight, om dat 't Gebruyck beſchadight wert. Nu dat *Galenus* in ſijne beſchrijvinge geẽ gewagh en maeckt van 't Gebruyck, maer alleen van de Werckinge, ſulcx is ſonder twijffel by hem gedaẽ, eerſtelick, om dat de Werckinge volkomender is, eñ boven het Gebruyck uyt-ſteeckt, het welck maer tot de Werckinge ſtreckt; ten anderen, om dat de Werckinge meerder blijckt, ende geſpeurt wert, als het Gebruyck. Nu het is klaer by de Reden-kavelaers, dat de Beſchrijvingen moetẽ gedaen werdẽ, door het gene klaerſte, ende meeſt blijckende is. Volgens dan de verhaelde beſchrijvinge, en zouden *Hayr*, noch oock *Nagelen* niet mogen gerekent werden, voor rechte Deelẽ onſes Lichaems. Want al is't dat ſy wel uyt een Lichamelicke ſtoffe beſtaen, ende vaſt aen't Lichaem gehecht zijn, ende ons niet ſonder Gebruyck gegeven; even-wel dewijl ſy ſoo niet vereenight en zijn, dat ſy mede eẽ algemeen leven met het geheele genieten, ſoo en konnen ſy voor Deelen des Lichaems, niet aen-

ge-

genomen werden. Want ſy en leven niet, ſeyt *Fernelius*, als Beenderen, ofte Kruyden, noch en werden niet onderhouden door binnen toe-brengen, ende inſuygen van't voedtſel, noch en krijgen haren waſdom niet in breete, ende diepte, gelijck wel in de lengte: maer de ſtoffe leyt in plaetſche van voedtſel (alſoo het eygentlick geẽ voedtſel en is) aen haer Wortels, waer door ſy, gelijck geſeyt is, in de lengte uyt-gedouwt werden, even gelijck de Steenen, die in't ingewant der Aerde door byſetting toe-nemen, ofte gelijck een Huys, door op-legging van Steenen allencxkens wert opgebouwt.

Deſe Leere en bevalt niet wel den Spaenſchẽ geneeſ-meeſter *Rod. à Veiga* in ſijn Wt-leggingen op het gemelte capittel van *Galenus*. Want ſoodanige Deelen, ſeyt hy, die de Nature als wapenen, ofte kleederẽ om 't Lichaem der Dieren geſlagen heeft, zijn gelijck de Huyt in ſommige, de welcke ſeker is, dat recht gevoedet wert, eñ metter tijt, eẽ ander daer onder groeyende, af valt, gelijck in de Slangẽ. De Bladerẽ van de Boomẽ, zijn om de Vruchtẽ te beſchaduwen, eñ te deckẽ, dewelcke, gelijckſe door de Nature onderhoudẽ werden, ſoo lange haer leven duyrt, ſoo vallen ſy oock op haer tijt af, eñ daer komẽ andere in haer plaetſch. Inde Vederen van de Vogels is het Voedẽ beſcheydelick te merckẽ, niet alleen aen de Wortel, alwaer eẽ vleyſige Ader door de ſchacht gaet, maer oock

eenen eenparigen aen-wasch van de uyterste snasselen. Dit alles, seyt hy, geeft een sekere bewijs-reden, dat sy een bysonder wesen hebben, ende oock door een Natuyrlicke kracht ('t welck *Galenus* ontkende) geregeert, ende onderhoudẽ werden. Waer noch by komt een stercke reden, dat in de Nagelen gesien werden Veselen, (jae selfs, gelijck Dr. *Spiegel* betuyght *2.Anat.31.* Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen) die het Voedtsel aenbrengẽ, gelijck in de Bladeren van de Boomẽ, ende dat het Hayr allegader grijs wert, eñ schierlick verscheyden verwen aen-neemt, nae de verscheydenheyt van het Voedtsel, dat niet aen de Wortel gestelt en is, maer binnen in sijn hollig-heyt ontfangen wert, ende dat oock het roocken des Hayrs met Wel-rieckende dingen sijn kracht niet langsaem uyt en voert. Dat vorders geseyt wert, de selfdige niet ront uyt, 't welck levendige Deelen eygen is, maer alleen in de lengte te wassen: Sy en nemen geen acht, dat alle Deelen niet gelijckelick en groeyen, noch door alle jaren, noch nae alle maten, gelijckse oock niet voort en komen: dan alleen nae het verscheydẽ gebruyck, dat sy hebben. Want op een sekerẽ tijt groeyen, ende wassen Bladeren, Bloemen, Vruchten, Tanden, ende op geenen anderen. Soo groeyen, eñ vergrootẽ de Borsten in de Vrouws-personen, de Schouderen in de Mans, de Onderscheydelicke leden in beyde, op sulcken tijt, alsse nootsakelick be-

beginnen te werdē, het welck van *Aristoteles* oock aen-gemerckt is in't 7. bouck van de Historye der Dieren, op't 10. capittel. De Nature dan, als sy in sommige Deelen de dickte, ende breete doet toe-nemen, soo verlengt sy andere, volgens het Gebruyck, ende den Dienst, die sy te doen hebben, veranderende het gelijck groeyen in verlengen; gelijck sy het Hayr in de Maen, ende Staert van de Paerden lang laet uyt-wassen, ende over 't geheele Lijf anders kort hout, om dat het gebruyck sulcx vereyschte, den aert van het Hayr selfs metende nae sijn Gebruyck.

Fernelius gaet vorders sijn selven tegenwerpen, het gene van anderen gedaen wert, te weten, dat in de Kinders de Nagelē met de Vingers in lengte, breete, ende dickte gelijckelick wassen, ende datse met den ouderdom grover, eñ harder werden; dat op de selvige wijse het Hayr in volwassene mede langer dicker, ende stijver is, als in de Kinderen. Ten anderen, dat Hayr, ende Nagels niet sonder eynde en groeyen, maer seker wet ende maet hebben, gelijck de Plantsoenen; waer uyt schijnt te blijcken, dat sy een rechte Voedinge deelachtigh zijn. Want, indien sy alleen toenemen, door dien de stoffe aen de wortel leyt, dewijl de selvige gestadigh daer nae toe gesonden wert (het welck daer uyt blijckt, dat het Hayr gekort, ofte geschrapt, altijdt wederom aengroeyt) soo zouden sy door gestadigh by-vougen ten laet-

sten

ſten weeldigh, ende ſonder eynde groeyen, ende vergrootẽ. Maer wy ſien het tegendeel, dat haer, gelijck de Plantſoenen, geſtelt zijn ſekere palen van waſſen, dieſe niet en konnen voor-by treden. Derhalven ſchijnen deſe, ſoo wel als de Plantſoenen, van binnen door haer geheel weſen te ontfangen 't Voedtſel, dat in de eerſte jeught voedet, ende vergroot; ende daer nae, het meerder waſſen op-houdende, alleen voedtſel geeft. *Fernelius* wetende op deſe Tegen-worpinge niet wel te antwoorden, ende geen reden vindende, waerom het Hayr, ende de Nagelen, tot haer volkomen lengte gekomen zijnde, niet veel langer uyt en waſſen, al is de Stoffe aen den Wortel, ſtelt het ſelfde onder de dingen, in de welcke wy niet anders, als ons moeten verwonderen van Godts ende der Natuyren Voorſichtigheyt. Het is wel geſeyt, maer even-wel ſonder reden, ende ſoodanigen antwoort wert, hoe-wel in andere gelegentheyt, beriſpt van *Huarte* in ſijn Spaenſch boucxken van het Onderſoeck der Verſtanden, ende in deſe ſelvige van *Ioubert 1. Paradox. 7.* Want geen reden wetende, kan by een yegelick van alles ſoodanigen antwoort gegeven werden, te weten, met ſeggen, dat dit, ofte dat gedaen is door de Voorſichtigheyt der Naturen, ſonder uyt te leggen, op wat reden die Voorſichtigheyt geſien heeft. De ſelfde *Ioubert* ſtelt in ſijn Wt-leggingen op *Galenus 1. Nat. facult. 7.* de naeſte Oirſaeck, waerom het

Hayr

Hayr, ende Nagelen, als sy tot haer rechte groote gekomen zijn, niet voort en wassen, in de sterckte van de uyt-drijvende Kracht, de welcke in verscheyde Deelen ende Lichamẽ gemeenlick verscheyden is. Want hier door gebeurt het, dat in sommige, den Baert langer wast, te weten, die ontrent de geheele onderste Kaeck komt, alwaer meerder kracht is, om de stoffe, dat is, het roockachtigh overschot, uyt te smijten. In andere, als den Baert twee drie vingeren lang is, dan en wert hy niet verder uyt-gestoten. Hier van kan by *Ioubert*, op de gemelte plaetsch verder gesien werden.

Fernelius brengt tegens de andere tegen-worpingen, die hy mede ont-duyckt, pijlen uyt sijn eygen koker, die hy meent, beter te treffen; Dat Hayr, ende Nagels af-gekort, in alle jaren, jae oock in den uytersten ouderdom weder groeyen; dat mede in uyt-droogende Koortschen, ende de Teringe, in de welcke het Lichaem niet alleen niet en groeyt, maer gantsch af-neemt, ende als versmelt, dese alleen noch toe-nemen; jae selfs oock in doode Lichamen. *Paré* verhaelt op't eynde van sijn Heel-konste, dat hy een gebalsaemt Lichaem 24 jaer in sijn huys gehadt heeft, in't welcke de Nagels ende 't Hayr altijdt wederom groeyden, soo dickwils hyse gekort hadde. Welck exempel genoegh weder-leyt, 't gene *Salius* bybrengt in't 9.cap. van de Pestige koortsche, dat in

de

de dooden de Nagels, ende 't Hayr maer zouden schijnen te groeyen, ende langer te werden, om dat het Vleysch verdrooght, ende vergaen is, ende derhalven sy meerder uyt-steken. Maer de gemelte *Veiga* vaert hier wederom in tegens *Fernelius*, seggende, dat het groeyen van Hayr, ende Nagels in alle jaren, niet meerder te verwonderen is, als dat de Tanden altijdt groeyen. Want de Leden zouden altijdt gevoedet werden, als sy maer goet voedtsel en kregen: dan om dat het roockachtigh uyt-werpsel (*dit stelt* Veiga *tot oirsaeck, daer hy even-wel het Hayr onder de Deelen aenneemt*) soo veel te meerder groeyt, hoe het voedtsel qualicker gekoockt wert, daer door geschiet het, dat sy oock in den ouderdom niet op en houden van wassen, jae selfs mede in sommige dooden. Waer uyt volkomentlick bewesen wert, seyt *Fernelius*, dat sy niet by middel van de naetreckende Nature: maer alleen door kracht van het overtolligh uyt-werpsel uyt dē wortel voortgedreven werden. Dit schiet uyt, bereyt, ende voort-gestooten zijnde, door kracht van de Wermte, tot een teycken, datse in de dooden niet altijdt en groeyen. Datse in de Kinderen in haer op-wassen, mede in de breete uyt-wassen, sulcx doet de breete van de Deelen, daer sy door komen: ende dat sy verdicken, geschiet om dat het Roockigh overschot, daer sy van groeyen, metter tijdt dicker, ende drooger wert.

Wy

Wy ſtellen dan de naeſte Stoffe van't Hayr in een Roockachtigh overtolligh uyt-werpſel, ende de verdere in een overige Vochtigheyt, voornamelick in de Klieren haer onthoudende. Derhalven, daer Klieren zijn, groeyt gemeenlick Hayr, gelijck achter de Ooren, onder de Oxelen, in de Lieſſen; jae oock op't Hooft; dewijl de Herſſenen, gelijck de groote *Hippocrates* ſchrijft, zijn als Klieren, wit, ende wrongeligh, doen oock den ſelvigen dienſt aen 't Hooft. Want ſy ſtaen, als een Kop, boven op 't Lichaem, ende ontfangen geſtadigh de dampẽ, die van onderen op-waeſſemen, waer van een deel door de Naden van de Pan vervlieght, een deel tot Hayr gedijt.

5. Het Hayr is *alderlangſt* op't Hooft, om dat de Herſſenen grooter zijn als de andere Klieren, ende alderdickſt, om dat de Huyt aldaer dickſt is, even-wel ydel, ende genoegh Stoffe in-houdende. Soo dat nae de Huyt dick, ofte dun is, geſloten ofte ydel, de Vochtigheden veel, ofte weynigh, de Wermte ſterck, ofte ſlap is, het Hayr dick ofte dun, hart ofte ſlap, veel ofte weynigh voor-komt. De heere van *Buſbeke*, geſant van keyſer *Ferdinand den 1.* verhaelt in ſijn Turckſche reyſen, van een, die ſoo veel Hayrs op't Hooft hadde, dat hy een muſket-kogel daer op konde af-ſteuten.

6. Wat belangt de *Gedaente*. Het Hayr is glat, ende recht, in de gene die genoegh Vochtigheyt hebben, maer gekrult in de Drooge van

ge-

gematigheyt, waerom het oock harder is. Daer van zijn al de Moren, als van droogen aert, gekrult van Hayr; ende de Scythen, ende Thracyers hebben het lang, ende hangende, om dat die luyden vochtigh zijn, gelijck *Aristoteles* getuyght. De rechtigheyt van't Hayr komt daer-enboven uyt de rechte van de Tocht-gaetjens, waer door de Dampen haer uyt-tocht hebben, gelijck in tegendeel de gekrulde. Het Hayr schijnt wel ront, maer is even-wel vier-kant, gelijck door de nieu-gevonden glasen, die dapper vergrooten, alleen gemerckt kan werden. Het is oock hol, gelijck het Hayr van een Elant, ende de Vlecht van Polen ons betuygen; het welck blijckt, doordien dat het in de lengte kan gesplitst werden, gelijck de gemelte *Aristoteles* oordeelt.

7. De *Verwe* van't Hayr volght in de Beesten de verwe van haer Huyt; maer in de Menschen is sy seer verscheyden nae het Landt, de Lucht, de uyt-stekende Vochtigheyt, ende den Ouderdom. 'T en eersten, die heete ende drooge Landen, (daer oock soodanige Lucht is) bewonen, en hebben niet alleen droogh, gekrult, ende broos Hayr; maer oock swart, gelijck de Egyptenaers, Arabiers, Indianen. Soo siet men door de banck in de Spaengjaerts, Italianen; ende de François, die aen d'andere grensen, meest al bruyn Hayr. Dan die haer onthouden in kout ende vochtigh Lant, hebben niet alleen sacht ende recht Hayr: maer

maer gemeenlick mede blondt, ofte bleyck, gelijck de Nederlanders, Engelſchen, Denen, Sweetſche, &c.

Ten tweeden volght de Verwe de Vochtigheyt, die boven d'andere uyt-muyt. Want alle Wt-werpſel treckt na den aert van ſijn oirſpronckelicke Vochtigheyt. In de gene, die veel koude, ende ſlijmerige Vochtigheyt hebben, is het Hayr gemeenlick witachtigh, in Galachtige geel, in Swaermoedige bruyn.

Ten derden maeckt den Ouderdom hier oock veranderinge. Want in volwaſſene wert het dicker, ende harder; ten laetſten oock bruyn, ende grijs.

8. Het *Gebruyck* van't Hayr is driederley. Voor eerſt, om het Lichaem te ſuyverẽ van ſijn roockachtige overtolligheyt. Derhalven is het dickwils korten goet, om 't Geſicht, ende d'andere Sinnen te ſcherpen. Ten tweeden, om te ſtrecken tot çieraet, gelijck men ſiet hoe leelick de Kaelheyt ſtaet. Maer inſonderheyt om het Hooft te decken, ende van de Kouw te beſchermen. Waerom geſont is, dat mẽ het ſelve over de Slagh van't Hooft, daer het Been dunſt is, ende over den Hals, daer den Rug-graet, ende de uyt-komſt van de koude Zenuwen beginnen, laet waſſen. Dat verder over de ſchouderen gaet, en ſtrijdt niet alleen tegen ſijn recht gebruyck, daer het toe geſchapẽ is, maer oock tegens de ſtichtelickheyt,

gelijck wel aen-gewesen is van den eerweerdigen, ende hoogh-geleerden *D. Iacobus Borsthius*, in sijne ziel-buygende Vermaninge.

9. In't Hooft staet noch te letten op het *Pericranium*, ofte **Panne-vliesch**/het welck de Panne van buyten bedeckt. Is redelick dick, nae een vliesch; om dit edel Been wel te beschermen. Spruyt uyt de Veselen van het dicke Hersfen-vliesch, die het selfde door de Nadẽ van de Panne op-geeft. Het welck de oirsaeck is van de groote gemeenschap, die daer valt tusschen de Hersfenen, eñ Hersfen-vliesen, met het Panne-vliesch. Dit is seer vast aen het Vleysigh-vliesch, ende de Huyt, de welcke, gequetst zijnde, daerom niet en behouft te samen genaeyt te werden, alsoo de Kanten niet verre van malkander en wijcken.

10. 'T gene het Panne-vliesch is in't Hooft, dat is het Buyck-vliesch in dẽ Buyck, aldaer mede een bysonder omvangende deel, ende, gelijck *Pericranium*, in't Griecx *Peritonæum* genoemt. Dit Vliesch bekleedt, in een gedaente van een Blaes, ofte lang Ey, al het Ingewant van den Buyck, ende bestaet, gelijck oock andere Vliesen, uyt een Zadige stoffe; is een vliesch, om, in het swellen van den Buyck, te konnen op-geven; dun, om de onder-leggende Deelen niet te beswaren; maer vast, ende sterck, om dat het gespannen zijnde, niet en zoude scheurẽ; in de Vrouwen van onder den Navel dicker, om, in het dragen, beter te kon-

konnen recken; van buyten veſelachtigh, om te vaſter aen de Spieren gehecht te zijn; van binnen glat, ende als met water beſproeyt, om dat de Dermen ſoo veel te vryer, ende loſſer zouden leggen. Is alleſins dubbelt, (gelijck alle Vlieſen, ſelfs oock, nae het gevoelen van *Laurentius*, ende *Cabrolius*, het dunne Breyn-vlieſch) het welck aen den Rug-graet meeſt geſien wert: maer is na beneden ſoo verre van malkander geſcheyden, dat de Blaes tuſſchen beyde leyt, ende ſulcx om dat het daer wel diende ſterckſt te zijn, daer het den meeſten laſt hadde te dragẽ, ende de Navel-vaten aldaer te vaſter door-tocht te geven. Waerom oock het Buyck-vlieſch in de Vrucht, van voren, daer de Navel is, door-boort wert. Waer uyt alleen zoude konnen blijcken den miſſlagh van *Fernelius*, ende *Cabrolius*, die, tegens de leere van *Galenus*, dit Vlieſch ſtellen gantſch geen gaten te hebben. Maer hier-en-boven, heeft het noch om hoogh, daer het aen 't Middel-rift gehecht is, drie gaten, die door-gang maken voor de neder-gaende Slagh-ader, met het ſeſte paer der Zenuwen, de op-gaende Holle-ader, ende den Magen-hals, ofte Spijs-drager. Onder is het door-boort aen 't Eynde, den Hals van de Lijf-moeder, daer de Zaet-vaten nae de Ballen neder-gaen, ende de Wt-ſchietende op-klimmen. Maer deſe gaten zouden beter ſcheuten, ofte uyt-ſpruytſels mogen genoemt werden. Hier door
 wert

wert het *Scheurſel* veroirſaeckt, waer van wy op ſijn plaetſche zullen handelen.

Het IV. Capittel.

ADEREN.

1. Haer VVeſen, ende Eygenſchap,
2. Oirſpronck,
3. Klap-vliesjens,
4. Samen-vouginge, ende Gemeenſchap met de Slagh-aderen,
5. Gebruyck,
6. Onderſcheyt, Verdeelinge, ende Ken-teyckenen.
7. Poort-ader. Hare Tacken; Maegh-ader, Net-ader, Mage-krans-ader, Milt-ader, Kort-vat, Derm-ader, Speen-ader, Slock-derm-ader, Derm-ſcheyt-ader.
8. Holle-ader, met haer twee Tacken,
9. Op-klimmende, met haer Spruyten; Middel-rifts-ader, Herte-krans-ader, Paer-looſe-ader, Rib-ader, Borſt-ader, Neck-ader, Herte-vlieſch-ader, Oxel-ader, Hooft-ader, Salvatella, Lever-ader, Milt-ader, Middel-ader, Krop-aderen.
10. Neder-dalende tack van de Holle-ader, met haer Sprangſels; Nier-bedt-ader, Melck-ader, Zaet-ader, Lenden-ader, Spier-ader, Stuyt-ader, Buyck-ader, Onder-buyck-ader, Laſch-ader, Been-ader, Moeder-ader.

VVY komen tot de Vaten, te weten Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, wel te recht, van den grooten *Hippocrates*, in ſijn bouck

bouck van't Herte, genoemt Rivieren van de nature der Menſchen; want door de ſelfde vloeyen het Bloet, ende de Geeſten, waer by de natuyrlicke Wermte, ende het Leven onderhouden, Voedtſel, Gevoelen, ende Bewegen aengebracht wert.

1. Wy zullen beginnen van de Aderen, als de enckelſte. Want ſy beſtaen uyt eenen enckelen rock, daer de Slagh-aderen een dubbelden, ende dicker hebben; de Zenuwē in weſen verſcheyden zijn, te weten van binnen morchachtigh, van buyten vlieſigh.

Ader is een lang, ende ront vat, pijps-gewijs hol, beſtaende uyt een dunne, ende enckele rock, ſpruytende uyt de Lever, ende dienende om het Bloet aen't Hert over te voeren, ende te verdeelen tot voedtſel van't geheele Lichaem.

Het Weſen van de Aderen is Vleyſigh, om te beter te konnen recken, ende mede-geven; enckel, dun, ende ydel, om dat door ſoodanigh vlieſch het Bloet moſt zijpen tot voedſel van de Deelen.

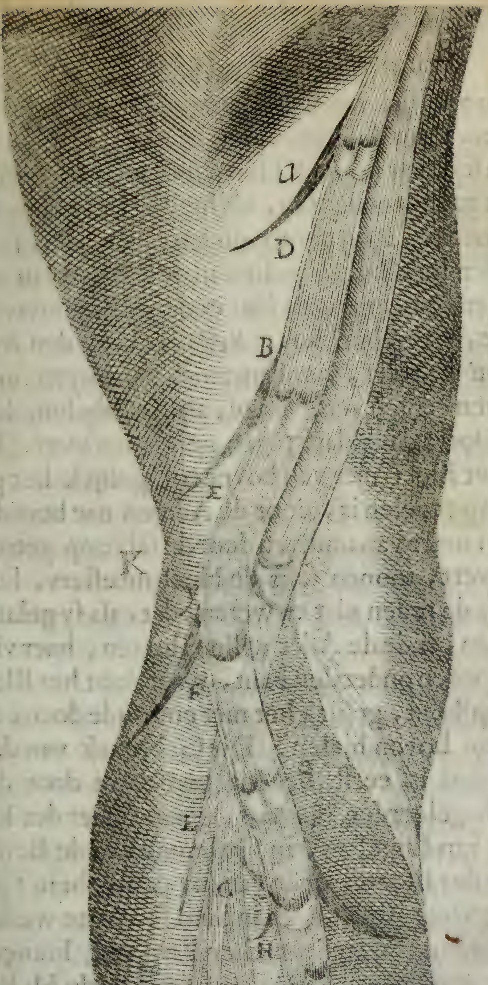
Sy werden ſomtijts noch van buyten bekleedt met een gemeen Vlieſch, inſonderheyt die wat hoogh, verre, ofte over hart gaen, gelijck in den Buyck, van het *Peritonæum*, ofte Buyck-vlieſch; in de Borſt, van het *Pleura*, ofte Borſt-vlieſch. Maer als een Ader haer vought in Ingewant, ofte Spier, dan en heeftſe deſen gemeenen rock niet van doen, als by haer ſelven vaſt, ende ſterck ge-

noegh zijnde, ende niet dienende,om wel te konnen waeſſemen, nauwer beſloten te weſen.

2. Wy hebbē in de Beſchrijvinge der Aderen geſtelt,dat de ſelvige ſpruyten uyt de Lever,waer in de Geneeſ-meeſters groot verſchil hebbē met den wijſ-geer *Ariſtoteles*, ende ſijne nae-volgers, die haer beginſel in't Herte ſtellen, gelijck wijt-loopigh ontledet wert by *And. du Laurens* in ſijn 4. bouck, die mede op de 6. Oeffeninge, beſluyt, dat ſoo van wegen de wortelingen, als van wegen de verdeelinge, niet in't Herte, maer in de Lever den oirſpronck van de Aderen is. Soo heeft oock *Hippocrates* geſeyt in ſijn bouck van't Voedtſel,dat de Lever was de wortel der Aderen. Maer wat de verdeeling aengaet,die geſchiet mede door het Herte,als het ſelve 't fijn gemaeckt Bloet door de Slagh-aderen over 't geheele Lichaem geſtadigh uyt-ſchiet.

3. Ende om dat het Bloedt in den Om-loop (breeder beſchreven in het *Steen-ſtuck*) niet en zoude te rugge deynſen, ſoo zijn daer in geſtelt eenige *Klap-vliesjens*, (gelijck in't Herte) eerſt beſchreven, ende ondervonden in't jaer 1574. van den treffelicken ontleder *Aquapendens*, ende niet, gelijck *Riolan* voor geeft, by *Sylvius*, die geen oude ſchoenen wilde verwerpen,als hy genoegh betoont heeft tegens de nieuwe Ondervindingē van den noyt genoegh gepreſen *Veſalius*. Deſe Klap-vlieſkens, ofte Schot-deurkens zijn van gedaente

by-

a
D
B
E
K
F
L
G
H

by-nae gelijck een half Maentje, ſpruytende uyt den rock der Aderen, wiens holte ſy half ſluyten, doch ſoo, dat ſy nae 't Herte toe, gelijck een Sas, open gaen, ende dan, als het Bloet voor-by is, toe-vallen. Zijn gemeenlick twee by een, ende werden merckelick geſien in de Aderen van Armen ende Beenen, als hier onder, ende boven de Knye, uyt-gebeeldt is. Selfs oock als den Arm gebonden wert, verneemt men van buyten in de Aderen eenige verheffinge, als Knobbelen, door het Bloet, dat aldaer tegen-gehouden wert. Nu dat het Bloet niet van bovenen, gelijck het gemeen gevoelen is, door de Aderen nae beneden ſackt: maer van onderen door de ſelve op-getrocken wert, toonen ſelfs de Heel-meeſters, hoewel ſy de reden niet en weten, dat, als ſy gelaten hebben, ende de Ader willen ſluyten, haer vinger houden onder den bant, waer door het Bloeden op-hout, gelijck het niet en zoude doen, als ſy hem boven hielen. Dit Gebruyck van deſe Vliesjens is eerſt bekent gemaeckt door den hoogh-geleerden *Harveius*, geneeſ-heer des Konings van Engelant, in ſijn bouck van de Bewe-ginge des Bloets, ende van my gevolght in't gemelte Steen-ſtuck, doch in hem ſoeckē te wederleggen van den Italiaenſchen *Pariſanus*, Françoiſchen *Primiroſius*, ende, van wegen de Melck-aderen, in my beriſpt door den hoogh-geleerden *Plempius*, profeſſor te Loven, in ſijn eerſte uyt-

ge-

geven van de Geneeſ-konſte, maer in het tweede, overwonnen zijnde (gelijck hy in't 2. bouck op't 8. cap. vromelick bekent) door ſelfs te ſien, trouwelick weder-roupen. Sommige blijven hartneckigh by het gene ſy eens, al zijn ſy daer nae anders overtuyght, op-genomen hebben: maer die haer gemoet voldoen, houden de waerheyt, die ſy met moeyten nae-ſporen, voor de opperſte wet. Ende voorwaer den eenen dagh leert den anderen, ende, gelijck de Poëet ſeyt,

Multa, dies, variuſque labor mutabilis ævi
Rettulit in melius.

Nu, om noch klaerder aen te wijſen, dat deſe Klap-vliesjens in de Aderen ſtaen, om na 't Herte geſloten zijnde, te beletten, dat het Bloet niet weder te rugge en zoude ſchieten, zullen wy daer van een prouf geven in de Aderen van den Arm.

Laet den Arm binden boven den Elleboogh, gelijck men doet in't laten, (A. A.) *van onderen zullen haer openbaren, voornamelick in boeren, ende die geſpannen Aderen hebben, eenige verhevingen, als knobbelen,* (B. C. D. D. E. F.) *niet alleen daer een ſcheyding valt,* (E. F.) *maer oock daer geene en is* (C. D.) *eñ die knobbelen komen van de Klap-vliesjens. Op deſe maniere haer buyten op de Handt, ofte Arm vertoonende, indien ghy die knobbel beneden met duym, ofte vinger druckt, ende alſoo het Bloet de onderleggende Klap-vliesjens afſtrijckt* (H. *in de 2 figuyr*) *ſoo zult ghy ſien, datter, door het beletſel van de Klap-vliesjens, geen volgen en kan,*

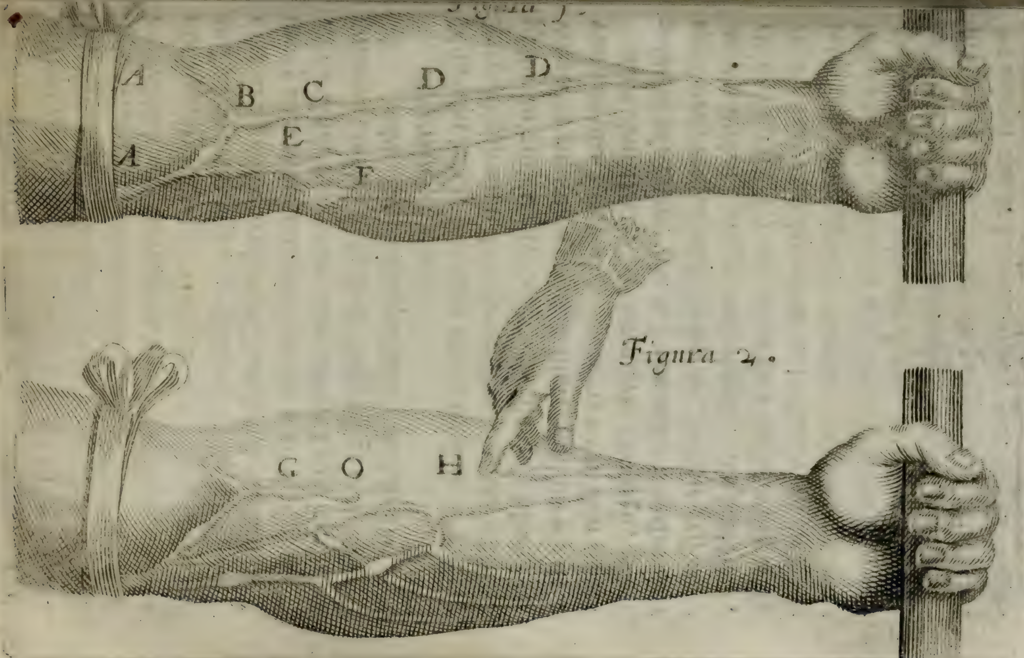
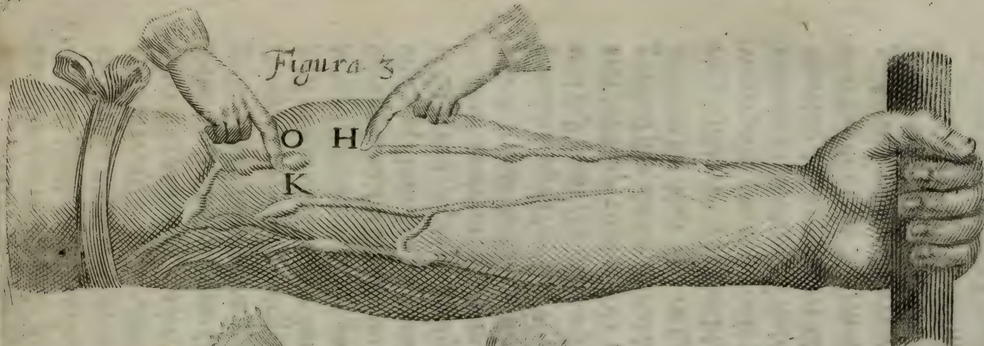
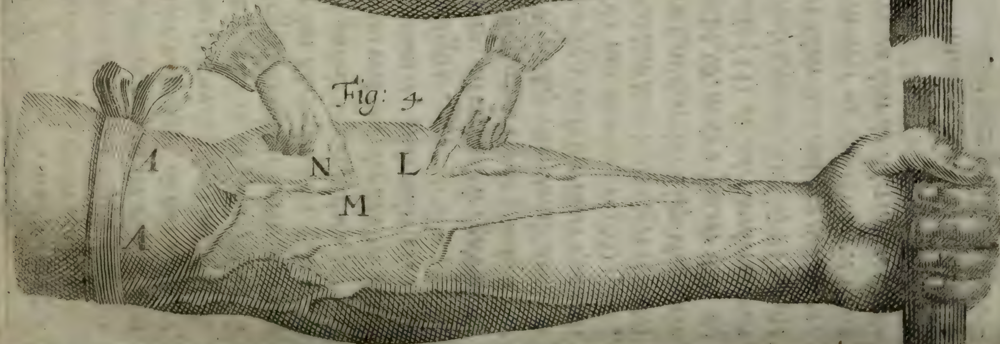

Figura 2.

Figura 3
O H
K

Fig: 4
A
N L
M
A

ende dat een deel van de Ader (H.O. *in de selfde fig.*) *onder de knobbel, ende wech genomen vinger als wech is, ende boven de knobbel, ofte de Klap-vliesjens seer gespannen is*, (O.G.) *jae, indien ghy het soo af-gestreken Bloet* (H) *eñ de ledige Ader vast houdt, eñ met de ander handt na de Klap-vliesjens* (O. *in de 3 fig.*) *het bovenste gespannen deel neder-druckt* (K. *in de selfde*) *soo zult ghy mercken, dat het met geen kracht gedreven, ofte geperst en kan werden over het Klap-vliesjen*; (O) *maer hoe ghy sulcx met meerder gewelt zouckt te doen, soo zult ghy bevinden, dat de Ader soo veel meerder aen het Klap-vliesjen* (O. *in de 3*) *gespannen is, ende onder even-wel* (H.O. *in de selfde fig.*) *ledigh is.*

Daer-benevens, den Arm, als verhaelt is, gebonden, (A.A.) *ende de Aderen gespannen zijnde, indien ghy beneden eenigen knobbel, ofte Klap-vliesjen, de Ader een wijl vast houdt* (L. *in de 4 fig.*) *ende het Bloet opwaerts over het Klap-vliesjen* (N) *met den vinger* (M) *stoot, ghy zult sien, dat de Ader aldaer ledigh zal blijvẽ* (L.N.) *ende dat het Bloet niet en kan door het Klap-vliesjen te rugge schieten*; (*te sien* H.O. *in de 2*) *maer dat, de vinger wech genomen zijnde* (H) *de Ader wederom van de onderste gevolt wert, ende zijn als* (D.C.) *VVaer uyt klaerlick blijckt, dat het Bloet van onderen nae boven, ende van de kleyne Aderen door de groote nae het Herte gaet, ende niet van bovenen door de Aderen nae de onderste Leden gesonden wert.*

Ende al is't, dat in sommige plaetschen eenige Klap-vliesjens, die soo nauw niet geslotẽ en werden,

den, ofte alsser maer een is, schijnen des Bloets door-tocht van bovenen, niet geheel te beletten: nochtans gaet het door de banck, op de verhaelde wijse, ofte ten minsten, 'tgene ergens door lossigheyt mocht gebeuren, dat wert van de navolgende Klap-vliesjens, het zy door getal, ofte vastigheyt, wederom goet gemaeckt, ende verbetert.

Hier staet noch aen te mercken: Den Arm, als voren, gebonden zijnde, ende de knobbelen haer aen de Klap-vliesjens openbarende, hout den duym op een Ader, onder een Klap-vliesjen, in de plaets, daer ghy een volgende vindt, op datter geen Bloedt uyt de Handt nae boven en schiete; ende druckt dan met den vinger het Bloet uyt die plaetsch van de Ader nae boven voor-by het Klap-vliesjen (L. N.) *gelijck te voren geseyt is; ende wech nemende den vinger* (L) *laetse wederom van onderen (als* D. C.) *vol-loopen; druckt dan met het op-setten van den duym, het Bloet wederom uyt* (L.N. *ende* H.O.) *ende doet dat dickwils in een korte tijdt; soo zult ghy de waerheyt van het gebruyck deser Vliesjens, ende dat het Bloet door de Aderen, van ondere nae het Herte gaet, merckelick bevinden.*

4. Daer is soodanige *Samen-vouginge* van de Aderen met de Slagh-aderen, dat meest alle Aderen op een Slagh-ader leggen; ende 't gebeurt geheel selden, dat een Ader sonder Slagh-ader is, maer nimmermeer wert een Slagh-ader gevondẽ sonder Ader. Hier by komt noch een Gemeenschap, door de Openinge (seer merckelick te sien in

in de Olſchen Aderen) die ſy tegen malkander hebben, door de welcke de Geeſten, ende het Bloet over-gegeven werden; ſoo dat in't Aderlaten, met eenen de Slagh-aderen, haer ontlaſten.

5. Het *Gebruyck* van de Aderen is, om het Bloet met ſijn Geeſten aen de by-leggende Deelen tot haer voedtſel te verſpreyden, het overige wederom aen het Herte over te geven, ende het ſelve ondertuſſchen te beſchermen. Want buyten de Aderen (als des Bloets eygẽ, ende natuyrlicke plaetſche zijnde) komt het terſtont te bederven.

6. De Aderen werden by verſcheyde Ontleders verſcheydelick *Verdeelt*, dan zijn bequamelick in twee te ſcheyden, te weten in Poort-ader, ende Holle-ader. Want de Navel-ader (die andere in de verdeelinge ſtellen) is een tack van de Poort-ader, gelijck de aderachtige Slagh-ader van de Holle-ader. De voorſichtige, ende gauwe Nature, ſchrijft Dr. *Spiegel* in ſijn 5. bouck van't Menſchelick gebouw op't 3.capittel, en heeft geẽ een Ader gemaeckt, gelijck daer alleẽ een Slagh-ader is, maer twee, om datter tweederhande Bloet moſt weſen tot voedtſel van het Lichaem; te weten, dick ende grof, hoodanigh in de Poort-ader gevonden wert, ende dun, ende fijn, dat de Holle-ader uyt-geeft. Alſoo de Deelen, die men Natuyrlick noemt, ende het voedtſel koken, grover voedtſel van doen hebben: maer de Vleyſige,
en-

ende Spierige, dunder, ende dat alreede gaer gekoockt is. Want in een grover, ende vaster stoffe wert de natuyrlicke Wermte langer bewaert, ende krachtiger onderhouden; de welcke dan het koken, ende teren best uyt-voert.

De Wortels van de twee gemelte Aderen werden in het vleysch van de Lever door malkander verspreyt; soo even-wel, datter veel meerder van de Poort-ader gaen door het holle gedeelte van de Lever, weyniger door het bultige; in tegendeel veel meerder Wortelen van de Holle-ader door het bultige deel, ende weyniger door het holle; waerom de Ontleders meenen, dat het Bloedtmaken meest in de holligheyt geschiet, het verdeelen, ende op maken in de bultigheyt.

Beyde dese Aderen hebben even-wel een sonderlinge *Gemeenschap* met malkander. Want de eynden der Wortelen van de Poort-ader, schieten in't midden van de Wortelen der Holle-ader, ende het uyterste van de Holle-ader versamelt hem in't midden van de Poort-ader, soo dat het Bloet daer door van d'een Ader in de ander kan vloeyē. Doch al is't, dat dese gemeenschap ontkent wert van *Fernelius*, ende dat *Fallopius* verklaert, de selve, oock nae neerstigh ondersouck, niet te hebben konnen ondervinden; soo is wel waer, dat de selve in meerder-jarige niet klaer en blijckt, maer wel bescheydelick in Jong-geborene. Want stekende in de Navel-ader een pijpjen, soo bevint

men

men dat de Dermen haer uyt-ſetten, als oock de Wortelen van de Holle-ader, het Herte, ende het vleyſch van de Longen, om dat de Navel-ader in de Poort-ader uyt-komt, ende datter in de Lever ſelfs verſcheyden Openingen zijn, tuſſchen de Poort, ende Holle-ader; als oock, dat de ſelve Holle-ader met de aderige Slagh-ader, een eygẽ, ende byſonder vat der Longen, gemeenſchap heeft door een wijder opening. Soo dat wel te recht de gemelte gemeenſchap van deſe twee Aderen, ende het onderling over-leveren van't Bloet, toe-geſtaen wert by *Veſalius*, *Picolomineus*, *Laurentius*, *Bauhinus*, ende *Riolanus*.

De Poort-ader, ende Holle-ader is door't geſicht ende gevoelen licht te onderſcheyden. Want de verwe des Poort-aders is bruynachtigh, ofte doncker-root: des Hollen-aders bly-root. De Holle-ader is loſſer ende weecker, de Poort-ader ſtijver ende vaſter. Wy hebben hier beyde, gelijckſe door malkander gevlecht zijn, voor-geſtelt, met deſe aen-wijſinge:

A *De ſtam des hollen aders van de Lever op-waerts klimmende.*

B B *De ſtam des hollen aders ſpruytende uyt het bultigh deel des levers, en neer-waerts keerende, door-loopende al de gedeelten onder de Lever.*

C C C C *De wortelen des hollen aders door de lever verſpreyt.*

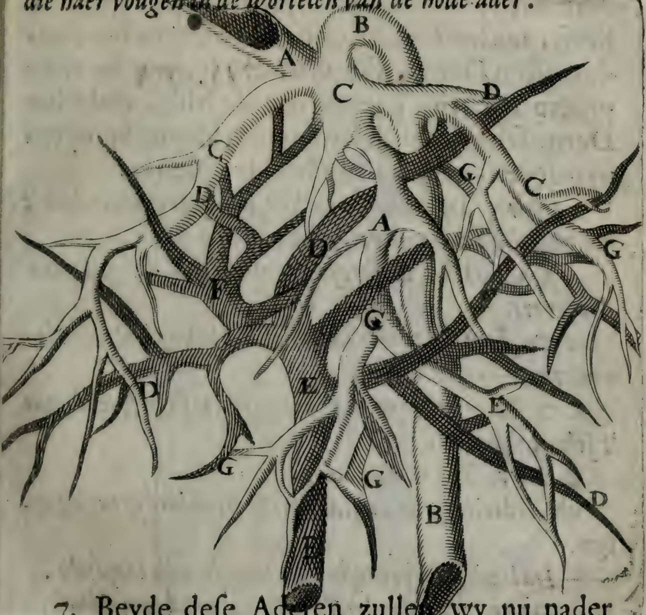
D D D D *De eynden van de wortelẽ des hollen aders, die*

die midden in de wortelen des poort-aders dringen.

E E *De grootste stam of struyck des poort-aders.*

F *De wortelen des poort-aders, alle die hier bruyner uyt-gedruckt zijn.*

G G G G *De eynden van de wortelen des poort-aders, die haer vougen in de wortelen van de holle ader.*

7. Beyde dese Aderen zullen wy nu nader gaen beschrijven, beginnende van de Poort-ader. Dese is alsoo genoemt, om datse haren oirspronck heeft tusschen de twee kleyne uyt-steecksels, ofte uyt-puylingen (tot vermijdinge van het drucken der Wervel-beenderen) in't hol gedeelte van de

Lever, by *Hippocrates*, *Galenus*, ende andere Griecken, eertijdts Poorten geheeten. Sy hebben de selve oock den naem gegeven van *Stam-ader*, om datse gelijck een stam van een boom, haer onder in wortelen, ende boven in Tacken uyt-spreyt. Nae dat sy vier kleyne Sprantsels uyt-gegeven heeft, aen het Gal-blaesjen, de Maegh, Net, ende eersten Derm, soo verdeelt sy haer in twee groote Tacken, gaende nae de Milt, ende het Derm-scheyl, die elck wederom kleyne Spruyten uyt-geven, gelijck in dit beeldt te sien is.

1 2 3 4 5 *De bovenste tacken des poort-aders door 't hol gedeelte des levers verspreyt.*

A A A A *Hun verspreyding verbeeldt de gedaente des levers.*

B *De stam des poort-aders uyt het hol gedeelte des levers voort-komende.*

C C *Twee aderkens nae het gal-blaesken gaende om 't selve te voeden.*

D *De rechter maegh-ader.*

E *Verdeeling van de stam des poort-aders in twee tacken.*

F *De lincker en bovenste tack nae de milt loopende.*

G *De rechter en onderste tack nae het darm-scheyl.*

H *Ader die nae de maegh en 't net loopt aen de rechter zijde.*

I *De darm-ader.*

K *De minder maegh-ader.*

L *De rechter net-ader.*

M *Ado-*

A
A
A
A
A
2
B
3
C
D
E
F
G
H
K
L
M
N
O
P
R
S
T
V
Y
a
d
e
g
g

M *Aderen die door 't buyck-klier-bedde verſpreyt worden.*

N *De grooter maegh-ader.*

O O *Twee aderen van de voor-ſeyde tack het achterſte des maeghs door-vlechtende.*

P *Verdeeling van de grooter maegh-ader.*

Q *Des maeghs krans-ader.*

R *Een tackjen van de ſelve krans-ader.*

S *De achterſte net-ader loopende in't onderſte vlies des nets en in de kertel-darm.*

T *Verdeeling des aders die nae de milt loopt.*

V *De lincker net-ader.*

X *D'ader die nae de maegh en 't net loopt aen de lincker zijde.*

Z *Het korte vat, dat het ſwart-galligh bloet in de maegh brengt.*

a a a a *Aderkens die het lichaem des milts door-loopẽ, verbeeldende de gedaente des milts.*

b *De rechter darm-ſcheyl-ader.*

c *De lincker.*

d d d d *De ſuygh-aderen in de darmen ge-ent.*

e e *D'ader van de kertel-darm.*

f f *Aderen door-loopende de eyndel-darm.*

g g *De ſpeen-aderen.*

Hier blijckt hoe dat uyt den Tack die nae de Milt gaet, zijnde kleynder, ende leggende in de Slincker zijde, ſpruyten de minder *Maegh-ader*, de voorſte *Net-ader*, eñ die den mont des Maeghs, als een Krans, om-loopt. De andere begeven haer

haer in de *Milt*, eñ werden verdeelt in vele Tacx-kens, om het Swart-galligh Bloet te voeren.

Wt het uyterſte tacxken, ontrent de Milt, ſpringt een ſpruytſel in de ſlincker zijde van de Maegh, *Kort*, ofte *Aderigh-vat* genoemt, waer door de Swart-gallige vochtigheyt in den gront van de Maegh gebracht wert, om, door haren ſuyren, eñ ſerpen ſmaeck, begeerte tot eten te verwecken.

Den anderen tack, die hem nae de *Dermen*, ende het *Derm-ſcheyl* ſtreckt, is veel grooter, ofte ruymer, ende maeckt ontelbare ſpruytſels; waer onder drie de voornaemſte zijn, ende beſt konnen waer-genomen werden, de Speen-ader, Slop-derm-ader, ende die eygentlick den naem draeght van Scheyl-ader.

De *Speen-ader* gaet door het uyterſte van den Kronckel-derm, ende de lengte van den Rechten Derm tot op het Eyndt, dat ſy met kleyne ſprancxkens rontſom bevangt. Het gebruyck van deſe Ader is, om het Swart-galligh bloet, als het in Verſtoptheyt van Milt, ende anders, niet en kan geſuyvert werden, af te ſetten, gelijck ſomtijdts nu en dan, ſomtijdts oock op geſette tijdt door het Speen geſchiet; ſtreckende tot groote geſontheyt, ende voor-komen van Water, ende andere Sieckten. Deſe Aderkens en zijn niet alleen inwendige, waer van de Oude alleen gewach maken, maer oock uytwendige, de welcke ſpruyten uyt den buyck-tack van de Holle-ader, ende

ſteken haer in de Spieren van't Eyndt, als ſuyverder Bloet van doen hebbende, het welck, als ſy te veel loſen, ſware Sieckten veroirſaeckt. Anders werden ſy gehouden, om den overvloet van het Bloet te verminderẽ, ende de Lever te ontlaſten; gelijck de Inwendige, om het Swart-galligh bloet in de Milt te ſuyveren, ende af te ſetten.

De *Slock-derm-ader* ſtreckt haer in den Blindẽ, ofte Slock-derm, ſtreckende om den ſelfden te voeden: gelijck oock, nae het gevoelen van de nieuwe Ontleders de volgende anders geen gebruyck en heeft.

De *Derm-ſcheyl-ader* heeft ontelbare Spruytſels, die haer krom-weeghs door het Scheyl, tuſſchen de twee rocken van de Dermen, vervougen. Tot noch toe is gelooft, haer gebruyck te weſen, om den Gijl te bereyden, eñ, een beginſel van Bloet gegeven hebbende, alſoo nae de Lever te voeren. Maer op onſen tijdt zijn ander Aderen (*Melck-aderen* genoemt) ondervonden, die den Gijl in de Lever brengen. Even-wel ſchijnt dat den ouden *Eraſiſtratus* by *Galen.* deſe Aderen mede al, doch gelijck als door een wolcke geſiẽ heeft: maer zijn in't jaer 1623. merckelick bevonden in het ontleden van een levendigen, ende wel gegeten hebbenden Hondt, by *Caſpar Aſellius*, ontleder van Pavia, gelijck in ſijn hier van uyt-gegeven bouck breeder te ſien is, ende dagelicx bevonden wert.

8. De *Holle-ader*, die oock *Groote* van de Oude,

en-

ende de *Grootste* van *Galenus*, om haer wijde hol-ligheyt, ende groote genoemt wert, is de moeder van alle de Aderen, die van de Poort-ader niet en komen, ende spruyt uyt het bultigh deel van de Lever, waerom *Hippocrates* haer *Lever-ader* geheeten heeft. Nae datse veel Sprancxkens over de Lever gespreyt heeft, soo vergadert sy haer in een dicke Stam, die terstont verdeelt wert in twee Tacken, waer van den eenen op-klimt, ende den anderen neder-daelt.

9. Den Op-klimmenden stam van de Holle-ader schiet na bovenen tot de krop toe, ende om dat soo groote, eñ bloet-rijcke Ader in dien langen wegh geen hinder zoude lijden, soo wert sy eerst door een eygen gat in't Middel-rift van de Borst gevat, daer na door Vliesen vast gehecht, ende met een groot Klier (*Thymus* geheeten) als een sacht kussen, onderstut. Geeft terstont vier Af-setsels.

Eerst de *Middel-rifts-ader*, die het geheele Middel-rift om-loopt;

Ten tweeden de *Krans-ader*, die het dick van't Herte, als een krans rontsom bevangt.

Ten derden de *Gade-loose*, ofte *Paer-loose-ader* (soo genoemt, om datse sonder weder-paer is, ende alleen in de rechter zijde gevonden wert) sendt sprancxkens aen de acht onderste Ribben, ende eenige kleyne, doch vele, aen den Slock-derm. In dese eenige Ader staet tweederley ge-

meenſchap aen te mercken. Eerſt met de Borſt-aderen, die uyt de Borſt-ader ſpruytē; waer door in *Pleuris*, het Bloet-laten in de eygen zijde ſeer hulpſaem is: ten anderē met de Nier-bedt-ader, ende Melck-ader, door een kleyn tacxken, waer door *Fallopius* meent, dat de Etter (gelijck ick dickwils geſien hebbe) in Tering, uyt de Borſt met het Water gelooſt wert.

De vierde is de *Rib-ader*, die de vier bovenſte Ribben over loopt. *Laurentius* ſchrijft deſe dickwils niet gevonden te hebben; maer dat, in ſoodanige gelegentheyt, het gebreck door de gemelte Paer-looſe vervult werde.

Na dat de Holle-ader deſe vier Af-ſetſels verſpreyt heeft, ſoo wertſe geheel geſpliſt in twee Tacken, waer van den eenē ſijnen loop heeft onder, den anderen op de Krop-beenderen.

Van den genen, die onder de Krop-beenderen ſchuylt, werden wederom vier andere uyt-gegeven, de *Borſt-ader*, de *Neck-ader*, de *Herte-vlieſch-ader*, ende de *Oxel-ader*. Wt deſe *Oxel-ader* ſpruyten door 't bovenſte van dē Arm, noch drie ander Spranghſels:

Ten eerſten de *Borſten-ader*, na de Borſt-ſpieren, ende de Borſten loopende.

Ten tweeden de *Hooft-ader*, die boven over de Schouder komt, eñ daerom oock *uyterlicke Schouder-ader* geheeten, wert gemeenlick in de Hooftſieckten gelaten, hoe-wel dat onderſcheyt, gelijck

lijck den versochtē *Platerus* wel aenwijst, soo heel veel niet te beduyden en heeft, aengesien oock de Lever-ader, Middel-ader, ende andere, uyt de selve Oxel-ader haren oorspronck nemen. Haren onderſten tack vought hem beneden met een tack van de Lever-ader, ende schietende van daer tusschen de twee laetste vingers, wert gemeenlick *Salvatella* genoemt, ende by de Arabyers *Syele*, die haer openinge in de slincker-hant seer dienstigh houdē in swaermoedige Sieckten, het welck oock van de jonge Griecken, eñ andere Geneesheeren goet gedaē wert, gelijck te sien is by *Bauhinus* in 't 4. bouck van sijn Ontledinge op 't 3. capittel. Ende dat de Ondervindinge voor de selvige staet, getuyght Dr. *Spiegel* in sijn 5. bouck van 't Gebouw des Menschelicken lichaems op 't 7. capittel. Want de oirsaeck ondersouckende, bevont hier tusschen dese Ader, ende by-leggende Slagh-ader vele openingen, gelijck daer gemeenlick zijn in de uyterste Deelen, als dewelcke verre gelegen zijn van de fonteyne der wermte, ende derhalven werm, eñ geestigh Bloet van doen hebben. Wanneer dan dese Ader geopent wert, om dat de openinge in de Slagh-aderen daer dicht by is, soo en kan het niet geschieden, ofte daer moet oock Bloet loopē uyt de Slagh-aderen; het welck soo wel niet en kan geschiedē in den Arm, om dat die openingen wat verder zijn, van de plaets, die met laten geopent wert. Ende dit is

oock de oorſaeck, dat het Bloet, 't welck uyt de Hant vloeyt, veel ſchoonder ende rooder is, als uyt den Arm, als veel uyt de Slagh-aderen by hem hebbende. Ende dewijl in de Milt ſes-mael meerder Slagh-aderen zijn, als Aderen, ſoo en is't niet vremt, dat het laten van de *Salvatella* voor haer gebreken ſoo groote baet by-brengt: al is't dat *Bartholinus 1. de Venis* ſulcx tegen-ſpreeckt.

Den derden ranck van de Oxel-ader is de *Innerlicke*, ofte *Lever-ader*, ſoo genoemt om dat in Sieckten van de Lever, de ſelve in den rechter Arm gelaten wert, gelijck voor de Milt, in den ſlincker, ende daerom oock *Milt-ader* aldaer genoemt. De Meeſters moeten haer in't openen van deſe Ader wel wachten, datſe de by-leggende Zenuwe niet en quetſen. Want daer op volght Swelling, Onſteking, Pijn, Trecking, ja dickwils de Doot ſelve.

Van de twee laetſt-gemelte Aderen, daer ſy midden in den Arm te ſamen komen, wert voortgebracht de *Middel-ader*, gemeenlick *Mediaen*, ende by *Avicenna* in't Arabiſch *Swarte-ader* genoemt. Deſe wert ſonder gevaer gelaten, om datter geen Zenuwe onder en leyt.

Uyt den Tack, die boven op, ende over de Krop-beenderen gaet, komen de Uyterlicke, ende Innerlicke *Krop-aderen*.

De *VVterlicke* is de kleynſte, ende gaet door het Vleyſigh vlieſch, in ontelbare Spruytjens ſich ver-

verſpreydende door de geheele Huyt van 't Aengeſicht. Geeft mede een tacxken aen de Hooft-ader; waerom in Hooft-ſieckten deſe Ader voor andere wel genomen magh werden: maer anders dient maer geopent te werden, die haer meeſt openbaert, alſoo ſy alle uyt eenen wortel ſpruytende, de Holle-ader konnen ontlaſten.

De *Innerlicke Krop-ader* is veel dicker, eyndight in de Herſſenen, door-togen hebbende de Voeren van't harde Herſſen-vlieſch.

10. Dit is ſoo veel aengaet de Op-klimmende ader. Wy komen nu tot de Neder-dalende. Uyt haren Stam ſpruyten mede vijf Sprangſels, ende twee Tacken.

De eerſte ſpruyt is de *Nier-bedt-ader*, die het Vet van de Nieren haer voedſel aen-brengt.

De tweede is de *Melck-ader*, die in de Nieren ſchiet, om het Bloet, dat aldaer, niet genoegh gekoockt, over-ſchiet, wederom na het Herte te voeren, gelijck breeder aengeweſen is in ons *Steen-ſtuck*.

De derde is de *Zaet-ader*, waer door het overſchot van het geſuyvert Zaet, wederom uyt den ſtam van de Holle-ader, door de Nieren in het Herte getrocken wert.

De vierde is de *Lenden-ader*, dienende om het overſchot van 't Voedſel der Vlieſen, eñ Mergh der Lenden-wervelen door-tocht nae het Herte te geven.

De

De vijfde is de *Spier-ader*, de welcke het Voedſel, dat in de om-leggende Spieren niet aen en kleeft, van het Herte door laten trecken.

Wt deſe Neder-dalende ader ſchieten noch twee *Been-tacken*, (ſoo genoemt, om dat ſy op het Zijde-been leggen) uyt de welcke wederom vijf Af-ſetſels ſpruyten:

De *Stuyt-ader*, gaet nae het Stuyt-been, ende voert het Bloedt, dat aldaer overſchiet, nae het Herte.

De *Buyck-ader*, klimpt, onder de rechte Buyck-ſpier, boven de Borſten, met welckers Aderen ſy vermengt wert, het welck de oirſaeck is van de groote gemeenſaemheyt, die in de Vrouwen is tuſſchen de Borſten, ende Lijf-moeder. *Cabrolius*, (gelijck oock *Columbus*) hoe-wel eẽ neerſtigh ontleder, wil ſulcx ontkennen, dan wert wel te recht, daer over, in ſijn By-voeghſel van't 24. capittel, beriſpt door den hoogh-geleerden heere *Plempius*, daer tegen ſtellende de wijſe Outheyt. Soo verhaelt onſẽ outſtẽ *Hippocrates*, in ſijn bouck van de Klieren, dat ongeſont Bloet in de Borſten opſlaende, aldaer Geſwellen, ende Onſtekingen veroorſaeckt. *Laurentius* getuyght van Vrouwen, die de Stonden, die van beneden geſtopt waren, door de Borſten, op haren tijt loofden, het welck *Amatus Luſitanus* oock verklaert in twee Vrouwen geſien te hebben. Ende *Braſſavolus* ſeyt van een andere, welckers Borſten in plaets van

Soch

Soch, Bloet gaven. De Soogende Vrouwen, om dat haer Bloet, 'twelck anders gewoon is op sijnen tijt in de Lijf-moeder te schieten, nae de Borsten op-getrocken wert, krijgen selden haer Stonden.

De *Onder-buyck-ader* onderhout de gedeelten des Onder-buycx, ende gaet in de Lijf-moeder, Blaes, ende den Eyndel-derm, alwaer sy het uytwendigh Speen onderworpen is.

De *Lasch-ader*, loopt nae het Gemacht, aldaer het overige Bloet van daen halende.

De *Been-ader*, komende uyt de Liessen, schiet veel tacxkens door de dye, been, ende voet, alwaer op den enklauw haer merckelick vertoont de *Saphena*, by ons *Moeder-ader* genoemt, om dat sy met groot vordeel in Sieckten van de Lijfmoeder, insonderheyt als de Stonden op-houden, geopent wert.

A *De stam des hollen aders.*

a *Een spruytje in de Lever verspreyt.*

B *De holle ader ter rechter zijde wijckende om het hert.*

C *De lincker middel-rift ader.*

D *De mont van de holle ader met het hert begroeyt.*

E *De krans-ader des herts.*

F F *De stam van de gadeloose ader.*

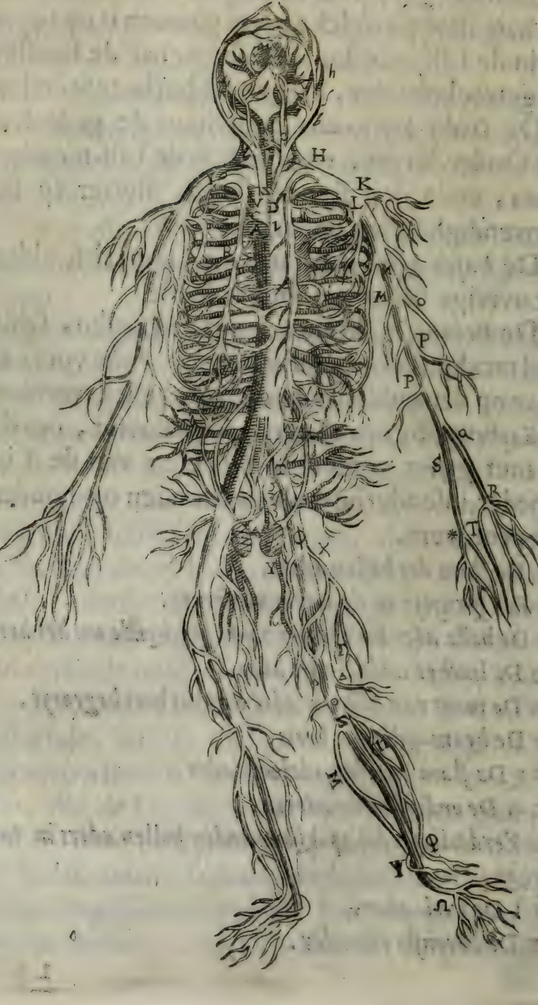
G G *De onderste rib-aderen.*

H *Verdeelingh des op-klimmenden hollen aders in twee tacken.*

I I *De oxel-ader.*

K *De bovenste rib-ader.*

L L De

H
K
L
M
P
P
S
R
T
Y
Q
Y

L L *De borsten-ader neder-dalende.*

M *Vereeningingh des selfs met de buyck-ader.*

N *De neck-ader.*

O *D'ader, die in de onderste neck-spieren en bovenste borst-spieren gaet.*

P *De bovenste borst-ader.*

Q *De schoft-ader.*

R *De onderste borst-ader.*

S *De innerlijcke krop-ader.*

T *De uyterlijcke krop-ader.*

V *Verdeelingh des selfs onder 't oir.*

X *Des selfs tack in de mondt gaende.*

Y *De uyterlijcke tack in de stundt-spieren, en in de huyt des hoofts verspreyt.*

Z *Een gedeelte van de tack* Y *in't aensicht verorbert.*

a a *De voor-hoofts ader.*

* *Een spruytje na 't achter-hooft gaende.*

a a *De hooft-ader.*

b *Een spruytje des selfs nae de achterste hals-spieren gaende.*

d d *De schouder top-ader.*

e e *Een aderken uyt de hooft-ader in de arm-spieren loopende.*

f *Verdeelingh des hooft-aders in drie tacken.*

g *De eerste tack.*

h *De tweede tack.*

i i *De derde tack.*

k *Deses spruytjens nae de Huyt loopende.*

l *Een tack nae 't gewerf van de hant gaende.*

m De

m De lever-ader.

n o Een tack des selfs na de elle-boogh-spieren *n* door de spieren *o*.

p Een andere groote tack van de lever-ader.

q Verdeelingh des lever-aders in twee tacken.

s De tack des selfs na de huyt van de arm.

t De tack des lever-aders, die de middel-ader maeckt.

u Een tack des lever-aders, nae het binnenste hooft des schouders.

x x Een tack na 't gewerf van de hant gaende.

y Een ader uyterlick in de huyt by de elle-boogh.

z z Spruytjens uyt de Lever-ader.

α De middel-ader.

β Verdeelingh des middel-aders een weynigh boven 't gewerf van de hant.

γ δ Tacken van dese verdeelingh nae de uyterlicke en innerlicke hant.

ε Een tacxken na de middelstē en gout-vinger loopende.

q D'ader van de duyms muys.

ζ De stam van de holle ader loopende nae de gedeelten onder de lever gestelt.

η Die na het vet der nieren gaet.

θ ι Beyde de melck-aderen.

λ μ Beyde de bereydende zaet-aderen.

ξ Lenden-aderen.

ο Verdeelingh van de neer-dalende holle ader.

π Die na de buyck-spieren loopt.

ϱ σ Twee tacken van de neer-dalende stam.

τ Die

τ *Die na de heupe-ſpieren en bil-ſpieren gaet.*

υ *Een ſpruytje na de gaten van't ſtuyt-been.*

φ *De ader van't ſtuyt-been.*

χ ψ *Die na de onder-buyck gaet.*

ω *Een ader van de tack σ.*

ει *Die voor het gemacht-been loopt.*

η *Een tacxken in de huyt van de dye verſpreyt.*

Ϗ *Vereeningh des ſelfs met die gene na het been daelt.*

Γ *De buyck-ader onder de rechte buyck-ſpieren ſchuylende.*

Δ *De gemacht-ader.*

Θ *De encklauw-ader.*

Λ *Een ſpruytje des ſelfs na de laſche wijckende.*

Ξ *Noch een ſpruytje des ſelfs in't voorſte van de dye verſpreyt.*

Π *De tweede ſpruyt van de encklauw-ader na de eerſte ſcheen-ſpier.*

Σ *De derde ſpruyt van de encklauw-ader na de knie-ſchijve en de wade.*

Φ *De vierde ſpruyt.*

Ψ *Tacxkens van de ſelve na de voet en teenen.*

Ω *De heupen-ader.*

1 *Een uyterlicke en kleyne tack na eenige ſcheen-ſpierẽ.*

2 *Een verborgen groote tack na de dye-ſpieren.*

3 4 *De waden-ader.*

5 *Een ſpruytje des ſelfs na de huyt van de dye.*

6 *Haer grooter deel door de wade van de knye nae de*

hiel dalende.

7 *En na de huyt van de uyterlicke encklauw.*

8 *De kuyt-ader.*

9 *Verdeeling van de kuyt-ader in een uyterlicke en innerlicke ſtam.*

10 11 *Verdeeling vande uyterlicke ſtam onder de knie.*

12 13 *Die na het bovenſte van de voet gaet.*

14 *De innerlicke tack van de kuyt-ader.*

15 *Een neder-dalende tack des ſelfs na de hiel en grooten teen.*

17 *De grooter heupen-ader.*

18 *Een ſpruyt des ſelfs na de voet dalende.*

19 *D'ader na het nederſten des voets gaende.*

20 *Vereeniging van de waden-ader met een tack van de kuyt-ader.*

Het V. Capittel.

SLAGH-ADEREN.

1. Haer Beſchrijvinge, ofte Bepalinge,
2. Oirſpronck,
3. VVeſen,
4. Leger-plaets,
5. Loop,
6. Gebruyck.
7. Oirſaeck van't Kloppen, ofte den Pols.
8. Verdeelinge van de Groote Slagh-ader in de Kroonſlagh-ader, ende daer nae in twee Stammen.
9. Op-klimmende; met ſijn Tacken, in de Krop, Herſſenen

ſenē (ende daer het wonderbaerlick Net) Slaep-ſlagh-aderen, Neck, Schouder, ende Borſt.

10. *Neder-dalende ſtam; met ſijn Tacken, de Tuſſchen-ribbige, des Middel-rifts, des Buycx, des Onder-ſcheyls, des Opper-ſcheyls, der Nieren, der Lendenen, der Klooten-Slagh-aderen.*

GElijck, als nu verhaelt is, de Aderen uyt de Lever, ſoo ſpruyten de Slagh-aderen uyt het Herte.

1. Slagh-ader is mede een lang, ende ront vat, pijpſ-gewijs hol, maer beſtaende uyt twee byſondere rocken, dienende om het verfijnde, ende levend-makende Bloet, uyt het Herte, door het gantſche Lichaem te voeren, ende het grove aen de Aderen over te leveren.

2. De Slagh-aderen en treckē haer begin niet uyt de Herſſenen, gelijck *Pelops*, de meeſter van *Galenus*, eertijdts meende: maer uyt het Herte, ende uyt de ſlincker holligheyt van het ſelve, volgens de leere van de Ontleders, ende de Ondervindinge.

3. Het *VVeſen* van de Slagh-aderen is mede Vlieſigh, om bequamelick te konnē uytgeſtreckt, ende te ſamen getrocken werden; het welck aen haer noodiger was, als aen de Aderen, als geſtadigh kloppende. Ende daerom is haer geen enckele, gelijck de Aderen, maer een dubbelden eygenen rock gegeven, als oock om dat het ſuyver, dun, ende geeſtigh Bloedt, dat ſy voeren,

ſoo lichtelick niet en zoude verdwijnen.

Werden daer-en-boven mede, gelijck de Aderen, ſomtijts van buyten bekleedt met een dick, gemeen vliesjen, ſpruytende (als ſy buyten het Ingewant, ende de Spieren zijn) van de naeſtgelegene Deelen: ende ſoodanige Slagh-aderen, die een vlieſch hebben, 't welck oock Zenukens ontfangt, zijn gevoeligh; maer andere, als oock de Aderen niet; derhalven konnen ſy ſonder pijn gebonden, geſneden, ofte gebrant werden.

4. Haer *Leger-plaets* is wat dieper, te weten onder de Aderen, ende dat ſoo wel in uyterlicke, als inwendige deelen, uyt-genomen eenigh beletſel, gelijck, ontrent het Stuyt-been, alwaer de Slagh-ader, om van het bloote Been niet beſchadight te werden, klimt over de Ader, daer ſy te voren onder-kroop, ende wederom, als ſy het Been voor-by is, haer onder de Ader verberght.

5. Sommige Slagh-aderen ſtrecken haer uyt tot in't Gedermte, aldaer voedtſel aenbrengende; ſommige loopen nae de Huyt, alwaer ſy met eenen Lucht ontfangẽ, ende de roockachtige Dampen uyt-jagen. D^r. *Platerus* ontkent, dat ſy haer zouden begeven tot in het Been; dan D^r. *Spiegel* getuyght te Padua ondervonden te hebben in een groot *caries*, ofte verdorventheyt van het Kuytebeen, het weſen van't been met een Slagh-aderkẽ door-boort.

6. Het *Gebruyck* van de Slagh-aderẽ is al meeſt

ver-

verhaelt, te weten, dat ſy ſtrecken, om het Bloet, dat in't Herte geſuyvert, ende fijn gekoockt is, met haer kloppen, door 't geheele Lichaem te drijven, tot voedtſel, ende onderhout van al de Leden, als oock tot verquickinge van ons natuyrlicke Wermte.

7. Dit Kloppen, ofte Slaen van de Slagh-aderen, wert gemeenlick *Pols* genoemt, nae het Latijnſch *Pulſus*, ende en geſchiet niet door kracht, die de Slagh-aderen by haer ſelfs hebben, gelijck eertijts *Praxagoras* meende, noch door de hitte van't Bloet, gelijck het gevoelẽ was van *Ariſtoteles:* maer door kracht, die van het Herte door de rocken van de Slagh-aderen vloeyt, de welcke daer na verweckt wert van den Geeſt, die in haer holligheyt is. Sulcx blijckt volkomentlick hier uyt, dat, wanneer eenigh deel van een Slagh-ader toegebonden wert, het ſelvige niet meerder en ſlaet, voor al eer den bandt loſch gelaten is. Ten anderen, nae dat hem het Herte uyt, ende in treckt, ſoo doen oock gelijckelick de Slagh-aderẽ: gelijck te bemercken ſtaet, als men de eene hant houdt op de plaetſch van't Herte, eñ de ander op den Pols, als oock uyt de Ontledinge van levendige Dieren. Derhalven is de miſſlagh van den ouden *Eraſiſtratus*, leerende, dat als het Herte ſich uyt-breyt, de Slagh-aderen te ſamen getrocken werden, ende het Herte neder-gaende, deſe haer op-geven, qualick gevolght, onder de nieuwe,

van *Fernelius*, *Columbus*, *Cardanus*, ende *Scaliger*; ende haer redenen werden volkomentlick wederleyt by *Laurentius* in't 9. bouck van ſijn Ontledinge, *quæſt.10.*

8. De *Verdeelinge* der Slagh-aderen, die by-na altijt met de Aderen gaen, zal lichter ende korter zijn, om dat in't laetſt voorgaende capittel de verſpreyding der Aderen is aen-geweſen.

De *Groote Slagh-ader*, de moeder van alle d'andere, ſpringende uyt de ſlincker holligheyt van't Herte, alwaer ſy binnen 't Herte-vlieſch van haer geeft de *Kroon-ſlagh-ader*, die't onderſte van't Herte kroons-gewijs bevangt; daer na de holte uytſchietende, wert verdeelt in een Op-klimmende kleynder Stam, eñ in een Neder-dalende grooter.

9. Wt den Op-klimmenden Stam komen de Slagh-aderen, die nae de *Krop* ſchieten, de welcke ter zijde van de Strote-pijp op-klimmende, ende door vele tacxkens de nabuyrige Deelen beſproeyende, loopen na den gront der Herſſenen by de af-waſſen van't Wigge-been; alwaer ſy het *VVonderbaerlick Net* van *Galenus* vlechten. Van daer klimmen ſy na de boven Herſſen-grouſkens, ende breyden het *VVonderlick Nette-web* van *Columbus*. Ten leſten loopen ſy voort tot het vierden Herſſen-grouſken.

De *Necke-ſlagh-ader* ſchiet door de gaten van de dwerſſche uyt-ſteeckſelen des Necks, nae de Herſſenen.

De

De *Schouder-ſlagh-ader* loopt over de Schouder tot in den Arm.

De *Borſts-ſlagh-ader* ſteeckt haer in de Spieren van de Voor-borſt.

10. Uyt den ſtam van de groote Slagh-ader, die nae beneden loopt, ſpruyten de volgende Tacken.

De *Carotides*, ofte *Slaep-ſlagh-aderen*, klimmen, ter zijden de rouwe Ader, recht nae 't Hooft op. Werden oock *Lethargicæ*, eñ *Apoplecticæ* genoemt, om datſe een Popelſy, ende Slapende koortſche konnen verwecken, te weten, wanneer ſy verſtopt zijnde, beletten het in-komen van den Levenden geeſt uyt het Herte in de Herſſenen, daer ſy den Zielicken tot voedtſel moet dienen, gelijck *Laurentius* ſchrijft *4. Anat. 10.* Dan den oudẽ *Ruffus van Epheſen* getuyght, op ſijnen tijdt bevonden te zijn, dat de Slapende-ſieckte geen gebreck was van de Slagh-aderen, maer wel van de byleggende Zenuwen; gelijck *Galenus* oock ſeyt (in ſijn bouck van de nuttigheyt der Aeminge op't 5. capittel) dickwils vernomen te hebben, dat als deſe Slagh-aderen toe-gebonden waren, het dier geen ſchade en lede, ende even vry den Adem haelde, ende het Lichaem beweeghde. Waer uyt hy in't gevoelen ſteeckt, dat de Herſſenen den Levenden geeſt wel zoudẽ konnen miſſchen. In tegendeel verklaert *Valverda* in ſijn 6. bouck van de Ontledinge, op 't 11. capittel, den ver-

maerden ontleder *Columbus* in een jongen voor ſeer veel volck vertoont te hebbẽ, dat deſe Slagh-aderen verſtopt, ofte geſloten zijnde, de Menſche terſtont met Slaep overvallen wert. Hier van ſchiet een Sprancxken door de Opper-kaeck nae elcken Tant, ende door het ſelve geſchieden de Sinckingen, die de Tant-pijn verwecken. Want af-geſneden zijnde, hout ſy terſtont op.

De *Tuſſchen-ribbige-ſlagh-ader*, gelijckt de gadeloose Ader, ende loopt om al de Ribben.

De *Slagh-ader des Middel-rifts* door-kruypt het geheele Middel-rift.

Des *Buycks-ſlagh-ader*, de alder-grootſte, wert de Maegh, Lever, Milt, eñ Net, mede gedeelt.

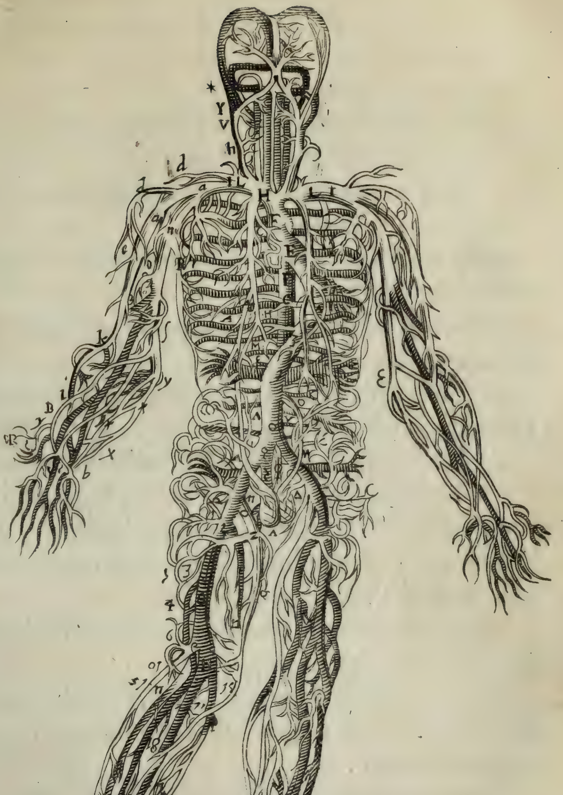
De *Onder-ſcheyl-ſlagh-ader* gaet nae het ſcheyl van het grove Gedermte; gelijck de *Opper-ſcheyl-ſlagh-ader*, nae het dunne; de *Nier-ſlagh-ader*, nae de Nieren; de *Lenden-ader*, nae de Lendenen; de *Zaet-ſlagh-ader*, nae de Klooten.

De Neder-dalende Tacken van de Slagh-ader brengen noch voort ſes Spruytſels, te weten, na de Lenden-ſpieren, het Stuyt-been, de Buyck-ſpier, den Onder-buyck, het Gemacht, eñ de Beenen.

De Slagh-ader wert met haer nu beſchreven Tacken, ſoo wel op-klimmende, als neder-dalende in't volgende beeldt aen-geweſen.

A *Het begin van de groote ſlagh-ader uyt het hert.*

B *De krans-ſlagh-ader, het dicker eyndt des herts omloopende.*

C *Verdeeling des grooten ſlagh-aders in twee ſtammen.*

D *De lincker ſlagh-ader onder 't krop-been kruypende.*

E *De bovenſte ribbe-ſlagh-ader.*

F *De necke-ſlagh-ader.*

G *Die onder 't borſt-been na de borſten gaet.*

H *Die na de borſt-ſpieren loopt.*

I *Die na het ſchouwer-bladt en des ſelfs ſpieren reyſt.*

K *Die na de ſchouder-top klimt.*

L *Die in de voorſte ſpieren des geheelen borſts verſpreyt wort.*

M *Die ter ſijden van de borſt loopende gaet na de breedſte arm-ſpier.*

N *De oxel-ſlagh-ader na de arm dalende, en den arm-ſpieren tacxkens verleenende.*

O *Eē tack loopende in't uyterlick deel vande elle-boogh.*

P P *Tacxkens na 't gelidt des elle-booghs gaende.*

Q *De bovenſte tack langhs de minder elle-pijp loopende, den duym, voorſten ende middelſten vinger eenige ſcheutjens mede-deelende.*

R *Een tacxken na de uyterlicke hant gaende: den welcke men voelt, als men de pols taſt.*

S *De onderſte tack langhs de meerder elle-pijp gaende, den pinckoy, gout-vinger, ende den middelſten ſcheutjens verleenende.*

* *Een tacxken na de ſpierkens loopende ontrent den kleynſten vinger of pinckoy.*

T *Verſpreydingh van de bovenſte en onderſte tack door de hant en vingeren.*

V *De op-klimmende ſtam van de groote ſlagh-ader.*

X De

x *De lincker ſlagh-ader van de krop.*

y *Die onder het krop-been duyckt.*

z *De rechter ſlagh-ader van de krop.*

a Verdeelingh van de lincker krop-ſlagh-ader.

b De uyterlicke tack van deſe verdeelingh, in't aenſicht, ſlapen en buytenſten des oors gaende.

c De innerlicke tack nae 't ſtroten-hooft, ſlundt, en tongh loopende.

p Verdeelingh van deſe tack na de herſſenē klimmende.

e Een *ſpruytje van de tack b na de aenſicht-ſpieren.*

f Verſpreydingh des tacks b onder de wortel van't oor.

g Deſes voorſte tack door-kruypt de ſlapen.

h De achterſte tack leyt onder de huyt achter 't oor.

i De ſtam van de groote ſlagh-ader na de rugge-wervelen dalende.

k k k De ſlagh-aderen van de acht onderſte ribben.

l Des middel-rifts ſlagh-ader.

ζ De bovenſte darm-ſcheyl-ſlagh-ader.

η θ De rechter en lincker melck-ſlagh-ader in de nieren gaende.

ι ι κ κ De ſlagh-aderen na de klooten loopende.

λ De onderſte darm-ſcheyl-ſlagh-ader meeſt nae de kertel-darm gaende.

μ μ De ſlagh-aderen der lendenen.

μ Onder. De ſlagh-ader der buyck-ſpieren.

ν ν Verdeelingh des grooten ſlagh-aders in twee neerdalende tacken.

Υ *De verdeeling vande neerdalende ſtam in twee tackē.*

ξ Des

ξ *Des ſelfs binnenſte tack.*

ο *Slagh-ader na de ſpieren gaende, die de ſijde-beenderen en heupen bekleeden.*

ϖ *Die na de onder-buyck gaet.*

ϱ ϱ *Des navels ſlagh-ader.*

τ *Die opwaerts na de rechte buyck-ſpier klimt.*

υ *Die na de ſchaemte loopt.*

φ *Die na de beenen daelt.*

χ *Die na de voorſte dye-ſpieren gaet.*

Φ *Die na de binnenſte dye-ſpieren loopt.*

Γ *Die in de achterſte dye-ſpieren komt.*

Δ Δ *Die na de kuyt daelt.*

Λ *Die na de kuyt-ſpieren gaet.*

Σ *Die in de ſcheen-ſpieren ſtaet.*

Π Φ *Die na 't bovenſte van de voet loopt.*

ψ *Na het binnenſte van de voet gaende, een tacxken aen d'encklauw uyt-deelt.*

Ω *Die onder nae de bal van de voet loopt, elcken teen twee ſpruytjens verleenende.*

Het VI. Capittel.

ZENUVVEN.

1. *Haer Bepalinge,*
2. *VVeſen, ende Stoffe,*
3. *Oirſpronck,*
4. *Gebruyck, ende Onderſcheyt, nae haer In-planten.*

5. Ver-

5. Verdeelinge, nae haren Oirspronck,
6. Hoe sy uyt het Ruggen-mergh spruyten,
7. Verdeelinge in den Rug-graet,
8. Hals-Zenuwen, ende die door Armen, eñ Handen gaen.
9. Borst, Rug, ende Lenden-Zenuwen,
10. Zenuwen, die uyt het Stuyt-been komen, ende door Beenen, ende Voeten haren loop hebben.

GElijck de Aderen, ende Slagh-aderen, als Fonteyn-aders, het Bloet, ende de Geesten, tot Onder-hout ende Leven, door het geheele Lichaem verspreydẽ; soo wert door de Zenuwen, als kleyne Koordekens, het Gevoelen ende Bewegen, alle de Leden aen-gebracht. Ende alsoo van de eerste in de twee laetst voorgaende capittelen gehandelt is, soo zullen wy nu komen tot de beschrijvinge der Zenuwen, beginnende van haer *Bepalinge*.

1. *Zenuwe* is een lang, ende ront vat, voortkomende uyt Zaet, bestaende uyt Mergh met Vliesch bekleedt, spruytende uyt de Herssenen, ende het Ruggen-mergh, brengende door het gantsche Lichaem den Zielicken geest, tot Gevoelen, ende Bewegen van al de Leden.

Dat een Zenuwe lang, ende ront is, blijckt by 't oogh; als mede, dat hy uyt Zadige stoffe bestaet. Want hy is by-nae sonder bloet, geheel wit, ende kout.

2. Het *VVesen* van een Zenuwe is tweederley, in-

inwendigh, ende uytwendigh. Inwendigh is een Zenuwe wit, ſacht, ende als Mergh, by-nae gelijck het Herſſen-mergh (alwaer het ſijnen oirſpronck uyt treckt) ende van buyten, mede als de Herſſenen, tot beſcherminge van 't ſachte Mergh, met Vlieſch bekleedt. Hy en is niet ſichtbaerlick hol, gelijck de Aderen, ende Slagh-aderen, om dat hy geen Bloet; maer alleen den Zielicken geeſt, die ſeer fijn is, moſt over-brengen. Een Zenuwe is harder van Stoffe, als de Herſſenen, om dat hy een verre wegh moſt doen, daerom zijn oock de verſte de hartſte; als oock die tot het Bewegen geſtelt zijn. Want Hart is bequamer om yet te doen, ende ſacht om te lijden. Gelijck om deſe reden, ende om dat ſy niet verre en gaen, de Zenuwen van 't Geſicht, Gehoor, Smaeck, ſacht, ende die van den Reuck alderſachtſt zijn.

3. Den *Oirſpronck* der Zenuwen wert van *Ariſtoteles*, ende hem volgende *Alexander*, *Averroës*, *Aponenſis*, ende andere, getrocken uyt het Herte, doch door tuſſchen-komen van de Herſſenen. Dan *Hippocrates* leert, ende *Galenus* bewijſt, het welck mede by de Geneeſ-meeſters aen-genomē wert, dat de Zenuwen, uyt haer eygen hooft, van de Herſſenen komen. Deſe leere beweert niet alleen de gelijckheyt van Weſen, die daer is, tuſſchen het Mergh der Herſſenen, ende Zenuwen, maer oock de ondervindinge van 't Geſicht; ende

wert

wert nader bewesen, met weder-legginge van't strijdende gevoelen, by *Laurentius 4. Anat. quæst. 7.*

4. Het *Gebruyck* van de Zenuwen is, om de Zielicke kracht, ende geest van de Herssenen, tot Gevoelen, ende Bewegen, door al de Leden te verspreyden. Het Bewegen tot de gene, die dat werck uyt-voeren, gelijck de Spieren. Het Gevoelen tot de Oogen, Ooren, Neus, ende alle Deelen, om te konnen begrijpen, ende onderscheyden de dingen, die Pijn aenbrengen. Beyde ditGebruyck wert daer door klaerlick bevestight, dat een Zenuwe af-gesneden zijnde, het Deel, daer hy ingeplant is, terstont sijn Gevoelen, ende Bewegen verliest. *Geen Lidt*, schrijft *Aristoteles*, in sijn 3. bouck van sijn Historye der Dieren, *en wert met Doovigheyt, Beroertheyt, ofte Treckinge bevangen, dat sonder Zenuwe is.* Nu Doovigheyt is een vermindering van Gevoelē, Beroertheyt een wech-neminge van Gevoelen ende Bewegen, Trecking een onwilligh Bewegen.

5. De *Verdeelinge* der Zenuwen wert genomen nae haer beginsel, te weten, dat sommige spruyten uyt de Herssenen, andere uyt het Ruggenmergh. De eerste hebben wy meest verhandelt in de *Genees-konste*, derhalven zal genoegh zijn, dat wy hier de Andere alleen beschrijven.

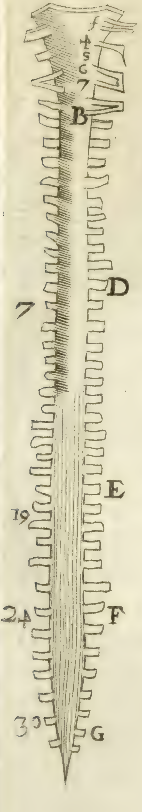
6. De Zenuwē, die uyt 't Rugge-mergh voortkomen, zijn wel ontallick: maer dewijl, als sy schieten door de Gaten van de Wervel-beenderē, haer

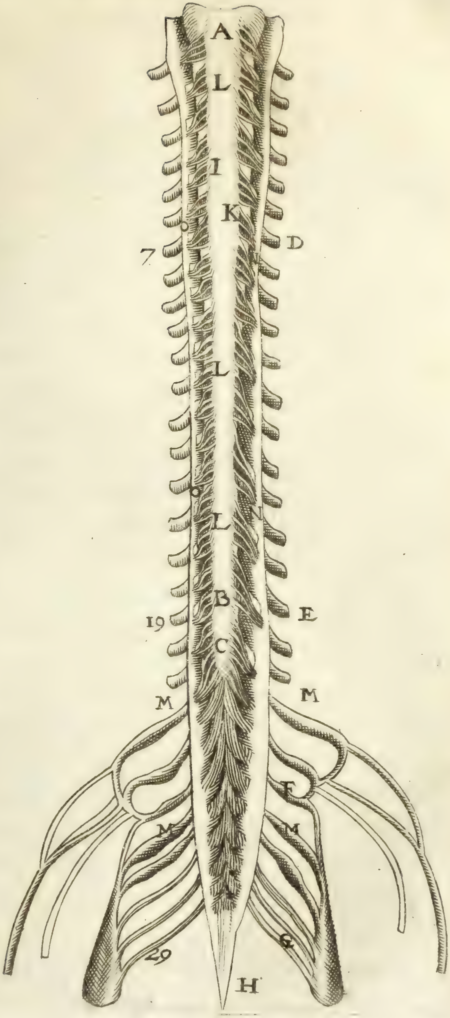
haer te ſamen vougende een lichaem makẽ, daerom ſtellen de Ontleders ſoo veel paren,ofte koppelen (aldus genoemt om datter uyt elcke zijde een ſpruyt) van Zenuwen,alſſer Gaten in de Wervel-beenderen zijn. Elcke Zenuwe dan heeft in ſijn begin veelderhande Veſelẽ,mede uyt Mergh, ende een dun Vliesjen beſtaende, de welcke nederdalende allencxkens haer van 't Rugge-mergh af-ſonderen, niet juyſt daer ſy door-ſchietẽ, maer dickwils wel een hant-breet hooger, ende, aen de Gaten der Wervel-beenderen gekomen zijnde, werden bekleedt met een rock van het dicke Herſſen-vlieſch, waerom ſy ſchijnen maer een Zenuwe te weſen, maer door het gat gekomen zijnde,ſoo vertoonen haer wederom de ſelve tacxkens, even-eens als een gedraeyt touw, dat aen't begin, ende 't eynde loſch gemaeckt, ofte ontdraeyt is.

In de eerſte figuer.

A *Het begin van't ruggen-mergh buyten de hooft-pan.*
B *Sijn dickte in de lenden-wervelen.*
C *Sijn verſpreydingh in veſelen.*
D *Seven paren der necke-zenuwen.*
Van D *tot* E *de rugge-zenuwen.*
Van E *tot* F *de lenden-wervelen.*
Van F *tot* G *de ſtuyt-been-Zenuwen.*
H *Het eyndt van't rugge-mergh in veſelen uyt-gaende.*
I K L *VVorden eenige zenuwen vertoont hoe die met veſelen uyt het mergh ſpruyten.*

M M *VVor-*

4
5
6
7
B
D
7
E
19
24
F
30
G

A
L
I
K
D
7
L
L
B
19
E
C
M
M
F
M
M
29
G
H

M M *VVorden de knoopen verbeeldt, die uyt de vereeniging der veselen komen.*

N O *Vliesen het mergh bekleedende.*

In de tweede figuer.

3 4 5 6 7 *De zenuw-parē uyt het rugge-mergh spruytende, die van andere uyt het herssen-mergh geseyt worden te komen.*

B *Het ruggen-mergh buyten de hooft-pan.*

C *Veselen en draden, in de welcke het verdeelt wort.*

D 7 *Het necke-mergh, en sijn seven paren der zenuwē.*

E 19 *Twaelf paren van rugge-zenuwen.*

F 24 *Het lenden-mergh, en vijf paer zenuwen.*

G 30 *Het stuyt-been-mergh, en ses paer zenuwen.*

H *Het uyterSten van't rugge-mergh.*

7. Het Mergh uyt de Hooft-pan schietende is wonderlick vruchtbaer om Zenuwen voort te brengen; waer van de Ontleders Dertigh voorname Paren hebben aen-gemerckt; seven in den Hals, twaelf in den Rug, vijf in de Lendenen, ende ses in't Stuyt-been.

8. Uyt de Seven paren der *Hals-Zenuwen,* hebben het eerste, ende tweede wat bysonders, te weten, datse niet, als andere, uyt de rechter ende slincker zijde, maer van voren, ende achterē uytspruyten, ende sulcx van wegen de bysondere t'samen-settinge (streckende tot versekertheyt van't bewegen) die daer is tusschen den eersten, ende tweeden Wervel.

Het Eerste paer komt uyt de gatē van den eer-

sten

ſten Wervel, ende ſchiet van achteren een tacxken in de kleyne Spieren van't Achter-hooft, ende wert van voren verſonden door de Spieren van den Slock-derm, ende den Hals.

Het Tweede verſpreyt hem over de geheele Huyt des Hoofts, van voren door die van 't Aengeſicht, eñ van achterẽ door de gene, die de tweede Wervel met het Achter-hooft gemeen heeft.

Het Derde paer, door het gat, 'twelck tuſſchẽ den tweeden ende derden Wervel gemeen is, uytſpruytende, wert terſtont in twee tackẽ verdeelt, waer van den voorſten hem verſpreyt in de Hals-buygende Spieren, den achterſten in de gene, die het Hooft, ende den Hals uyt-recken.

Het Vierde, Vijfde, ende Seſte, gaen nae de Spieren der Armen, Hals, ende Schouder-blat, eñ het Sevende in de breedtſte Spier van dẽ Arm, tot in't uyterſte van de Hant; allegader met eenige tacxkens in't Middel-rift, waer door het ſelfde ſoo groote gemeenſchap met de Herſſenen heeft.

Door den Arm, ende de geheele Hant loopt Ses paer Zenuwen.

Het Eerſte paer ſchietende door het gat van den vijfden Wervel, gaet meeſt in den Spier, *Deltoides* genoemt, eñ de Huyt van den Arm, latende een Sprancxkẽ, dat de Hooft-ader vergeſelſchapt.

Het Tweede, wat dicker zijnde, komt uyt het ſeſte Wervel-been, gaet door het voorſte, ende midden van den Arm, ende ſchiet eerſt in den

twee-hoofdigen Spier; daer nae neder-dalende, geeft een tacxken aen den langsten Arm-spier; ten laetsten aen den Elleboogh komende, werdt somtijts in twee, somtijts in drie tacken gesplitst, de welcke in de geheele Huyt van den Arm, ende in de Hant verloren werdẽ; waer van de leeghste, onder de *Basilica*, ofte Lever-ader, schuylt.

Het Derde vermengt hem met het voorgaende, ende schiet sijn tacken in de Spier, die onder de Twee-hoofdige leyt, ende het binnenste van de Hant.

Het Vierde, ende dickste van alle, gaet onder de selve Spier, met een diepe Ader, ende Slagh-ader vergeselschapt, ende wert daer nae verscheyden uyt-gebreyt. Versiet de Spierẽ, die den Arm uyt-steken, de *Carpus*, ofte Voor-hant, Duym, ende die de Vingers uyt-recken.

Het Vijfde, gehecht aen het voor-gaende, tusschen de Arm-spieren, die het met tacxkens versiet, neder-dalende, verspreyt hem voor, ende achter tot in de Vingeren. Het welck de oirsaeck is, dat door drucken, stooten, ofte binden van den Arm, dickwils eenige Doovigheyt in de Vingeren vernomen wert.

Het Seste paer, tusschen de Huyt, ende 't vleysigh Vliesch schietende, eyndight in de Huyt van den Arm.

9. Door de wervel-beenderen van de Borst, ende Rugge spruyten twaelf Paer Zenuwen, die alle-

allegader terstont in't uyt-komen, haer verdeelen in een grooten, ende kleynen tack, waer van den eenen na voren gaet, ende van binnen al de Ribben door-loopt; den anderen schiet achterwaert, steeckt, ende verliest hem tusschen de Spieren, die aen d'uytsteecksels van de Wervel-beenderen gehecht zijn.

Uyt het Rugge-mergh, als het in de Lendenen is, schieten vijf paer Zenuwen, wat grooter als de Rugge-zenuwen. Elck wert wederom verdeelt in voor-tacken, ende achter-tacken, die haer begeven ten deele in de Spieren van de Lendenen, ende den Buyck, ten deele van de Beenen.

Volgen twee Af-beeltsels, waer van het eerste aenwijst de Zenuwen van voren, het ander van achteren. Hebben gemeene letteren, behalven daer anders aen-geteyckent is.

A 1 2 *Het Rugge-mergh schietende in de VVervel-beenderen.*

1 *tot* 7 1 *De seven VVervel-beenderen van den Hals.*

8 *tot* 19 1 *Twaelf VVervelen van de Borst.*

20 *tot* 24 1 *Vijf VVervelen van de Lendenen.*

25 *tot* 30 1 *Ses Beenderen van het Stuyt-been.*

B 2 *Het eerste VVervel-been van den Hals.*

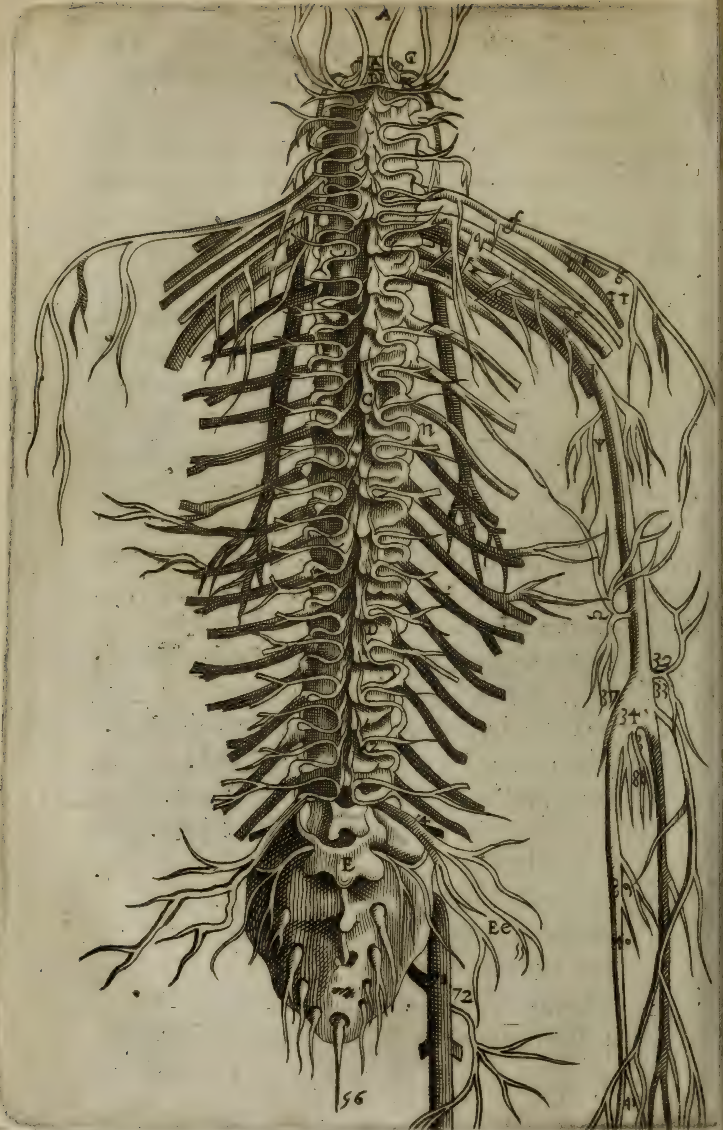
C 2 *Het eerste VVervel-been van de Borst.*

D 2 *Het eerste VVervel-been van de Lendenen.*

E 2 *Het Stuyt-been.*

F 2 *Het achterste VVtspruytsel van't eerste Paer.*

G 1 2 *Der selver verdeelinge inde Spierē der Hersseñe.*

A
G
B
f
C
n
D
E
EE
56
72
32
33
34
89

H I *Het voorste VVtspruytsel van't eerste Paer.*

I K 2 *Van het achterste VVtspruytsel van het tweede Paer, nae boven treckende, den dunsten tack* I. *den dicksten tack* K.

L 2 *Samen-vouginge van den tack des tweeden Paers, met den tack des derdens.*

M M I 2 *Het tweede Paer door de Huyt van't Hooft tot den Hals toe verspreyt.*

N I *Het voorste VVtspruytsel van het tweede Paer.*

3 I *Het derde Paer, en de derde VVervel.*

O I 2 *De achter-ranck van het derde Paer, eerst nae achteren, dan onder de Spieren voor om-gedraeyt, welcken wegh al de tacken van de Paren tot 24. volgen.*

P I *Voorste, vier-dubbelde tack van het eerste Paer.*

Q I *Des selves eerste tack gaende na de Spieren, die den Hals roeren.*

R I 2 *Dē tweedē versamelt hem met het tweede Paer.*

S I *Den derden tack met den tack* K *vermengt.*

T I 2 *Den vierdē tack tot de Spieren van die plaetsche by de dwersche uytsteecksels van de VVervel-beenderen te samen komende.*

4 I *Het Vierde paer met het vierde VVervel-been.*

V I 2 *Den achtersten tack van't vierde Paer.*

X I 2 *Den voorsten tack van't vierde Paer in drie gesplist.*

Y I *Den eersten tack, ontfangende het uytspruytsel* R.

a I *Den tweeden tack, na de Spieren loopende.*

b I *Den derdē tack, rakende een deel van't vijfde Paer.*

5 I *Het Vijfde paer.*

c I 2 *Den*

c 1 2 *Den achterſten tack van't vijfde Paer.*

d 1 2 *Den voorſten tack van't ſelfde Paer.*

e 1 *Dit deel maeckt inſonderheyt den Middel-rifts-zenuwe.*

f 1 2 *Een tack van de Zenuwe* d *die boven door den arm kruypt, ende eenige uytſpruytſels onder het Schouder-bladt ſendt.*

g 1 2 *Een ſpruyt van de Zenuwe* f *nae de huyt van't bovenſte des Arms.*

h 1 2 *Een tack van de ſelfde Zenuwe, gaende nae de tweede Spier van de Voor-arm.*

i 1 2 *Een andere tack dē ſelfden, eñ de Huyt ingeplant.*

6 1 *Het Seſte paer.*

k 2 *Den achterſten tack van't ſeſte Paer.*

l 1 *Den voorſten tack van't ſelfde Paer.*

m 1 *Sijn uytſpruytſel om de Middel-rifts-Zenuwe te maken.*

n n 1 2 *De Middel-rifts-Zenuwe uyt drie ſprancken* b e *ende* m *voort-gebracht.*

o o 1 2 *Sijn verdeelinge door het Middel-rift.*

p 2 *Een tack van het ſeſte Paer loopende nae de holligheyt van het Schouder-bladt.*

q 1 2 *Vervouging van den tack* l *met ſijn na-burige tacken, welckers deel na den Voor-arm gaet.*

7 1 *Het Sevende paer.*

r 2 *Den achterſten tack van het ſelfde Paer.*

ſ 1 *De ſamen-komſte van het ſevenſte Paer met de na-burige tacxkens.*

t t t 2 *Sijn ſpruytſels in de Spieren van de Schouderen,*

ren, ende Voor-arm.

8 1 *Het Achtste paer, ofte het eerste van de Borst.*

u 2 *Den achtersten tack van het achtste Paer.*

x 1 2 *Vervouging van het achtste Paer met het sevende, waer uyt eenige Zenuwen na den Voor-arm gaen.*

y 1 *Een tack van het achtste Paer hem uytstreckende boven over de Borst.*

α α 2 *Sprangsels van het achtste Paer gaende na de Spieren van den Voor-arm.*

9 1 *Het Negende paer.*

β 2 *Den achtersten tack van't selfde Paer.*

δ 1 *Den voorsten tack;*

ζ 1 *Sijn sprangsels na de Borst-spieren.*

10 *tot* 19 incluys 1 *Paren van Zenuwen tusschen de Ribben.*

η η 1 *Sprangsels van de Tusschen-ribben-zenuwen aen de wortels van de Ribben, den Ribben-zenuwe uyt het Seste paer der Herssenen gesproten, vermeerderende.*

θ θ θ 1 *Tacken van de Tusschen-ribben-zenuwen na de Spieren, die de Borst bekleeden.*

ι ι 1 *Tacken na dẽ eersten Spier van den Voor-arm.*

κ κ 1 *Tacken na het onderste van den gemelten Spier.*

λ λ 1 *Tacken na de scheunsche Spieren van dẽ Buyck.*

μ μ 1 *Na den breedsten Spier van den Voor-arm.*

ν 1 *Een tacxken na den Tepel.*

o o 1 *Tacxkens van't 18. ende 19. Paer tot het beginsel van den Dye-spier.*

π π 1 Den

π π 1 *Den eerſten Zenuwe van den Voor-arm van buyten in de huyt.*

ϱ 1 2 *Den tweeden van den Voor-arm.*

σ σ 1 *De ſpruytſels van den ſelfden tot den eerſten, ofte twee-hoofdigen Spier, van de grooter Elle-pijp.*

τ 1 2 *Den derden Zenuwe van de Voor-arm.*

υ 1 *Sijnen tack na de Huyt.*

φ 1 2 *Tacxkens na dē grootē Spier van den Voor-arm.*

χ 1 *Na de voorſte Huyt van den Voor-arm.*

ψ 1 *Samen-komſte van den derden Zenuwe met den tweeden.*

ω 1 *Den tweeden met den derden nae de verſamelinge neder-dalende.*

Γ 1 *Een ſprangſken van den tweeden Zenuwe na den tweeden Spier van de kleynder Elle-pijp.*

Δ Δ 1 *Den bovenſten tack van den tweeden Zenuwe loopende door den Voor-arm tot het eerſte gevricht van den Duym.*

Θ 1 *Den middel-tack van den tweeden Zenuwe.*

Λ 1 *Sijnen voort-gangh tot in de Hant.*

Ξ 1 *Den onderſten tack van de tweede Zenuwe.*

Π Σ 1 *Sijn twee tacken na 't binnenſte van de Hant.*

Φ 1 2 *De Vierde Zenuwe van den Voor-arm,*

Ψ 2 *ende van dien Zenuwen, dienende de Spieren, die den Voor-arm uyt-ſtrecken.*

Ω 2 *Een tack na de Huyt des Voor-arms van achterē.*

32 2 *Na de Huyt van het bovenste van den Voor-arm.*

33 2 *Een tack de Spieren van de grooter Elle-pijp over-loopende.*

34 2 *Een twee-scheydingh van de vierde Zenuwe, gaende na de groote Elle-pijp.*

35 2 *Den hooger tack van de gemelte scheydinge.*

37 2 *Dē leeger tack, streckende na de kleyne Elle-pijp.*

38 2 *Hier van spruytsels na de boven Schouder-spierē.*

39 40 41 2 *Drie tacken na de Spieren, die van de kleyne Elle-pijp komen.*

* 1 2 *De Vijfde Zenuwe van den Voor-arm.*

43 1 *Spruytsels van het eerste, ende derde Paer der Arm-Zenuwen, loopende na de Spieren, die van onderen de grooter Elle-pijp bekleeden.*

44 1 *Een tack van den derden Zenuwe, gaende nae het hol van de Hant ende Vingeren.*

45 1 *Een tack van de vijfde Zenuwe na het binnenste des Hants.*

46 1 *Spruytsel van den tack 45 gehecht aen de kleynder Elle-pijp, tot op het buytenste van de Hant.*

8 1 2 *De Seste Zenuwe van den Arm.*

47 1 *Sijn eynde by den Kneuckel van de Hant.*

48 1 *Spranxkens vā de seste Zenuwe, gaende na de Huyt.*

20 tot 24 1 *Vijf Paren van Zenuwen uyt de VVervel-beenderen van de Lendenen.*

49 49 1 *Een tack na de Klooten van het 20 Paer.*

50 50 1 *Zenuwen van de Buyck-spieren.*

51 1 *Hier van Spruytsels tot den breedsten Spier van den Voor-arm.*

52 52 2 De

52 52 2 *De achterste tacken uyt de VVervel-beenderen van de Lendenen.*

25 tot 30 1 *Ses Paer Zenuwē komende uyt het Stuytbeen.*

53 1 *Een tack van het 25 Paer, gaende nae het binnenste van de Heup.*

54 55 2 *Een tack van de Heup-zenuwe nae buyten schietende sonder macker tot de Huyt, eñ Spierē vandē Bil.*

56 1 2 *Het eynde van het Rugge-mergh.*

57 1 *De eerste Zenuwe van het Scheen-been,*

58 1 *Tacken daer van na de Huyt,*

59 1 *als oock na de Spieren.*

60 1 *De tweede Zenuwe van het Scheen-been,*

61 61 *Daer van tacken na de Huyt.*

62 *Een tack schietende boven op den Voet.*

63 *Sprancxkens van dē tack 61 die de Knye behelsen.*

64 1 *Sijnen tack na de Spieren,*

65 1 *Daer van een tack na den vijfden, ofte den driehoofdigen Spier van de Dye.*

66 1 *De derde Zenuwe van het Scheen-been.*

67 1 *Een sprancxken na de Spieren, die het gat van het Gemacht-been in hebben.*

68 1 *Eē tack, gaende na de binnenste Huyt vande Dye.*

69 1 *Een deel van den derden Zenuwe, gaende nae de Spieren.*

70 1 *Daer van een af-setsel na den tweeden, van de Kuyt-been-bewegende Spieren.*

71 1 2 *De vierde, ende alder-dickste Zenuwe van het Scheen-been.*

72 1 2 *Sijnen tack achter aen de Huyt van de Dye meestendeel verſpreyt.*

73 1 *Eenen anderen na de Spieren, die uyt het uyterſte van de Heup ſchieten.*

10. Door het Stuyt-been rijſen ſes Paren, uyt welckers vier bovenſte, ende drie onderſte van de Lendenen, komen de Zenuwen van de groote Elle-pijp, ende andere, die haer door de na-burige Spieren van de kleyne Elle-pijp, ende Voet verſpreyden, ſulcx als hier uyt-gebeeldt wert.

74 *Tack van de vierde Zenuwe des grooter Elle-pijps gaende na de vierde Spier van de kleynder Elle-pijp, tot in de Huyt.*

75 *Tacxkens van het vierde Paer tot de hoofden der Voet-ſpieren.*

76 *Verdeeling van de vierde Zenuwe by de Haſen in twee ſtammen.*

77 *Den kleynsten, ende dunſten ſtam.*

78 78 *Sijnen tack na de Huyt van buyten de kleynder Elle-pijp tot den Pinck toe.*

79 *Eenen anderen de Spieren in-gelijft.*

80 *Den binnensten stam van de vierde Zenuwe.*

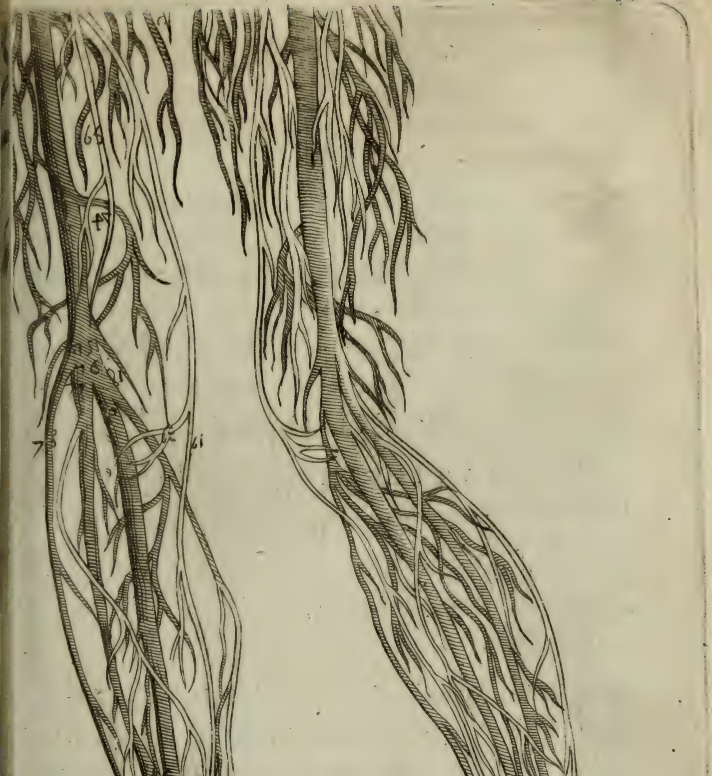
81 81 *Eenen tack door de Spieren van't Been tot in't onderſte van den Voet kruypende.*

82 *Verſameling van den binnenſten, ende buytenſten door uytſpruytſel.*

83 *Verdeeling van den binnenſten ſtam door het onderſte van den Voet.*

84 *Gedeelte van den tack 78 gaende nae het bo-*

venste

65
78
61
78
81

venste van den Voet, ende den kleynsten Tee.

85 *Tack van den binnenstẽ stam ontrent den encklauw.*

86 *Sijnen anderen tack, hem na het bovenste van den Voet begevende.*

NAe dat de voor-genomen Deelen wijdtloopigh beschreven zijn, soo zullen wy nu komen tot haer Gebreken, beginnende, volgens de voor-gestelde ordre, van de gene, die het *Opperhuydeken*, ende *Huyt* meest onderworpen zijn.

Het VII. Capittel.

VERBRANTHEYT

1. van de Son,
2. Ken-teyckenen,
3. Voor-teyckenen,
4. Maniere om voor te komen.
5. Genesinge.

DE Huyt wert door verscheydene Oirsaken bevlackt, waer onder mede de *Son* is, het welck wy *Verbrantheyt* noemen. Ende al en is dit geen groot Gebreck, ofte dat veel hinder bybrengt; soo zullen wy oock, om de Vlacken des Huyts nae malkander te vervolgen, de selvige, als de Slechtste, voor laten gaen.

1. Dese Vlacken werden verweckt, eñ als gebrant door de hitte der Sonne, op de Handen, ende insonderheyt het Aengesicht van de gene, die

die veel in de Son moeten wesen. Het welck meest gebeurt, als op een koude Winter heete Lenten volgen.

2. De *Ken-teyckenen* toonen haer selven, alsoo het geen verdeelde Vlacxkens en zijn, gelijck andere; maer alleen als eene Vlack. De Oirsaeck valt oock licht te weten, uyt het gene voorgegaen is, te weten, als yemant hem lang in de Son onthouden heeft.

3. De *Voor-teyckenen* en vallẽ hier soo aenmerckelick niet, als in andere Gebreken. Want uyt dese Verbrantheyt en is geen gevaer te wachten, ende siet alleen op de schoonheyt, ende verwe, het welck weynigh raeckt de Mans, Boerinnen, eñ andere, die soo nauw niet en sien: maer meerder de teere, ende nauw-keurige Joffrouwen, die dese Vlecke nae haer waerde rekenen.

4. Dese Verbrantheyt wert voor-gekomen, wanneer yemant, die teer van Huyt is, sijn selven wacht veel in de Son te wesen, insonderheyt in de Lenten, ende Honts-dagen, het eene om de veranderinge, die alsdan in de Lucht is, het ander, om de brandende Hitte.

Het Aengesicht magh, voor de gene die sulcx te pas komt, bedeckt werden met *Masques*, ofte Sluyers, de Handen met Hant-schoenen, ende beyde dickwils gewassen met een Uyt-melcking door *Rosen-water* van *soete Amandelen* ende de vier *groote verkoelende Zaden*.

5. Maer al is de Huyt alreede door de Son verbrant, dat vergaet wel metter tijdt van selfs, als men uyt de Son blijft; want alsdan wert van de Nature wederom een ander Op-huydeken gemaeckt. Dan voor de gene, die sulcx te lang, ende moeyelick valt, die konnen, om geen tijdt te verliesen, haer wasschen met *Rosen-water*, daer wat *Canfer* in gesmolten is, ofte daer *bittere Amandelen* in gestooten, ende uyt-geperst zijn. Hier toe streckt *Melck*, insonderheyt *Geyten*, eñ *Eselinnen-melck*, dewelcke de Huyt versachten, suyveren, ende een goede verwe aen-brengen. Van sulcx en was *Poppæa*, de huysvrouw van den keyser *Nero* niet onbewust, dewelcke, waer dat sy oock haer begaf, door een groote dertelheyt, altijt vijf hondert Eselinnen met haer voerden, wasschende niet alleen haer Aengesicht, ende Handen met haer Melck, maer badende in de selve haer geheele Lichaem, om het selve sonder rimpelen, mals, ende wit te houden, gelijck *Plinius* verhaelt in het 11. bouck van sijn Natuyrlicke historye op 't 41. capittel, ende in 't 20. op 't 12. Hier op slaen de Versen van den poëet *Iuvenalis* in sijn 6. Schimp-dicht:

——— Videndaque multo
Pane tumet facies, aut pinguia Poppæana
Spirat, & hinc miseri viscantur labra mariti.

De poëet maeckt daer mede gewagh van Broot, het welck doen ter tijdt mede tot klaerheyt des Aen-

Aengesichts in't gebruyck was. Waer toe *Terwenbroot* best dient, voornamelick met de gemelte *Melck*, ofte *VVit van Ey* gemengt. Hier toe strecken oock de Suyver-makende ofte Af-vegende heel-middelen in't 12. capittel van't 1. bouck beschreven.

Het VIII. Capittel.

Verbrantheyt van het Vyer, ende andere brandende Oirsaken.

1. *Haer Trappen, ende Verscheydenheyt,*
2. *Ken-teyckenen,*
3. *Voor-teyckenen.*
4. *Genesinge,*
5. *wanneer de Verbrantheyt VVeynigh,*
6. *Swaerder, ende*
7. *Alder-swaerst is.*

1.

GElijck, als wy geseyt hebben, de Verbrantheyt van de Son, weynigh swarigheyt heeft, soo geeft die van 't Vyer meerder sorge. Doch niet allegader even-veel. Want sy gaet op drie-derley Trappen. Somtijts isser alleen Brant met Pijn in't verbrande Deel, ende indien den selven niet terstont geholpen en wert, soo scheyt het Opper-huydeken van de rechte Huyt, ende daer komen Blaesjens op, vol klaer Water. Somtijts verheft haer terstont, ende op staende voet een

Blaes, de Huyt wert verbrant, verdrooght, ende in-getrocken, ſonder even-wel tot een Korſt te verharden. Somtijdts wert de Huyt, met het onder-leggende vleyſch tot een Korſt verbrandt, eñ verdrooght; de Huyt is bruynachtigh, verlieſt wat van't gevoelen, ende, als de Korſt af valt, ſoo laetſe een diepe Swering. Want het Vyer doet van een ſcheyden, ende verweckt Pijn; ende om dat de Vochtigheyt in de Huyt door de kracht van 't Vyer zouckt uyt te vliegen, eñ door de vaſtigheyt van 't Opper-huydeken tegen-gehouden wert, ſoo heft ſy 't ſelve op, ende verweckt Blaeſjens. Somtijts blijfter oock door de kracht van't Vyer wat Vochtigheyt in 't Deel, waer van de Huyt in-getrocken wert. Somtijts gebeurt het, dat die Vochtigheyt t'eenemael vervlieght, ende verdrooght. Het welck by-komt van wegen de verſcheydenheyt van 't gene den Brant maeckt. Want Water en Brant ſoo veel niet, ende 't ſelve oock meerder ofte minder, nae dat het meerder, ofte minder Hitte heeft. Daer en komt mede geen grooten Brant van Stoppels, Stroo, ofte diergelijcke, het en ware den ſelvẽ lange duerde. Meerder kracht geven Olye, Vet, Peck, Teer, Vernis, Honigh, Waſch. Noch heviger branden geſmolten Loot, ofte Tin, gloeyend Yſer, Vyer van Buſ-kruyt, ofte van den Blicxem. Want hoe het Vyer in een vaſter lichaem is, ende langer brant, hoe het meerder kracht doet, ende in te-

gen-

gendeel, wanneer het in een ydel lichaem is, dan verspreyt sijn kracht, ende en kan niet veel brant maken, te weten, als het mede niet lang en duyrt.

2. Uyt het gene nu geseyt is, staet de Verbrantheyt, met haer onderscheyt wel te kennen. Want wetende de voorgaende Oirsaken, ende siende de geschroeyde Huyt, soo en heeft men anders geen *Ken-teyckenen* van doen.

3. Wat de *Voor-teyckenen* belangt: De Verbrantheyt heeft meerder, ofte minder gevaer, na dat sy veel, ofte weynigh is, ende oock na de Deelen. Hoe het Lichaem suyverder is, ende de Verbrantheyt minder, hoe sy eerder kan genesen werden. Heeft oock minder gevaer, wanneer maer een Deel gebrant is, dan alsser vele, ofte het geheele Lichaem brant, ende dat oock den Brant diep in-gaet. Want dewijl de Vaten daer van toe-sengen, ende sluyten, soo en konnen daer door het Bloet eñ de Geesten niet toe-vloeyen, waer op het Kout vyer, ende dickwils de Doot selve komt te volgen. Sulcx heb ick gesien in een Opper-brouwer, die het siedende Bier, uyt de opspringende Kuyp over 't lijf kreegh, ende 't selve bestorf. Hier van hebben wy oock een aenmerckens weerdigh exempel in de Fransche historyen van koning *Karel de* VI. die in 't jaer 1392. mede wilde wesen in een Mommerye van Wilde-mans, aen-gestelt by ses Edel-luyden, gekleet in fijn linden, van buyten vol wol vast gemaeckt met peck,

ſoo konſtigh, dat ſy al ſchenen naeckte Wilden te weſen. De Koning mede ſoo toe-gemaeckt zijnde, leyde deſe ſes aen malkandere gebonden, als ſlaven, in de ſael, daer al de Prinçen, ende Prinçeſſen vergadert ſaten: maer ſy en waren daer nauwlicx binnen, ofte het vyer van de toortſchen rocht in haer kleederen, het welck terſtont ſoo voort-ginck, datter twee op de plaetſch doot bleven, twee andere leefden maer twee dagen daer nae, een loſch rakende, ſprong in 't water, de Koning werde behouden door de Hertoginne van Berry, die hem ſtolpte onder haren ruymen tabbaert.

4. Om te komen tot de *Geneſinge*. Al is't eenen regel in de Geneeſ-konſte, dat alles verdreven wert door ſijn tegen-ſtrijdende, ſoo en moet ſulcx niet altijt van het Gebreck verſtaen werdẽ, maer oock van wegen de Oirſaeck. Ende daerom is het een miſ-verſtant van ſommige, die meenen datter in de Verbrantheyt maer een veranderinge en is, waer door een Heete hoedanigheyt het Deel zoude mede-gedeelt weſen, ende derhalven 't ſelve met Verkoelende middelen willen uytbluſſchen; daer nochtans eenige kleyne ſtucxkens van het Vyer het gebrande Deel in-gedruckt werden, dewelcke vereyſchen uyt-getrocken te weſen. Ende men bevint door de Ervarentheyt, dat Koude dingen de Verbrantheyt niet en geneſen: maer de Vyerige af-ſetſels in houden, ende

daer

daer door Pijn, Onstekinge, ja het Kout vyer verwecken; ofte ten minsten het genesen dapper ten achteren setten.

Hier van is eē exempel by *Hildanus 5. Centur. 78.* van een jonge dochter, die met haer slincker voet in't heet water gevallen was, ende door het opleggen van verkoelende, ende seer verdroogende middelen, de voet, ende 't geheele been uyttermaten seer swol, blijvende aen den buyten enckel (niet tegenstaende alles, dat daer toe van buyten, ende binnen gebruyckt werde) een Sweringe den tijt van vier jarē, tot dat hy, met een goet Geneesmeester, daer over komende, de selvige bevonden een Rijcxdaler groot, met verheven, ongelijcke, ende harde Kanten: het Lidt mede (om dat de stoffe van die koude Middelen daer in gedruckt, ende verhart was) soo stijf, dat sy het nauwlicx bewegen, ofte gaen en konde. Hier is, na ontlastinge van 't Lichaem, *Precipitaet* met plocksel op de Sweringe geleyt. De Voet, ende alles wat verhardt was, werde gestreken met een Salfken van *Capoenen vet*, *Olye van witte Lelyen*, ende *Pierwormen*: ende dan daer om-geslagen een Pap van *Boonen-meel* 2 onçen, Poeyer van *Heemst-wortel*, van *wilde VVijngaert*, van *Fenugrieck-saet*, elcx 1 loot, van *roode Rosen*, *Granaet-bloemen*, *Myrtus-saet*, elcx een vierendeel loot, *Mastick*, *witte VVieroock*, elcx een half loot, *Saffraen* een half vierendeel loot, Met het af-sietsel van Heemst-wortel, eñ Fenu-

grieck tot een Pap gekoockt. Nae eenige dagen isser eē *Fontanel* onder de knye, recht over de Sweringe geset, om de toe-vloeyende Vochtigheden te onder-scheppen; die daerom oock soo lange open gehouden is, tot dat het Deel, door het langdurigh gebreck, verswackt zijnde, genoegh versterckt was. Doch als hier door de harde kanten niet en konden versacht werden, soo zijn die met een *Cautery* verteert, ende daer op geleyt een *Digestijf*, bestaende uyt *Nieuw wasch* 1 scrupel, *Hars*, *Gummi Elemi*, *Terebinthijn*, van elcx 1 loot, Poeyer van *Mastick*, *witte VVieroock*, van elcx 2 scrupels, Met een *Doyer van een Ey*, een weynigh *Olye van Doyers*, ende voorts met *Olye van Rosen*, ende *van soete Amandelen* gemengt tot een Salfken. De verhaelde Pap is ontrent eē maent na malkander op-geleyt, eñ de *Precipitaet* tot het laetste van de Heelinge in-gestroeyt. Na het gebruyck van de Pap, is rontsom het gewricht van den voet geslagen, de volgende Plaester: N. *Empl. de Mucilaginibus* 4 onçen, *Gum. Ammoniacum*, 1 loot, *VVasch* 1 once, *Saffraen* een half vierendeel loot, *Quick-silver uyt-geblust*, 5 loot. Te samen gemengt, ende op een dun leder gestreken. Maer soo dickwils alsser Puystkens door de Plaester quamen, werde de selve af-genomen, ende ondertusschen een verdroogende salve gebesight, gelijck van *Ceruys*, ende dan wederom de Plaester, tot dat de Puystkens wederom uyt-braken. Eñ op die manie-

nière is de verharde ſtoffe, nu genoegh verſacht zijnde, allencxkens verdreven. Het been werde van de Teen tot de Knye toe bewonden met een Swachtel, gedoopt in het volgende Af-ſietſel, N. *VVael-wortel*, *VVortel van Herts-tonge*, *Tormentille*, van elcx 1 onçe, *Betonye*, *Velt-cypres*, *Alßen*, *Salye*, *Roſmarin*, *Sleutel-bloemen*, van elcx 1 hant vol, *Roſen* 2 hant vol, Gekoockt in een ſtoop Water, ende daer by gedaen *Zout* 1 onçe. De Swachtel is van beginſel tot het laetſte van de Geneſinge, daer in nat gemaeckt, op-geleyt. Ende hier door is geluckelick geheelt, deſe langh-duyrige Sweringe; dewelcke aldus door koude middelen, in Verbrantheyt gebruyckt, verargert was.

De eerſte ſorge moet dan in de Verbrantheyt weſen om den Brant uyt te trecken. Ende, gelijck de Verkoude deelẽ niet wel geneſen en werden, indien men de ſelvige tegen het Vyer hout, ofte in werm Water ſteeckt, alſoo daer door hevige Pijn, jae dickwils het kout Vyer verweckt wert: maer indien men de ſelve eerſt met Snee wrijft, ofte in kout Water douwt, de Kouw uytgetrockẽ wert: op de ſelfde maniere zal men den Brant met verwermende middelen uyt-trecken, het welck ſy doen door gelijckheyt, die ſy met malkanderen hebben, te weten, dat het uytwendigh Vyer het inwendigh of 't verbrande na buyten treckt, gelijck *Ambr. Paré* wel ſeyt, ende ſelfs onſe Vrouwen wel weten, dat als de kinderẽ een

hant, ofte vinger verbrant hebben, het lidt niet in kout Water en steken, maer houden het tegen 't Vyer.

5. Derhalven wanneer de Verbrantheyt weynigh om 't lijf heeft, dan moet men in alle manieren toe sien, datter geen Blaren op en komen. Want als dat belet wert, dan is het aen-gebrande terstont geheel bevrijt. Dit dient ten eersten in't werck gestelt, ende het gebrande lidt, nae sijne gelegentheyt, ofte een weynigh tegen 't Vyer gehouden, ofte in werm Water gesteken, ofte door het selfde met een spongye, ofte wollen lap gestooft, om alsoo door de wermte den Brandt uyt te trecken; ofte ten eerstẽ een douck met een Stoving van *Veyl*, in *Bier* gekoockt, ofte *VVater*, daer *levende Kalck* in uyt-geblust is, om het selfde geslagen; ende dan daer op geleyt *Ajuyn* met *Zout* gestampt; ofte men zal nemẽ *Ajuyn* ander-half onçe, *Zout, Spaensche Zeep,* van elcx 1 loot, In een vijsel, met *Olye van Rosen*, tot een Salfken gemengt. De gemelte *Paré* gebruyckten een Salfken van een pont *Speck* in kleyne stucxkens gesneden, ende in *Rosen-water* gesmolten, ende dan door-gedaen, ende gewasschen met *VVeeghbre-water*, daer dan by gemengt drie *Doren van versche Eyeren*. *Amatus* verheft seer een ander Salfken van Speck, dat hy seyt van een Indiaensch meester bekomen te hebben. Men zal nemen *Laurier-bladeren*, ende laten op de selfde heet-gesmolten *Speck* soo lang

druy-

druypen, tot dat de Bladeren in assche vergaen zijn. Met die Assche, onder de Vettigheyt alsoo gemengt, tweemael daeghs het gebrande Deel gestreken, geneest binnẽ drie dagen. Men magh, gelijck *Valescus* doet, eenige riemen Speck tusschen Laurier-bladeren aen een Spit steken, ende voor het vyer laten braden, ende het druypende Vet gebruycken. *Ferrarius* schrijft hem seer wel bevonden te hebben met het volgende. N. *VVit van 2 Eyeren*, 2 onçen *Olye van Rosen*, 1 onçe *Rosenwater*, wel onder malkanderen geslagen, ende daer in een fijn doucxken nat gemaeckt, op het Verbrande deel geleyt, ende niet af-genomen, tot dat het genesen is, maer alle daeghs drie vier mael met het selfde nat gebet. Dan na den vierden dagh zal men in plaetsche van't Wit *2 Doyeren* nemen, ende dat soo vervolgen, tot dat men verneemt het groeyen van een nieuw op-huydeken, ende daer het selve openbaert, het doucxken allencxkens af-snijden, tot dat het geheel wech is. Maer in alle Salven, die wy hier toe gebruycken, dient daer op gelet, datse niet vast en klevẽ, maer lichtelick af-genomen konnen werden; want het anders pijnlick valt. De Bleynen en dienen niet terstont door-gestekẽ, om dat, de Huyt ontbloot zijnde, pijn maeckt, ende langhsamer geheelt wert. Maer moeten eerst op den derden dagh, wanneer het Op-vellekẽ weder begint te groeyẽ, geopent werden: het welck oock niet langer en

dient

dient uyt-gestelt,op dat de Vochtigheyt, die daer in is, geen meerder scherpigheyt en krijge, ende de Huyt door-eet.

6. Dan indien de Verbrantheyt soo swaer is, datter niet alleen Bleynen opgeheven zijn, maer de Huyt oock verbrant, verdrooght, ende in-getrocken is, dan en is't niet genoegh, alleen Heel-middelen te gebruycken die den Brant uyt trecken, maer men moeter op leggen 't gene de verdrooghde Huyt kan versachten. Daerom dienen terstont alle de Bleynen door-gesneden, om de heete, ende scherpe Vochtigheyt te doen uyt-vloeyen, ende dan op de Verbrande plaets geleyt een Salfken van *Ongezoute Boter*, *Hoender-vet*, van elcx 1 once, *Olye van witte Lelyen*, *van Doyeren*, *Nieuw wasch*, van elcx 1 loot, *Saffraen* 1 scrupel, *Slijm van Que-kernen* met *Rosen-water* uyt-getrocken, 1 once. Het Lidt selve moet daer nae bewonden werden met een doeck in *Oxycratum* nat gemaeckt, om de pijn te stillen, ende het toe-vloeyen te beletten.

7. Indien ten laetsten de Huyt niet alleen wat verdrooght, maer al de natuyrlicke Vochtigheyt daer in verteert, ende de in-geboren Wermte vervlogen is, jae het Vleysch selve met de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen verbrandt is, soo datter seer te vreesen staet voor het kout Vyer; dan dienen ten eersten alle de Bleynen, en Puysjens door-gesneden te werden, ende de Waterig-

heyt

heyt op-gedrooght. Daer na moet gelet zijn, dat de *Escare*, ofte Korſte, den eerſten, ofte tweeden dagh ſcheyt; ofte, indiē ſulcx niet en kan geſchieden, zal men het Deel op veel plaetſchen ſcherven,om de Vochtigheyt uytkomſt,ende de Heelmiddelen toekomſt te geven. Ende dan zal men daer terſtont op leggen het laetſt-verhaelde Salfken. Andere Heel-middelen zijn te ſien in't laetſte Capittel van het eerſte Bouck.

Het IX. Capittel.

1. *Sproeten*,
2. *Haer Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*.

1.

OP het Opper-huydeken vertoonen haer de *Sproeten*, inſonderheyt in de Somer-tijdt, waerom ſy in Duytſlandt *Sommer-ſproßen*, ende *Sommer-flecken* genoemt werden. Het zijn Vlecxkens, die over de Huyt ſchijnen als geſaeyt, ofte met droppen geleckt te zijn, Bruynachtigh van verwe, het dorre loof niet ongelijck (waerom ſy by de gemelte Duytſchen den naem oock voeren van *Laub-flecken*) ſonder eenige Pijn, ofte Moeyelickheyt.

2. De Sproeten ſpruyten uyt verbrant Bloet, als

als het ſelve in't Op-huydeken eerſt op-gehoudẽ, ende daer na langſaem uyt-gelaten wert. Derhalven helpt hier ſeer veel toe, Vaſtigheyt van de Huyt. Ende dit is de oirſaeck, dat de Koonen, ofte Wangen, daer minder mede gequelt zijn, om dat ſy door haer loſch ende open weſen, de verbrande Dampen, die ſy ontfangen, terſtont wederom uyt-waſemen; daer ſy in't Voor-hooft, alwaer de Huyt meerder geſloten is, langer beſloten blijven, eñ in het ſelve daerom oock meerder Sproeten voort-brengen. Sulcx zijn meeſt onderhavigh, die overvloet van grove, ende gebrande Gal hebben; als in't ſcheyden van Gallige ſieckten, ende in Swangere vrouwen, ofte oock in Vrijſters, door het op-houden van de Stonden; in ſommige van het Speen, waer door het ſwaermoedigh Bloet is gewoon ontlaſt te werden. Sy werden noch daer-en-bovẽ veroirſaeckt door byſonder gebreck van de Huyt, waer door haer voedſel, al is het ſuyver ende goet, bedorvẽ wert, ende een ander verwe aen-treckt. Want de Huyt, van buyten beſmet zijnde, bederft, ende beſmet oock haer eygen voedſel, 't welck dan, onder andere Vlacken, mede tot Sproeten uyt-dijt.

3. De *Ken-teyckenen* zijn uyt de Beſchrijvinge, jae genoegh door het Geſicht te kennen. Komen meeſt in't Aengeſicht, Hals, ende Handen, als deelen, die voor de Lucht bloot ſtaen.

Wat de Ken-teyckenẽ van de Oirſaken belangt.

Wan-

Wanneer ſy komen, door het uyt-drijven van de Nature, ſulcx geſchiet met verlichting van de Sieckte, ende dat de Koortſche op hout. Ende als de Vochtigheyt niet heel ſcherp en is, dan en valter geen juckte ofte pijn, gelijck het anders wel doet. Dat de Stonden verhindert zijn, kan men uyt haer eygen vertoogh onder-recht zijn. Wanneer de Dampē, van eenige quaet-aerdige Vochtigheyt uyt-gedreven werden, dan werden ſy gemeenlick met eenigh quaet gevolgh vergeſeltſchapt, gelijck Juckte, Pijn, Onluſtigheyt, ende diergelijcke.

4. Sommige Sproeten komen in de Somer, ende vergaen wederom in dē Winter. Andere blijvē altijt, doch ſonder het minſte gevaer te dreygen.

5. Daerom ſeyt *Celſus* niet qualick in ſijn ſeſte bouck, op het 5. capittel, dat het by-na malligheyt is, de ſelve te willen geneſen. Even-wel zullen wy voor de nauw-keurige eenige Middelen kortelick beſchrijven. Hier toe dienen *VVater* van *Speen-kruyt*, van *Boonen-bloeſſem*, van *Vlier*, met een weynigh *Canfer* in *Brandewijn* geſmolten; als mede *VVater* uyt *Slecken* getrocken, alle met *Spaenſche Zeep*, ofte *Honigh* gemengt. De *Vochtigheyt*, die uyt *gebraden Eyeren* ſtoomt. *Olye* van *Eyeren*, ofte *VVijn-Steen.* Met het laetſte twee drie mael daeghs geſtreken, ende met het eerſte dickwils gewaſſchen. De andere Heel-middelen, daer toe dienende, zijn hier voor te ſien in't 7. capittel;

en-

ende de verder aen-wijsinge.

Hier en zoude nu de *Maselen,* als mede Vlacken zijnde, niet qualick volgen; dan om dat sy de selfde stoffe hebben met de Kinder-pocken, soo zullen wy beyde onder de Zeerẽ daer na verhandelẽ.

Het X. Capittel.

1. GESVVEL *in't gemeen,*
2. *Oirsaken, ende Onderscheyt,*
3. *Oirspronck, ende VVegen van de Vochtigheden, die de Geswellen veroirsaken.*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Genesinge,*
7. *Door Verdwijnen,*
8. *Door Versweren, ende Openen.*

VVY hebben by-gebracht de Gebreken, die haer even, ende sonder verheffen in het Opper-huydeken vertoonen, ende zullen nu komẽ tot de gene, die de Huyt, ende d'onderleggende Spieren op doen Swellen, ende Sweren.

1. Geswel, ofte Swellinge is een gebreck, waer in de Deelen onses Lichaems van haer natuyrlick Wesen, ende Gedaente af-wijcken, door Toe-vloeying, ofte Vergadering van eenige Stoffe, die haer doet op-swellen.

2. De naeste *Oirsaeck* van een Geswel is 't gene, dat het Deel doet verheffen, ende opswel-

ſwellen. Het welck alſoo het driederhande is, te weten Vochtigheyt, Wint, ende vaſte Stoffe; ſoo wert het voornaemſte Onderſcheyt van de Geſwellen genomen van de naeſte Oirſaeck.

Voor eerſt, beſtaẽ de Geſwellen uyt de Vochtigheden, te weten Bloedt, Gal, Slijm, ende ſwarte Gal, ſwart Bloedt, ende Water. Ten tweeden Winden in eenigh Deel beſloten, doen de ſelvige ſpannen, ende op-ſwellen. Welcke Geſwellen wy volgens de Grieckſche, ende Latijnſche benaminge zouden mogen heeten Opblaſingen. Ten derden, daer is ſomtijdts yet Vleyſighs, Vlieſigh, Beenigh, ofte diergelijcke, dat in eenigh Deel komt te waſſen, ende Geſwel veroirſaken; maer alſoo die dingen uyt Vochtigheden haren oirſpronck trecken: ſoo zullen wy ſoodanige Geſwellen met de eerſte vervougen, ende houdẽ voor de derde ſoorte van Geſwellen; te weten, als de vaſte Deelen uyt haer plaets in een andere ſchieten, ende die doen op-geven.

De gemeenſte Geſwellen komen uyt de vier Vochtigheden die in't Bloedt zijn; andere uyt Water, Wint, ende uyt-reckende Deelen. Uyt het Bloet onſtaet het *Phlegmone*, ofte *Bloet-geſwel, Vleyſigen Aen-was, Vleyſige breuck*, eñ *Swaer-lijvigheyt.* Uyt Gal, de *Roos*, *Springent vyer, Haer-worm,* &c. Uyt Slijm, *Oedema*, ofte *kout Geſwel*; Uyt ſwart Bloet, *Scirrhus,* ofte *hart Geſwel*; Uyt ſwarte Gal, *Kancker*; Uyt Water, *VVater-hooft, VVater-breuck*, &c.

Maer men vint groot onderſcheyt in de Geſwellen, die van Waterige vochtigheyt komen, door dien datter dickwils Weyachtige, Zoute, ende Gallige vochtigheyt onder gemengt is, ende daer van ſpruyt *Haer-worm*, *Schorſt*, *quaet Zeer*, &c.

De Geſwellen die uyt Vochtigheden voortkomen, maken mede noch tweederley Onderſcheyt.

Voor eerſt, dat ſy niet alle van een alleen, maer van vermengde groeyen, te weten, van Slijm, maer 't welck Gal, ofte ſwart Bloet by hem heeft, ſoo dat de naeſte oirſaeck eygentlick geẽ eenderhande Vochtigheyt en is: maer een mengel-moes van verſcheyde.

Ten tweeden, dat die Stoffe ſomtijdts in een Vlieſch beſloten leyt. Sulcke Geſwellen zijn, *Krop-ſweren,* ofte *Konings-Zeer, Meliceris,* een zwere met etter als honich; *Steatoma*, een *Speck-apoſteunye*, *Atheroma*, een *Pap-apoſteunye*, &c.

Van de Vochtigheden, die in een ander weſen verandert zijn, groeyen *Polypus*, een vleyſigen Aen-was in den Neus, het *vleyſigh Scheurſel, Ranula* onder de tong, Wratten, &c.

Daer zijn noch geſwellen die uyt Quaet-aerdige vochtigheden beſtaen, als *Kinder-pocken*, *Maſelen*, *Melaetſheyt*, *Peſt-kole*, *Klap-oir*, &c.

Van de Winden komen de *Op-blaſinge*, ende alderhande *winderige Geſwellen*.

Van vaſte Deelen uyt haer plaets ſchietende komt

komt het *Scheurſel* in't Gemacht, ende in den Navel, als den Derm, ofte 't Net daer in ſchiet; *Varix,* Kramp-ader, *Aneuriſma*, ofte uyt-gereckte Slagh-ader.

De Beenderen van haer plaetſche gedrongen werdende, ſchieten met een Geſwel uyt, in't Griecx *Exoſtoſis* genoemt; ende als de Wervel-beenderen van den Rug uyt-wijcken, dat maeckt een *Bult*.

De gemeenſte Geſwellen beſtaē uyt de Vochtigheden, waerom wy van de ſelvige eerſt zullen handelen. De naeſte Oirſaeck van ſoodanigen Geſwel is een Vochtigheyt, die eenigh deel onnatuyrlick doet op-ſwellen. Welcke Vochtigheyt, alſoo ſy gemeenlick in eenige Hoedanigheyt uyt-ſteeckt, te weten, in Hitte, Koude, Vochtigheyt, ofte Drooghte, ſoo deelt ſy die hoedanigheyt het deel mede, dat anders gematight zijnde, daer door ongematight wert; het welck veroorſaeckt, datter een Ongematigheyt haer met het Geſwel vermengt.

3. De Vochtigheyt, die de Swelling maeckt, wert of allencxkens in het Deel vergadert, ofte vloeyt daer ſevens in.

De langſame Vergaderinge gebeurt voor eerſt, ende inſonderheyt door eenigh Gebreck, datter in't Deel is, te weten, als het te Swack is, om ſijn Voedtſel nae behooren te verteren, ende te veel overſchot maeckt, ofte dat het ſijn Overſchot

niet wel en kan quijt werden; het welck wederom geschiet, ofte door Swackigheyt, ofte dat den Door-tocht niet vry en is.

Ten anderen, wert de Vochtigheyt allencxkens vergadert in ſeker Deel, als het Voedtſel ſelver quaet is; waer door ſoo veel overſchot gemaeckt wert, dat de uyt-drijvende kracht 't ſelve niet en kan af-ſetten, ofte ſoo dick is, dat de Nature het niet en kan quijt maken. De Swackigheyt van de kracht beſtaet uyt Ongematigheyt der Deelen, ende verſwacking van de natuyrlicke Wermte. De Door-tochten werden verſtopt door veel ende dicke Vochtigheden; werdẽ toegetrocken door Kouw. Ende Spijſe van quade Gijl, maeckt datter veel Overtolligheyt groeyt.

De Vochtigheyt komt op eenigh Deel te vloeyen (het welck de meeſte oirſaeck van Geſwellen is) ofte van het Deel ſelfs getrocken, ofte van een ander daer nae toe geſonden. Het Trecken geſchiet voor eerſt door Hitte, 't zy dat die gekomen is van ſtercke Beweginge, de Son, Vyer, ofte ſcherpe Geneeſ-middelen. Want door die Oirſaken de Deelen verhit zijnde, trecken uyt het vordere Lichaem de Vochtigheden nae haer toe, ſelver oock al iſſer geen overvloet: doch ſoo veel te meerder, alſſer overvloet is.

Ten anderẽ werden door na-treckẽ van Vochtigheden, noch uyt Pijn, Geſwellen verweckt. De Pijn treckt na haer, niet uyt haer ſelven, maer

uyt

uyt wat anders, te weten om drie Oirsaken. 1. Om dat de Nature, dewijlse een pijnigh Deel zouckt te hulpe te komen, daer nae toe sent met kracht ende overvloedigh Bloedt ende Geesten, ende alsoo het Deel te seer vervult. 2. Het Pijnige deel wert van die Overvloet, door de Nature daer gesonden, verhit; waer door het daer na, van wegen de Hitte, te meerder treckt. 3. De Pijne, verswackt de Leden. Nu de Leden verswackt zijnde, al is't datse niet en trecken, soo ontfangen sy dapper, ende konnen niet wederstaen, ofte tegen-houden, 't gene datter van alle wegen in-vloeyt.

Ten anderẽ bestaet een Geswel uyt Sinckinge, wanneer eenige Vochtigheden uyt het een Deel in't ander over-gesondẽ werden, al is't datter geen trecking en is. Want alsoo elck Deel niet alleen en heeft een kracht van na hem te treckẽ dat hem aengenaem is: maer oock een kracht, om 't gene overigh, ofte tegen is, van hem te stooten; soo is't, dat een sterck Deel, door Overvloet, ofte Hoedanigheyt der Vochtigheden, overlast, ende geprickelt zijnde, 't gene dat hem onnut is, ofte moeylick valt, na een swacker uyt-smijt. In het welcke indien het niet en verteert, ofte uyt en waessemt, wert wederom nae andere gesonden, die noch swacker zijn, tot dat het ten laetsten komt tot het swackste, 't welck hem van de ontfangene Vochtigheden niet en kan ontlasten; al-

waer ſy dan blijvende, als op-gepropt, by een ſte-ken, ende allencxkens vermeerderen. Even-eens, gelijck men ſiet, dat de Schollen-Ys, als ſy in haer drijven geſteut werden, ende ergens te-gen ſteken, op malkander ſchuyven, ende alſoo een hooghte maken.

Om dan een Swelling te veroirſakẽ door Over-ſendẽ, daer toe wert vereyſcht een ſtercker Deel dat ſent, een ſwacker dat ontfangt, ende Wegen, door de welcke die Vochtighedẽ harẽ loop nemẽ.

De Deelen ſenden over, als de ſtercke kracht geprickelt wert, door de menighte, ofte hoeda-nigheyt der Vochtigheden tot uyt-ſtooten. Want indien de Nature niet geprickelt en werde, ſy en zoude haer niet ſtellen om uyt te ſtooten, ende by aldien ſy niet ſterck en was, ſoo en zoude ſy niet konnen uyt-ſtooten. Waer toe oock helpen uyt-wendige Oirſaken, die het vloeyen verwecken; te weten, ſoo Hitte, die de Vochtigheden doet ſmelten, ende driftigh maeckt; als Kouw, die met toe-trecken de ſelve neder-druckt; gelijck in de *Sinckingen* breeder is aen-geweſen.

De Vochtighedẽ, die elders van daen vloeyẽ, werden ontfangen van de Swacke ende de Ge-reetſte deelen. Want de Sterckſte ſenden altijt, dat ſy over hebben, nae de Swackſte.

Swacke deelen werden hier verſtaen, die ofte van Naturen, ofte daer nae eenigh Gebreck ge-kregen hebben, ofte van beginſel ſoo geſchapen zijn,

zijn, datſe lichtelick het Overſchot van andere Deelen konnen ontfangē, gelijck daer is de Huyt, ende de Klieren, die loſch ende ydel zijn. Want de Nature, om voorname eñ edele Deelen voor Ongeval te beſchermen, heeft in't menſchelicke Lichaem eenige ſwacke geſtelt, in de welcke de voorname Deelen, wanneer ſy met Vochtigheden overladen zijn, haer konnen ontlaſten. Hier van loſt het Herte haer Overtolligheyt onder de Oxelen, de Herſſenen achter de Ooren, ende de Lever in de Lieſſen: alle de Deelē, eñ Leden haer drooge, ende vochtige Vuyligheyt door de Huyt.

De Gereetſte deelen, om de Sinckingen te ontfangen, zijn de gene, die aen de uyt-gevende Deelen vaſt zijn, ende de Wegen, waer door de Vochtigheden vallen, wijdt open hebben, ende de gene, daerſe wederom uyt zouden moeten, nauw ofte geen; ofte oock dat ſy leegh ſtaen, ende onder de gene, die toe-ſenden.

De Wegen, door de welcke de Sinckingē vallen, zijn ofte verholen, ofte openbaer. Want alſoo ons Lichaem, gelijck *Hippocrates* wel ſeydt, door-vloeyigh is, ſoo loopen ſy oock van't een Deel in't ander, door verhole Wegen. Aldus ſackt in de Water-ſuchtige het Water uyt den Buyck door heymelicke Wegen in't Gemacht, ende de Beenen. Maer meeſtendeel loopen de Vochtigheden, die geſwellen veroirſaken, door open Wegē, als daer zijn Aderen eñ Slagh-aderē.

Wat belangt het Onderſcheyt van de Geſwellen, dat hebben wy geſeyt genomen te werden van de Vochtigheden, die de ſelve veroirſaken: eñ dat ſommige ſuyver, ſommige gemengt zijn.

4. Om nu te komen tot de *Ken-teyckenen*: Ofte eenigh Geſwel onſtaet van datter een Deel, ontledet, ofte uyt ſijn plaetſch is, ſtaet licht te kennen; ende ſulcx niet zijnde, ſoo magh men wel beſluyten, dat de Verheving van Vochtigheden voort-komt. Nu ofte het door Vergadering, ofte In-vloeyen gegroeyt is, wert aldus onderſcheyden. 'T geen door Vergadering komt, groeyt langſaem ende allencxkens, ende en beſlaet ſoo grooten plaetſch niet, ende daer en is geen oirſaeck noch teycken van Sinckinge voor gegaen. Maer als het Geſwel door Sinckingẽ veroirſaeckt is, dan zijnder geheel ander Teyckenen. Ende alſſer in't Geſwollen deel geen Pijn, noch Hitte voor-gegaen en is, ſulcx beduyt, dat de Sinckinge toe-geſonden, maer niet getrocken en is; gelijck in tegendeel voorgaende Pijn, ende Hitte van't Deel, te kennen geven, dat de Sinckinge daer in getrocken is.

Wat de Teyckenen aengaet van de vier *Tijden*, die in de Sieckten, eñ Gebreken, ſtaen aẽ te mercken: Het Geſwel is in't *Begin*, als het Deel eerſt begint te ſpannen; In ſijn *Toe-nemen*, als het hem merckelick op-geeft, ende dat de Toe-vallen, die elck Geſwel volgen, vermeerderen. *Stil-ſtant* is,

als

als het Geſwel, ende de Toe-vallẽ op't hooghſte zijn; *Af-gang*, als de hooghte van't Geſwel, ende de Toe-vallen af-nemen.

5. Wy komẽ tot de *Voor-teyckenẽ.* Eñ voor eerſt, wat de ſelvige in't gemeen aengaet: Van wegen de plaets zijn de Innerlicke Geſwellen gevaerlicker, als de Uytwendige, ende meer of min na de weerdigheyt, ende 't gebruyck van het Deel. Hoe het Geſwel grooter is, de Ongematigheyt, daer by gevought zijnde, heviger, ende de Vochtigheyt, die't Geſwel maeckt, arger, ſoo veel te ſwaerder valt het om te geneſen; maer hoe de Vochtigheyt, die 't Geſwel veroirſaeckt, ſachter is, hoe het lichter, ende beter te helpen is. Doch alder lichtſt verdwijnen de windige Geſwellen. Alle Geſwellen, die uyt Vochtigheyt beſtaen, indienſe niet te rug en ſchieten, 't zy van ſelfs, ofte door Middelen, eyndigen op vierderley manierẽ, te weten door ongevoeligh Uyt-waeſſemen, door Verſweren, als de Vochtigheyt, die de Swelling maeckt, tot Etter gebracht wert, door Bederving, als de Gematigheyt van het Deel, ende d'ingeboren Wermte van de quade Vochtigheyt overwonnen, ende bedorven wert, ende door Verharding, als de Vochtigheyt in't Geſwel verſtijft, ende verhardt.

Sachte Swellingen zijn goet, Rauwe quaet, ſchrijft *Hippocrates* in de 67. Kort-bondige ſpreucke van't 5. bouck. *Sachte Swellingen*, dat is, die mede ge-

ven, ende neder ſacken, om dat het Bloet, ofte de gemengde Vochtigheyt, gekoockt, ende verſworen zijnde, verdunt is, *zijn goet*, als een teycken, dat de Nature ſterck, ende de quade Stoffe daer door in een betere verandert is. *Rauwe* (ſeyt hy) dat is Harde (de makende Oirſaeck genomen voor het gemaeckte) *zijn quaet.* Want Harde beteyckenen, dat de Stoffe noch rauw is, ende in ſommige Gebreken, als Cancker, niet verſacht, noch gekoockt en kan werden. Eenige Klapooren, die Sacht zijn, laten haer lichtelick doen verdwijnen: maer de Harde hebben gevolgh van de Pocken.

De Teyckenen, dat een Geſwel hem tot Sweren ſtelt, zijn Pijn, ende Klopping in't geſwollen Deel, ende daer by de Koortſche, gelijck terſtont breeder, volgens de Kort-bondige Spreucke van *Hippocrates*, zal verklaert werden. Als eenigh Geſwel, het zy van buyten, ofte van binnen, door-breeckt, daer op volght gemeenlick Qualickheyt, ofte Flauwte, om dat met de Etter oock de natuyrlicke Wermte, ende Geeſten uyt-berſten, ende vervliegen. Sulcx geſchiet van buyten alleen, wanneer dat de Etter in groote menighte gelooſt wert. Maer de Geſwellen, die van binnen door-breken, al en zijn ſy ſoo groot niet, in wat Deel, dat de Etter valt, verweckt ſeer quade Toe-vallen, Schudden, Walgen, Braken, Flauwigheyt, Suyſſeling. Ende deſe al te ſamen, ofte ſom-

ſommige in't Byſonder, nae den aert, ende menichte van de Etter, ende de weerdigheyt van het Deel, daer hy door-breeckt. Ontrent de Zenuwen, ende Zenuw-achtige deelen, maeckt hy Schudden, ende Beven; by de Maegh, Walgen ende Braken; by de Krop van de ſelve, ofte ontrent het Herte, Flauwigheyt, Beſwijming, Kout ſweet; by de Herſſenē, ofte dat de Etterige dampen van onderen op-ſtijgen, Suyſſeling, ofte Swijmeling in't Hooft.

De Teyckenen van aen-ſtaende Bedervinge, zijn, als het Deel blauw ofte bruyn wert. Teycken dat het begint te Verharden, is het minderen van 't Geſwel, dat het Verharden toe, ende aen-neemt, de vermeerdering. Teycken van te Rug te ſchieten, is, dat het Geſwel ſchierlick vermindert, het welck, by aldien het komt door inwendige Oirſaeck, altijt quaet is, ten zy dat de te Rug-ſchietende ſtoffe, door eenigen wegh ontlaſt wert. Op het te Rug-ſchieten van de ſtoffe volght een Koortſche, indienſe te voren daer niet geweeſt en is, ende daer geweeſt zijnde, ſoo vermeerdert ſy, ende dan volgen andere quade Toevallen, uyt het in-houden van de ſtoffe.

De beſte Manier van ſcheyden der Geſwellen, geſchiet door *Verdwijnen,* daer aen door *Verſweren.* Maer quaet is 't, dat de Geſwellen *Verharden*, alder-quaetſt dat een deel *Verderft*.

6. Het aenwijſen van de *Geneſinge* der Geſwellen,

len, wert genomen van de naeſte Oirſaeck. Want die wech zijnde, ſoo vergaet het Geſwel terſtont.

Indiender een Ongematigheyt by is, ſoo zal men Heete geſwellen verkoelen, Koude verwermen, Vochtige op-droogen, Drooge vervochtigen. Want gelijck alle Sieckte͂ door Tegen-ſtrijdende middelen geneſen, ſoo moet oock nootſakelick de Ongematigheyt door Tegen-ſtrijdende ongematigheyt tot matigheyt gebracht werden. Dan in deſe veranderinge en dient niet alleen gelet op dien Tegen-ſtrijdt in't gemeen, te weten, dat de Hitte de Kouw tegen is, ende de Vochtigheyt de Drooghte: maer men moet oock acht nemen op den trap van die Strijdigheyt, ende ſijn beſt doen, om, ſoo veel mogelick is, wel te ondervinden, op hoe veel trappen het Deel van den natuyrlicken ſtant af-geweken is, ende dan tegen den ſelven juyſt een recht Strijdt-middel ſtellen. Daer toe zullen wy inſonderheyt komen, in't overleggen, wat Gematigheyt elck Lichaem, ende elck Deel gehadt heeft, eer het in gebreck viel. Want 't gene dat veel vervallen is van den natuyrlicken ſtant, vereyſcht ſtercker Heel-middelen; en̄ in tegendeel, dat weynigh van den natuyrlicken ſtant af-wijckt, moet met ſlappe geholpen werden. Waer uyt wy deſe Regulen trecken. Voor eerſt, alſoo een Gebreck, dat veel van de natuyrlicke Gematigheyt vervallen is, ſtercker Middelen vereyſcht, ſoo volght, dat een Heet

ge-

gebreck, komende in een Lichaem van naturen Koutachtigh, met ſtercke Kouwe middelen moet verjaeght werden. Ende een Kout gebreck in een Heet lichaem met Heeter. Dat een Vochtigh gebreck in eẽ Droogh, ende hart lichaem dapper Verdroogende middelen vereyſcht: een Droogh gebreck in een Vochtigh, ende ſacht lichaem, Sterck verdroogende. Uyt den anderen Regel, die aenwijſt, dat in Gebreken, die weynigh wijcken van de natuyrlicke Gematigheyt, ſlapper middelen moeten gebruyckt werden, volght; Dat een Heet gebreck in een Heet lichaem, ſlapper Kouwe middelen vereyſcht; een Kout in een Kout lichaem ſlapper Hitte; een Vochtigh in een Vochtigh ende Sacht lichaem niet ſterck droogende; een Droogh gebreck in een lichaem, dat van naturen droogh ende hart is, heeft van nooden Heel-middelen, die niet te Vochtigh en zijn.

Hier moet voor-al gelet werden op den Aert ende de Nature van het Deel, dat ongematight is, ende overleyt niet alleen hoe verre het van de natuerlicke Gematigheyt geweken is: maer oock wat ander eygene, ofte byſondere Hoedanigheden het ſelve van naturen heeft, alſoo daer veel aen gelegen is, ofte het Gebreck een Zenuwe bevangt, ofte Vleyſch, of een Oogh, ofte een Hant ontſteken is. Want al is't, dat eenigh Gebreck, gelijck Ongematigheyt, alleen vereyſcht verandering door Tegen-ſtrijdende middelẽ; ſoo heeft het

het even-wel, van wegen dat het is in ſulcken, ofte ſulcken Deel, van nooden, niet alleen een bepaelt, ende tot ſoodanigen Deels gematigheyt bequaem Middel; maer oock noch, dat het mede in andere dingen over een komt met den Aert ende de Nature van het deel. Soo en wil eẽ Scheen, niet wel Vettigheyt verdragen, een Oogh geen Scherpe, ende ſeer Bijtende dingen.

In't wech-nemen, eñ veranderen van de Ongematigheyt, ſtaet noch te letten, op 't gene *Galenus* vermaent, Dat lichte veranderingen in't Heelen vallen, in Gebreken, die uyt Hitte ende Koude beſtaen, om datſe met de krachtighſte Hoedanigheden verbetert werden. Soo noemt oock *Ariſtoteles*, Hitte ende Koude, de werckende Hoedanigheden. Qualicker geneſen de gene, die in vochtigheyt ende drooghte zijn, om dat haer Behulp geſchiet door ſwacker Hoedanigheden, inſonderheyt alſſer Vervochtinge vereyſcht wert. Daerom heeft een Drooge ongematigheyt veel langer tijdt van doen, om te geneſen. Want 'tgene in Geſonde den Ouderdom is, dat is de Drooge ongematigheyt in een Siecken. Dan de Tijt van Hitte, ende Koude te verdrijven is by-na gelijck, maer de Sekerheyt ongelijck. Want indien de Deelen, die rontom ſtaen, het gene, dat verkoelt moet werden, niet geheel ſterck en zijn, ſoo iſſer vrees datſe door de Kouw zullen komen te beſchadigen. In d'andere twee Hoedanighedẽ van

Vochtigheyt eñ drooghte is gelijcke Sekerheyt.

Hier-en-boven vermaent *Galenus* noch, dat in de Deelen die diep leggen, acht genomen moet werden op de Diepte. Want indien men op de ſelve alleen gebruyckten ſulcke Heel-middelen, die de ongematigheyt maer even vereyſcht, ſoo zoudẽ ſy veel te ſlap weſẽ, als ſy tot die plaetſche quamen. Derhalven moeten ſy na dat de Diepte haer ſtreckt ſoo veel ſtercker genomen werden.

Om dit te beſluyten, in't wech-nemen van de Ongematigheyt, die by eenigh Geſwel is, en moet niet alleen gelet werden, dat ſulcx geſchiet door Tegen-ſtrijdende middelen: maer oock op de *Nature*, *Gematigheyt*, *VVerckinge*, *Plaetſche*, ende *Gevoelen* van't Deel dat geſwollen is.

Nu wat belangt het *VVech-nemẽ van de Oirſaeck.* Staet te letten, of het Geſwel al volkomen is, ende niet meer toe en neemt, ofte dat het noch al grooter wert. Want als't Geſwel nu al geheel volbrocht is, ſoo heeft men maer te ſien op de *naeſte Oirſaeck*, ende om die wech te nemẽ. Maer als't Geſwel noch groeyt, ſoo moet mede gelet werden op de *voorgaende Oirſaeck*, ende andere verdere, die oock dienen wech genomẽ. 'Twelck inſonderheyt te doen ſtaet, als't Geſwel gekomen is door Toe-vloeying van Vochtigheden. Want in ſoodanigẽ Geſwel moet de Toe-vloeying ſelve tegen-gehouden, ende alle d'Oirſaken van de ſelvige belet werden. De *Toe-vloeying* wert belet, met

met wech-nemen van de vloeyende Vochtigheyt door Ader-laten, Af-ſetten, oft elders te verleyden: het welck geſchiet, ofte door trecken nae tegen-gelegene Deelen, ofte met den loop van de Vochtigheden onder weegh te ſteuten, ofte van het beſchadighde Deel te ſtooten, ofte nae het naeſte te doen loopen. Nu de Oorſaken van de Toe-vloeying werden wech-genomen, indien al de dingen, die het toe-ſenden, ofte trecken, waer door wy geſeyt hebbē dat de Sinckinge veroorſaeckt, wech-genomen werden. Het toeſenden geſchiet, als of 't geheele Lichaem, ofte ſeker Deel, van Veelte der Vochtigheden, ofte Hoedanigheyt, ofte van beyde geprickelt zijnde, 't gene, dat moeyelick valt, ſtoot nae een ander Deel, 't welck ſwacker, ofte leeger is. Derhalven zal men 't gene, dat ofte 't geheele Lichaem, ofte ſeker Deel moeyelick valt, met Laten ofte Af-ſetten, ofte alle beyde, wech nemen; ende de Deelen, die de quade Vochtigheden maken, ofte vergaderen, ſtercken, ende van de Verſtoptheyt verloſſen. Het Trecken geſchiet door Hitte, ofte Pijn: daerom moet men de Pijn ſtillen, ende de Hitte, door Verkoelende dingen, matigen. Maer indien de Stoffe van't Geſwel allencxkens vergadert, ſoo dient de Oorſaeck van't vergaderen, het zy dat het door des deels Ongematigheyt, ofte anders komt, wech genomen.

Maer 't gene dat nu alreede van 't Geſwel gemaeckt

maeckt is, wert geholpen met wech nemen van de Vochtigheyt uyt het Deel, dat geswollen is. Sulcx geschiet, ofte dat de Vochtigheyt in een ander Deel gebracht, ofte uyt het Lichaem ontlast wert. Sy wert in een ander Deel gebracht, ofte door te Rug-drijvende middelen, ofte door Trecking, 't welck geschiet met Pijn, Hitte, ende van wegen de Ydelheyt, gelijck in 't Koppen. Maer de te Rug-drijvende middelen hebben alleen plaets in Stoffe, die noch niet vast in het Deel gehecht en is, maer in haer Vaten, 't zy groote, ofte kleyne, ofte oock daer buytẽ, noch vloeyende is; als mede, die niet al te dick, ofte te taey en is, om soodanige Middelen te konnen tegenstaen. In welcke gelegentheyt het te Rug-drijven geen plaets en heeft. Nu dat de te Rug-drijvende middelen beletten het vloeyen van de Vochtigheden in eenigh Deel, ofte van de gene, die al in-gevloeyt zijn, noch driftigh blijven, sulcx geschiet door Koude. Derhalven zijn alle te Rug-drijvende middelen kout van aert. Die Kouwigheyt is somtijts gemengt met Drooghte, somtijts met Vochtigheyt.. Waer uyt komen tweederley soorten van te *Rug-drijvende* middelen, een kout ende waterigh ofte vochtigh, een ander kout ende droogh, ende van aerdachtige stoffe, het welck eygentlick te-Samen-treckende genoemt wert. Ende de gene, die soodanigen dicke, ende aerdachtige stoffe hebben, ende wrang ende trecken-

de zijn, ſtooten alder-krachtighſt te rugge. Want het Deel geweldigh toe-treckende, wringen ſy de Vochtigheyt, daer in zijnde, uyt. Andere al is't datſe ſoo ſterck niet te rug en ſtootẽ, ſoo ſluyten ſy ſelve de Openingen, ende drucken het dunſte daer uyt.

7. De Stoffe wert uyt het Lichaem geſuyvert ofte gevoeſick, ofte ongevoelick door de ſweetgaetjens. Als de Stoffe niet al te veel en is, noch al te dick, ende het bovenſtaende Deel ydel, ſoo moet mẽ die ongevoelick doen verdwijnen. Maer indien de Stoffe, die men wil doen verdwijnen, hardtachtigh is, ſoo moet ſy eerſt verſacht werden, om bequamelick door de Sweet-gaetjens te konnen uyt-waeſſemen. Dan als ſy in't Geſwel te veel, ende te dick is, ende het boven-ſtaende Deel te vaſt, ſoo moet het Geſwel gevoelick geopent werden.

Maer dewijl dit alles aen te merckẽ is in Bloet-geſwellen, waer van wy in't volgende Capittel zullen handelen; ſoo ſtaet hier alleen te ſpreken van't gene na den Grieckſchen naem *Apoſteuny* genoemt wert.

8. Het gebeurt dickwils dat de Stoffe van 't Geſwel niet en kan ongevoelick verdwijnẽ, maer komt te veranderen in een andere Stoffe, ende te vergaderen in een byſondere plaetſche. Ende al geſchiet ſulcx meeſt in Bloet-geſwellen, ſoo veranderen oock niet weynigh andere Geſwellen

met-

metter tijt in *Aposteunen*. Want al is't, dat de Etter alleen van Bloet komt, even-wel indien oock in andere Geswellen de Stoffe, die oorsaeck is van Onstekinge, niet en kan tot ongevoelick verdwijnen gebracht werden, de Nature, die noyt stil en staet, insonderheyt geholpẽ zijnde door de Hitte van de Heel-middelen, ende voornamelick alsser wat Bloet mede gemengt is, verandert het selve in yet Etter gelijck, ende dat wort na den aerdt van de Vochtigheyt metter tijdt verscheydelick verandert, ende van de vaste Deelen gescheyden, ende in een holligheyt vergadert zijnde, is eygentlick een *Aposteuny*, hoe-wel dat eenige Meesters dien naem geven aen alle Geswellen.

De Geswellen rijpen sommige rasser, sommige langsamer. Die uyt goet Bloet, ende in een Vleysigh deel groeyen, werden lichtelick rijp. Maer die van andere Vochtigheden, ende noch ontrent de Lidtmaten, Zenuwachtige, eñ Swacke deelen, ende de welcke weynigh natuyrlicke Wermte hebben, gelegen zijn; komen swaerlick tot rijpen. Oock isser van wegen de verscheydenheyt der Vochtigheden groote verscheydenheyt der Stoffe, die in de Aposteuny vergadert wert. Goet Bloet brengt goede Etter voort: andere Vochtighedẽ yet dat de Etter nadert, groen, geel, ofte van andere verwe, oock dat scherp, ende stinckende is. Want de Nature, als sy de onnatuyrlicke Stoffe, niet en kan doen verdwijnen,

ſoo ſcheytſe de ſelvige van de vaſte Deelen, ende ſoo geſcheyden zijnde, vergadert die in een plaets by malkander, ende koockt de ſelvige aldaer, ſoo veel als den aert van de Stoffe toelaet. Waer van een groote verſcheydenheyt in de Apoſteunẽ gevonden wert. Want men ſpeurt niet alleen in de ſelvige Etter, maer oock Stoffe, die Pap, Honich, Wijn-moer, Droeſſem van Olye gelijckt. Somtijts mede een ſwaerlick ſtinckende geel Slijm, als oock 't gene Hayr, Nagels, Been, Steen, Hout, Wormen, Kolen, Schelpen uyt ſchijnt te beelden. Daer werden oock ſomtijts Wormen, eñ kleyne Beesjens in de Apoſteunẽ gevonden. Soo ſchrijft *Philoxenus*, dat hy ſomtijts in Geſwellen gevonden heeft, Beesjens, die Muggen, ofte kleyne Vlieghjens geleken. Ende het is voorwaer bekent, dat de Vochtigheden van ons Lichaem in Wormen, ende verſcheyde andere dingen konnen verandert werden, gelijck men ſiet in de Buyck-wormen. Maer alſſer Kolen, Hout, Schelpen, ende byſonder die gemaeckt ſchijnen, waer in de Vochtigheden niet en konnen veranderen, uytkomen, ſulcx moet mẽ ſonder twijfel de Toovery toe-ſchrijven.

Van de Apoſteunen ſtaet oock aen te merckẽ, dat de Stoffe, in de welcke de Vochtigheyt, die de Swelling veroorſaeckt heeft, verandert is, ſomtijdts in de Holligheyt van 't Geſwel by een vergadert leyt, ſomtijts in een byſonder Vlieſch beſloten

ſloten is, gelijck wy daer na zullen ſeggen van een Honich-apoſteuny, Pap-apoſteuny, die, van *Iunius*, een Speck-apoſteuny genoemt wert.

Dat de Vochtigheyt, die het Geſwel veroorſaeckt, haer tot Sweren ſtelt, is lichtelick te kennen uyt de Ontſtekinge. Als dan en vermindert het Geſwel niet, maer werpt een ſcherpte, ofte hooft op, waer door de Stoffe haer uyt-komſt zouckt. Daer is oock meerder klopping, hitte, pijn, ende alle d'ander toevallen vermeerderen. Deſe Teyckenen werden in drie Verſen, die *Tagaultius* mede by-brengt, beter na de Heel-konſte, als na de Dicht-konſte aldus aengeweſen:

Durities longa, Pulſus, Dolor, & Calor aucti,
Signant pus fieri: ſed factum, Dicta remiſſa,
Sub digitis Vndans, Albeſcens pars, & Acuta.

Hier op ſlaet de 47. kort-bondige Spreucke van het 2. bouck. *Daer valt meerder Pijn, ende Koortſch, wanneer de Etter gemaeckt wert, dan alſe gemaeckt is.* Daer mede ſchijnt *Hippocrates* de Heel-meeſters te willen vermanen, dat ſy niet en moeten bekommert zijn, als, tot eenigh Geſwel, Pijn, ende Koortſche ſlaet: maer weten, dat het ſelfde van binnen aen 't Sweren is, ende haer Siecken aendienen, dat beyde na het Sweren zal minderen, ende over-gaen. Om dit wel te begrijpen, ſoo ſtaet te weten, datter (gelijck *Galenus* oock aenmerckt in't 5. bouck van de kracht der Enckele geneeſ-middelen, op't 5. cap.) driederhande Ver-

anderinge, ofte Kokinge in ons Lichaem valt. De eerſte volkomentlick volgens de Nature, te weten als de Spijſe in de Maegh tot Gijl, ofte die in de Lever tot Bloet gekoockt wert. De twee geheel onnatuerlick, als in al't gene dat verrot, ende bederft. De derde gaet tuſſchen beyde, ende treckt wat nae d'eene, ende wat na d'andere. Want de Natuyrlicke kokinge beſtaet in deſe twee dingen; dat uyt een bequame Stoffe de verandering geſchiet, eñ dat de ſelve van de natuyrlicke Wermte wel overwonnen wert. Maer in de onnatuyrlicke, is de Stoffe onbequaem by haer ſelven, ende daer komt by een hevige, ende quade Hitte. Maer de Middelbare, die het Sweren volght, geſchiet wel door de Natuyrlicke wermte, maer dewelcke niet allegader de overhant en heeft; die het Bloet, dat in de Geſwellen is, noch goet, noch geheel quaet zijnde, niet konnende wederom tot ſijn vorige deught brengen, verandert in de naeſte Stoffe, die wy Etter noemē. Nu de reden, waerom dat door het Sweren Pijn, ende Koortſche verweckt wert, is deſe: Eer dat het Bloet, door de Hitte in Etter verandert,ſoo moet het, gelijck als in een pot op't vyer, ſtaen koken; ende derhalven, gelijck men ſiet in ſiedende water, rijſt, ende zouckt ruymer plaetſche. Welcke Spanning meerder Pijn verweckt,ende gevende door de naeſte Slagh-aderen eenige vyerige, ende vuyle Dampen na 't Herte, veroorſaeckt al-
daer

daer de Koortſche. Maer de Stoffe verſworen zijnde, ſoo ſijght de Etter, ofte yet Etters gelijck, neder, ende dan houden de Toevallen op, het Geſwel valt rontom wat in, de Pijn ende Koortſche verlaten, de Spanning ende Hardigheyt verminderen, de Siecke voelt eenige verlichting, ende de Hitte neemt in Heete geſwellen af, alſoo de Stoffe in een plaetſche by malkanderen vergadert is, alwaer het Geſwel met een witachtigh verhevē hooft uyt-ſteeckt. Men kan als dan oock, indien met een vinger ofte twee daer op gedouwt wert, een Sachtigheyt, ende Beweging van Etter voelen. Hier ſtaet even-wel naerſtigh op te letten, om niet bedrogen te werden. Want het gebeurt ſomtijdts, dat men geen beweging, ofte vloeying van Etter en kan betreffen, door dien de ſelve al te dick is, ofte al te diep leyt, ende het Swerende deel, gelijck onder den Voet, van buyten te hart is. Sulcx heeft de gemelte *Hippocrates* ſeer wel aen-gemerckt in de 41. Kort-bondige ſpreucke van ſijn 6. bouck, *By de welcke de Sweringe in't lichaem geen teycken en geeft, ſulcx geſchiet ofte door de dickte van de Etter, ofte het Deel*. Maer ſomtijts verneemt men yet, dat ſchijnt te vloeyē, al en iſſer geen Etter onder, het welck geſchiet ontrent de Knye, ende ander Kneuckels.

Dewijl de Etter groeyt, ſoo dient de Wermte van het Deel, die de ſelfde koockt, door Middelen, die de Wermte vermeerderen, ende kracht

hebben, om rijp te maken, vermeerdert, ende moet daerom het Rijpen geholpen, ende de Pijn, die daer dan is, gestilt werden. Maer wanneer daer Etter, ofte yet Etters gelijck, gemaeckt is, alsoo het selve gantsch tegens de nature is, ende geensins aen het Deel vereenight en kan werden, soo dient het uyt 't Lichaem wech-genomen; het welck bequamelick geschiet door 't openen van de Aposteuny, 't zy dat die van selfs door-breeckt, ofte door de Konst geopent wert. Maer het gebeurt geheel selden, ende niet, dan als sy weynigh, ende gantsch dun is, dat de Stoffe van de Aposteuny, komt te verdwijnen.

Om nader te komen, soo zal men voor-eerst de Pijn stillen, door soodanige Middelen, als in't 4. capittel, van het 1. bouck beschreven zijn.

De selve hebbẽ oock, als matelick werm, ende de gematigheyt van ons Lichaem niet ongelijck zijnde, kracht om het Rijpen te vorderen. Onder die is wel het gereetste, *Terwen-blom*, ofte *VVitte-broot*, in *VVater*, ofte *Melck*, ende *Olye* gekoockt tot een Pap. Want dat sluyt de sweetgaetjens, hout de natuyrlicke Wermte binnen, ende vermeerdert de selvige, die dan de overtollige Vochtigheyt rijpt, koockt, ende in goede Etter (dat is wit, dick, eñ eenparigh) verandert. Alderhande Vet, ende insonderheyt van tamme dieren, koockt ende rijpt. Want behalven dat het door sijn Vettigheyt, even als den Olye, de Sweet-

Sweet-gaetjens ſtopt, ende alſoo belet datter niet uyt en waeſſemt; ſoo heeft het een Wermte, die ons natuyrlicke Wermte na-by komt. Doch alſoo alle Vet, gelijck in 't gemelte capittel is aen-gewesen, niet even krachtigh en is, ſoo moet het ſwackſte op ſachte Lichamẽ, het ſterckſte op harde gebruyckt werden, volgens 't gene nu geſeyt is, dat de Etter-makende middelẽ de nature van't lichaem, daer ſy op geleyt werden, ſeer gelijck moeten weſen. Derhalven vereyſchen de Kinderen, Vrouwen, ende alle de gene die ſacht van Lichaem zijn, vochtige: maer die minder vochtigh zijn, hebben plaets in harde Lichamen. Het welck oock te verſtaen is van de nature des Geſwels. Tamelick Verwermende, ende Vochtighmakende, werden bequamelicken in Onſtekingen gebruyckt, maer in Kouder geſwellen, dewijlſe die koude Vochtigheyt tot geen Etter en konnen brengen, ſoo moeten de ſelvige eenige Wermer middelen by-gevought werden. Het welck oock dient waer-genomen in Deelen, die van natuyren Kout zijn, als oock in Oude luyden. Derhalven werden de *Etter-makende* middelen tweederhande geſtelt; te weten, matelick Werme, ende Lijmige, dewelcke mẽ gebruycken moet in Heete geſwellẽ, als de terſtont aengeweſene: eñ de gene, die werm zijn in Koude, eñ daer het Deel, ofte het geheele Lichaem kout van aert zijn, beyde te ſien in't 11. capittel van't 1. bouck.

Na dat de Etter gemaeckt is, ofte de Vochtigheyt in een ſtoffe, Etter gelijck, verandert is; ſoo moet het Lichaem van de ſelvige met den eerſten ontlaſt werden. Want anders ſtaet te vreeſen, indien datter veel Etter is, ende diep leyt, dat hy mocht komen te verharden, ofte indien de ſelve ſcherp is, metter tijdt, ende, door het op-leggen van Werme middelen, noch wermer werden, ende alſoo dieper in-etende, het Geſwollen deel, ende de by-leggende beſchadigen. Soo dat ſekerſt is de *Apoſteuny* rijp zijnde, indien ſy niet by tijts van ſelfs door en breeckt, te openen.

Deſe *Openinge* moet geſchieden, daer de Apoſteuny, een wit, ende ſpits Hooft op-geworpen heeft, om dat de Huyt daer dunſt is; even-wel op de leeghſte plaetſch, ſoo veel mogelick is, om dat de Etter daer te bequamer zoude uyt-loopen. De Openinge wert volbracht, door een Brantmiddel, dat van buyten op-geleyt zijnde, de Huyt door-eet, ofte met een Vlijm, die men *Lançet* noemt. Door de banck is't gereeder, ende ſekerder met de Vlijm te openen, als met het Brantmiddel. Want door het *Cauſtijck*, alſoo het een korſt brant, wert de Opening, ende dien-volgende het Heelen ſoo lange verachtert, tot dat die uyt-valt, 't en ſy ſulcx met ſnijden geholpen wert, verweckt oock in het Verſworen deel meerder Hitte, ende Pijn, ende verſwackt noch meerder des ſelfs Gematigheyt, die te voren door het Gebreck

breck al ſlap was; waer uyt dickwils veel quade Toevallen voort-komen. Dan ſulcx heeft meeſt plaets in Heete, ofte Werme geſwellen. Maer in Koude, ende die noch niet volkomen rijp en zijn, is een Brant-middel veel beter, als de Vlijm. Dewijl dat het ſelve door de Hitte, die het by-brengt, de Vochtigheyt noch meerder doet rij-pen. Als mede de Etter ſoo diep leyt, dat het Lançet ſoo verre niet en zoude konnen reycken, ſoo is oock beter een *potentiael Cautery* gebruyckt. Want als de wegh daer door geöpent is, ſoo kan de ſelvige daer na, om tot de diepte te komen, ſoo wijdt gemaeckt werden, als men noodigh vint.

De Openinge die door het Yſer geſchiet, wert gedaen ofte met een dat gloeyende, ofte alleen ſcherp is, te weten, de Vlijm. Het Gloeyende yſer gebruyckt men ſeldē, ende niet als in kouwe Geſwellen, ende als de *Apoſteuny* is in Deelen, die veel ende groote Aderen, ende Slagh-aderē heb-ben, om het Bloeyen voor-te-komen. Maer mee-ſtendeel, ende bequaemſt geſchiet het met de Vlijm.

Dewijl nu, op het Openē van groote Apoſteu-nen, Pijn ontſtaet, ende veel Bloeyen, ende van wegen het uyt-loopen van de Etter, als oock van Schrick, ende Pijn, een Bangigheyt verweckt wert; ſoo moet men daer op letten, dat het door-vlijmen raſch, ende met de minſte pijn geſchiet. Indien men vreeſt voor veel Bloeyen, ſoo moet

men

men gereet hebben Middelen die het ſelve konnen ſtempẽ met poeyer van *VVieroock*, *Bolus*, *Draken-bloet*, *Granaet-ſchellen*, onder *VVit van Ey* geſlagen, ofte andere, beſchreven in't 13.capittel, van het eerſte bouck.

Om de Qualickheyt voor te komen, inſonderheyt in Kinderen, Vrouwen, ende andere, die wat ſchrick-achtigh zijn, ſoo dienẽ gereet te ſtaen *VVijn*, *Azijn*, *Caneel-water*, ofte andere Hert-ſterckende, op verſcheydene plaetſchen in de Geneeskonſte aen-geweſen.

Om nu de Opening wel te doen, ſoo moet een Heel-meeſter uyt de Ontledinge wel kennẽ den Aert van het Deel, hoe de Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, ende Spieren, gelegen zijn, op dat de Aderen ende Slagh-aderen niet roeckeloos door-geſneden werden, ende Bloeyen kome te veroorſaken; ofte dat de Zenuwe gerocht, ofte af-geſteken zijnde, groote Pijn verwecke, ofte 't Gevoelen van het Deel beneme, oock op dat door het beſchadigen van de Spieren, het Deel van ſijn Beweginge niet berooft en werde. Jae daer dienen oock waer-genomen de Veſelen van de Spieren, ende mẽ moet volgens den Draet der ſelviger, het Snijden doen, ende niet over dwers den Draet door-ſnijden; want ſulcx zoude al het werck van't Lidt beſchadigen. Men moet oock letten, hoe groot de Opening dient te weſen. Want indienſe al te kleyn gemaeckt wert, ſoo en

kan

kan de Etter, insonderheyt als de selve heel dick ende grof is, niet uyt loopẽ: maer is noodigh, dat men daer op douwt, het welck Pijn verweckt, eñ is dickwils oirsaeck van een Hardigheyt, waer uyt dan dickwils een *Fistel*, ofte loopent gat voortkomt. Doch wanneer oock aen d'ander zijde de Opening te groot is, dan blijfter een groot ende leelick Lidt-teecken: daer-beneffens komter te vele Luchts in, die de gematigheyt van het Deel, noodigh tot de Heelinge, een quade veranderinge, in-druckt. Derhalven soo dient de Opening maer soo groot gemaeckt, dat de Etter daer bequamelick door geloost kan werden. Ende al is't, dat de Opening een weynigh te kleyn gemaeckt is, soo kanse lichtelick met een stuck gedraeyde *Spongye*, ofte een *Gentiaen-wortel* gewijt werden.

De Opening gedaen, ende de Etter niet veel, ende gantsch rijp zijnde, soo magh men de selvige met de vingeren sachtjens uyt-drucken. Dan in overvloet wesende, en is niet dienstigh haer den vollen loop te geven; maer wel datse by poosen, ende allencxkens geloost wert. Want sevens uyt-loopende, soo sleeptse met haer een groot gevolgh van natuyrlicke Wermte, ende levend-makende Geesten, waer op dan gemeenlick Flauwte, ende Qualickheyt volght. Soo schrijft *Hippocrates* in de 27. Kort-bondige Spreucke van sijn 6. bouck: *Die Etterigh, ofte VVaterigh gebrant, ofte gesneden werden, als Etter, ofte VVater al te samen gelijck*

lijck uyt-vloeyt, die sterven al te samen. Dese Spreucke heeft plaetsche soo wel in Inwendige, als Uytwendige Aposteunyen, insonderheyt daer veel Aderen, ende Slagh-aderen zijn. Want de Etter in de Aposteuny wat te lang op-gehouden zijnde, eet in, ende opent de Aderen ende Slagh-aderen, dewelcke door-brekende, beneffens de Etter, gelijck nu geseyt is, veel levend-makende Geesten uyt-geven, het welck Flauwte, ende andere Toe-vallen veroirsaeckt.

Na de Opening van't Geswel, eñ in 't Ontlassten van de Etter, zal men in de Opening, tot vordering van 't Sweren, dat is, om te doen Rijpen de quade Vochtigheyt, die noch overigh mocht wesen, een Wieck steken, met de Salve *Basilicon*. Ende wanneer in't Geswel noch eenige Vuyligheyt is, die het heelen, eñ groeyen van't Vleysch belet, de selve moet gesuyvert werden, indiense niet veel en is, met *Termenthijn* onder *Honigh van Rosen* gemengt, anders met *Vng. Apostolorum*, ende noch grooter zijnde, met *Vng. Ægyptiacum*, ofte *Precipitaet*. Daer na, als alles wel gesuyvert is, en valter niet anders te doen, als het Verswooren te herstellen, door Vleysch-makende, ende dan de Opening te sluyten, door Huyt-makende middelen, alle beschreven in het Eerste bouck.

Het

Het XI. Capittel.

BLOET-GESWVEL,

1. *Sijn Benaminge,*
2. *Beschrijvinge,*
3. *Maniere van groeyen,*
4. *Naeste, ende vordere Oirsaken,*
5. *Onderscheyt,*
6. *Ken-teyckenen,*
7. *Voor-teyckenen,*
8. *Genesinge,*
9. *Maniere van Leven.*

1.

HEt Geswel, dat nae het Griecx gemeenlick *Phlegmone,* by onse Heel-meesters, als mede by de Italiaensche, ende Françoische *Flegmon,* ofte *Phlegmon* genoemt wert, van wegē sijnen brant, waerom het oock by sommige den naem van *Onstekinge* heeft, ofte *Swellinge die ontsteken is*; zullen wy, om beter onderscheyt met andere Geswellen te maken, benaminge geven, na haer Oirsaeck, ende heeten 't *Bloet-geswel*. Eenige hebben het *Swijn-puyste* genoemt, ende de Hoogh-duytschen *Entzundung*.

2. Bloet-geswel is een Geswel tegen de Nature in Vleysige deelen, ontstaende uyt Bloet, na het geswollen Deel te veel toe-loopende, ende is derhalven heet, root, gespannen, pijnelick, ende kloppende.

3. Om

3. Om dese Beschrijvinge wel te verstaen, zal ick wat breeder verhalen, hoe, ende op wat wijse dit Geswel groeyt. Een heete Vloet, als sy op de Spieren komt, soo werden eerst de grootste Slagh-aderen vervult, ende gespannen, daer na de kleyne, ende dan de Aderen. Wanneer het Bloet in de selvige vast steeckt, ende in sulcken overvloet, dat het daer in niet langer en kan gehouden werden, dan uyt-waessemt een deel van het dunste ende waterighste door de rocken (die haer onsienlicke gaetjens hebbẽ) van de Aderen, ende een deel leeckter uyt de mondekens van de uyterste kleynste Aderkens, die in't Vleysch uytgaen. Ende het Bloet aldus in menighte buyten sijn natuyrlicke plaets zijnde, onsteeckt de naeste Deelen, met Pijn, Spanning, ende Kloppinge.

4. Uyt het gene nu geseyt is, blijckt het onderscheyt, waer door het Bloedt op tweederley wijse den naem van *Oirsaeck* van 't Bloet-geswel bekleet. Want het is de Naeste oirsaeck van wegen, dat het nu alreede in het Deel gevloeyt, ende vast is, ende het selvige al op doen swellen heeft; ofte het is een Voorgaende oirsaeck, van wegen, dat het overvloedigh in't Lichaem zijnde, kan nae een Deel toe vloeyen, ende 't selve doen swellen. De Uytwendige ende eerste Oirsaken zijn, ofte die helpen tot veel Bloet maken, gelijck daer is Spijse van vele ende goede gijl, Ledigh leven, ende diergelijcke; ofte die het selve scher-

ſcherper maken, gelijck al 't gene verhit, ſcherp Voedſel, Gramſchap, Waken, te veel ende te ſterck te Oeffenen; ofte die het Bloet na het Deel toe-drijven, gelijck groote Hitte in het Deel ſelve, Pijn van een Wonde, Val, Slagh, Breuck, Ontledinge, ende diergelijcke oirſaken; ofte de Swackigheyt van het ontfangende Deel, met de ſterckte van de gene, die daer na toe ſenden.

5. Het *Onderſcheyt* van de Bloet-geſwellē wert genomē uyt de verſcheydenheyt van de oirſaeck, ende zijn dien-volgende *VVettigh*, wanneerſe uyt ſuyver Bloet alleen beſtaen, *Onwettigh*, wanneer onder het ſelve andere Vochtigheden vermengt zijn, ende hebben dan driederhande onderſcheyt, na de vermenginge van Gal, het welck genoemt kan werden *Rooſachtigh Bloet-geſwel*; na het *Phlegma*, ofte Slijm, *Slijmerachtigh Bloet-geſwel*; ende na de vermenginge van Swarte-gal, *Hardachtigh Bloet-geſwel*. Maer als het Bloet van ſijn natuyr vervalt, ende in Gal, ofte Swarte-gal verandert, dan maeckt het een ander ſoorte van Geſwel.

6. De *Ken-teyckenen* van deſe geſwollen Onſtekingen in't Bloet, zijn af te nemen uyt de Beſchrijvinge, te weten Hitte, Pijn, Spanning, Roodigheyt, ende Klopping.

Voor-eerſt wert hier *Hitte* verweckt, ende dat om verſcheyde oirſaken. Want het Bloet, het welck dit Geſwel veroirſaeckt, is in ſijn ſelven heet, ende deelt het Deel, 't welck het onſteeckt,

ſijn hitte mede, ende alſoo door de menichte van't Bloet, waer toe noch wel ſomtijts eenige grovigheyt by-komt, die al de onſienlicke gaetjens ſoo vervolt, ende verſtopt, dat die heete Dampen niet wel en konnen verlucht, noch, nae behooren, ontlaſt werden, waer door niet alleen de Hitte ſeer toe-neemt, maer oock een Verrottinge toe-ſlaet; die wederom dan noch meerder Hitte by-brengt.

Het tweede Teycken is *Pijn*, veroirſaeckt ſoo door het ſpannen van de menichte des Bloets, als door den brant, die het ſelvige heeft.

Het derde Teycken is *Spanning*. Want alſoo niet alleen de Aderen, ende Slagh-aderen, maer oock alle de ſelfſtandigheyt van het Deel met de menichte van het Bloet vervult zijn: ſoo wert alles geſpannen, ende uyt-gereckt, inſonderheyt de Huyt, dewelcke gelijckſe om d'ander Deelen leyt, ende vlieſachtigh van aert is, ſoo wert ſy die Spanning meeſt gewaer. Ende al is't, dat het onſteken Deel van naturen niet hart en is, ſoo wert het even-wel door die menighte van Bloet ſoo vervult, ende geſpannen, dat het in't voelen, den vinger niet en wijckt, maer hart gelijckt.

Ten vierden zijn de Onſteken deelen *Root*, om dat het Bloet ſoodanigen verwe aen de Huyt mede deelt, eñ daer en is niet roots in ons Lichaem, als Bloet, ende Vleyſch.

Ten vijfden, ende laetſten wert in de Onſteken

ken deelen een *Klopping* vernomen, ofte een Kloppende pijn, dewelcke geschiet, wanneer de Slagh-aderen op-geheven, ende uyt-gespannen werden. Als dan, doordien de Deelen rontsom, van wegen de Swellinge, niet wijcken en konnen, ende dienvolgende de Slagh-aderen drucken, ende van de selvige gedruckt werden; soo komt nootsakelick door dit Spannen, ende te samen Drucken, een Kloppende pijn te veroirsaken. Dewelcke dan meest gevoelt wert, als de Onstekinge tot het Rijpen gaet. Want alsdan verhit het Bloet, eñ is, (gelijck wy, in't laetst voor-gaende Capittel, geseyt hebbē) als kokende, waerom het oock meerder plaets beslaet, ende het Deel meerder spant, waer van daer na de Slagh-ader in't op-slaen harder neder-gedruckt wert, ende sy dan oock mede de naeste, ende om-leggende Deelen nedergedruckt.

Hoe het geswollen Deel Zenuwachtiger van aert is, hoe de Pijn grooter is, de Klopping stercker, ende het Rijpen trager. In tegendeel gaet het in geheel Vleysige deelen.

7. De *Voor-teyckenen* van een goede uytkomst zijn te nemen, wanneer men siet, dat de Stoffe, die de Onstekinge veroirsaeckt, van de Nature overwonnen wert; het welck geschiet als het Geswel ofte vergaet, ende de Vochtigheyt ongevoeligh uyt-waessemt, ende dat is de beste maniere van Genesinge; ofte, 't welck het naeste is, als de

Vochtigheyt ſweert, ende in Etter verandert. Het is een Voor-teycken van de quaetſte uytkomſt, als de Natuyr de ſtoffe niet en kan verwinnen, het welck gebeurt, wanneer de Onſtekinge, uytwendigh zijnde, verdwijnt, ende na binnen haren wijck neemt; ofte dat de Natuyrlicke wermte overwonnen ende uyt-gebluſt zijnde het Lidt verrot, ende het kout Vyer krijght, ſoo dat, indien het niet terſtont geſteut, ofte het Lidt afgeſet en wert, het Lichaem gevaer van de doot loopt. Het is oock een quaet Voor-teycken, als het Geſwel verhart, ende dat de dunne Vochtigheden verdwijnende ende uyt-dampende, de dicke daer in latende, de Onſtekinge in een Hardigheyt verandert.

Nu wat hier van te verwachten ſtaet, is af te nemen uyt de vergelijckinge van de Natuyrlicke kracht met de Gebreckelicke oirſaeck. Want indiẽ de Vochtigheyt niet heel veel en is, niet dick, niet al te diep ſittende, niet onder een dicke, ende vaſte Huyt beſloten; indien het Lichaem niet onſuyver en is, eñ de Nature ſterck, dan magh men verhopen, dat de Vochtigheyt ongevoelick zal uyt-waeſſemen, ende het Geſwel alſoo verdwijnen. Maer als de Stoffe overvloedigh, ende dick is, diep, ende onder een vaſte Huyt gepropt, ende beſloten leyt; dan ſtater Sweringe te verwachten.

Dat de Vochtigheyt nae binnen toe keert, is daer

daer aen te kennen, dat men het Gefwel ſiet verminderen, ſonder voor-gaende gebruyck van te Rug-drijvende middelen.

Dat de Natuyrlicke Wermte vergaet, wert daer uyt gemerckt, dat de Wermte, Roodigheyt, Pijn, ende Klopping vermindert, blijvende nochtans het Geſwel.

De Onſtekinge vervalt gemeenlick tot een Hardigheyt, wanneer de Stoffe al te taey, ende dick is, de Natuyrlicke Wermte ſterck; ofte datter in't beginſel al te krachtige (*diſcutientia*) Middelen gebruyckt zijn, die het dunne verdrijven, ende het dicke in laten.

8. De rechte *Geneſinge* beſtaet in't wech-nemen van de Oirſaeck. Die hebben wy geſeyt van het Bloet-geſwel te weſen Bloet, dat tegens de natuyr in eenigh Deel gevloeyt is, ſoo moet dan het ſelve uyt die plaets geweert werden, eñ oock belet, dat het niet meerder daer na toe en vloeyt, waer door dan de Naeſte, ende Voor-gaende oirſaeck wert wech-genomen. Het vloeyen wert verhindert, met verhinderen, dat het Bloet niet en groeyt in overvloet, ende 't gene overvloedigh is, niet en vloeyt op het gebreckelick Deel. Sulcx brengt het *Ader-laten* te weegh. Want daer door en wert niet alleẽ de veelheyt van't Bloet gemindert; maer oock van de gebreckelicke plaetſch getrockẽ; eñ is derhalven het Ader-laten eẽ recht Genees-middel in alle Onſtekinge, die naeuw-

licx immermeer en behoort over-geſlagẽ te werden, wanneer het de Krachten toe-laten. Jae men kan hier niet wel eenige andere Middelen in't werck ſtellen, 't en zy dat het Ader-latẽ voor gaet, ende de menichte van het Bloet vermindert wert. Want indien wy te Rug-ſtootende middelen gebruycken in een vol Lichaem, ſoo ſtaet te vreeſen, dat de Vochtigheyt, in geẽ andere Deelen bequamelick konnende ontfangen, ende geherberght werden, met gewelt eenige plaetſch zal overvallen. Ende Verdrijvende dingen, alſoo ſy werm zijn, indien ſy op een vol Lichaem geleyt werden, ſoo is mede te vreeſen, datter meerder na toe zal trecken, als vervliegen. Daer-en-bovẽ en ſtreckt dit Laten niet alleen tot Ontlaſting, maer oock om de vloeyende Vochtigheden te *revelleren*, ende van haren loop na het onſteken Deel af te trecken, nae het recht regel tegen-ſtaende; als mede om te *deriveren*, als de Vochtigheyt die noch in het Deel niet en is, maer alleen ſijnen loop daer na toe geſtelt heeft, te verleyden. Ende al is 't oock, dat de Onſtekingen haren oirſpronck inſonderheyt hebben van het Bloet, ſoo gevẽ daer toe dickwils oirſaeck de quade, voornamelick heete Vochtigheden. Want als de Nature van de ſelvige geprickelt wert, ſoo zouckt ſy haer van de ſelvige te ontlaſten: dan dewijl ſy ſulcx niet doen en kan, 't en zy datſe met eenen daer Bloet na toe ſendt, ende datter oock door

door de ſcherpe Vochtigheyt in dat Deel komende, Pijn verweckt wert, ſoo geſchiet daer een Toe-vloeying van Bloet, ende wert alſoo tot een Onſtekinge gebracht. Derhalven is goet, dat in ſoodanige gelegentheyt mede een *Purgatye* voor andere Middelen gebruyckt wert.

Dit aldus gedaen, ende 't Lichaem ontlaſt zijnde, magh men komen tot te Rugge-drijvende middelen, die de in-vloeyende Vochtigheden uyt-ſtooten, ende haer geen toe-gang en geven tot het beſchadight Deel, ende de gene, die in de kleyne Aderkens al hangen, tegen-houden, eñ het gebreckelick Deel alſoo van over-laſtigh Bloet bevrijden. Waer uyt volkomentlick blijckt dat de te Rug-drijvende middelen (verhaelt in't 2.cap. van't 1.bouck) alleen plaetſche hebben in't beginſel. Dan in den voort-gang moeten ſy vermengt werdẽ met Verſachtende, ende Ontdoende, beſchreven in't ſelfde bouck, op't 6.capittel. Want al en vloeyt dan het Bloet ſoo veel niet, dewijl even-wel het ſelvige niet heel vaſt en ſit, ſoo kan daer van noch wat te rug geſtooten werden. Nu alſoo van den aert, eñ ſtoffe deſer Heel-middelen te voren gehandelt is, ſoo zal ick hier alleen dit by-vougen, dat de te Rug-drijvende, ende de Onder-ſcheppende, ende Tegen-houdende van eenen, ende den ſelfden, te weten, van eenen t'ſamen-treckenden aert zijn, ende dat ſy maer verſchillẽ van plaets, op de welcke ſy geleyt wer-

 den.

den. Want de te Rug-drijvende leyt men op de Onſteken plaetſch, ende de Onder-ſcheppende op de wegen, door dewelcke de Vochtigheden na het gebreckelick Deel toe loopen, om de ſelve onder wegen tegen te houden. Ende werden bequamelick geleyt op magere Deelen, daer groote ende merckelicke Vaten haer vertoonen, als op, ofte boven de Gewrichten. Gelijck ofte de Onſtekinge in de Hant was, dan zal men het Onderſcheppende middel leggen op den *Carpus*, ofte Opper-hant, indien ſy is tuſſchen de *Carpus*, ende den Arm, op den Arm; indien de Onſtekinge is in de Schouder, ſoo zal men boven de ſelve leggen het *Defenſijf*; ſoo ſy in de Voet is, boven den Enckel; in't Been, boven de Knye.

Dit is, ſoo veel het Beginſel, ende de Vermeerdering aengaet: maer als alles in *Statu*, ofte Stil-ſtant is, dan magh men de Ontdoende alleen gebruycken; in't Af-gaen, de ſelfde, ende die het deel voort verſtercken, ende de vordere Vochtigheyt op-droogen.

Om nu, tot voor-beeldt, eenige Gemengde middelen, kortelick by te brengen, ſoo zal men op een Bloet-geſwel dat even begint, een *Defenſijf* leggẽ, gelijck hier allesins gebruyckelick is. Men kan oock, indien de Vloet niet veel, ofte hevigh is, het Geſwel ſtoven, ende daer om ſlaen het *Oxycratum* van Water, ende Azijn. Dan als het vloeyen ſterck voort gaet, eñ al een groote plaets

be-

begrepen heeft, dan zoude dat ſchadelick weſen, inſonderheyt ſoo ſulcx wat te lang vervolght wierde. Soo hebben wy onlangs geſien, dat daer door den tweeden dagh het kout Vyer in een Been by den Enckel gekomen was, het welck met geen Pappen alleen, maer met Scherven, ende ſcheyden konde tot geneſinge komen.

In't laetſte van 't Beginſel, ende het Vermeerderen, kan men gebruycken, een Pap van *Kruym van VVitte-broot* in *Soete-melck* geſoden, ende daer dan *Olye van Roſen,* van *Dil,* ofte van *Camillen*, met een weynigh *Saffraen*, onder geroert.

In Stil-ſtant zal men konnen gebruycken een Pap van *Huemſt-wortels*, ofte *witte Lelyen*, moruw in *dick Bier* gekoockt, dan geſtampt, ende daer by gemengt *Olye,* ofte verſche *Boter,* met wat *Lijn-ſaet meel*, ende een *Doyer*.

In't Af-gaen, kan men een Stoving, ofte Pap maken van *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Alſſen*, *Vlier-bloemen*, ende *Boonen-meel*.

Dit ſtaet noch van de Middelen, die verteren, ofte doen verdwijnen, aen te mercken. Indien de Vochtigheyt dicker is, dan dat die ſelfde Middelen daer op haer werck zouden mogen doen, in ſulcke gelegentheyt moet ſy eerſt driftigh, ende beqnaem tot het verdwijnen gemaeckt werden, het welck geſchiet door Verſachtende dingen. Ende dan en dient men niet alleen te latē de verhittende ende droogende Heel-middelen, dewijl

ſy de dünne Vochtigheyt, die in't Geſwel is, verteren, ende doen verdwijnen; ende de ſtoffe, die 't Geſwel veroirſaeckt, verharden, ende alſoo ongeneeſlick maken: dan men moet oock gebruycken ſoodanige Verſachtende middelen, die matelick werm zijn, ende met eenen niet en droogen; maer liever vervochtigen, gelijck daer zijn *Hoender-vet, Ganſe-vet, Heumſt-wortelen,* ende van *witte Lelyen, Maluwe, Lijn-ſaet, Ammoniacum,* &c. Ende aldus komt de Stoffe, door ongevoelick uyt-waeſſemen, tot verdwijnen.

Maer gevoelick wert de Oirſaeck geloſt met *Scherven*, ofte *Openen*, als ſy tot Etter gebracht is. Hier ſtaet wel te letten, ofte de Stoffe wel kan in Etter veranderen, ofte niet. Want als het Sweren voor handen is, dan en heeft het Scherven geen plaetſch. Maer indien de Vochtigheyt tot geen Etter en komt, ende datter geen hope en is, dat ſy met eenige Middelen zal konnen verdwenen werden, dan magh men komen tot Scherven, ende Koppen, die diep trecken, oock 't gene, dat hem tot hardigheyt begint te ſetten. Soo dat ſulcx gantſch niet en dient in't beginſel gedaen te weſen; maer alleen als het Lichaem wel geſuyvert is, ende 't Geſwel ſtil ſtaet, ende niet te vreeſen en is, dat door de Pijn, die het Scherven verweckt, een nieuwe toe-vloeying zal voort-komen, ende dan oock alleen, alſſer na het gebruyck van andere Middelen, noch wat van't over-geblevene, uyt te

te trecken is. Maer hier toe gebruyckt men ſelden het Scherven. Dan de gemeenſte ende ſekerſte Geneſinge van een Bloet-geſwel, ofte Onſtekinge is, dat men de in-geſoncken Stoffe door de verhaelde middelen, doet verdwijnen; ende als men daer toe niet en kan komen, dat men dan in gaet den anderen wegh, dat is door Etter-maken ende Door-ſweren, waer van in 't laetſt-voorgaende capittel geſproken is, ende die in't 11. capittel van 't 1. bouck zijn beſchreven. Nae het Suyveren, komt men tot Toe-heelen, ende Vel maken; gelijck breeder in de Wonden zal werden aen-geweſen.

Ende dit alles is geſeyt van een ſuyver Bloet-geſwel. Maer wanneer de Onſtekinge niet ſuyver en is, ende helt na den aert van de Roos, *Oidema*, ofte een Hardigheyt, dan moeten daer by vermengt werden Heel-middelen, die met die Geſwellen over een komen, met dat beſpreck nochtans, dat de gene, die op het Bloet-geſwel ſien, de overhant hebben.

9. Wat de *Maniere van Leven* betreft. Hier dient geſchouwt heete *Lucht*; als oock *Spÿſe* die al te heet is, gelijck Loock, Ajuyn, Wilt-gebraedt, ende ander Vleyſch, daer Peper, ofte ander Kruyt by gedaen wert, die mede noch door veelte, noch door ſelfſtandigheyt, al te veel voedſel en geeft, waer door dan meerder Bloet zoude voort-komẽ: maer moet gebruyckt werden *Soberheyt*, eñ Koſt, die

die vochtigh, ende verkoelende is, als *door-geslagen Gerste*, gemengt onder slap-gezouten Schapen, ofte Hoender-nat, daer te voren *Suyring, Lattouw, Endivye*, ofte *onrijpe Druyven* in gestooft zijn; ofte daer *Cruys-besyen*, (nae den tijt) *Citroen-sap*, ofte *Verjuys* by gedaen is; ende wanneer het Bloet, gantsch dun, ende heet zijnde, wat meerder verdickinge vereyscht, met *Sap* van *suyre Granaet-appelen*, ende *Porçeleyne* gestooft. De Wijn is hier gantsch onbequaem, als Toe-vloeying verweckende, ende het Bloet onstekende: dan de gene, die haer, door de gewoonte, van den Wijn niet en konnen onthouden, mogen op haer eten een glaesjen van den dunsten drincken. Andere zal *Gersten-water*, ofte *kleyn Bier* beter wesen. Ende om geen meerder Toe-vloeying te verwecken, staet wel te wachten, voor stercke Beweginge des Lichaems, insonderheyt van het geswollen Deel, Gramschap, korts aen den eten te Slapen, Byslapen, eñ dat men niet geslotẽ van Lichaem en is.

Het XII. Capittel.

VLEYSCH-GESVVELLEN.

1. Swaer-lijvigheyt,
2. Oirsaken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genesinge,
6. Maniere van Leven.

7. Vley-

7. Vleysigen Aen-wasch; Sijn Begin, Groeyen, ende Af-snyden.

VVY hebben gehandelt van het onsteken Bloet-geswel: maer het gebeurt somtijts, dat het Bloet, als stoffe van het Vleysch, een algemeẽ Geswel maeckt over't geheele Lichaem, 't welck *Swaer-lijvigheyt* genoemt wert, ofte in een bysonder plaetsche, gelijck van buyten in eenen *Vleysigen Aen-wasch,* waer van wy terstont eẽ merckelick exempel zullen by-brengen, ende in een *Vleysch-breuck,* die hier na, onder d'andere soorten van Scheursel zal beschreven werden.

1. Swaer-lijvigheyt noemen wy, als het Lichaem soo dapper aen-neemt, dat het in sijn werckinge daer door verhindert, ende belet wert. Soo verhaelt *Galenus*, in sijn bouck van 't Onderscheyt der Sieckten, van een, wiens Lichaem soo seer uyt-gegroeyt was, dat hy hem niet en konde verroeren. Ende wy lesen van andere, die in onse eeuwe drie, vier, jae ontrent vijf hondert pont gewogen hebben, met sulcken beswaernisse, dat sy niet alleen haer niet en konden bewegen, maer nauwlicx den adem halen.

2. De naeste *Oirsaeck* van de Swaer-lijvigheyt is overtolligh Vleysch, ende Vet, spruytende uyt goet ende vet Bloet, in een Lichaem, dat van naturen gematight, ofte werm ende vocht is, ende meest

meest door gebruyck van veel, ende voedsame Spijse. Want men siet somtijts, dat groote Eters wel mager blijven, ende andere, die niet veel en eten, vet werden: het welck aen-kómt op de bysondere nature van 't Lichaem, ende de gematigheyt der Deelen, die het voedsel koken, verdeelen, ende aen-placken.

Tot de Swaer-lijvigheyt helpt oock veel, voor uyterlicke Oirsaeck, *Ledigheyt*, waer door weynigh Bloet verteert, ende de overtolligheyt niet uyt en waessemt, maer in't Lichaem verblijft, ende het selve te overvloedigh groeysel aen-brengt: als oock gewoonlicke *Losinge* op-gestopt, gelijck van Speen, ende Stonden: ende in Lichamen, die heet zijn, soodanigen Spijse, die de Hitte van 't Bloet konnen matigen. Ende daer op slaet het gene *Galenus* schrijft, dat de Lichamen die wat na de Koelte, ende Vochtigheyt trecken, Vet werden. Het welck *Prosper Alpinus* bevestight in sijn 9. capittel van de Geneef-konste der Egyptenaers, seggende, dat de Lichamen der selviger, als wonende onder eenen seer heeten, ende droogen hemel, uyt soodanigen Lucht heet eñ droogh zijn: maer dewijl sy die hitte, ende drooghte verminderen met gestadigh Water te drincken, met verkoelende Spijse, ende Badt-stoven van werm water, soo uytermaten Vet werden, dat hy nergens soo veel gantsch vette mans gesien en heeft, als in groot Cayro: alwaer vele grooter, ende dic-

dicker Borsten hebben, als de grootste van andere Vrouwen.

3. De *Ken-teyckenen* wijsen haer selven: alsoo de Swaerlijvigheyt met de Oogen gesien wert.

4. De *Voor-teyckenen* vereyschen meerder onder-richt: Swaerlijvigheyt, ende overtolligh Vet sluyt de Vaten, benauwt de Borst, ende dienvolgende den Adem, waer door sommige ofte schierlick komen te sticken, ofte altijdt door de banck soo lang niet en leven, als de matigh dunne, ofte magere. Soodanige zijn oock veeltijdts onvruchtbaer, om dat haer beste Bloet, tot Vleysch, ende Vet vergaet, ende het overige slap ende waterachtigh is, gelijck den Arabischen *Avicenna* schrijft 4.7.4.5. *Aristoteles* in sijn 1. bouck, van de Telinge der Dieren op't 18. capittel, ende in't 2. bouck van de Deelen der selviger op't 15. cap. geeft de selfde reden, te weten, waerom dat vette Mans niet en telen, ende vette Vrouwen niet swanger en werden, dewijl het Zaet gemaeckt wert uyt het suyverste Bloet, ende dat, seyt hy, het Vetste van't Bloet, het welck in Zaet most veranderen, allegader tot Vet gaet. Op de Vrouwen stelt *Hippocrates* noch een ander oirsaeck, in de 46. Kort-bondige spreucke van sijn 5. bouck: *De gene, die onnatuyrlick dick zijnde, niet en ontfangen, in de selfde wert de krop van de Lijf-moeder ingedruckt, ende sy en dragen niet, voor al eer sy dun werden.* De reden geeft *Hippocrates* selve in sijn bouck

van

van de Vrouwe-sieckten: *Als sy onnatuerlick dick werden, dan en ontfangen sy niet. VVant het dicke Net, leggende op de Krop van de Lijf-moeder, druckt het selve soo, datter niet ontfangen kan werden.* Het welck niet en betert, als wanneer door af-gaen van die swaere Vettigheyt, de Wegh meerder opening krijght, ende daer door het Zaet scheut kan hebben.

5. Al is de Groey seer qualick geheel te benemen, ofte, als sulcx met kracht van stercke Genees-middelen zoude gedaen werden, het een quaet op het ander zoude volgen: soo kan evenwel de selve ten deele gesteut, ende tegen gehouden werden, door Middelen, die het weelderigh groeyen van't Bloet verminderẽ, gelijck zijn twee drie mael 's jaers Ader-laten, ende Koppen, in de gene die het suyver Bloet Swaer-lijvigh maeckt: maer die met weynigh Bloet dapper Vet zijn, gelijck ick dickwils gesien hebbe in ontledene Lichamen, is beter, alle maent te gebruycken *Pillen Ruffi* een vierendeel loot, met een half scrupel *Salpeter*; ende alle morgen een roomer *Alssenwijn*, daer *VVater-af-drijvende* kruyden, beschreven in't 21. cap der *Genees-konste*, van't 1. Deel, op gestaen hebben. *Galenus* prijst seer het wrijven met scherpe doucken. Ende *Plinius* verhaelt in't 11. bouck van sijn Nat. historye op't 37. capittel, dat de soon van *L. Apronius*, Romeynsche borgemeester, 't Vet af-getrocken is, met verlichtinge van't Lichaem, dat te voren door den last, onbeweeghlick

lick was geweeſt. Dan dit en zal om de wreetheyt niet licht van yemant na-gevolght, noch, om het gevaer, van een Geneeſ-heer aen-geraden werden.

6. In deſe gelegentheyt komt het meeſt aen op een goede *Maniere van Leven*. Voor-eerſt dan zullen de Swaer-lijvige, haer, ſoo veel mogelick is, des Somers begeven in heete *Lucht*, alſoo de ſelve niet alleen het Bloet, ende Vet verdrooght, maer oock den grootē Etens-luſt vermindert, ende het raſch Verteren van de Spijſe wat tegenhout. Des Winters is 't oock beter by een goet Vyer te zijn, als in de Kouw, dewelcke de onſienlicke Tocht-gaetjens ſluyt, waer door dan alles binnē gehoudē wert, eñ de Begeerte tot Eten verweckt: het welck ondienſtigh zoude weſen, alſoo de Soberheyt in Eten, ende Drincken hier dapper in achtinge moet genomen werden. Ende ſulcx noch in *Spijſe*, die weynigh voedſel geeft, als *Moes-kruyt*; die droogh is, als *gedrooghde Viſch*; die een open lijf hout, als *Pruymen*; ende ſoodanige andere, als in den Schat der Geſontheyt beſchreven zijn. Hier dient de kleynſte *VVijn*, het *dunſte Bier*, ende hoe ouder, hoe beter: dewijl ſelfs oock *Azijn* daer toe grooten dienſt doet. Soo getuyght *Fam. Strada* in het 8. bouck van ſijn noyt genoegh gepreſen Hiſtorye, die hy te Romen van onſe Nederlantſche oorlogen gemaeckt heeſt, dat de vermaerde krijghſ-helt *Chiapin Vitelli*, marck-grave

van Cetone, ende den Hertoge van Alve by-gevought, zijnde boven maten ſwaer-lijvigh, ende ſoo vet, ende dick van Buyck, dat hy den ſelven, met een ſwachtel om den hals, moſt op-ſchorten, ende daer in, als in den oorlogh hinderlick, verdriet krijgende, ſijn ſelven de Wijn gantſch ont-hiel, ende daer nae al ſijn leven niet als Azijn en dronck; waer door hy rancker werde, ende ſijn Lichaem ſeven-en-tachtigh pont af-nam. Ledigheyt, ende lange Slaep moet hier gemijdt werden. Maer het Lichaem dient door alle *Oeffeninge* beweeght; ſonder ſelfs het *By-ſlapen* af te ſlaen.

7. Wy komen nu tot den *Vleyſigen Aen-waſch*, die wonderbaerlick groot gegroeyt, ende gelucкelick geneſen is. Een Vrouwe, ſwanger zijnde, werde in haer Aengeſicht geſlagẽ met een Oſſen-longe; waer door ſy verſchrickende, haer handt (gelijck der Vrouwen gewoonte is) ſtreeck achter aen haer Dye. Op de ſelfde plaetſch hadde het dochterken, daer ſy van verloſte, elf, of twaelf Puyſkens, gelijck kleyne Wratten, die niet en vergrooteden, als nae haer tweede kraem, oudt zijnde drie-ende-twintigh jaer, tot haren ouderdom van vier-ende-veertigh jaer, dat het af-geſet werde. Drie jaer te voren, was in't Geſwel een Peſt-kole geſlagen, ende die geneſen zijnde, nam het ongelijck meerder toe, als het te voren gedaen hadde. Den Hals van deſen Aen-waſch, geheel dick zijnde, (gelijck hier af-gebeeldt is) wer-

werde ſeer vaſt gebonden, eñ 's anderen-daeghs, door den ervarenen, ende loffelicken heel-meeſter *Nicolaes Scavart*, met een krom mes, konſtigh af-geſneden, niet ſonder een groote bloet-ſtortinge (alſoo my de Aderen dochtẽ by-na de dick-

te van een pinck te hebben) dewelcke terſtont door Bloet-ſtelpende middelen, in 't 13. capittel beſchreven, tegen-gehouden werde. Zoude anders ſonder twijffel onder onſe handen doot gebloeyt hebben. Kreegh even-wel 's avonts de

Sprouw, ende werden ydel van Hooft, dan beyde genas; gelijck oock, door gewoonlicke Heel-middelen allencxkens de plaetſche, daer den Aenwaſch, die, niet tegen-ſtaende ſoo veel verloren Bloet, noch ſeven-en-twintigh pont wough. Dit is nu geleden achtien jaer, ſonder dat de Vrouw, die noch leeft, eenigh mangel ſedert gehadt heeft.

Het XIII. Capittel.

Boesem, *ofte* Holligheyt,

1. *Benaminge, ende Beſchrijvinge,*
2. *Oirſaken,*
3. *Onderſcheyt,*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Geneſinge.*

1.

HEt gebeurt dickwils, dat de Etter in een Apoſteuny, het zy dat ſy niet by tijts gelooſt en wert, ofte datter geſtadigh nieuwe Vochtigheyt in ſackt, door haer ſcherpigheyt de ſelfde onder-graeft, ende alſoo een Holligheyt, ofte Diepte maeckt, die by de Griecken daerom Κόλπος, by de Latijnſche *Sinus* genoemt wert; dewelcke wy, haer beteyckening volgende, met den naem van *Boeſem* alhier zullen beſchrijven. Want gelijck uyt ons Lant de overtollige Vochtigheyt in een Boeſem gemaelt, ende dan daer nae uyt den ſelfden gelooſt wert: even-eens gaet het met de

Voch-

Vochtigheden onſes Lichaems, die gemeenelick na de ſwackſte, ende leeghſte Deelen haren loop hebben, inſonderheyt daer alreede holligheyt is, alwaer ſy dan noch dieper gravẽ, ſonder van buyten, daer het naeuwer is, wijder opening te verſorgen.

2. De voornaemſte *Oirſaeck* van deſe Holligheyt, is Etter, die door verſuym te lange in de Apoſteuny verhouden wert, ofte dat de ſelfde, na het uyt-loopen van de Etter, niet genoegh geſuyvert en is. Want als een Geſwel aen 't ſweren komt, eñ dat de Etter al van 't goede geſcheydẽ, ende wel gekoockt zijnde, niet terſtont uyt-gelaten en wert, ſoo krijght hy een ſcherpe, ende inetende kracht, waer door hy den wegh, die hem van buyten geſloten is, binnen zouckt, ende verwijdt eerſt de Holligheyt daer hy in beſloten is, ende, daer nae alderhande Overtollige vochtigheyt, uyt de naeſte Deelen, ende het gantſche Lichaem, hem toe-vallende, is gedruckt nader, ende nauwer plaetſchen te zoucken, die wy *Fiſtelen*, ende Loopende gaten noemen; waer van in't volgende Capittel zal gehandelt werden.

3. De Holligheyt is niet even-eens, maer ſeer verſcheydelick. Want ſommige valt kleyn, ende kort, andere wijdt, ende diep: eenige gaet recht, andere krom, ende winckelachtigh, gelijck de Conijns-hollen.

4. Aẽ de Kenniſſe van dit Onderſcheyt is veel

gelegen, om tot de Geneſinge te komen; ende die wert verkregen, door het peylen met een Prouf-yſer, ofte Waſſche keerſken, ſachtelick in de Holligheyt geſteken.

5. Wat de *Voor-teyckenen* belangt: die konnen hier, gelijck in alle Sweringen, voor goet genomen werden, als de Etter weynigh, ende goet is, ende de plaets ſonder pijn: in tegendeel, als het anders gaet. De Holligheyt, die haer om leegh nae buyten ſtreckt, is beter te geneſen, om dat de Etter, door ſoodanige opening, lichter kan gelooſt werden: maer uyt de gene, die diep neder-ſackt, en is de Etter ſoo wel niet uyt te krijgen, ende lang in blijvende, krijght een ſcherpigheyt, die in-eet, ende de Holligheyt allencxkens holder maeckt, ende hoe langer, hoe dieper doormijnt, tot dat ten laetſten, aen het uyt-geholde, ende uyt-gegraven vleyſch, harde kanten opſlaen, die in Loopende gaten veranderen.

6. De *Geneſinge* beſtaet, gelijck in Wonden, om de af-geweken Deelen te verſamelen, ende de Holligheyt met Vleyſch te vollen. Voor al eer daer toe te komen, moet eerſt geſien werden, hoe de Holligheyt gelegen is. Indien ſy ſoo ſtaet, dat ſy door de Opening, die alreede is, haer niet en kan ontlaſten, in ſulcken geval, moet onder, ofte aen de weder-zijde een andere gemaeckt werdē, om daer door de Vuyligheyt af te laten. Daer na dient de Holligheyt geſuyvert met Wiecken, die be-

beſtreken zijn met *Honigh van Roſen*, daer een weynigh poeyer van *Aloë* onder gemengt is, ofte *Vng. Apoſtolorum*, ende, als ſy noch vuylder is, met *Ægyptiacum*; ofte andere, beſchreven in't 12. capittel van het eerſte bouck. Doch indien dat de Opening te nauw was, ende de Holligheden te veel, om daer Wiecken in te brengen, dan zal men een Suyverend Af-ſietſel, van de gemelte Droogen daer in ſpeuten, als by voor-beelt, van *Alſſen, kleyne Santorye, Ioffrouw-merck*, in *VVijn* geſoden, ende daer dan *Honigh van Roſen*, ofte de gemelte *Salven*, nae gelegentheyt, onder gemengt.

De Holligheyt wel geſuyvert zijnde, wert vorder geneſen, als alle Wonden, door Vleyſch-toe-heelende, ende Vel-makende middelen, aengeweſen in't 14. 15. ende 16. cap. van't 1. bouck.

Het XIV. Capittel.

FISTEL, *ofte* LOOPENT GAT.

1. *Benaminge, ende Beſchrijvinge,*
2. *Oirſaken,*
3. *Onderſcheyt,*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Geneſinge.*
7. *Exempel van een verjaerde Fiſtel ontrent de Blaes, geheelt.*
8. *Maniere van Leven.*

I.

VVAnneer de laetst-beschreven Holligheyt niet haest en komt te heelen, dan eet de Etter al verder in, ende door-graeft haer in verscheyde wegen, niet anders als Pijpen, daerom oock genaemt in 't Griecx Σύριγξ, in 't Latijn *Fistula*, welcken naem mede in andere talen, als oock by ons, met *Fistel*, bekent is: zijnde een holle, lange, diepe, ende pijps-gewijse Sweringe, met harde kanten rontsom beset.

2. De Fistels, ofte Loopende Gaten (die wy soo noemen, om dat sy altijt dragen, ende Etter geven) trecken haren *Oirspronck* meest uyt de verhaelde Holligheden, ofte ander Aposteunyen. Want als de selvige, het zy door onsuyverheyt des Lichaems, ende overvloet van quade Vochtigheden, het zy door onwetenheyt van den Meester, te lang onder handen blijven, ende niet wel genesen en werden, soo gerakẽ sy, door de in-etende Etter, allencxkens dieper, ende hart.

3. Daer is een groot *Onderscheyt* in de Fistelen. Want de een is dieper, als de ander. Sommige gaen recht in, sommige scheuns eñ dwers. Sommige zijn enckel, sommige maken van een begin veel wegen. Sommige eyndigen aen 't Been, sommige aen een Zenuwachtigh deel, andere aen Aderen, ofte Slagh-aderen.

4. De Fistelen werden mede ondersocht, ende na-gespoort, hoe verre haer loop-gaten strecken,

ken, door een *Prouvet*, ofte Prouf-yſer. Het welck niet wel in't werck en kan geſtelt werden, wanneer de Fiſtel te krom loopt. Dan in ſulcken geval, zal men een lang ſtucxken Loot nemen, ofte liever een Waſſchen kaersjen, dat buygen kan, ende 't ſelve in de Fiſtel brengen. Hier-benevens is het Vleyſch, dat rontſom de Fiſtel ſtaet, bleyck, droogh, hart, ende ſonder, ofte met weynigh pijn, ten ware datſe ontrent een Zenuwe quam. De Etter, daer uyt komende, is rauw, ende ſomtijts met ſtanck. Offer nu een, ofte meerder Holligheden zijn, moet met het Prouf-yſer gepeylt werden, ſulcx oock ſomtijts te kennen gegeven wert, door de Etter. Want indien datter meerder Etter uyt-komt, als waerſchijnelick is, datter in een Holligheyt kan groeyen ofte gehouden werden, ofte indien, als de Siecke ſijn Lichaem om-keert, de Etter, die te voren in gebleven was, wederom begint uyt te loopen; ſulcx is een Teycken, datter meerder Hollighedē zijn, ende dat de Fiſtel dieper in gaet. Maer indien de Fiſtel veel openingen op-geworpen heeft, dan en kan men ſoo wel niet ondervindē met het Prouf-yſer, offer een, ofte meerder Fiſtelen zijn: dan in ſulcke gelegentheyt moet men eenige Vochtigheyt door een van de gaten in-ſpeutē, dewelcke, by aldienſe door alle de gaten wederom uytvloeyt; ſulcx is een Teycken, datter maer eene Fiſtel en is. Maer indien de ſelve door alle de ga-

ten niet uyt en loopt, als dan zijnder meerder Fiſtelen. Het welck oock de Verwe van 't gene uyt-loopt, betuyght. Want by al dien de Vochtigheyt, die door meerder openingen uyt-vloeyt, van eenderhande verwe is, ſulcx beteeckent datter maer een Fiſtel en is. Maer indienſe verſcheydelick geverwet is, dat wijſt meerder getal aen. Maer hoe verre dat de Fiſtelen reycken, ende aen wat deel datſe op-houden, ofte ſteuten, wert aldus bekent: Indien 't gene, 't welck met het Prouf-yſer gerocht wert, ſacht is, ende d'Etter, die het geeft, wit, ende veel is, ſulcx beteeckent, dat de Fiſtel alleen door het Vleyſch gaet. Maer als de ſelvige een Zenuwe raeckt, dan valter groote Pijn, wanneer men de diepte na-vorſcht, ende de Etter, die daer uyt komt, is wel wit, maer dunder, ende weyniger; ende de Werckinge van dat Deel, daer de Zenuwe na toe gaet, valt veel trager. By aldien de Fiſtel tot het Been toe komt, dan valter Pijn in't onderſoucken, ende 't gene, daer het Prouf-yſer tegen ſtoot, is hart, ende hout tegen. Het welck oock even, ende gelijck bevonden wert, indien datter noch geen *Caries*, ofte bedervinge in't Been en is. Dan als de Verdorventheyt het Been mede aen-getaſt heeft, dan wert het in 't aenroeren rouw ende ongelijck bevonden, ende de uyt-vloeyende Etter is bruyn, ende ſtinckende. Maer wanneer de Fiſtel een Ader, ofte Slagh-ader komt te raken, ende dat die

die noch niet door-gegeten is, dan komter Etterige vochtigheyt uyt, als gift. Want het Bloet door de onsienlicke Gaetjens uyt-waessemende, wert vermengt met dė Vochtigheyt van de Sweringe, ende daer van wert het gene uyt loopt, giftachtigh. Dan als een Ader, ofte Slagh-ader doorgegeten is, soo geeftse somtijts Bloet uyt; rooder, ende al springende, als het uyt een Slagh-ader komt, dicker, ende bruynder, uyt een Ader.

5. Wy komen nu tot de *Voor-teyckenen.* Slechte, eñ versche Fistelen, alleen zijnde in vleysige deelen, niet diep, in jonge, ende wel-gestelde Lichamen, werden lichtelicker genesen: maer beswaerlicker, in de welcke veel Deelen door-gegeten zijn, welckers gront, door verscheydẽ Holligheden niet wel te sticken en is, die dicht aen de voornaemste Leden leggen, in oude luyden, ende die met quade Vochtigheden beladen zijn. Gelijck oock quaet vallen, ende niet alleen swaerlick om te genesen, maer by-na ongeneeslick, die (gelijck *Guido* wel schrijft) die diep, krom, ende veroudert zijn; die bereycken tot de beginselen van de Spieren, tot Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, Beenderen, Kneuckels, Wervel-beenderen van den Rug: als oock die geraken tot in de openheyt van de Borst, ofte den Buyck, ende die komen tot het Ingewant, de Longen, Lijfmoeder, Dermen, ende Blaes. Want soodanige Fistelen ofte en konnen de Geneeſ-middelen niet

ver-

verdragen, ofte de ſelvige en vermogen ſoo verre niet te reycken. Jae daer zijn ſommige Fiſtelen, die niet geneſen en moeten werden, te weten, de gene, die veroudert zijn, ende verre gelegen van de voornaemſte Deelen, ende door de welcke de overtollige, ende quade Vochtigheden een geruymen tijdt gewent zijn haer te ſuyveren. Want alſoo de ſelve, door haer ontlaſtinge, het Lichaem voor vele Sieckten beſchermen, en dienen gantſch niet geſloten, ende zouden geſloten zijnde, als groot ongemack veroirſakende, wederom moeten geopent werden.

6. De *Geneſinge* der Fiſtelen is tweederley, de eene is recht ende volkomen, dieſe van de gront op met haer Oirſaken wech-neemt, de andere onvolkomen, die men *Palliativa* noemt, te weten, wanneer de Fiſtel van binnen verdrooght, ende van buyten toe-geſloten wert, blijvende niet-temin noch de Holligheyt. Welcke Maniere van Heelen niet geheel miſ-preſen wert van *Aquapendens*, ſchrijvende dat hem de ſelve ſomtijts wel geluckt is, hoe-wel niet altijts.

Deſe Geneſinge gaet aldus toe: Nae dat het Lichaem wel geſuyvert, ende eene bequame Maniere van Leven voor-geſchreven is, maeckt men een Wieck, van een nieuwe Spongye, nat in eenigh dapper op-droogende Water, gelijck Loogh, Calck-water, ofte diergelijcke. Want door die middel ſluyt de mont van de Fiſtel, ſoo datſe

ſchijnt

ſchijnt geneſen te weſen, die oock wel ſomtijts door hulpe van de natuyrlicke Wermte gantſch toe-heelt: maer meeſten-tijt ſoo lange alleen toe en blijft, als geen overtollige Vochtigheden in't Lichaem vergadert en werden. Want wanneer datter wederom eenige Vochtigheyt in de Holte by een komt, dan gaet de Fiſtel wederom open.

Maer tot de rechte Geneſinge dient (beneffens een goede Maniere van Leven, die terſtont zal werden aen-geweſen, ende na dat het Lichaem, door een Af-ſettende middel, ofte *Purgatye*, wel ontlaſt is, gebruyckt twee mael daeghs van een Dranck, gekoockt in een kan witte Wijn, ofte Water (ſoo daer Koortſche, ofte eenige Hitte by is) van twee onçen geraſpt *Palmen-hout*, de Bladeren van *Agrimonye*, *VVeegh-bre*, *Eeren-prijs*, *Savel-boom*, ende *Paerde-ſtaert*, van elcx een hant vol. Ende by aldien vereyſcht wert, dat deſen Dranck noch ſtercker zy, ſoo kan men, elcke reys, daer onder mengen een half ſcrupel *Creeften-oogen*; alſoo de ſelvige, gelijck oock den *Savel-boom*, die in den Dranck komt, ſeer bequaem zijn om bedorven Been, Etter, bedorven Aderen, ende diergelijcke, uyt te werpen.

Daer na moet men voor-al ſijn beſt doen, om den *Callus*, ofte 't geen rontſom in de Fiſtel vereelt is, wech te nemen. Maer alſoo het op-brengen van de Middelen, om ſulcx te doen, meeſtendeel belet wert, door de nauwe mont, ofte opening

ning van de Fiſtel, ſoo dient de ſelvige gewijdt, ende breeder geopent. Sulcx kan geſchiedẽ door *Vyer*, door *Yſer*, ofte bequamelicker, ende ſonder pijn door *VViecken* van *een Spongye*, van *mergh van Vlier*, *wortel van Gentiane*, van *wilde VVijngaert*, van *Ariſtolochye*, ofte oock van *gedrooghde Knollen*. Want die langwerpigh, ende voor ſcherp gemaeckt, in de Fiſtel gebracht zijnde, trecken in haer de vochtigheyt van de Fiſtel, waer door ſy ſwellende, de Opening allencxkens ſonder pijn wijder maken. De ſelvige Wiecken werden oock ſomtijts, als de Hardigheyt het wijder maken tegen-ſtaet, gedoopt, ofte geſtreken met ſulcke Middelen, die bequaem zijn om 't vereelde wech te nemẽ. Want den uyterlicken mont van de Fiſtel vereelt voornamelick, ende eerſt in de Huyt ſelve, als dewelcke lichtelicker verhart, ende verdunt, dan het Vleyſch, 't welck ſachter is, ende de Overtolligheden, eñ toe-vloeyende Vochtigheden met minder ſchade ontfangt. Het gebeurt even-wel ſomtijdts, dat oock het Vleyſch ſelve, in de Holligheyt, komt te verelen. De Vereeltheyt, die in den mont van de Fiſtel is, kan men ſien eñ taſten. Maer de gene, die in de holligheyt ſelve is, moet door het Prouf-yſer ondervonden werden. Want wanneer het ſelve daer in gebracht wert, ſoo en iſſer geen ofte luttel pijn, daer en komt geẽ bloet uyt, ende men voelt eenige hardigheyt, by aldien daer vereeltheyt is. Maer die niet zijnde, ſoo

wer-

werter door het voelen pijn verweckt, daer komt bloet uyt, ende men verneemt geene hardiigheyt.

Waer nu de Vereeltheyt is, daer moetſe van daen genomen werden, 't welck geſchiet, ofte door *Heel-middelen*, ofte door *Yſer*, ofte door *Vyer*. Van de Heel-middelen moet men ſomtijdts de ſachtſte nemen, als daer zijn de *Verſachtende*, ende *Verdrijvende*; ſomtijts ſtercker, gelijck zijn de *Suyverende*; ſomtijdts de ſterckſte, als de *Brandende*, allegader beſchreven in 't Eerſte bouck. In kintſche jaren, ende ſacht vleyſch, zijn genoegh de Verſachtende, die de hardigheyt, eñ de vaſtklevende Stoffe, waer uyt de Vereeltheyt groeyt, wech nemen: waer by men dan oock van de Suyverende wat magh vermengen. Soodanigh zijn, *Aſch van Vijgen* met *Ganſe-vet* gemengt: een Afſietſel van *Varen-wortelen*, ende van *Agrimonye*, *Diachylum magnum*, *Vnguentum Apoſtolorum*. Maer men heeft gemeenlick al ſtercker van doen, die door ſuyveren, ofte oock door branden de Vereeltheyt verteren. Stercker zijn de wortel van *Spondylium*, rontſom af-geſchrapt, de wortelen van *Aſphodelus*, *Serpentaria*, *Bryonia*, een af-ſietſel van *Lupinen*, ende inſonderheyt *Centaurium minus*. Sommige raden oock de Fiſtel te vullen met den wortel van *Swart Nieſ-kruyt*, ende dat drie dagen na malkander. Maer *Antonius Chalmeteus* (een verſocht Franſch heel-meeſter, wiens Hant-bouck der Heel-konſte onlangs in Nederlants uyt-gekomen

menis) waerſchouwt ons in ſijn 13. cap. dat de *Nieſ-wortel* geen goet heel-middel en is, inſonderheyt indiẽ de Fiſtel haer geſet heeft in eenigh deel van de Borſt. Want als hy maer eens een Fiſtel van den Rug-graet, ontrent de plaets van't herte met de wortel gevult hadde, ſoo ginck de Siecken geſtadigh van ſijn ſelven. Noch ſtercker zijn *Vng. Ægyptiacum, gebrandt Coper-root, Precipitaet, Olye van Swavel, Trochiſci de minio, Chalcitis, Miſy, Sory*, uyt de welcke men tot ſijn gebruyck gemengelde kan maken. Is al van outs ſeer gepreſen 't gene gemaeckt wert van een deel *Ammoniacum* in ſtercken *Azijn* geſmolten, ende dan vermengt met drie deelen *Spaenſch groen*. Ende die het noch ſtercker hebben moet, magh daer by doen *Precipitaet*, anderhalf drachme. Ofte N. *Vng. Ægyptiaci*, anderhalf onçe; *Sublimaet*, anderhalf drachme; *Loogh*, 1 onçe; *Roſen-water*, 2 onçen; *VVeeghbre-water*, 3 onçen. Te ſamen opgekoockt.

Indien even-wel het bequaem by-brengen van deſe Middelen, gelijck dickwils gebeurt, door de nauwte, ende diepte van de Fiſtel, belet wert, ſoo moet men de ſelvige ofte geheel openen, ofte de Middelen tot de gront toe in-ſchietẽ. Als men voor heeft, de Fiſtel te openen, ſoo moet men eerſt het Prouf-yſer daer in ſteken, ende op het ſelve de openinge doen. Maer by aldien men niet en vermagh de geheele Fiſtel te openen, ſoo zal men daer Heel-middelen in-brengen; ende die

ofte

ofte nat, ofte droogh. De Natte werden daer in gespeut, ende vermengt met *Loogh*, *Mede*, *Zout-water*, *Calck-water*, ofte *Voor-loop van Brande-wijn*, die sonderling bequaem is, met andere gemengt zijnde, om alderhande vuyle Sweringen te suyveren, ende op te droogen. De Drooge heelmiddelen werden tot fijn poeyer gestooten, ende met een af-gesnedē schacht in de Fistel geblasen; voornamelick als de Fistel korter is, ende binnen 't Vleysch: maer by aldiense te lang is, soo machse oock aen de weder-zijde geopent werden, om de Middelen van beyde kanten, daer in te mogen brengen. Als dan en dient niet vergeten ('t welck in de genesinge van de Holligheyt hier vorens oock vermaent is) dat de opening van de Fistel na beneden toe komt, op dat de vochtigheden daer te lichter zouden mogen uyt-loopen.

Maer alsoo de Fistelen niet altijdt en wijcken voor de Heel-middelen, ende dat in dese saeck somtijts meerder voordeel getrocken wert van't Hant-werck, soo moet men oock altemet tot het Yser, ende Vyer komen; te weten, nae dat de geheele Holligheyt geopent is. Het welck evenwel niet en magh gedaen werden in die Fistelen, dewelcke haer strecken tot groote Slagh-aderen, Zenuwen, Banden, 't Velleken dat de Ribben bekleet, ofte diergelijcke Deelen. Maer daer het geschieden magh, na dat de Holligheyt door het Prouf-yser, ofte eenige in-gespeute Vochtigheyt

ondervonden is, ſoo zal men die geheel, ſoo groot ſy is, openen. De Fiſtel geopent zijnde, ſoo zal men de vereeltheyt, ofte door Heel-middelen, ofte door de ſcherpte van een Scheer-mes, tot het goet Vleyſch toe af treckẽ: het welck niet alleen uyt de verwe, maer oock uyt het bloet, eñ 't pijnelick gevoelen te kennen is. De ſelfde Vereeltheyt, inſonderheyt die ſeer hart is, wert vaerdiger, ende met minder pijn door een heet Yſer, ('twelck wy een *Cautery actuael* noemen) wech-genomen. Maer om dat het vyer wat ſchrickelick ſtaet, ſoo willen weynige daer aen. Ondertuſſchen, 't zy ſulcx door *Cauſtike*, ofte Brandende heel-middelen, 't zy door Mes, ofte Vyer geſchiet, het Deel moet rontſom bewaert werden, door een Verkoelent ende te Rugge-drijvende *Defenſijf*, op dat de pijn geen onſtekinge en veroorſake.

Als nu de Fiſtel aldus gebrant, eñ verdrooght is, ſoo zal men eenigh Verſachtende heel-middel, om den korſt af te weecken, daer op gebruycken. Maer ſoo de Fiſtel op eenigh Been uyt komt, ſoo dient men het ſelve, door het ſnijden bloot leggende, wel neerſtelick te ſchrappen, eñ al 'tgene bedorven ende ſwart is, wech te nemen. Ende dat maer buyten aen. Want als de *Caries* dieper in't been gegeten heeft, ſoo zal men de ſchilfer uyt-ſnijden, indien hy van ſelfs niet volgen en wil. By aldien het been tot het mergh toe, ofte

oock

oock geheel bedorven is, ſoo zal men al 't gene bedorven is, uyt nemen; dan ſulcx kan wel in kleyne beenkens geſchieden, maer niet in groote. Na dat het been geſuyvert is, magh men komen tot Vleyſch-makende middelen. Ende by aldiē de Fiſtel na de ſelvige niet en luyſtert, ſulcx is een teycken, dat al 't gene bedorven was, noch niet wech-genomen is. Derhalven moet de Fiſtel noch dieper geopent werden, het been noch beter af-geſchrapt, ende geſuyvert: ende als de Fiſtel dan noch niet en wil heelen, ſoo looptſe ſonder twijfel tot in't binnenſte van 't Lichaem, alwaer haer endt niet na-geſpoort en kan werden. Derhalven moet men het werck de Nature bevelen: dewelcke men even-wel kan te hulpe komē, met een Poerken van *gebrant Zout*, *VVijn-Steen*, ende *Agaricus*, te ſamen onder *Honigh* vermengt, alſoo het ſelve de kracht heeft om gebroken ende verdorven Been uyt te trecken, quaet Vleyſch af te eten, ende de Fiſtel te helpen, gelijck *Nicol. Florent.* getuyght.

De Vereeltheyt wech-genomen zijnde, indien datter noch eenige vuyligheyt in is, ſoo zal men Af-vegende ende Suyverende middelen gebruycken, gelijck daer zijn *Pimpinelle, Gulden roede, kleyne Santorye*, *Alſſen*, *Boonkens Hool-wortel*, ende andere (in't Eerſte bouck beſchreven) met *Honigh van Roſen*, op Wiecken geſtreken, ofte met voorloop van *Brandewijn* in-geſpeut.

 Als

Als de Fiſtel wel geſuyvert is, wert vorders toe-geheelt, als ander Wonden.

7. Tot klaerder onderrichtinge zullẽ wy hier by vougen, een aen-merckens waerdigh voorbeelt, van een *verjaerde Fiſtel ontrent de Blaes*, ende door wat Middelen de ſelve geheelt is.

Een Man van ontrent 33. jaren, vochtigh van aert, ende vol van quade Vochtigheden, kreegh door een ongeluckigen val een *Vlceratie,* ofte Verſwering ontrent de Blaes, dewelcke qualick geneſen zijnde, verviel tot een Fiſtel, die in ſes jaren van niemant en konde geholpen werden. Tot dat hy quam by D^r. *Faber*, geneeſ-heer van den Keyſer, dewelcke 't gebreck beſiende, bevondt de plaets gantſch vochtigh, vol Fiſtels, zeer krom gaende, daer men met geenderhande Prouf-yſer in en konde komen. Na dat hy voor-ſeyt hadde, 't ſelve een gevaerlick werck te weſen, eñ dat het ſeer ſwaerlick zoude konnen tot heelen gebracht werden: ſoo leyde hy ſijn geneſinge even-wel aen op de volgende Aenwijſingen. Alſoo hy oordeelden, dat het gebreck hing aen de overtollige Vochtigheyt des geheelen Lichaems, ontſtaende uyt een groote Swackigheyt van Maegh, ende Lever, ſoo lette hy voor-eerſt dat die Vochtigheyt niet geſtadigh toe en nam, ende dan, om die daer alreede was, door bequame Geneeſ-middelen wech te nemen, eñ om het ſwacke Ingewant wederom te ſtercken, ende ten laetſten om de Fiſtel

ſtel van de Hardigheyt, ende 't quaet Vleyſch te ſuyveren, ende dan toe te heelen.

Tot het eerſte ſchreef hy hem voor eene goede *Maniere van Leven*, om te ſchouwen vochtige ende koude Lucht, als oock de miſt, ende avontlucht. Niet al te lang, noch by daegh te ſlapen. Spijſe te gebruyckē, die werm ende droogh was, ofte van naturen, ofte door bereyden, ende toemaken.

De overtollige Vochtigheyt ſuyverde hy met een Af-ſietſel van *Salſa*, *Guaiac*, ende *China*, daer by doende *Epithymum*, *Mechoacan*, *Hermodactyli*, met wat Suycker door een Hippocras-ſack geleeckt. Hier van dronck de Siecke thien dagen lang eenen romer, waer door hy ſacht, ende ſonder onſteltenis, ſuyverde. Dit uyt zijnde, heeft *Faber* eenen anderen dranck doen maken, om te ſweeten, van *Guaiac*, ende *Salſa parilla*, met een weynigh *Saſſaphras*, ende *Raſijnen*, door-gedaen met wat *Caneel*. Het eerſte Af-ſietſel liet hy hem drincken om te ſweeten, het tweede voor dagelickſchen dranck. Daer na dede hy hem gebruycken eenige Conſerven, om de Maegh, ende Lever te verſtercken.

Ondertuſſchen en waren de Uytwendige heelmiddelen niet vergeten: maer is voor-eerſt de Mont van de Fiſtel gewijdt met het Morgh van een Vlier-boom: daer na is de Vereeltheyt wech-genomen met *Phlegma ſpiritus vitrioli*. Ende doen

gesuyvert met het volgende water: N. *VVortels van Vijf-vinger-kruyt*, *VVeeghbre*, van elcx 1 loot; Bladeren van *Chamædrys, Scabieuse*, van elcx 1 hant vol; *kleyne Santorye, Rosmarin*, van elcx 3 hant vol; *witte VVijn*, 1 stoop. Een weynigh te samen gekoockt, ende dan 24 uyren geweeckt hebbende, door een helm over-gehaelt; ende genomen van *dit VVater* een half onçe; *Sap van Vrouw-merck, Honigh van Rosen*, van elcx drie vierendeel loot; *Aluyn, Suycker*, van elcx een vierendeel loot. Dit aldus onder malkander vermengt, werde met eẽ Speut, tot den gront van de Fistel gebracht.

Ten laetsten om te Heelen, ende Vleysch te maken, nam hy 6 onçen van dit Waterken, ende koockten daer in *Aloë, Myrrha, Sarcocolla*, van elcx een half loot. Ende op het Gebreck een Plaester van *Oppodeldoch magnum Paracelsi* houdende, liet daer over leggen een Spongye, in't voorsz. Water nat gemaeckt, ende wel uyt-gedouwt, om de vochtigheyt, die uyt quam sijpen, te ontfangen.

Ende met dese Middelẽ is't Gebreck genesen, gelijck Dr *Horstius* getuyght.

7. Hier dient mede gelet op een goede *Maniere van Leven*, door dewelcke het groeyen, ende toe-vallen van de overtollige Vochtigheyt mocht geweert werden. Soodanige is beschreven in de Geneef-konste, in het 14. cap. van de Sinckingen, in't 2. bouck; dewelcke aldaer kan na-gesien werden.

Het

Het X V. Capittel.

ROSE.

1. *Haer Benaminge,*
2. *Beschrijvinge,*
3. *Oirsaken,*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Genesinge,*
7. *Maniere van Leven,*
8. *Middelen, om voor te komen.*

1.

HEt Geswel, dat uyt geen enckel, maer uyt Galachtigh bloet ontstaet, wert by ons, na de roode, ende roosachtige verwe, daer het de Huyt mede beschildert, *Rose* genaemt, gelijck wel lichtelick in't Griecx *Erysipelas* (welcken naem by de Heel-meesters gebruyckelick is) van *Erythros*, dat is root, hoe-wel andere na eenen anderen oirspronck vorschen. De Hoogh-duytschen heeten het om de selfde reden *Rots-lauf*, als rasch, gelijck men bevint, met sijn roodigheyt voortloopende. Dan, om den Brandt, die het verweckt, voert het in verscheyde talen den naem na het Vyer. *Hippocrates* noemt het πῦρ ἄγριον, dat is *VVilt-vyer*; by *Sammonicus* wert het beteyckent met den enckelen naem van *Ignis*, ofte Vyer; by *Columella*, *Plinius*, ende *Lucretius*, in de volgen-

de verſſen, met *Sacer ignis*, ofte Heyligh vyer; ende na den heyligen *Anthony* (als weerder, ende beſcherm-heer van't Vyer) by de Françoiſen, *Le feu ſainct Antoine*, by de Italianen *Fuogo di ſant Antonio*, by ons *S. Anthonis vyer*, ende by de Duytſchen *Sant Antonis feur*; als mede *Brendende raach*, *Glock-feur*, ende *Fleg-fewer*, om dat het ſoo voort-loopt, ende met koortſche uytvleckt.

2. Roſe is een rooſachtige rootheyt met grooten brant, eñ ſteeckte, over het Lichaem voortloopende, meeſtendeel plat, ſomtijdts de Huyt verheffende; beſtaende uyt galachtigh Bloet. De poëet *Lucretius* beſchrijft haer in ſijn 6. bouck aldus met deſe verſſen:

Et ſimul ulceribus quaſi inuſtis omne rubere
Corpus, ut eſt, per membra ſacer cum diditur ignis.

3. De naeſte *Oirſaeck* van de Roſe is dun, ſcherp, ende galachtigh Bloet, niet vry van eenige quaet-aerdigheyt, uyt een onſteken Lever, ende Uyterlicke verhittende Oirſaken getrocken, ſchietende op de ſwackſte Deelen, ende haer daer over verſpreydende.

4. De *Ken-teyckenen* zijn een voort-loopende Roodigheyt over de Huyt, ſomtijts blaes-gewijs op-geſwollen, inſonderheyt in't Aengeſicht, ende in de Oogen ſoo verheven, dat ſy als toe-geſloten zijn, ende het Hooft ſchijnt eens ſoo dick te weſen, waer door de Menſche niet kenbaer en is. Begint gemeenlick met eenige Huyveringe, daer de Koort-

Koortſche dan dadelick op volght, met een ſpannende, ende ſtekende Pijn.

5. Wy komen tot de *Voor-teyckenen*. Wanneer een Roſe rontſom gaet, als een ſwachtel, daerom by Plinius *Zoſter*, ende by *Scribonius Largus* genoemt *Zona*, by ons *Omloop*, ende ſulcx in't midden van 't Lichaem geſchiet, dan brengtſe den Menſche om, ſeyt de gemelte *Plinius* in't 26. van ſijn Natuyrlicke hiſtorye op't 11. capittel. Sulcx is oock in 't geloof van 't volck gekomen, dan en gaet geenſins vaſt.

Roſe, ſchrijft *Hippocrates* in de 25. Kort-bondige ſpreucke, van ſijn 6. bouck, *in-ſlaende na binnen, is quaet; maer na buyten uyt-ſlaende, is goet.* Staet altijt te wenſchen, alſſer quade Vochtigheyt in't Lichaem is, dat de ſelve liever beſit de ſlechtſte, als de beſte deelen: derhalven is 't ongelijck beter, dat ſy uyt-ſlaet, niet alleen als oirſaeck van minder quaet, maer oock als Teycken, dat de Nature de overhant heeft, ende de ongeſontheyt uyt-drijft.

Wy zullen hier noch by-vougen twee Spreucken van den ſelfden *Hippocrates*, uyt ſijn 7. bouck, ende voor-eerſt de 19. *Op ontblooting van 't Been, de Roos komende, is quaet*. Daer en is geen Been in ons Lichaem van naturen bloot, als de Tanden, want al de Beenderen zijn met Vlieſch, Vleyſch, Vet, ende Huyt bedeckt. De Ontblootinge geſchiet door het wech-nemen van de verhaelde

Deelen, die het Been bekleeden. Het zy dan ſulcx geſchiet door Verplettinge,ofte Bedervinge van de Spieren; ofte, gelijck in't Kout vyer, door Verſtervinge, ofte uyt door-bijten van Vlieſch, ende Vleyſch, gelijck in ſcherpe Sweringen; ofte oock, als het Been ſelve verwolmt is, het welck gemeenlick *Caries* genoemt wert; ten kortſten, uyt wat oirſaeck dat het Been ontbloot, ſoo is't altijt quaet, ende ſeer ſchadelick, datter een Roſe toe ſlaet. Want ſulcx geeft een teycken, dat niet alleen het ontblootе Deel ongematight is, maer het gantſche Lichaem overvloet heeft van Gal-achtige vochtigheyt.

De volgende, te weten de 20. Spreucke is: *Op een Roſe, Verrottinge, ofte Sweringe komende, is quaet.* Hier ſtaet aen te mercken 't gene te voren in't 10.capittel is aengeweſen, dat de Geſwellen haer eynde nemen op driederley manieren, door Verdwijnen, Verſweren, ofte Verrotten. Wanneer de natuyrlicke Wermte geheel ſterck is, ende de Vochtigheyt redelicken goet, dan komt de ſelvige te verdwijnen. In tegendeel, als de natuyrlicke Wermte ſlap is, de Vochtigheyt quaet-aerdigh, dan ſlaet het tot Bedervinge. Tuſſchen beyden gaet het Sweren, als wel geſchiedende door onnatuyrlicke Hitte, maer die door de natuyrlicke Wermte geholpen wert, ende in een Stoffe, die haer ſtelt om gekoockt te zijn, ende in goede Etter te veranderen. Nu de Roſe, is een

ge-

geſwel van Galachtigh, ofte heet Bloet, de Huyt alleen belemmerende, eñ niet tot in het Vleyſch door-dringende, ende daerom zoude wel behooren, dat ſy door Verdwijnen verging, ende niet door Verſweren, ofte Verderven. Want daer toe vervallende, beteyckent, dat de Oirſaeck van de Roſe, niet op haer gewoonlicke plaetſe en blijft, maer met hare quaet-aerdigheyt diep in-eet; het welck groot gevaer van Kout vyer mede brengt.

6. Wy komen tot de *Geneſinge*: Wanneer dat de Roſe eerſt begint, weynigh plaets beſlaet, ende niet ſeer vyerigh en is, dan magh men, ſonder ſorge, daer op leggen te Rug-drijvende middelen; waer onder meeſt in't gebruyck is het *Oxycratum*, dat is *VVater*, ende *Azijn*, werm mede geſtooft; dan is noch beter *Vlier-azijn*, met *VVeeghbre-water*, daer onder dun geſtreken *Nutritum*, gewaſſchen met Sap van *VVeeghbre-bladeren*. Waer over mede geleyt kan werden een Plaeſter van *Diapompholygos*, ende buyten op, het Af-ſietſel van *Granaet-ſchellen*, *Roſen*, ende *Camillen*. Maer als in tegendeel de Roſe al voort-loopt, wijdt verſpreyt is, ende een groote vyerigheyt vertoont, dan zal men het Lichaem ontlaſten van de Stoffe, te weten de Galachtige vochtigheyt, door Middelen beſchreven in't 1. Deel van de *Geneeſ-konſte*, op't 12. Capittel, N°. 2. doch met geen *Aloë*, ofte *Scammonye*, als te heet, eñ te ſcherp zijnde. Derhalven magh men nemē een loot *Rhabarber*, laten

dat

dat's nachts weeckẽ in *Cichorey-water*, *Pruym-ſap*, *VVey*, ofte diergelijcke, ende des morgens daer onder mengen een loot *Manna, enckel Pruym-kruyt*, ofte *Syroop van Provency-roſen*, met een ſcrupel *bereyde VVijn-ſteen*. Als dit wel gewerckt heeft, ſoo dient des avonts laet in-gegeven, dewijl de Roſe beſtaet in een fijne Vochtigheyt, die ſelden bevrijt is van eenen quaden aert,'t gene dat het laetſte verbetert, ende het eerſte doet uyt-waeſſemen ('t welck ongelijck beter is, als de heete Sweet-drancken, die ſommige hier toe voor-ſchrijven) als een drancxkẽ van een vierendeel loot *Diaſcordium*, een half ſcrupel *Zout van Cardo-benedictus*; een loot *Syroop van Citroenen*, ende een once *Cichorey, Endivye*, ofte *Suyring-water*. 'S anderen-daeghs zal men openen de Lever, ofte Middel-ader, ende trecken ſoo veel Bloets af, als men nae gelegentheyt zal bevinden noodigh te weſen. Ondertuſſchen dient niet vergeten, dat het overige verkoelt, ende verbetert wert, ſoo door een *Apozema* van Wortels, ende Bladeren van tamme, ofte wilde *Cichorey*, met *Suyring* in *VVey* geſoden, als oock door een Koel-dranck van *Gerſte-water* met *Thamarinden*, ende daer by gedaen *Syroop van Citroenen*, van *Granaten*, van *Suyring*, ofte diergelijcke, met eenige druppels, tot aengename ſerpigheyt, van *Swavel-olye*, ofte van *Coper-root*. Dan dewijl dit gedaẽ wert, en zal men niet over ſlaen de verhaelde Uytwendige middelen, eñ de ſelve,

als

als den Brant groot is, niet aen latẽ backen: maer drie vier mael daeghs ververſchen. Hier op dient verder in-geſien het 2.cap. van het 1. bouck.

7. De *Maniere van Leven* heeft hier mede hare kracht; ende dient ſoodanige gehouden, als wy in't 11.capittel, van 't Bloet-geſwel, beſchreven hebben. Daer by vougende, om dat het Bloet hier ſeer dun, ende heet is, dat het ſelve inſonderheyt dient verkoelt, eñ verdickt; waer toe ſtrecken *Salaet* van *Lattouw*, ende *Porçeleyn*; *Schapen*, ofte *Kalfs-vleyſch*, met de ſelfde Kruyden, ende *Verjuys* geſtooft; *Rijſt*, ofte *Terwen-blom* in *Karnemelck* gekoockt; *Schaeps-* ofte *Kalfs-voeten*, met *Azijn*, ende diergelijcke.

8. Doch dewijl ſommige Lichamen de Roſe ſeer onderhavigh zijn, ſoo dient in de ſelve niet alleen gelet, om die te verdrijven: maer oock om voor te komen. Daer toe ſtreckt, dat in 't voor ende na-jaer, na het nu beſchreven, ofte diergelijcken Af-ſettende drancxken, Bloet gelaten, de Gal verkoelt, ende de onſteken Lever geopent wert, door *Cichorey*, *Agrimony*, *Suyring*, ende andere Kruyden, in't 20. Capittel van't 1. Deel der *Geneeſ-konſte* beſchreven.

Het XVI. Capittel.

SPRINGENT-VYER,

1. *Benaminge, ende Beſchrijvinge,*
2. *Oirſaken,*

3. Ken-

3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genesinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

ONder de heete Geswellen wert mede gerekent de Vyerigheyt, die haer in de Huyt, gelijck Verbrandtheyt van siedent water, met puystkens, ende blaesjens op-werpt, daerom, na sieden, by de Griecken *Phlyctæna* genoemt, by de Arabyers *Sahafati*, eñ om dat sy met brant voortloopt by de Duytschē ende ons Wilt-vyer, gelijck oock by de Françoisen *Feu sauvage*, die het oock *Bouton* heeten, de Italianen *Broffola, Brorsolo*, ende de Spaengjaerts *Postilla*. De gemeenste naem by ons, is *Springent-vyer*; ende en is niet anders als brandende Bladeren, ofte Bleynen, die haer in de Huyt, ofte veel eer het Op-huydeken openbaren, ende vyerigh voort-springen.

2. De naeste *Oirsaeck* van Springent-vyer is heete en gallige Vochtigheyt met zoute, ende waterige gemengt: het zy de selve uyt een verhitte Lever, heete Kost, ophouden der Stonden, ofte anders haren oirspronck heeft. Komt oock veeltijdts, voornamelick in de Kinderen, als sy schierlick uyt de Kouw, in de Hitte, ende wederom uyt de Hitte in de Kouw verschijnen.

3. Is te *kennen* aen de kleyne Bladerkens, die rasch, met jouckfel, uyt-slaen, ende door-brekende,

kende, tranen een geelachtige Vochtigheyt, de kanten verharden, ende vallen af, gelijck een korste.

4. De Mans, seyt de Griecsche *Aëtius*, zijn selden met het Springent-vyer gequelt, de Vrouwen, die niet wel gesuyvert en werden, krijgen't dickwils op hare Beenen, de Kinderen over 't geheele Lichaem, dan duyrt gemeenlick maer twee drie dagen. Doch, als't niet wel genesen wert, komt somtijts in Hayr-worm te veranderen.

5. Tot *Genesinge*, dient het betten met *Rosen-water*, ofte Water daer *Rosen*, *Granaet-schellen*, ende *VVeeghbre-saet* in gekoockt is; dan gestreken met *Nutritum*, ende *Slijm van Que-kernen*, in *Rosen-water* uyt-getrocken, onder een gemengt. Ende indien de Bleynen, van selfs niet door-brekende, Pijn verwecken, soo zal men de selve met een Naelde door-steken, ende daer op leggen, eerst eē Pap van *Gersten-meel*, in *Kaerne-melck* gekoockt, daer na de plaester *Diapompholygos*.

6. Hier dient gehouden de selfde *Maniere van Leven*, die in de Rose is voor-geschreven. Daer-en-boven, moet in Vrouwen, die gestopt zijn, ontsluyting gemaeckt werden, door soodanige Middelen, als in 't 23.cap. n.2. van 't 1.bouck der *Genees-konste* zijn beschreven; insonderheyt door *Ader-laten in den Voet*. Soogende kinders, alsoo het in haer meest onstaet uyt *quaet Sogh*, dienen ten eersten versien van een gesonde Minne.

Het

Het XVII. Capittel.

HAYR-VVORM,

1. *Benaminge*,
2. *Beschrijvinge*,
3. *Oirsaken*,
4. *Onderscheyt*,
5. *Ken-teyckenen*,
6. *Voor-teyckenen*,
7. *Genesinge*,
8. *Maniere van Leven*.

1.

VAn den selfden aerdt, met de voor-gaende Rose, ende Springent-vyer, is den *Hayr-worm*, die mede uyt een galachtige ende lichte Vochtigheyt bestaende, als een hayrigen Worm voort-kruypt; waerom hy oock by de Griecken *Herpes*, ende, na dat woort, by de Latijnsche *Serpigo,* doch gemeenlick, om dat hy dickwils schierlick over-valt, *Impetigo*, genoemt wert. De Françoisen heeten hem *Dartre*.

2. *Hayr-worm* is een verheffinge in de Huyt, met roodigheyt, jeuckſel, ende kleyne peuckelkens, gelijck als verwormt, in-gegeten.

3. De naeste *Oirsaeck* van Hayr-worm is een enckele, ende scherpe *Gal*, dewelcke, door sijn fijnigheyt, tot tegen het Op-huydeken doordringt; doch weyniger plaets beslaende, als de Rose: maer die even-wel meerder Sweringe veroir-

oirſaeckt. Van de vorder Oirſaken, die de Gal doen groeyen, is voor deſen dickwils verhaelt.

4. Het *Onderſcheyt* beſtaet uyt de Oirſaeck. Wanneer de Gal alleen is, eñ niet veel buytẽ haer eygen gematigheyt, dan veroirſaecktſe den gemeenen Hayr-worm; meerder aen-gebrant zijnde, de ſoorte, die de Griecken ἐσθιόμενος, dat is, *In-etende* noemen; om datſe ſelver in't Vleyſch gaet: maer als andere Vochtigheyt haer onder de ſelvige vermengt, dan maecktſe kleyne Bladerkens op de Huyt, gelijck Geers, ende daerom *Herpes miliaris* geheeten.

5. De Ken-teyckenen blijcken volkomentlick uyt de Beſchrijvinge.

6. Na dat de Gal ſcherp, ofte ſlap is, ſoo valt den Hayr-worm lichter, ofte ſwaerder te geneſen. De In-etende is de quaetſte, ende verandert dickwils tot arger Zeer.

7. Om van den Hayr-worm te geraken, moet voor-eerſt wel gelet werden, dat Galachtige vochtigheden van binnen bereyt, af-geſet, ende geſuyvert werden, door ſoodanige Middelen, als in de Geneeſ-konſte zijn aen-geweſen. Indien 't Lichaem daer by bloet-rijck is, ſoo dient een Ader geopent, ende ſoo veel Bloets af-gelaten, als de gelegentheyt vereyſcht.

Den lichtſten Hayr-worm wert wel geholpen met *nuchtere Speeckſel* geſtreken, ofte met *VVater*, dat uyt *groen Hout*, als't op-geſtoockt is, loopt, de

Bladeren van Glaſ-kruyt, ofte *Een-bladt* in *Brandewijn* geleyt, de *VVortel van Patich* met *Azijn* geſtampt.

Op de gene, die ſwaerder is, dienen oock krachtiger Middelen gebruyckt; als *Moſtaert*, poeyer van *Aluyn* met *Azijn-honigh* gemengt.

Tot de ſwaerſte, ende in-etende, hebbe ick dickwils goet gevonden de Salve, die D^r. *Foreſt*, te Delft in de winckels gereet hiel, eñ beſtaet uyt *gebrant Loot, Menye*, van elcx twee onçen, *Precipitaet* derd'half loot, *Gout-ſchuym*, *Antimony, Canfer*, van elcx vier onçen, *Ceruys-ſalf met Canfer*, een winckels-pont; dit alles in een vijſel met een heete ſtock tot een Salve geroert. Doch, gelijck de meeſte omſlagh niet altijt het beſte uyt en levert, maer dickwils het geringſte wel gebruyckt zijnde, het beſte werck uyt-voert, ende daerom van mijn oock lieſſt gebruyckt wert: ſoo en hebbe ick hier niet beter gevondē, als een ſlecht Salſken in't oogh, maer wonderlick in deught, beſtaende uyt *bruyn-geſnerckte Boter*, *Roet* uyt den ſchoorſteen, daer in geſchrapt, ende op't laetſte een ſcheutjen *Azijn* by-gegoten. Ende dit geneeſt oock wonderbaerlick de Schorfte hoofden, die na geene ander Middelen willen luyſteren, ſelver die nae de Laſernye trecken, gelijck ick dickwils hebbe ondervonden. Ende daer op ſlaet het gene de Griecſche poëet *Heſiodus* eertijdts geſeyt heeft, dat de domme niet en verſtaen, wat kracht datter oock in't alder-ſlechtſte Kruyt is.

8. Hier

8. Hier moet mede ſoodanigen *Maniere van Leven* gebruyckt werden, waer door geen Galachtige, Zoute, ofte andere ſcherpe Vochtigheden voort en komen: maer die de gene, de welcke alreede gemaeckt zijn, kan verkoelen, ende verſachten. Soodanige nu al meer-maels aen-geweſen zijnde, is onnoodigh hier wederom op te halen.

Het XVIII. Capittel.

1. *Kout-geſwel,* OIDEMA *genoemt.*
2. *Beſchrijvinge,*
3. *Oirſaken,*
4. *Onderſcheyt,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Geneſinge,*
8. *Maniere van Leven.*

1.

GElijck heet Bloet, te overvloedigh zijnde, tot Geſwellen uyt-puylt: ſoo maeckt oock het Koude een Geſwollen vergaderinge, dewelcke by de nieuwe Geneeſ-meeſters den algemeenen naem gegeven is van *Oidema*, ofte *Oedema*, welck eerſte woordt eygentlick in 't Griecx een Geſwel beteyckent, ende ſoo is 't mede, volgens de uytlegginge van *Erotianus*, voor alderley Geſwel gebruyckt by *Hippocrates*, ende d'ander oude Griecken.

2. Maer nu wert byſonderlick, volgens het gemeen gebruyck, *Oedema* genomen voor een kout, bleyck, ende ſacht Geſwel, dat het drucken van den vinger wijckt, die daer putten inprent, ſonder pijn, beſtaende uyt koude Slijmerigheyt, die in't Bloet is.

3. Soo dat de naeſte *Oirſaeck* dient geſtelt in't *Phlegma,* ofte de koude Slijmerigheyt van't Bloet, dewelcke te overtolligh gegroeyt zijnde, de Nature ſoo verveelt, dat ſy door de ſelvige uyt de groote Vaten in de kleyne, ende van de ſtercke Deelen na de ſwacke geſtooten wert, ofte oock van ſelfs, door haer ſwaerte, neder ſackt; waer door een *Oedema* noyt ſoo veel haer in andere Leden openbaert, als in de uyterſte, gelijck de Handen, maer inſonderheyt in de Voeten. Deſe Slijmerige vochtigheyt wert wederom veroirſaeckt uyt gebreck, dat in de Lever, ende 't ander Ingewant is, om goet Bloet te konnen maken; ende dat heeft noch voor hem andere Oirſaken, die onnoodigh zijn hier by te brengen, als volkomentlick verhaelt in het tweede Deel van de Geneeſ-konſte, in het 3. bouck, op het 13. capittel van de Water-ſucht, die naeuwlicx immermeer ſonder dit Geſwel gevonden wert.

4. Om nu niet te ſeggen van het *Onderſcheyt*, dat de vermenginge van andere Vochtigheden, als in't Bloet-geſwel verhaelt is, waer door een *Oedema* toe-genoemt wert *Phlegmonodes*, *Eryſipelatodes*,

todes, ende *Scirrhodes*, kan mede-brengen; ſoo maeckt het *Phlegma* ſelfs verſcheydenheyt in deſe Koude geſwellen, van wegen dat het eene wat dunder, ende wateriger is, het ander wat dicker, ende taeyer.

5. Het Kout-geſwel valt licht te kennen, ende de *Ken-teyckenē* zijn al meeſt in de Beſchrijvinge aen-geweſen. Het is kout, bleyck, ende ſacht, gelijck de Vochtigheyt, haer ſtoffe; gedouwt zijnde, laet een put, ofte holligheyt, de welcke wat blijft ſtaen, als de Vochtigheyt dick, ende ſlijmerigh is; maer vergaet haeſt, wanneer de ſelve beſtaet uyt dunder ſtoffe. Is ſonder hitte, kloppinge, ende geen, ofte ſeer weynigh pijn, dewijl deſe Vochtigheyt het deel alleen verſacht, vervochtight, ende geen ſcheyding en maeckt; ende, alſoo ſy koel is, ende geen hitte by haer en heeft, verweckt geen Brant, ofte Koortſche.

6. De Koude Geſwellen groeyen meerder in de Winter, als op andere tijden, om dat als dan vele Slijmerigheyt vergadert: gelijck ſy oock de Oude luyden meeſt aen-doen, ende de gene, die, door Gulſigheyt, ende Dronckenſchap, haer natuyrlicke Wermte over-ſtelpen. Sy komen ſeer ſelden tot Sweren, maer ſcheydē meeſt door Verdwijnen, 't en zy dat haer Stoffe, door heel langdurige beſlotenheyt, allencxkens quame te verharden. Anders en hebben ſy by haer ſelvē weynigh gevaers: maer volgende de Tering, de Wa-

ter-ſucht, ofte diergelijcke Sieckten, volgen met een nootſakelick de gelegentheyt van de ſelvige, ende en werden in ſulcken geval niet aen-geſien, als eygene Gebreken, maer alleen als Toevallen, van ſoodanige Sieckten, die haer op-werpen.

7. Om tot *Geneſinge* te komen; By aldien het Bloet door het geheele Lichaem veel met Slijmerigheyt belaſt is, ſoo zal men het ſelve voor-eerſt daer van ſuyveren, ende ontlaſten, door ſulcke Middelen, als in 't Eerſte bouck van de Geneeſkonſte op't 11. capittel, ende 't 12. n.4. zijn aengeweſen. Na de algemeene ſuyveringe is 't eerſt tijt de hant aen't Geſwel ſelve te ſlaen. Sulcx begint den Arabiſchen *Avicenna* met *VVrijven*, het welck geſchiet door een grof Servet, ofte eenen anderen rouwen Douck, wel heet gemaeckt. Daer op dient dan terſtont *geſtooft* met het af-ſietſel van *Heumſt-wortel, VVilge-bladeren, Alſſen, Salye, Roſmarijn, Lavendel*, eñ *Camillen*. Deſe twee Middelen dienen wel voor te gaen, om dat anders de volgende weynigh kracht zoudẽ konnen doen op een kout ende ſlijmerigh Geſwel, het welck het Deel ſelve al geheel met Kouw door-geſlagen heeft. Daer toe kan mede gebruyckt werden een Spongye, uyt-gedrongen in heeten *Azijn*, ende een weynigh *VVater*, (ick zoude beter raden tot *VVijn*) want ſulcx heeft de kracht, ſchrijft de gemelte *Avicenna*, als oock *Galenus*, om te verdroogen, ende te verdrijvẽ. Dan dit ſtreckt alleen tot

ge-

gebruyck in't beginſel; maer als 't Geſwel alreede een vaſte plaetſch genomen heeft, ſoo moeten ſtercker Verdrijvende middelen gebruyckt werden, als een Stovinge van *Kalck-water*, ofte *Loogh* van *VVijngaert-rancken*, ende daer na om-geſlagen *Koe-miſch*, *Paerde-miſch*, ofte, als het noch ſtercker moet weſen, *Duyve-miſch*, met poeyer van *Aluyn*, ende *Swavel* gemengt; ende die ſulcx tegen is, magh na het ſtoven op-leggen een plaeſter van *Diachylum*, ofte *Oxycroceum*, hier toe ſeer vorderlick bevonden by *Valeſcus de Taranta*. Dan als het Geſwel in een bequame plaets ſtaet, daer ſulcx kan geſchieden, en acht ick niet bequamer, als dat men in een hooge pot een gloeyende *Straet-Steen*, ofte een ſtuck *Molen-Steen* leyt, daer op gietende een lepel, ofte twee, *VVijn*, ende *Azijn*, ende over die Stoom het Geſwel hout, ſoo lange als men 't verdragen kan, ende dan yet van de verhaelde Pappen, ofte Plaeſters om-ſlaet.

Wanneer dit Geſwel hem mocht tot rijpẽ ſtellen, het welck ſelden gebeurt, ende niet als in't *Phlegmonodes*, wanneer ſijn koude Stoffe onder Bloet vermengt is, ende als dan oock Pijn, ende Kloppinge verweckt: in ſulcken gevalle moet het ſelve te hulpe gekomen werden, door *Rijp-makende* Heel-middelen, beſchreven in't Eerſte bouck; ende de Etter dan gerijpt (daer van de Teyckenen hier voor in het 10. capittel zijn aen-geweſen) ende wel gekoockt zijnde, ſoo en behouft men niet

te wachten, tot dat ſy van ſelfs door-breeckt, alſoo ſulcx langſaem zoude by-komen: maer dient ten eerſtē geopent, ende liever met een *Cauſtijck*, als *Lançet*. Daer op moet het van binnen geſuyvert, ende geheelt werden, gelijck nu meer-malen verhaelt is. Als dit Geſwel ſchijnt in een Hardigheyt te willen veranderen, dan zal men komen tot *Verſachtende middelen*; ende voorts gebruycken 't gene in 't volgende capittel zal aen-geweſen werden.

8. Hier dient een *Maniere van Leven* waer-genomen, ſtreckende om het groeyen van de Slijmerachtige vochtigheyt te beletten. Daer toe dient werme, ende drooge *Lucht*, ende ſoodanigen *Spijſe*; *Soberheyt*, ende in't korte al 't gene, voor de koude Herſſen-ſieckten, Sinckingen, ende Water-ſucht, in de Geneeſ-konſte beſchreven is.

Het XIX. Capittel.

HART-GESVVEL, *ofte* SCIRRHVS.

1. *Benaminge, ende Beſchrijvinge*,
2. *Oirſaken*,
3. *Onderſcheyt*,
4. *Ken-teyckenen*,
5. *Voor-teyckenen*,
6. *Geneſinge*,
7. *Maniere van Leven*.

Van

1.

VAn de Geſwellen, die door de vier Vochtigheden, waer uyt het Bloet beſtaet, veroirſaeckt werden, de drie verhandelt zijnde, is nu overigh het vierde, 't welck ſijnẽ oirſpronck heeft van het groffte, ſwartſte, ende ſwaerſte, dat men in Bloet, 'twelck als een Ader geopent is, onder in het Becken op de gront ſiet leggen. Dit heeft by de Grieckſche Geneeſ-meeſters den naem van Σκίῤῥος, ende Σκίῤῥωμα, welcke benamingen by de Latijnſche oock zijn behouden, te weten *Scirrhus*, ende *Scirrhoma*, ende by andere Uytheemſche gebleven. Wy hebben het even-wel *Hart-geſwel* geheetẽ; als zijnde de *Scirrhus* niet anders, dan een Geſwel, dat gantſch hart is, ende ſonder pijn, beſtaende, gelijck nu geſeyt is, uyt het groffte, aerdachtighſte, ende ſlijmerighſte Bloet.

2. Om de *Oirſaeck*, ofte de Stoffe van de Harde-geſwellen wel te verſtaen, ſoo ſtaet voor-eerſt te weten, dat een van de vier deelen, die het Bloet makẽ, is de *Melancholy*, ofte het Swart bloet, zijnde het groffte ende aerdachtighſte deel, ende als de giſt van't Bloet, het welck uyt den Gijl, beneffens de ander drie Vochtigheden, in de Lever, ende 't ander Ingewant, gemaeckt wert, ende onder de ſelvige vermengt zijnde, voornamelick ſtreckt tot voedſel van de vaſte Deelen, gelijck tot de Beenderen; als mede, om door ſijn grovigheyt, het ander Bloet te verdicken, ende

als te binden, ende lijviger te maken. Het overſchot van het ſelve, als te grof zijnde, wert in de kleyne, ende vele Slagh-aderkens, ende Aderkens van de Milt tot fijnder Stoffe gebracht: doch als het ſelfde, door eenigh belet verhindert wert, ende in Onſtekinge vervalt, dan krijght het met eenen een quade Hoedanigheyt, ende ſcherp-bijtenden aert, ende den naem van *Swarte-gal*, die de *Cancker* veroirſaeckt, waer van in't volgende capittel zal gehandelt werden.

3. Het *Onderſcheyt* van de Harde-geſwellẽ wert mede genomen, gelijck van de andere, uyt de Oirſaeck. De gene, die voort-komen uyt enckel Swart bloet, zijn de rechte Harde-geſwellen: maer onrechte, ofte baſtaert Harde-geſwellen, wanneer by de ſelve komt, eñ daer by vermengt wert Bloet, Gal, ofte Slijmerige vochtigheyt; ende dan krijgen ſy den naem na haer vermenginge, te weten *Scirrhus Phlegmonodes*, *Eryſipelatodes*, ofte *Oedematodes*. De rechte *Scirrhus* is hart, als ſteen, gantſch ongevoeligh, ende ſonder eenige pijn: de andere gedruckt zijnde, wijcken den vinger wat, ende verwecken een weynigh pijn.

4. Soo dat de voornaemſte *Ken-teyckenen* van den rechten *Scirrhus*, zijn Hardigheyt, ende Ongevoeligheyt; die gedruckt, noch verwijckt, noch ſeer doet. De Hardigheyt komt door de grove, ende verharde Stoffe, dewelcke oock de deelen, daer ſy rontſom in beſloten is, allencxkens verdrooght,

drooght, ende verhardt. Daer-beneffens door haer grovigheyt, ende ſwaerte de Zenuwen druckende, ende door haer taeye ſlijmerigheyt, alle de toe-gangen, als een Lijm, verſtoppende, belet den Zielickẽ geeſt (die de Gevoelende kracht by-brengt) tot in het Deel te konnen ſchieten. Gelijck geſchiet, als die harde Stoffe vermengt, ende gematight is, met dunder Vochtigheyt; waerom dan oock de Hardigheyt ſoo groot niet en valt, ende het Gevoelen niet verdooſt en is.

5. Aen den rechten *Scirrhus*, die ongevoeligh is, en valt geen Salf te ſtrijcken: den anderen is mede ſeer ſwaerlick te geneſen, ende vereyſcht geheel langen tijt.

6. Even-wel om wat verlichtinge by te brengen, ende de groey, ſoo veel mogelick is, te verhinderen, ſoo dient het Geſwel gehouden over dẽ damp van *Azijn*, op een gloeyende *Straet-ſteen* gegoten, dan geſtooft, eñ geſtreken met de Verſachtende middelen, die op 't 6. capittel van 't 1. bouck zijn aen-geweſen.

7. De *Maniere van Leven*, die hier te houden ſtaet, ſiet op het beletten, dat de grove Vochtigheyt niet meerder toe en neemt. Waer van in de Sieckten van de Milt, ende elders gehandelt is.

Het

Het XX. Capittel.

CANCKER,

1. *Benaminge, ende Beschrijvinge,*
2. *Oirsaken, ende Onderscheyt,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

VVY komẽ tot het Geswel, dat de *Scirrhus* naest, eñ onder alle de Geswellen het archste is, te weten Cancker, in't Latijn genoemt *Cancer*, in't Griecx Καρκῖνος, ende Καρκίνωμα, welck woort de keyser *Augustus*, de grootste prins van de werelt zijnde, als hy van sijn drie nae-saten geplaeght werde, te weten sijn onkuysche dochter ende nichte *Iulia*, eñ den dommen *Agrippa*, plagh te gebruycken, de selfde niet anders noemende, als sijne drie *Carcinomata*, ofte Canckers; gelijck *Suetonius* schrijft. De Spaengjaerts heeten dit geswel *Caratan*, de Françoischen *Chancre*, ende de Italianen *Cancro*, ofte *Cancaro*; in welck woort ick haer dickwils hebbe hooren uyt-berstẽ, als sy met hevigen toorn onsteken waren. Dese benaminge wert getrocken, uyt de gelijckenisse, die dit Geswel heeft, met de Crabbe. Want gelijck de selve een ront lichaem heeft, ende de pooten hier, eñ daer verspreyt, vael van verwe, ende die,

die, 't gene ſy met haer angels aen-grijpt, vaſt hout: ſoo is oock de Cancker een hart, ongelijck geſwel, ront van gedaente, vael van verwe, fenijnigh van aert, ſoo vaſt gehecht in het Deel, die het beſit, als of het daer met hamers was in geklopt, rontſom in geſwollen Aderen, als tacken, hier ende daer uyt-geſpreyt, de Crabbe-pooten niet qualick gelijckende, ſijnen oorſpronck nemende uyt ſwarte verbrande Gal.

2. De naeſte *Oirſaeck* van de *Cancker* is ſwarte Gal, komende van ſwart Bloet, het welck wy geſeyt hebben den *Scirrhus* te maken, die tot een ſultige, in-etende, ende fenijnige ſcherpigheyt verbrant is. Ende alſoo de ſelve niet altijt even heet, ende ſcherp en valt, ſoo ſteltſe oock tweederhande ſoorte van Cancker. Want de ſachtſte maeckt een ſachter Cancker, eñ die beſloten blijft: maer die heeter ende ſcherper is, berſt open, ende verweckt een verſworen Cancker. Siet breeder Dr. *Ranchin*, eertijts mijn meeſter te Mompellier, *2.Quæſt. en Chirurg. 19.*

De ſwarte Gal, naeſte oirſaeck van de Cancker, groeyt, gelijck verhaelt is, meeſt uyt ſwart Bloet, ofte alleen, ofte met Gal, ende heet Bloet vermengt; doch na dat haer brandẽ wat gaet leggen, ofte ten minſten ſoo ſeer niet en ſmoockt; het welck de reden is, dat hier geen Coortſche toe en ſlaet, gelijck geſchiet by een Bloet-geſwel, ende de Roſe.

De

De Voor-gaende, ende Uyterlicke Oirſaken, zijn al 't gene, het ſwart Bloet te overtolligh doet toe-nemẽ (elders breeder aen-geweſen) ende het ſelve daer nae laet bederven, waer op dan de quaet-aerdigheyt volght.

De Cancker komt ſoo van binnẽ, als van buyten het Lichaem, maer inſonderheyt in de bovenſte Deelen, ontrent het Aengeſicht, als aen den Neus, Wijnbrauwen, Ooren, Lippen, Gehemelt, ende Borſten van de Vrouwen, dewelcke den ſelven aldermeeſt onderhavigh zijn, om dat ſy, van wegen haer ſacht, loſch, ende ſpongyachtigh weſen, de quade Vochtigheyt lichtelick ontfangen, voornamelick door de gemeenſchap, die ſy hebben met de Lijfmoeder, dewelcke geſtopt zijnde, haer op-gehoude, eñ vervuylde Vochtigheyt daer na toe ſent.

3. Wat de *Ken-teyckenẽ* belangt; de ſelvige zijn in de Beſchrijvinge nu meeſt aen-geweſen, die even-wel haer ſoo niet op en doen in't beginſel, wanneer de Cancker ſoo kleyn is, als een erwete, maer groot werdende, vertoont alle de Teyckenen, die verhaelt zijn. Ende al is ſulcx, dat de Cancker, van wegen ſijn ſtoffe, eenige gemeenſchap heeft met dẽ *Scirrhus,* ſoo zijnſe niet-te-min van malkanderen wel te onderſcheyden. Want de Cancker is gemeenlick rondachtigh, met tacken, als Crabbe-pooten, uyt-geſpreyt, in de welcke Pijn, Hitte, ende Kloppinge vernomen wert;

wert; het welck de *Scirrhus* niet en heeft. Daer-en-boven groeyt de Cancker van ſijn ſelven, neemt haeſtelick toe, eñ komt gemeenlick maer in ſachte Deelen, gelijck de Borſten, ende dier-gelijcke: in tegendeel ſpruyt de *Scirrhus* meeſt uyt andere Geſwellen, die allencxkens komen te verharden, ende ſtelt hem in alderhande plaetſchen.

Den openen, ofte door-geſworen Cancker, is een vuyle eñ ſtinckende Sweringe, met geſwolle, bruyne, ende om-gewelfde kanten. Geeft oock uyt een vuyle, ende ſtinckende *Sanies*, ofte wate-rige Etter, als den ouden *Cato* mede ſchrijft in't 137. cap. van ſijn Lant-bouwinge.

4. De *Voor-teyckenen* en brengen hier niet veel goets mede. Want de Cancker ſijn Venijn geſta-digh voort-ſchietende, ende alſoo van quaet ar-ger werdende, valt gemeenlick ongeneeſlick. Sulcx heeft de poëet *Ovidius* oock aen-geweſen *2. Metamorph.*

Utque malum latè ſolet immedicabile Cancer
Serpere, & illæſas vitiatis addere partes.

De reden is, om dat ſijn quaet-aerdige Stoffe dick ende grof is, ende gemeenlick ſoo diep in de Ade-ren ſchiet, dat de ſelve noch door Laten, noch Af-ſetten, noch te Rug-drijven, noch Verdwij-nen, noch Snijden, noch Branden en kan wech-genomen werden. Behalven dat hy oock ſachte Middelen veracht, ende van ſtercke hem laet ter-

gen.

gen. Soo dat mede noch de meeste swarigheyt ontstaet in tweederley, ende tegen-strijdende Venijn, daer de Cancker van besmet is; te weten, een, dat doet bederven, ofte verrotten, een ander, dat scherp is bijtende, ende, als *Corrosijf*, ofte 't gene den *VVolf* genoemt wert, in-etende. Derhalvẽ hoe hier de Genesinge wert aengestelt, men hout altijt den Wolf (gelijck het Spreeckwoort seyt) by de Ooren. Want indien daer tot versachtinge op-geleyt werden Werme, ende Vochtige middelen, die in andere Geswellen gewoon zijn etter te maken, dan komt soodanigen Deel gantsch te verrotten, ende de naest-gelegene met eenen te bederven. In tegendeel wil men die vuyle, ende quaet-aerdige Vochtigheyt met *Caustijcken*, ofte Brant-middelen te hulpe komen, soo zal men het ander Vergif, dat in de Cancker is, te weten het In-etende, tergen, ende vloeyender maken.

Des niet tegen-staende, en vallẽ alle Canckers niet van gelijck gevaer; soo van wegen de Stoffe, die by alle niet even scherp, ende vergiftigh en is; als van wegen de Plaets, die van de sevige besmet wert. Soo schrijft *Hippocrates* in de 38. Kort-bondige spreucke van sijn 2. bouck, *beter te zijn, dat men de gene, die Verborgen Cancker hebben, niet en zouckt te genesen. VVant zouckende te genesen, sterven sy rasser; maer niet poogende te genesen, blijven langer in't leven.* Verborgen Cancker noemt hy, die noch

noch besloten is, ofte sijn tacken alreede soo diep geschoten heeft, dat men daer niet by en kan. Sulcke Cancker komt, door het op-leggen van Heel-middelen, lichtelick door te Sweren; het welck het beginsel van meerder ellende is, ende den sekeren wegh na de Doot. De Canckers, de welcke in eenige Holligheyt van 't Lichaem gegroeyt zijn, in 't Gehemelt, Eyndel-derm, Lijf-moeder, indien sy gesneden ofte gebrant werden, soodanigen Sweringe en is tot geen sluytinge met lidt-teecken, te brengen, soo dat de gene, die men soo aen-tast, seer pijnlick tot haer eynde geraken, dewelcke anders stil gelaten zijnde, langer, ende met veel minder moeyelickheyt zouden geleeft hebben, gelijck *Galenus* schrijft in de Uytlegginge van de gedachte Spreucke. Waer op oock wel staet aen te mercken, dat *Galenus* niet en seyt in den Mont, maer alleen in't Gehemelt. Want die in't Gehemelt op-slaen, komẽ gemeenlick ontrent het Lelleken, alwaer het sacht, voos, ende alder-bequaemst is, om de Vochtigheyt, die uyt het hooft vloeyt, te ontfangen, ende derhalven onbequaemst, om aldaer te snijden, ofte te branden. Soo dat *Galenus* daerom wel oirdeelt, dat de Canckers aldaer ongeneeslick zijn. Maer dat op andere plaetschen van den Mont, de selvige konnen genesen, zal blijcken, uyt het voorbeelt, terstont by te brengen. De gene, die eerst beginnen, ende losch buyten op staen, konnen

noch geholpen werden; maer als ſy veroudert, ofte diep gewortelt zijn, inſonderheyt op Zenuwen, ofte in Aderẽ, die haer na eenigh voornaem Deel ſtrecken, dan is't onmogelick de ſelvige door eenigh Middel, als met het Leven, wech te nemen: maer moeten alleen met ſachtigheyt onderhouden werden.

5. Wt het gene nu verhaelt is, kan lichtelick af-genomen werden, hoe weynigh datter van de *Geneſinge* te verwachten ſtaet. Even-wel en dient dit Gebreck niet van verlichtinge, eñ hulpe verſteken. In alle Cancker is goet, dat men dẽ groey van de Oirſaeck, te weten de Swarte-gal, zouckt te beletten. De Middelen daer toe ſtreckende, zijn in de Geneeſ-konſte aen-geweſen. Op de Plaetſche ſelve zal men leggen 't gene verſterckẽ, matelick verdrijven, ende de ſcherpigheyt van de Vochtigheyt verſachten kan. Tot welcken eynde ſtrecken, het Af-ſietſel van *Clißen-bladeren*, ofte *kleyn Speen-kruyt*; het Sap van *Nacht-ſchade*, van *Cichorey*, inſonderheyt *Paerde-bloemen*, daerom *Cancker-bloemen* genoemt, van *Robrechts-kruyt*, met *VVater van Kinck-vorſchen* gemengt; ende daer mede het Cancreuſe deel geſtooft zijnde, dan een Plaeſter van *Diapompholygos* om-geſlagen. Ende dit zijn wel de ſekerſte Middelen, dewelcke, indienſe het quaet niet volkomentlick en verdrijvẽ, altijt ſijnen voortganck ſteuyten. Ick zal evenwel noch een voor-beelt (hier voor belooft) van vol-

volkomen genesinge verhalen, ende dat noch in een Deel, het welck selfs, door sijn vochtigheyt, het gevaer schijnt te vermeerderen. Seker man hadde, uyt Sinckingen, veel jaren een Geswel aen de wortel van den slincker Oogh-tant, de groote van een Hasel-noot, hart, blauw, ende ongelijck, het welck half aen de Lip, half aen het Tant-vleysch vast was, soo dat men van buyten eenige swellinge gewaer werde. Hier quam by steken-de Pijn, ende andere Ken-teyckenẽ van de Canc-ker. Na dat voor-eerst door bequame Middelẽ, beschreven in de Geneef-konste, de Sinckingen op-gehoudẽ, ende het Lichaem door Af-drijven-de, ende Sweet-drancken wel gesuyvert was, soo is men, volgens de rechte ordre, na het algemeen tot het byfonder gekomen, te weten tot het be-smette Deel, ende men heeft den Mont dickwils gespoelt, tot versterckinge van alle sijn deelen, die, door het gestadigh sincken, verswackt warẽ, met een Spoel- ofte Gorgel-water, bestaende uyt *Granaet-schellen*, *Gal-noten*, van elcx een vieren-deel loot, *VVortel van groot Speen-kruyt*, een half loot, *Roode rosen, Stock-rosen* van elcx een hant vol, *Bloemen van Betonye*, *Scabieuse*, van elcx soo veel, als men tusschen de vingers kan vatten; te samen gekoockt in een kan *Roode-wijn,* tot dat het derde-deel versoden is; dan onder het door-gekleynste gemengt, *Honigh van Rosen*, ende *Moerbessyen*, van elcx twee onçen. Met het over-geblevene, eerst

wel gestampt , zijn gemaeckt twee Sacxkens, die in Roode-wijn gekoockt, gestadigh lauw van buyten op-geleyt wierden; het eene tegen de onderste, het ander tegen de bovenste Lip, Kaeck, ende Neus. Het Lichaem aldus, door bequame Middelen, beneffens een goede Maniere van Leven, wel bereyt zijnde, soo is de Siecke op een stoel geset, met het hooft wat achter over, daer een knecht achter stont, die niet alleen, met beyde sijn handen, het hooft vast hiel, maer oock, met sijn voorste vingeren, de bovenste lip oplichte. Daer nae is, van den Meester, met een krommen Naelt, ende dubbelden Draet, het Geswel beslagen, ende 't selve alsoo een weynigh na hem treckende; tot op de Kaeck, met een Scheermes, af-gesneden. Terstont is, om het Bloet te stelpen, daer op gebonden (het welck altijt te voren gereet moet staen) *VVerck*, met *wit van Ey* nat gemaeckt, daer dick op gestroeyt was, een fijn Poeyer, bestaende uyt *Stof-meel* een loot, *fijnen Bolus*, *gesegelde Aerde*, *wit van Ey* in de Son gedrooght, van elcx een vierendeel loot, *Hasen-hayr* kleyn gesneden, een scrupel, *bereyt Corael* 2 scrupels. De volgende dagen is *Olye van Eyeren*, met een weynigh *Saffraen* in Plocksel, op de Wonde geleyt. Ende na het komen van Etter, werde de mont dickwils gespoelt met het Af-sietsel van *Sanikel*, *Alchymilla*, *Bergh-groen*, *Betony-bloemen*, ende *Rosen*, van elcx een hant vol, in Water, tot op ander-

anderhalf pint, gekoockt, eñ dan daer by gedaen vier onçen *Honigh van Rosen*. Ten laetsten is nut een Poerken, gemaeckt van twee deelen *Tutia*, ende een deel *gebrande Aluyn*, op de Wonde gestroeyt, ende een dun geslagen *Loode plaetgen* daer over geleyt. Door welcke Middelen dit Gebreck volkomentlick genesen is: gelijck oock verscheyde andere, die op andere Deelen haer plaets genomen hadden, niet diep en gingen, ende rontom losch waren, als ick dickwils gesien hebbe aen den Hals, boven, ende in de Wijn-brauwen, maer voornamelick in de Borsten.

De Cancker, die door-gesworē is, en behoūft niemant te bestaen, om tot heelen te brengen; maer alleen te onderhouden met sacht-suyverende, ende versachtende Middelen, gelijck nu beschreven zijn; als met de verhaelde *Sappen* onder *Honigh van Rosen* vermengt, eñ wanneer de Vochtigheyt wat te veel is, dun in de openheyt gestroeyt het Poeyer van *rauw Loot*, elders van ons beschreven. In dese gelegentheyt te willen snijden, ofte branden, gelijck sommige raden, is niet anders, als de luyden om hals brengen.

6. Hier dient soodanigen *Maniere van Leven* gehouden, dewelcke niet alleen geen Swarte, noch Heete Gal en doet groeyen; maer oock die alreede gegroeyt is, kan verkoelen, ende versachten; soodanige nu meer-malen is aen-gewesen.

Het XXI. Capittel.

1. *Aenmerckinge op de oude Benamingen der Sieckten,*
2. *Blijckende oock in Reduvia, ofte* VIIT.
3. *Namen, ende Naem-reden,*
4. *Beschrijvinge,*
5. *Plaetsche,*
6. *Oirsake,*
7. *Ken-teyckenen,*
8. *Voor-teyckenen,*
9. *Genesinge,*
10. *Maniere van Leven.*

I.

DIe de Boucken van de oude Schrijvers der Genees- ende Heel-konste wel wil begrijpen, moet insonderheyt letten, op de Namen, die sy de Sieckten, ende Gebreken geven, ende wat sy met de selvige verstaen, ende uyt-beelden. Want men bevint dickwils, hoe by verscheyde wel eenen Naem gebruyckt, ende even-wel daer mede geen eene, ende de selfde Sieckte, maer een geheel verscheyde verstaen wert. Sulcx en kan niet anders, als een groote twijfelinge, ende daer uyt een grof mis-verstant baren, in de gene, die uyt onervarentheyt van de Talen, ende onachtsaemheyt, om alles neerstigh te ondersoucken, niet verder en sien, als (gelijck men seyt) haren neus lang en is. Het gene wy van de verscheydenheyt geseyt hebben, zullen wy alleen met

met een voor-beelt versteercken. *Mola* wert nu by alle de Genees-heeren, Heel-meesters, ende Vroe-vrouwen, genomen voor een lompigh stuck vleysch; het welck in de Lijf-moeder groeyt, hebbende soo veel beweginge, dat de Vrouwen, die dat geladen hebben, niet beter en weten, ofte sy gaen swanger. Maer by vele, onder de Oude, wert *Mola* beschreven, te zijn een geswel, ofte vleysigh aen-wasch van de Lijf-moeder.

2. Soo gaet het oock met den *Vijt*, in't Griecx Παρωνυχία genoemt, ende in 't Latijn *Reduvia*; waer van beyde, de Griecken, ende Romeynen, een Spreeck-woort hebben, *Hy klaeght van de Paronychia*, ofte *Reduvia*, van de gene, die, gelijck *Erasmus* schrijft, door een quade beschaemtheyt, raet zouckt voor een kleyn gebreck, ende laet het groote loopen. Soo schrijft *Plutarchus* van yemant, die raet vraeghde voor een gebreck van de Nagelen, daer sijn verwe, ende wesen wel uytwees, dat sijn gebreck in de Lever lagh, van dẽ Geneesmeester voor antwoordt kreegh, Man, het en schort u aen de Nagelen niet, maer ghy hebt eenen anderẽ pot te vyer. Daer is noch een Spreeckwoort, *Reduviam curare*, dat is, *Vijt genesen*, ende wert geseyt van de gene, die op het voornaemste niet siende, in beuselingen, ende nietige saken veel bekommernisse stellen. Waer op slaet het gene *Cicero* schrijft in sijn Verantwoordinge van *Roscius Amerinus*, die het Leven geeyscht werde:

Ick verstae, seyt hy, *'dat ick voor de tijt, dit ondersouck, eñ my by-na mis-grijpe, die, als ick genees-middel voor het hooft van Roscius moet by-brengẽ, de Vijt gae heelẽ.* Dan dese Spreeck-woorden en passen geensins op den rechten Vijt, dat geen slecht dingen en is: maer een seer quaet, pijnelick, eñ gevaerlick gebreck. Derhalvẽ dient verstaen, dat het Griecsche woort *Paronychia*, ende Latijnsche *Reduvia* niet alleen en beteyckenen de Vijt: maer oock een slecht gebreck, wanneer de Huyt, die aen de wortels van de Nagelen staet, uytsteeckt, ende van een rijt. Want *Redivire* (daer van oock *Redivia* geseyt) is, (gelijck *Festus* schrijft) *solvere*. Dit wert by ons *Nijd-vel, Nijd-vleysch*, doch gemeenlick *Nijd-nagel* genoemt, ende in Wals-Vlaenderen *Envies*, om dat sommige meenen, dat de gene, die hier mede gequelt zijn, van yemant benijt werden. Gelijck men in Vranckrijck seyt, dat die een Swangere vrouw yet weygert, een Gerst-puysjen op sijn Oogh-scheel krijght. Het welck wel te recht voor een praetjen, gelijck ick het eerste oock houde, gerekent wert van *Ioubert*, *3. des Erreurs populaires, 6.* even-eens als men tegen de kinderen seyt, datse in't bedt zullen pissen, wanneer sy met vyer spelen.

3. De rechte *Reduvia*, wert nae het Griecsche woort *Paronychia* ('t welck *Plinius* oock in 't Latijn gebruyckt) van de Barbarische genees-meesters *Panaritium* genoemt; welcken naem, (dewijl sy, als

de

de beste, ende ervarenste in de konste, van de nakomelingen meest gevolght zijn) in 't gebruyck gebleven is, ende best by onse Heel-meesters dit gebreck te kennē geeft; gelijck oock by de Italianen *Pannarice* : soo hebben de selve Barbaren den Griecschen naem Συνάγχη, *Synanche*, verdraeyt in *Squynancy*, die mede tot op heden in't gebruyck gebleven is. Wy noemen anders in onse eygen tale, dit gebreck *Vijt*, *Fijt*, ofte *Fijck*.

4. Komende tot de *Beschrijvinge*; soo stellen wy de Vijt te wesen, een heet Geswel, komende op't eynde van den Vinger, uyt een Galachtige, ende seer scherpe Vochtigheyt, met over-groote Pijn, niet alleen in den Vinger, maer oock door de geheele Hant, jae dickwils door den Arm, tot de Oxelen toe.

5. De *Plaets*, daer dit gebreck in valt, zijn de Eynden van de Zenuwen der Vingeren, ende van de Banden der Nagels, oock meest altijt, tusschen het Been-vliesch,ende het Been selve. Het welck alle Deelen zijn van scherp gevoelen, ende daerom oock scherpe pijn lijden.

6. De naeste *Oirsaeck*, is een heete, scherpe, ende galachtige Vochtigheyt, daer een quaden Aert onder speelt, ende soo in-etende, dat sy de Banden, die de Beenderen van de Vinger, aen malkander hechten, ende houden, in den gront op eet, ende verteert, waer door dan het Been uyt valt, ende alsoo een Lidt verloren wert. De

Voorgaende oirſaken, zijn al dat ſoodanigen quade Gal doet groeyen, ende bewegen, nu meermaels verhaelt. Waer by komt een ſtercke Nature, dewelcke ſoodanige Vochtigheyt tot de uyterſte Deelen kan ſtooten.

7. De *Ken-teyckenen* van den Vijt, zijn groote Hitte, Steeckte, ende Kloppinge in den Vinger; met geſtadige, ende geweldige Pijn, den geheelen Arm door-treckende, dewelcke maeckt, datter geen gewelt in en is, ende ſoo ſwaer hanght, al of hy vol loodt was. Die ſelve Pijn treckt nae 't Herte, ende verweckt aldaer Flaeuwte; als oock nae de Herſſenen, ende beneemt dan alle Ruſte.

8. Wat de *Voor-teyckenen* belangt: Hier is meerder gevaer, als het hem wel ten eerſten laet aenſiẽ, ſoo om de groote gevoeligheyt van het Deel, als om de quaet-aerdige Scherpigheyt van de oirſaeck. Daer gemeenlick het Verſuym noch by komt. Want de Luyden het quaet niet kennende, ende haer latende voorſtaen, dat het maer een ſwerende vinger en is, en doen niet by tijts raet: dan vertouven door de banck ſoo lange, om een Heel-meeſter te ontbieden, tot dat het al te diep in-gegeten is, ende dan en kan het uyt-vallen van een beenken niet geſteut, noch belet werden.

9. Wy komen tot de *Geneſinge*. Dewijl de Vijt, een geſwel is, voort-komende uyt toe-vloeying van Vochtigheyt: ſoo moet voor-eerſt gelet werden,

den, datter niet meerder toe en vloeyt, ende dan 't gene, datter alreede in gevloeyt is, uyt-getogen wert.

Dient derhalven van 't algemeene begonnen, ende eerſt een Drancxken in-gegeven, om de ſcherpe Vochtigheyt af te ſetten, beſtaende uyt *Rhabarber* 3 vierendeel loot, *Santal.Citr.* 1 ſcrupel, 's nachts geweeckt in 2 onçen *VVater van Cardo-benedictus*; 's anderen-daeghs onder het door-gekleynſde geroert, *gemengt Pruym-krüyt* een half loot, *Syroop van Provency-roſen* een half onçe, *Olye van Swavel* 5 druppelen. Dit des morgens werm in-genomē; ende, na dat het wel gewerckt heeft, 's avonts laet gebruyckt dit Drancxken, om de quaet-aerdigheyt door een weynigh ſweeten uyt te doen dampen. N. *Diaſcordium* een vierendeel loot, *Zout van Cardo-benedictus*, 1 half vierendeel loot, *Syroop van Citroenen* een half onçe, *Olye van Swavel* drie druppels, *VVater van Cardo-benedictus* 1 onçe. 'S anderen-daeghs, om het Bloet, van de ſcherpe Vochtigheyt ten deele te ontlaſten, ende het overige te verluchten, is oirbaer 9 onçen uyt de Ader af te trecken, oock meerder, ofte minder, nae dat het Lichaem bloet-rijck, ende ſterck is.

Ondertuſſchen is ſeer goet, ende dienſtigh, den Vinger, van begin aen, te houden in *heeten Azijn*, daer *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte *Diaſcordium* in geſmolten is. Want den *Azijn*, verkoelt, ende

drijft

drijft te rugge, van wegē ſijn koude kracht; gaet diep in, door ſijn fijnigheyt, ende treckt alſoo, werm gemaeckt zijnde, den brant uyt; de *Theriakel*, ende d'andere twee, verbeteren, ende verdrijven de quaet-aerdigheyt.

Men magh oock een Papjen werm, op een douck, om den Vinger, ſlaen, van *Semelen*, *Gerſte-meel*, met een weynigh *Canfer*, onder *Slijm van Vloey-kruyt-ſaet*, ende *Azijn* gemengt.

Maer als men verneemt, dat het hem tot ſwellen, ende ſweren ſtelt, dan en iſſer niet beter, als die plaets, tot het Been toe, open te ſnijden, om lucht te geven aen de quaet-aerdige Vochtigheyt, ende het diep in-eten, ende loſch maken van het Been, terſtont te beletten; dan op de opening een *Digeſtijf* leggende, eñ een verſachtende Pap, op den Vinger, ende de Hant. Den Arm, wanneer voor Treckinge van Zenuwē gevreeſt wert, dient geſtreken met *Olye van witte Lelyen*, ende *Pier-wormen*.

Onder de gedachte Barbariſche (ſoo genoemt om haren onduytſchen ſtijl, met den welcken ſy even-wel niet en laten, haer treffelicke ondervindingē ſeer wel uyt te drucken) Geneeſ-meeſters, een van de voornaemſte, *Valeſcus*, verhaelt een goede geneſinge, die hy in deſe gelegentheyt aen ſijn ſelven gedaen heeft. Als hy ſeer groote pijn aen den Vinger hadde, ſoo leyde hy daer op nat *Ende-kroos* geſtooten, ende met *Azijn*, ende *wit*

van

van Ey vermengt; waer door hy terſtont van de Pijn verloſt werde. Eñ, als hy wat roode Vochtigheyt ſagh onder de Huyt, ter zijden aen den Nagel, dan openden hy die plaets met een naelt, ende daer quamen drie vier droppels Bloet uyt: waer mede hy ſchrijft geneſen te zijn.

Sommige maken een Vinger-hoet van *nieuw VVaſch.* Want dat kan, door ſijn verwermen, ende verſachten, de Pijn ten deele ſtillen; ende wert dienſtelick voor, ende na de opening gebruyckt. Maer als na de opening, gebeſicht wert een Vinger-hoet van *VVaſch*, ende *Vng. Apoſtolorum*, ſulcx helpt, gelijck oock noodigh is, de opening open houden. Doch als het ſelve niet genoegh en doet, ſoo magh men daer een Rijp-makende Pap omſlaen, uyt ſoodanige Middelen, als in't 1. bouck, op het 11. capittel beſchreven zijn. Ende in plaets van een gewoonlick *Digeſtijf*, is by mijn, ende andere voor, ende nevens my, met uytermatẽ groot vordeel gebruyckt de volgende Salve. N. *Sap van Hypericon*, ofte S. Jans-kruyt, van *Ioffrouwmerck*, van elcx 6 onçen, *Sap van Cruys-wortel, Geruwe, Alſſen*, van elcx 3 onçen, *van Stinckende-gouwe*, ende *Perſicaria*, van elcx anderhalf onçe, *geſchuymden Honigh*, 1 pont, *Olye van S. Ians-kruyt* 6 onçen, *Termenthijn* 3 onçen, *gebrande Aluyn*, 3 vierendeel loot, *Terwen-meel* ſoo veel als noodigh is; Dit te ſamẽ, na de konſte tot een Salve gekoockt. Met de ſelve hebbe ick noch onlangs, verſocht

zijn-

zijnde met M^r. *Nicolaes Scavart*, noyt genoegh gepresen Heel-meester, twee Duymen (in dewelcke dit gebreck gemeenlick valt) na dat sy te voren tot het been op-gesneden waren, sonder eenigen toeval, van de Vijt genesen.

Onder de Heel-meesters van onsen tijdt, en isser geen naerstiger, noch versochter, als in Switser-lant, *Fabritius Hildanus*, waerom wy oock sijn Maniere van dit gebreck te heelen, zullen bybrengen uyt de Aen-merckingen, *1. Cent. 97.* alwaer hy schrijft, niet te wachten, na onstekinge, merckelicke swellinge, ende sw[illegible]ge: maer in sekere Vrouw, dewelcke over-groote Pijn hadde in het uyterste van den Vinger, met Koortsche, Flauwte, Walginge, ende andere Toe-vallen, sijn Genesinge aldus te hebbẽ aen-gestelt. Voor-eerst stoofden hy den Vinger met *Koeye-melck*, daer *Camillen*, *Meliloten*, *Fenigrieck-saet*, eñ *Quekarlen* in gesoden waren. Daer na heeft hy 't opperste van de Huyt, allencxkens door-gesneden. De Huyt gescheyden zijnde, vertoonden haer eenige roode vlacxkens: de welcke met den punt van't Mes, door-gesneden zijnde, soo vonde hy onder de Huyt een droppel, ofte twee, root Water. Het welck geloost zijnde, leyde daer op een doucxken, nat gemaeckt in heete *Brandewijn*, daer wat *Theriakel* in gesmolten was. Hier door is de Pijn terstont gestilt; ende met dit eenigh Middel, schrijft hy, is den Vinger 's anderendaeghs

daeghs genesen.

Hy verhaelt noch van een Joffrouw, die in drie dagen, door de Pijn van den Vijt, niet en hadde konnen slapen, in de welcke hy de Huyt mede losch maeckte, vindende in't tipjen van den Vinger onder de Huyt een Vlack van dese groote O, in de welcke naeuwlicx een dropjen waterigh Bloet en was. De Vlack door-gesneden zijnde, ende op dẽ Vinger geleyt Plocksel, nat gemaeckt in *Brandewijn*, daer *Theriakel* in gesmolten was; ende op de Hant, ende Pols een dubbeldẽ douck, in *Azijn*, ende *VVater*, gedoopt, ende uyt-gedruckt, is de Pijn terstont op-gehouden, soo dat de Vinger des anderen-daeghs volkomen genesen was.

Maer *Hildanus* heeft seer wel aen-gemerckt, dat dit Snijden met den alder-eerstẽ dient in 't werck gestelt. Want anders wert, door het toe-vloeyen van de Heete, ende scherpe Vochtigheyt, tusschen beyden een Onstekinge, ende Geswel verweckt, ende met eenen het onder-leggende Vleysch, ende Been in-gegeten. Want de Huyt is aldaer seer vast, soo dat de quaet-aerdige Vochtigheyt van den Vijt, gantsch niet konnende uyt-waessemen, terstont meerder scherpigheyt, ende venijnigheyt krijght; waer door oock de Vinger, ende de geheele Hant, van groote Pijn, komt dapper te ontsteken, ende te swellen.

8. Hier dient een *Maniere van Leven* gehouden,

de

de welcke het groeyen van Galachtige, ende ſcherpe Vochtigheyt wederſtaet; ſoodanige nu meer-mael is beſchreven.

Het XXII. Capittel.

WATER-HOOFT.

1. *Benaminge, ende Beſchrijvinge,*
2. *Oirſaken, ende Onderſcheyt,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

HOe dat de Water-geſwellen in 't gemeen te helpen zijn, is verhaelt in de Geneeſ-konſte, daer wy handelen van de Water-ſucht. Derhalven zullen wy hier beſchrijven een byſonder Water-gebreck, dat hem in't Hooft vaſt ſtelt, ende daerom in 't Griecx genoemt Ὑδροκέφαλον, dat is, *VVater-hooft*; de Arabiſche *Avicenna* noemt het *VVater buyten de Pan*, ende *Haly-Abbas*, een ander Arabier, *Apoſteuny tuſſchen 't Vel*. Het is een ſchrickelick geſwel, 't welck het Hooft ſoo groot maeckt, als twee andere, meeſtendeel de eerſt-geborene, ende jonge kinderen over-komende. De treffelicke ontleder, D[r.] *Andries van VVeſel*, ſchrijft, geſien te hebben, een kint van twee jaer, dat dicker Hooft hadde, als eenigh man, ende de Pan niet beenigh, maer vlieſigh (gelijck een ongebo-

geboren ſchepſel) daer negen pont Water uytvloeyde. De Arabiſche *Albucaſis* verhaelt oock, van een kint by hem geſiẽ, het Hooft, door overvloet van Water, ſoo toe-nemen, dat het ten laetſten noch ſtaende, noch ſittende, 't ſelfde met den hals, konde onderſtutten; waer van het oock quam te overlijden. *Gul. Placentinus,* meent, dat dit Gebreck alleen in jong-geboren kinderen voortkomt: dan wy hebben 't geſiẽ in de gene, die drie, vier, vijf, ſes jaer, ende noch ouder waren.

2. De *Oirſaken* van het *VVater-hooft* zijn uytwendigh, eñ inwendigh. De naeſte is een taeye, ſlijmerige, ende ſomtijts een bloedige ende ſcherpe Waterigheyt, dewelcke van wegẽ haren overvloet, dunnigheyt, ende hitte, ſomtijdts ſchiet tuſſchen de Huyt, ende het Panne-vlieſch, ſomtijts tuſſchen het Panne-vlieſch, eñ de Pan, ſomtijdts tuſſchen de Pan, ende het dicke Herſſenvlieſch, ſomtijts in de grouven van de Herſſenen. De Voor-gaende oirſaeck, is inwendigh, overvloet van waterigh ende ſcherp Bloet, dat uyt ſijn vaten berſtende, het Hooft doet op-ſwellen. Maer het komt meeſt van uyterlicke Oirſaken, te weten, van Slagh, ofte Stoot, inſonderheyt, dat de Vroe-vrouw, in den arbeyt, ende 't ontfangen van 't kint, het Hooft ſeer nijpt, druckt, treckt, ofte anders miſ-handelt, waer door de Naden der Panne van een wijcken, de Mondekens van de Aderen ontſluyten, ende daer op

de Waterigheyt uyt-loopt, ende Swellinge veroirsaeckt.

3. Het Water-hooft is lichtelick uyt sijn groote te kennen, zijnde een seer verheven Geswel, sonder pijn, sacht, ende het drucken van den Vinger wijckende; insonderheyt, wanneer het Water tusschen de Huyt, ende het Panne-vliesch gestort is. Maer als het hem tusschẽ 'tPanne-vliesch, ende de Panne onthout, dan is het Geswel een weynigh harder, eñ en wijckt, van wegen de tusschen-leggende Deelen, den Vinger soo veel niet; behalven datter noch eenige Pijnelickheyt by is. De *Ken-teyckenen*, dat het in de holte, die van binnen tusschen de Panne, ende het harde Herssen-vliesch, ofte selver in de Herssen-grouven, geloopen is, zijn uyt-puylende, tranende, pijnelicke, ende roode Oogen. Uyt-puylende, ende Tranende, van wegen de overvloedige Vochtigheyt; Pijnelicke, van wegen haer Scherpigheyt; Roode, door de heete Dampen, die met eenen in de Oogẽ schieten. Daer op volght oock swack Gesicht, eñ hart Gehoor. Het Geswel en wijckt den Vinger niet, 't en zy, dat hy daer stijf in-gedrongen wert: want dan gaet het neder, voornamelick in Jong-geboren kinderen, welckers Pan by-na, als wasch is, ende de Naden losch, ende ongesloten, soo van wegen de Nature (dewijl de Kinderen, na de geboorte heel vochtigh zijn) als om de toe-vallende Vochtigheyt, die al de omstaen-

ſtaende Deelen vervochtight, eñ loſch maeckt. Deſe heft oock de Pan op, inſonderheyt, daer de Naden vergaderen; het welck daer uyt blijckt, dat als het Geſwel wat te ſeer geperſt wert, de Vochtigheyt ſijnen keer na binnen neemt.

Het Onderſcheyt van de Oirſaken, is daer aen veel af te nemen, dat het Water-hooft, 't welck door innerlicke Stoffe veroirſaeckt is, een bleycke verwe heeft: maer het gene, dat in de geboorte, door miſ-handelinge, komt, een roodigheyt vertoont, ende, van wegen de Pijne, de Kinderkens moeyelick, ende ſchreyende maeckt.

4. Om te komen tot de *Voor-teyckenen*: Het Water-hooft dreyght het alder-grootſte gevaer, dewijl het door ſijn ſcherpe, ende ſultige Vochtigheyt, de by-leggende Deelen, inſonderheyt de Herſſenen, ende haer Vlieſen door-eet, bederft, ende verteert. *Paré* verhaelt van een kint, welckers Breyn hy, na de doot, vont niet grooter, als een kaets-bal. Daerom zijn de Geſwellen, die van binnen de Pan haren oirſpronck hebben, doodelick, maer die boven op de ſelve komen te groeyen, werden dickwils geneſen.

5. De *Geneſinge* van de Waterigheyt, die boven de Pan ſteeckt, moet aen-gevangen werden, door Stovingen, de welcke Verdunnen, ende Verdrijven, gelijck ſulcke Middelen, in 't 7. cap. van't 1. bouck beſchreven zijn. Na het Stoven, moet men komen tot Op-droogende, ende Verſterc-

kende. Waer toe ick altijdt seer vorderlick gevonden hebbe, *Vng. Agrippæ*, *Theriakel-water*, van elcx 1 onçe, *Poeyer van Granaet-schellen*, een half loot, *Olye van S. Ians-kruyt*, *Syroop van Alssen*, van elcx een half onçe. Onder malkander gemengt, ende twee-mael daeghs werm het Hooft mede gestreken. Tot het Op-vlijmen, en moet niet, als in den uytersten noot, gekomen werden.

6. Hier dient een open Lichaem gehouden; eñ, alsoo de jonge kinderkens niet wel en konnen in-nemen, soo magh mē de Minne somtijts in-geven eē Drancxken, dat de Waterachtigheyt sacht af-set, van een onçe *Manna*, ende een vierendeel loot Wortel van *Gialappa*, kleyn gestooten; ende gebruycken voort soodanige *Maniere van Leven*, als in de Geneeſ-konste, op het cap. van de Watersucht is verhaelt.

Het XXIII. Capittel.

SVVERINGE *in't gemeen*,

1. *Beschrijvinge, Eygenschap, ende Verscheydenheyt van een VVonde.*
2. *Plaetsche,*
3. *Oirsaken,*
4. *Onderscheyt,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Genesinge,*

Vlce-

I.

VLceratie, ſeyt *Fernelius*, is een leelicke, ende vuyle openinge, ofte ſcheydinge van malkanderen. Dan kan volkomender beſchrevẽ werden, te weſen een ſcheydinge van malkanderen, met verlies eñ verminderinge van groote, in een ſacht deel, haren oirſpronck hebbende van een in-etende ſtoffe. Want daer in verſchillen een Wonde, ende een Sweringe, dat in een Wonde, 't gene vereenight ende heel was, geſcheyden is, maer niet nootſakelick yet van het Deel af-gaet: Maer in een Sweringe iſſer altijt van 't ſwerende Deel vermindert, ende af-genomen, al waer het maer, als 't niet anders en is, in't Opper-huydeken. Doch al is ſulcx, datter ſomtijts in een Sweringe eenigh overtolligh Vleyſch uyt-waſcht: ſoo ontbreeckt daer even-wel van de Huyt, ende het natuyrlick Vleyſch: ende ſoodanige Sweringe en is geen enckel gebreck, maer vermengt, ende by een Vergrootinge gevought. Alſoo konnen verſcheyde Gebreken by een Sweringe weſen, gelijck Onmatigheyt, Onſteking, Roſe, uytwaſſchende Vleyſch, ende diergelijcke, die even-wel tot het weſen van een Sweringe niet en behooren, maer wech-genomen werden, dewijl de Sweringe noch blijft; welckers weſen ende eygenſchap alleen beſtaet in Af-ſcheyden ofte Wijcken van malkanderen, met eenigh verlies van het ſwerende Deel.

2. De *Plaetsche*, daer de Sweringe in valt, hebben wy geseyt te zijn een sacht, ofte vleysigh Deel, waer mede wy niet alleen en verstaen het Spier-vleysch, dat wy den gemeenen naem van Vleysch geven: maer oock 't gene waer uyt Dermen, Blaes, ende al 't ander Ingewant bestaet.

3. De *naeste Oirsaeck* is alderhande Stoffe, die een in-etende kracht heeft, dewelcke niet alleen en begrijpt scherpe Vochtigheyt, die in't Lichaem komt te groeyen; maer oock *uytwendige Oirsaken*, die de selvige in-etende kracht hebben, gelijck daer is een in-etende Geneeſ-middel, ende Vergift. Want het is onwaerachtigh, 't gene sommige schrijven, dat de Sweringen alleen zouden komẽ van Innerlicke Oirsaken: dewijl de Ervarentheyt selve uytwijst, datse oock van Uytwendige dickwils verweckt werden. Alsoo leert ons *Galenus*, ende de selvige Ervarentheyt, dat van Vyer, Water, Olye, ofte ander Heet nat, eñ in Gebrantheyt, geen Wonden, maer Sweringen voort-komen. Sulcx doen oock verterende, ende brandende Geneeſ-middelen, ende als men met een *Cauterye*, ofte gloeyend Yser brant, gelijck *Fernelius* wel seyt. Soo werden oock Sweringen veroirsaeckt door Venijnige, ende Smettelicke Dampẽ, gelijck Schorft door Besmettinge overgeset wert, te weten, wanneer de Smettinge een anders huyt mede-gedeelt zijnde, de selvige in-eet. De Dampen, die uyt de bedorven Longe, van yemant, die

de

de Teringe heeft, uytgaen, met den aessem ingehaelt zijnde, maken op de eygẽ wijse een Swering in een anders Longe, ende alsoo een Tering door besmettinge. Op de selfde manier kan het Venijn van de Pocken, aen yemants lichaem gewreven, ende mede-gedeelt,'t selvige besmetten, ende daer in eenige Sweringen verwecken. Het selve doen de Kinder-pocken, aen vele, die daer over gaen; als mede de Blauw-schuyt, door het drincken uyt een kan.

4. Het *Onderscheyt* der Sweringen wert genomen, na haer eygen Wesen, ofte na de Toevallen. Van haer eygen Wesen werden sy wederom onderscheyden, van wegen haer Gedaente, het Deel daer sy haer onthouden, ende d'Oirsaeck. Na de Gedaente zijnse groot, kleyn; lang, kort; breet, nauw; recht, krom, pijps-gewijs; eenparigh, in de welcke het Vleysch in alle deelen gelijck wech-genomen is, ongelijck, in de welcke meerder vleysch in d'eene plaets, als in d'ander af-gegeten is. Van wegen het gebreckelick Deel selve, zijn eenige uytwendigh, eenige inwendigh, eenige diep, eenige maer effen rakende: eenige in dit, ofte dat Deel. Het Onderscheyt van de Oirsaeck zullen wy terstont aenwijsen. Van het Toevalligh onderscheyt, dat genomen wert van 't gene, buyten den aert, ende 't wesen van de Sweringe is, zijn sommige out, sommige versch; sommige suyver, sommige vuyl; sommige met

sincking, sommige sonder; sommige stil-staende, sommige voort-kruypende. Dit onderscheyt hangt oock aen de Oirsaken: waer toe mede behoort het gene, dat de Toevallen makē, van pijnlicke, ofte onpijnlicke; als oock sommige jeuckende, stekende, brandende; sommige licht, sommige swaer om te heelen; eenige van goeden, andere van quadē aert, waer by komen, die *Chironia*, ende *Telephia* genoemt werden. Behalven dese Verscheydenheden, die men soo eygentlick magh heeten, zijnder noch andere On-eygene, die eerder te houden zijn voor Vermengingē van andere Gebreken met de Sweringen, als datse eygen onderscheyt zouden konnen maken. Soodanigh zijn Sweringen met pijn, ongematigheyt, onstekinge, harde kanten, kout-vyer, cancker, wormen, ofte bedorven been. Van dese, ende andere verscheydene Sweringen, zullen wy nu vervolgens handelen.

Wat een gemeene, ende enckele Sweringe is, hebben wy terstont geseyt, als oock dat de selve haer oirsaeck heeft uyt een In-etende stoffe; ende dat de selvige, ofte van binnē in't Lichaem groeyt, ofte van buyten aen-komt. Van d'eerste slagh zijn alle scherpe, ende bijtende Vochtigheden, die ofte in het Deel selve, ofte daer buyten haren oirspronck hebben. Buyten het gebreckelick Deel groeyen Gal, zout Slijm, zoute, salpeterachtige, ende scherpe Wey, verbrande Gal. Want als de selvi-

ſelvige in't Lichaem voort-gebracht zijn, ende na eenigh Deel toe vloeyen, ſoo vermogē ſy 't ſelve in-eten, ende tot een Sweringe brengen. Sulcx kan inſonderheyt geſchieden in't Voor-jaer, ende uyt onordentlicke Oeffeningen. Soo ſchrijft *Galenus*, wanneer de Lenten een onſuyver Lichaem ontfangen, datter als dan wat geſchiet, het welck men ſiet gebeuren in de Oeffeningen. Want al is't, dat het Oeffenen des Lichaems ſeer geſont is, ſoo men even-wel yemant, die overvloet heeft van Slijm, Gal, ja van Bloet ſelve, wil tot hevige Beweging brengen, ſoo zal men lichtelick een Vallende-ſieckte, ofte Popelſy, ofte, indien niet deſe, een Borſting van Aderen in de Longe, ofte een ſtercke Koortſch, door de Oeffeninge veroirſaken. Ende de gene, die men in plaetſche van de diep-leggende Vochtigheden door Kamerganck te ſuyveren, haer Lichaem doet oeffenen, dien jaeght men de quade Vochtigheden nae de Huyt, ende maeckt aldaer Schorft, ende Sweringen. Dit is 't gene *Hippocrates* ſeyt, *Een onſuyver Lichaem geoeffent werdende, krijght Sweringen.* Eveneens is 't met de Lenten. Want als dan werden door de Wermte, die in de Lucht begint te komen, de Vochtigheden driftigh gemaeckt, ende na buyten getrocken, alwaer ſy dan in de huyt het eygen werck doen, dat wy van de Oeffeninge geſeyt hebben. In het Deel ſelve krijgen, om ſijne Ongematigheyt, die Vochtigheden een ſcherpig-

heyt, ende als aldus de Etter door koken, ende lang in het deel te verblijven noch ſcherper wert, ende ſoo veel te ſcherper, hoe datter meerder bykomt, dan bederft oock het Bloet ende het Voedſel, van het beſmette Deel.

De Oirſaken die van buyten aen komen, zijn in-etende, ende brandende Geneeſ-middelen. Waer by niet uyt-geſlotē moet werdē, het Vyer, ofte heet Yſer ſelve: alſoo de Korſt, daer van over-blijvende, meerder raeckt de Sweringen, als de Wonden. Hier toe behoort mede de Beſmettinge van de gene, die met de Tering gequelt zijn, van Melaetſche, Schorfte, Pockige, ende Blauw-ſchuytige; waer van te voren geſeyt is. Wat nu de byſondere Oirſakē zijn van byſondere Sweringen, die zullē wy by-brengen, daer wy in elcke ſoorte, van haer Oirſaken handelen.

5. Wy komen dan tot de *Ken-teyckenen*. Uytwendige Sweringen kan men ſien, ende taſten, ende behouven geen teyckenen, om bekent te werden. Maer de Inwendige, alſoo ſy dickwils verborgen zijn, werden bekent door een Prouf-yſer, ſoo daer eenige wegh is, ofte door de Vuyligheyt, die daer uyt loopt, door Pijn, ofte verhindering van de Werckinge. De Vuyligheyt wijſt aen, dat het Deel beſchadight is, ende wanneer door eenige openheyt des Lichaems, het zy derm, blaes, neus, ofte ooren, Etter, ofte Waterachtigh bloet *(Sanies)* loopt, ofte oock uyt-gebraeckt, ofte uyt-

uyt-gehoeſt wert; ſulcx is een teycken, datter van binnē een Sweringe ſchuylt. Nu in wat Deel dat de ſelvige is, ſtaet af te nemen, uyt de eygenſchap van de Pijn, de Plaetſche, ende de Werckinge van het beſchadighde Deel. Indien in een Swerent deel een ſtekende Pijn is, ofte oock datter aen't Gevoelen, ofte Bewegen yet hapert, ſulcx is een teycken, dat het beſchadight Deel zenuachtigh is. Groote Klopping, dat de Sweringe de Slagh-aders raeckt. Indiender een Knaging terſtont aen den eten vernomen wert, met Pijn, ende Steeck-ten voor 't Hert, daer Braken ende Qualickheyt op volght, ſulcx beteyckent datter een Swering in de Maegh is. De Uyterlicke oirſakē konnen hier oock aenwijſinge doē: gelijck dat de Blaes ſweert, indien yemandt Spaenſche-vliegen in-genomen heeft. Indien eenigh heet, ofte ſcherp Geneeſ-middel, ofte oock ſterck Water, dat de Swering dan in de Keel, ofte Maegh is.

Nu of de Swering groot ofte kleyn is, recht ofte krom, ofte van eenige andere gedaente, ſulcx kan in Uytwendige, door het geſicht, ofte Prouf-yſer ondervonden werden. Maer in Inwendige en is't niet mogelick, dat wel te konnen weten. Maer even-wel, ofte de Sweringe groot of kleyn is, kan men uyt de Menichte van d'Etter gewaer wer-den. Want een groote geeft veel uyt, een kleyne minder.

Wat de Oirſaken belangt, te weten de Inner-licke:

licke: Indien de Swering haren oirſpronck heeft van toe-vloeyende Vochtigheden, ſoo zullen haer Teyckenen openbaren van quade Geſtaltenis, het zy in't heele Lichaem, het zy in Lever, Milt, ofte eenigh ander Ingewant. Dewelcke niet voor den dagh komende, ende in tegendeel zijnde het beſchadight Deel ongematight, ende ſlap, ſulcx geeft te kennen, dat de oirſaeck van de Swering uyt het Deel ſelve komt, ende aldaer gegroeyt is. Nu wat Vochtigheyt, dat de Swering gemaeckt heeft, of het Gal is, ofte zout Slijm, ofte weyachtige Vochtigheyt, ofte Swarte-gal, blijckt uyt de Teyckenen van elcke Sweringe, ende inſonderheyt uyt de Vochtigheyt, die daer uyt loopt, ende uyt de Verwe van de Sweringe, Scherpigheyt, ende ſtekende Pijn; als oock uyt de Teyckenen van de byſondere Sweringen.

De Uyterlicke oirſaken moeten getrockẽ werden uyt het ſeggen van den Siecken, die aenwijſen zal, of het van een Scherp, ende in-etende Geneeſ-middel, ofte van Vergif, ofte oock van Vyer gekomen is; ofte dat hy van yemandt beſmet is, die met Smettelicke Sweringen beladen was.

De Tijden van de Sweringen hebbẽ oock haer Teyckenen. Want alſſer eerſt waterachtige, rauwe, ende dunne Vochtigheyt uyt-loopt, dat is een teycken dat het in't begin is, gelijck ſulcx oock uyt het gevoelen, taſten, ende ſien, als mede

uyt

uyt de uyterlicke, ende inwendige oirſaken, noch tegenwoordigh zijnde, ende de volgende toevallen kan blijcken. Wanneer daer na de waterige ſtoffe rijper wert, ende haer menighte vermindert, dat is het toenemen, ofte de vermeerdering. In de ſtilſtant is de Etter op ſijn beſten, ende in't af-nemen wert ſy minder. De ſelfde tijden werdẽ oock aen-geweſen door de pijn, jeuckſel, ende het verhinderen van de werckinge: de welcke, indien ſy vermeerderen, beduyden dat oock de Swering vermeerdert; indien ſy verminderen, eñ alles na ſijnẽ natuyrlicken ſtant wederkeert, beteyckenen, dat de Sweringe vermindert, ende aen't af gaen is. Het ſelve konnẽ ons oock, inde Uyterlicke deelen, aen-wijſen het ſien, eñ voelen. Nu de byſondere teyckenen der Sweringen zullen wy hier na op ſijn plaetſch verhalen.

6. Alſoo daer groote verſcheydenheyt, ende verſcheyde uytkomſt in de Sweringen valt, ſoo zullẽ wy alhier verſcheyde *Voor-teyckenen* by-brengen. Watter van het geneſen der Sweringe te verhopen ſtaet, moet van de groote ende ſwarigheyt der ſelvige, als oock van de gelegentheyt des deels af-genomen werden. Want indien de Sweringe alleen de Huyt beſlaet, eñ niet verder in en gaet, dan kanſe lichtelick, ende in korten tijdt geneſen werden. Maer hoe datſe dieper is, ende hoe het Deel, datſe beſit, edelder is, als de huyt, ſoo veel te beſwaerder valtſe om te geneſen. Daerom zijn

de

de Sweringen, die in't uyterste van de Spieren komen, van meerder gevaer, als die haer in't midden setten. Om de selvige oirsaeck zijn oock gevaerlicker soodanige Sweringen, die in een edel Deel zijn, ofte die een edel Deel, als oock een Zenuwe, Ader, ofte Slagh-ader bereycken. Sweringen, die een van de voornaemste Deelen besitten, ofte de selfde aen haer konnen trecken, zijn meest doodelick. Lichter werden tot heelen gebracht soodanige Sweringen, waer de Geneesmiddelen lichter by konnen, ende vast aen blijven: maer swaerlicker de gene, daer men de Middelen niet wel op en kan leggen, ende daerse niet op en konnen blijven. Swaerlick konnen de Sweringen heelen in alsulcke Deelen, die van naturen met vochtigheyt, ende overtolligheyt beladen zijn. Gelijck oock in de gene, die scherp van gevoelen zijn, ofte soodanige in medoogentheyt konnen trecken. Als noch de gene, die nootsakelick van de lucht, ofte ander oirsaken veranderen. Het vallen mede gevaerlicke, ende langdurige Sweringen, daer men vreest voor *Caries*, ofte Bedervinge in't been. Een groote Sweringe, in andere dingen gelijck zijnde, valt swaerlicker om te heelen, als een kleyne. Want in een groote moeten vele deelen de uytwendige lucht uytstaen, ende werden de onderste deelen, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen meerder beschadight. Nauwe, ende langwerpige Sweringen zijn

zijn licht, ronde ſwaer om te geneſen. Indien het Lichaem ſuyver is, ende 't voornaemſte Ingewant wel geſtelt, eñ dat het beſchadight Deel ſelve hem wel hout, dan iſſer hope van lichte geneſinge. In tegendeel alles zijnde, kan men voorweten, dat de geneſing moeyelick, eñ langſaem toe zal gaen. Hier van is't, dat de Sweringen, die op andere Sieckten volgen, veeltijts ſwaerlick geneſen, dewijl de Nature, de quade vochtigheden, die in't Lichaem zijn, tot de uytwendige deelen drijft. Soo zijn oock, die na een groenachtige, ofte bruyne verwe trecken; dewijl ſy beteyckenen, dat in't geraeckte deel de natuyrlicke Wermte ſeer vermindert, ende by-nae uyt-gebluſt is. Ende in die op haer ſterven leggen, wert veeltijts weynigh voor haer doot, de Swering bleyck, blauw, ende droogh, ende dat van wegẽ het uytbluſſen der natuyrlicke wermte. Als na lang loopen van rauwe ende waterige ſtoffe, goede Etter begint te komen, ſulcx is een teycken, dat de Nature haer verſchept, ende dat de ſtoffe tot beter verandert, ende dien-volgende hope geeft van geſontheyt. Ende voorwaer de ſtoffe ſelve ſtelt de merckt, wat mẽ van het geneſen der Sweringe zal verwachten. Want als de Etter, die dagelicx uyt-loopt, goet is, dan geeftſe hope van lichte geneſinge. Maer het tegendeel wert beteyckent door quade Etter. Want goede Etter geeft te kennen goede geſtalteniſſe van de Vochtig-

tigheden, daer ſy uyt ontſtaet, ende de kracht van't beſchadighde deel: gelijck mede in tegendeel het quade doet. Nu goede Etter is, die niet te dick ofte te dun en is, wit, effen, eñ niet ſtinckende. Maer quade Etter is't, die geheel dun, ende vloeyende is, bleyck, blauw, giſtachtigh, ende van quaden reuck. Soo betuyght oock waterachtigh bloet, dat uyt de Swering loopt, 't gene van de uyt-komſte te oordeelen ſtaet. Want het ſelvige veel, ende geheel dun zijnde, oock bleyck, blauw, bruyn, van quaden reuck, ende de om-ſtaende huyt in-etende, toont dat de Sweringe ſwaerlick te geneſen is. Maer wat dicker, ende weyniger, rootachtigh, ofte na 't wit treckende, beteyckent lichter geneſinge. Als de Sweringen oudt, ende verjaert zijn, ſoo moeter nootſakelick een af-ſondering van't been geſchieden, ende een hol lidt-teycken blijven, gelijck *Hippocrates* wel ſeyt. Want indien den Heel-meeſter alles wel doet volgens de konſte, ende niet van 't gene noodigh is, over en ſlaet, ende even-wel de Sweringe in lange tijdt niet toe en heelt, ofte toe-geheelt zijnde wederom op-breeckt, ſulcx beteyckent, datter eenige bedervinge in't been de geneſinge belet. Ende dat komt veeltijdts in langdurige Sweringe door geſtadigh in-vloeyen van quade, ende ſcherpe Vochtigheyt. Want om de Ongematigheyt van het deel, 't welck lange tijdt met de Sweringe is be-

belemmert geweest, ende om het af-scheydende Been, en kan de holligheyt van de Sweringe niet vervolt werdē, noch het Vleysch synē groey hebben, waer het Lidt-teecken hol toe-geheelt wert. Wanneer de Sweringe, nae datse met Vleysch vervolt is, ende daer alleen Vel over te brengen staet, wederom op-breeckt, dan valter te vreesen, datse tot een Fistel, ofte Loopent gat verloopen zal. Sweringen, die in Handen ende Voeten komen, plegen somtijdts voort te brengen in Lichamen die vol Bloedt, ofte quade Vochtigheden zijn, Onstekingen ende Geswellen in de Klieren onder de Oxelen, ofte de Liessen. Want alsoo de selve losser ende slapper zijn, soo ontfangen sy lichtelick ende eerder de Vochtigheyt, die nae de Sweringe van de Hant, ofte Voet haren loop heeft. *Alle Sweringen, die verjaert zijn, ofte noch langer duyren, in de selve moet nootsakelick been afgaen, ende een hol lidt-teecken blijven*, schrijft *Hippocrates* in sijn 45. Spreucke van't 6. bouck. De reden, om dat de Etterige vochtigheyt, in die lange tijdt, een quaet-aerdige Scherpigheyt krijgende, eerst de Veselen van't Vleysch, daer nae de bekleedende Vliesen doet bederven, ende scheyden, ten laetsten oock het Been selve, dat aen't Vleysch is. Ende alsoo het Been, gelijck *Hippocrates* te voren, in de 19. Spreucke geseyt hadde, niet herstelt en kan werden, soo moet het gescheyden, ende de Sweringe toe-geheelt zijnde;

 noot-

nootſakelick een hol lidt-teycken laten; 't en zy een gauw Heel-meeſter, het Vleyſch ſoo veel hooger laet groeyen, als de holligheyt diep is. Nu datter Bedervinge in't Been is, ſtaet daer aen te mercken, dat de Sweringen al zijnſe toe-geheelt, elcke reys wederom op-breken; dat het Been ſelfs blauwachtigh, ofte bruyn van verwe is; datter waterachtige, ende ſtinckende Etter in grooter menighte uyt-loopt, als de groote van de Sweringe mede brengt; dat de Kanten van de ſelvige bruyn, ende ſpongyachtigh zijn, die haer wel aen malkander vougẽ, maer niet volkomentlick en heelen; datter oock een Beweginge gevoelt wert in het ſwerende Deel. Indien geen van deſe Teyckenen haer en openbaren, daer uyt ſtaet af te nemen, dat de Geneſinge ſoo lange niet belet en is door bedorven Been; maer door ongematigheyt van het Deel, gelijck in't Water, ende anders, ofte door geſtadigh toe-vloeyen van quade Vochtigheyt. Derhalven blijckt wel, dat Veroude Sweringen niet ſonder gevaer toe-geheelt en werden; 't en zy dat het Lichaem wel ſorghvuldigh ontlaſt is, ende een goede Maniere van leven onder-houden werdt. Hier toe geeft Mr. *VVillem Fabricius* ons een aen-merckens weerdigh voor-beeldt *3.Obſ.39.* van ſeker man, wien in't ſlincker been een Verouderde ſweringe van een landt-looper qualick toe-geheelt was, die na eenige maenden het Pleuris in de ſlincker zijde kreegh,

kreegh, waer hy van ſtorf, ende die geduyrende ſijn ſieckte even ſulckē Vochtigheyt uyt-ſpoogh, alſſer te voren uyt de Sweringe plagh te loopen. Soo ſchrijft oock *Ambroſius Paré*, van Etter, 'twelck uyt een Sweringe van den Arm, door den Water-loop geloſt werde.

De vordere Voor-teyckenen zullen wy in de byſondere Sweringen aen-wijſen.

7. Om dan tot de *Geneſinge* te komen: Dewijl het weſen van een Sweringe beſtaet in een af-ſcheyding van 't gene vereenight was, ende in een verminderde groote van het beſchadighde Deel: ſoo vereyſcht de verdeelde eenigheyt, wederom vereenight, ende dat verloren, ende vermindert is, herſtelt te weſen. Te weten, de Swering, voor ſoo veel ſy een Swering is, moet met Vleyſch vervolt, vereenight, ende toe-gesloten werden. Maer als ſy met een Oirſaeck vermengt is, de welcke de Swering van begin verweckt heeft, ofte noch onder-hout; ſoo dient de ſelve Oirſaeck voor-al wech genomen. Hier moet oock wel geſtelt zijn de Gematigheyt van het Deel, ende het toe-vloeyende Bloet. Ende wanneer die eenigh mangel hebben, dat ſtaet te verbeteren, gelijck hier nae in de byſondere ſoorten der Sweringen zal geſeyt werden.

Indien derhalven eenige Vochtigheyt, die de Sweringe verweckt heeft, noch tegenwoordigh is, de ſelve dient voor-eerſt af-geſet te weſen.

Want in alderhande Gebreken, daer de Oirſake noch by is, moet de Geneſinge begonnen werden van het wech-nemen der ſelviger. Daer na, om datter in 't beginſel wat Bloet uyt de Aderen ſchiet, jae dickwils met het ſelfde oock andere Vochtigheyt na toe vloeyt, op dat het gene tuſſchen het Vleyſch ſteeckt, niet en zoude bederven, ende een Onſtekinge verwecken; ſoo moet het Bloet wel gekoockt, ende in goede Etter verandert werden. Daerom ſeydt *Galenus*, dat de Sweringen haer tijden hebben, ende datter in't beginſel dunne eñ rauwe waterigheyt uyt komt, die in't voortgaen, door het koken verdickt, ende ten laetſten *(in ſtatu)* tot goede Etter gerijpt wert. Derhalven zijn in't beginſel van een Sweringe noodigh, de Rijp-makende middelen. Daerbeneffens dient de Vuyligheyt, die in een Sweringe gewoon is te groeyen, dewijl ſy de Geneſinge belet, wel geſuyvert; ende, de ſelve ſuyver, ende ſchoon zijnde, moet de Holligheyt met Vleyſch vervult, ende ten laetſten met Vel geſloten werden.

Maer hier dient inſonderheyt acht geſlagen op de beſchadighde Deelen. Want in uytwendige Sweringen hebben wel plaetſch *Spaenſch groen*, *gebrant Coper*, *Coper-root*, *Antimony*, ende diergelijcke, die even-wel niet gebruyckt en mogen werden in inwendige deelen. By aldien oock een Deel alſoo geſtelt is, dat het andere dingen

gen door-tocht geeft, gelijck de Keel, ſoo moeten de Middelen ſoo toe-bereyt werden, dat ſy aen 't ſelfde kleven. Deelen, die ſcherp van gevoelen zijn, en konnen geen ſcherpe Middelen verdragen, gelijck wel konnen, die ſoo nauw niet en voelen.

Tot het groeyen van't Vleyſch, wert vereyſcht de Werckende oirſaeck, eñ de Stoffe. De Werckende oirſaeck is de Nature, de welcke, gelijckſe in't geheele Lichaem, ſoo oock in elck Deel het Voedſel treckt, behout, koockt, ende aenplackt. De Stoffe is goet ende ſuyver Bloet, 't welck uyt eten ende drincken voort-komt. Maer gelijck in alderhande Kokinge tweederhande Overſchot gemaeckt wert, als van Spijſe, ende Dranck, een Dun, dat ongevoeligh uytwaeſſemt, ofte door het ſweet uyt-gedreven wert, ende een Dick, het welck met kamer-gang gelooſt wert: ſoo heeft ſulcx oock plaetſch, wanneer datter Vleyſch in een Wonde groeyt, eñ by aldien ſoodanigh Overſchot in het Deel gelaten wert, ſoo zal het 't ſelfde te ſeer vervochtigẽ, ende de geneſinge gantſch verhinderen. Waerom die Overtolligheyt in een Sweringe, moet geſuyvert, ende op-gedrooght werden. Ende aldus is de Geneſinge ſelver van een Sweringe het werck der Naturen, die uyt het toe-vloeyende Bloet, 't wech-genomen Vleyſch herſtelt, ende over de vervolde Holligheyt Vel maeckt. Een Heel-meeſter neemt alleen wech

de verhinderingen, die de Nature in haer werck in de weegh zijn, als hy d'Overtolligheyt ſuyvert ende opdrooght: ende wanneer hy dat doet, dan wert hy geſeyt Vleyſch, ende Vel te maken.

In't beginſel dan, als het Lichaem al te vol Bloet is, ſoo moet het gelaten werden. Indien daer overvloet is van quade Vochtigheyt, die dient geſuyvert, ende af-geſet, op datter na het Deel geẽ toe-vloeying en geſchiede. Daer moet oock te gelijck een goede Maniere van leven gehouden werden, om geen quade Vochtigheyt te doen groeyen, ende op de Sweringe te laten vallen; gelijck geſchieden kan door Spijſe, Dranck, Bewegen, ende d'ander Niet-natuyrlicke dingen, te ſien in den *Schat der Geſontheyt*.

Daer-en-boven, alſoo het nauwlicx gebeuren en kan, ofte daer hangt wat van 't Bloet ende de Vochtigheyt, die uyt de Aderen gedropen is, in de onſienlicke openheyt, die in't Vleyſigh deel is; op dat ſulcx gekoockt, ende in Etter verandert werde, ſoo moet men gebruycken Rijpende, ofte Etter-makende middelen; beſchrevẽ in't 11.cap. van't 1.bouck. Deſe dienen in Sachte lichamen mede Sacht te weſen, gelijck gemaeckt werden van *Olye van Roſen*, ende *Doyeren van Eyeren*: in Lichamen, die ſoo ſacht niet en zijn, van *Terebinthijn, Olye van Eyeren, van Roſen, van Maſtick*, ende *Doyeren van Eyeren*: in Drooger lichamen, van *Herſt van witten Denne-boom, VVieroock, Meel van*

Lijn-

Lijn-saet, Terwe, Fœnugrieck, Hoender-vet, ofte, 't gene gemeenst, ende gereetst is, de Salf *Basilicum*, ofte de Plaester *Diachylum*, enckel, ofte met de Gom.

Hier na moeten Suyverende, ofte Af-vegende in 't werck gestelt werden; mede aen-gewesen in't gemelte bouck, op het 12. capittel. Maer het gebeurt dickwils, dat men (gelijck het Spreeckwoort seyt) twee vliegen met eenen lap slaet, ende met een eñ 't selfde middel tweederley werck uytvoert, te weten, rijp maken, ende af-vegen. Derhalven dienen als dan de Rijp-makende vermengt met de Af-vegende, ende daer door werden de Rijp-makende wermer, ende drooger, als sy anders van haer selven zijn. Maer in dese vermenginge staet wel acht te nemen op den Tijdt: dewijl in't beginsel de Rijp-makende bovẽ moeten wesen, in't eynde de Af-vegende. Ende het is sekerder, dat men terstont in't beginsel Af-vegende met Rijp-makende vermengt, als dat men de Rijp-makende alleen gebruyckt. Want de Nature en staet nimmermeer ledigh; maer stelt haer oock al in't beginsel om Vleysch te maken, ende scheyt de Vuyligheyt, die daerom moet gesuyvert werden. Daerom bevint men oock, dat door het enckel gebruyck van Rijpende middelen, de Swering lichtelick vochtigh, ende vuyl wert. Derhalvẽ is seer bequaem, dat men onder de Rijpende middelen, nu verhaelt, in den eersten mengt

Honigh van Rosen, Sap van Ioffrouw-merck, van *Paerde-bloemen*, ofte andere in't 1. bouck aen-gewesen.

Als de Sweringe wel gesuyvert is, soo moet men komen tot Vleysch-makende middelen; die beschreven zijn op't 15. Capittel van't gedachte 1. bouck: uyt de welcke een Heel-meester magh kiesen, 't gene best met de gelegentheyt van't Lichaem over-een komt. Want hoe het Vochtiger is, hoe het minder Verdroogende middelen van doen heeft: maer dat drooger is, vereyscht meerder verdroogende. In Koude tijden des jaers moet men oock wat Wermere gebruycken, in Werme, die soo Werm niet en zijn. Want indiender swacker Middelen op-geleyt werden, als behoort; soo vergaerter veel Vochtigheyt in de Sweringe, ende daer groeyt veel sacht eñ spongyachtigh Vleysch. Indien men in tegendeel al te Stercke, ende te seer Verdroogende gebruyckt, soo verdrooght de Sweringe, het Vleysch verteert, de Kanten werden in-getrocken, ende men verneemt een bijtende Scherpigheyt in het Deel. Maer wanneer een swerend Deel droogh is, gelijck het natuyrlick plagh te wesen, ende uyt de Swering geen Waterigheyt, noch Etter en vloeyt, ende datter goede Verwe in't Vleysch is, sulcx is een Teyckẽ, dat men het recht Vleysch makende middel getreft heeft.

Hier staet oock te letten op de Gedaente van't Heel-middel. Want die werden ofte dun ende

voch-

vochtigh, ofte dick ende droogh op-geleyt. In harde, ende drooge Lichamen, ende daer hart ende vast Vleysch moet gemaeckt werden, is alderbequaemst, dat men Vleysch-makend' poeyer in de Swering stroeyt. Soodanigh heb ick in't gebruyck 't volgende: N. *VVierook, Mastick, Aloë, Myrrhe, Lisch-wortel*, van elcx even-veel. Maer wanneer de Lichamẽ sachter zijn, soo gebruyckt men Weecke ende Vochtige middelen. Moet even-wel gelet werden in't toe-bereyden van de Salven, ende Smeringen, datse niet al te sacht en zijn. Want soodanige werden door de wermte van het Deel gesmolten, soo dat sy lichtelick wech-drijven. Derhalven indien de Sweringen niet diep en zijn (want in soodanige werden vereyscht de gene, die soo verre konnen komen) maer boven in't Lichaem staen, soo moet men Middelen in't werck stellen, die lijvigh, ofte van een dicke gestaltenisse zijn. Daer-beneffens, al te vochtige Salven, versachten, van wegen hare olyachtige nature, ende makẽ al te losch Vleysch, ende 't welck niet over-een en komt met het onderste, insonderheyt in drooge Lichamen.

Als de Sweringe met Vleysch vervult is, soo dientse met Vel gesloten, ende daer door 't gene, van malkander geweken was, vereenight te werden; te siẽ in't meer-gemelte bouck, op't 16. cap.

Om het Gebruyck van dese Middelen wel te onderscheyden, dient ingesien de Gelegentheyt

van de Sweringe, ende de Nature van het Lichaem. Want het gebeurt, dat de Sweringen, die alſſe noch vuyl waren, geen bijten van de Middelen en voelden, daer nae geſuyvert zijnde van de ſelve gebeten wierden. Derhalven moet men als dan, ende als de Sweringe van ſelfs ſuyver is, van ſtercker af-vegende tot ſlapper komen: gelijck men wederom in vuyle Sweringẽ tot meerder Af-vegende zal klimmen, 't en zy miſſchien datſe door te veel Af-vegende dingẽ vuyl geworden zijn. Want daer in werden de Heel-meeſters ſomtijdts wel bedrogen, om tot ſtercker Af-vegende te komen: waer door de Sweringe wederom in-eet, ende vuyl werdt van het geſmolten Vleyſch, het welck in quade Vochtigheyt verandert. Derhalven moet wel neerſtigh gelet werden, of de Sweringe van wegen in-gegeten, ende geſmolten vleyſch, datter onder leyt, vervuylt is, ofte dat het een Geneeſ-middel van doẽ heeft om de vuyligheyt te ſuyveren, ende datter ſoodanigh geen gebruyckt en is. Nu aen grooter holligheyt, ende roode ende heete kantẽ kan men mercken, dat de Sweringe vervuylt is door te groote ſcherpigheyt van de Geneeſ-middelen. Daer nae moet oock overleyt weſen (gelijck wy nu meerder geſeyt hebben) ofte de Gelegentheyt van't Lichaem ſacht eñ vochtigh, ofte droogh, en hart is. Want op een ſacht lichaem moetẽ ſlapper, op eẽ droogh ſtercker Middelẽ gebruyckt werdẽ.

De

De Vel-makende middelen dienen op-geleyt, wanneer de Sweringe noch niet volkomentlick met Vleysch vervult en is; maer datter noch een weynigh onbreeckt. Want alsoo de Nature nimmermeer stil en staet, maer oock, dewijlse Vel begint te maken, het Vleysch ondertusschē noch groeyt; indien men dan eerst wilde Vel maken, als de Sweringe gantsch vol vleysch was, soo zoude te vreesen staen, dat eer het Vel quam over te groeyen, het Vleysch ondertusschē wassende, het Vel te hoogh zoude staen.

Men dient oock te weten, dat de *Vel-makende* middelen inder daet, ende in kracht van verdroogenden aert moeten wesen, ende dat daerom de *Poeyers*, eñ *Plaesters*, daer toe alderbequaemst zijn.

Het XXIV. Capittel.

1. *Sweringe met Ongematigheyt,*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge*
6. *van Sweringen met Hitte,*
7. *met Koude,*
8. *met Vochtigheyt,*
9. *met Drooghte.*

IN 't laetst-voorgaende Capittel is gehandelt in't gemeen van een Sweringe, ende derhalven van

van een enckele, ende ongemengde, daer niet anders by en is: maer het gebeurt meeſten tijdt, datter yet toe-valt, ende onder gemengt wert, het welck de Geneſinge nootſakelick doet veranderen, waerom op die Toe-vallen wel neerſtigh dient gelet te werden.

1. Wy zullen den aenvang nemen van de *Ongematigheyt*, die haer gemeenlick met een Sweringe vermengt, ende het geneſen belet. Want alſoo de Oirſaeck, die de Geneſinge uyt-voert, is de Nature van het Deel, eñ de Stoffe, het Bloet: als het Deel ongematight is, ſoo en kan geen van beyde wel geſtelt zijn; ende de Swering en kan met geen Vleyſch gevult, noch met Vel geſloten werden,'t en zy dat het Onder-vleyſch natuyrlick ende wel gematight is.

Wat nu dan de ongematigheyt aengaet, ſoo kan by een Sweringe weſen te grooten Hitte, Koude, Vochtigheyt, ofte Drooghte; ende dat met, ofte ſonder Stoffe.

2. Soodanigen Ongematigheyt iſſer geweeſt ofte voor het op-komen van de Sweringe,ofte ten tijde van't ſweren.

Een Heete ongematigheyt wert in de Sweringen verweckt van al te heeten Lucht,van te heete Geneeſ-middelen, van te veel Swachtels, ende Deckſel.

De Koude in tegendeel van koude Lucht, van al te ſeer verkoelende Geneeſ-middelen, ende wan-

wanneer de Sweringe met Swachtels ende Deckſel tegens de uytwendige Koude niet wel bewaert en is.

Vochtige ongematigheyt wert veroirſaeckt door vochtige Lucht, (waerom dat in ſommige plaetſchen de Lucht de Sweringen oock gantſch ſchadelick is) ende door toevloeying van Vochtigheden.

Drooge Lucht, drooge Geneeſ-middelen, als oock gebreck van Voedſel, maken een Drooge ongematigheyt.

3. De Heete ongematigheyt is te kennen, datter verhittende oirſaken voor-gegaen zijn, ende dat niet alleen de Kanten, maer oock het Vleyſch van de Swering rooder is, ende dat de Siecke ſelfs een Hitte in de Swering voelt, waer op gemeenlick Pijn volght; dat mede Koude geneeſ-middelen verlichten, Heete beſwaren, eñ datter ſcherpe ende bijtende Vochtigheyt uyt loopt.

In een Koude ongematigheyt gaen voor Verkoelende oirſaken, de Kanten van de Sweringe zijn bleyck ende ſacht, Hitte helpt, ende Koude beſchadight.

Als de ongematigheyt Vochtigh is, dan zijnder voor-gegaen Vervochtigende oirſakẽ, het Vleyſch is ſlap ende ſacht, ende groeyt ſomtijts te hoogh, geeft oock veel Vochtigheyt uyt: Drooge dingen helpen, Vochtige beſchadigen.

Een Drooge ongematigheyt wert bekent uyt voor-

voor-gaende Verdroogende oirſaken, dat de Kanten van de Sweringe droogh ende hart zijn, ende datter weynigh, ofte geen Vochtigheyt uyt en komt: dat Vochtigh-makende middelen verlichten, Drooge beſwaren.

4. Dewijl, gelijck *Galenus* oock leert, dat het Onder-vleyſch wel gematight moet zijn, om een Sweringe wel te geneſen: ſoo is ſeker, dat een Sweringe ſoo veel te ſwaerder om te geneſẽ valt, hoe het Deel meerder af-geweken is van ſijn natuyrlicke Gematigheyt. Sweringen, die vermengt zijn met een heete, koude, ofte vochtige Ongematigheyt, en vallen ſoo quaet niet om te heelen. Want met een moeyten, op eene tijdt, ende met de ſelfde Middelen, kan men de Ongematigheyt beteren, ende de Sweringe geneſen. Maer Sweringen met Drooge ongematigheyt, zijn ſwaerlick te heelẽ; dewijl, over-ſlaende voor een tijt de Geneſinge van de Sweringe, de Ongematigheyt waer-genomen moet werden.

5. De *Ongematigheyt* vereyſcht Veranderinge door recht tegen-ſtrijdende Middelen. Even-wel moet de Geneſinge ſoo aen-geleyt werden, dat men de Sweringe, ſoo veel mogelick is, niet over het hooft en ſie. Maer alſoo die Geneſinge niet en kan geſchieden, ſoo lange de Ongematigheyt blijft, ſoo moet de ſelvige eerſt wech genomen werden, 't en zy beyde te gelijck geſchieden kan.

6. Ver-

6. *Verhitte ongematigheyt* vereyscht Verkoelende middelen; stercker, ofte slapper, na de groote van de Hitte. Ende al is't, dat de Swering Verdroogende middelē van doen heeft, om dat evenwel de Hitte, door 't verteren van de Vochtigheyt, de Sweringe op-drooght, soo moet men slapper verdroogende Middelen gebruycken. Maer die dienen oock met eenen van een te Samen-treckende kracht te wesen, om de Sincking, die lichtelick door de Hitte verweckt wert, tegen te houden. Derhalven, alsoo de Hitte gemeenlick Pijn maeckt, soo moet daer by gedaen werden 't gene de Pijn kan stillen, ofte ten minsten geen kracht en heeft, om de selvige te verwecken, soo dat de Heel-middelen hier niet en dienen te wesen van seer Verdroogende, ende Af-vegende kracht. Daerom zijn bequaem de gene, die bestaen uyt het *VVater*, ofte *Sap* van *Rosen*, van *VVeeghbre*, van *Endivye*, van *Nacht-schade*, *Azijn*; uyt *Olye* van *Rosen*, van *Violen*, van *Terebinthijn*, dickwils met *VVeeghbre-water* gewasschen. Ofte men magh gebruycken *Salf* van *Rosen*, de *Verkoelende salf van Galenus*, die van *Ceruys*, ofte *Loodt-wit*, van *Nacht-schade*, de *VVitte*, die van *Santal-hout*; ofte, dat ick best houde, *Nutritum*, met een van de gemelte Sappen gewasschen. Dan de Verkoelende middelen en moeten niet alleē op de Sweringe selve; maer oock op de omstaende Deelen geleyt werden. Daerom en magh men de selvige niet alleen

met

met de verhaelde Salven wel beſtrijcken, maer oock doucken op leggen, die gedoopt zijn in *Oxycratum* (dat is Water ende Azijn) ofte met het *Sap* van *VVeeghbre*, *Latouw*, *Nacht-ſchade*, ofte in het Af-ſietſel van *Myrtus*, *Granaet-ſchellen*, *Granaet-bloemen*, *VVeeghbre*, ende diergelijcke.

Wanneer de Heete ongematigheyt aldus wech genomen is, ſoo moet men de Sweringe met Vleyſch-makende dingen toe heelen, ende die en dienē even-wel niet te ſeer heet en droogh te zijn, om de heete ongematigheyt niet weder te doen keeren.

7. *Koude ongematigheyt* in een Sweringe, moet hebben verwermende middelen, gelijck daer zijn *Olye* van *Hypericon*, ofte *S. Ians-kruyt*, van *Nardus*, van *Liſch-wortel*, van *Camillen*, van *VVijn-ruyt*, van *Dil*; *Syroop* ende *Honigh* van *Roſen*, *Brandewijn*, *Ceroen* van *Betonye*. De Salven ofte Smeeringen hier van gemaeckt, werden op de Sweringe ſelver geleyt. Maer van buyten zal men de naeſte Deelen ſtoven met het *Af-ſietſel* van *Salye*, *Hyſſoop*, *Alſſen*, *Orego*, *VVijn-ruyt*, *Munte*, *Lauwrier-bladeren*, *Camille-bloemen*, in ſtercke *VVijn* gekoockt: ofte men kan de ſelve mede ſtrijcken met de verhaelde heete *Olyen*, ofte op-leggen het *Ceraen* van *Betonye*.

8. *Vochtige ongematigheyt* wert door Verdroogende middelen wech-genomen. Ende alſoo een Sweringe oock anders Verdroogende dingen vereyſcht,

eyſcht, ſoo moeten hier ſtercker Vleyſch-makende middelen in 't werck geſtelt werden. Soodanigh zijn de wortelen van *Cyperus*, ofte *VVilden Galigaen*, *Malrove*, *ſchuym* van *Silver*, *gebrant Loot*, *Coper-root*, *Hamer-ſlagh*, *Coper-ſlagh*, ende diergelijcke, uyt dewelcke nae de groote van de Ongematigheyt bequame Heel-middelē voor elcke Sweringe konnen gemaeckt werden. Want hoe een Sweringe vochtiger is, hoe ſy ſtercker Verdroogende middelen van doen heeft: ende minder vochtigh zijnde, ſoo moetſe oock ſachter verdrooght werden. Sulcx geſchiet door by doen van *Olye*, *Hars*, ende *VVaſch*. Want hoe datter van de ſelvige meerder gedaen wert by de Verdroogende middelen, hoe dat haer kracht meerder komt te breken: hoe minder, hoe haer kracht meerder in't geheel blijft. Dan voor-eerſt dient de Sweringe wel geſuyvert, ende af-gebet met *VVijn*, ofte met *VVater* ende *Azijn*, daer in gekoockt hebben Te-ſamen-treckende ende Verdroogende middelen, gelijck *VVortelen* van *wilden Galigaen*, *S. Ians-kruyt*, *Alſſen*, *roode Roſen*, *Betony*, *Saly*. Daer nae kan men van de verhaelde Middelen wat Poeyers in de Swering ſtroeyen, ofte van de ſelfde met *Olye* ende *VVaſch* een dun ſalfken maken, om, op wat plockſel geſtreken zijnde, in de Sweringe te brengen, ende dan een verdroogende Plaeſter daer over leggen.

9. *Drooge ongematigheyt* wert verbetert door

Vervochtigende middelen. Hier is bequaem *lauw VVater*, om daer mede de Sweringe,ofte veel meerder de omliggende Deelen te ſtoven. Want al ſeyt *Hippocrates*, dat men de Sweringen niet en moet vervochtigen, als met *VVijn*, ende daer by doet, dat de drooghte het geſonde nader is, de vochtigheyt het ongeſonde; al ſchrijft oock *Galenus*, datter geene Vochtigheyt voor de Sweringen dienſtigh en is, inſonderheyt niet het *VVater*: ſoo moet dit verſtaen werden van een Sweringe, van wegen, ende voor ſoo vele het een Sweringe is, tot dewelcke vochtigh-makende middelē gantſc h onbequaem zijn. Maer altſer een Drooge ongematigheyt, die de Geneſinge belet, by de Sweringe is, ſoo moet men voor een tijdt, als overſlaende de rechte Geneſinge van de Sweringe, de Drooge ongematigheyt tegen ſtaen, tot dat aen het Deel de vorige gematigheyt herſtelt is.

Nu de Mate van Vervochtinge moet weſen, dat men ophout, wanneer het Deel begint root te werden, ende hem te verheffen. Want by aldien men noch langer met het vervochten voortgaet, ſoo zal 't gene, dat getrocken is, vervliegen. De Manier om met *lauw VVater* te vervochtigen, is driederley, met Stoven, Over-gieten, Baden. Het Stoven geſchiet met een Spongye, wolle Lappen, ofte diergelijcke, ende dit is de bequaemſte Middel. Over-gieting, ofte Badtſtove en vallen ſoo bequaem niet. Het is oock

be-

beter, dat het Deel met *lauw VVater* ende *Olye* gestooft wert, als met Water alleen, insonderheyt in de Winter. Want al is't, dat lauw Water wel door sijn werckende wermte verwermt, soo verkout het even-wel na het stoven, ende verspreyt met eenẽ de natuyrlicke Wermte, het welck den Olye, daer onder vermengt zijnde, belet, verstoppende, door sijn taeyigheyt, de onsienlicke Gaetjens van de Huyt. Na het stoven kander een vervochtigende Pap op geleyt werden, als volght: N. *Heumst-wortels* 1 onçe, *Maluwe* 2 hant vol. Beyde in Water morw gekoockt, ende dan gestampt zijnde, doeter by, *Gerste-meel* 1 loot, *Gekoockten Honigh* 1 half loot, *Verckens Reusel* soo veel van nooden is. Of men kan het Deel oock wel stovẽ met *Olye*; ofte gebruycken een Salfken bestaende uyt een deel *Sap van Maluwe*, ende twee deelen *soeten Olye*, daer by gedaen soo veel *VVit VVasch*, als noodigh is.

Maer wanneer de Swering droogh is, ende het deel verdorret, ende datter geen stoven en helpt, soo moet men eerst sijn beste doen, dat de Siecke gebruyckt *Spijse* van veel ende goet voedsel, ende die licht verdeelt kan werden, op dat het Deel sijn voedsel overvloedigh magh krijgen; daer na, soo het van doen is, magh men het voedsel oock door *Dropaces*, sterck-treckende plaesters, ende andere middelen, daer na toe trecken.

De Ongematigheyt wech genomen zijnde, zal

men Vleysch-makende middelen gebruycken, doch die soo geheel seer niet en verdroogen, op dat het beschadighde Deel niet wederom en kome te vervallen in een Drooge ongematigheyt. Derhalven moet men onder de *Vleysch-makende poeyers* vermengen *Vetten* eñ *Olyen* met wat *VVasch*. By voor-beelt, N. *Mastick* kleyn gestooten, *Lisch-wortel*, van elcx een half loot, *Termenthijn* met *Lattou-water* gewasschen, 1 once, *Hoender-vet, Olye van Rosen*, van elcx een loot, *VVasch*, soo veel van nooden is tot een weecke Salve.

Het XXV. Capittel.

1. *Sweringe met toe-vloeyen van Vochtigheyt*,
2. *Oirspronck, ende Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genesinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

VVY hebben gehandelt van een Sweringe met Ongematigheyt: dan de selve en kan niet lang, ofte nauwlicx wesen eñ bestaen sonder eenige Stoffe, ofte Toe-vloeying van Vochtigheden.

2. Dese vallẽ op het swerende Deel ofte van't geheele Lichaem, ofte van eenigh Deel, dat quade Vochtigheden voort-brengt, wanneer de Nature, 't zy door Veelte, 't zy door Hoedanigheyt ge-

geprickelt zijnde, de ſelfde uyt-werpt op de Sweringe; ofte dat het ſwerende Deel door Pijn, ofte Hitte de Vochtigheden na hem treckt; ofte dat de Vochtighedē van ſelfs na een leeger ofte ſwacker Plaetſche ſacken.

Na de verſcheydenheyt van de Toe-vloeying, ſoo is oock de Vochtigheyt, die uyt een Sweringe loopt, verſcheyden, dun, waterachtigh; dick, grof; goet, onſuyver.

3. De Sweringen met toe-vloeyen van Vochtigheden, zijn te *kennen* eerſt uyt het Geſwel, dat hem niet alleen in de Kanten, maer oock in de omſtaende Deelen verheft, als mede uyt de Pijn, ende de Veelte van Vochtigheyt, die daer uyt loopt: waer door het toe-heelen oock belet wert.

4. Dewijl het Heelen beſtaet in Verdroogen, ſoo is lichtelick af te nemen, dat een Sweringe, daer geſtadigh Vochtigheyt toe-ſchiet, bekommerlick te heelen valt; ende ſoo veel te ſwaerder, hoe de Sinckingen ſcherper zijn.

5. Derhalven, dewijl de Sweringe niet en wil geneſen, voor al eer dat de Toevloeying is wech genomen; ſoo moet voor-eerſt gelet werden, om de Oirſaken van de ſelvige te weren, waer van voor deſen dickwils geſproken is. Daer nae, op dat de Vochtigheyt niet en zoude vloeyen na het beſchadighde Deel, ſoo moetſe vertrocken, onder-ſchept, ende te rug geſtooten werden.

Onder de *Revellerende*, ofte Vertreckende middelen,

delen, zijn de *Fontanellen,* ofte Open-gaten alderbequaemſt, die op het tegendeel geſtelt zijnde, de Vochtigheyt, die haren loop neemt na het beſchadight Deel, aldaer loſen. Ende deſe Open-gaten zijn inſonderheyt nootſakelick in lang-durige Sweringen. Want dewijl de Nature nu al lang gewent is, haer van quade Vochtigheden te ontledigen door het ſwerende Deel, ſoo kan lichtelick gebeuren, als de Swering geheel geſloten wert, ende wat quade Vochtigheyt vergadert, dat de ſelvige wederom keert in de Aderen, ende op een voornaem Deel valt; 't welck met de *Fontanel* kan voor-komen werden.

De *Defenſiven*, ofte Onder-ſcheppende middelen, werden geleyt boven het ſwerende Deel, daer het noch gaef is, ter plaetſche daer de groote Aderen haer vertoonen, die de ſelvige toe-trecken, ende de Vochtigheden te rug ſtooten, te ſien in't 2. capittel van't Eerſte bouck.

Maer op het ſwerende Deel ſelve moeten de Wech-drijvende middelen geleyt werden, om de Vochtigheden, die in haer Aderen driftigh zijn, te rug te ſtooten. Daer toe dient het ſwerende Deel gebet te zijn, met *Aluyn-water*, het *VVater*, ofte *Af-ſietſel* van *VVeeghbre, Roſen, Vijf-vinger-kruyt,* ofte diergelijcke. Ende de Sweringe moet beſtroeyt werden met Poeyer van *Silver-ſchuym, Bolus, Loodt, Coper-root,* die oock onder *Termenthijn* vermengt, met plockſel konnen op-geleyt werden,

den, ende indien de ſtoffe rauw is met wat *VVieroock*, ende dan boven om-geſlagen de Plaeſter *Diapompholygos*, ofte *Diapalma*. In 't korte, de Vleyſch-makende middelen moeten alhier ſtercker zijn, als in een enckele Sweringe, daer geen Toevloeying by en valt, om de Vochtigheyt, die het Deel in-geſogen heeft, op te droogen.

In de Gedaente van dẽ Heel-middel ſtaet waer te nemen, dat hy niet vochtigh, ofte vet en is, alſoo hy anders het Deel zoude verſlappen. Men dient oock niet altijdt op een Middel te blijven ſtaen. Want het gebeurt dickwils, dat het gene eens ende meerder geholpen heeft, daer na, als de Vochtigheyt wat op-gedrooght is, geen vordeel meer en kan by-brengen; maer eenige bijtende ſcherpigheyt veroirſakẽ: in welcke gelegentheyt dan ſachter dient in't werck geſtelt te werden.

Als de Sweringe met Vleyſch vervolt is, dan dientſe met Vel over-trocken. *Guido* gebruyckt hier toe, een dunne *Loode plaet* vol gaetjens doorboort, dewelcke verkoelt ende verdrooght, ende derhalven hier dienſtigh is; daer by komende een Verbandt, 't welck de Vochtigheyt, die in het Deel is, uyt-douwt, ende die daer in zoude ſacken, uyt hout.

6. Hier dient ſoodanigẽ M*aniere van Leven* gebruyckt, als in de Geneeſ-konſte voor de Sinckingen is aen-geweſen.

Het XXVI. Capittel.

1. *Vervuylde, Verrotte, In-etende, ende Voort-loopende Sweringe,*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

HEt gebeurt selden, dat een Sweringe, die met veel Vochtigheyt, voornamelick als de selve grof, ende slijmerigh is, overvallen wert, niet en vervuylt, verrot, stinckent wert, ende dan in-eet.

2. De naeste *Oirsaeck* hier van is Vochtigheyt, deelachtigh zijnde van een bedervende Quaet-aerdigheyt, dewelcke uyt andere plaetschen daer na toe sackt, ofte in't Swerend deel selve bedorven wert, 'tzy door sijn Ongematigheyt, ofte Swackigheyt, als oock door gebruyck, eñ op-leggen van Middelẽ, die niet wel suyveren, ende op-droogen; gelijck mede in tegendeel, die beyde al te veel doen, ende alsoo het gesont Vleysch verteren.

De Vochtigheyt wert somtijdts soo scherp, datse niet alleen en bijt in het Swerende deel; maer oock de naest-gelegene door-eet, ende gestadigh door-kruypt, alsoo een Voorts-loopende Swering veroirsakende.

3. De

3. De *Ken-teyckenē* zijn hier niet verre te zoucken, alſoo de Slijmerige, ende Vuyle vochtigheyt haer ſelven aenwijſt, ende het Vleyſch rontom ſlap, ende vodſigh maeckt, het welck dan dickwils te ſeer uytwaſt. De Verrottinge geeft een vuylen Stanck uyt. Het Voort-loopen verweckt Pijn, Jucking, eñ geſtadigh Vergrooten.

4. Indien de Vuyle, Verrotte, ofte Scherpe vochtigheyt niet met den eerſten wel geſuyvert, ende wech-genomen wert, ſoo bederft ſy de aenſtaende Deelen, ende brengt in de ſelvige het *Kout-vyer*.

5. Om tot de *Geneſinge* te komen, zal eerſt het Lichaem dienen geſuyvert, door inwendige Middelen, die de quade Vochtigheden afdrijven, verhaelt in de Geneeſ-konſte, ende daer nae de Sweringe gewaſſchen met *Brandewijn*; waer onder, na den eyſch van de geſtalteniſſe, gemengt, ende op-geleyt konnen werden, ſoodanige Suyverende Heel-middelen, als in't 12. capittel van't Eerſte Bouck beſchreven zijn.

Op het Spongyachtigh Vleyſch, dat te veel ende te hoogh uytwaſt, zal men ſtroeyen Poeyer van *Tutia*, van *Gal-noten*, ofte *Granaet-ſchellen*; ende, als dat niet genoegh en doet, van *gebranden Aluyn*, ofte yet anders van 't gene daer toe in't ſelfde bouck op't 17. cap. is aen-geteyckent.

6. Het komt hier inſonderheyt oock aen op een goede *Maniere van Leven*, waer door de quade

 Voch-

Vochtigheyt mocht vermindert, ende goede in haer plaets gebracht werden; ſoodanige nu meermael is verhaelt.

Het XXVII. Capittel.

1. *Quaet-aerdige, ende Qualick-toeſluytende Sweringe; Namen, ende Naem-redenen.*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*
7. *Voor-beeldt van een geheelde Lang-durige, eñ Quade Sweringe in den Neus.*

1.

DE voorgaende Oirſaken lang by-blijvende, ſoo wert een Sweringe van quaden aert, daerom by de Latijnen *Malignum*, ende by de Griecken *Kacoëthes*, dat is, *Quaet-aerdigh* genoemt, ende, om dat ſy qualick te heelen is, *Dyſepuloticum*, dat is, *Qualick-toeſluytende*; als mede *Chironium*, na *Chiron* den *Centaurus*. Van welcke benaminge geen een reden gegeven wert. *Zenodotus* (te ſien by onſen *Eraſmus* in ſijn Spreeck-woorden 2. 8. 21.) meende, dat *Chiron* van *Hercules* geſteken zijnde, een ongeneeſlicke wonde in ſijn voet (daer deſe Wonden meeſt komen, gelijck *Celſus* ſchrijft 6. 28.) kreegh, die hem 't leven benam, ende dat daer van alle ongeneſelicke Sweringen

Chi-

Chironia genoemt zijn. Maer van *Plinius* 25.6. ende van *Ovidius* 5. *Fast.* wert een geheel ander oirsaeck by-gebracht, te weten dat *Chiron* een Pijl van *Hercules*, daer t'huys leggende, by ongeluck in sijn voet zoude gevallen zijn, die aldaer een gevaerlicke, ende vergiftige Sweringe op-wierp, ende dat hy met het kruyt, nae hem daerom *Chironium*, ende *Centaurea*, dat is, Santorye genoemt, van die quetsure sijn selven genesen heeft; ende dat hy zoude geweest zijn den eersten vinder van de Heel-konste, die haren gemeenen naem van *Chirurgye* noch, al de werelt door, uyt het Griecx voert, gelijck hy van *Cheir*, dat is, Hant. Soo dat een *Chironische sweringe*, niet anders te seggen en is (gelijck de Griecsche *Paulus* seyt 4. 46.) als eene, die soo swaer te genesen valt, datse wel eenen *Chiron* van doen zoude hebben.

Vivit pectore sub dolente vulnus,
Quod Chironia nec manus levaret.

Dese Sweringe wert oock *Telephium ulcus* geheeten, na eenen *Telephus*, die, gelijck den selfden *Paulus* schrijft, daer lang aen vast geweest is; doch werde ten laetsten noch geheelt door *Achilles*, den leerling van den gedachten *Chiron*, met het kruyt, dat nae hem den naem van *Telephium* draeght. *Claudianus*, 1. *Epigr.* 10. roert dit aen met het volgende vers:

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbis.

2. De *Oirsaken* van Quaet-aerdige Sweringen zijn,

zijn, ſoo quade Ongematigheyt in het Deel ſelve, als Toe-vloeying, ende Vergadering van quade Vochtigheyt, die metter tijt een Venijnigen aert aen-treckt. Het ſelve werckt ſchierlick uyterlick Venijn. Den[illegible]elt *Philoctetes* een Sweringe hebbende van een Slangen-beet, werde daerom van de Griecken gelaten in't eylant Lemnos, gelijck *Cicero* onder andere ſchrijft in ſijn bouck van 't Noodt-lot.

Het gebeurt oock dickwils dat een Sweringe niet geneſen en wil, als daer eenige bedervinge in't Been is, die het om-ſtaende Vleyſch mede bederft; ofte oock dat het Vleyſigh vlieſch, ende 't Vet, dat onder de Huyt leyt, vergaen is, om dat dan de Huyt aen het Vleyſch niet en kan heelen, doordien de kleyne Aderkens, daer na toe gaende, op-gegeten zijn, ende derhalven het Bloet, dat tot de Geneſinge van nooden is, de Huyt niet en konnen toe-voeren.

3. De Quaet-aerdigheyt van de Sweringen blijckt daer uyt, datſe door geen gewoonlicke Heel-middelen en willen geneſen; datſe pijnelick zijn, ende allencxen dieper, ende grooter werden, harde, ende bruyne kanten hebben. Het uyterlicke Venijn wijſt ſijn ſelven. Wanneer eenigh Been bedorven is, dan en zalſe niet ſluyten, ofte geſloten zijnde, geſtadigh op-breken; behalven datter oock Waterige, ende Bloedige vochtigheyt uyt-zijpt; gelijck mede als de Sweringe

ringe uytgeholt is, het welck van buyten gevoelt kan werden, ende dan is de Huyt droogh-achtigh, dun, bruyn, ofte na den blauwen treckende.

4. Dese Sweringen hebben haer gevaer, door dien sy niet alleē het Deel, dat sy besitten, gantsch bederven: maer oock haren Venijnigen aert aen de by-leggende Deelen voort-setten, ende het gantsche Bloet ten laetsten besmetten. Sulcx doet insonderheyt het Venijn. Daerom wert *Philoctetes* beschreven lange jaren aen sijn Sweringe gegaen te hebben; de welcke oock niet genesen en is, als door middel van *Machaon*, sone van den grooten *Esculapius*, vinder van de Konste. Hier op slaet de poëet *Propertius 2. Eleg. 1.*

Tarda Philoctetæ sanavit crura Machaon.

5. Om tot de *Genesinge* te komen: soo zal men na het suyveren van de quade Vochtigheyt, door Af-drijvende Middelen, dan, voor de Quaet-aerdigheyt, daer op drincken alle morgen een roomer van een Af-sietsel van de wortel *China, Sarza parilla*, ofte *Pock-hout*, 2 onçen, vier-en-twintigh uyren heet, in twee pintē *VVater* gestaen hebbende, tot ontrent op de helft gekoockt, ende dan daer by gedaen *Scordium*, 3 hant vol; onder het door-gekleynste gemengt *Syroop van Citroenen*, 2 onçen, *Zout van Cardo-benedictus*, een half vierendeel loot. De Siecke magh oock altemet 's avonts door-slicken een vierendeel loot *Diascordium, Mithridaet*, ofte *Theriakel*. Ondertusschen

zal

zal men tot versterckinge, om het Swerende, ende de omstaende deelen, slaen een Stovinge, bestaende uyt *Granaet-schellen*, *Smack*, *Cypres-noten*, van elcx 2 onçen, *Granaet-bloemen*, *Rosen*, van elcx twee hant vol, te samen gekoockt in een kan *rooden VVijn* tot op de helft. Hier onder zal mē mede mogen vermengen *Honigh van Rosen*, eñ de Sweringe daer mede wasschen, ende suyveren; dan daer op stroeyen Poeyer van *rauw Loot*, ende daer over leggen de Plaester *Diapompholygos*. Indiense te diep, ende te vuyl is, soo magh men daer in speutē *Brandewijn*; waer mede sy oock gewasschen kan werden, gelijck in't 26.cap. geseyt is. Indien het Vleysch tot de Huyt verswორē is, soo zal men de selve met een schaer door-snijden (eñ dan suyveren, ende genesen, als verhaelt is) het welck beter is, als door een Brant-middel, ofte Vyer. Sweringen van Slange-beten en vint men hier te Lande niet; van *Philoctetes* oirdeelt de poëet *Ovidius* (in sijn 1. bouck van de Geneef-middelen der Liefde) dat hy het gebeten Deel hadde behoort, terstont te laten af-setten.

Qua læsus fuerat, partem Pæantius heros
Debuerat celeri præsecuisse manu.
Post tamen hic multos sanatus creditur annos.

7. Wy zullen dit Capittel besluyten met een voor-beelt van een geheelde, Lang-durige, ende Quade Sweringe in den Neus.

Een Dochter van vijf-en-twintigh jaer, kout van

van Gematigheyt, vol van Waterachtigh bloet, had al eenige jaren een Sweringe van buyten, ende binnen den Neus, met veel pijp-achtige knobbeltjens tot de Oogen toe, daer Waterachtigh bloet uyt traende.

Na datſe verſcheyde *Purgatyen*, Laten, ende van buyten Verdroogende dingen gebruyckt hadde, kreegh gantſch geen baet, maer werde alledaegh arger; tot datſe ten laetſten quam by Dr. *Horſtius*, die in haer aen-merckte de nature, veelheyt van de quade Vochtigheden, ſcherpigheyt van veel Waterachtigh bloet; daer-beneffens dat het Hooft met 'tgeheele Lichaem heel vochtigh was; het welck hy af-nam alſoo te weſen uyt de overvloedige Stonden, die ſy alle maent op haer tijdt hadde, als oock het veel Tranen van de Oogen, lang Slapen, ende diergelijcke. Den Neus vertoonden van binnen ende buyten een groote ende lange Sweringe, harde ende verheven Kanten, uyt-gevende niet veel, maer dun ende waterigh Bloet, met weynigh Pijn, ende luttel Ontſtekinge. Waer uyt hy oirdeelde, het gebreck te zijn *Vlcus Chironium*, daer *Celſus* af ſchrijft, ende ſeer ſwaerlick kan geneſen werden. Hy beloofden haer even-wel te heelen, by aldienſe hem wederom beloofde, ten minſten 2 maenden een goede Maniere van Leven te houden, ende alle Middelen wel te gebruycken. Sulcx gedaen zijnde, heeft hy, na datſe de Stonden gehadt hadde, haer

voor

voor eerſt acht dagen lang van binnen geſuyvert met *Oxymel Laxativum*, of af-ſettenden Azijn-honigh; ende als dat alle daegh ſachtjens gewerckt hadde, heeft hy haer doen Ader-laten; het Lichaem met deſe Middelen bereydende tot het gebruyck van de vordere. Want alſoo men in ſulcke langduyrige Sweringen, ende die nauwlijcx en zijn met Vel te ſluyten, niet en kan tot Geneſinge komen,'t en zy men te voren de Oirſaeck wel wech neemt, ende dan de Quaetaerdigheyt van de Sweringe verbetert: ſoo was noodigh eerſt het geheele Lichaem van de Ongematigheyt, eñ dẽ Overvloet van 't Waterachtigh bloet te ſuyveren, eer dat mẽ quam tot de byſondere Heelinge. Derhalvẽ heeft men de Dochter tweemael daegs met een *Decoctum* doen ſweeten, ende over den vierden dagh een Af-ſettend middel in-gegeven. Onderhoudende middeler tijt een goede Maniere van Leven. Maer alſoo door deſe Middelen het Gebreck weynigh ofte niet met allen en weeck, ſoo oordeelden *Horstius*, dat hy moſt komen tot ſtercker, om de quade Vochtigheden af te ſettẽ, ende op de Sweringe ſelve te leggen. Daerom liet hy voor-eerſt de plaets beſtrijcken met *Olye van Antimonye*; eñ als hy daer mede niet genoegh en vorderde, ſoo quam hy tot een *Sterck-water*, dat uyt bereyt *Quick-ſilver* met *Brandewijn* overgehaelt, gemaeckt was, waer door de Sweringe terſtont eens ſoo groot ſcheen, doordiẽ veel quaet

Vleyſch

Vleysch wech-gegeten werde. Daer na stroeyden hy op plocksel *Præcipitaet*, ende leyde dat alsoo daer op, een ofte twee weken. Door welcke Middelen niet alleen de harde Kanten zijn wechgenomẽ, maer oock de stinckende Sweringe door nieuw Vleysch gesuyvert is. Ondertusschen en slough hy niet over, dat tot suyvering van 't geheele Lichaem behoorden, ende met eenen tot belet van Toevloeying. Daer toe is over den derden ofte vierden dagh eẽ Af-drijvend Drancxken in-gegeven; het selfde oock ontrent drie weken vervolght. Ende tusschen beyden om de quade Vochtigheden te verleyden, zijn *door-geslagen Coppen* geset op den Rug, ende een Blader-treckende middel in den Neck. Door welcke Middelen het Gebreck heel genesen is. Ende om dat het niet lichtelick weder zoude komen, soo heeft hy alle maent het Lichaem eens doen suyveren met een Af-settend drancxken.

Het XXVIII. Capittel.

1. *Sweringe met uyt-gespannen Aderen, ofte Kramp-aderen.*

KRAMP-ADER.

2. *Benaminge, Beschrijvinge, ende Plaetsche,*
3. *Oirsaken,*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Genesinge.*

7. *Voor-beelt van een Sweringe met Kramp-ader, genesen.*

1.

HEt gebeurt somtijts, dat een Sweringe vermengt is met een uyt-gespannen Ader, de welcke alsoo sy niet en kan genesen werden, 't en zy de Kramp-ader eerst genesen is; ende elck sijn bysonder Oirsaken, ende Teyckenen (die van de Sweringe verhaelt zijn) voort-brengt; soo zullen wy eerst de Kramp-ader alleen, ende daer nae eene Sweringe, met den selfden gevought, verhandelen.

2. Het geswel, dat de Grieckē *Κίρσος*, eñ *Ι'ξία*, de Latijnen *Varix* genoemt hebben, heeten de Duytschen *Kramffader*, ende wy mede *Kramp-ader*. De Françoischen, Italianen, ende Spaengjaerts en hebben daer toe geenen bysonderē naem; maer gebruycken daer voor de Beschrijvinge, zijnde een uyt-reckinge, ofte uyt-berstinge van Aderen, de welcke verscheyde plaetschen onses Lichaems over-komt, doch meesten-tijt in de Beenen.

3. De naeste *Oirsaeck* van de Kramp-ader, is grof ende swaer Bloet, het welck de Nature, daer van overladen zijnde, zouckt haer quijt te maken, ende om sijn swaerte meest na beneden sackt, ende aldaer, door sijn menichte, de Aderen doet recken, ende uyt-spannen. De vordere Oirsaken zijn al 't gene soodanigen Bloedt voort-brengt, (waer van elders gesproken is) als mede Slagh, Stoot,

Stoot, ſonder ſtegel-reep te rijden, al te lang te gaen, ofte te ſtaen, gelijck de poëet *Iuvenalis* ſeyt *6. Sat.* van de Voor-ſeggers, dat ſy, door 't lang ſtaen in 't onderſoucken van 't Ingewant der Dieren, Kramp-aderigh wierden,

——— *varicoſus fiet Haruſpex.*

4. De *Ken-teyckenen* wijſen haer ſelven; dewijl de uyt-puylende Ader kan geſien werdẽ, dewelcke neder gedruckt wel wijckt, maer terſtont wederom op-ſwelt. De Plaetſch wert oock metter tijt blauw, ofte bruyn.

5. De Kramp-aders hebben weynigh ſwarigheyt: maer verlichten gemeenlick het Lichaem, gelijck oock het Speen, van andere Sieckten, die uyt grof, ende ſwaer Bloet veroirſaeckt werden. Soo ſchrijft *Hippocrates* in de 21. Kort-bondige ſpreucke van't 6. bouck: *Als de VVtſinnige Kramp-aders, ofte Speen over-komt, dan vergaet de VVtſinnigheyt.* De reden is, om dat het ſwart Bloet, het welck de Uytſinnigheyt gemaeckt heeft, daer door op een andere wegh verleyt, ende van het Hooft na ſlechter Deelen gedreven wert. Waerom in tegendeel, als men de ſelve ontijdelick wil helpen, ſoodanigh Bloet ſijnen loop elders nemende, ſwaerder Sieckten verweckt. Wanneer ſy van ſelfs komen (ſeyt de gemelte *Hippocrates*, in ſijn bouck van de Lucht, Plaetſchen, ende Wateren) ſulcx beteyckent een kort leven: maer is een goet teyckẽ, als ſy in de plaetſche van andere

 Sieck-

Sieckten haer begeven. Want ſoo nemen ſy oock de Bultigheyt wech, volgens de getuygeniſſe van den meerder-gedachten *Hippocrates*, in ſijn bouck van de Gewrichten, gelijck nu oock van de Uyt-ſinnigheyt geſeyt is.

6. Derhalven wanneer de Kramp-aderen niet al te verheven, te ſeer ontſteken, ofte te pijnelick en zijn, ende datter van wegen het uytrecken der Aderẽ geen borſting, eñ, dien-volgende groote bloet-ſtorting te vreeſen en ſtaet, ofte oock datter geen groote, ende quaet-aerdige Sweringe by en is: in ſulcken geval, is het beter de *Geneſinge* te ſtaken, als arger quaet daer mede te verwecken, alſoo de ſelve moet ſtrecken tot vorderen, ende verbeteren van de Geſontheyt, ende niet tot verachteren, ofte verargeren.

Maer dien ſulcke leelickheyt te ſeer tegenſtaet, dient, na dat het Lichaem al te voren van die ſwarte, ende grove Vochtigheden wel geſuyvert is, door ſoodanige Middelen, als in de Geneeſ-konſte beſchreven zijn, op de Kramp-ader te leggen ſterck te ſamen-treckende, ende wat verdrijvende Middelen, mede aldaer aen-geweſen, ende daer over dubbelde *Compreßen* vaſt op binden.

Dit niet helpende, plegen de Ouden tot het Snijden te komen. Soo getuygen *Cicero*, (waer op lichtelick wel *Seneca* geſien heeft, als hy ſchrijft in ſijnen 179. brief, van yemant, die, als hy van de Kramp-

Kramp-ader gesneden werde,daerom niet en liet, noch in een bouck te lesen) *Plinius*, ende *Plutarchus*, van *C. Marius*, die seven-mael Borgemeester van Romẽ is geweest, dat hy hem van dit gebreck heeft laten snijden. Ende sulcx (om sijn kloeckmoedigheyt te toonẽ) al staende; daer in d'eerste, ende alleen, verhaelt *Plinius*, uyt sekeren *Oppius*, *11. Nat. 45.* uyt-gestaen heeft; 't welck daer nae oock gevolght is by andere, die haer mede staende,ende ongebonden hebben doen snijden. Maer al was hy een uyt-genomẽ hertigh man, soo toonden hy niet-te-min, dat men de Pijn, als't doenlick is, wel magh voor-by gaen. Want na dat hy het snijden in't eene been, sonder kermen, ofte hem in't minste te ontsetten, hadde geleden, ende dat dẽ Heel-meester 't ander mede wilde aengrijpen, soo was hy daer tegen, seggende, dat den Heel-middel sulcke Pijn niet waerdigh en was, gelijck *Plutarchus* schrijft in't leven, ende de Spreucken. Hy verdrough, seyt *Cicero 2. Tusc.* de Pijn als een man, ende een mensch: maer hy en woude geen grooter lijden sonder nootwendige oirsaeck. 'T gene oock tegenwoordigh naeulicx yemant zoude willen doen; soo dat onnoodigh valt, hier te verhalen de oude Maniere van dit snijden, beschreven by den Grieckschen *Paulus Ægineta*, den Latijnschen *Celsus*, ende den Arabischen *Avicenna*: te meerder, om dat een beter Heel-middel gevonden is van den Italiaenschen

Aquapendens, die wy hier zullen by-brengen.

Daer zijn (ſeyt hy in't Eerſte deel van ſijn Aenmerckingen, op't 105. capittel) drie dingen te overleggen, die tot het maken van een Kramp-ader te ſamen komen, *Bloet dat loopt, dat in-geloopen is*, ende de *uyt-gereckte Ader*. Derhalven wert daer toe oock driederhande werck vereyſcht, te weten het vloeyende Bloet tegen te houden, het in-gevloeyde te loſen, ende de uyt-gereckte Ader in te trecken. Om den loop van het Bloet te onderſcheppen, ſoo moet men aen 't begin, ende 't eynde van de Kramp-ader een draet binden, den ſelven onder de Ader met een kromme naelt brengende. Om het in-gevloeyde Bloet te loſen, zal men, volgens het voor-ſchrift van *Hippocrates*, geen groote ſnede in de Kramp-ader maken, om geen groote Sweringe te verweckẽ, maer by pooſen eenige kleyne ſteecxkens gevẽ, om het ſwaer Bloet allencxkens af-tappende, de Ader eenighſins te doen ſlincken. Hier na moet men komen tot het derde wit, 'twelck is de uyt-gereckte Ader in te trecken. Ick ben gewoon, ſchrijft hy, te bereyden een Middel, van *gom Dragant*, in *Sap* (datſe in Italyen Wijn noemen) *van Granaten*, ofte *Verjuys* geweeckt, ende dan daer onder gemengt het Poeyer van *Bolus*, *Maſtick*, *Draken-bloet*, van elcx even-veel, tot dat de geſmolte Dragant ſoo komt te verdicken, datſe, als Waſch, in de hant kan gerolt werden. Dit gedaen zijnde, zal men

het

het selfde na de lengte op de Kramp-ader leggen, eñ daer over de schorsse van een *Riet*, met sijn holligheyt slaende op de bultigheyt van 't geseyde Middel, eñ het selve neder-druckt, waer toe van buyten oock dienen om-geslagẽ vaste Banden. Eñ door dit drucken van de Banden, Riet, eñ Te-samen-treckende middel, zijn de Kramp-aders soo geperst, dat sy schenẽ geheel te verteren. Doch in kleyne Kramp-aders, over-slaende de twee eerste Middelen, gebruyckte hy alleen het derde; ende voor 't laetste, tot Voor-komẽ, een Hose, ofte Kous van *Honts-leder*, die nauw om het Been sloot.

7. Dit is soo veel belangt de Kramp-ader alleen. Wy zullen hier nu by-vougen een voorbeelt van eẽ vremde Kramp-ader met Sweringe, gelijck die genesen, ende beschreven is *Cent. 4. Obs. 85.* by den wel-versochten *VVill. Fabricius Hildanus.* Seker sterck man hadde een quaet-aerdige ende verouderde Sweringe in sijn slincker been, met een soo groote Kramp-ader, als de dickte van een arm, ende by-na de lengte van een span, die beginnende van de Haes, ende gaende beneden na den Voet, haer twee-mael om-kromde. Maer, 't geen aenmerckens weerdigh is, als hy sijn been op-lichte, soo keerden het Bloet terstont te rugge, ende 't selve neder-settende, soo schoot het wederom neder, ende sulcx in een oogen-blick; ten kortsten, het Bloet vloeyden, ende weder-vloeyden, of het in een buys, ofte pomp, op ende

neder getrocken wierde. *Hildanus* heeft de Genesinge aldus aen-gevangen: Nae goede Maniere van Leven, het Lichaem somtijts gesuyvert, een Ader in den arm van de selfde zijde geopent, dede hy den Siecken op een banck sitten, ende heeft in de Hase de Huyt van de Ader sachtjens gescheyden. Daer nae heeft hy met een dubbelden draet door een kromme naelt de Kramp-ader bovẽ onder-schept, ende 't selve oock onder aen de selve gedaen. Maer al eer hy den draet toe-trock, ende een knoop maeckten, soo liet hy het Been van de banck op d'aerde setten, op dat het Bloet, gelijck het gewoon was, na benedẽ zoude vloeyen. Doen heeft hy den draet, bovẽ aen de Kramp-ader eerst vast toe-getrocken, ende geknoopt, daer na oock van onderen. 'T welck gedaen zijnde, heeft hy de Kramp-ader, ontrent den bovensten knoop, op dat het Bloet aldaer, als in een langen sack, besloten zijnde, zoude konnen uyt-loopen, met een *Lançet* door-gesneden. Maer als daer overvloediger Bloet uyt-liep, dan de groote van de Kramp-ader mede bracht; de plaets wel insiende, soo bevont hy eenen verborgen wegh, die van onderen den bant, in de Kramp-ader ging. Ende dewijl den selfden niet en konde toe-gebonden werden; soo leyde hy op dẽ ingang wat *Korst-makende salve*, ende daer na *Bloet-stelpende poeyer* met *VVit van Ey*, om alles bindende een douck, in *Azijn*, ende *VVater* nat gemaeckt, ende liet dit verbandt leggen tot

's an-

's anderen-daeghs. Daer na heeft hy 't voort genesen, als andere Wondē; waer door dit Gebreck geluckelick geheelt is.

Het XXIX. Capittel.

1. *Sweringe met Gedierte, ofte Luys-sieckte,*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*

1.

HEt gebeurt somtijts datter in een Vervuylde sweringe Gedierte, ofte veel liever Ongedierte (soo noemt het *Serenus* in de volgende versen *Animalia tetra*) dat is Luysen voort-komen; soo datter in't Menschen bloet selve (gelijck *Plinius* spreeckt *27. Nat. 13.*) Dieren groeyen, om het lichaem op te eten. Dit gebreck hebbē de Griecken φθειρίασις genoemt, welcken naem *Phthiriasis* oock in't Latijn gebleven is, doch by sommige *Morvus pedicularis*, dat is, *Luys-sieckte* geheeten.

2. De wijs-geer *Aristoteles* schrijft in sijn 5. bouck van de Historye der Dieren op't 31. capittel, dat sy voort-komen uyt het Vleysch, het welck dan kleyne Puysjens sonder Etter opwerpt, die doorgesteken zijnde, Luysen uyt-geven; eñ dat sulcx sommige luyden over-komt uyt overvloet van Vochtigheyt. Te weten soodanige, die vetachtigh, ende verdorven is, ende door onnatuyrlicke

Wermte gequeeckt wert; gelijck men ſiet uyt verrotte Kaes, Maeyen; ende uyt andere Slijmerigheyt, Wormen loopen. *Galenus* ſchrijft mede *1.ſec. loc.* dat de Luyſen groeyen uyt vele Vochtigheyt, die wel werm is, maer geen ſcherpigheyt en heeft. De Kinder-hoofden zijn daer inſonderheyt mede gequelt, om dat het Sweet, ende den Damp, die uyt haer Hooft waeſſemt, tuſſchen het Vel, ende 't Hayr blijft ſteken (die in andere Deelen verſpreyt, ende vervlieght) den welcken werm, ende vochtigh is, twee Hoedanigheden, die het groeyen veroirſaken. Vele Vrouwen zijn oock wat groeyachtigh, om dat ſy overvloet van Vochtigheyt hebben, ende dat in haer lang hayr de werme Vochtigheyt tegen gehouden wert; gelijck oock aen-gemerckt is by den hoogh-geleerden heere *Voſſius 4.Phyſiol. Chriſt.67.*

3. De *Ken-teyckenen* brengen haer ſelfs mede, dewijl ſy niet alleen in de Sweringe geſiẽ en werden, maer uyt de ſelvige het gantſche Lichaem over kruypen.

4. Wat de *Voor-teyckenen* betreft. By de Geneeſ-meeſters is hier nauwlicx yet van beſchrevẽ: dan ick bevinde by andere Schrijvers, dat de gene die hier aẽ vaſt geweeſt zijn, daer van meeſt door de Doot (gelijck de Luyſen oock van een veegh Lichaem verhuyſen) bevrijt werden. Waer toe wy eenige voor-beelden zullen by-brengen van verſcheyde Volckeren.

On-

Onder de Joden is van de Luys-ſieckte geſtorven *Herodes de Groote*, ende ſijn groote-vader volgende, gelijck ſommige meenen, de koning *Herodes*, waer van in 't 12. cap. van de Handelingen der Apoſtelen ſtaet, dat hy van de Wormen gegeten zijnde, in't Griecx σκωληκόβρωτος, *Scólékobrotos*, den geeſt gaf. Het ſelfde is van dē koning *Antiochus* geſchreven, in het tweede bouck van de Machabeen, op't 9. cap. Het welck ick beyde wel zoude konnē verſtaen van deſe Luys-ſieckte, ſoo om dat het woort σκώληξ, dat is, Worm, niet alleē en beteyckent een Buyck-worm, maer alderhande gewormte, dat door 't geheele lichaem groeyt, gelijck *Marcellus Virg.* aenmerckt op *Dioſcorides*, ende van *Beza* oock aen-geteyckent is, als mede, om dat *Plinius* 7. *Nat.* 51. ſeyt van de Luyſen van *Pherecydes*, dat hy ſtorf, door menichte van Serpentē ('t welck eygentlick gedierte is ſonder beenen, ende derhalven kruypende; want *Serpere*, is kruypen) die hem uyt het Lichaem braken: dit, ſegge ick, zoude aldus mogen aen-genomē werden, 't en ware de noyt genoegh gepreſen heere ridder *Heinſius*, in ſijn heylige Oeffeningen op't 7. cap. ons anders geleert, eñ dat woort van eygene Wormen verſtaen hadde.

Dan de rechte Luys-ſieckte, volgens de getuygeniſſe van *Ariſtoteles*, op de gemelte plaetſch, heeft onder de Grieckē wech-geruckt, den poëet *Alcman*, *Acaſtus*, *Caliſthenes*, den rechts-geleerden

Mu-

Mutius, de wijſ-geren *Plato* (waer van het Spreeckwoort is *Platonis pediculi*, te ſien by *Eraſmus 4. 10. Adag. 65.*) ende *Pherecydes*, van den welcken oock ſchrijven *Plinius*, *Laërtius*, ende wat uytdruckelicker *Ælianus* in't 5. bouck van ſijn Verſcheyde hiſtoryen op't 2. capittel. *Pherecydes*, ſeyt hy, de meeſter van *Pythagoras*, ſieck zijnde, gaf eerſt Sweet uyt, dat heet, klam, ende als ſnotterigh was: daer op groeyden Luyſen, eñ als ſijn Vleyſch tot Luyſen verging, ſoo volghden de Teringe, ende hy is alſoo geſtorven. Sulcx wert oock getuyght van *Serenus Sammonicus* in deſe verſſen:

Sed quis non paveat Pherecydis fata tragœdi,
Qui nimio ſudore fluens, animalia tetra
Eduxit, turpi miſerum quæ morte tulerunt.

Diog. Laërtius ſtelt, op't laetſte in ſijn 1. bouck van't leven der Wijſ-geren, ſekeren brief, die hy ſelfs hier over ſchrijft aen *Thales*, een van de ſeven wijſen: *Sterft wel*, ſeyt hy, *als u tijt komt. De Sieckte hadt my gevat, doen ick uwen brief ontfing. Ick krielde van Luyſen, ende hadde de Koortſche. Derhalven hebbe ick ſommige van mijn huyſ-genooten belaſt, als ick zal begraven zijn, mijn ſchriften u te brengen, &c. De Sieckte dagelicx beſwarende, en laet ick even-wel geen Geneeſmeeſters, ofte vrienden by my komen: maer de gene, die voor de deur ſtaen, ende vragen hoe het nu met my al is, ſtekende mijnen vinger* (een teycken hoe het ander Lichaem mede geſtelt was) *door 't ſlot, toon ick wat quaet my quelt, verſouckende om 's anderen-daeghs te komen*

men op de uytvaert van Pherecydes. Siet *Cælius Rhodiginus* in 't 14. bouck van ſijn Oude leſſen op het 13. capittel.

Dit Gebreck is mede onder de Romeynē overgekomen, den overſten *L. Sylla*, die hem de geluckige liet noemen, maer in dit pijnelick eynde niet geluckiger en was, als ſoo veel duyſent Menſchen, die hy wreedelick hadde doen vermoordē. Van hem ſchrijven *Plinius 7. Nat. 47.* ende *11. 33. Valer. Maximus 9. 4. Appianus* in ſijn 1. bouck, van de borgerlicke Oorlogen, ende *Plutarchus* in ſijn Leven. Het Lichaem van *Sylla* (ſeyt de laetſte) was gantſch verrot, eñ ſoo geheel in Luyſen verkeert, dat, niet tegen-ſtaende vele, dach ende nacht, de ſelve wech namen, ſoo en vermocht even-wel 't gene af-genomen was, geenſins ſoo veel, als 't welcke terſtont wederom in de plaets quam; ende al ſijn kleederen, badt-ſtove, hantbecken, ſpijſe, wierden met die vuyligheyt vervult; ſoo dapper groeydē het geſtadigh aen. Daerom ging hy dickwils daeghs in 't badt, ſijn Lichaem waſſchende, ende ſuyverende. Maer alles te vergeefs, alſoo het groeyen raſſer toe-nam, als al het ſuyverē konde af nemen. Hier van ſpreeckt mede *Serenus*, hier voor vermelt:

Sylla quoque infœlix, tali languore pereſus
Corruit, & fœdo ſe vidit ab agmine vinci.

P. *Divæus* ſchrijft in 't 4. bouck van ſijn Brabantſche hiſtorye, hoe de keyſer *Arnulphus* geſeyt werde,

de, van de Luys-sieckte gestorven te zijn, na dat hem in't jaer 899. Vergif in-gegeven was door de huysvrouw van den tyran *Guido*.

Dan dit is allegader van den ouden tijdt. Wy zullẽ nu oock een voor-beelt van dese Sieckte by-brengen uyt onse eeuwe, ende in een persoon, die by ons, ende al de werelt soo vermaert was, te weten, *Philips* de II. koning van Spaengjen, in't jaer 1598. hier aen ellendighlick gestorven. Na dat hy lang aen de Gicht sieckelick gegaen hadde, kreegh een seer pijnelick Geswel aen sijn rechter Been,'t welck, door raet van *Olias*, geneesmeester van Toledo, geopent zijnde, soo stilden de Pijn wat, met het uyt-loopen van de Etter. Dan daer quamen terstont vier andere, boven in de Borst, die oock, om dat het eerste soo wel uyt-gevallẽ was, geopent wierden; waer op, de vuyle Vochtigheyt over 't geheele Lichaem loopende, sulcken menichte van Luysen volghde, dat men sijn hemde nauwlicx en konde uyt-trecken, ende hy van vier mannen in een slaep-laken most op-gelicht werden, terwijl hem twee andere met beurten reynighden. Ende als sulcx van dage tot dage toe-nam, soo is ten laetsten dien grooten Koning met dit bedelaers Ongedierte verteert. Dit wert, onder andere, verhaelt, in hare Historyen, van den president *de Thou*, *P. Mathieu*, *V. Cayet*, *Serres*, ende *Meteren*.

5. De *Genesinge* bestaet in 't wech-nemen van de

de Luysen, het suyveren ende genesen van de Sweringe, ende het af-setten van de voor-gaende stoffe. Tot het laetste gebruyckt *Plinius 20. Nat. 1. wilde Concommers*, soo in't saet, als in't sap. Waer toe mede strecken soodanige Af-drijvende middelen, als voor de Slijmerige vochtigheden in de Geneesf-konste zijn beschreven. De Luysen selve konnẽ van buyten met grove douckẽ af geveeght, ofte met de hant wech-genomen werden. Maer als sy te diep, ende te vast in't vleysch steken, soo moeten sy door Middelen, die binnen konnen schieten, gedoot werden, eñ die met eenen oock kracht hebben, om de Vochtigheyt van de Sweringe op te droogen, ende de Bedervinge te verbeteren. Daer toe wert van de gemelte *Plinius*, in't 6. cap. van't selfde bouck, gepresen *Loock* (het welck hy mede wil in-gegevẽ hebben) met *Azijn*, ende *Salpeter* gestampt; als oock *Mostaert* in het 22. capittel. Men moet oock de Sweringe wasschen met het Af-sietsel in *VVijn* van *Alssen*, *kleyne Santorye*, *Scordium*, gemengt met *Ossen-gal*; ende dan daer op leggen *Aloë*, *Myrrhe*, *Spaens-groen*, *Precipitaet*, met *Syroop van Alssen* tot een Salfken gemaeckt.

Het

Het XXX. Capittel.

WENNEN,

1. *Haer Benaminge, Onderscheyt, ende Beschrijvinge.*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge.*

1.

HEt gene wy Wennen noemen, zijn Geswellen, welckers Stoffe van binnẽ in een blaesjen besloten is. Ende, na het onderscheyt van die Stoffe, werden de Wennen in drie geslachten verdeelt. Somtijts is de selve den Honigh gelijck, daerom by de Griecken genoemt *Melikeris*, dat is, *Honigh-graet*, ofte liever *Honigh-wen*; somtijts gelijckt sy Pap, ende wert dan *Atheroma* geheeten, *Pappige wen*, ofte *Pappigh geswel*; somtijts schijnt sy niet anders als Vet, ofte Roet te wesen, daerom den naem hebbende van *Steatoma*, dat wy zouden noemen een *Speckigh geswel*.

2. Dese Wennen groeyen allegader uyt Slijmerige stoffe, de welcke door voedsame Vochtigheyt (daer *Platerus* de eenige oirsaeck op leyt) gestijft wert, eñ door langheyt van tijt in wesen van Honigh, Pap, ofte Speck komt te veranderen. Daer noch dickwils vremde dingen in besloten zijn (voornamelick in't Pap-geswel) te weten yet, dat zant, steen, schelpen, hout, slick, kolen, gift,

gift, beenkens, hayr, ofte diergelijcke ſchijnt gelijck te weſen.

3. De Wennen vertoonen haer ſelven. Maer wat de *Ken-teyckenen* van de driederley ſoortẽ aengaet: De Speck-wen is harder, als de andere, en wijckt voor geen drucken van den vinger. De Pap-wen is wat ſachter, ſoo dat ſy een weynigh wijckt, maer blijft dan een wijl ſoo ſtaen. De Honigh-wen is de ſachtſte, wijckt terſtont, ende keert terſtont wederom in haren eerſten ſtant.

Sy konnen wel in verſcheyde Deelen des Lichaems komẽ, dan ſulcx geſchiet ſeer ſelden: maer groeyen veel aen den Hals, doch meeſt aen't Hooft, om dat het ſelve een dicke eñ vaſte Huyt heeft, de welcke de Vochtigheyt lang kan tegen houden, tot datſe in een ander, ende vremde Stoffe komt te veranderen.

4. De Wennen konnen lange ſonder ſwarigheyt gedragen werden, als ſy niet al te ſeer toe en nemen. De gene, die noch verſch zijn, wat uytwaerts ſtaen, die beweeght, ende rontſom beſlagen konnen werden, zijn wel te helpen. Maer die veroudert, diep in-geſackt, ende onbeweeghlick zijn, vallen ſwaerlick te geneſen, ſoo van wegen de Bloet-ſtorting, uyt de gequetſte Aderen, als dat ſy gemeenlick aen de Zenuwen, ofte het Panne-vlieſch vaſt zijn. Soodanige hebbe ick geſien, haren onvoorſichtigen meeſter, deerlick ont-vallen.

5. Dewijl de Wennen uyt Slijmerige vochtigheyt haren oorſpronck nemen. Soo moet de ſelve voor eerſt bereyt, ende af-gedreven werden, door ſoodanige Middelen, als in de Geneeſ-konſte beſchreven zijn. Nae de Algemeene ſuyvering zal men komen tot het wech nemen van 't gene in de Wen met een Blaesjen beſloten is, het welck geſchieden kan voor-eerſt door Middelen, die verſachten, ende doen verdwijnen, verhaelt in het 6. cap. van't Eerſte deel; ende als ſulcx niet en wil vallen, ſoo magh men komen tot Rijp-makende, aen-geweſen in 't 11. cap. van 't gemelte bouck; eñ wanneer het oock daer mede niet toe te brengen is, ſoo moet men gebruycken Brant-middelen, beſchreven in't 17. cap. ofte de ſelve Af-binden, ofte Op-ſnijden.

Voor-eerſt zal men de Wennen Stoven, met het Af-ſietſel van *Heumſt-wortel, Liſch-wortel, wortels van witten VVijngaerd, van wilde Concommers, Maluwe, Glaſ-kruyt, Camillen*; ende, na het ſtovẽ, daer op leggen een Pap, gemaeckt van het geſtampte overſchot, ende gemengt onder *Meel van Fenigrieck*, ende *Lijnſaet*, met *verſche Boter, Reuſel*, ofte *Olye van Lelyen*.

Vorders dient daer op geleyt een Plaeſter van *Diachylon met de Gommen:* ofte die uyt *Ammoniacum, Galbanum*, ende *Teer* gemaeckt is.

Als hier door de Wen noch vergaet, noch door en ſweert, ſoo moet men komen tot *Corroſiven*,

Snij-

Snijden, ofte Af-binden.

Het Af-binden heeft maer plaets in een Wen, die aen een dunne ſteel hangt, dewelcke dan eerſt dient met een dubbelden zijden Draet, die te voren in *Sublimaet-water* geweeckt is, toe-gebonden, ende, om haer voedſel te benemen, alle daegh vaſter toe-getrocken, tot datſe bequaem is, om ſonder pijn af-geſneden te werden, ofte gantſch verſtorven zijnde, van ſelfs af valt. De Openinge ſtaet daer na te heelen, volgens de gewoonte.

Andere Wennen, die dicker hooft, ofte wortel hebben, moeten geopent werden op deſe maniere: Eerſt zal men de Huyt aen beyde zijden met een Naelt, ende Draet door-ſteken, ende die daer mede op-treckende, na de lengte even maer doorſnijden, op datter geen Vaten, inſonderheyt het Beursjen van de Wen niet geraeckt en wert. De Opening aldus volbracht zijnde, zal men het Beursjen met de vingeren ſachtjens uyt-pellen, ende volkomentlick uyt nemen. Want het minſte, datter ſoo van de beſlotene Stoffe, als van het beſluytende Vliesjen in gelaten wert, zoude anders ſtrecken, gelijck nieuw ſaet, om de Wen wederom ſoo groot te doen groeyen, als ſy te voren was. Dit wel gedaen zijnde, zal men de Opening, als boven, toe-heelen; dan alſſer wat mocht in gebleven weſen, het ſelve eerſt door In-etende middelen doen verteren.

De ſelfde Opening kan mede geſchieden, door

Brant-middelen. Waer onder ick insonderheyt dienstigh gevondē hebbe het *Arsenicum*, ofte *Rottekruyt*, een kleyn stucxken op-geleyt, ende dan het doode geopent; ende vorder waer-genomen, gelijck hier voor geseyt is.

Het XXXI. Capittel.

WRATTEN, *ende* EXTER-OOGEN.

1. *Haer Benaminge, Beschrijvinge, ende Onderscheyt,*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge.*

1.

ONder de Uyt-wassen is mede de Knobbel, die wy Wrat noemen, *Veruca* (welck woort eygentlick beteyckent een oneffen spits van een bergh, gelijck *Agellius* aen-wijst *3. Noct. 7.*) in't Latijn geheeten, ende soo mede in't Italiaens, (als oock *Porrione*, om de gelijckenis van haer wortelkens, de draeyen van *Porrum*, ofte Bies-loock niet ongelijck) ende daer na in't François *Verrue*, in't Spaensch *Berrueco*, eñ *Berruga*, in Engels, *VVarte*, na haer oirspronckelick Saxisch, anders geven het de Duytsche den naem van *VVartze*, ende *VVratze*, ende wy dat volgende *VVerte*, ende *VVratte*. 'T en is niet anders, als een verheven hart knobbelken, dat hem boven op de Huyt vertoont, meest altijt in

in de Handen, somtijts oock in't Aengesicht. Van den selfden aert zijn de *Lÿck-doornen*, die by de Griecken, Latijnen, ende andere, om dat sy een hooft van een spijcker gelijcken, de benaminge van *Spÿcker* voeren; by de Duytschen *Elster-augen*, ende by ons *Exter-oogen*, na het bruyn vlacxken, dat sy in't midden hebben, het swart van een Exters oogh wat gelijckende. Komen gemeenlick onder de Voeten, ende tusschen de Teenen.

2. Groeyen beyde van Slijmerige, Swarte, ofte Aerdachtige vochtigheyt, (die de Nature niet en heeft konnẽ verteren) gemengt onder de gene, daer het Deel mede gevoedt wert. Dan de Lijckdorens werdẽ somtijts veroirsaeckt door het wrijven, ende drucken van de Teenen tegens malkander, gelijck in de gene, die veeltijts nauwe schoenen dragen. Men hout het oock daer voor, dat de Wratten besmettelick zijn, ende dat sy, af gesneden zijnde, ende het Bloet op eenigh deel rakende, aldaer nieuwe Wratten doet op-komen.

3. De Ken-teyckenen zijn soo sichtbaer, datse niet nader behouven beschreven te werden.

4. In de Wratten, ende Exter-oogen is weynigh swarigheyt, dewijlse ofte van selfs vergaen, ofte lichtelick te verdrijven zijn. De poëet *Horatius* heeft sulcx wel verstaen, als hy in't 3. Schimpdicht van sijn 1. bouck, alwaer hy berispende de gene, die een splinter wel konnen sien in't oogh van een ander, ende geen balck in haer eygen,

 seyt,

ſeyt, dat de gene, die begeren haer Geſwellen van een vrient ten beſten gehouden te hebben, niet en moeten nau-keurigh zijn van ſijn Wrattẽ.

Qui, ne tuberibus propriis offendat amicum
Poſtulat, ignoſcat verrucis illius.

Wratten, die loſch zijn, ende aen een dunne ſteel, eñ als aen een ſnaer (by de Griecken daerom *Akrochordones*, ende de Latijnen *Verrucæ penſiles* genoemt) af-hangen, konnen lichtelick met afſnijden wech-genomen werden. Maer de Lickdorens, diep gewortelt ſtaende, en zijn niet wel uyt te trecken, ende als men de ſelvige uyt-geſneden heeft, ſoo ſpruyten ſy wederom uyt eenigh over-gebleven wortelken.

5. Tot de Wrattẽ zijn van alle tijden veelderhande Middelen gebruyckt, ſommige oock die wel voor wan-geloovige mogen gehouden werden, niet alleen onder de Heydenen, waer van te ſien is by *Plinius 22. Nat. 25.* maer oock onder de Chriſtenẽ, gelijck daer van eenige beſchreven zijn by Dr. *Foreſt 4. Obſ. 10.* ondienſtigh alhier te verhalen, daer wy alleen reden-hebbende zoucken aen te wijſen. Onder deſe zijn, die haer voedſel allencxkens benemẽ, ende alſoo doen verdroogen, ofte die haer ten eerſten wech nemen.

Tot het eerſte wert ſeer gepreſen (om van het Sachtſte te beginnen) de Wratten alle daegh te wrijven, met *Sap*, ofte de geſtampte *Bladeren* van *VVilgen*, van *Loock*, de *VVortels* van *ſtinckende Gou-*

we;

we; *Zout* in ſtercken *Azijn* geſmolten; *VVater* dat uyt groene *VVijngaert-rancken* loopt, als ſy op't vyer leggen; *Sap* van *VVolfs-melck*. Ende ondertuſſchen geſtreken met *Moſtaert*; ende daer dat niet ſterck genoegh en is, met *Seep* onder *levende Calck* gemengt, ofte onder *Precipitaet*, ende *gebrande Aluyn*, ofte *gebrant Coper-root*, ofte oock onder *Spaenſch groen*. Konnē mede gereet verteert werden door *Olye van Swavel*, ofte *van Coper-root*, als men de ſelve met een ſchacht, yſerken, ofte yet anders daer dickwils mede bet.

Dan iſſer noch korter wegh, om de ſelvige te verdrijven door Uyt-trecken, Uyt-ſnijden, ende Branden.

Het Uyt-trecken geſchiet met een ſchacht, die onder ront af-geſneden is, ende dan over de Wrat geſtolpt, ende vaſt gehecht zijnde, om-gedraeyt wert, ende ſoo met den wortel uyt-geruckt.

Die als een ſnaer wat af-hangen, dienen met een dubbelden Draet, ofte een Paerts-hayr af-gebonden, ende elcke reys al nauwer toe-getrocken, ende indien ſy dan van ſelfs niet af en vallen, af-geſneden, ende, ſoo daer yet van de Wortel in blijft, ſulcx moet met een weynigh van een *Brant-middel* verteert, ofte met een ſcherp *Lançet* uyt-geſneden werden.

Het Af-branden wert bequaemſt gedaen door een pijpjen, dat even maer ſoo groot is, als de Wrat (om de by-ſtaende Deelen niet te raken)

 en-

ende daer ettelicke reyſen (gelijck elders van't *Polypus* verhaelt is) een gloeyend yſerken in geſteken, tot dat ſy af valt. Daer nae om het wedergroeyen te beletten, dient de plaets noch eenige dagen gewreven met *VVilge-bladeren*, ende de ſelve daer op geleyt.

Het XXXII. Capittel.

Horens.

1. *Haer Onderſcheyt, Plaetſche, ende Beſchrijvinge,*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

SOmmige trecken tot de Wratten, als eẽ ſoorte van de ſelvige de *Horens*, gelijck of het waren gelengde, eñ om-gekromde Wratten; waerom de hoogh-geleerde *Budæus* een Hinnen-hooft, daer de Horens even uyt-puylen, *Verruculoſum* genoemt heeft. De Herten ſtellen haer grootſte hoovaerdy in haer ſchoon-getackte Horens, ſoo dat ſy ſchuylen, ende haer verbergen, wanneer ſy de ſelve quijt zijn, gelijck ſy die alle jaer (eveneens als de kinderen op haer ſeven jaer, de Tanden) met nieuwe verwiſſelen. Daer op ſlaet de Boerte van een Engels poëet *Owen 1. Monoſt. 98.* ſchrijvende aen *Galatea,* dat een Hert alle jaer ſijn tac-

tackige Horens veranderde; dan haren Man alledaegh.

Cervus, uti perhibent, mutat ramosa quotannis
Cornua; *quotidie vir, Galatea, tuus*.

Soodanigh gesel wert in Italyen *Becco Cornuto* genoemt, by ons *Horen-drager*, ende *Koekoeck*, nae het Franschois *Cocu*, van welcke benaminge de reden wijdt-loopigh ondersocht, ende beschreven wert by *Verdier* in sijn 6. bouck, *des Diverses leçons*, op 't 8. capittel. Ick en weet niet van wien de Poëet spreeckt; dan my is verhaelt, dat eē Koopman op de Beurs van Londen gaende, sijn Soonken voor uyt nae huys sondt, die den hont, dewelcke onder-weegh wat achter bleef, roupende, Koekoeck, Koekoeck (soo hiet den hont) werde bestraft van seker oude Vrouwe, die over de deur lagh, seggende, Ghy lecker, en schaemt ghy u niet, een Hont dē naem te gevē van een Christenmensch. Hy het huys naderende, soo seyde een jonger broerken, die op de stop stont, Moeder ginder komt mijn broeder met Koekoeck: waer op sy antwoorde, Laet de meyt de tafel decken; want u Vader en is hier nu niet verre van daen.

Maer dese Horens buygē haer weynigh onder de wetten van onse Heel-middelen, als onsienbaer, ende dickwils (gelijck wy terstont zullen aen-wijsen) gantsch ongevoelick, ende onschadelick wesende. Dan daer zijn andere die op het Lichaem groeyen, ende werden beschreven by

 den

den Arabiſchen *Avicenna 4. 7. tract. 3.* cap. 14. te weſen dicke, harde, ende kromme uyt-waſſen, komende op't eynde van de Gewrichten, van wegen de ſtercke Werckinge. Een ander Arabier *Avenzoar* verhaelt in ſijn 2. bouck op't 5. cap. van ſijn Vader, hoe hy geſien hadde een Horen, gewaſſen op den rug van ſeker man, ende ſeyt ſulcx oock ſijn ſelven over-gekomen te zijn. Diergelijcke getuyght *Scaliger 199. Exerc. 5.* geſien te hebben in een roeyer van Genua; het welck (ſeyt hy) een ſieckte is, gelijck een wonder, daer *Ariſtoteles* van ſchrijft, dat een Horen aen't been van een Geyte zoude gegroeyt zijn. *Fallopius* verhaelt *de part. ſimil. 7.* 't ſelve te Padua geſien te hebben aen het been van eē Edel-man. *Ingraſſias 1. de Tumor. 1.* getuyght te Palermo in Sicilyen geweeſt te zijn by een edele Joffrouw, die vele kromme knobbels hadde, aen't eynde ſpits, gelijck Kalfs-horens, by-nae op al haer Gewrichten, inſonderheyt van Handen, Arm, ende Knye; als oock aen't Voorhooft, ende op het Hooft; het welck haren eygen gront is, daer ſy wel in ſommige door weligheyt weligh op-gequeeckt werdē, dan ick meen evenwel niet (onder verbetering) dat dit plaetſe gehadt heeft in ſeker Horen-drager, die in't jaer 1599. voor den koning *Henrick de Groote* gebracht werde. Deſe, ſchrijft de *Preſident de Thou* in't 123. bouck van ſijn Hiſtorye, als ick ende andere, die hem geſien hebben, van de ſake onder-vraeghdē,

gaf

gaf voor antwoort: Dat op ſijn geboorte hy geen teyckenen van Hoorn gehadt hadde; dat op ſijn ſevende jaer een Hoornigh knobbelken het voorſte van 't Hooft began ongelijck te maken. Dit met den ouderdom toe-nemende, ende in't eerſte weynigh, gelijck een Rams-horen, omgekromt zijnde, wies allencxkens tot ſijn ſeven-ende-dertighſte jaer, dat hy op-genomen werde. Hy was, behalven den Horen, in alles ſoo van Geeſt, als van Lichaem, ſoo wel als yemant anders; maer den Horen was groot, ende ſchrickelick, van de ſelfde dickte, ende hardigheyt, die de Rams- ofte Bocks-horens hebbẽ: maer ſtaende in de rechter zijde en was niet recht uyt-gewaſſen, dan nae de ſlincker zijde geheel om-gekromt, waer door het eynde de Pan naeckte, die hy ſonder twijffel zoude door-boort, ende ſoo met eenen gemoort hebben, 't en ware het dickwils korten. Waer van den armen man klaeghde, hem geſtadige, ende groote pijn over te komen, als oock van het aen-raken der gene, die hem beſagen. Soo getuyght mede *Lanfrancus tr.3. 21.33.* dat by hem eẽ man om raedt quam, die op ſijn Hooft, ſeven, ſoo groote, als kleyne, harde Uyt-puylingen hadde, waer onder een was lang ende ſcherp, gelijck een Geyten-horenkẽ, op de lengte van eẽ duym.

2. De *Oirſaeck* van de Horens, daer laetſt van geſproken is, beſtaet, gelijck alle andere Gebreken in de Stoffe, daer de ſelve van groeyen, ende

in 't gene de ſelve voort-brengt. Dit is, gelijck wy uyt *Avicenna* terſtont geſeyt hebben, de ſterc-ke Werckinge, die de Stoffe, de welcke niet verteert en kan werden, uyt-drijft. Deſe is een dicke, taeye, eñ vetachtige Vochtigheyt; waerom de Horens in de Gewrichten, die ſlijmerigh voedtſel, ende aen 't Hooft, ende ander Been, welckers voedtſel malſch, ende vetachtigh is, meeſtendeel voort-komen. Deſe Stoffe maeckt eerſt eẽ beginſel van Hardigheyt, gelijck Kraeck-been, 't welck daer nae uyt-geſtooten zijnde, ende in de lucht komende tot Been verhart. Want dat het Been, ende het Kraeck-been van geẽ verſcheyden aert en zijn, getuyght de groote wijſgeer *Ariſtoteles*, daer hy ſeyt, dat in Dieren, die geen Beenderen hebben, het Kraeck-been haer plaetſchẽ bewaert. *Albertus Magnus* ſchrijft, dat de Horens van Herten, ende diergelijcke Dieren, van aerdtachtige nature zijn, door groote Hitte tot een Beenige hardigheyt gebracht; maer dat andere, daer by geleken, vochtigh ende ſacht zijn, na by komende den aert van Kraeck-been, buyghſaem door wermte, ende daerom waerſchijnelick de ſelve niet door Hitte, maer door Koude verhart te weſen. Wat het Kraeck-been belangt: Ick heb noch tegenwoordigh onder handẽ een Vrouwe, op welckers ſlincker ſchouder allencxkens een knobbelken gegroeyt is, de groote van een haſel-noot, 't welck in de laetſte weken

pijn

pijn verweckte, ende een blauw plecxken opwierp; waer door ſy bekommert zijnde, raedt verſocht. Ick vonde het rontom loſch, behalven aen de Huyt, die ick met een door-geſteken draet dede op-lichten, ende den heelen knobbel met een ſcheermes van onderen af-ſnijden, het Bloet den eerſten dagh ſtelpen met *Bolus*, ende *VVit van Ey*, den tweedẽ dagh daer op ſtroeyen Poeyer van *Aloë, Myrrha*, ende *Sarcocolla*, den derdẽ gepoeyert *rauw Loot*, waer mede 't ſelve in korte dagen volkomentlick geneſen is. In't af-geſnedẽ knobbeltgen werde bevondẽ een drie-kantigh Kraeckbeentgen, in een vlieſgen (gelijck van de Wennen geſeyt is) beſloten, ende dat de Huyt, daer het dicht aen-geperſt ſtont, wilde uyt-waſſen, buyten twijffel tot een Hoornigh uyt-ſteeckſel. *Alex. Benedictus* vertelt in't 1. bouck van ſijn Ontledinge op't 14. cap. geſien te hebben in't eylandt *Candia* (daer den Turck nu mede beſigh is) dat de Knye van yemant, die aldaer met een pijl geſchoten was, een Horen uyt-gaf, gelijck die van de Geyten; ende dat de Stoffe, die in Been hadde moeten veranderẽ, lichtelick door by komẽ van de Lucht hoornigh werde, eñ als een gomme verharde. De voor-gemelte *Ingraſsias* meent dat deſe Horens ſchors-gewijs (gelijck wy van de Steenen geſeyt hebben) aen-groeyen. Soo ſchrijft hy, in ſulcke geſien te hebben, als beenige korſten aen malkander gehecht zijnde, niet anders, als of men

halve

halve ſchelpen van haſel-noten op malkander leyde, maer de kleynder op de grooter, ende ſoo, torens-gewijs, ſpits op-gaende.

De Oirſaken van Onſienlicke Horens en zijn niet wel te beſchrijven, dan komen daer meeſt op aen, dat de Vrouw geyl is, ende de Man daer toe niet genoegh veyl en heeft. Daerom ſchrijft den gemeltē *Owen 180.* dat de Horen-dracht voor Oude-mans by-nae onvermijdelick is.

Uxorem jam Feſte ſenex vis ducere? doctam
Angligenæ Lilii conſule Grammaticam.
Illic invenies Indeclinabile Cornu:
Quem ſcopulum pauci præteriere ſenes.

3. De *Ken-teyckenen* van den rechten Horen, zijn klaer blinckende, als een horen; blijcken uyt de Beſchrijvinge; zijn hart, ende pijnlick; konnen geſien, ende gevoelt werden. In tegendeel vallen die van den anderen ſlagh, geheel duyſter, al is't oock dat ſy by lichten dage geſet werden. Te meerder en iſſer niet achter te komen, om dat den Horen-drager over ſijn gebreck (ofte liever ſijn wijfs gebreck) geen klachten en doet, ofte aen yemant openbaert; het zy dat hy 'tſelfde noch en ſiet, noch en gevoelt, als niet hart, ofte pijnlick zijnde; ofte dat hy daer goet gevoelen van heeft, eñ den edelen baes op-ſpeelt. Soodanige werden in Italyen genoemt *Cornuti contenti*; van de welcke wy een kluchtigh voor-beeldt hebben

by

by *Guyon*, in het 2. Deel *des Diverſes leçons* op't 27. van't 3. bouck. Ick hebbe, ſeydt hy, ſeker man te Tours gekent, die eẽ jonge vrouw troude, ende gaende nae de kerck, ſoo ontmoeten hem een mack Hert, dat van den Heer van *Breſé* gehouden werde, het welcke al ſpelende den bruydegom met ſijn horens ſtiet, ſonder hem eenigh quaet te doen. Elck oirdeele daer uyt, dat hy 't Horen-dragen zoude onderworpẽ zijn. Dit Hert viel hem oock beſwaert op 't hert, ende als hy daerom heel ſtil op de bruyloft ſat, ſoo vraeghdẽ hem een van de vrienden, wat dat hy bedrouft was, daer hy in tegendeel hem behoorde te verblijden, als getrouwt hebbende een fraeye, ende eerlicke dochter, van goede vrienden, ende middelen. Hy antwoorde een vloey, gelijck men ſeyt, in't oir te hebben, nopende het quaet voorteycken dat hem dien morgen voor-gekomen was van het Hert. Den anderen ſeyde hem, ſijn ſelven te verſtaen, geleſen hebbende veel bouckẽ, op voor-ſeggingen, ende ſulcx in tegendeel een recht voor-teycken te weſen, dat ſijn vrouwe eerlick zoude zijn, dewijl de Horens van 't Hert hem niet beſchadight en haddẽ; wel waer te zijn, dat ſy zoude verſocht werdẽ, maer dat ſy by haer eerbaerheyt zoude blijven, ende volharden. Dit gebeurde wel ſoo een tijdt. Maer daer nae een rijck, ende weeldigh *Canonick* op haer verlievende, kreeghſe tot ſijn wil. Ten laetſten op de daedt

daedt by de man betrapt zijnde, ſoo waren ſy ſeer verbaeſt, bekenden haer miſdaet, ende baden om vergiffeniſſe: maer de goede Jan ſprack, met den hoet in de hant, den Canonick aldus aen: Mijn Heer, ick heb al lang achter-dencken gehadt van de vrientſchap, die ghy mijn vrouwe dedet. Ick ſie dat de eerbaerheyt van een vrouwe, eens verloren zijnde, noyt wederom en kan herſtelt werden. Ick zal u ſeggen, ende verſekeren, my niet meerder te zullen bekommeren, met u verzoucken: maer mits dat ghy haer oock van u middelen wel onderhoudt, ſy gaet garen moey ende koſtelick, maeckt dat ſy die ſtaet kan onderhouden. Ende vorders boven de vrouwe, maeckt, dat de tafel onder ons alle gemeen is. De Kinderen zullen wy te ſamen deelen. De Canonick hoorende die woorden, was gantſch verblijdt, eñ omhelſde ſijn ſwager ſeer vriendelick; ende daer na bleven ſy goede vrienden, ſonder op yemants klap te paſſen. Maer de goede Jan en liet ondertuſſchen niet te dencken op de uyt-legginge, die hem was gedaen van het Voor-teycken, hoe de ſtoot met den Horen hem geen quaet en hadde gedaen, ende dat ſulcx wat goets beduyde. Hy trock het in die ſin, te weten dat de ſtoot van den Horen hem toe-ſchickte een Horen-drager te zijn, maer dat hem die draght geen quaet zoude doen, ende daer van beter zoude varen, dan anders, gelijck oock geſchiet is, als in't breet, met
alle

alle tusschen gevallen omstandigheden by den gemelten *Guyon* verhaelt wert, hier onnoodigh over te brengen.

EYNDE.

TAFEL.

Van de Capittelen in het Eerste Bouck.

Toe-

Van de Capittelen in het Tweede Bouck.

Ver-

EYNDE.

VERHANDELING
DER
SPIEREN.

By de welcke aengeweſen wort, wat in hun onnatuyrige toe-vallen en te voor-ſeggen en te Hant-wercken ſtaet.

Beleedt door

FORTUNATUM PLEMPIUM,
Amſterdammer Artz en Wijſ-geer.

TOT DORDRECHT,
Gedruckt by Hendrick van Esch.

Voor *Pieter Loymans*, ende *Maerten de Bot*, Boeck-verkoopers. In't Jaer 1645.

TOE-EYGEN-BRIEF

Den Wijſen, Hoogh-geleerden, ende Achtbaren

NICOLAO PETREIO,

Oudt Schepen, Artz, en Voor-Leſer des Heel-konſts en Ont-ledings.

Mitſgaders

Den verſochten en bedrevenen Ampt-Genooten der ſelver Konſte, in de Stadt AMSTERDAM.

AEN 't *Licht quam deſe mijn ontijdige Vrucht, en naulicx meer als een Miſ-geboort, ſocht ancxſtigh een Minne-Vader ende Schutſ-Heer, onder wiens ſorge hy en behoeding ſich bevryen ſouw tegen d'aenvechting der uytterlicke onrechten.* V. E. *uyt-ſtekentheyt ter eerſter Oogh-ſlagh ontlooſde, ſijn kommer in't verkieſen: dien hy met teer geſchrey en VVorſtel-gebaer in voegen van ſprake-looſe Kinderen aen-riep, tot een Scherm-Vooght. En in waerheyt dit ſchijnt* V. E. *rechtelick geverght te wordẽ: VVant aengeſien van de deftige en Konſt-lievende machts raedt* V. E. *tot die Loflicke bediening nae verdienſt op-getogen is, om onſe Mede-Burgeren in de Genees-konſt te onder-*

rechten: Soo volght door aenhangigheyt, dat al't geen tot vordering van onder-rechting der selver streckt, van V. E. ontfangen, ombelst, en gehanthavent behoort te worden. Of nu sulck-danigh dese onrijpe verhandeling zy, derf ick naulicx hopen, veel min uyt-monden. Doch sonder vermetelicke eygen-dunckenheyt verdries my wel te uytten, dat tot dien eynde een volstreckte wil my niet ontbroken heeft: VVelcks prijselicke ernstigheyt meer, als onvermogentheyt overwegende sal V. E. (hoop ick) dit haers daedt of werck niet onwaerdelick vertreden, maer nae besten op-dragen en voorstaen. Diens gelijck verwacht ick van de Heel-meesteren (welcken allen in't gemeyn, en yder in't bysonder ick dese beleding wil toe-geeygent hebbē) datse voor-monders zullen wesen van dit Mondeloos bewerp. 'T was voor-dachtelick van my be-grepen, om 't welck hier verhandelt wort, door Hant-werckelicke vertoginge in een lijck u luy voor te werpen. Maer 't is in Godts besluyt niet geweest. Derhalven op dat mijn dienstachtige arbeyt sonder not der evenaesten niet verdonckert en blijve, docht my raedtsaem den sel-ven u luy te leveren, welcken hy eerstelick toe-gedocht was. Nu wat lastering en haet ick hier mede op my verwackere, verbeeld' ick my wel: In gedenckenis her-kauwende, 't geen uyt de lest van my volbrochte ont-leding gevolght is, onlief wel, doch niet onvoorsien: VVant soo lang der Menschen selve aerdt onverwißelt sal volstaen, zullen Lasteraers van lof-waerdige daden niet gebreken. Over de welcke soo ick my anders wreke als swijgend' en versmadende, wort selfs versmadelick.

Te-

Yemants Naem en Lof te benijden is sulck-daniger doen, die tot eerbedeling verarmt zijn. En wat wil ick tegen Bedelaers in-voeren? Of Breyneloosen overhalen, welcker handen gebonden wesende, hun Tanden bieden, waer mede sy verscheuren, 't geen zy niet gelesen, of voorseker niet gevattet hebben? Verwurpender is en swacker, Kraeyen soo menighmael de Platonische, die t' onrecht vergelt, dan die 't eerst aen-doet. Diesvolgens is mijn voorneming, soo veel te vlijtiger in de baen des lofs anderen trachten voor-by te loopen, hoe veel te meer aenblaffende Honden my hier ontmoeten. My is oock niet onbewist, datter eenige gevonden zullen worden die bedaeghder verstant, rijper oordeel, en wijder versochtheyt hier zullen vereyschen. Soo nochtans die selfde bescheydentlick dit VVerck ondertasten, zullen ontwijffelick oordelen, dit alles in volkomenheyt niet te behoeven. VVant ick hier geen leering uyt mijn eygen vernuft ontspringende voor-draegh; Maer ontwerp enckelick den Natuyr, of vertolck haer, op dat ghy Luy in't Handt-VVercken den selven VVis-konstelick mooght na-bootsen. Dus Hoogh-geleerde Petreie, *wiens Heylsame Lessen onse wel-geschickte Stadt met groot wel-gevallen ontfangt; en ghy ervarene Heel-meesters, VVelcker Konstwetigheyt de selve met lust geniet, weest voor-sprakē van dit u luy toe-geschreven werck: VVeest mijne Voor-vechters en Beweerders tegen de voor-gemeynde Aen-keffers. Tref ick niet Iuyst mijn beooghde wit, dat is, de vordering van V Luyder Konst en verbreyding van eer; Is my ten minsten leet: De yverige wil in desen isser ten vol-*

 maeck-

maeckſten geweeſt. Dat kenne Godt, diens gaef-rijcke goedadigheyt ick V. E.E. bevele, met Dienſtwillige eerbieding van my,

F. P.

I N-

INLEYDING.

Van de Nutbaerheyt deſes verhandelings.

DE vernaemde en wonderlicke te recht Groote *Hippocrates* onſes Geneeſ-konſts eerſte Gront-veſtiger onder andere ſijne Heerlicke, jae Goddelicke Spreucken, waer mede hy den Geneeſ-konſtenaer Leeraert; Leſen wy hem ſijn na-volgende eeuw achter-gelaten en geboden te hebben; Dat een recht en Heylgerigh Artz ſich in veler ſaken ſpiegeling bekommeren moet. Welcke kortbondige Leering de volmaeckte *Galenus* nae gewoonte ontbindende en uytreckende ſchrijft: Dat hy de rechtmatige verdeeling onſes Lichaems voor-weten moet; dat is, de enckele oft een-ſlachtige gedeelten ten naeſten erkennen: Hier by de t'ſame-gevoeghde ofte meerſlachtige deelen ten nauſten onderſoecken. Doch hier mede niet verſaedt weſen, maer vorder elcke Lidtmaets gematigheyt, eygen wercking, geſtalte, gelegentheyt, en vermogen met vlijtige ernſt nae-ſporen. Dit is de eenige Gront-veſt, waer op de heele bouwing van onſe wetenſchap ruſt: dit is de Sleutel, haer verborgentheden ontſluytende. Ten uyt-eynde dit is de Recht-ſnoer ons leydende ende tot een Lof-waerdige voor-ſegging, ende tot een Loon-waerdige geneſing. Soo dan een Geneeſ-meeſter de ſtoffe, die hy handelt, te recht kennen wil, moet voornamentlick dit gedeelte van ſijn Konſt oeffenen en omhelſen. Want even in voegen als tot het geloof der geſchiedeniſſẽ de Lants beſchrijving te weten is, ſeyt de wel-ſprekende *Fernelius*; ſoo oock tot de Geneeſ-konſt des Menſchelicken Lichaems verdeeling oft ont-leding dient.

Dieſwegen onſe *Galenus* nu achtede hen in't geneſen

der Sieckten blint te zijn, aen de welcke dese Oogh des Geneesf-konsts niet voor en lichtede: nu verleeck hen aen die genen, de welcke sich ter Zee begeven sonder Noort-wijser ofte Compas, om wijdt gelegen Landen te ontdecken, want in de meeste sekerheyt en veyligheyt sy vreesen, en in een Zee vol verhoole Klippen en drooghten vrolick ende stout sonder sorgh zijn. 'T welck onse voor-gewesene Meesters te recht verstaende, en dierhalven verhoeden willende, eer sy de bysondere Sieckten yder partye beseerende ons uyt-beelden en beschreven, hebben altijt haer plaets, stelling en t'same-setting voor gesonden, op dat wy niet zouden gelijck de voortijdige Geblint-hockte Schermers den Locht aenvechten, in plaets van de Vyandt. Hoogh nut is dan, ja noodigh allen Geneesf-meesteren dese kennis. Doch de Chirurgijns, dat is, die door 't Hant-werck de genesing betrachten; Aengesien 't voor-wurp van hun Konst maer de uyterlicke lichaems omme-loop zy: 'T geen hen noodigh is, is de wetenschap der Spieren, als die in't uyterste vlack van't Lichaem gelegen zijn, van welcker konstige ont-leding men vryelick uytten magh, 'tgeen de Aerdtist *Plinius* van de uyterste en fijnste Lijnen der Schilderyen seyde, te weten: de Lichamen af te malen, en hun middel-plaetsen uyt te beeldẽ, 't is wel grootachtigh, maer de omtrecken te maken, en in gestalte de eygen Natuyrs manier te ramen, dat's eerst selden en verwonderings waerdigh. Soo is't prijslick de innerlicke holligheden des Mensches konstigh te weten ontdecken, als oock der Ingewanten t'samevoeging ontweven: maer de Spieren voor te dragen, de Bloet-vaten aen te wijsen, en de Zenuwen te handelen, dat's eerst nut en gedienstigh. Wat baet den Handtwercker ofte Chirurgijn de veelheyt der Hert-vliesƒkens te kennen, sijn voedende Aderen te weten, en gevoelgevende Zenuwen te beoogen? Dit dient alleen om den

den nieufgierigẽ wijſ-geer te vernoegẽ, niet tot vordeel van der Menſchẽ heyl: in tegendeel inder Spieren werckinge ervaren te zijn, is hem meer als noodtwendigh. Wat magh hem gedienſter en profijtelicker weſen tot Wonden, uytreckinge van quetſtuygen, af-ſettinge van Beenen, uyt-leedinge, verſtuyckinge, Breucken; als mede tot holle, ſleuvige, inhammige Zeeren en Sweeragien, dan de omleggende Spieren en Vleyſchen te erkennen? Want in deſe men kerft, ſnijdt, door-ſnijdt, uyt-ſnijdt ende af-ſnijdt in verſtervinge. Soo hy dan twijfelende waent, wat de dienſtbaerſte Spier is, waer eẽ Zenuw geleyt wort, waer eẽ groote Ader en Hart-ader plaets heeft, zal meer den doot, als geſontheyt veroorſaken, en veeltijdts manckheyt aen-brengen. Voorts in groote Wonden, daer een Spier dwars door-ſneden is, ſoo ghy de vernietiging van deſes Spiers Wercking niet en weet ende oock voor-ſeght, geeft ghy plaets aen de onduldige Krancken tot groote klaghte en beriſpinge: Want ſy door wanwetenheyt de verloore roering niet den ontfangen Wondt, maer u verſuymige geneſing wijten. Daer-en-boven aengeſien het Ampt van ſommige Spieren ſoo eygen en noodigh is, dat wanneer een Lidt hun wercking derft, onnut en ledigh leydt: ſommige wederom ſulcke eygene roeringe niet en oeffenen: Hierom betaemt hem, die van dit verwiſt is, anderen met ſorgh ancxſtigh, anderen met geruſtmoedigheyt ſtout te handelen. Maer 't geen noch is nootwendigh waer te nemen, is de loop en gang der Veſelen, welcker dwarſe door-ſnijding Spiers wercking of gantſch vernietight, of ten minſten krachteloos. Want hoe vaeck beurt het, dat men eenige gedeeltẽ met enge diep-reyckende Wonden, door-boort zijnde, de opening wijden moeten, op dat de boventſte Huyt niet en heele, en de gront verrettere. Nu in deſe en duſdanige voor-vallen hoe profijtelick, dienſtbaer ende nut dat ſy

een wisse kennis van de gelegentheyt der Spieren, en hunder Veselen, verstaet oock een Barbier wel, 'k laet staen een geoeffent Chirurgijn. Desen gront des Heel-konsts sal ick hier poogen nae mijn swackheyt te vestigen, voor-werpende elcke Spiers volkomen beschrijving, dat is, af-leyding, eyndt, aen-kleving, en Ampt: Onder-voegende wat in hun onnatuyrige toe-vallen en te voor-seggen en te Hant-wercken staet.

CAP. I.

Van de aerdt, t'same-setting, en onderscheyt der Spieren in't algemeyn.

DE Honich vloeyende *Plato* in sijn bouck van de ware reden der namen, Leeraert ons, dat men in de stelling van begintselen der wetenschappen of Konsten veel Reden-kavelē moet, want het eerste bedompt en valsch luydende, al 't aen-kleef van diē gelijck klinckend' is. Welcke Leering uyt al ander in de Geneeskonst voornamentlick plaets heeft: Want aengemerckt sy een wichtige saeck handelt, de bewering, segh ick, vander Menschen gesontheyt, soo moet oock haer begintselen te degen te kennen meer aen gelegē zijn. Hierom zullē wy de Gront-leeringe van onse voor-genome handeling voor-senden, dat is, een reden-voering de algemeynē aert eñ t'same-voeging der Spierē betreffende, op dat 't geen in't vervolgh wort aen-geroert, te leeghlicker gevat, en de walgende self-spreuck gemijt werde.

Den *Griecken*, d'eerste Vinders der wetenschappen, en Instelders der Konst-woordē, heeft het gelieft een Spier μύς te noemen: welcker Voor-beelt hier en in alles naapende, de Latijnen seggen *Musculus*, dat is, Muys, Muysken. De oorsaeck van dese naem spruyt, acht ick, uyt de gelijck-formigheyt des Spiers met dit Beestken: Want

Want het eẽ ſcherp Hooft heeft, dicke Buyck, en lange dunne Staert: met welckẽ gelijcke de Spieren meeſt begaeft zijn. Dieſvolgens zoude wy mede de Voet-ſtappẽ der Griecken en Latijnen na-tredende onberiſpelick de naem van Muys, gebruycken mogen: Doch 't dunckt my gevoeghlicker, Spier, te beſigen, om veel bewijs-redenen, hier te lang om uyt te ſpreyden. De ſtof dan, waer mede de Beenderẽ der Gedierten over-togen zijn, ende Vleyſch ſoo van ons, als van de oude *Hippocrates* genoemt wort, nemen wy hier en doorgaens voor't beteyckende des naems, Spier. Wiens bepaling van meeſt al, deſe gegeven wort. Dat het is een werck-tuygh des Vrywillige bewegings. De gelijck-ſtemmigheyt nochtans van alle Schrijvers niet tegenſtaende, dunckt my deſe beſchrijving in getrocken, en niet gemeyn te zijn, want ſy alleen eygentlick der Menſchen Spier bevat, in wien alleen de wil is, ende na-volgens een Vrywillige beweging; Maer komt niet toe den ſpier der Beeſten, als in de welcke geen wil, nochte vrywillige beweging Heerſcht, dat is, een redelicke begeerte, de welcke volght een redelicke wetenſchap. Om dan ſoo wel Beeſten als Menſchen Spierẽ onder een bepaling te vervangen; Mochten ſeggẽ een Spier te weſen een Werck-tuygh van een begeerde beweging: Begeerde beweging noem ick, die van een Dier van ſelfs gedaen wort, ſpruytende uyt de begeerte, hoedanigh ſy is, ſinnelick of redelick. Welck aengeſien ſoo is, ſeker een begeerde beweging oock in de Beeſten gevonden wort, aengemerckt in hun zy een ſinnelicke begeerte, de welcke volght een ſinnelicke wetenſchap, waer ſy mede verçiert van de opperſte Schepper, ende verheerlickt zijn. Dit Vruchtje uyt den Hof der Wandelaers geplockt ſoo't yemant onrijp en ſuyr ſmaeckt, hy verwerpet, ende ſoeckt ſijn gading: 'Tgelieft my van alles voor te ſetten, tegen deſe voor-gegeven Spiers bepaling kan yemant

op-

op-werpen aldus: een Zenuw, eenigh seker gedeelte toe-geeygent, door-sneden of met grove vochtigheyt bedisselt wesende, is oorsaeck, dat dit selve gedeelte van sijn roering berooft wort, en nochtans sijn Spieren blijven ongeschent: Soo is dan een Zenuw 't Werck-tuygh des bewegende krachts, ende niet de Spier, als voorgestelt is. Dese Bewijs-redening sluyt even wanschicklick, noch dringt niet meer, dan of ick seyde: Het uyterlick Hoornigh-vlies der Ogē of verdickt of betrocken zijnde, verdonckert het gesicht: soo moet dan dit het Werck-tuygh des sienende krachts wesē. Geensins. En om dit te vatten, dient dese aen-mercking, dat, gelijck alle andere t'same-gevoeghde of meer-slachtige gedeelten, alsoo oock een Spier uyt verscheyde partyen bestaet van de welcke een altijt is de voornaemste, dien de Wercking toe-geschreven wort: d'andere zijn tot hulp en welstant der selfder geschapē. Hier onder wort de Zenuw getelt, want die door sich selfs als door een sleuf ofte goot de dierlijcke Geest aenleyt, sonder welcke de roering niet volbracht kan wordē. Maer de Spier is het eygē en voornaemste Werck-tuygh van de selve. De gedeelten, waer uyt een Spier gevlecht is, sijn Ader, Hert-ader, Zenuw, Vleysch, Veselen, Bandt, Pees, en Vliesen. De Aderen en Hert-aderen komen tot de t'same-setting des Spiers, op dat hy als een gewas of Aerdt-spruyt gevoedt werde, ende het leven behoude. Doch dit geniet een Spier by-sonderlick, te weten: dat hy veel grooter Aderen en Hert-aderen ontfangt ende vereyscht, als alle andere Lichaems gedeelten. Want overmits uyt warm, los en wieck Vleysch door een ongevoelige uyt-waessemingeen groot deel des Voedtsels en Geesten verdwijnt, daerom warender noodigh groote Vaten, die overvloedigh Bloet aendragende de onverhoedelicke schade versetten zoudē. Om welcke oorsaeck hoe eē Spier Vleysiger en werckender is, hoe hem

en

en meerder en grooter Aderen toe-gesonden worden. 'T vleysch der Spieren door sijn eygē aert en wesen verscheelt klaerlick van andere Vleyschē der Ingewanten, toe-stortinge van *Erasistrato* genaemt: Eñ volght langwerpigh den loop der Zenuachtige Veselē. De Zenuw elcken Spier mede gedeelt, wort oorspronckelick van't breyn ende rug-graets mergh getogen: Door wiens weldaet hy 't roeren en 'tgevoelen geniet: Want gelijck de naerstige *Galenus* wel gade geslagen heeft, geen Spier beweeght sich, die oock niet en gevoelt. Doch al hoewel 't Ampt der Zenuwen nut en gedienstigh zy, overmits sy 't gebodt des redens mede brengen, ende aendienen de eerste oorsaeck des bewegings: Soo magh men nochtans mercken, dat niet over-al even groote Zenuw in een Spier verspreyt en veroorbert wort, maer aen stercker, grooter, vleysiger, ende besiger of onrustiger wort grooter Zenuw nae billickheyt toe-geeygent. Voorts in't algemeyn de Zenuw, die in elcken Spier geentert wort is in sich selfs, wat de Lichamelicke grootheyt belangt, kleyn, om dat hy niet soo om de beweging dadelicke te wercken, als wel om de bewegende kracht aen te leyden geschickt is. Maer nochtans gelijck hy in sich selfs kleyn is, soo is sijn macht en vermogen groot. Soo dattet te verwonderen is, hoe van sulcke kleyne Lichaem soo groote roer-kracht uyt-gaet. Welck vermogen uyt sijn quetsing men sporen kan: Want gekneust, gewondt, onmatelick verwarmt of verkouwt wesende, veroorsaeckt kramp, scherpe Koors, raserye, lam̄igheyt, en andere schrickige ende gevaerlicke toe-vallen. Dese groote ende spreuck-waerdige Zenuw-kracht soo haest den Spier aen-raeckt, doorstraelt hem met sijn roerlicke macht, die hy mede-brengt. En hierom eygentlick, meen ick, dat de wijse natuyr de veselen der Zenuwē met vleysch niet bekorst ofte omsingelt heeft, gelijck de Veselinge der pesen,

maer

maer los en vry door Spiers Lichaem gefonden, op dat te weten defe voor-gemelte kracht niet te veel ontflooten, noch niet te feer verftickt ende vertreedt werde. Defe Zenuw wort in't beginfel des Spiers inge-endt,of by de midden; Beneden noyt, feggen gelijck-ftemmigh de rechtmatige Verdeelers der Lichamē met hun Leermeefter *Galeno:* de welcken oock waer-genomē hebben dat eenige,doch weynigh,Spieren de Zenuwen gantfch derven, die nochtans hun beweeghlicke kracht van de Zenuwen de na-buyrige Spieren door-borende ontfangen: Tot een onweerleghlicke beveftiging, dat de Zenuw-kracht in voegen van fchijnfel of ftraling even als 't licht verfpreyt wort.

Den bant der Spieren noemt men,waer uyt 't beginfel der felfder beftaet: Heeft fijn oorfpronck van 't gebeente, ende dient tot een houw-vaft: Van defe bandt gewort het eygen en byfondere Spieren-vlies, omkleedende niet alleen hun vleyfch uyterlick, maer oock in-dringende maeckt meerder vaftigheyt van 't felve. Dit Vlies als *Galenus* ongevoeligh ftelt, is den natuyr en ervarentheyt tegen-ftrijdigh.

Ten leften 't geen tot de vlechting der Spierē t'fame te loopen voor-gewendt is, wort pees gefeyt, ende is dat wit, luyfterigh, hart, gladt, bondigh gedeelte, in't welck de Spier eyndight. Dit wierde van de ouden,als de wetenfchappē noch in de Kindtfheyt waren, Zenuw geheeten; Welcke naem noch van 't gemeen en konftmiffend' volck onderhouden wort: Doch de wetende tot onderfcheyt noemen't pees: Ende is het eyndt des Spiers 'twelck in't roerbaer gedeelte gehecht wort. Dit is het voorneemfte Spiers deel,aen 't welck eygentlick fijn wercking toe-gefchreven wort. Hierom de alwetende natuyr heeft aen groote Spieren, als grooter beweginge oeffenende groote pefen gefchoncken. Doch niet alle Spieren, feyt de verfochte *Galenus*, zijn met pe-

pesen begaeft; Want tongs, lippen, en blaes-spieren die derven: Waerom nae rijp raedts-plegen besluyt hy, dat al de been-roerende spieren pesen gebruycken, d'andere die selden van doen hebben.

Nu wat betreft de algemeene onderscheyt der Spierē. Dese wort getogen uyt hun aert, gelegentheyt, hoe-veel-heyt, gestalte, oorsprong, in-entering, verscheydenheyt der gedeeltē, eñ verwe. Soo ghy de aerdt beooght, andere zijn heel vleysigh, sommige vliesigh, eenige half-zenuwigh. Keert ghy u tot de gelegentheyt: Som zijn huyvers, som recht, som dwars; andere diep, andere uytterlick gestelt. Telt ghy de hoe-veel-heyt, sult meer onderscheyden vinden, dan tijdigh is om te verhalē. Besiet ghy de gestalte, andere een tafel, andere een Grieckse Δ uyt-beeldē. Went ghy u tot de oorsprong: andere van beenderen, andere van kraecke-beenen, andere van pesen voort-komen: Aenmerckt ghy de verscheydentheyt der gedeelten: Andere zijn twee-hoofdigh, andere twee-kloovigh. Aenschouwt ghy de verw, andere zijn root, andere wit, andere blauachtigh of loot-verwigh. Welcke voor-gehoude onderscheyden alles na hun bysondere verklaring te lichter begrepen, ende te vaster in gedenckenis gevestight zullen worden.

CAP. II.

Van de VVerckinge der Spieren.

WAnneer u ontschuylt eenighs dings beweging, ontschuylt u met een sijn aerdt, seyde de Beroemde Aerdtist *Aristoteles*. Even alsoo: verwaerlooft ghy 't ondersoeck van de verroering des Spiers, sult de kennis sijns aerdts buyten twijffeling missen, als die geheel in verroering bestaet. Tot de Beweging dan t'samelоopen twee oorsaken, doenend' en lijdend'. De opperste doenende bewegings oorsaeck is de ziel; Tot wiens

wiens dienst drievoudigh werck-tuygh vaerdigh staet; 't Breyn, Zenuw, ende Spier. 'T breyn ontfangt haer bevel, de Zenuw levertet over, de Spier gehoorsaemtet. 'T lijdend' is, 't geen beweeght wort, 't been te weten, of eenigh ander gedeelte des Lichaems bequaem om beweeght te worden. Voorts het breyn beweeght alleenlick, en wort niet beweeght, de zenuwen aendragen de bewegende kracht, de beenderen worden alleenlick beweeght ende bewegen niet; maer de Spieren en worden beweeght, en bewegen. Is't dat sich dit aen yemant niet heel klaer laet sien, dese soo hy van d'opsnijding niet af-keerigh is, eñ sins sekerheyt niet weerbarstigh tegen-strijdt, zal natuyrs gelijck-formigheyt met mijn voor-stellen bekennen. Nu om ons wit te treffen: Alle beweging, gelijck *Aristoteles* wel bedocht heeft in sijn derde bouck van de ziel, is of trecking of stooting (wech-drijving.) Want waerlick al 't geen yet anders beweeght, beweeght het of tot sich, of van sich: Maer dit is trecking of wech-drijving. Zijt ghy de reden van dese waerheyt weet-gierigh? ontfangtse in't kort. Aengesien de beweging des ziels met een voorgaende kennis volbrocht wort, soo moet sy ywers om geschieden. En 't geen waerom sy geschiet is, of om te vervolgen, dat heylsaem en dienstigh is, of om te schuwen, dat onnut en hinderlick is. Maer met recht treckt men het dienstigh tot ons; ende het hinderlick weert men van ons: Waer uyt voort-komt de tweevoudige voor-gehoude beweging. Nu vorder: aen-gemerckt den Spier niet hinderlicx noch onheylsaems voor-geworpen is, dat hy door een wech-drijvige beweging schuwen most, soo is't dat sijn verroering een trecking is. Om welcke eenige oorsaeck aen elcken gelidt niet een, maer twee tegen-werckende Spieren toe-geschickt zijn, van de welcke d'eene buyght, d'ander uyt-steeckt. Is dan (gelijckse is) Spiers beweging een trecking, se-

ker

ker dese kan niet anders wesen, dan een in-treckingh of krimpingh sijns selfs, die niet onheblijck by eens Snaers krimpingh verlekẽ mach worden, wanneer sy vervocht wort. Dese in-treckingh kan men in ons selven lichtelick en leeghlick besporen: Want soo wy eenigh been of gelidt buygen, sal klaerlijck kundt werden, dat de buygende Spieren krimpen, verkorten, en verdicken. Welcx ontwijffelige wisheyt noch breeder ontwerpende de reden-rijcke *Galenus* seydt (en is merck-waerdigh voor alle Heel-Meesters) dat, soo ghy een Spier dwars door-snijdt, 'tzy in een doot, 't zy levendigh Dier, sult klaerlick sien het eene deel nae boven, 'tander nae beneden sich in-trecken, beyde te weten na hun eynt. Waer uyt beweert wort, niet alleen de heele Spier, maer oock elck sijn gedeelte met d'intreckingh sijns selfs als met een in-geboren verroeringh begaeft te zijn: Want soo ghy mede het bovenste Spiers beginsel alleenlick doorkerft, d'heele Spier sal na sijn staert vervallẽ: Doorhackt ghy sijn ondereynt, krimpt en klimpt heel nae boven: Doorhouwt ghyse bey te gader, rimpelt ende loopt in't midden t'samen in wijse van een ronde bol. d'Intreckingh dan is d'eygen, bysondere, ende aengeboren Spiers werckingh, den welcken volght 't gelidts buyginghende uytstekingh. De reden, waerom Spiers werckingh geen ander wesen kan, als d'in-treckingh sijns selfs na mijn bedenckingh is dese: Een Spier is ten deelen gehecht aen een roerbaer gebeente, ten deelen aen een onverroerlijck; Soo hy dan in sich selve geen bewegingh en hadde, soude het roerbaer gebeente niet beweeght worden. Nu dat hy dese bewegingh in sich self noodigh hebben moet, spoort men hier uyt, want met sijn beginsel ende oorsprongh is hy verknocht aen een onbeweeghlick of stilstandigh gebeente: Soo moet hy dan nootwendigh in't roeren van't lidt of Been, in't welck sijn eynt gegrift is, in sich selfs soo verkort ende

ingetrocken worden, als te weten het roerbaer gebeente door buyginghverplaetst wordt. Ick soude dit met voor-beelden wel wijder verklaren, ten waer ick vreesde, dat ick den onvertogen klaer stralende son een kaerse soude schijnen op te steken. Daer blijft noch te ondersoecken welck gedeelte des Spiers voornamentlick dese werckingh oeffent: Want, seydt *Galenus*, in yder t'same-geset deel, is altijdt yet, aen 't welck sijn werckingh eygentlick toe-geschreven wort. Om dit door vindingh op te doen, geeft de selve Leer-meester twee merck-teeckenen, dat is, twee eygenschappen of voorwaerden hem aenklevende. D'eerste, dat het eenslachtigh zy: De tweede, dat sijns gelijcke in 't heele Lichaem niet gevonden en werde. Door dese uytspraeck worden als onbequaem tot dit Ampt gebannen Spiers-ader, hert-ader, Zenuw, vlies, ende bant: Want al dese buyten de Spier doorgaens in 't heele Lichaem gesien worden. Overblijft 't Vleysch ende pees, dewelcke zijn en eenslachtige Lichamen, en eygen Spiers gedeelten. Van dese twee, aengesien 't Vleysch wieck, slap, onmachtigh is om't gebeente op te heffen en te verleggẽ; De pees daer-en-tegen sterck, vast bondigh, en machtigh moet te recht oorsaeck gestelt wordẽ van de werking, dat is, intrecking des Spiers. Dit is (so ick mijn self niet kittel) Spiers werckingh grondigh en oorspronckelick ontwurpen; Wiens rechte kennis den gantschen oudtheyt by-na verborgen is geweest.

Hier stellen sommige nieuwsgerige en scherpe Natuers Oordelaers een geschil: aengesien alle bewegingh door hulp van Spieren in Gedierten gewrocht wort, of die oock in Vloon (onder verlof) Luysen, en onsichtbare Vlieghjens plaetsch hebben; dewelcke rasch ende vaerdigh tot alle bewegingh waer genomen worden? Tot diens ontbindingh hoor en lees ick wel 't gene de diepsinnigen uyt de alwetende *Aristoteles* voortbrengen: maer

maer 't geen mijn gemoedt vernoeght, sien noch vindt ick niet. De tijdt sal mogelick deses saecx waerheydt noch openbaren door by-standt van de vergrootende Kijck-glasen, die een Luys in groote van een Vingers Nagel vertoonen. Daerentusschẽ sullen wy in 't maecksel van dese Gediertjens Gods Mogentheyt aenmercken, ongrondige Wijsheyt erkennen, ende onvertaelicke volkomenheyt verwonderen.

CAP. III.

Van de dienstbaerheden des Spiers voor soo veel 't een meerslachtigh gedeelt is.

OM noch innerlicker Spiers eygenschap ende aerdt te ontleden, kome tot sijn dienstbaerheden hem in 't geheel toehoorende: in welcker voegen genomen zijnde, worden hem toegeschreven stant, grootheydt, gestalte, getal, inenteringh. Wt alle welcke als uyt Fonteynen veel spreuckwaerdige nutbaerheden ontspringen. De stant eerstelick in d'onderscheyden des plaets bestaet, die zijn; opwaerts, neerwaerts, voor, achter, rechts en lincks: Dese al worden der Spieren oorsprong toegerekent: Waer sy oock hun nuttigheyt baren; Soo dat waer des Spiers beginsel gelegen is, tot dat selve gedeelte oock hy sijn verroeringe pleeght. Dierhalven twijffelt ghy van sijn aenvangh, sult de sekerheydt sijns beweginghs missen: voort-beels-gewijs is 't dat ghy de schuyn neerdalende Buyck-Spiers begin nae 't meerstemmigh gevoelen der ontleders aen de Ribben stelt, sult niet verstaen, hoe ende op wat wijse dese selve de Ribben neerwaerts trecket, ende den uyt-asemingh behulpsaem zy.

De grootheydt is drievoudt, langhte, breedte, en diepte. Wt welcke dese onderscheyden der Spieren rij-

ſen, dat andere langh zijn, andere kort: Wederom andere breet, andere ſmal: Ten leſten andere diep, andere ondiep. Diep heet ick of die anderen, onderwurpen zijn, of die Vleyſigh en dick zijn: Wiens tegendeel door ondiep geſeydt wort: Nu tot hun Ampten. Lange Spieren wercken groote en merckelick beweginge. Reden. Want aengeſien deſe meer en langer ingetrocken, en dies oock meer verkort worden, hierom moet hen een lange buygingh of uytſtekingh nootwendigh volgen. Dies tot eens lidts lange en groote verplaetſingh lange Spieren vereyſcht worden, op dat ſijn gebruyck volkomentlicker vervult werde. Al waer gae te ſlaen valt, dat de langhte der Spieren niet alleen lange, maer oock ſtercke en machtige beweginge veroorſaeckt, ſoo nochtans langte met dickte vergeſellight is. De breete der Spieren volbrengt breede wreckingh: Ende is't dat hun eene eynt breeder, hun ander enger zy en ſmaller, dit baert ſchuyne, of vermenghde beweginge. De ſmalte in't algemeen geeft niet dan rechte en enckele verroeringe. Rechte en enckele verroeringe bepael ick, die na een plaets-merck recht geſtiert worden: Als recht opwaerts, recht neerwaerts. Ende ſchuyne of vermenghde beweginge zijn, die tot een plaets-merck door veel en langer omwegen geraken: Als ſchuyn op-waerdts, ſchuyn neer-waerdts, &c. Hierom in elcke Breede Spier wort driederley bewegingh geſien, namelick een enckele of rechte, en twee ſchuyne: Die met deſe driederley vernoemingh uytgeſproken kunnen worden; Voor opwaerts, achter opwaerts, en recht opwaerts. Dieſgelijcx opwaerts nae voren, neerwaerts nae voren, en recht na voren. Overmidts dit ten eerſten beſchouwingh met duyſterheydt overtogen ſchijnt, wil het voorbeeltſgewijs ontwerpen, wanttet tot voorſegginge in quetſueren hoogh nut is. Dies neem ick den kuntbaren Spier arms op-heffer,

Wiens

Wiens begin aengesien breedt en uyt-gespreyt is, hierom door weldaet van syn recht-loopende Veselen heft den Arm recht opwaerts: Door hulp van de schuyne, schuyn opwaerts. Voorts om dat dese schuyne eenige nae voren sien, sommige nae achteren: Dierhalven door dienst van die voor-gelegen Veselen, beweeght hy den Arm schuyn nae bovenen voor-waerts: Door bystandt vand' achter-leggende, schuyn na bovenen achterwaerts. Soo oock in de Spier halende den Arm aen 't Borst, schuyne beweginge zijn na voren opwaerts, nae voren neerwaerts: In welcker midden is, recht nae voren: 'T welck hy volbrenght en uytrecht door de rechte Veselen syn midden doorsnijdende: Gelijck de anderen, door syn Huyvers gaende Veselen. Wt welcke Oogh-merckelijcke Betooginge vervolghlijck 't vorigh gesegh getrocken wordt, te weten dat de breede Spieren soo wel met enckele als vermenghde beweginge versien zijn: de smalle alleen met enckele: daer en boven dat de breede een rondt hooft of begin tot welstandt van hun werckingh vereysschen; De smalle het tegendeel van dien: Als t'syner plaets naeckter bewesen sal worden. Nu is noch dies aengaende waer te nemen, dat een breede Spiers oorsprongh wel vermengde beweginge geeft, doch wanneer sijn eyndt engh en smal is: Want soo en sijn oorsprongh en sijn eyndt te samen breedt zijn, volght maer een enckele verroeringh; als gebeurt in de vierkante Spier den Elleboogh met de heele handt voor over leggende.

De diepe en ondiepe Spieren zijn van de voorsichtige natuyr soo gescheydẽ, als van haer Tolck *Galeno* duydlick vertaelt is: te weten, dat de Spieren, aen de welcken meer gelegẽ was, dat is, welcker oeffeningh stercker en gedueriger was, dieper; d'andere voort uytterlijcker gevoeght zijn geweest. Want altijdt 't gene eelder,

waerdiger of noodiger is, ſtelt de Natuyr diep,alſoo behoedende 'tſelve van de uyterlicke onrechtē. Maer aengemerckt voor-ſeydt is,dat door diepte der Spierē oock hun Vleyſigheyt en dickte verſtaen kan worden; door d'ondiepte, hun dunte en teerheyt: Soo is te mercken, dat de Vleyſige en diepe Spieren, groote en machtige beweginge wercken: de dunne het tegenſtel van dien. Wt al dit beſluyt men dit gevolgh: Dat een Spier allenſins groot zijnde, dat is, en breedt, en lang, en dick, ſtercke lange of merckelicke en vermengde beweginge oorſaeckt. Soo oock een allenſins kleyn, dat is, eng, kort, en dun of teer, enckele alleen, korte, en onmachtige verroeringe uytrecht.

Nopende de geſtalte: deſes dienſtbaerheden ſchijnen in de grootheyt vervat te zijn: Want de geſtalte oock grootheyt is, ſeyde *Ariſtoteles*.

'T getal komt den Spier niet eygen voor ſoo veel't een Spier is, maer ten op-ſien ſijns verplaetſings der geleden. Dierhalven worden ſoo veel Spieren gevonden, hoe veel beweginge der leden waer-genomen worden.

Nu iſſer noch over de reden-voering hun in-entering ontvouwende. Van de Spieren dan ſom wordē gehecht in't begin des roerbaers gebeente, ſom in't middel, ſom daer over. Welcx verſcheydenheyts nut is: Dat wanneer de wijſe natuyr voorneemt eenigh been of lidt enckelick te bewegen, verknocht ſy altijt en ſijn oorſpronck en eyndt, aen't begin van't roerbaer gebeente: Als ten meeſten gelettet wort. Maer ſoo't den ſelfden Moeder behalven de beweging oock ſterckte gelieft mede te deelen, dan bindt ſy den Spier over 't begin van't beweeghlick been: Over 't welck hoe de hechting ſich verder ſtreckt, hoe de beweging meer bekrachtight wort. Dit ſiet men den voor-geſeyden aller vormſter in't werck-ſtellē, als't van noodt is behalvē 't beweeghlick Been oock 't gewicht des aen-klevend' Lidtmaets

te

te verplaetſen. Voor-beelts-gewijs in de op-heffing des arms: aengeſien niet de arm alleen, maer oock de Elle-boogh en heele handt op-getilt wort, ſoo is't dat die Spier (welck is den Grieckſen Δ uyt-beeldende) in des arms midden ſijn aenhechting hebben moet. De reden is, overmits duſdanige, gelijck ſy ten deelen 's Beens langte ontrecken, ſoo verlichten ſy oock ſijn wicht, en verkorten het ander verknochte Lidtmaet tot gereeder en vaerdiger beweging.

CAP. IIII.

Van de middelſte en uyterſte geſtelteniſſe des bewegings.

DIt als oock 't naeſt-volgende Capittel treffen het hant-werck wat nader dan de vorige, dies zijn ſy oock allen Heel-meeſterẽ merck-noodiger. *Hippocrates* dan in ſijn Boeck van de geleden, ende ſijn nae-bootſer *Galenus* in ſijn eerſte verklaring op't eerſte van de breuc-ken, gebieden een-ſtemmigh, dat men de gebroken of uytgeleede gedeelten in een middel-matige onpijnlicke ſtant handelen moet: Welck ſoo men verſuymt, zullen pijn, toe-vloeying, en ontſteking verwecken. *Galenus* dit, gelijck al, breeder en klaerder af-malende ſeyt. Soo deſe geſtalte in de rechting des Breucks en inleeding des Lidts, als mede in ſijn uytrecking, ende verbandt ver-achteloos wert, zijn ontwijffelick te verwachtẽ groote pijnen, of af-ſcheuringe der Spieren, of koortſen, of krampen, of lammigheden, en ten minſten een eeuwigh duerende wanſtelling des lidtmaets. Siet doch hoe veel den hant-werckende Geneeſ-meeſter gelegẽ is aen de kennis van de Standt der geleden. Deſe Standt dan wort nae even-redenheyt van de overmatige en middel-

matige beweging der Spieren in tween gefmaldeelt in een middel-geftalte, en uyterfte geftalte. Defe is, in de welcke de werckende Spieren op't kortft in-getrocken zijn, of op 't ftijfts gefpannen: Dies foo is fy feer moeyelick, ende voor weynigh tijts hardelick. De middel geftalte is, den welcken, overmits de ledigheyt aller Spieren, men langhft onpijnlick onderhouden kan: Ende beknopt bepalende, is een geftalte, die evenwijdigh van de uyterfte buygingh en uytftekingh afwijckt. Defe in alle Lidtmaten is niet een, noch gelijckformigh, maer verfcheyde en veelvoudigh nae veranderring van hoeckige, rechte, ende kromme geftelteniffe, tot welcke de Leden voor en achter overgeleydt worden. Voorwaer yder gedeeltens middel geftalte fal men niet fwaerlick wijs worden, foo wy elcx Lidts uyterfte beweginghe verfoecken en gae-flaen, daer nae 'tpunt tuffchen haer middelende met opmerck ftellen. Tot duydelicker ondertafting fal ick eenige voorbeelden bybrengen: d'Elle-boogs uytterfte buyging en uytfteking gemerckt hebbende, kieft ende fteltet punt haer gelijckdeelig fcheydende, en vervoert den Elleboog tot dit felve: Sult bevinden, dat de middel geftalte des Elleboogs recht-hoeckig zy. In de hant is fy heel verfcheydẽ. Want tuffchẽ haer uyterfte beweginge 'tmiddel punt teyckenende, volght haer middel geftalte recht uytftekende te wefen. In de Knye de felve waer-neming als Leyts-man na-fporende, de middel-geftalte is bothoeckig; gelijckt de Meet-konftenaers noemen. Diefgelijcx in de Vingeren. Ten uyt eynde 'tgeen tot de vinding defer geftelteniffe meeft dienftigh is, is de grondige kennis des Natuers der gedeelten, ende haers gefufters, de gewoonte. Welcke gewoonte de almerckende *Hippocrates* infiende, heeft ons de middel geftalte des geheele Lichaems voor-gedragen, feggende: Dat de fiecke vande Genees-meefter moet bevondẽ worden te leg-

gen

gen op de rechter of lincker ſijde, (niet op den rugh, of buyck) de armen, hals, Knyen, en eyndelick 'theele lijf een weynigh gebogen hebbende. Want aldus (ſchrijft hy) 't meerdeel der geſonden gewoon is te leggen.

CAP. V.

Van d'onheylen uyt quade door-ſnijding ontſpringende.

AEngeſien door-ſnijding veeltijdts namelick aengeroert zal worden, 't gelieft my haer welheyt in't algemeen hier aen te wijſen; Ondervoegende haer onheylen, wanneer ſy door een onwetende hant gewrocht is. *Galenus* dan en ſijn Aep *Paulus*, met ondere Leeraers roepen eenſinnigh, dat de opening door inſnijding, of doorſnijdingh gedaen met deſe voorwaerde verbonden moet weſen: te wetē dat ſy na de rechte der Veſelen geſchiede, eñ aengemerckt deſe doorſnijding voornamentlick inde Huyt volbrocht wert, in dewelcke geē geſtalte noch rechte der veſelē wort onderſcheydelick vernomē (al-hoe-wel ſy met alle geſlachte der Veſelen doorbreyt is, doch alles vermengt en ongeſchift) hierom door de rechte der Veſelen moet mē noch mach mē geen andere duyden, als der ondergelegen Lichamē Veſelen, gelijck der Spieren, Peſen, Bloetvaten, Zenuwē; maer voornamentlick der Spieren. In welcke gelegentheyt wat onheyl dat veroorſaket de waen-wetenheydt des onledings, kan yder overwegen. Voorts de ſchadelicke ongevallen, die een dwarſe doorſnijding der Veſelen naekomen, zijn, eerſtelick, het verlies des bewegings: Want nae grootheyt van de ſnee wort nae even-redenheydt de verroeringh ontnomen. Ten tweede, ontſtekingh niet ſonder gevaerlickheydt des Kramps, die welcke van de geſnedene aen de ongeſnedene Veſelen

mede gedeelt ende overgelevert wort, als wel de beslepen *Galenus* aen-geteyckent heeft: Ten derde, pijn, die in't heelen op-rijst, want gelijck de dwars door-snede Spieren nu in-getrocken, nu uyt-gereckt, en dierhalven nu op-waerts, nu neer-waerts beweeght worden, soo dickmaels oock dwingen sy met hun den Huyt op en neder verroeren: Welcke onrust in een bezeert gedeelte noodtwendigh Weedom aen-jaeght; en dese, overmits sy aentreckend' is, mede brengt eyndelick Ten vierde, een lange en trage heeling des sweeragies. Wt welcke heeling noch ontstaet Ten vijfde, een breede leelicke Wondmael, die ontwijffelick min of meer Spiers intrecking belet om sijn herdigheyt, en voornamentlick om sijn aenwassing of verknochting met de onderwurpẽ deelen. Boven al dese schuwelicke ongevallen onderstaet men noch in de dwarse door-snijding dit gevaer, dat op diervoegẽ lichtelick de Bloet-vaten en Zenuwen gequetst worden, want sy nae de langte der Spieren van de natuyr geleydt worden. Dit zijn d'ongevallen kort en bondigh vervat, rijsende uyt door-snijding nae de rechte der Veselen niet volbrocht. Hier vraeght een weetgierigh, wanneer geen Spieren en navolgens geen Veselen den Huyt onderleggende zijn, op wat wijse dan de doorsnijding te Hantwercken is? de bedrevene Heelmeesters doense altijt na de langhte des Lichaems, noyt over dwars. Hier toe hun bewegende reden is, op dat d'onderlip des Wonts door sijn in-geborẽ swaerte neersijgende de opening niet en vergroote, de genesing verachtere, en 't Wond-teycken mismake: welck al volkomentlick verhoedt de langwerdige doorsnijding. Nu de gedeelten, den welcken geen Spieren onder gelegen zijn, en daerom oock in haer dese leering plaets heeft, zijn 't midden des Voor-hoofts, 't midden van de Borst, 't meeste deel des Neus, en weynigh andere. In't algemeyn dan is altijdt de dwarse doorsnijding en te vreesen

als

als ſchandelick, en te wijcken als ſchadelick, een geval alleenlick afgeſondert, te wetē in groote Kramp en ontſteking volgende de quetſing eens Zenuws, want alſdan van twee quaden 't beſte verkieſende, is men genoodight of Spier, of Zenuw overmidts te ſcheyden, is't dat men den Menſch behouden willen: Want verkieſelicker is de ſchade van een deel, als d'ondergang van't geheel.

Tot noch toe heb ick voorpalen (ſoo men ſeydt) geſlagen: nu kom ick recht ter ſake: En wende my tottet wit, waer na ick al 't beleedt van de voor-geſonden Redenen heb geſtuert, dat is, tot de byſondere handeling der Spieren.

CAP. VI.

Van de Achterhooft-Spieren.

IN't Hooft en aen't Hooft telt men veel en verſcheyde Spieren onderling verſchelende ſoo wel in gedaente, als werckinge: want andere zijn in't voor-hooft, veel in't aenſicht, ſom aen't ſlaep van't Hooft, eenige onder gelegen, die het aller zijde verroeren: Welcke al wy in ſonderling bereding zullen ont-leden. Nu is ons voor-ſlagh, de Spieren te verklaren omkleedende de plaets des Beckeneels gelegen tuſſchen d'oorſprong der Voor-hooft Spieren (aen 't Opper-hooft te weten) en 't begin des Necks. *Nicolaus Maßa* ſchrijft, dat ſommige, in de Hooft-wonden vermerckende roodt aengroeyend' vleyſch, hier uyt als volgigh beſluyten, of den Huyt Vleyſigh te weſen, of onder haer een Spier te leggen: Doch wanſchicklick, ſeydt hy, want van 't geen deſe vleyſigheyt openbaert, is 't vleyſigh Vlies een van d'algemeyne Lichaems deckſele, 't welck hier byſonderlick vaſt aen den Huyt ſonder eenighs tuſſchē

ſtant

ſtant verknocht is. Na 'tgevoelen dan van deſe achtbare Schrijver, is in de voorbepaelde plaets geen Spier te vernemen. Nochtans de vlijtige en geduerige onderſoecking heeft ons Nakomelingen in't Achterhooft twee Spierē aengeweſen, hun oorſprong nemende van't midden des Achterhoofts ter zijde, en opwaerts klimmende ſtrecken ſich met een breede vlieſige pees tot de oorē en Spierē des Voorhoofts toe. Maer als menſe wel te degen beſchout, zijn veeltijts niet dan vleyſige veſelē: Iae in eenige wordt menſe niet gewaer. Het ampt en Wercking deſer Spieren is, den Huyt des Achterhoofts te bewegen: Gelijck *Columbus* in ſich ſelf, en andere tuyght te gebeuren. Wanneer deſe Spieren heel hoogh reycken, in ſulckdanige is 't heele vel des Hoofts verroerlick: ſoo waren geſchapen, die welcken de *H. Augustinus* van de Stadt Godts redenvoerende ſchreef, dat ſy koſten 'tgantſche haer op't Voorhooft na believen halen en herhalen. De aerdt-oordelaers, dat is, die uyt eenige ſichtbare mercken den aerdt en genegentheden des Menſchs naſporen, ſeggen, dat die gene een vet en vleyſigh Hooft geloot hebben, taeyer en langduriger leven genieten. Doch dit voorſtel aengeſien 't op een onvaſte gront gebout is, dunckt my meer na waning als gewiſſe te neygen. Kome nu tot het ander voorgenomen eñ belooft in elcke Spiers handelingh aen te roeren, voorſegging te weten, en hoedanigheydt des openings. Wat die belangt. 'Tgeen van onſe outſte en beſte Leer-meeſter voorgeſongen is, wordt van de huydige Schrijvers ſoo vaeck nagepepen, dat die gene deſe konſt maer van de drumpel gegroet hebben, dit lietje niet onkundt en is: Doch ſtreckt tot groote waerſchouwing des Heelmeeſters; En is, dat geen Hooft-wont te kleyn achtē is, want de Huyt maer even geraeckt en gekneuſt zijnde heeft menighmael en moeyelickheyt den heeler, en gevaerlickheyt den beſeerden aengebrocht. Voorts de gevaer-

vaerlickheyt wort grooter nae gelegentheyt des plaets: Want in't Opperhooft is ſy alder grootſt: In't Achterhooft en by de ooren weynig te vreeſen: En dit niet ſoo om de anderheyt des Huyts hier of daer gelegen, als wel om d'onderſcheyt van't onderſtaende eele becken. *Celſus*, door ſijn kort-bondige leeringh de Latijnſche *Hippocrates* genoemt, ſchijnt ons deſe ſwarigheydt door de vorige waerſchouwinge aen-gejaeght te verlichten, als hy ſchrijft, dat de Huyt des Hoofts lichtelick heelt, al waer ſy (na de leeſing van eenige) in ſtucken gehackt. 'Twelck te duyden is van de ſonderlinge quetſingh des Huyts, de Hooft-pan onbeſchadigt zijnde. *Celſus* ſchaft ons de ſaeck enckelick; Ick ſalder de ſauws by voegen, de reden, ſegh ick, welck is de Ziel des wijſgerigheyts. De Huyt dan des Hoofts is heelſamer, als d'andere des Lichaems: Om dat ſy ſockiger, ſachter, leeniger, en olyiger is, 't welck mẽ oock van de Leertouwers te weten komẽ kan, die ſeggẽ, dat deſe Huyt om ſijn ſmeerigheyt aldermoeyelickſt bereyt wort. Deſe vettigheydt bruyckt de voldoende natuer tot een Balſam, oorſakende dat de geſcheyde eenigheyt deſes Huyts haeſt ofte balt t'ſamen loopt. Hierom is't, dat de wetenſte der Heel-meeſteren in de Wonden van deſe Huyt hun genees-middelen met eenige vetten, als MenſchẽVet, vermengen, op dat natuers Werck ſoo ſpoediger voort-gae. Dits van de voorſegging.

Nopende de openingh. Deſe wordt gepleeght in geſwellen, verborge pan-breucken en ſcheuren, ende diergelijcke gevallen. Dies wordt hier voor-gewent een geſchil, of oock de voor-gemelde gemeyne wet en regel in de door-ſniidingh deſes Huyts te onderhouden is. Voor de beneenende partije ſtrijdt: Dat ſomtijdts, als aen-gheteyckent is, deſe Spieren af zijn, derhalven iſſer geen rechte der Veſelen dan waer te nemen: En genomen, datter de Spieren

al

al merckelick gae geslagen werden; Wat dienstbaerheyt doen zy? Den Huyt nae achteren en voren te dwingen? Tot wat nut doch? Misschien bloodts Hoofts staende om de Vliegen wech te jagen, gelijck men de Paerden vermerckt te doen, die door beweging van hun Huyt de selfde Vliegen en Muggen af-weeren; En noch voornamentlicker de Olifanten, die in de Rimpelen van hun vel dese Beestkens doot nijpen? Aengesien dan, dat de vernietiging of verlies des verroerings deser Spieren geen spreuck-waerdige schade medebrengt, dies schijnt de dwarse door-snijding van hun Veselen soo kommerlick niet gevreest, noch geschuwt te moeten worden. Seker in de groote Zee des Geneeskonst (*Galenum* meen ick) vindt ick geen plaets, die de hoedanigheyt van dese opening uyt-beeldt. *Hippocrates* waerschouwt ons alleenlick van de naeden, en 't slaep des Hoofts. *Celsus* en *Paulus* snijdẽ en kerven dese Huyt langwerpigh, kruyselings, dwars, op alle wijse: De na-geborene gebieden eensinnigh in een verholen Panbreuck, 't vel ongewondt wesende, dat men 't selve in voegen van een Kruys openen moet. In tegendeel van dien *Antyllus* een oudt Schrijver, uyt de welcke *Oribasius* 't selfde getapt heeft, beveelt wel uyt-druckelick, dat men in't openen van dese Huyt, de legging des haers volgen moet. *Avicenna* voeghter de reden by: Op dat het lijck-teycken door 't Haer verschuylt werde, ende niet uyt en munte nae de genesing tot leelickheyt des Persoons. *Aquapendens*, wiens Vruchtbare lessen de hooge School van *Padoa* vijftigh Jaren lang gehoort heeft, in sijn Boeck van de oeffening der Handtwerckinge, ontwerpt dit wat breeder, seggende: alhoe-wel desen Huyt geen Spier, maer een gebeente alleenlick onderwurpen is, welck ter eerste beschouwing met geẽ veselen schijnt begaeft te zijn, soo is nochtans, dat dit van de selfde niet gantsch berooft en is: als te be-

oo-

oogen is in de teere Kinderen-hoofjes, welcker veſelen met de loop des Haers over-een komen: En daerom (ſeydt hy) moet de ſnijding hier de loop of gangh der ſelfder nae volgen. Dies niet tegenſtaende deſe ſelve vernaemde Leer-meeſter op een ander plaets van de Hooft-wonden handelende, ja *Avicenna* noch in't ſelfde Boeck, ſeggen dat men in de Panbreuck d'opleggende Huyt kruyſgewijs doorſnijden moet. Wat middel hier tot verſoening, en onſchuldiging deſer hoogh-geachte Mannen van tegen-ſpreking? Gelijck in al, ſoo oock hier een rijp en voordacht oordeel des Heel-Meeſters dient, gantſch ſijn oogh-merck ſtuerende nae 't geen meerachtiger is. Soo dunckt my onder verbetering: in de Panbreuck of ſcheur aengeſien 'tlevẽ des Menſchs groote gevaerlickheyt loopt, en een enckele langwerpige ſnee die ſelfde niet te recht op doen of ontdecken kan, hierom de gelegentheyt der Veſelen achter rugh ſtellende, doorſnijt menſe wel over dwars, of huyvers na eyſch des ſaecx: hooger wickende des levens, als eens onnoodigs bewegings verlies, of eens kleyne lelickheyts behoudingh. Maer in geſwellen 't Hooft beſettende, aengemerckt zy gemeynelick met gevaerlickheyt des doots niet vergeſelſchapt zijn, al hier heeft plaets een enckele langhwerpte ſnee nae de rechte der veſelen, en loop des Haers gedaen, want deſe den ſuyvering des veretterde vochtigheyts genoegſaem voldoet. Soo nochtans een geſwel uyt ſcherpe en quaet-aerdige vochtigheydt ontſtaende het onder gelegen eele been doorknaeght en verdorven hadde, als dan voldoet wederom geen enckele ſnee, om de voorgebrochte reden. Op duſdanige wijſe verſtaẽ ick de tegenſtrijt, en ſchijnlicke tweeſinnigheyt der achtbare ſchrijvers vereenigt ende verdragen te mogen en te moeten worden: Voor een weldaet nae mijn gewoonte rekenende, die 't my rechter duyden ſal.

CAP. VII.

Van de Voorhooft-Spieren.

'T Voorhooft, welck is een uytbeelder vander Menschen droefheyt, blijdtschap, sachtmoedigheyt, en wreetheyt, heeft van de recht en gelijck deelende Natuyr twee Spieren verworven; twee segh ick, versproken zijnde van reden en ervarentheyt: reden, want de voorgemelde rechtvaerdige Schepster heeft alle gedeelten tweevoudigh gemaeckt, op dat het Lichaem evenwichtig en eenpartig zy, dies oock hier. Ervarentheyt, want d'eene Spier over dwars doorsnede zijnde verlieft sijn beweginghy d'ander noch onbeschadight sijn wercking oeffenende. Dese twee Spieren dan nemen hun aenvang, niet van beneden, want sy opwaerts ingetrocken worden, maer van boven, gemeynlick daer 't haer eyndight: Somtijdts hooger by de kroonachtige naedt des beckeneels. Zijn met de opleggende Huyt soo verknocht, datse van haer niet afgescheyden konnen worden; Dierhalven moeten soo ongescheyden getooght worden. Hoe sy meer opklimmen, hoese pesiger worden, en verder van elck ander af wijcken: Soo dat men boven in't Voor-hooft een merckelicke plaets toonen kan, die vry van Spieren is, waerom daer oock geen verroering gepleegt en wort, als in yder waer te nemen is. Onder by de wortel of begin des Neus zijnse heel vleysigh, en onderling verkoppelt tot schijnbare eenigheyt toe. Wat belangt de loop der Veselen deser Spieren, daer grootelicx den Heel-meester aen gelegen is, vind' ick de vernaemste ontleders onder elck andere schermen, eenige haer recht stellende, sommige huyvers. Soo leyt 's Menschen vernuft in duysterheyt gevangen, dattet oock in sichtbare en gevoelicke dingen waent:

waent: Wat is dan te verwachten vander Geeſtelicker onderſoeck? Maer tot onſe voorwurp. *Galenus*, *Veſalius*, *Fallopius*, *Laurentius* beweren deſe Spieren recht nae beneden te loopen. Welcker beroemde achtbaerheyt niet tegenſtrijdende, verleydt ons d'eygen beooginge ende leert, datſe van beneden opwaerts klimmen een weynigh huyvers of ſchuyn nae't ſlaep van't Hooft hellende: Als wel *Columbus* en de verſochte *Aquapendens* ga geſlagen hebben. 'Twelck, behalven in de ontledingh, kan elck een in ſich ſelve vermercken, want des Voor-hoofts Huydt zijdewaerts en merckelicker en hooger beweeght wort. Daer-en-boven ſiet men (en is onweerleghlick) dat in't optreckẽ des Voor-hoofts, hoe men dit meer of hooger inhaelt, hoe de Wijnbrauwen meer van den anderen afwijcken, 'twelck niet ſoude gebeuren, dat ſy recht op getrocken wierden, want ſouden dan evenwijdigh van den anderen blijven. Deſe waerheyt, d'andere verſwijgende, verwondert my, dat den naerſtigen *Fallopio* ontſcholen heeft: doch mach deſe ſchuynte als weynigh, en niet heel ſpreuckwaerdigh voor rechte genomen hebben: Of ſulcke Lichamen voor gekregen hebben, in de welcke ſy recht op klommen, gelijck de Spelende Natuer wel meertijts in andere pleeght. De Ader deſe Spieren voedende is een Tackje van de uytterlicke hals-ader afgeleyt: Doorloopt in veel 'tmidden des Voor-hoofts, en is ſichtbaer namentlick in 't neerbuygen des Hoofts, end' in vergramminge. De bewegende en gevoelende kracht wort hen toegeſonden door de derde koppel der breyn-Zenuwen; Want deſe een ſpruytje nae 't Voor-hooft, en een na't ſlaep des Hoofts uytſtreckt. De dienſtbaerheydt deſer Spieren is, niet de rimpelingh des Voorhoofts, dewelcke den Menſch droevigh, jae onbetamelick is, wien 'tlachen is recht-eygen; Maer d'opheffing der Wijnbrauwen. Tot wat nut, en eynde doch? Niet

om de oogen enckelick te openẽ, als sommige meynen, maer om die selfden wijt op te spalcken, 'twelck te pas komt, wanneer men veel en verscheyden voorwurpen met een ooghmerck poogt te beschouwen: Oock wanneer men steyl opwaerts sien willen.

Voorseggingh. De Ouders, soo *Poßidonius* vertaelt, en oock uyt *Plauto* blijckt, namen uyt de standt der Wijnbrauwen eenige waerseegginge; Want't beven en't springen der selfder geloofdense goede en geluckige uytkomste der begeerde saken voor te beduyden. Sommige beroemen sich oock uyt de trecken en rimpelen des Voor-hoofts alle genegentheden en gelegentheden des Persoons te kunnen voorsien. Maer sulcke sproockjes, welcker redenen in de natuer ongegrondt vest zijn, bant een wijs vernuft buyten de palen sijn gedenckings. Ick keere my tot onse Genees-konst. *Hippocrates* in sijn Coosche voor-wetinge schrijft, dat d'intrecking of rimpelingh des Voor-hoofts (in sieckten) yelhoofdigheyt voor beteyckent. De reden deses ontravelt men uyt *Galeno* in't derde Boeck van de beschadighde plaetsen: Want, seyt hy, alsmen 't Voor-hooft of andere Hoofts gedeelten met Kramp siet beset, gelooft men de hersse-nen mede te lijden, overmidts die uyt dese hun Zenuwẽ oorspronckelick ontfangen. Voorts d'over-een-komste der Zenuwen van 't Voor-hooft en 't slaep van 't Hooft in een hooft-tack weckt my tot rugh-denckingh, dat in groote quetsinge des Voorhoofts, 't slaep van't hooft de medelijdingh niet ontvlien kan; Doch 't ontmoet my niet of gelesen of gesien te hebben, nochtans leert het deser gedeelten aerdt ende natuer. Dit verseker ick geschiet te wesen, dat door een kleyn Wontje in't Voor-hooft dit Tackje door-sneden zijnde, de Voor-hooft-Spier in onbindingh of beroernis vervallen is, en naevolgens het Oogh-scheel neersinckende over 't Oogh 't gesicht belet heeft: Een onheyl uyt sulcken kleyn voor-

voor-val den Heel-meester onverwacht. Het selve is somtijdts mede gebeurt uyt verdoovende of slaep-makende plaetselicke middelen op en aen 't Voor-hooft ontijdelick gebesight tot schande der Genees-meesteren. Ten uyt eynde van een dwarse door-snijdingh deser Spieren staet dit voor te seggen, dat hoe die hooger gedaen is, hoe't verlies des beweginghs minder is, en 'tongeval daer uyt voortkomende kleynder. In tegendeel hoe de snê leeger is, en nader den Wijnbrauwen, hoe oock 't onheyl wichtiger is, want hier uyt ontstaet de neer-zygingh der Wijnbrauwen op de ooghschelen: 'Twelck oorsaeckt niet gantsch 'tgesichts dervingh, gelijck veel wanen, maer verbiet d'opspalkingh der oogen: Waer uyt volgt, dat men niet steyl opwaerts nae gewoonte sien kunnen, nochte veel voorgelegen dingen gesamentlick beschouwen. By al dit is vergeselschapt een droef, treurigh, en stuyrs gesicht, tot groote onheblijckheyt des gequetstes.

Openingh. Doen ick te Leyden noch leerlingh dese konst aen vingh, 't gedenckt my, uyt des selfs hooge Schools wijt befaemde leer-meester *Othone Heurnio*, bedienende na plicht de openbare ontledingh, gehoort te hebben, dat, nae dat hier t'Amsterdam een onbedreven Heel-meester in een geswel (waerschijnlick eender der Stadts Regierders, of der aenhangigen van dien) een lange dwarse door-snijdingh in't Voor-hooft onwetentlick volbrocht hadde, ende het voorgedragen ongeval gevolght was: Door dit kundbaer ongeluck gewaerschouwt, en voorsichtigh geworden zijnde heeft de wijse Machts-Raet mits aenstemming der ernstige Ondersaten een Kamer geschickt, waer de Heel-meesters deses Stadts van een ervaren Genees-meester in de ontledingh vander Menschen Lichaem onderrecht soude worden. 'T welck als noch vervolght wordt tot des Stadts lof, en heyl der Burgeren. Door diens mislagh

dan en ſchande gewackert zijnde, ſullen wy de dwarſe door-ſnijdingh hier gantſchelick ſchuwen. Doch dit is ſoo ruchtbaer, dat alle Schrijvers, niet een uytgeſondert, deſe les voorhouden bykans tot walgingh van een der verſcheyde Boecken doorſoecker. Soo dat ick my grootelicx verwonder, wat *Antyllus* voor heeft, gebiedende dat men het Voor-hooft (gelijck *Oribaſius* overſchrijft) dwars door-ſnijden moet. Soude wel deſen Ouden voortijdigen Schrijver Voor-hoofts Spieren onkundt geweeſt zijn? of is't een voorſinningh des Druckers voor, langh-werpigh; dwars, ſtellende? Of verſtaet hy miſſchien dwars, ten opſien van de loop van des Voor-hoofts rimpelen? Dit gevalt my beſt, want na konſt en natuer moet men deſe rimpelen dwars doorſnijden. Nu is voorder de vrage hoe men juyſt deſe ſnijding leyden moet? De meeſtendeel der Heel-meeſteren ſtemmen recht opwaerts, meynende ſoo de loop te zijn der veſelen deſer Spieren. Maer aengeſien wy en met de verſochtſte ontleders, en met de ſinnelicke kennis betogen, datſe een weynigh ſchuyn opklimmen, ſoo ſtellen wy oock hier, dat een natuerg'lijcke ſnijdingh eenighſins ſchuyn opwaerts na 't ſlaep van't Hooft buygen moet. Doch recht in't midden van't Voor-hooft, moet recht opwaerts gaen, aengemerckt daer op geen Spier te letten is. Maer ſal, yemant opwerpen, wanneer deſe eene en enckele ſné onſen voornemen niet genoegh doet: Gelijck als 't Voorhoofts-been gebroken, geſcheurt, of verdurven is, ende een groote openingh vereyſcht wort, wat wijſe is dat aen te gaen? Sal men een Kruys maken, even gelijck in de Huyt des opperhoofts? Neen. Want die ſelve ſchade hier uyt ontſpringen ſou, die de dwarſe door-ſnijding baert. Hoort dan den geleerden *Fallopium*, wien ick om ſijn recht-ſinnige naerſtigheyt veel in deſe konſt toeſchrijf: In dit voor-gewende geval zijn noodigh, ſeyt hy, drie ſneden:

D'ee-

D'eene leyd' ick recht neerwaerts, van wiens begin treck ick twee andere schuyn ter beyder zijde opwaerts klimmende. In deser voegen wordē de door-gesnedene Veselen van de ongesnedene ofte gesonde gestut, de Wijnbrauwen opgehouden, ende een voldoende openingh verkregen. De meyningh deses Schrijvers wort, mijns oordeels, door dit bewurp uyt-gebeelt Y. Ende soo is te verstaen *Guilielmus* de *Saliceto*, en andere, die gebieden hier en dan een drie-hoeckige sné te maken.

CAP. VIII.

Van de Slaep-Spieren.

DIt gedeelte van 't Hooft noemen de Latijnen *Tempora*, dat is, getijden, om dat sy door haer grauwheyt van de jaren en tijt des menschs tuygen. Wy heetense slaep: in welcke naems stelling dunckt my d'eerste Insetters drievoudt opmerck voor-gehadt te hebben: Te weten of om dat dese gedeelten beschadight zijnde, ons een onnatuerlicke slaep over komt, of om dat wy de slaep verweckende en verdoovende plaetselicke middelen bruyckende de selfde aen dese zijden gewoon zijn te smeeren: Of wel om dat wy ons ter slaep en rust begevende, dese zijden plegen te beleggen. Van dese Spieren zullen wy nu en hier handelen, welcke al-hoewel onder de kaeck-roerende te recht getelt worden, om hun naem-kundigheyt, nochtans uytstekentheyt, ende merck-waerdigheyt verdienen (ons bedenckens) een af-gesonderde redeningh. Dese Spieren dan besitten het sijdigh gedeelte des Hoofts, nemen hun oorsprongh ten deelen van't Opper-hoofts, ten deelen van't Voor-hoofts been, met een breedt en half-rondigh begin, 't welck allencxkens engende eyndight in een stercke Pees gehecht aen 't scherp-hoofdigh uytsteecksel

des onderste Kakebeens. Tot dese Pees versamelen al de Veselen, als van d'ommeloop des ronts tot hun middel-punt. En 't gene in die Pees sonderlingh waergenomen wort, is, dat hy niet aen 't Kakebeen begint, maer soo ghy geduldelijck van daer opwaerts 't Vleysch afscheyt, sal u waerachtelick ontmoeten sijn oorsprongh in 't midden des Spiers. En dit is, 't gene de ernstige *Galenus* in dese Spier als seltsaem verheft, 't welck hadden overwogen sommige Laster-geesten, zouden soo onbetamelick tegen hun Leer-meester niet hebben durven invoeren. Dese Spier is ten uyterlicken aensien blaeuw, of beter loot-verwigh: 't welck geschiet om sijns omkleedend' Vlies dickte; en is het eygen Been-Vlies: Soo dat hier 't onderleggende Been van Vlies ontbloot is; 't welck nieuwers anders vermerckt wort. Dit heeft eenige verleyt tot waningh van twee Pesen deses Spiers. De wijse natuer overwegende de noodigheyt en waerdigheyt van de selfde Spier, heeft hem sonderlingh getracht te versorgen: Eerstelick 't Been uytholllende, heeft hem als in een Inham verschuylt. Daer-en-boven heeft de omleggende Beenen soo geschapen, dat sy als uytstekende voor-schutsels 't gewelt der ontmoetende quets-tuygen ontfangen mosten: Namelick 't Jock-formigh Been (*jugale* den Latijnen geseyt) het welck als een voor-werck desen Spier omwalt en besingelt. Sijn voedende Ader wort af-geleyt van de innerlicke Hals-ader, gelijck oock de Hert-ader: En hebben haer loop aen beyde zijden des Spiers. Zenuwen heeft geen Spier soo veel, als dese. De vernaemste Ontleders vermercken hem te door-loopen Spruytjens van de tweede, derde, vierde ende vijfde Koppel des Breyns. De wercking en Ampt deser Spieren, is het onderste Kakebeen opwaerts te treckẽ: Weshalven sy dienstigh zijn tot des monts sluytingh, tot de spraeck, en oock tot de kauwing des Spijs. Hierom de gerech-

tige

tige natuer elcker gedierten Aerdt en eygenschappen insiende, heeft hen nu groot nu kleyn geschapen na gelegentheyt des Kakebeens: Wederom nu swack, nu machtigh en Zenuwigh: na't dier geschickt is, of tot bijten en verscheurē, of tot enckel kauwen. De Mensch dan wiens natuer miltheyt is, noodende meer tot trachtingh nae wijsheyt, als tot strijdt, heeft dese Spieren kleyn en swack gekregen: de Honden, Wolven, Leeuwen, Beyren sterck en groot, om het tegenstel der redenen. Dese regel doch, gelijck al andere, lijdt sijn uytsonderingh. Want men somtijdts Menschen siet, die in sterckheyt deser Spieren niet alleen den beesten niet wijcken, maer overtreffen oock. Soo heeft *Vesalius* een Kamer-speelder gesien, die een stuck ysers van vijf-en-twintigh pont met sijn Tanden van de Aerdt opbeurende, en aldus een tijdt langh dragende, ten lesten achter over in een muer wierp, die dertigh voeten van hem stont. Noch een ander Turck, als oock een Mantuaner, op hun onderste Tanden voerende lange tijt een Balck, die twee Mannen naeuwlicx vermochten te rechten. Ick heb desgelijcx een gekent, die door kracht der gemelden Spieren een Bier-ton (doch ledigh van Bier) met sijn tanden vast houwende over sijn hooft smeet: De selve beet een Tinne Tafelbort door. Dit zijn natuers wonder daden.

Voorseggingh. De diepsinnige *Scaliger* schrijft, dat dicke, vleysige en uyt-puylende Spieren aen't slaep des Hoofts een wis teycken geven van onverstant, onwetenheyt, en af-keerigheyt van konsten. *Aristoteles* natuers Schat-meester gevoelt, dat geswollen en gespannen Aderen deses Spiers beduyden een ontemmelick en onbesadighlick gram gemoet. Welcker twee uytmuntender Mannen naeckte voorstellen ick sou kunnen met reden toestemmigh maken, 't en waer ick vreesde te schijnen wetens van't spoor af te dolē. Voorts de dickte

en ſterckte deſer Spieren getuygen oock van de ſterckheyt des heelen Lichaems. Dieſhalven eenige Paerde-tuyſſchers op deſe Spieren voornamentlick acht nemen. Tot voorſeggingh oock ten hooghſten dient, te mercken de gemeynſchap en medoogentheyt der oogen met de Slaep-ſpieren. 'T gene *Columbus* ons wel ontdeckt heeft, maer lang voor hem *Ariſtoteles*, in ſijn Boeck van de ſin, en 't ſinnelick: Ondervonden hebbende, dat uyt des Slaeps wondt blintheyt nagevolght is. Welcx medelijdenheyts reden gantſchelick beſtaet in eens Zenuws mede-deelingh. *Hippocrates* in ſijn Boeck van de Hooft-wonden afmalende ons de gevaerlickheyt der wonden deſes plaets, ſeyt de ſwarigheyt eerſtelicke te ontſtaen dat het Kakebeens lidt veel beweeght wort, als men drinckt, eet, en ſpreeckt: Nu hoe moeylick en ſwaer de heeling der wonden valt, die in geen ſtilſtant kunnen gehouden werden, leert ons de dagelickſche ondervindingh. Ten tweeden, om de nabuerigheyt van de ſetel of plaets des gehoors, dewelcke lichtelick mede beſchadight kan worden. Ten derden, om de holle en ſtercke Ader, ſeydt hy, dit gedeelte door-loopende. Welcke woorden (holle en ſtercke) vele Wtleggers drooghs voets over-tredẽ: Veel ſlechtelick Slaeps-ader ſeggen te beteyckenen. Doch *Fallopius* merckt hier eenige geheymeniſſe des ſins: want hier tweevoudt geſlacht der Aderẽ verſtaen wort; namelick de Hals-ader, die van de groote holle Ader af-geleydt wort, en daerom hol oock hier genoemt: Ende de Hert-ader, die hy ſterck heet, overmits ſy (oock na *Platonis* geſegh) met een gedurige en ſtercke kloppingh gedreven wort. En waerlick deſe is't, die de meeſte en grootſte ſwarigheyt in deſe wonden aenbrenght. Niemant vind' ick onder de Oude, of huydige Schrijvers, die ons volkomender en wel-ſprekender 't gevaer deſer ſlaeps-wonden voordraeght als d'alder-outſte en over-treffelickſte *Hippocrates*:

tes : Wiens plaetſen allegader over hoop te halen, is yelroemigheyt: Dies zal ick de doorluchtighſte alleen by brengen, en verduytſen. In't tweede Boeck van de geleden: de wondē in Slaep-ſpier gevallende zijn doot-lick, braking of kooring, ende Kramp veroorſakende. Hier nae: 'T onderſte Kake-been uytleedigh zijnde: ſoo de Slaep-ſpier geſpannen of verplaetſt wort, Dof-ſigheyt en wanſinnigheyt verweckt. Ende: 'T en zy 't Kake-been dadelick geſet wert, de doot ſtaet voor de deur, om de oprijſende ſware koortſen, en luye ſlaep; Want deſe Spieren ſlaep aenbrengende zijn, wanneer ſy met onnatuyrige toe-vallen beſet worden. Maer wat Reden doch van al deſe ſchrickelicke gebuerigheden? De nae-by-heyt van't Prinſelick deel, dat is, d'Herſſe-nen: De grootheyt en veelheyt der Zenuwē deſen Spier doorvlechtende, zijn Peeſigheyt, en ten uyteynde zijn overdecking van 't Beckeneels Vlies. Waerom oock ter loop gedenckt, dat in aenvang der Koortſen deſe ſel-ve Spier d'eerſte onder alle beeft en zittert de Klapper-tanding werckende. Noch *Hippocrates* in ſijn Cooſche voorwetinge: Al die gene, ſeydt hy, de Slaep-ſpieren door-ſneden worden, bevangt een Kramp van't tegen-overigh deel. Wtdruckelicker in't boeck van de hooft-wonden: ſoo't rechter ſlaep door-ſneden wort, krimpt of wort in-getrocken 't lincker; ſoo 't lincker, krimpt het rechter. De verwarde reden van deſe geſchiedenis hebben veel door onwetenheyt des ontleedings niet kunnen ontwarren, namelick de geleerde *Duretus* uyt-leggende de voorſte ſpreuck bedompt en omwindt ſich in ſijn groot-ſprekentheyt ſoo, dat geen ſin uyt ſijn Woorden te ſcheppen is. *Caſsius* de Artz in d'ontloſſing van ſijn duyſtere geſchillen ſchrijft, 't gene den weten-den Ontleder meer te belacchen, als te weerleggen is. Ons valt die niet ſwaer op te doen, overſiende het gene wy in de algemeyne reden-voering der Spieren voorge-

ſonden hebben, het welck hier nu ſockt. Reden is dan.
'T ampt der ſlaep-ſpieren is het onderſte Kake-been op te heffen. 'T welck op dat ſy volbrengen, moeten geſamentlick Wercken, dat is, ſich opwaerts intrecken: Gelijck als ſy verſlappen, ontſluyt de Mont. Soo dan een van beyde om ſijn dwars door-ſnede Veſelen ontbonden wort, deſe kan ſich dan niet meer intrecken: Daer-en-tegen de ander ſijn Wercking volkomentlick oeffenende, gebeurt dat de heele Kaeck tot ende nae dat geſonde deel benoodight wordt te krimpen. 'T is klaerder, dan de Middaghs Son. Maer 't gene ick hier noch voor te wenden hadt, is, dat deſe voorſegginge dan eerſt waerſegginge zijn, wanneer deſe Spieren onder hun midden door-geſneden worden. Gelijck ons wel leerde de beſlepen Ontleder en Heel-meeſter tot *Padoa Spiegelius* Loflicker gedachte. Want, ſeyt hy, ſooſe boven aen al dwars gewondt werden, ontrijſt geen gevaerlickheyt des Levens. 'T welck my alreede onder mijn luttel voor-vallen ontmoet is, genoodt weſende van een onſer verſochtſte Heel-meeſteren tot een Vrouw op deſe plaets gequetſt zijnde met een merckelicke dwarſe door-ſnijding des Spiers: en nochtans haer overquam geen Kramp, geen ſlaep, geen doffigheyt, geen Koorts. Merckt oock dat de quetſing deſes Spiers ter zijden, dat is, of nae de Ooren, of nae d'Oogen veel ſorgelicker is, dan boven nae 't Opper-hooft: en dit om de voorverhaelde Bloet-vaten de zijdige, en niet de opperſte gedeelte beſproeyende.

Langius heeft geſiẽ een Ridder den veerthiende dagh met Kramp beſterven, wiens Vel aen 't ſlaep van ſijn Stal-knecht door een Steen-wurp gequetſt was. *Iacotius* heeft dickmaels waergenomen, door een lichte ſlagh hier gedaen den geraeckten te over-lijden met voor gang van des Arms en Beens beroernis, en hatering des Tongs. Maer wat ſweet ick, deſe gevallen t'ſame te rapen,

pen, de welcke ghy luy en meer, en vremder, en schrijfwaerdiger door eygen ondervinding hebt vernomen? Kome tot de

Openingh. Veel door de voor-gestelde groote waerschouwinge bedeest en verslagen wesende, verlaten liever sonder hulp den krancken, als dat sy souden het Handtwerck beginnē. Maer in waerheyt hier sondight men soo wel in d'onder maet, dat is, onbedreven Boersche vrees; Als in de boven-maet, dat is, onvoorsichtige en onbedachte stoutheyt. *Pieter Pauw*, onse Mede-borger en Leer-meester des ontledinghs tot Leyden, heeft meermaels gesien door eē konstige Hant de slaep-Spier openen sonder eenigh overkomende toe-val. Maer 't Scheer-mes wierdt altijdt geleydt na de rechte loop der Veselen. Dese, soo voor geseyt is, dalen van d'ommeloop nae 't middel-punt. Derhalven om nae konst en natuyr te wercken, moet men van 't Opperhooft recht na beneden snijden: soo dat, hoe ghy meer van't rechte opperhoofts punt na achterē af-wijckt hoe de snee schuynder gaen moet: en eyndelick achter van't oor moet recht nae voren getrocken worden: Ende dit om de volkomen ronte des Spiers hier gelegen. Welcke rondte hy voor om des ooghs wille niet behoudt, en daerom hier voor altijt eē schuyne snijdingh neerwaerts plaets heeft. De lof-waerdige *Fallopius* door verscheyde ongelucken gewaerschouwt zijnde, derft hier geen Mes gebruycken: Maer in een Wondt van dese Spier, daer, om de breuck of scheuringh des beens, grooter openingh behoeftigh is, maeckt die selfde met Ravel-doeck: En soo't een steeck is, aenvaerdt hy de genesingh niet, want ick weet, seyt hy, dat de gequetste sterft. Sal men dan soo den Krancken in wanhoop verlaten? 't is beter een twijfelachtigh middel te gebruycken, als geen. Wy hebben in sulck geval een voor-schrift en voor-beeldt *Galeni* in syn seste bouck van't beleedt des

Ge-

Genees-konsts, aen't leste Capittel, daer hy seyt: In't Slaeps-been liet sigh klaer eẽ lange breuck sien,'twelck ick niet rakende, maer alleen 't Opperhoofts Been uytsnijdende heb den Mensch behouden: Soo dat hy oock noch veel jaren leve. Wiens gelijck, soo't u niet verveelt, leest by *Pareum* breedt ende duydelick ontwurpen in syn negenste bouck, aen't negentiende Capittel.

CAP. IX.

Van de Spieren der Oogh-schelen.

TE recht seyde de groote *Vesalius*, dat de spiegeling deser beweging swaer en moeylick is: Want het teere gedeeltjens zijn, die 't gesicht lichtelick ontvlien, en veel tijdt door't Mes in d'af-scheling geschent worden. Weshalven vindt ick de Schrijvers in groote twistredening over hoop te leggẽ; andere met arghlistigheyt sijn gevoelen poogende te verdadigen, andere met sinnelicke kundschap de sijne bewerен. Ick heb met lijdtsaemheyt in Honden en Ossen-oogen den Natuyr ernstigh nae getracht te achter-halen, en 't gene ick ontdeckt heb, is dit. Door Oogh-scheel verstaen ick het decksel of Lidt, daer d'Oogen uyterlick mede overtogen zijn, Ooghs-bladt noemt het een van de Grieckse Rijmers, niet onheblick. Dit gedeelte heeft elck Oogh tweevout verworven: 'T onderste, en bovenste; Dit is in de Mensch veel roerlicker, als't onderste. Hier hebben meest al met *Galeno* gedoolt strijdende 't onderste Oogh-scheel niet alleen niet te bewegen, maer oock groote onheylen te baren, soo het beweeght wierde. Maer haddẽ sy hun Oogh-schelẽ te degen op-gespalckt, zouden de beweging van't onderste Oogh-scheel klaerlick beooght hebben, doch veel kleynder, als van't bovenste. Want is't dat d'Oogen-schelen hun dienst

aen

aen d'Oogen ten vollen bestedē mosten, soo most oock en 't bovenste en 't onderste Oogh-scheel tot eē onderlinge ontmoeting t'same komē, op dat alsoo door elckanders hulp vaerdiger en rasser Oogh-luycking geschiede. 'T bovenste is in de Mensch en Vier-voetige Dieren grooter: Daer-en-tegen in de Vogelen is 't onderste grooter, en dit wort oock in de selve alleenlick verroert, als *Aristoteles* wel gae geslagen heeft. Natuyrs Naesporers, onder welcke *Galenus* d'eerste getelt magh worden, op-jagende, waerom 't onderste Oogh-scheel in ons, en andere aerdts Gedierten soo verkleynt is? seggen: dat, hadt het grooter geweest, door sijn ingeboren swaerte ne'er-sijgen zoude, rimpelen, en alsoo 't Oogh ontblooten, jae veel vuyligheyt en omboen vervangen zoude, geen ontloosing hebbende. Maer laten sy my doch uyten, waerom dese ongevallen den Vogelen niet overkomē? Voorwaer sulckdanige voorstellinge zoudt men ontwijfelick, dat men kost, de natuyr sien belacchen. My komt niet voor, dan te seggen, dat het den Opperften Schepper soo belieft heeft. Jae dat my deses deels vorming en stelling overgelaten was (waer toe ick doch heel onwaerdigh ben) zoude eer 't opperste Oogh-scheel kleynder gemaeckt hebben, als 't onderste: alsoo de Mensch tot des Hemels beschouwing eyndelick geschapen is, en op dese wijse dit best zoude kunnen volbrengen. Wy houdē dan, den sin als sinnelicke wijs-geere volgende, dat beyde d'oogh-schelen beweeght worden: Maer aengesien 't onderste kleyn is, soo heeft het oock minder en duysterer. 'Tbovenste om sijn grootheyt merkelicke en sichbare beweging. Dese beweging oordeelde *Aristoteles* natuyrlick en niet vrywillighlick geoeffent te wordē, om dat wy dickmaels oock tegen wil en danck Plinck-oogen moeten, dat is, wincken of Oogh-sluyten. Maer dit heeft *Galenus* te recht we'er-leydt en vernietight. Of nu eenige naeko-

komelinge *Aristoteles* gesegh ontvouwende, hem wel ontschuldigen, mogẽ de scherpsinnige rechtẽ. Dit weet ick, dat *Aristoteles* weynigh kundschap der Spieren gehadt heeft. Ick houde dese beweging voor gantsch vrywilligh, alsoo sy door Spieren gewrocht wort. Dese Spieren zijn tweederley: een recht, d'ander rondt. De rechte is langwerpigh, begint binnen 't Hol des Ooghs van boven, by en boven den Spier het Oogh op heffende, dien hy oock gelijck-formigh is: Eyndight met een breedtachtige Pees aen de Krake-beenige Boort des Oogh-scheels, waer op de Haertjens wassen. Dese Spier heeft rechte Veselẽ 't binnenste vlack des Ooghscheels door-loopende, welcke als hy intreckt, haelt het Oogh-scheel op-waerts, en ontdeckt het Oogh. Deses Spiers vinding wort *Fallopio* toe-geeygent: Doch schijnt *Galeno* niet heel onkundt geweest te zijn in sijn Ouderdom beleedende de Boecken van de beschadighde plaetsen. De ronde Spier is gelegen even onder de teere Huyt, omringende beyde d'oogh-schelen: Begint vande groote oogh-winckel by de Neus, en voortgaende langhs d'onderste oogh-scheel nae de kleyne oogh-winckel, keert weder na 't bovenste oogh-scheel, en eyndt daer hy begon: Soo dat hy volkomentlick een ronde gestalte uyt-beeldt. Sijn Veselen zijn rondt, en onderling over-al verknocht: Want oock nae vlijtige op-letting heb ick geen scheyding kunnen waernemen. *Riolanus* nochtans verweckt niet soo door oogh-merck, als wel door redẽ scheydtse; Wtdeelende aen elck ooghscheel een ronde Spier: Overmits hy in des aensichts Kramp ondervonden heeft het bovenste oogh-scheel sich bewegen, 't onderste stil en stijf staende, soo dat het oogh maer ten halven gesloten kost worden. 'T is ons onteven: Scheydtse, verbindtse: Als ghy maer in't wesen des saecks, niet doolt. Hier kost yemant tegen het voor-gestelde twijfelen: Aengesien 't onderste ooghscheel

ſcheel maer een Spier verleent is ſijn op-trecking volbrengende: Wat doch haer neer-treckt in't openẽ van't oogh? *Aquapendens* bedenckt hier eenige vergeſochte en ſcherp-ſinnige uytvluchten. Wy plompe ſeggẽ eenvoudelick, dat in't openen des ooghs de gemelde ronde Spier niet werckende, 't onderſte oogh-ſcheel van ſelf door ſijn natuerlick gewicht neerſijght. Soo 't eenigh Lief-hebber de gelegentheyt en ſtandt deſer Spieren luſt nae te ſien, zal dus handtwercken: Met een kleyn doch heel ſcherp Mesje zal hy het teer en dun Velletje des Oogh-ſcheels af-ſcheyden nae den loop des onderleggende Spiers, ſoo nochtans, dat hy deſe Veſelen niet en quetſe: Waerom ſcherpe opmerckingh en naerſtigheyt behoeftigh is: Namelick in de oogh-winckels. Op deſe wijſe zal ſich de heele ronde Spier bloot geven. De rechte leyt, onder deſe, en wort niet geſien dan met ſchendingh van deſe. De Oogh-ſchelen door-loopen Bloet-vaten van d'Hals-aderen en Hert-aderẽ afgeleyt: Zenuwen ontfangen ſy van de tweede koppel, dewelcke voedingh, warmte, gevoel en beweging aenvoeren.

Voorſeggingh. De plinck-oogers zijn van Aerdt vreeſigh en bloode. Dieſgelijcx zijn oock, die gene hun bovenſte oogh-ſchelen traegh ophalen; ſoo *Ariſtoteles* tuyght. *Hippocrates* in ſijn voor-wetinge ſchrijft, dat de inkrimpingh der oogh-ſchelen, ſoo dat de oogen niet ten vollen geſloten kunnen worden, in ſieckten groot quaet voor beduyt. Reden is: Want de gedeelten die van 't Breyn hun Zenuwen leenen, verklaren 't ongeval, daer 't ſelve mede beladen is. In ſommige nochtans heb ick waer-genomen een aen-geboren gewoonte te weſen met ongeſloten oogen te ſlapen. Op dat wy dan niet door een onvoorſichtigh oordeel in deſe voorſeggingh ons vergrijpen, ſullen eerſt van de omſtanders wijs worden, wat des ſieckes gewonelicke wijſe van Slapen zy in ſijn geſontheyt. De ſelve Leer-meeſter heeft,

heeft, dat de blauwigheyt of lootverw der oogh-schelen haeft dootlick is. *Duretus* hier op reden-kavelende seyt dat d'oogh-schelen alderlest en swaerst de blauwte aentrecken, overmits sy Geest-rijck zijn; en dies is dit een wis teycken des doots. Nopende haers quetsuyren. *Fallopius* stempt, en de dagelickse ondervinding overtuyght, dat de Wonden der Oogh-schelen en wel en haest heelen. Welcken waerheyt nochtans de waerachtige en onbedrieghlicke *Hippocrates* (soo't schijnt) tegen sprekende in de seste sné der kort-bondige spreucken aen de negenthiende, schrijft: Dat het dun gedeelte des Wangs (dat is aen de onderste Oogh-schelen en lippen) door-sneden zijnde noch groeyet, noch heelet. *Aristoteles* in't tweede Boeck van de gedeelten der Dieren aen't 13. Capittel sonder eerlicke en danckbare noeming sijns Meesters, dit en veel meer over-schrijvende, druckt het uyt: 'Toogh-scheel of Ooghs-decksel, seyt hy, gewondt wesende heelt niet, want het uyt Vel als eygen gedeelte bestaet. Zijn dese twee lichten van alle wetenschappen dan soo verdonckert geweest, dat hen niet gebleken is, 't gene dagelicx ontmoet? Alhoe-wel ick dit van de hoogh-sinnige *Aristoteles* wel zoude: Doch van de bedreven Hant-wercker *Hippocrates* kan ick't niet gelooven. Dies tot sijn waerachtiging, moet de gemelde spteuck met een greyntje Zouts herkauwt worden, aldus: d'Oogh-schelen en andere gedeelten van hem daer over-gehaelt, heelen niet door aengroeying van Vleysch of gelijck-slachtige stof; (want Zaets gedeelten kunnen niet herboren, noch herteelt worden) maer heelen door yet anders, dat gelijck-machtigh is. Kort met de huydige Schrijvers: Sy genesen niet door de tweede, maer door de eerste Natuyrs voorneming. *Pareus* in sijn sesthiende Boeck aen't seste Capittel leerende de genesing der Hase-oogen: In't snijden van't oogh-scheel waerschouwt ons, dat men de krake-

bee-

beenige boordt, de gront te weten der oogh-haertjens, niet en schenden: Want dese door-sneden wesende, seydt hy, te vergeefs pooght men 't oogh-scheel op te heffen. Wat gemeenschap heeft doch dese boort met d'opheffing des oogh-scheels? Door-kerft hem vry op meer plaetsen soo lang als ghy de rechten voor-beschreven Spier niet dwars door-snijdt, sult den ophaling des oogh-scheels niet letten. Beter en ervarender sijn voorganger *Guido*: Schuwt soo veel 't mogelick is de boort der oogh-haertjens, Schrijft hy, want die van quade heeling is. Dat's waerachtigh, om sijn Krake-beenigheyt. Wt de dwarse wonden des oogh-scheels voorseggen eensinnigh al de Heel-meesters den val des selfs, en 't verlies des optillings. Tot welcx verstant te weten is, dat die dwarse oogh-scheels wonden geheeten worden, de welcke van de Wijnbrauwen neerwaerts na het oogh dalen: rechte wonden zijn, die van d'eene oogh-winckel nae d'ander loopen. Sy toestemmen dan eendrachtigh soo een wont van de Wijnbrauwē neerwaerts loopende d'oogh-schelen door-snijdt, dat hem noodtwendigh na-komt de derving vander oogh-schelen optrecking. My berecht d'ontleeding vry anders. Maer wie ben ick, die al dese helten en Prinçen des waerheyts tegen stameren wil? Nochtans de saeck is soo naeckt, dat ick en een dick Oor sou wesen, soo ick't niet vernam, en den Natuyr grootelicx verongelijcken, soo ick het op't Toneel des nakomstes niet uyt-brocht. Aengesien dan, dat de ronde Spier omringende beyde d'Oogh-schelen als eygen wercking de toe-luycking der selfder volbrengt, soo is uyt de dwarse door-snijding sijner Veselē nootsakelick volgigh 'tverlies des Oogh-luyckings. Derhalven een wont van de Wijnbrauwen neerwaerts vallende hindert de sluyting, niet d'ontsluyting der oogen: Want d'ontsluytende of opheffende Spier binnen gelegen onbeschadight wordt. Vorder. Een rechte

D wont,

wont, dat is, van d'eene Oogh-winckel nae d'ander loopende, is ongevaerlick, feggen fy, geen ongeval oorfakende, want fy nae de rechte der Vefelen gedaen is. Dit is wel waer, foo de wont de boven-leggende ronde Spier alleen queetft: Maer foo de wont door-gaet, mede-brengt groot onheyl, de val, fegh ick, des Oogh-fcheels; Overmits de Vefelẽ des opheffende Spiers dwars door-fneden worden.

Opening. Gelijck in de voor-fegging, foo oock in de opening zijn al de Schrijvers gefamentlick verdwaelt. 'Tgene my niet foo nieuw lijckt van de Oudẽ den welcken ick weet defe Spieren onkundt geweeft te zijn, als wel wonder geeft van de huydige nakomelinge, die een volmaeckte af-maling defer Spieren getroffen hebben. Maer 't gebeurt hen hier gelijck het ons meer-maels: Wy treden de Voet-ftappen der Voor-gangers al feulende nae fonder omfich. Voorts d'opening of hant-werck oeffenen in defe gedeeltẽ onfe Leer-meefters in haer val en verflapping: Oock in haer verkorting of opkrimping, hafe-geficht genaemt: Daer-en-boven in haer verherde puyften en gefwellen, als wratten, moerbyfien, hagel, &c. In welcke gevalle fy onbefcheydentlick altijdt een opening gebieden volgens de Rimpelen des Oogh-fcheels. Mijns oordeels is hier onderfcheyt hoogh noodigh: Want foo die verhaelde gefwellen de Huyt, of de uyterlicke ronde Spier befitten, moet men de Rimpelen des Oogh-fcheels in't fnijdẽ volgen, overmits foo de gang der Vefelen is. Wefgelijcx in't hafe-geficht te hant-werckẽ is, foo dit te wetẽ van een Lijck-teycken veroorfaeckt wort: Alwaer vlijtigh toe te fien ftaet, dat men niet dieper als defe uyterlicke ronde Spier fnijdt, den onderleggende lange Spier quetfende, want men oorfaeck wefen fou, dat het oogh niet zoude kunnen geopent werde. In tegendeel foo die gefwellen het binnenfte vlack der Oogh-fchelen bevangen; Aen-

ge-

gesien daer plaets heeft de lange en rechte Spier loopende van de Wijnbrauwen neerwaerts, moet oock sulckdanige opening gepleeght wordē (niet als *Guilielmus* de *Saliceto* begeert, de binnenste Rimpelen volgende.) Wederom met naerstigh op merck: dat men 't mes niet te diep en late sincken, en rake de ronde Spier, wiens dwarse door-snijding 't verlies des Oogh-luyckings mede brengt. In de verslapping en val der Oogh-schelen gebiedt *Pareus*, dat men 't vel zal af-nemen, soo veel alsser overschiet tot decking des ooghs. Maer aengemerckt dit ongeval oorspronckelick voort-komt van de ontbinding des op-heffende Spiers door overtollicke sincking vervocht zijnde: Soo dunckt my, onder verbetering, dese Pijn te vergeefts den krancken aengedaen te worden, overmits door d'afneming des Huyts de ondergebleven Spier niet gehulpen wort: 'T en zy dese versochte Leer-meester verstaet ende meynt den val der Oogh-schelen ontstaende uyt verslapping alleenlick des Huyts. Doch ick sou met *Aquapendens* door op droogende plaetselicke middelen de genesing versoecken. Desgelijcx in't hase-gesicht ontspringende van in krimpings des rechte Spiers, doet geen vordeel d'opening des vels, als 't blijckt. Dit's van de toevallen der bovenste Oogh-schelen: welcken aengaende grontlick in gedenckenis te vestigen is, dat de Veselen van haer Spieren sich onderling kruyselings door-loopen en doorsnijden. Wat belangt 't onderste oogh-scheel, dit is maer met een Spier begiftight, en is de selve ronde Spier die in de bovenste gevonden wort: Soo dat hier altijdt een half-manige snė plaets hebben moet, volgens de half-rondige loop sijner Veselen.

CAP. X.

Van de Oogh-spieren.

WT aller toestemming heeft de Hoogh-geleerde *Galenus* de konst des ontleedings veel verrijckt: na hem doch is sy van de vlijtige *Vesalio* beter geschickt: En noch daer nae van de Huydige verketelboet. Maer siet hier een voor-beelt des Menschelicke swackheyts, dese schrijver blaest en blaet over-al, *Galenum* noyt Menschen ontleedt te hebbẽ; En nu beslijckt sich soo leelick met het gene hy een ander verwijt besmet te zijn, voordragende ons geen Menschen, maer Beesten-oogen. Seker met reden verwondert yemant, hoe *Vesalius* in de recht-matige verdeeling vander Menschen Lichaem allen overtreffende, in dit gedeelte soo geslapen heeft. Soo is't: Menschen zijn wy; Dies betaemt ons beleefdelick, niet smadelick met den anderen te handelen. Maer tot onse saeck. Aengesien de Oogen geschapen en ons geschonckẽ zijn, op dat sy der Verspieders ampt zoude bedienen, om het nut en noodigh te vervolgen, 't hinderlick daer-en-tegen te ontvlien: Ende gemerckt sy geen voorwurpen beschouwen kunnen, dan de welcke recht tegẽ over d'Oogh-appel gestelt zijn; Soo moesten sy niet onbeweeghlick wesen, want anders zouden sy heel weynigh besichtigen, alleenlick te weten, 'tgene recht over stont: de zijden, als oock onder en boven missiende. Dies zijn sy soo gebouwt, datse t'aller zijde leeghlick omgedraeyt kunnen worden: 't welck op dat sy noch vaerdiger volbrengẽ, heeft hen de wijse Schepper met overvloedigh Vet begoten. Dese rassche beweging is vrywilligh: Gelijck niemant beneenend' is; Derhalven wort door Spieren geoffent. Nu aengesien ses derley verroering in 's Menschen Oogh waergenomen

men wort, ſoo moeten oock ſes Spieren als werckers deſes gevonden worden, gelijck *Pareus* wel leeraert, niet vijf, gelijck *Valverda* met ſijn Meeſter *Columbo*. Van die Spieren zijnder vier recht, 't wee ſchuyn. De rechte hebbē van hun ampt fraeye en ſpreuck-waerdige toe-namen verworven. Want d'eerſte boven op des Ooghs-bol, hem opheffende, wort geſeyt d'hoovaerdige. De tegen partijdige het Oogh neerſlaende, heet de neermoedige. De derde na de groote Oogh-winckel treckende, is de Drinck-ſpier. De vierde na de kleyne Oogh-winckel halende, wort genaemt de toornige of grammoedige. De twee ſchuyne en omdraeyende Spieren heeft ſommigen gelieft Minne-ſpieren te doopen, om dat ſy in de min als Aen-leyders gebeſight worden. Welcx oordeel ick den bedrevenen Minnaers beveel: Voorwaer de draeying en keering der Oogen, als geckelick en leelick, ſchijnt veel eer de ſchoonheyt des gelaets te miſmaken, en dieſvolgens de liefdē af te keeren. Voorts al de voor-genoemde rechte beginnen oorſpronckelick van 't binnenſte beenigh hol der Oogen ront om 't gat, 't welck de groote Oogh-zenuw doortooght: zijn met veel Vet omwonden en bekleedt: eyndigen in breede, doch dunne peſen, de welcke vaſt aen't hoornigh Vlies kleevende, loopē voorts onder het uyterſte witte Vlies tot het ſwarte ront des Ooghs. Deſen Peſen wort voornamentlick toe-geſchrevē de glantz en luyſter van't wit der Oogē. De ſchuyne zijn twee, waer van d'eene de bovenſte of grootſte is, voort-komende uyt de ſelve plaets van de rechte Spier 't Oogh nae de groote Oogh-winckel halende: Eyndight in een ronde dunne Pees, welcke een dwars krake-beentje door-boorende, wort als een Toom door een ring, of een touw door eē Katerol om-gekrompt, en alſo eyndelick boven aen't Hoornigh Vlies zijdt-waerts ſchuyn inge-entert, d'onderſte of kleynſte ſchuyne Spier ſpruyt van't

onderſte en by-nae uyterſte gedeelte des Hols, boven de ſpleet, die de twee Kake-beenen verknocht: Loopt huyvers nae de uyterlicke Oogh-winckel, alwaer hy 't Oogh dwars omvangende, boven ontmoet by-kans den Pees van de eerſte ſchuyne Spier. Aldus de ſtant en gelegentheyt der Oogh-ſpieren verduytſende, weet niet of ickſe oock verduyſter: Doch valt immers ſoo onbegrijpelick de Latijnſche leeſing, ſoo yemant de ſaeck met betoogh niet vroet gemaeckt wort. In de Menſch is d'ontleding deſer Spieren heel ſwaer en moeylick, ſoo wel om hun kleynte, als overvloedigh Vet, daer ſy in ſwemmen: In de Oſſen, Schapen, en Honden is licht. Weſhalven *Veſalius* riedt, dat men deſe Oogen nemen zoudt: Welck d'oorſaeck geweeſt is, dat hy al de ontleders bitſige beriſping in geloopen heeft, als geen onderſcheyt ſtellende tuſſchen Menſchen en Oſſen-oogen, de welcke een Spier meer hebben, en is die gene het Oogh van achteren als een half-ront omſingelt.

Voor-ſegging. Wiens Oogen, ſeyt *Ariſtoteles*, ſtaegh in beweging zijn, en nu hier, nu daer gewendt en gewentelt worden, is van aerdt wreedt, roof-achtigh, grammoedigh, en een geweldige halin van vremde goederen. In vermoeden van yel-hoofdigheyt gebiedt onſer aller oudtſte Leer-meeſter op d'Oogen ernſtigh acht te ſlaen: Want ſoo ſy dickmaels onordentlick verroert worden, zijn voor-ſpoock van naevolgende raſery. De ſelve in ſijn kort-bondige ſpreucken: Soo in een ſtage koorts 't Oogh verdraeyt wort, is de door na-by. De reden is nu meermaels voor verhaelt, want om de na-buerigheyt ontwijffelick d'Herſſenen mede-lijden. De wijt geleerde *Mercurialis* heeft aen-geteyckent, dat d'uyt-puylende Oogen, in ſware ſieckten, groot quaet beduyden: Te weten de dierlicke kracht der Herſſenen ſoo vervallen te zijn, dat ſy d'Oogh-ſpieren niet meer in hun eygen plaets veſtigen, nochte toomen kan. Wt

de

de Kramp, of oock ontbinding der gemelde Spieren volght scheelheyt, dat is, een Mistael of wanstelling der Oogen. Want soo, die gene na de buytē Oogh-winckel bewegen, beroert werden, worden d'Oogen van de gesonde Spieren nae de binnen Oogh-winckel getrocken: Maer soo die door Kramp nae hun Winckel gerockt worden, keeren 't Oogh tot sich. Is't dat de boven Spieren door beroernis ontbonden worden, 't Oogh valt neerwaerts: Is't dat de onder Spieren, rijst het opwaerts. Een Hooghduyts hoogh geacht Schrijver in sijn Artsnyboeck handelende van de Oogh-sieckte seyt: Soo wanneer de Spier den Oogh-zenuw omvangende beroert wort, dat het Oogh uytwaerts vallet, of uyt-puylende zy: Soo die selve door Kramp verkort wort, wijckt het Oogh inwaerts. Dit mocht hy den Paerde-meesteren voorgehouden hebben, niet ons, die genesers der menschen zijn, in de welcke dese Spier niet gevonden wort. d'Wtval dan of uyt-puyling der Oogen volght een gemeyne ontbinding of verslapping aller Oogh-spieren. Soo worden groote Artsny-schrijvers van ruwe Aenkomelinge by de Neus gevat, overmits hun onervarenheyt in d'ontleding. Voorts d'Oogh-wonden zijn al gevaerlick: 'twelck al-hoe-wel met veel wichtige en dringende bewijs-redenē bevestight kan worden, zal hier nochtans maer twee ons voorwurp betreffende by brengen. Eerstelick om dat d'Oogen van wegen hun Spieren groote gemeynschap met d'Herssenen hebben, welcke Spieren met veel Zenuwen door-weeft zijn. Ten tweede om hun stage beweging. Daerom een bedreven Heel-meester, 't eene Oogh merckelick gequetst wesende, leyt een verbandt op beyde d'Oogen, op dat hy 't gesond' Oogh alsoo vestigende, sijn verroering beneme. Wiens reden wel bedocht is van *Alexandro* in sijn duystere geschillē; Alwaer hy vragende, waerom doch 't eene Oogh alleen gequetst zijnde soo licht niet en genese,

nese, dan of sy beyde beschadight waren? Antwoort: Overmits soo vaeck als 't gesonde Oogh beweeght wort, dwingtet het beschadighde of gequetste Oogh mede tot beweging: Want het soo van natuyr geschickt is, dat het een sonderling niet verroert kan worden. Nu dat de beweging toe-vloeying en ontsteking verwecket, en daerom oock den genesing tegen-strijdigh zy, is sekerder als de sekerheyt self.

Opening, aengesien dese Spieren gantsch verborgen leggen, heeft hier geen plaets.

CAP. XI.

Van de Neus-spieren.

KLuchtigh seyden een, doch wel, dat *Aristoteles* een wasse Neus heeft, die van elck nae sijn goetdunckenheyt en vordeel omgekrompt en gebogen kan worden. 'T welck gelijck in andere ontellicke plaetsen, soo wort oock gedaen in't eerste Bouck van 't verhael der gedierten aen't negenste Capittel. Alwaer dese natuyrs voester-kint leert, dat de Neus bequamelick beweeght wort. Welck gesegh verdrayende de diepsinnige *Scaliger* schrijft, dat hy niet door sich self, maer door byval en bystant der na-buyrige gedeelten, de beweging erft. Onbedreven is't gesproken van sulcken beslepen oordeel; Dit misslagh doch wort verdooft van de onmetelicke weldaden tot gemeyne welstant der wijs-geeren van hem uyt-gestort. Wy ontleeders hebben eygen Spieren des Neus waer-genomen; En zijn vier in getal, Van de welcke twee (aen elcke zijd' een) by d'ooghwinckel ontspringende, loopen langs 't Been, ende worden gehecht aen het spitse des Neus. Hun Ampt of wercking is de Neus-gaten opwaerts te halē. In geneus-

den

den vint men noch twee anderen, die de Vleugelen der Neuſ-gaten openen en verbreedē ſonder hun opheffing: Worden verleken by een Myrthus bladt wiens geſtalte ſy benaeſt uyt-beelden. Beginnen van't bovenſte Kake-been, en het heele Krake-been der Neuſ-gaten uyterlick bekleedende, worden gehecht in't ronde uyt-ſtekendt eyndt des Neus. Mijn Meeſter *Spiegelius* L.G. gevoelde dat de Vleugelē der Neuſ-gatē niet door hulp van Spieren, maer in d'inaſeming alleē door d'intrecking en aenhorting des lochts opgeſpalckt wierden; Tot dat hy de ſelfden in my ſonder inaſemē vrywillighlick en merckelick te bewegen met een groot welgevallen beſchoude. Ick heb na dien deſe verroering in verſcheyden ga geſlagen, oock in de welcke deſe Vleugelen niet heel Vleyſigh ſchenen. Hun wercking is dienſtigh in haeſtige, geweldige, en groote inaſeminge, als oock uyt-blaſinge. By deſe voor-genoemde tellen eenige noch twee kleyne Spiertjens de Vleugelē der Neuſ-gaten van binnen bekleedende. Welcker Ampt weſen ſou de Neuſgaten te ſluyten. My zijn deſe noyt ontmoet. *Veſalius* heeftſe geſien, ſoo't ſchijnt: Want hy beſchrijft hen. Alhoe-wel *Columbus* het een verſierſel van hem ſtrijdt te zijn, en *Placentinus* een Droom; Al te bits. Oprechter de recht-ſinnige *Fallopius*: Ick derve, ſeyt hy, deſe Spiertjens door beneening niet gantſch vernietigen, want in ſommige wel geneuſde Lichamen dunckt my hen waergenomen te hebbē: In andere wederom niet: Dies hang ick twijfelachtigh. De verſochte Heel-meeſter en hantwercker *Carpus* beveſtight hen met veel bewijſ-redenē, en ſichtbare betooginge. Om van dit ongehekelt Vlas goet Gaern te Spinnen, zullen wy ſeggen, dat hier de Natuyr doet, als ſy wel meer-maels pleeght te weten de gedeelten, welcker dienſt, tot des levens of welſtant of onder-houdt ſoo heel noodigh niet en is, nu gevende, nu ſpelender wijſe wederom ontnemende.

Noch wort de Neus nae beneden getrocken, maer dit geschiet door de Spier van de bovenste lip, van de welcke hier nae.

Voorsegging. De Aert-oordeelaers houden, dat, die gene de Vleugelen der Neus-gaten dick en Vleysigh hebben, doch mede plat en neergedruckt als d'Ossen, in hun werckinge traegh en luy zijn, soo wel wat de ziel als't lichaem belangt, daer-en-boven bloot en loogenachtigh. Ten andere, de welcke een ronde dicke Neus verworven hebbẽ met kleyne Neus-gaten om de dickte en ronte der omringende Spieren, gelijck de Verckens: Dese zijn met een plomp en ruw vernuft versien, d'onderscheyden der saken niet schiftende. Die een groote wel-geschickte Neus hebben, ront en bot-eyndigh, met middel-matelick op-gespalckte Neus-gaten, dese zijn groot-moedigh. Sulck-danige spreucken soudt ick meer kunnen by brengen uyt verscheyde gesteltenis des Neus genomen, maer om niet buyten mijn wey te weyden, heb alleen uyt-gekipt, die sijn Spierẽ betreffen. Voorts uyt de quetsing en dwarse door-snijding deser ontstaet geen schrickelick, noch groote hinder, aengesien sy maer tot beter wesen, niet tot wesen volstrecktelick van de goet-dadige Natuyr den Mensch toe-gevoeght zijn. Welck al-hoe-wel soo is, soo moet men nochtans in de

Opening, wanneer die te doen staet, de natuyr volgen, wiens Nae-bootsers wy ons belijden te zijn. De Prinçe der *Arabiers Avicenna*, gebiedt de snijding te doen volgens de langte des Neus. 'Tselve verhaelt *Aquapendens*, by voegende, dat hier geen onderleggende Spier sorghlick waer te nemen is. Welck om te bewaerheyden, moet van de rugh des Neus ontwijfelick gehoort worden: Want aen beyde zijde Spieren merckelick vernomen worden. Deser Veselen overmits recht neerwaerts dalen, vereyschen oock een rechte neergaende ope-

opening. Doch hier is te letten, dat aen't eyndt deser Spieren by 't spitse des Neus vier of vijf Spruytjens van de derde koppel der Zenuwen over dwars inge-entert worden, de welcke soose door een langwerpte opening door-sneden worden, verliesen de Spieren en 't gevoelen en 't bewegen: 'T welck niet kleynachtbaer is. De kleyne Spiertjens aen de Vleugelē der Neus-gaten hebben dwars loopende Veselen, dies moet oock een dwarse sné hier plaets hebben van de wang nae 't eyndt des Neus.

CAP. XII.

Van de Oor-spieren.

ARistoteles, *Galenus*, en *Plinius* stemmen gelijck-sinnigh dat onder de gedierten de Mensch sonderling onbeweeghlicke ooren ontfangen heeft. 'T selve bestercken hun naekomelinge soo wel Griecken, als *Arabiers*. Den Huydigen nochtans (soo sy schrijven) zijn veel en verscheyden ontmoet, die hun ooren verroerdē. Waer over ick my wel verwondert heb hoe onsen voorgenoemden Ouderen dit onkundt is geweest, van de welcke som 50. som 100. jarē d'Artsny geoeffent hebben, andere alle Wtheemsche en merck-waerdige nieuwigheden aen-geteyckent. Of sou dese leste werelt vremtbariger wesen? Als dan d'ooren beweeght worden zijn hier Spieren noodigh. *Fallopius* heeft sulckdanige veel ontleedt: Wien ick oock de vinding der Oor-spieren toe-eygen. Eenige na hem geen maet ramende, schencken dese Spieren aen yder een oock onroerbare ooren hebbende. Beuselen. Dit mogense de Gansen vroet maken: Niet ons, die weten, dat de wijse natuyr niet vergeefs doet. My zijn noyt dese Spieren getoont: Oock heb ick door eygen nae-spooring niet on-

ondervonden dan eenigh flauw en schrael bewurp der Spieren gelijck-stemmigh met de Leering *Galeni*: en nochtans wel en dickmaels de achter-hooft-spieren gesien; soo dat hun waerneming hier door versfwackt, jae neergevelt wort, die seggen, dat wanneer de Achter-hooft-spieren gevonden en gesien worden, oock altijt de Oor-spierẽ sich openbarẽ. Alleenlick dan, na mijn achting, die roerbare Ooren hebben, zijn met dese Spieren begaeft. Ick heb noyt gesien, diese roerde; Noch oock gesprokẽ, maer wel gelesen, diese gesien hebben. Doch 'k geloof den oprechten en vlijtigẽ *Fallopio*, die sich seyt hen vernomen te hebben, en beschrijftse aldus: d'Eerste Oor-spier spruyt van't uyterste en bovenste eyndt des Voor-hooft-spiers, en recht neerdalende wort in't Oor gehecht. Sijn ampt is 't oor na boven voorwaerts te trecken. De tweede begint van 't Achter-hooft dwars nae 't Oor loopende, met het welck hy in drie Tanden of Vingeren gescheyden verknocht wort, sijn wercking is 't oor na achterẽ te halẽ. De derde is een voort-spruytsel van d'eerste Wangroerende-spier: En wort ge-ent onder aen't lapje des Oors, 'tselve neerhalende. Wat nut doch en dienst in een Mensch, die kleyne beknopte Ooren heeft, dese beweging mede brenget, weet ick niet: Soude eer twisten, dat sy een goet gehoor hinderlick waer. Maer in de lang Oorde Beesten wat dienstbaerheyt sy geve, zullen de ruwe Boeren oock wel uytmonden. De Vorst van *Orleans* had een Geck, die sijn Ooren even gelijck sijn Wijnbrauwen verplaetsen kost. Dit geloofde de geleerde *Rondeletius* door een duerige, menighvuldige en wackere oeffening verwurven te kunnen worden. 'T welck overweeght en herkauwt, oft eenige waerschijnlickheyt heeft. De laetste en Nieuwe ontleders de onnaspoorlicke Natuyr wat nader bekruypende (gelijck het een Nieuwsgierigh eeuw is) hebben binnen 't oor veel meer gedeeltjens ontbloot, als de Ouders ons

voor-

voor-gedragen hadden: Als namelick de drie Beentjens verbeeldende een Hamertje, ambeeltje, en een ſtegel-reepje. Onder andere vermeten ſich eenige gevonden te hebben twee Spiertjens gehecht aen 't Hamertje, tot verſekering van't dwars geſpanne Vlieſken, het trommeltje geſeyt. Sulcker verſtanden en geſichten verwonder ick, als ſcherp zijnde: maer ſchuw, als al te ſcherp. De Banden van deſe gedeeltjens, Spieren te weſen, kan ick niet toe-ſtemmen, 't en zy my yemant wijs maeckt, datſe vrywillighlick beweeght werden.

Wat belangt de voorſegging valt hier niet te ſeggen. Dan een plaets merck ick in de Cooſche voor-weting van *Hippocrates*, die bedenckens waerdigh is, alwaer onder andere mercken van een doots aenſicht, ſtelt hy opgetrocken Ooren, gelijck *Duretus* vertaelt; De welcke oock by voeght, datſe een gedaente van Kramp lijden. Sou *Hippocrates* eenige kundtſchap der Oor-ſpieren wel gehadt hebben? Want Kramp is niet, dan in Spieren. My dunckt het Grieckſe woordt geen op-trecking der Spieren uyt te beelden: Maer Krimping; Eygentlick in die gene verkouwt of vreeſende zijn waer te nemen. De geleerden mogen't rechtē: 'Tis in't tweede Bouck van de Cooſche voor-wetinge, 't vijfde Capittel, derde ſpreuck.

De wijſe van Opening is maer te ramen in die deſe Spieren verkregen hebben: Doch zijn ſoo weynigh, dat ſy geen Wet verdienen, en al worden ſy door inſnijding gequetſt, veroorſaken geen ongeval. Doch ſoo yemanden ontmoetede, die van dit byſondere en ſelſaem Natuyrs werck roemdragende, deſe Spieren ongeſchent begeerde; Sulcken een gehoorſamende ſoudt men de recht-dradigheyt der Veſelen van de voor-beſchreven Spieren in't ſnijden volgen moeten. Dies ſoo't geſwel, voor-beeldts-gewijs, ter zijde van 't hooft boven 't Oor

ge-

gelegen was, ſou men recht neerwaerts ſnijden: Soo't achter 't oor ſat, over dwars van 't Hooft nae 't oor toe ſou men de ſné leyden: ſoo't onder 't oor ſtont, recht na boven.

CAP. XIII.

Van de Spieren der Lippen en VVangen.

DE Lippen monts Deckſelen zijn twee, d'onderſte en bovenſte: Welcker ſelfſtandigheyt ſpongeigh, bol, en heel roerbaer is: Wiens overtoogen Huyt met d'onderleggende Spieren door een byſonder konſtigh werck ſtuck ſoo geknocht en vermengt is, dat men haer vryelick met onſe Leer-meeſter, *Galeno* een Spierige Huyt, en oock aerſelings Kreefs-gewijs een Huyt-ſpier noemen magh. 'T nut van hun ſchepping is tot hulp aller Gedierten in't eten en drincken: Den Menſch daer-en-boven tot de ſpraeck en vorming des geluydts, als mede op dat ſy gelijck voor-wallen de Tanden en mont van alle uyterlicke onrechten beſchutten zouden: Ten uyt eynde om 't ſpeeckſel te verhouden, of oock uyt te werpen nae believen. Tot welcker aller wel ſtandige verrechting een vrywillige beweging vereyſcht wiert. Derhalven hebben ſy Spieren verkregen; van de welcke andere zijn hen met de Wangen gemeyn, andere hen recht eygen: Welcker beſchrijving ick nu aenvang. Onder de gemeyne is d'eerſte die breede, dunne, en vierkante Spier, even onder 'tvel des hals plaets hebbende, de welcken onſe voorderen (om ſijn dunheyt acht ick) van de Huyt niet hebben geonderſcheyt. *Galenus* heeft hem eerſt af-gemaelt. Ontſpringt van de ſleutel-beenderen ofte boven eyndt des Borſts, en verſpreyt ſich tot het achterdeel des hals: Soo dat ſy twee aen beyde zijden geſamentlick gerekent den heelē hals be-

benaeſt omhelſen. Eyndight in de kin, beyde lippen, en ſomtijdts in de wortel des Neus, oock der Ooren: Welcke gedeelten hy dan oock neerwaerts treckt, als voor aengeroert is. Het ampt van deſe Spier, is de Lippen en Wang ſchuyn neerwaerts te halē. De Spaengjaert *Valverda* gevoelt ſijn voornamentlicke wercking te zijn, het onderſte Kake-been neer te trecken, en dieſvolgens de mont te openen. Maer doolt, mijns achtings, want de mont ſich ontſluytende, deſe Spier ledigh en ſtil ſtaet; En oock kan deſe ſelve Spier een uyterſte intrecking lijden ſonder opening of neerhaling des Kake-beens: Als yder in ſich verſoecken magh. Dit is de Spier, wiens in-trecking de Hontſ-kramp mede-brengt ſoo van de Griecken genaemt, om dat ſy het Treck-becken der Knotrende en Morrende Honden nae-bootſt. Op de loop van deſes Veſelen is een Heel-meeſter wel acht te nemen: Aen 't gene ick hier nae gedencken zal. D'andere gemeyne Spier is den verhaelden onderwurpen, bevangt de heele koon die mē opblaeſt, en wort de Trompetter geſeyt, om dat hy met ſijn geſel in't Blaſen der Trompen gedienſtigh is: Ront is hy, dun en vlieſigh: Met velerhande Veſelen door-breydt, en van binnen met des Monts Vlies onſcheydelick betrocken: Begint van't bovenſte Kake-been, en eyndight in't onderſte aen de wortel van't Tant-vleyſch. Sijn wercking is de wang met de lippen t'ſame te verroeren; En verſtreckt den Tanden voor een Hant, als hy herwaerts en derwaerts de ſpijs duwt en verſchuyft, op dat ſy te beter gekauwt, ende kleynder gemaelt werde. Volgen de eygen Spieren der Lippen, welcker wonderbare beweginge geſien worden, wanneer ſy inwijcken, of ſwellen, of inkrimpen, &c. Die de bovenſte Lip optreckt, ſpruyt van de Holte des bovenſte Kake-beens, ſchuyn neerdalende na de zijde van de bovenſte Lip. Die de ſelve Lip neerhaelt, komt voort van't middē des onderſte Kake-beens,

en

en wort ge-ent in de boven Lip. De andere d'onder Lip bewegende is breedt en kort, een Vleyſigh oorſpronck nemende van 't onderſte Kake-been ter zijde van de kin,ſchuyn voort-loopende na't middẽ des Lips, alwaer hy eyndight. De leſte is de ronde Spier geheetẽ, en is eygentlick het Vleyſch, waer uyt de Lippen beſtaen: deſe wort van d'andere voor-gemelde onderkent, niet alleen door ſijn Veſelen, die ront zijn, maer oock door ſijn purpur-verw. In deſe Spier merckt *Oribaſius* tweederley Veſelen innerlicke en uyterlicke: Van deſe ſeyt hy de Lippen uyt-gevouwen of buytewaerts omgekeert te worden; Van die ingevouwen, of binnewaerts ingetrocken.

Voorſegging. *Ariſtoteles* de Prins der Aerdt-oordeelaers ſchrijft, dat die genen dunne Lippẽ vereert zijn,en daer by ſoo ſacht en ſlap, dat de bovenſte den onderſten niet alleẽ overdecke,maer oock eẽ weynigh overhange, grootmoedigh zijn. Vorder, ſeyt hy, wie dunne maer harde Lippen heeft,en ter zijde aen de Honts-tandẽ wat in-getrocken of op-geheft, is onedel, dat is, van vuyle, verwurpen, en ongeachte werckinge niet af-keerigh. Noch, die dicke Lippen hebben, ſoo dat de bovenſte over d'onderſte hange, ende gapen: Zijn grof van verſtant, en geck. De oude *Hippocrates* in ſijn voorſegginge heeft,dat in ſieckten d'intrecking of Kramp der Lippen, dootlick zy: 't ſelve verhaelt de Latijnſche *Hippocrates*. De wel-geoeffende *Spiegelius* leerden ons in geneſing van langduerige verwortelde ſieckte ſonderlinge achting ſlaen op de verw der Lippen: Want ſoo die van bleecke (gelijck ſy gemeynlick in de gemelde ſieckten geſien wort) in roode verwiſſelt, beduyt ſekerlick, dat wy door geneeſ-middelen yet gevordert hebben. Nu vindt ick dit hem van *Hippocrates* ontleent te hebben,die 'tſelve aen-geteyckent heeft. D'eenige redẽ deſes waerheyts beſtaet in de medogentheyt der Lippen met de

Prin-

Prinçelicke en voorneemste gedeelten, heissenen, segh ick, maegh, hert, lever, en milt. 'Twelck, soo't den leser niet verlast, verlust my te ontwerpen. En eerstelick, dat sy met de heissenen mede lijden, bevestight de Kramp en beroertheyt, waer mede de Lippen dickwils beseert worden. Met de maegh, want die braken en overgeven zullen, beven de Lippen. Met het hert: want den vertoornden en vreesende sittert d'onderste Lip, gelijck *Aristoteles* wel schrijft. Met de lever, want uyt *Galeno* in't Boeck van de oorsaken der sieckten, den melaetsen geworden dicke lippen. Ten uyt eynde met de milt, want als *Aetius* ga geslagen heeft den swart-galligen verdickē de lippen. Soo dan de lippē van eenige onnatuyrige toevallen beset zijn, bewissen ons van d'onheylen der genoemde ingewanten. Noopende de quetsing der voorgehouden Spierē is ongevaerlick: Alleenlick een dwarse snē in d'eerst beschrevē vier-kante Spier, soo die wat wijt loopent is, veroorsaeckt eē Beck-trecking van d'andere zijde, om een reden als in de dwarse door-snijding des Slaep-spiers by gebrocht is: dies over-treed ick die hier, om de hatelicke self-spreuck te mijden. Soo doch de dwarse snē niet merckelick en waer, brengt sulcx niet mē, maer een af-sienlick lijck-teycken; Overmits de door-gesnede Veselē op-krimpende verbreedē de wont, maken dat sijn Lippen van den anderen af-wijcken. Tot voorsegging oock grootelicx te weten dient, dat uyt het hol der oogen een Zenuw spruyt den wang 't gevoelen gevende: Waer over groot melijdē is tusschen dese twee na-buyrige gedeelten, d'oogen en Wangen; En deser quetsing oock die ten deelen beschadight.

Opening. Wt de ongevallen van de dwarse snijding voort-komende blijckt, dat eē sekere wijse van opening hier te ramen is, die met de natuyr gelijck-formigh zy: Om welck te treffen, op de stelling en gelegentheyt van de breede, dunne, vier-kante Spier moet gelet wesen,

die geseyt is van de Lippen af het meestedeel des hals te bekleeden. Deses veselen loopen niet eenformigh overal; Dies soo moet oock geen gelijck standige snê overal plaets hebben. Van de Kin en Lippen neerwaerts na de Sleutel-beenderen dalen sy recht dradigh: Derhalven is hier en onder de Kin een rechte snê noodigh. Hoe ghy verder ter zijde van de mont af-wijckt, hoe sy oock schuynder nae de Schouweren loopen; En daerom in den hals omtrent onder 't boteyndigh uytsteecksel des Kake-beens moet een huyversche opening volbrocht worden. Loopt ghy noch verder nae achteren al voor by 't Oor, hier gaen de Veselen heel dwars nae de Wervel-beenderẽ des Necks: Wiens gelijcke door-snijding hier geeyschet wordt. Dit is natuyrs voor-schrift nae getrocken: 'T welck al-hoe-wel van sommige niet gevolght wierde, zouden geen groote ongevallen naekomen, wanneer d'opening kleyn is: Want overmits dese Spier breet en wijt streckend' is weynigh door-gesnede Veselen kunnen sijn wercking niet vernietigen. Doch men magh, noch moet den natuyr, soo veel in ons is, nergens tegen wercken. Al d'andere nae-beschrevene Spieren hebben allerley onderling doorvlochte en doorwrochte Veselen: Weshalven in de Lippen en Koonen alle wijse van opening even dienstigh is. Men verkiest doch een rechte snê nae de langte des aensichts: Om dat in een dwarse de Lippen des Wonts door hun ingeborẽ wicht neersijgende de snê verbreeden. Alwaer loopender wijse merckt, hoe wanckelbaer hun voorstel is, die strijden een Spier maer met een geslacht der Veselen begaeft te zijn.

CAP.

CAP. XIIII.

Van de onderste Kake-been-spieren.

HEt Kake-been is tweevout in gedierten: Een, het bovenste, 't welck in de Mensch onbeweeghlick en bestandigh is: 't ander, het onderste, 't welck vrywillighlick verwrickt en verplaetst wort. In dit wort tweederley gedaente van beweging waergenomen, enckele te weten, en vermengde. Sijn enckele verroeringe zijn ses, namelick: opwaerts, neerwaerts, ter rechter, ter lincker, voorwaerts of uytwaerts, en achterwaerts of inwaerts. Sijn vermengde is maer eenvout, door de welcke het rondt om-geleydt wort. De beweging opwaerts en neerwaerts is dienstbaer eygentlick om te bijten en snijden: Ter zijden, als oock voorwaerts en achterwaerts om te kauwen en malen. Want even in voegē als in een Meulen van de Steen de greynē gekneust en gewreven worden, soo oock de herde spijs tusschen dese twee Kake-beenē wort verplet, gebrijselt, en gemurselt. Hier bespringt my verwondering: Aengesien de konst in alles natuyrs na-bootser is, en uyt het doen der Kake-beenen 't maecksel der Meulens schijnt gespoort te hebben. Waerom sy dan den draeyer op de legger gevoeght heeft; Gemerckt het tegendeel in ons van de natuyr gedaen is. Want het bovenste onbeweeghlicke Kake-been den legger verbeeldende, boven is; Het onderste den draeyer, onder. In waerheyt des konsts schicking is den Menschen aen-stemmiger, en hun redenen gelijck-formiger, dan des natuyrs: Nochtans is dese onberispelick, wantse de almogende handt Godts zy. Buytē twijfel mocht sy in de Mensch (meen ick) dese Schepping en stelling wel verandert hebben oock sonder derving eenighs tegenwoordighs nuts;

Doch 'theeft haer niet gevallẽ om beters wille,'twelck onſen vernuften onnaeſpoorlick is. In de Crocodil komt ſy met de konſt over-een, want dit Dier,in tegendeel van ons, beweeght het bovenſte Kake-been, 'tonderſte onroerbaer en vaſt ſtaende: maer hier was ſy gedwongen dit ſoo te ſcheppen,overmits het groote kortpootige Beeſt 'tonderſte Kake-beẽ laegh en by de aerdt dragende, geen plaets geven koſt aen groote op-ſpalcking des Monts. Te lang villight hier van. Kome tot de Spieren: Die vijf nae 't geſontſte gevoelen getelt worden aen weder zijde, d'eerſte is de Slaep-ſpier, den welcken om ſijn vernaemtheyt aengeſien te recht een byſonder Capittel vereert is, over-treedt hem nu met drooge voeten. De tweede is de Kauw-ſpier, van ſijn ampt ſoo geheetẽ: Deſe is in ſijn oorſprong twee-hoofdigh: 't eene Hooft vlieſigh, ende begint van't opperſte Kake-been in't midden des Wangs een duym-breedt onder het Oogh: 'T ander Vleyſigh, ende ſpruyt van't jock-formigh Been by 't Oor; Eyndight onder aen't Kake-been uyterlick, en wort merckelick waergenomẽ in't eten, of ſtercke ſluyting des Monts,want hy dan ſich in-treckende uyt-puylt. Deſes Veſelẽ door-ſnijden elck ander in wijſe van de Latijnſche Boeck-ſtaef X. Dies wort hy gelooft behalven d'opheffing, oock d'omleyding des Kake-beens te volbrengen, dat is, voorwaerts en achterwaerts het te bewegen. De derde Spier,wiens vinding den naerſtigen *Fallopio* toe-geſchreven wort, is onder de Slaep-ſpieren gelegen, komt voort van des breyns grondt-been,en ſijn vleugelachtigh uyt-ſteeckſel ten deelen vlieſigh, ten deelen vleyſigh: Wort gehecht van binnen aen 't Hooft des onderſte Kake-beens. Sijn wercking is't Kake-been voorwaerts uyt te ſteken. De vierde is d'andere Kauw-ſpier geſeyt: Is kort en dick ſpruyt-zenuwigh van de voor-gemelde vleugelachtige uyt-ſteeckſele, en wort ge-ent oock van binnen aen't achter-

achter-eyndt des onderste Kake-beens met een breede en bondige Pees. Dese heft het Kake-been op, en is den Slaep-spier in sijn beweging behulpsaem. De vijfde en leste ontspringt van't priemachtigh aenhangsel, vliesigh en breedt: Daer nae ront en vleysigh wordende, nu Pesigh nu wederom vleysigh eyndt van binnen aen de Kin. Van welcke verandering des gestaltes hy twee-buyckigh genaemt is van de Grieckse Ontleders. Sijn oeffening is het Kake-been neer te trecken, en diesvolgens de Mont te ontsluyten.

Voorsegging. *Hippocrates* in meer-voudige plaetsen sijner nae-gelaten schriften tuyght, soo het uyt-geleedt Kake-been niet terstont en voorvoets geset wort, datter nae-volgen stage koortsen, slaep, ontsteking, pijn, kramp, gallige loosing, en veeltijdts den thienden dagh de doot. De wel ervaren *Aquapendens*, al-hoe-wel hy veel sulck-danige geholpen heeft,bekent nochtans niet een van dese schrickige toe-vallen vernomen te hebben. 'T is doch vast te gelooven, dat de gewisslicke *Hippocrates* haer door ondervinding waergenomen heeft, namentlick gemerckt dit alsoo te kunnen gebeuren de reden self ons overtuyght om de meelijdenheyt der Edele Slaep-spieren. Van de welcke aengesien voor overvloedelick geredent is, waer tijdt quissing hier 't selve te verhalen.

Opening. Al de Kake-been-spieren zijn bedeckt, en schuylen onder 't herde Been, soo dat sy geen Wondẽ onderwarigh zijn, en dies het Hant-werck des Heelmeesters niet behoeven: Wt gesondert de twee eerste, de Slaep-spier, segh ick, en Kauw-spier, die uyterlick gelegen zijn. De Slaep-spier, en sijn omstandigheden zijn met een voldoende reden-voering ontwurpẽ: overschiet de Kauw-spier alleen, van de welcke nu. Dese bespreyt het achter deel des Wangs nae de Ooren, wesende haers ruyme helft. 'Tgeschil is dan, hoestandige

opening hier vereyſcht wert. De achtbare *Avicenna* begeert de opening des Wangs te geſchieden nae haer langte. Wel: maer hy bepaelt hier mede mijns oordeels alleenlick de opening der Wang-ſpieren, van de welcke wy in't vorige Capittel. En al-hoe-wel de Handtwercker in't gemeyn niet dieper in't ſnijden daelt, dan als deſe geſeyde Wang-ſpieren dick zijn; Kan nochtans voor-vallen, en valt ſomtijts voor, dat de onderwurpen Kauw-ſpier oock geraeckt en geſneden moet worden. Nu aen-gemerckt ſijn wercking tot onderhout des levens hooghnoodigh zy, ſoo dient de opening gelijckformigh den natuyr gedaen te worden, op dat die niet en werde of verkrachtelooſt, of oock vernietight. Voorts hoe deſe volbrocht moet worden, Leeraert ons de loop der Veſelen: Die ick in deſe Spier tweederley verneem om ſijn twee-hoofdigheyt. Weſvolgens ſoo in deſe Spier by 't oor een opening te Hant-wercken is, moet de ſné ſchuyn neerwaerts dalen nae de Mont; Want ſoo gaet de recht-dradigheyt deſer Veſelen. Wederom ſoo van of onder 't Oogh opening te volbrengen ſtaet, moet de ſné oock ſchuyn neerwaerts vallen nae de hoeck des Kake-beens, want ſoo leggen deſe Veſelen. In't midden tuſſchen deſe twee af-gemaelde plaetſen ſockt een rechte ſné.

CAP. XV.

Van de Spieren des Beens υ uyt-beeldende.

AEngeſien de ſpijs van beyde Kake-beenen, en hun aenhangige Tandē door hulp van des wangs, kaecks en tongs Spieren gemale, vorder door ſwelging verſonden moſte worden: en deſe wercking een vrywillige beweging zy, heeft de volmetende natuyr dien oock eygē Spieren toe-geſchickt: eygen ſegh ick, dat is, van de Tong-

Tong-ſpieren verſchelende. Welcx tegenſtel hoe-wel yemant licht ſou aen-nemen: Wort nochtans klaerlick weder-leydt, mits dat de ſwelging met des Tongs on-beweging volbrocht kan wordẽ, en oock dat de Tong-ſpieren heel andere roeringe veroorſaken. De Spieren dan den ſwelging dienſtigh en toe-geevgent, worden gehecht aen 't been υ uyt-beeldende: Welck achter in de mondt gelegen is, beſittende het bovenſte deel des Locht-aders en is geſchickt tot een ſtut of Kruck eygentlick, in de welcke Tongs-wortel ruſt. Dit beentje is met geen andere Beenen des Lichaems verknocht: Het gene aen 't ſelve byſonderlick vergunt is. De Spieren uyt ſich verſpreydende zijn vier paren. D'eerſte begint met een breedt en Vleyſigh oorſpronck van 't bovenſte des Borſt-beens: Klimpt opwaerts onder de Huyt boven op de Locht-ader of ſtrot; En eyndight in dit voor-gemelde Beentje. Deſe twee Spieren om hun onderlinge hechting zouden ter loop wel voor een gerekent worden; Maer den ſcherpen waernemer zullen ſich door een langwerpige lijn geſcheyden laten ſien: Hun dienſt is, 't geſeyde Beentje recht neerwaerts te halen. Het tweede Paer leyt onder de Kin en het vijfde Paer der Kaeck-roerende Spieren. 'T is breedt, kort, en gantſch Vleyſigh: Spruyt van 't binnenſte deel des onderſte Kake-beens met velerhande Veſelẽ door-weven; En endt in 't midden van 't verhaelde Beentje. 'T gebruyck van dit Paer is, 't ſelve opwaerts, en een weynigh voorwaerts te bewegen. 'T derde is dun en ront onder de Kin gelegen, ontſpringt uyt de wortel van 't priem-achtigh aenhangſel, en wort ge-entert in de uyt-ſteeckſels of hoornen van 't Beentje υ uyt-beeldende. Hun Ampt is ter zijde te buygen, en een weynigh opwaerts. 'T vierde is dun en lang onder de vierde Schouwer-bladt Spier ſchuylende, komt voort van 't uyt-ſteeckſel des Schouwer-bladts een Ravenſbeck verbeeldende, loopt

ſchuyn opwaerts onder de ſevenſte Hooft-ſpier; Eyndight daer 't voorgaende Paer. Sijn wercking is ter zijde neerwaerts te trecken.

Voorſegging. De verſochte *Rondeletius* ſchrijft ſich, in een Edelman door ondervinding waergenomen te hebben, dat deſe af-gemaelde Spieren door een koude ſincking vervocht en ontbonden zijnde, een ſprakelooſheyt gevolght is, om de meelijdenheyt, ſeydt hy, des Tongs. Laet ons eens de achtbaerheyt deſes Schrijvers ter zijde ſtellende, over-wegen dit geſegh. Seker aengemerckt de voor-beſchrevene Spieren tot de ſpraeck geen hulp mede deelen: hoe kan deſe gehindert worden van dier beſchadiging? De ſwelging wort verlet, niet de ſpraeck. In dit voor-geſtelde geval dan, nae mijn achting, hebben oock de Tongs Spieren en Zenuwen met de ſincking beſtort geweeſt, 't welck gebeuren moet om de na-buyrigheyt, en onderlinge verknochting hier gelegener Spieren.

Opening. Van al deſe voor-verhaelde ſpieren zijn geen uyterlick gelegen, die 't hant-werck ſomtijdts lijden kunnen, als 't eerſte paer, boven op de Locht-ader plaets hebbende: Welcx Veſelen aengeſien na de langte des Strots of Locht-aders recht opwaerts klimmen, wie twijfelt hier een rechte ſné nae de langte des Keels vereyſcht te worden? tot waerſchouwing merckt, dat ter zijde deſer Spieren een vergadering en t'ſame-loop der Aderen, Hert-aderen, en Zenuwen is, welcker dwarſe door-ſnijding de wiſſe doot aen-brengt.

CAP. XVI.

Van de Tong-ſpieren.

LAng heb ick in de Zee van waenwetenheyt geſworven, en ſweef noch, twijfelende of de Tong in ſich

ſelf

ſelf een Spier zy, of yet anders. Ick ſie ſommige wel-geleerde Schrijvers haer tot een klirige Natuvr te willen trecken: Want ſy veel ſachter en leeniger is, als een Spier, met allerley Veſelen ſoo door-vlecht, dat ſy van dẽ anderen niet geſcheyden kunnen worden, 't gene nochtans in de Spieren leeghlick geſchiet. Daer-en-boven allen Spieren is recht eygen Veſelen te hebben nae hun langte loopende: Sulck-danige derft oock de Tong. Ten uyt eynde in deſe worden geen Zenuwen gae geſlagen, die de bewegende kracht aen-dragen zouden. Dieſvolgens kan de Tong een Spier noch weſen, noch geheeten worden. Nochtans wanneer ick haer vaerdige beweging, en wonderlicke raſſigheyt in't keeren en wentelen beſchouw, niet-tegen-ſtaende al die dringende voor-geſlagen bewijſ-redenen, wort bykans verleyt om de Tong voor een Spier te houden; Want ick haer buyten 't gebiedt van de geſtelde Spiers bepaling niet bannen kan. 'K vermoedt wel wat yemant hier voorwerpen ſou, dat te weten deſe behendige en ſnelle verroering niet het eygen Vleyſch des tongs, maer den aenhangigen Spieren toe-geſchreven moeten worden, tot dien eynde van de wijſe Natuyr geſchickt. Maer daeren-tegen weet ick, dat elck gedeeltje des tongs beweeghlick is, oock het uyterſte ſpitſe, tot het welck geen Spieren reycken, noch genaken. D'ontbinding van dit geſchil beveel ick aen rijper en bedaeghder verſtanden: Voor een onvergeldelick weldaet rekenende, 't gene mijn onvernoeght gemoedt ſtillen zal. Gae nu tot de Spieren: Welcker onderſoeck al-hoe-wel onſe *Galenus* den Hant-wercker een ydele weet-geerigheyt ſchrijft te zijn: om nochtans onſe voor-genomen verhandeling tot volkomentheyt te brengen, wil deſe niet overtreden. Hun ontleding valt ſwaer, waer over de Leer-meeſters twiſtigh geworden zijn: Ick zal 'tgeſontſte gevoelen volgen, en in't kort voor-dragen. Vijf paer

Tong-ſpieren ſtel ick: Van welcke 't eerſte begint van't priemachtigh uyt-ſteeckſel dun, en eyndight met dwarſſe Veſelen in beyde zijde des Tongs. Hun gebruyck is, de Tong in te halen: Maer door hun verſcheyden Veſelen heffen de Tong oock opwaerts, ſoo ſy t'ſamewercken: En opwaerts aen een zijdt, ſoo een alleenlick beſigh is. Het tweede paer ſpruyt van de zijde des onderſte Kake-beens by de Wortelen der kieſen: Wort gehecht aen de gront des Tongs by ſijn Bandt of Toom. 'T ampt is, een van beyde werckende, de Tong ſchuyn opwaerts te trecken: Te gader arbeydende, haer recht nae de Boven-tanden te ſtueren. 'T derde ontſpringt binnen van't midden des Kins, wort ge-ent in't midden benaeſt des Tongs van onder. Om de verſcheyde Veſelen ſchijnt dit paer tegen-ſtrijdige werckinge uyt te rechten, want het meeſte deel der Veſelen nae haer oorſprong in-getrocken zijnde, ſtreckt ſich de Tong buyten de Lippen: Soo 't minſte deel maer werckt wort ſy hertrocken nae binnen. 'T vierde komt voort Vleyſigh van de bovenſte en middelſte plaets des Beens *υ* verbeelde: Loopende langs de Tong, wort ge-entert in haer midden. Sijn oeffening is, de Tong recht in te halen. 'T vijfde gewort van de hoornachtige uyt-ſteeckſels des Beens *υ* gelijck-formighs, en ter zijde des Tongs by haer wortel wort het huyvers geknocht. Sijn wercking is, de Tong recht neerwaerts nae binnen toe te bewegen, wanneer ſy twee doende zijn: Soo een alleenlick in-getrocken wort, treckt de Tong zijde-waerts ter rechter te weten, of ter lincker. Dit is een ruygh bewerp der Tong-ſpieren: Welcx verſtant, of ontleeding kommerlicker zy; twijfel ick.

Voorſegging. Een lange en ſcherpe Tong beteyckent een wreedt en quaet-aerdigh vernuft. Bevende Tongen in ſieckten, ſeydt *Hippocrates*, voor-beduyden yel-hoofdigheyt; De reden is klaer, en kan leeghlick

uyt onſe vorige redeninge getrocken worden. *Fabritius Hildanus* (wiens naem door de wagen des gelucx overal gevoert zijnde, van de onbedrevenen bykans aengebeden wort) gevoelt, dat des Tongs wonden om haer vake beweging, groote vervochting, en ſlapheyt of losſigheyt des Vleyſchs, quaet en ſwaerlick te heelen zijn. Verſochter ſprack ſijn Voor-ganger *Pareus* in't negenſte Bouck aen 't ſeven-en-twintighſte Capittel; Dat de Tong, al is ſy dwars door-geſpleten, lichtelick door t'ſamen-hechting aen-groeyt. De reden moet ſwijgen en ſwighten, wanneer haer de ervarentheyt tegenſpreeckt: *Pareus* verhaelt daer,hoe hy veel groote kloovinge des Tongs, door de draet t'ſame-genaeyt zijnde, wel en haeſt geneſen heeft. *Hildano* is het ſonder naet geluckt, alleen t'ſamen-treckende mondt-ſpoelinge voor-ſchrijvende: Ick heb een Huys Exempel van mijn Broeder, in de welcke ſoodanige wondt ſonder eenigh Geneeſ-middel van ſich ſelf voor-ſpoedelick geheelt is. Soo dat ick begin achter-dencking te krijgen of wel eenigh gedeelte onſes Lichaems van haeſtiger heeling zy. Wt een volkomen beroernis der Tong-ſpieren volght ſtommigheyt: Voorts uyt deſe is ſwaerlick te vreeſen een algemeyne geraecktheyt, popleſy geheeten; Als *Galenus* waerſchouwt in't vierde van de beſchadighde plaetſen aen't tweede. *Foreſtus* doch en andere verklarē ſich ondervonden te hebben,datter niet altijdt geraecktheyt nae gekomen is. Dies is de voorſegging *Galeni* niet als nootſakelick en altijt waer aen te vaerden; Maer te matigen met het woordeken, veeltijdts; Op welcke ſin meeſt al de kort-bondige ſpreucken *Hippocrates* bewaerheyt worden. De Tong-ſpieren, overmits hun verhole Leger-ſtede, kunnen door uyterlicke quetſtuygen niet beſchadight worden; Alleen het derde paer ſou deſen kunnen onderworpen zijn. Soo't dan voorviel, dat van d'eene zijde des onderſte Kake-beens tot d'an-

d'ander onder de Kin een diepe dwarse wondt gesneden wierdt, is voor te seggen 't verlet van des Tongs uytsteking, 't verlies van de vrywillige neerhaling des onderste Kake-beens en oock eenigh letsel in de swelging. Dies is't dat hier in diep leggende geswellen opening te oeffenen staet, is die recht van de Kin nae de keel toe te leyden. Hoedanigen sné in de Tong te doen is, leert niemant, nochtans is sy allen soorten van geswellen onderwarigh; Derhalven kan sy somtijts opening van noot hebben. Al-hoe-wel dan, 't zy hoedanigh de snégetrocken zy, geen schrickigh ongeval mede brenget: Nochtans is die of schuyns of dwars over de Tong te leggen, en niet recht na de langte des Tongs, want haer geen langwerpige Veselen door-loopen, als voor aengeteyckent is. Nopende de Hant-wercking van't Tongriempje, te weté wanneer 't selve onnatuyrlick vergroot en verlangt zijnde de spraeck belemmert, aengesien de beslepen *Pareus* hier in sich Meesterlick draeght, en den wegh wijst in sijn sestiende Boeck aen't negen-en-twintighste Capittel; Gaen ick die swijgent voor-by: Dit merck ick nochtans, aen 't welck *Pareus* niet gedenckt, dat na de door-snijding van dit Toompje niet altijdt de gewenste daet, dat is, een vrye en onbelemmerde spraeck na en kome, gelijck de Latijnsche *Hippocrates* sich tuyght waergenomen te hebbē; Soo dat (besluyt dese çierlicke reednaer) in de Geneef-konst oock, alwaer bestandigh wel is, 'tgene te doen staet, nochtans niet bestandigh en zy, 't gene te volgen voeght. De oorsaeck en reden van dese gebeurigheyt verswijgt *Celsus*: My komender twee voor: D'eerste, om dat de belemmering en hatering des spraecx niet alleē aen dit bantjē hangt, maer met het selve oock een heymelicke en verborgen oorsaeck t'samespant. De tweede om dat de volbrochte door-snijding heelende geen sacht Vleysch, maer eeldt opwerpt, die 'tselve ongevoegh baert, als't verlangde Bantje: 'Twelck den

den Heel-meesteren niet loopender wijse is gae te slaen. 'T gelieft my hier tot der Menschẽ heyl en vordeel een merck-waerdige leer-plaets van de vernaemde *Aquapendens* te vertolckẽ, klagende over de wreedtheyt der Vroevrouwen sijns Lants: Ick wil, seyt hy, u luy waerschouwẽ van de onversichtigheyt der Vroe-moeren, die gemeynlick in yder geboren Kint met haer Nagel, de welcke sy daer toe gereet en scherp steets dragen, het Bantjen onder de Tong door-snijden. Dit werck soo sy niet volbrengen, geloovense het Kint niet te kunnen spreken. O uyt-nemende onwetentheyt! Recht of de Mensch door de Natuyr niet spreken konde, dien de spraeck als eygen oeffening vereert is, sonder hulp of by-stant van een breyneloose Sottin. Ick heb gesien een versch geboren Kint, dat al eenige tijdt gehouden en gesolt wiert sonder geluyt te slaẽ, soo haest de Vroe-moer het Tongriemptje met haer Nagel gequetst hadde, dat het van pijn bitterlick schreyde; Maer dat is't minste. Dit is veel grootachtiger, te weten door dese Nagel-wercking een ontsteking oprijsende, kunnen veeltijdts de Kinderen de Tepels der Borsten niet vatten, en diesvolgens niet suygen: Weshalven sy't ten lesten besterven. Welcker doots oorsaeck mẽ niet den Vroe-moer toe-schrijft, maer men leghtse of op den arbeyt, of machteloosheyt des Kints om de Tepels aen te vatten, of op yet anders. Geloost dẽ versochten: Ick weet het, en verwonder my grootelicx, dat door wet-stellinge dese Kindere-moort niet verhoedt en wort. 'K vermaen dan u luyden, dat ghy wilt scherpelick acht en wacht houden, op dat dese Moorderessen u luyder Kinderen soo niet en teysteren. Want van hondert duytsent naulicx een geboren wort met soodanigh verlangt bantje des Tongs of Tongriempje. Dit klaeght ende roept dese wel verdienende Leer-meester. Welck misbruyck of oock hier te Landt ingevoert is, en gehanthavent wort, staet yder ernstelick

te vernemen, en nae vermogen af te ſchaffen. Ick heb al wat hooren mompelen: Niet dat de Vroe-vrouwen hier de Scherp-rechtſters zijn, maer dat door haer beſchick of bevel veel den Heel-meeſteren over-gelevert worden, om ſoo te zijn gepijnight.

CAP. XVII.

Van de Locht-aders-hooft-ſpieren.

DIt gedeelte wort van de Griecken *Larijnx* geſeydt: Welcken naem de Romers door gebreck van eygẽ konſt-woorden zijn benoodight geweeſt hun Burgerſchap te ſchencken. Wy mogen 't Hooft of begin des Locht-aders of Adem-aders noemen. Dit is het eerſte en voorneemſte ſtems werck-tuygh, het bevangt de drie bovenſte ronde Krake-beenen des Locht-aders: Van de welcke twee roerbaer zijn, de derde heel onbeweeghlick. 'T eerſte en opperſte Krake-been om de gelijckformigheyt met een oudt langwerpigh ſchilt, heeft de naem van al de ontleeders verkregen van, ſchiltachtigh. Het is van binnen hol, van buyten bultigh: wiens uytpuylſel Adams-appel getoenaemt wordt. Voorts het gene boven dit Krake-been te leggen uyterlick gevoelt en getaſt wordt, is het Been *v* uyt-beeldende, van't welck wy genoegh voor-heen. Het tweede Krake-been hebben de ouden ſonder noeming over-geſlagen: De nakomelinge wat nauwer beſchouwende ſijn geſtalte, heeten't ringachtigh: Want, ſeggen ſy, het even juyſt een Turckſe ring verbeeldt, die ſy aen hun duym in't Boogh ſchieten beſigen. 'T derde (het welck andere voor twee tellen) om de gelijckheyt met het mondeken of tuytje van een lampet, waer uyt men het hant-water giet, noemenſe het tuytachtigh Krake-beẽ; Wiens uyt-ſteeckſels t'ſame-loopende vormen een ſcheur of ſpleet, nut en

noo-

noodigh tot des ſtems veranderlicke uyt-brenging. De welcke aengeſien na wil en believen der Menſchen geſchiede, ſoo volght door nootſakelick beſluyt, dat hier Spieren geſchapen moeten weſen, die deſe wercking oeffenen. Hier vindt ick wederom een verwerde twiſtredening ſoo wel by *Galenum* ſelf, als by de huydige Schrijvers onder elck ander; Soo datter van deſe Spieren ſoo veel leyſten getelt worden, alſſer Boecken geſchreven zijn. De reden deſes verſcheydenheyts ontſpringt niet ſoo uyt der ontleeders achteloosheyt, als wel uyt des natuyrs verandering. Want (het gene *Galenus* oock aenwijſt) deſe Spieren zijn en meer en minder nae de gedaente der Dieren. Ick acht oock in de oudelige dit getal ongelijck te zijn, en nae yemant grooter ſtem heeft, oock meer Spieren te genieten. Voorts het gene meertijdts na de gemeyne loop des natuyrs gebeurt, zal ick hier enckelick ontvouwen. Veerthien Spieren worden in't Locht-aders-hooft waergenomen. Van de welcken vier gemeyne, thien eygene heeten. De gemeene zijn, die wel in't Locht-aders-hooft gehecht worden, maer ſpruyten niet van't ſelve. D'eygene, die en beginnẽ en eyndigẽ in't Locht-aders-hooft. Het eerſte paer der gemeener Spierẽ begint van't Borſtbeen, en langs de Locht-ader recht op-klimmende eyndight ter zijde het ſchiltachtigh Krake-been: Hun ampt is, dit Krake-been neerhalende de ſpleet van't Lochtaders-hooft te nauwen. Het tweede paer boven het eerſte voor-gemelde geſtelt ſpruyt van't laeghſte deel des Beens *v* uyt-beeldende, wort gehecht aen dẽ gront van't ſchiltachtigh Krake-been. Hun gebruyck is, dit Krake-been op-heffende de geſeyden ſpleet te verbreeden. Volgen d'eygene: Welcker eerſte paer gelegen tuſſchen 't eerſt beſchreven gemeene, komt voort van't onderſte eyndt des ſchiltachtighs Krake-beens, en vervoint ſich in't ringachtigh met ſchuyne en benaeſt dwarſe

ſe Veſelen begaeft. Hun dienſt is, het ringachtigh Krake-been tot het ſchiltachtigh ſoo te trecken, dat ſy onderling vervoegt wordẽ. Het tweede paer heeft achter plaets, en ontſpringende van 't ringachtigh Krakebeen, wort ge-ent in't onderſte deel van't tuytachtigh. Hun wercking is, den ſchreef des Locht-aders te openen. 'T derde paer ſpruyt van de zijdẽ des ringachtighs Krake-beens, en verknocht ſich ter zijden van't tuytachtigh. Hun oeffening is, oock de Locht-ader te ontſluyten. 'T vierde paer is van binnen gelegen; 'T begint met eẽ breede oorſprong van't ſchiltachtigh Krakebeen van voren, doch innerlick, en eyndight ter zijde van't tuytachtigh. Hun nutbaerheyt is, de Locht-ader te ſluyten. 'T vijfde en leſte paer ('t welck van andere voor een enckele Spier gehouden wort) begint achter het tuytachtigh Krake-been, en hecht ſich aen de zijden des ſelfs. Deſen is mede het ſluyten des Adem-aders bevolen. Het klapje of deckſeltje van 't voor-gemelde Locht-aders ſcheurtje heeft in de Menſch geen Spieren ontfangẽ, want het niet vrywillighlick beweeght wort als wel ſommige waen-wijſe gemeent hebben; Maer wort alleenlick door 't gewicht der in-genomen ſpijſe neergedruckt; In de Beeſten doch, die leven om te eten, en die dit deckſeltje grooter verkregen hebben, worden hier merckelick Spiertjens vernomen. 'T gebruyck en dienſtbaerheyt van al de voor-verhaelde Spieren in't algemeen is, des Locht-aders Krake-beenen vrywillighlick te roeren tot ontellicke veranderinge en quinkeleringe des ſtems. Voorts dat die van de Tong-ſpieren verſcheyden zijn, blijckt hier uyt: Want deſe ledigh ſtaende, ſoo ghy u Hant op de Locht-ader ſtellende te ſingen pooght, ſult ondervinden in een grof geluydt de Locht-ader neer te dalen; Wederom in een fijne ſtem den ſelven op te klimmen.

Voorſegging. De Wonden het Locht-aders-hoof

be

beſchadigende zijn heel gevaerlick: ſoo om de enghte des plaets, die door het uytguſſend' bloedt vervult weſende verſtickingh dreyght: Als om de omleggende Spieren, die root en bloedigh zijnde lichtlick met een ſquinancye, dat is, onſtekingh des keels beſet worden. Deſe Spieren door beroernis ſoo geraeckt weſende, dat ſy ſich niet verroeren konnen, wordt een gedierte van ſtem of geluyt berooft. Deſgelijcx ſoo ſy moeyelick beweeght worden, valt de ſtem en ſwack en moeyelick na vermogen van de beſchadende oorſaeck.

Openingh. Drie eerſt beſchrevene paren zijn alleen uyterlijck gelegen, die de openingh ſouden konnen van doen hebben. Van welcke de twee gemeene aengeſien na de langte des Adem-aders loopen aen beyde zijden, vereyſchen een langh-werpte ſné, over-een-ſtemmende met het gene in't Capittel van de Spieren des Beens *v* uytbeeldende voor geſonden is, want deſe Spieren op elck ander gelegen zijn. Het eerſte paer van de eygene Spieren is oock voor op de Locht-ader uyterlick geſtelt: in welck ſoo miſſchiē een openingh te doen ſtont, zoude een heel ſchuyne en bykans dwarſſe ſnijdingh geleyt worden. Deſe Spiertjens beginnen ontrent een vinger-breedt onder d'uyt-puylende Adams-appel geſeyt: 'T begrijp van hun plaets is kleyn, bevanght weynigh meer, als de breete van een vinger. In ſulcke kleyne licht over-tredelicke dingen natuers wet en eyſch te gehoorſamen, is eerſt een konſtigh Meeſter-ſtuck. Van d'openingh des Locht-aders in een worgende ontſteking des Keels ſoude ick wel yet ſonderlinghs hier weten voor te halen, doch mogelick buyten ſpoor: dies ſwijgh ick; te meer noch, overmits ick ſie, dat hier de overtreffende Meeſters ſchermen al te heftigh, om met de ſtock van mijn oordeel geſcheyden te konnen worden. Dit alleen, blijvende binnen onſe palen: Die ſich tot deſe opſnijdingh verſtout, moet in de ontledingh

bedreven en beslepen wesen. De plaets hier toe verkiesslick is omtrent een duym-breedt onder 't derde of leste Krake-been van 't locht-aders-hooft. De Huyt dan langwerpigh door-gesneden zijnde, geven sich in't gesicht de Spieren aen beyde zijden een,de welcke t'samegevoeght worden met een witte sichbare lijn: Desen oock langwerpigh door-snijdende, en de Spieren alsoo van den anderen spalckende, ontmoet de bloote Lochtader, die dwars geopent wort: Ter hant hebbende een pijpjen, dat men in de Wondt steeckt, op dat de t'same-loopende Spieren het gemaeckte loch niet en stoppen.

CAP. XVIII.

Van des Mondts Slock-spieren.

DE Latijnen noemen't *Fauces*: By de Grieckse Taelvinders heetet *Pharijnx*. Ick heb een omspreuck gebruyckt; Al-hoe-wel ick 't in sommige woordtboecken met een naem (kouwen) vinde geseyt te worden. 'T is my onteven, doopt het nae u wel gevallen, als ghy maer met my in de saeck gelijck-stemmigh zijt. De Spieren dan van dit achter-gedeelte des Mondts zijn den swelging eygentlick nut en dienstigh: Dies sou mense niet ongevoeghlick Swelgh-spieren mogen bynamen. Dese heeft *Galenus* eerst aen't licht gebrocht: *Oribasius* gedenckter mede aen; Doch meẽ hem de ontleding noyt dadelick geoeffent te hebben,want hy maer een over-schrijver is en t'same-raper vander Schrijvers merck-waerdige spreucken. *Avicenna* beschrijftse oock. Maer de geleerde *Fallopius* heeft hun ruygh bewerp door sijn ernstige naerstigheyt tot een voltoyde af-beelding gebrocht. Vier paer zijn my vertoont geweest, twee de slock openende, twee engende. 'T eerste begint

gint uyt een scherpe spitse van't Breyns gront-been, en eyndight in't verhemelt des Monts ter zijde van't Gorgeltje. Hun gebruyck is, dit gedeelte des Monts opwaerts en voorwaerts te trecken. Het tweede paer van een oorsprong benaeft voort-komende, wort ge-ent, daer de Amandelen gelegen zijn, het heele zijdigh en achter-gedeelte des slocks bykans bespreydende. Hun Ampt is de Amandelen opwaerts en ter zijden te bewegen, en de holte des Keels uytreckende te verbreeden. Dese twee paren dan zijn dienstigh om de Keel te wijden: By welcke nutbaerheyt, noch een gevoegh andere aenhangen; te weten hen te verbieden, dat in't braken de opstijgende vochtigheyt door de Neus niet gejaeght en werde. 'T derde paer besit het achterste en zijdigh deel des slocks, daer 't Hooft met de neck vervoeght wort, van daer sich verspreydende bekleedt de heele innerlicke wijte des keels. Hun wercking is, in de doorswelging de slock te engen en toe te nijpen. 'T vierde spruyt van't priemachtigh aenhangsel, en streckt sich tot het eerste Krake-been van't Locht-aders-hooft, de zijden des Beens v uyt-beeldende, ende tot des Tongs wortel. Hun oeffening is, dese genoemde gedeelten opwaerts nae achteren te halen, en alsoo de Keel in't swelgen te nauwen. By dese wort noch een vleysige, breede, en ronde Spier waergenomen achter, 't begintsel des slock-darms omringende, de welcken hy in't door-swelgen toestrickt. Dit is't getal en bepaling der eygenen Swelgh-spieren: Laet varen dan de Neuswijsige arghlistigers, die hertneckigh beweren de swelging Natuerlick alleen, en niet vrywillighlick te geschieden. Verveelt hen, Natuyrs gereedtschappen hier te ontblooten, dat sy maer de Vier-voetige Beesten aenschouwen, die voor over hellende door hulp van de beschrevene Spieren het Eten en Drincken verduwē. Dat sy de Koort-dansſers besichtigen van hun Voet hangende

met het Hooft om laegh een Beker-biers uyt drincken. Voorts de rechte aert en wijſe des ſwelgings is eer door beooging, als lange redening yemant vroet te maken.

Voorſegging. *Hippocrates* in ſijn Bouck van de Tanding der Kinderen heeft: Dat de ſweragien in de ſlock des keels vol gevaerlickheyts zijn. Wy vernemen door dagelickſe ondervinding, datter veel hier Sweragien dragen ſonder hinder, namelick die van de Franſche ſieckte geknaeght worden. Doch die beſitten dan maer of de Amandelen, of het Gorgeltje, de welcke plomp van gevoelen zijn; En niet de Spieren, die en ſcherpvoelende zijn, en dickmaels beweeght wordẽ. De wonden deſe plaets quetſende zijn heel gevaerlick: De redẽ is naeckt, en voor de ongeleerden oock ontdeckt. De wech-neming of verlies des ſwelgings in ſieckten beduyt groot quaet, te weten den val en uyt-gang van de dierlicke kracht. Welcx gebeurigheyt *Zerbus* ſich verhaelt ontmoet te weſen in een, dien de voorgenoemde Spieren beroert zijnde, en dies niet ſwelgen kunnende, korts daer na geſtorvẽ is, al-hoe-wel al andere krachten volſtandigh waren. 'T ſelve is voorgevallen aen *Thomas à Veiga* eenen geleerdt ſchrijver. Hier ſchieten my in de belaghlicke uyt-legginge van eenige diepſinnige Leermeeſters op het gene al te met geſchiet, dat ſommige de drooge brocken door-ſwelgen kunnen, en nochtans geen dunne vochtigheyt of dranck in krijgen. In deſes Spiegeling, ſegh ick, klimmen de Hoogh-vliegende verſtanden ſoo wijt en ver, datſe in hun eygen wijſheyt verwerren. Ons ontleders valt de reden ſoo kommerlick niet: En om des ſaecx aenhangigheyt gelieftſe my hier voor te ſtellen. Voor eerſt dan ſet ick als gewis, dat in't ſwelgen van vochtighedẽ veel grooter t'ſame-trecking of benauwing des keels van noode zy, dan in't door-ſwelgen van grove en drooge ſpijſe. Begeert ghy betoogh?

toogh ? aenmerckt ons dagelicx doen: Want in't aengrijpen van eē heel kleyn dincxken zijn wy gedwongen onse Vingeren heel stijf toe te nijpen: soo wy't krijgen willen; Van een groot ding soo niet. Even aldus is't hier, want dese werckinge daer in even-redenheyt hebben. Nu de voor-gemelde Spieren met een halve ontbindingh of beroertenis(als 't gebeuren kan) versmackt zijnde konnen niet volkomelick den slock na hun plicht engen. Des geschietet dat de vochtigheden, dewelcke een uyterste toe-nijpingh des Keels van noodt hebben, niet en konnen verduwt werden. Daer-en-tegen den droogen Spijsen, die lichtlick omvangen wort, en in sich self soo niet wijckt, doet genoegh de toe-nijping, dewelcke van half-beroerde Spieren geoeffent wort. Dit is sonder kromme scherminge een slechte Boere-slagh, doch die de waerheyt treft.

Openingh. In de voor-gehoude plaets des Mondts worden verscheyden Hant-werckinge gepleeght, als in d'Amandelen, en Gorgeltje: De welcken ick swijgend voor-by gaen, om geen opspraeck te lijdē van uytreeghligheyt. Dit alleen vermaen ick, dat buyten dese twee gedeelten de Heel-meesters sich niet sonder dringende noot-wendigheyt verstouten openingh te doen, gedenckende hier rondtom Spieren te leggen, welcker quetsingh, als pijnlick zijnde, lichtelick ontstekingh verweckt: 't gene uyt de Amandelen en Gorgeltje niet ontstaet, overmits sy met weynigh of geen Zenuwen begaeft zijn.

CAP. XIX.

Van de Schouwer of Arm-Spieren.

NAe-buerigheyts gevolgh en ordre vereyschtede wel, dat ick nu de Hooft-roerende Spieren aenvan-

 gen

gen sou: Maer aengesien dese niet beschouwt kunnen worden, voor en eer de Schouwer en Schouwer-bladt-spieren af-genomen zijn, soo is't dat deser verhandeling de voorgang met recht toe komt: En te meer noch by ons, die nae gelegenheyt der gedeelten de hoedanigheden der openingen voor-schrijven. Den Arm dan noem ick met de Latijnen dat deel onses lichaems, 't welck sich van de schouwer tot de boght des Elleboogs toe-streckt. Dese arm wort door vijfderhande beweging vrywillighlick verplaetst: namelick voorwaerts nae de Borst, achterwaerts nae de rugh, opwaerts na 't Hooft, neerwaerts nae de zijden, en eyndelick rontom. Om welcke te volbrengen de onbegrijpelicke Natuyr seven Spieren geschickt heeft, welcker beschrijving ick nu begin. D'eerste is van sijn stant en Leger-stede de Borst-spier genaemt, want hy voor op de Borst plaets heeft, is groot en vleysigh: Welhalven hen *Galenus* in drien of vieren gescheyden te kunnen worden gewaent heeft. Sijn oorsprong is bykans van't heele Borst-been, en sijn aenklevige Krake-beenen: Alwaer hy met verscheyde merck-noodige Veselen door-breyt is. Wort ge-ent met een korte, breede, Zenuwige en stercke Pees in't Arms-been tusschen de drie-hoeckige Schouwer-spier en twee-hoofdige Elleboogh-spier, op die plaets, daer de Natuyr en redē ons Leeraert de Fontanellen of fistels te moeten geset worden. Sijn wercking is den arm nae de Borst te brengen; Ende nae dat of sijn onderste, of bovenste veselen doenende zijn, soo wort hy mede of schuyn opwaerts of schuyn neerwaerts nae voren toe-geleydt. De tweede om sijn gedaente en gesteltenis de Grieckse Boeck-staef Δ Delta uyt-beeldende, heeft de naem geloot van *Deltoides*: Wy sullen hem de drie-hoeckige Schouwer-spier heeten. Hy is doorgaens vleysigh, bespreydende eygentlick de Schouwer. Begint van't Sleutel-been bovē op de Schouwer, en allens-

kens

kens in een drie-hoecx punt engende heght sich in't midden van 't Arms-been, alwaer sijn Pees uyterlick noch Vleysigh gesien wort, doch onder en innerlick is sy Zenuwigh. Dese Spier heeft oock eenighsins verscheyde Veselen verworvē: Om welcker wille gebeurt, dat de Arm nu recht nae boven op geheft wort, nu nae boven voorwaerts, en nu nae boven achterwaerts. De derde is heel breedt, en met sijn gesel bekleedt benaest de heele rugh, dies magh hy de grootste Rugh-spier genoemt worden. Sommige klucht-geesten sijn wijse van wercking wat gauwer af-kijckende, hebbē hem (onder eerbiedt) den Aers-klouwer genoemt. Sijn begin is vliesigh, en heel breedt van de spitsen der wervel-beenderen: Verknocht sich met een stercke, korte, en breede Pees onder het bovenste Hooft van't Arms-been. Dese Spier verbeeldt oock een Drie-hoeck, wiens scherpste punt het Heyligh-been of Kruys-been bedeckt, bykans tot het Stuyt-been toe sich streckende. Sijn Ampt is den Arm nae den rugh achterwaerts te trecken. Alwaer sy wederom nae verscheydenheyt der werckende Veselen neerwaerts meer of min gedreven wort. De vierde heet de grooter ronde Arm-spier, is gelegen schuyn nae achteren onder 't Oxel, vleysigh, dick, en ront. Spruyt heel Vleysigh onder van't Schouwer-bladt, en een luttel opklimmende eyndight boven in't Arms-been daer de Borst-spier gehecht wort. Sijn oeffening is den Arm achterwaerts neer te halen, soo dat hy den Drie-hoeckigen voor-beschreven Schouwer-spier partijdigh is. De vijfde ontspringt van't onder-eyndt des Schouwerblats beneden sijn uyt-stekende graet, is Vleysigh, en met een breede korte Pees wort ge-entert uyterlick in de Bandt van't Schouwer-been. Sijn dienst is den Arm nae buyten om te leyden. De seste heet de kleynder ronde Arm-spier, is gelegen boven 't Oxel vleysigh en langwerpigh, vervult de holligheyt leggende tusschē de

bovenste rant des Schouwer-bladts en de graet des selfs; Van welcke uyt-stekende graet hy voort-komt. 'T is met de voorgaende gesellight in eē Ampt en wercking. De sevenste en leste is d'onder-schouwer-bladige of verborgen Spier, seer Vleysigh wonende tusschen 't Schouwer-bladt en Ribben: Eyndight met een breede Pees aen de Schouwer. Sijn dienstbaerheyt is den Arm opwaerts nae binnen te bewegen.

Voorsegging. De wonden dese voorgemelde Spieren beschadigende zijn in sich self ongevaerlick: Want sy al Vleysigh zijn geen groote Aderen of Zenuwen in hebbende. Den Drie-hoeckigen Schouwer-spier alleen overloopt uyterlick de vernaemde Hooft-ader; Doch is hier ('t welck wonder is) veel kleynder, enger en teerder, als in de Elleboogh of hant, gelijck sich tuyght meermaels waergenomen te hebben de wel-geleerde *Adrianus Valckenburgh* huydige Leer-meester des ontledings in de hooge school van Leyden, wien ick om sijn ernstige naerstigheyt, oprecht oordeel, en bedreven handeling veel in dese konst toe-schrijf. Alwaer't dan dat dese Ader dwars hier door-gesneden wiert, is geen overvloedige uyt-gussing van bloet te verwachten: Maer een ander quaet of ongeval souder uyt ontstaen, te weten 't verlies des gevoels en bewegings der ondergelegen deelen, overmits met dese Ader oock de Zenuw doorsneden wort, met de welcke sy altijdt verselschapt is. Voorts om de dwarse door-snijding deser Spieren, wort hun beweging nu meer, nu min benomen nae grootheyt en spreuk-waerdigheyt van de snê, welck aengaende te mercken staet, en in gedenckenis te hechten eens voor-al: Dat somtijts de Spieren wel dwars door-kerft worden, en nochtans niet altijdt letsel in de beweging nae en kome: 'twelck gebeurt soo de quetsing in't minden des Spiers valt, want dan en daerom de Vleysigheyt des selfs geschiet haestige heeling, namentlick wonts

Lip-

Lippen door naeying t'ſame-gevoeght zijnde. Maer wanneer een Spier in ſijn oorſprong of enting doorgeſneden wort, magh men de Omſtanders van 't verlies des werckings ſtoutelick bewiſſen. Dieſvolgens ſoo een hou tuſſchen de ſchouwer en Borſt aen't oxel dwars over de pees des Borſt-ſpiers geſlagen wiert, volght ſekerlick dat hier nae de arm aen't Borſt niet zal kunnen gebrocht werden: deſe ſelfde werckinge van de ſelfde Borſt-ſpier wort voornamentlick verlet en vernietight in de Krijgh-raets ſtraffing, die men wipping heet: Want dan als de Armen nae achteren gedraeyt worden, wort deſe Spier onmetelick gereckt, jae verſcheurt. De ervaren *Pareus* in ſijn vijfde Bouck aen't vijf-en-twintighſte Capittel verklarende de voor-gehoude Spieren, ſeyt eyndelick, dat, wanneer een wondt d'aldergrootſte en breedtſte Rugh-ſpier beſeert, de Arm niet Licht kan of uyt-geſteken of op-geheft worden. 'Twelck yemant met recht vremt luyde, aengeſien deſe groote Spier tot de op-heffing of uyt-ſteking des Arms in't minſte niet behulpigh zy. Ick heb van mijn Meeſters ingeſogen, dat men goede Schrijvers, ſoo veel 't mogelick is, altijt en over-al verſchoonen moet. Des tot *Parei* voorſtant ſegh ick: Soo lang een open Wont deſe grootſte Rugh-ſpier beſet, en te meer noch alſſer ontſteking byvalt, dat de uyt-ſteking en op-heffing des Arms ſwaerlick en pijnlick volbrocht wort. Reden. Want in deſe werckinge wort de gemelde grootſte Rugh-ſpier geſpannen en uyt-gereckt: 'T welck den Wont te ontſtellen, zal u de Siecke wel beduyden, al was hy ſtom.

Opening. Deſe Spieren (als uyt de vorige redenvoering getapt kan worden) beſitten de Borſt, Rugh, en Schouwer. Dies hoedanige opening hier voeget, ons te verklaren ſtaet. Recht in't midden van de Borſt wort geen Spier gae geſlagen, derhalven alle wijſe van opening ſoudt hier ſchijnen te paſſen: Doch de lang-

werpige neergaende ſné wort verkoren om redenẽ voor ten vollen uyt-geleydt. In andere plaetſen des Borſts om de onderleggende Borſt-ſpier wort een ſeker gedaente en ſtant van ſné vereyſcht: Te weten by en van't Sleutel-been (het Krop-been ſeggen andere) fockt een ſné ſchuyn neergaende na d'Arm. Is't lager in't midden des Borſts by de tepels te doen, betaemt een recht dwarſe ſné nae d'arm. Onder de Tepels ſchuyns opklimmende nae 't Oxel. Welck al geen plaets heeft in de Vrouwen, die door op-gehoopt Vet en Klieren der Borſten deſe Spieren diep verborgen leggen. De aenklevigheyt des ſaecx vervoert my en raedt te ſeggẽ, wat wijſe van opening in de Oxelen te Hant-wercken is. Men leeſt by *Celſum*, dat in de Oxelen ſelden de ſnijding aen te gaen is. De reden nae mijn achting is, om de vreeſe van de groote hier gelegene vaten, die niet ſonder doots gevaerlickheyt gequetſt worden. Dies niet af-kerende nochtans kan men, noch magh men hier de opening ſomtijts niet ontvlien: Gedenckt dan, 't gene oock in de voor-geſonden algemeene redeninge aengeroert is, dat in de openinge niet alleen acht te nemen is op de loop der Spieren, maer oock der vaten. Nu aengeſien in de Oxelen ſoo wel de Vaten als Spierẽ ſchuyn geleydt werden, hierom in de ſelve een ſchuyne ſné alleenlick plaets heeft: Schuyn, ſegh ick, dat is, van de Borſt neerwaerts nae de Rugh gaende; Want ſoo de Veſelen loopẽ van de groote ronde Arm-ſpier en grootſte Rugh-ſpier, die hier gelegen zijn. Volght de ſchouder of boven-eyndt des Arms, het welck beſet de drie-hoeckige Schouwer-ſpier, als voorſeyt is: Dien om de de verſcheydenheyt ſijns Veſelẽ geen eenparige opening voldoet: maer recht boven d'Arm of op de Schouwer een recht neerdalende ſné paſt. Soo ſy van vore by en van't Sleutel-been gedaen moet worden, gaet ſchuyn nae d'Arm achterwaerts; Sooſe achter te doẽ is, ſchuyn

nae

nae d'Arm voorwaerts. Overſchiet de Rugh, de welck benaeſt gantſch overtogen is met de derde, vierde, en vijfde voor-beſchrevene Spieren: Welcker Veſelen al aengeſië eenformighlick ſchuyn neerdalende zijn, wort hier vereyſcht diergelijcke opening van de zijdē ſchuyn neerloopende nae de Wervel-beenderen. Soo dat ick niet en kan verwonderen den beſlepen *Aquapendentem* in ſijn Bouck van de Handt-werckelicke oeffeninge, gebiedende in de Rugh een langwerpige recht neergaende opening te doen: Aengemerckt den grootſten Rugh-ſpier over-al ſchuyn neergaende Veſelen vergunt zijn; Jae ſoo ſchuyn, datſe even onder d'Oxelen bykans heel dwars nae de Wervel-beenderen toe-loopen. 'T zijn dingen, die men ſiet en voelt, niet door onſienlicke en onſinnelicke ſpiegelinge bedenckt.

CAP. XX.

Van de Schouwer-bladt-ſpieren.

'T Schouwer-bladt wort beweeght voorwaerts, achterwaerts, opwaerts en neerwaerts: Niet rondtom, want dit belet de aenhechting van't onroerbaer Sleutel-been. Dies heeft het Schouwer-bladt vier Spieren ontfangen: Vier ſtel ick volgend de leering mijns Meeſters *Spiegelij* met de Natuyr gelijck-ſtemmigh: Niet ſes als andere qualick voor hebben. D'eerſte is de minder ſaegh-formige Spier genaemt, om dat hy ſaeghsgewijs tandigh geſchapen is. Heeft plaets even onder de voor-bepaelde Borſt-ſpier: Begint van de vier bovenſte Ribben, uyt-geſondert de eerſte, en huyvers opklimmende wordt in't Schouwer-bladt ge-ent. Sijn Ampt is, het ſelve voorwaerts nae de Borſt te trecken. De tweede bekleedt het Overſchot des Rughs, 't gene van de grootſte Rugh-ſpier ontbloot was. Verbeeldt

ſoo

ſoo rechtſchapen een Kappe, dat een Neuſ-wijſige Spottaert in vermoeding komen ſou of de Monnicken hun Kappen-dracht alleenlick aengevaert haddẽ om de Natuyr na te Apen: Want ſy even juyſt hun Kappen dragen op die plaets, daer deſe Kapachtige Spier gelegen is. Hy ſpruyt van 't Achter-hooft Vleyſigh doch dun, en neerdalende met ſijn onder tip ſtreckt ſich een weynigh over de grootſte Rugh-ſpier. Is met verſcheyde Veſelen begaeft, de welcken ick in d'opening uyt-drucken zal: Weſhalven hy verſcheydelick 't Schouwer-bladt verrept, ſchuyn opwaerts, neerwaerts, en recht nae de Rugh. De derde onder deſe leggende om de gelijck-formigheyt met een Tarbot, heeft de naem van 't Tarbotachtigh verkregen. Is dun, breedt en vier-kant, van de drie onderſte wervel-beenderen des Hals, en drie bovenſte des Rughs voort-komende, wort ge-entert in de gront des Schouwer-bladts. Sijn wercking is, 't ſelven een weynigh opwaerts na achteren te halen. De vierde heet de op-heffer, boven op 't Sleutel-been ſittende. Begint van de vijf dwarſe uyt-ſteeckſelen der Hals wervel-beenderen, met veelvoudigh oorſprong, doch die ſtracx t'ſame-loopende vereenight wort. Sijn verknochting geſchiet in de hooge en innerlicke rant des Schouwer-bladts, 't welck hy voorwaerts op treckt. Dit is de natuyr in de ſtelling der Schouwer-bladt-ſpieren naecktelick ontwurpen. Van welcke wijſe en onberiſpelicke Schepſter ick gaern weten ſou, waerom ſy doch den Schouwer-bladen eygen Spieren geſchonckẽ heeft? Ick heb haer Heym-ſchrijvers, mijn Leer-meeſters, te raedt gaen, alle Boucken door-ſnuffelt, duerige gedenckinge geoeffent, niet iſſer, dat my vernoeght: Dies tot naerder onderrechting gevoel ick nu onder verbetering, dat de gemelde Spieren voor ſoo veel ſy de Schouwerbladen bewegen, den Menſch onmiddelick niet dienſtigh zijn, maer datſe voornamentlick geſchickt zijn

tot

tot hulp van de verroeringe der Armen, al-hoe-wel ſy die maer door toe-val te bewegen geſeyt worden.'Kverklaer my. Des eerſtes Spiers werckinghet Schouwerbladt voorwaerts na de Borſt treckende is ons niet nutbaer, voor ſoo veel door haer 't Schouwer-bladt dus verplaetſt wort, maer voor ſoo veel ſy den Arm behulpigh is in't omhelſen en omvamen, dat die meer nae de Borſt kan worden in-getrocken. Deſgelijcx de tweede en vierde beſchrevene Spierē doen niet enckelick door hen ſelf ons dienſtbaerheyt, maer om datſe met hun de Armen nae de Rugh buygen, dat in eenige oeffeninge nut en noodigh is: 'Twelck men de Dieven ſiet plegen, wanneer ſy van de Scherp-rechter gegeeſſelt worden. Voeght hier by, dat deſe twee Spieren in overmatige hette van't hert den diepen en grooten Aſeming behulpigh zijn: Gelijck wel de Lof-waerdige *Galenus* geveſtight heeft. Ten uyt eynde de derde Spier acht ick dan ons eerſt dienſtigh te weſen, wanneer de Schouwer opwaerts na 't Hooft getilt wort: niet dat door 't enckel op-heffen des Schouwer-bladts ons eenige dienſt gebeurt. Deſes oeffening volbrengen de Franſen, als ſy met gebaer toogen willen, ſich yet niet te weten, hun ſchouweren optreckende: De Spaengjaerts en Italianen deſgelijcx, als ſy wijſen willen datſe gedult hebben moeten: Waerom oock van ſommige deſe de gedult-ſpier genoemt wort. Dit's 't gevoelen van mijn ſwack en onbedaeght verſtant voort-geteelt: Die yet waerſchijnlickers bedenckt, zal van niemant meer dancks, als van ons verwerven.

Voorſegging. De Wonden deſe Spieren beſeerende zijn ongevaerlick, en licht heelende om hun vleyſigheyt: Wt welcker dwarſe door-ſnijding geen groot ongevoegh nae komt.

Opening. Het meerdeel der beſchrevene Spieren leyt verborgen: Dies is noyt of heel ſelden d'opening in hun

hun te Handt-wercken; Alleen de Kapachtige Sier is uyterlick gelegen, als geseyt is, en bespreyt het achter-deel des Hals, Schouweren, en de plaets des Rughs tusschen de Schouwer-bladen. In welcke plaetsen geen een wijse van opening past, overmits de verscheydenheyt sijner Veselen. In de Hals van de Wervel-beenderen wort vereyscht een schuyn neerdalende sné nae de Schouweren. Wederom in de selve Spier, van de Schouweren na de Wervel-beenderen des Rughs streckende: Want dese Spier Veselen ontfangen heeft, die tegen den anderen loopen. Soo oock van de randt der Schouwer-bladen moet de opening schuyn neerwaerts nae de Rughs Wervel-beenderen gedaen worden: Gelijck-formigh met die gene op 't Schouwer-bladt in de Arm-spier van natuyr en konst begeert wort. Is't te doen omtrent 't eerste Rughs Wervel-been tegen over te weten de Schouweren, moet een recht dwarse opening gesneden worden: Want soo de gang deser Veselen is. Voorts merck ick hier by 'tbovenste uyt-steecksel of Hals des Schouwer-bladts desen Spier in eẽ Vliesigh en Zenuwigh half rondt te verwisselen: Welcke plaets daerom in't openen nae mogelickheyt te schuwen is, wantse met scherp gevoelen sonderlick begiftight is.

CAP. XXI.

Van de Hooft-roerende-spieren.

Nieuw en wonderlick is 't Hoofts-gelidt, in't welcke het grootste Been benaest op het kleynste steunt en geknocht wort: Want de verstandige Natuyr aller gevoeghlickheden vinster voorsiende velerhande bewe-ginge aen 't hooft wel noodigh te zijn, doch die niet kosten geoeffent werden,'t en zy twee ronde beenderen slaplick en los onderling verbonden waren; Voor het

eele

eele Breyns Becken ſorghvuldigh, heeft de geruſtheyt en ſekerheyt boven de veelvoudigheyt der beweginge verkoren; Orberder achtende weynige en onſorghlicke verroeringe te ſchencken, dan veelerley met wiſſe gevaerlickheyt des Hoofts. Nochtans overmits dit wit (de veelheyt der beweginge) niet gantſch voor by te ſchieten was, heeft deſe volmetende Moeder 't ſelve door twee kleyne verknochte geleedtjens en getal der Spieren getroffen, ſoo dat aen 't Hooft geen beweging ſchijnt te ontbreken. Voorts driederhande beweging wort aen't ſelve toe-geeygent: Voor over, achter over, en rondtom; Die van negen paer Spieren volbrocht wort. Ter zijden wort het niet geneyght door ſijn eygen Spieren, maer door toe-val en gevolgh, dat is, door hulp en weldaet der Hals-ſpieren; Welcke Hals onbeweeghlick ſtaende, het Hooft in't minſte den Schouweren niet naderen kan. Het eerſte paer der Hooftroerende-ſpieren dan overdeckt de Wervel-beenderen, is lang en dick. Begint van de uyt-ſteeckſels der bovenſte Wervel-beenderen des Borſts, en loopt opwaerts langs de Hals tot het midden des Achter-hoofts. Hun Ampt is, het Hooft geſamentlick recht achter over te halen. Soo maer een van beyde doende is, wort het achterwaerts ter zijden omgetrocken. Het tweede heet het gevlechte paer om ſijn verſcheyde geſteltenis in vermenging. 'T ſchijnt uyt drie Spieren te beſtaen: En verſcheyden oorſprongen hebbende, wort verſcheydelick aen't Achter-hooft gehecht. Is geſchickt tot een wercking met het voorgaende paer. 'T derde leyt onder't tweede, 't gene *Veſalio* belieft heeft, als het vierde deel van de voor-ſchreven Spier te rekenen: Is kort en dick: verbindt ſich achter aen't tepelachtigh uytſteeckſel des Beckeneels. Hun gebruyck is, het Hooft een weynigh achterwaerts te trecken: En ſoo een werckt, achterwaerts ter zijden. 'T vierde wort het grooter rech-

rechte paer geseyt; Is kleyn, vleysigh doch schrander, spruyt van't tweede Hals Wervel-been: Eyndight in't midden des Achters-hoofts. 'T vijfde noemense het kleynder rechte paer, is verborgen onder 't voorgaende, wiens standt en gestalte het gantsch uyt-beeldt. Dese twee paren spannen te samen met het derde in een oeffening. De oorsaeck en reden, waerom soo veel Spieren 't Hooft noodigh waren, om nae achteren te buygen, is: Overmits het om 't aensichts, en 't onderste Kake-beens wille, voor-lastigh was: Dies most het van achteren wel versorght wesen. 'T seste heetense het bovenste schuyne paer, is noch onder de voorgemelde gelegen: Ontspringt van't midden des Achter-hoofts. en neerdalende wort ge-ent dwars in de uyt-steeckselen der eerste Wervel-beenderen: Wort gevoelt de omdraeyinge des Hoofts te helpen. 'T sevenste is getoenaemt het onderste schuyne paer. 'T is langwerpigh, Vleysigh, en rondt: Voort-komende uyt het tweede Hals Wervel-been, eyndight in't eerste dwars. Dit paer volbrengt eygentlick de omdraeying of schudding des Hoofts, wanneer men yet beneenen willen. 'T achterste is voor in de Hals gelegen, lang en rondt, begint boven van't Borst en Sleutel-beẽ, verknocht sigh Vleysigh en dick op-klimmende aen 't Tepelachtigh uytsteecksel des Achter-hoofts, 't welck het omvangt. Dese Spieren worden in de levende oock merckelick gesien in die gene wat snoggerder, of magerder zijn. Gesamentlick werckende knicken 't Hooft voor over. 'T negenste en leste van *Galenus* ten halven, van *Follopius* ten vollen beschreven, leyt onder de Slock-darm: Beginnende Zenuwigh van de Banden der Hals-wervel-beenderen wort gehecht aen de grondt des Hoofts. Sijn dienstbaerheyt is mede 't Hooft nae voren te buygen, als men yet toe-stemt. Nopende de beneenend' en toe-stemmend' Hoofts beweging merck ick een

plaets

plaets *Galeni*, die van andere doorgaens drooghs Voets overtreden wort, en nochtans kommerlick valt voor ons te verstaen. In't Bouck van de gebeenten aen't achtste Capittel heeft hy dit: Tweevout is de beweging des Hoofts; d'ander, door welcke men beneent en toestemt: D'ander, door welcke men 't Hooft schut of ten zijden omdraeyt. Is dan Hoofts schudding verscheyden van de beneenende beweging? Hier te Lant, en nu wel niet; Maer voortijts by de Ouders ja: Want als sy yet toestonden en bevestighdē, Knickten 't Hooft voor over; Daer-en-tegen als sy yet wats beneendē, smetē 't Hooft achter over: Welcke Oude gewoonte en wijse van doē hoor ick noch de *Thracers* te onderhoudē: Datse de Grieckē nakomen, heb ick gesiē: De Bolognesers heb ick waergenomen oockse te plegē wanneer sy den biddendē Armen Aelmoesse weygeren. *Galenus* dan sijn Lants-plicht volgende heeft so Hoofts beweging gesmaldeelt, als geseyt is. Alwaer ick wederom aen yet oneffens hort; Want hy stracx ondervoeght, dat de beneenend en toestemmende beweging door de tweede Wervel-beē volbrocht wort; d'omdraeying door d'eerste. Welcke stelling (behouden de vrede van sulcke grootachtige Leer-meester) is onverbloemelick Valsch. Want d'omdraeying op 't eerste Hals-wervel-beē niet te konnē geschiedē, noch de anderen oock op het tweede, wijst ons 't geraemte soo klaer, dat het een blinde wel tastē sou. Dit heeft ons eerst (op dat ick niemant sijn verdiende eer ontstele, de vernaemde *Vesalius*, Neer-lants roem, ontdeckt: De welcke als *Jacobus Sylvius* schatert *Galenum* te lasteren, wort self Nauyrs Lasteraer. *Galenus* is ons eē goet Vrient, maer bovē hem te waerheyt. In't schrijvē van dit magh hy eē Honts geraemte voor gehadt hebben, in't welcke, als ick't wel beschou, dunckt my sijn gesegh plaets te mogen hebbē.

Voorsegging. De gemelde Spieren zijn al in de Hals gelegen, wiens quetsing ongevaerlick is: Wel

verstaende soo de Spieren alleenlick beschadight worden. En al wierden eenige achter Spieren dwars doorgehouwen, zoude nochtans Hoofts beweging na achteren toe niet wech-genomen worden, om de menighvuldigheyt der selfder Spieren, die te gader naulicx kunnen door-quetst worden. Desgelijcx al wierdt het achtste paer door-sneden voor aen de Keel gestelt, zoude nochtans Hoofts buyging voor over niet gantsch verloren worden, overmits het negenste paer de selfde nae sijn vermogen noch volbrengen sou. Doch dese voorleggende Spieren kunnen naulicx over dwars door-wont werdẽ sonder de na-buyrige Hals-aderẽ en Hert-aderen te raken: Welcker door-snijding den doot mede brengt even in voegen of 't hert af-gesteken was.

Opening. *Aquapendens* gebiedt een lange neerdalende opening te maken. Voor hem had dit selve *Avicenna* geschreven. Wy de gedeelte wat naeckter in siende, en de stucken wat nauwer siftende worden vermaent aldus te Handt-wercken. In't Capittel van de Lippespieren is geseyt eẽ breede vier-kante doch dunne Spier onder de Huyt te leggẽ den heelen Hals omkleedende, wiens Veselen aengesien schuyn nae achteren loopen, soo wort hier oock sulck-danige snẽ vereyscht: Welcke Veselẽ is't dat door eẽ recht neergaende opening dwars gesneden werden, volght een Beck-trecking van d'eene zijde. Dit suygh ick uyt mijn poot niet, Maer met my en voor my hebben't andere naem-kundige schrijvers voor-gedragen. Dies niet tegenstaende soo d'opening dieper te maken noodigh was, sou die nae mijn achting langwerpigh gedaen moeten worden, op dat door een schuyne de recht neergaende Bloedt-vaten niet en werden gequetst. Welcke vaten de geleerde *Aquapendens* vreesende begeert hier in't algemeen en doorgaens een rechte neerdalende opening volbrocht te worden. Dit's voor aen de Hals. Van achter wortse overtogen uyterlick

lick vande Kapachtige Schouwer-bladt ſpier,inde welcke hoe te Hant-wercken is, heb ick in't vorige Capittel ten vollen uyt-gedruckt. Dit voegh icker nu by: Soo d'opening dieper te doen ſtont, dat men die recht na de langte des Hals plegen moet, mercking nemende op 't gene nutter en noodiger is: Nutter en noodiger zijn des Hoofts, als des Schouwer-bladts ſpieren: Daerom dier quetſing meerder vreeſende, ſullen deſer Veſelen vryelick door-ſnijden. 'T is niet buyten onſe redening, de plaets des Necx hier aen te wijſen, in de welcke men gevoeghlickſt de Fontanellen en Setoenen van de Heelmeeſters geſeyt, ſtellen moet; Want dit oock een gedaente van opening is. *Fabritius Hildanus* in't eerſte hondert-tal van ſijn Hant-werckelicke waerneminge, kieſt de plaets tuſſchē de tweede en derde Wervel-been, oock tuſſchen de derde en vierde. Ick volgh de partije van ſijn genan *Fabritij Aquapendentis* de plaets merckende tuſſchen 't eerſte en tweede Wervel-been. Want komt ghy lager, om het ſteedts aenhorten des Kraeghs of Wambays, ſult moeylicke pijn veroorſaken. Nochte om dit te ontvliē hoeft noch meught ghy hooger klimmen nae de Hooft-pan: Want ghy daer niet vorderen ſoudt, om de ongelegentheyt des plaets geen ontloſing der innerlicke overtollicke vochtigheden krijgende. Deſe rechte en verkieſelicke ſtee is achter in de Neck, daer het hair op een paer vinger-breedt nae eyndight, alwaer een holte gevoelt wort. Hier begint Breyns mergh neer te dalen, hier loopen oock merckelicke Aderen: Soo dat hier als door een uyt-loop de overvloet der Herſſenen genoeghſaem ontlaſt kan worden. Voorts in welcker voegen, met wat Werck-ruygen deſe Looſ-gaten geſneden, gebrant, of geſteken moeten worden: Is buyten mijn eerſte voorneming te ſchrijven. En wat wil 't Vercken ſijn Meeſter berechten?

CAP. XXII.

Van de Hals-ſpieren.

DE Spieren des Hals of neck eerſtelick, en door gevolgh het Hooft roerende zijn vier paer, onder de voor-genoemde Hooft-roerende geſtelt: Van de welcke andere voor, andere achter hun woning hebben. Door de ſelfde wort de Hals voorwaerts gebogen, of achterwaerts uyt-geſtreckt, of oock ter zijden geſlimt nae hun verſcheyden oeffening. Welcke al nae vervolgh werckende ontſpringt een ronde omdraeying des hals, en om de aenhangigheyt oock des Hoofts. 'T eerſte paer is lang onder de ſlock-darm ſchuylende, en van de vijfde rughs-wervel-been een Vleyſigh en ſcherp begin nemende klimpt op tot het uyt-puylent uytſteck des eerſte hals Wervel-beens. Hun gebruyck is de Hals recht na voren te buygen, en met een oock 't Hooft; Soo maer een van beyde doed' is, haelt hy de Hals na voren zijdewaerts. Het tweede paer is noch onder deſe plaets hebbende; wort van ſommige een van de Borſt-ſpieren getelt, niet onbillick mijns dunckens. Spruyt ter zijden des Hals Vleyſigh van de eerſte rib, en eyndight in de Wervel-beenderen des Hals. Hun bevel hout, het eerſte paer in een wercking by te ſtaen. Dit hebben ſy ſonderlings, datſe door-tochtigh zijn, om een rechte en vrye voort-gang te geven aen de Aderen en Hert-aderen des Arms. 'T derde heet het dwarſe paer, ſtaet in de rugh. Begint van de ſes Wervel-beenderen des rughs, en wort gehecht in al de dwarſe uyt-ſteeckſele des necks. Tuſſchen deſe Spieren loopen de Zenuwen van het Halsgraets-mergh voort-geteelt. Hun Ampt is, de Hals uyt te ſtrecken of achterwaerts te halen; Soo maer een beſigh is, ſchuyn na achteren toe. 'T vierde beſit den heelen

len Hals, verknocht met ſijn graet ſoo bondigh, dat het ſchier ingewaſſen lijckt. Heeft een dienſt met het voorgaende derde paer. Merckt hier: Al-hoe-wel geen Spier den Hals geſchoncken is, eygentlick tot haer zijdige beweging geſchickt, wort nochtans deſe gevoeghlick en genoeghſaem volbrocht van d'eene buyger en uytſteker geſamentlick werckende.

Voorſegging. Deſe Spieren om hun diepe en verborgen leger-ſtee worden naulicx door quetſing geraeckt: Namelick de twee eerſte paren, die niet gewont kunnen worden, ſonder of ſtrot, of Slock-darm, of Aderen en Hert-aderen te beſchadigẽ. Wt welcke wat voor te ſeggen ſtaet, is oock eenen Aenkomeling niet onbewiſt. Ick kan niet voor-by gaen, 't gene de diepſinnige *Scaliger* uyt de geſtalte des Hals ſpoort; En al-hoe-wel ſulck-danige merck-teyckenen van my heel onwis en wanckelbaer gevoelt werden, om de grootachtbaerheyt nochtans van deſe Man in al ſijn Hoogh-vliegende gedenckinge deftigh, met geen beuſelinge behangen, hebben deſe toeſtemming van mijn gemoet verkregen. Hy ſchrijft dan: Dat een dicke en Vleyſige Hals geen groot verſtant beduyt: Een aderige, dat die Perſoon dertel en weeldrigh is: Een breede, dat hy betrouwent is: een lange, wantrouwent en veranderlick: Een onbeweeghlicke, verrader, liſtiger, Hert-neckigh: Een rechte, betrouwent: een ſlimme, erge bedrieger, ſteedts vol over-peyſinge: Een voor over duyckende, goet-gierigh, verſuymigh, dwaes en onnut.

Opening wort in deſe Spieren niet gepleeght, overmits hun verborgen plaets. Hoe men voorts in de bovenleggende Spieren des geheelen Hals Hant-wercken moet, is voor heen by gebrocht, 't gene een beſcheyden Heel-meeſter vernoegen kan.

CAP. XXIII.

Van de Elleboogh-ſpieren.

D'Elleboogh wort door twee beweginge gedreven, rechte buyging te weten, en uyt-ſteking. De Spieren erven van hem de naem, niet datſe in de Elleboogh gelegen zijn, maer om datſe hem verplaetſen; Want ſy in de Arm eygentlick plaets hebben; Ende den Elleboogh beſitten eenſdeels de Hant, eenſdeels de vinger roerende Spieren. Voorts in't algemeen van des geheelen Hants en Arms Spieren is dit te mercken, dat de binnen gelegene de buyging, de buytenſte d'uyt-ſteking volbrengen: Oock dat de binnenſte en meerder en ſtercker zijn, want de buyging noodiger en waerdiger is, als d'uyt-ſteking. In't getal der Elleboogh-ſpieren vindt ick onder de ontleders geen eenſtemming: Meeſt ſtellender vier, *Caſſerius Placentinus* (ſoo ons ſijn leerling *Bartholinus* overlevert) telter vijf: *Riolanus* verhooghtet tot ſes: Daer mogender komen, die door de nieu gevonde vergrootende Brillen noch meer ontvouwen. Ick die de dingen ſonder nootwendigheyt niet menighvuldigh, ſchuwent in ons kort leven een lange leering, houde maer drie Elleboogh-ſpieren. Van welcke d'eerſte kundigh met de naem twee-hoofdigh; Soo geſeyt om dat hy met tweevoudigh oorſprong begint: Als oock in yder levende ſichtbaer is. Deſe Spier is dick, Vleyſigh, ſterck, en rondt, uyt de welcke *Tagliacotius* ſtof neemt tot vorming en herſchepping van een af-geſnedē Neus. Hy ſpruyt al van 't Schouwer-bladt, onder de Drie-hoeckige Schouwer-ſpier ſchuylende, en neerdalende hecht ſich niet eygentlick in 't Elleboooghs-been, als veel ſchrijvē, maer in de kleyne Arm-pijp met twee peſen, een rondt, d'ander breedt. 'T welck gelijck

lijck ick ondervinde van niemant aen-geteyckent, ſoo wenſch ick, dat alle Heel-meeſters het in gedenckenis veſtigen, namelick de ſtant en geſtalte van de breede pees: De reden zal volgen. De dienſt van deſe bepaelde Spier is d'Elleboogh recht te buygen. De tweede duyckt onder deſe: Is korter, en heel Vleyſigh. Begint uyt het midden van't Arms-been, en eyndight tuſſchen 't Ellebooghs-been en kleyne Arm-pijp, alwaer ſy geknocht worden. Deſes oeffening is mede d'Elleboogh recht te buygen: Niet huyvers buytewaerts, als *Galenus* waent: Want dit in een Menſch ſonder beweging des Arms ondoenlick is. Dit ſchrijvende moet hy gedut hebben: Doch billick is't en onſchuldelick, in een lang werck yemant de ſlaep te bevangen. Volght de derde, die d'Elleboogh uyt-ſteeckt, het buytenſte van't Armsbeen omkleedende. Ontſpringt ten deelen van het Schouwer-bladt, ten deelen van 't Schouwer-been ſelf. En t'ſame-loopende wort vermengt in een ſtercke en Zenuwige pees omvangende 't ſtuytje des Elleboogħs, daer men op ruſt en ſteunt. Deſe Spier ſtellenſe allegader tweevoudigh, ſom ſmaldeelen hem in drie, ſom in vier. Maer door onſe algemeene konſt Godt, laten ſy my doch verklaren, waerom de twee-hoofdige enckel en eenvoudt van hun geſtelt wert, en deſe ſoo veelvoudigh? aengeſien die oock twee peſen voor teelet, deſe maer een? In der Honden voor-pooten ſien ick drie onderling verſcheyden uyt-ſtekende Spieren.

Voorſegging. Rechte of langwerpte wonden in de genoemde Spieren voor-vallende zijn ongevaerlick: Oock de dwarſe het vleyſigh gedeelte beſeerende, en voornamentlick in't buyten deel des Arms, alwaer weynigheyt is ſoo wel van Bloedt-vaten, als Zenuwen. Soo nochtans deſe wonden ſoo ongeluckelick eenen Rampſaligen treffen, datſe of Hert-ader af-ſteken, of Zenuw beſchadigen: Is kunt dat ſy heel gevaerlick zijn. De

Geleerde *Horatius Augenius* verhaelt in ſijn Brieven , dat een ſeker Bolognees Edelman van een kleyn en verachtſaem Ellebooghs Wontje geſtorven is. Waer en hoedanigh het geweeſt is,en wat ſchrickige toe-vallen hem beſprongen hebben, ſchrijft hy niet; Ontwijffelick zijn de voorgemelde Vaten of Zenuwen geraeckt geweeſt; En ſulck-danige gebeurigheden ondervint men noch dagelicx. Een dwarſe door-ſnijding der Peſen deſer Spieren veroorſaeckt gewiſlick 'tverlies des bewegings. Ten leſten merckt , dat in de Ader-lating namelick van magere Lichamen meertijdts de breede Pees van de twee-hoofdige voor-beſchreven Spier geraeckt wordt; 'T welck by de Weteloofen van een Zenuw-quetſingh de heet heeft; Daer't nochtans een Pees is, die beſchadight wort , geen Zenuw : Want deſe dieper leggende van de Vlijm-ſteeck vry is . Deſe Pees ſchuylt gemeenlick onder de Middel-ader, Mediaen geſeydt: Wt ſijn rakingh , overmidts het ſcherp gevoel, nae-volgen pijn, ontſteking , Koorts , Kramp, oock wel daer nae deels verſterving , en eyndelick de bleecke doodt.

Opening, wanneer ſy te doen ſtaet , moet buyten geſchil hier altijdt nae de langte des Arms volbrocht worden; Want dus de Veſelẽ deſer Spieren loopẽ.;'T welck men, ſoo ywerts oyt, benoodight zijn in't gelidt te onderhouden eenſdeels om de Aderen en Hert-aderen in't ſelve ſich blooter op-werpende,anderdeels om de Peſen en Zenuwen , daer het mede omringt en beſingelt is: 'T gene eens voor-al onvergetelick in gedenckenis te hechten is. Voornemings Wet en reden eyſcht my hier d'aenwijſing des plaets daer men de Arm-fontanellen gevoeghlick ſtellen magh. Den welckẽ eer ick gehoorſaem , 't gelieft my een algemeyne grondtlicke redenvoering voor te ſenden,nopende het weſen,eygenſchap, en omſtandigheden der ſelfder. De Fontanellen dan, of

ſiſtels

fiftels geheeten zijn kleyne Sweragien voordachtelick gemaeckt om de Sieckten, die ons befitten, of befitten fullen, foo wel te genefen, als te verhoeden. Het welck fy volbrengẽ door ontlafting, vertrecking, en verleyding der vochtigheden, die in't Lichaem overfchieten. De Sieckten die fy veroveren, zijn lang-wijligh, niet kort en fcherp: Want overmits door lofingh der vochtighe- den dit felve te weegh brengen, die feer weynigh uyt kleyne Sweragie fijpert, daerom allencxkens met ftaden haer nutbaerheyt gevoelt wort. Voorts om dat fy Swe- ragien zijn, die met af-waffing en fuyvering onderhou- den moeten worden; Hierom pleeght men haer te ma- ken in gedeelten, die de hant bequamelick bereycken kan, en 't oogh befichtigen; En in defe noch niet over- al, want aengefien de overvloedige vochtigheden, die de Fontanellen ontlaften, vertrecken, of verleyden, meeftendeels in de Vaten befloten zijn, foo is't dat een wel gemaeckte Fontanel vereyfcht by de Vatẽ te ftaen, dewelcke hoefe grooter zijn, hoe fy beter en vordelicker is: By de Vaten, fegh ick, dat is omtrent de Aderen, niet boven op der Aderen Lichaem. Een andere goede Fontanels voorwaerde is, te ftaen tuffchen de Spieren, niet op het vleyfigh Spiers Lichaem, en veel minder op fijn Vliefigh of Zenuwigh gedeelte: Want aengefien die tot beweging gefchickt zijn, en defe Sweragiẽ den huyt door-boren, de Spieren niet ongeraeckt latende; daer- en-boven aengefien fy lang open gehoudẽ moeten wor- den door een Erwt of Waffen-balleken, foo gefchietet dat defe Klootkens door hun herdigheyt de Spierẽ parf- fen, en de verroering door de pijn beletten. Welck al voor-gekomen wort, foo men der Spieren Middel- plaets kieft. Defe tuffchen-ftaende plaets wort verfpiet uyt de buyging en uytfteking des Lidtmaets, in't welc- ke men de Fontanel begeert; Onderfoeckende daer-en- tuffchen met onfe voorfte Vinger de plaets daer de

Spieren ſcheyden. De leſte aenwijſing van een welgeſtelde Fontanel is, dat, aengemerckt men de plaets bindé moet tot inhouding van't Balleken of Bolleken, noodigh is een ſté, daer't verband vaſt hout, en niet af-ſijght: Welhalven te ſchuwen zijn alle hellende plaetſen. En om alle goede Fontanels eyſchinge ſommierlick te vervatten: moet geſet worden meeſt aen de zijde van't fieckke deel, ſomwijl nae-buyrigh, ſomwijl oock in't beſchadighde deel ſelf, doch altijdt op die plaetſen, dewelcken d'Oogen kunnen beſchouwen, de hant raken en reynigen, omtrent de groote Aderen, in de Tuſſchen plaetſe der Spieren, daer de Bandt vaſt hout. Nu laet ons dit onſen voor-gewurpen beſchrevenen ſpieren toevoegen. In d'Arm dan ſoudt menſe ſetten op vier plaetſen, of achter aen't eyndt van de drie-hoeckige Schouwer-ſpier, of in't midden des ſelfs, of voorwaerts, of onder. Van veel worden d'achterſte, middelſte, en onderſte plaetſe aengenomen: De voorſte nochtans de gevoeghlickſte ſchijnt, overmits allen anderen de voorgemelde Fontanels voorwaerde gebreken: Want ſooſe achter is, de Bandt hout niet, ten anderen is by de Aderen niet, ten derden het oogh kan't niet bewaren, noch de hant reynigen. Sooſe in't midden des Spiers is, gelijck de ouden plegen, is ſy oock niet onberiſpelick; Wantſe niet in de tuſſchen-plaetſe der Spierē gemaeckt is, noch omtrent de Vaten, en de Swachtel neerdaelt. Sooſe in't eyndt is, kan niet lang onderhouden worden. Overmits het Balleken door ſijn in-geboren neerwichtigheyt de Spieren dringt, en de Peſen niet ſonder pijn praemt. Maer ſooſe voorwaerts geſtelt wort tuſſchen de twee Hoofden of begintſelē van de eerſte Elleboogh buygende Spier, is de oprechte, bequaemſte, en gevoeghlickſte plaets, die men ſien en bereycken magh, die tuſſchen de Spieren is, die by de Hooft-ader ſtaet, en den Bandt behout. Alwaer ick dit noch merck, 't gene

't gene anderen ontſcholen heeft, dat de drie-hoeckige Schouwer-ſpiers Pees die ſich tuſſchen deſe Hoofden inbrenght, uyterlick Vleyſigh is, gelijck ick in ſijn Beſchrijvingh aengeteyckent heb: Des ſoo die by geval door 't diep-ſinckent Balleken gedruckt wierdt, kan ſulcke pijn niet baren, dan of hier een Zenuwige Pees lagh. Soo dat deſe plaets van de natuyr ſelf tot de Fontanellen ſchijnt te weſen verkoren. Heeft u deſe redeningh te langh geduert? Rekent, 'gene hier te veel is, voor overwinſt.

CAP. XXIV.

Van de kleyne Arm-pijp-ſpieren.

DE kleyne Arm-pijp is het Been, 't welck boven d'Elboogh leggende, met hen aen de hant gehecht wort. Deſe wort door eygen Spieren voor over en achter over beweeght: Andere verroeringe, door welcke hy verplaetſt wort, ontfanght hy maer door gevolgh van d'aenhangigе naburige gedeelten. Sijn Spieren zijn vier na aller ontleders gevoelen: alleen *Caſſerius Placentinus* na gewoonte met ſijn Luchs Oogen ſcherp-ſichtiger dan andere verwiſt ons van noch twee kleyne: Die ſich my noyt getoont hebben. d'Eerſte voor overlegger is rondt, begint van de binnenſte bult of uytſteck des Arms-beens Vleyſigh, van waer hy ſchuyn opklimmende eyndight ontrent in't middẽ vande kleyne Arm-pijp. Deſe ſich in-treckende treckt de kleyne Arm-pijp met de heele hant voor over. De tweede is vier-kant, onder by de hant gelegen, alwaer hy van 't Elleboogs been heel Vleyſigh ontſpringende, klimt dwars opwaerts, en hecht ſich in de kleyne Arm-pijp. Is van een Ampt met d'eerſte. Tegen deſe zijn twee achter over-leggers geſchickt; van welcke de eerſte de langhſte Spier

Spier is van al die gene langhs het Elleboogs-been Kruypen, fpruyt van 't buytenfte en Hooghfte Armsbeen uytfteck Vleyfigh, en wort ge-ent in't midden van de kleyne Arm-pijp, de welcke hy met de hant achter over haelt. De tweede is korter, begint van't gelidt des Elleboogs en fchuyn voort-gaende wort verknocht oock in't midden van de kleyne Arm-pijp. Volbrengt een dienft met d'eerfte.

Voorfegging. De Wonden en fchade defer Spieren zijn in fich felf ongevaerlick: Want fy noch Pefigh, noch Zenuwigh zijn, noch van groote Vaten door-togen werden. Doch kunnen van uyterlicke quetfuygen niet geraeckt worden, 't en zy de boven-leggende Spieren door-wont werden, van de welcke in't naefte Capittel. Aengefien dan datfe onder andere verborgen leggen, wort in hun geen

Opening geoeffent.

CAP. XXV.

Van de Hant en Vinger-fpieren.

NIet om dat wy Handen hebben, heeft ons de opperfte Schepper met een redelicke Ziel verheerlickt: maer om dat wy met defe verheerlickt zijn, hebben die verworvē. De Oude Wijf-geren waerheyts Kamerlinge beoogende des Hants konftige t'fame-ftelling en maeckfel, noemden haer wijfheyts gereedtfchap, andere een Godtlick Werck-tuygh: *Galeno* docht oock, datfe onder natuyrs wonderdaden mocht te recht gerekent worden. Sijn eygen Wercking is d'aengrijping, de welcke aengefien aen onfe wil hangt, vereyfchtede Spieren, die haer oeffenden. Defe verroeren of den Hant, of Vingeren. Welcker fonderlinge Befchrijving ick voor-voets nu aenvang. In't ontleden eerft ons ont-

moet

moet de Palm-spier, die van 't binnenste Arms-beens uytsteck voort-komende, en al d'andere Hant-spieren overdeckende in't middel-hol of Palm des Hants verspreyt wort, streckende sich tot het eerste Lidt der Vingeren. In sijn oorsprong is omtrent eens Duyms breete en langte Vleysigh, ende terstont in een schrale Pees verdunnende, die den Ring bandt van't Handts Lidt overloopt, eyndight in een Zenuwigh Vlies, met de op-leggende huyt soo vast verknocht, dat het van dese ter nauwer noodt af-gesondert kan wordē. 'Tgebruyck van dese Spier is, den huyt in't middel-hol des Handts rimpelende, d'aengrijping der dingen te vestigen. Oock is oorsaeck, dat men hier boven andere Lichaems gedeelten scherper gevoelt: Niet dat door weldaet deses Pees 't gevoelen volstrecktelick den Hant mede gedeelt wert (want dit den Zenuwen toe-komt) maer dat het door hem verscherpt wort. De ervaren *Columbus* heeft ondervondē in eenige vernaemde en uyt-muntende dieven dese Pees af te wesen. Wt welcke gaeslaging treckē sommige dit gevolgh: Dat die welcke dese pees derft, van Natuyr tot Dieverye genegen is. Beuselen. Niet altijdt in vrome Luyden is hy; Niet alijdt in Diefachtige is hy niet. Een algemeyn voorstel op eenige ondelige waerneminge gebouwt, is wanckelbaer. Voorts de Spieren des geheelen hants zijn vier, van de welcke twee buyten, twee binnen d'Elleboogh gelegen zijn, buygers en uytstekers genaemt. D'eerste buyger begint van 't binnenste uytsteck des Arms-beens, en onder aen't Elleboogs-been gehecht loopt neerwaerts eyndend' in't Lidt des hants met eē dicke pees. Dese Spier is't, op den welcken men Schrijvende leunt, wanneer hy den Elleboogh voor een kussen dient. De tweede spruyt van de selve plaets, en langs de kleyne Arm-pijp loopende, met een ronde en stercke pees wort ge-ent in't Beentje, dat aē de voorste Vinger vast is. Dese twee

Spie-

Spieren gesamentlick werckende wort de hant inwaerts gebogen. Een van beyde maer in't werck zijnde, wort of schuyn opwaerts geheft, of schuyn neerwaerts gehaelt. Volgen de twee uytstekers. De eerste ontspringht van 't uyterlick Arms uyt-steck, en langhs de kleyne Arm-pijp dalende verdeelt sich in twee pesen van buyten op de rugh des hants. Dese Spier overmits gelijck hier in sijn eyndt, oock somwijl in sijn begin gescheyden gesien wert, hebben hem eenige tweevout gestelt. De Tweede van de naest-gemelde stee mede oorspronck nemende, gaet langhs het Elleboogs been; en met sijn ronde, Zenuwige en stercke pees het lidt des hants even overloopen bindt sich aen 't beentje met de pinck geknocht oock buyten op de hant dese te gader arbeydende buygen of steken de hant uytwaerts, tot welcx verrichtingh een deel van de uytstekende duym-spieren behulpigh is: de selve na vervolgh werckende draeyen den hant om: soo een van beyde sonderlingh doende is, of oock een van de buygers met een uytsteker te samen, wort de hant schuyn ter zijden beweeght. De rey der vingeren wort gebogen, uytsteken, en ter zijden verplaerst. Eerst van de buygende. Dese zijn twee, de hooge of bovenste, en diepe of onderste geseyt. De hooge begint van't binnenste arms uytsteck onder de palm-spier, en de twee hant-buygende spieren: loopt vleysigh en ront tusschen 't Elleboogs been en kleyne arm-pijp: en eer hy hants lidt genaeckt, wort gescheyden in vier deelen, die elck in ronde, zenuwige, en doorluchtige pesen uytgaen, hechtende sich in't tweede gelidt der vingeren, alwaer sy doorboort worden, om plaets en doorgangh te gunnen aen de pesen van de diepe spier. Welcke saeck sekerlick en siens en verwonderens waerdigh is. 'T gene van de voorsichtige natuer soo gesticht is, op dat de vingeren sich ordentlick volgen souden, en hunder rechte buygingh volbrocht werdè.

de. Het Ampt van dese Spier is het tweede gelidt der vingeren eerstelick te buygen: En na gevolgh oock het eerste; Aen 't welck geen Spier recht toe-geeygent is, dan misschien de Palm-spier na de stelling van de hooggeleerde *Piccolhominus*, die ick doch eer voor een welsprekende reedenaer of bedreven aertist, als voor een versochte ontleder houw. De tweede buygende Spier is den voorgaenden onderwurpen, den selven in sterckte overtreffende, overmits hem grooter beweging vertrouwt is: Is Vleysigh en breedt, voort-komende boven van d'Elleboogh en kleyne Arm-pijp een weynigh onder 't gelidt, en in vieren gescheyden streckt sich door de gaten des voor-genoemdē Spiers in't derde lidt der vingeren: Het welck te buygen sijn eygen oeffeningh is. De duym als een andere handt heeft een bysondere plaets: In de welcke de heele Handts sterckte gelegen te wesen, wisten die van *Athenen*, want hem affnijdende hebben de *Æginetas* hun machtighste Vyanden tot den Water-krijgh onbequaem gemaeckt: hierom onse voorderē oock plegen de luye, trage, en bloode Soldaten duymeloos te noemen. Dese dan aengesien soo nut en dienstigh zy, heeft eygen Spieren verdient, die hem buygen, uytsteken, en ter zijden bewegen souden. De buygende Duym-spieren stelt *Bauhinus* seven: Ick weet niet door wat tal-gerigheyt. My laet sich maer een sien, die dit ampt eygentlick bedient, spruytende van de binne-zijde des Elleboogs beens, en wort gehecht aen't eerste en tweede duyms-lidt binnens hants. Ick keere my tot de uytstekende Spieren der vingeren. Die ick vinde of gemeene te zijn, of eygene: de gemeene noem ick, die tot der vingeren dienst geschickt zijn, als is de groote uytsteker: De eygene, die bysonderlick eenige vingeren toe-geeygent zijn, gelijck des wijsers en des pincx uytsteker. De groote algemeene uytsteker der vingerē begint van't buytenste

Arms-

Arms-uytsteck, en by 't hants lidt in vier pesen sich ver-scheydende wort ge-entert in de twee onderste knockelen der vingeren. De eygen uytsteker des voorsten vingers, de wijser-geseyt, begint van de middel en buyte zijde des Elleboogs-beens, en met sijn tweevoudige pees eyndight in de tweede Knockel, soo nochtans, dat sijn eene pees met de pees des grooten uytstekers onscheydelick gemengt zy. De eygen pincx uytsteker ontspringt boven van de kleyne Arm-pijp, tusschẽ welcken en het Elleboogs-been voort loopende, oock met twee pesen eyndight in de pinck: Deses eene pees vereenight sich desgelijcx met de groote uytstekers pees. Duyms uytstekers vindt ick twee, al-hoe-wel *Bauhinus* dit getal verdubbelt. D'eene van de bovenste en buytenste zijde des Elleboogs-beens gewordende klimpt op de kleyne Arm-pijp, en hants lidt voor-by gaende, met een twee-snedige pees wort gehecht in't tweede duyms gelidt. D'andere van't selve Elleboogs deel voort-komende, maer onder by 't hants lidt streckt sich tot de uyterste duyms knockel. Overschieten nu noch de Spiertjens de vingeren ter zijde bewegende, de af-halende en aenhalende Spieren van de ontleders getoe-naemt. Worden aengehaelt, wanneer sy nae den duym getrocken worden: Worden af-gehaelt, als sy van de selven af-wijcken. Dese beweginge volbrengen de wurmachtige en tusschen-beenige Spiertjens van onse Leer-meesters geseyt. Som Beschrijven hun oorsprong en inentering: het welck kommerlick valt, en swaer nae te sporen; Dies zijn my altijdt ongescheyden ge-toont. Voorts de tusschen-beenige gesamentlick werckende vervoegen de vingeren bondigh te gader, in welcke gesteltenis sy gehouden worden, als men swemt. De achtbare *Galenus* is d'eerste die waergenomen heeft, dat door dese de rey der vingeren uyt-gesteken wort. De naerstige *Fallopius* nae hem Leeraert ons door bewijs-

lick

lick betoogh, dat de tusschen-beenige en wurmachtige Spiertjens eygentlick en voornamentlick dẽ uytsteking der vingeren behulpigh zijn, en den zijdigen bewegingen maer door by-val dienen. De duym wort zijdewaerts beweeght van twee Spieren, d'een spruyt binnen van des Hants gelidt onder de duym, eyndight in de tweede duyms knockel, op dat hy den selven van de vingeren af-trecke. D'andere haelt den duym na de wijser voort-komende uyt de buyte-zijde van't Hants-beentje den voorsten vinger stuttende, hecht sich in de eerste duyms knockel. Ten lesten wort nae andere vingeren toe-gehaelt en gebogẽ van een Spier, de welcke om sijn drievoudige oorsprong in drien gesmaldeelt kan wordẽ, eyndt in de tweede duyms knockel. Dit's de verwerde reden-voering van de gevlechte Hant en Vinger-spierẽ: Wt welcke weynigh begrip te scheppen is, 't en zy de dadelicke oeffening midts naerstigh nae-trachten in't ondersoeck u aenwijsing doet.

Voorsegging. De dwarse Wonden onder d'elleboogh, die eenighsins diep quetsende zijn, veroorsaken altijt of verlies, of letsel des bewegings; Buytens arms, des uytstekings; Binnens arms, des buygings: 'Ten zy in de Vleysige gedeeltẽ der Spieren de quetsing geschiede, de welcke oock onderlingh gescheyde zijnde in groeysame Lichamen met bystant van uyt-gelesen geneef-middelen somtijdts wel t'same-stremmen sonder eenige schade des verroerings. De plaetsen, welcker indachtige onthouding ick allen Heel-meesteren ten Hooghstẽ beveel, zijn de buytenste en binnenste knockel of uytsteck van't Arms-beẽ aen't Elleboogs gelidt: Want uyt dit meest al de buygende, uyt dat de uytstekende hant en vinger-spieren af-geleydt werden, als men uyt de voorgaende reden-kaveling sporen kan. Derhalven soo hier een dwarse wondt valt, volght gewisslick 't verlies van des handts bewegingh, want deses

Spieren boven leggen: En soo de wont diep gaet, oock der vingeren beweging wech-genomen wort. Gewisslick, segh ick, want even in voegen het Hooft des Menschs af-gehouwen wesende, 't leven verswint; Soo oock 't Hooft of begintsel der Spieren af-gesneden zijnde, de beweging verloren gaet. By dese grootachtige schade uyt de wondẽ der aengewesen plaetsen ontstaende, is gesellight noch dit gevaer, dat aengesien hier een t'same-loop is van Aderen, Hert-aderen en Zenuwen, dese lichtlick geraeckt worden: Wt welcker quetsing volght, of onstelpelicke bloedts uyt-gussing, of onverdragelicke pijn, ontsteking, en Kramp. Dit wil ick oock niet ongeweten hebben, dat een pees of Zenuw over dwars geraeckt zijnde soo nochtans dat hy niet doorsneden is, meerder en eer de Kramp te vreesen staet, dan of hy gantsch door-gesneden waer: Want d'ontsteking van de beschadighde Veselen aen de onbeseerde overgelevert wert, en uyt dese de Kramp oprijset: Welck al niet te vreesen is, wanneer de Veselen door dwarse doorsnijding van den anderen gescheyden worden; Doch uyt dit deels beweging sekerlick vernietight wort. Wt een dwarse wont op de rugh des hants, door de welcke oock de Pesen van de groote uytstekende Spier gantsch door-hackt wordẽ, magh men 't verlies des uytstekings niet in waerheyt voor-seggen, want even-wel de vingeren noch uyt-gesteken kunnen worden. Vremt laet sich dit hooren en ongebeurlick. 'T gebeurt nochtans en eens is't my ontmoet te *Padoa* in een *Cretenser* Grieck, als ick leering volghde mijn Meester *Spiegelium*, wiens sorgen hy sich overgegeven had. Dit selve als voor-valt sommigen onbedrevenen in de ontleding, beroemen sich grootlicx en stoffen, dat door hun voorsichtigh, beleyt de door-gesneden Pesen wederom aen den anderen geheelt zijn. De goede Natuyr voor naem en eer deser weteloosen sorgh dragende heeft onder de genoem-

noemde Pesen Dieper noch andere Spiertjens gestelt, die wy voor heen tusschen-beenige genoemt hebben; En geseyt uyt *Fallopio*, datse de uytsteking der vingeren mede oeffenen. Die my dunckt volkomelick voor een waerborgh geschapen te zijn, op dat de grootste Pesen door-sneden wesende ('twelck lichtlick geschiedē kan, want sy boven en bloot leggen) de noodige uytsteking van't Godtlick werck-tuygh niet heel verloren en gae. Doch dat hier na de vingeren soo ten uytersten niet opgeheven noch uyt-gereckt kunnen worden,als te voren; Weet oock een ongeletterde Velt-scherer wel te voorseggen. Hier kan ick mede den vernaemden *Solenandrum* niet ongeroert voor-by gaen, in een Raet-geving voor een selsame Handts swackheyt van een sekere Persoon, dien in't schrijven de Handen soo krachteloos waren, datse de pen naulicx bestieren konden:'Tselve gebeurde hem, als hy yet kleyns aengreep, daer de t'same-nijping der vingeren noodigh was, gelijck een lepel, of yet sulck-danighs; En nochtans kost hy nae wil en wensch elck vinger vaerdigh soo wel buygen als uytsteken, een redelick groot gewicht met de selve op beuren, en eyndelick al bequamelick volbrengē, daer eē dichte t'samenijping der vingeren niet geverght wiert: Dies kost hy met krijt gevoeghlick sonder letsel schrijven. De gemelde Schrijver dan in dese Handts beschadinge 't beschadighde deel naesporende, nae kommerlick ondersoeck om sijn gevoelen te vestigen versiert ons een onwesige Spier; En op dat sijn doling noch meer aen't licht sou komē, heeft in sijn Bouck eē Arm af-gemaelt, in de welcke hy dese versierde Spier aenwijst. Verlust het yemant nae te sien? 'T is in de tweede snē aen de seventhiende Raedt. Dit baert de onwetenheyt in de ontleding. My dunckt, onder verbetering, in de beschreven Handts toe-val het besette en siecke gedeelte eygentlick de wurmachtige en tusschen-beenige Spiert-

jens te wesen: Want gelijck desen de aenhaling en t'sa-me-nijping der vingeren toegeschrevẽ wort, soo is oock der selver Ampt en oeffening kleyne en dunne dingen te omgrijpen. Vorder dat des Hants wonden niet te ver-achteloos en zijn, blijckt uyt dese navolgende gebeurig-heden. *Valeriola* verhaelt sich gesien te hebben, van een kleyne en versmade quetsing in't middel-hol des linc-ker-hants, die nauwlicx de Huyt doorging, een Raets-heer de sevenste dagh met Kramp sterven. *Horatius Au-genius* heeft waer-genomen, een syn pincks wont beſter-ven. Dese selve geloofwaerdige Schrijver getuyght syn Vader ondervonden te hebben, dat een sekere Kleer-maker van een naelde-steeck tusschen de Nagel en 't Vleysch des rechterduyms overleden is. In welcke wijse van spreken ick dit oneffens vind, dat hy seyt, tus-schen de Nagel en't Vleysch: Want geen Vleysch, maer Pesen alleenlick den Nagelen onderwurpen zijn; Wes-halven sulck scherp gevoelen hier oock heerscht. Dies niet wonder schijnen moet, dat uyt deser quetsing groo-te pijn, nakomende ontsteking, oprijsende Kramp, en volgige doot somtijts ontstaet.

Opening. Van d'Elleboog neerwaerts tot het uyter-ste der vingeren doorgaens een langwerpte opening ver-eyscht wordt. Alleenlick en bysonderlick in de Muys een schuyne en benaest dwarse sné plaets heeft, te weten van de duym af nae de lijn des Hants, die de Hant-kijc-kers de Herts-lijn noemen. Voor 't lest is dit noch in gedenckenis te vestigen, dat in't Hants gelit geen diepe langwerpte sné te leggen is, want even onder de Huyt de gemelde ring bant gelegen is al de Pesen omvangen-de, den welcken hy tot een hou-vast dient. Derhalven soo die doorgesneden wiert sou de beweging eenighsins verkrachteloos worden, het welck men uyt de quetsing deses blants oock voorseggen magh.

CAP.

CAP. XXVI.

Van de Rugh-en Lenden-Spieren.

DEs rughs en des geheelen rugh-graets Spieren zijn soo verscheyden, vermengt en gevlecht, dat groote oneenigheyt tusschen de ontleders geresen is: Som hen veel, som hen weynigh stellende, en dit om een onnaspoorlicke menighte der Veselen, oorsprongen en in-enteringen. Maer door een bysondere natuers konstdadigheyt zijnse dus onderlingh verknocht, (gelijck de beslepen *Arantius* wel naeslaet) op dat sy stercker wercking verdragen en volbrengen souden, wanneer sy tot een bewegingh te gader spannen. Want hen vertrouwt is met de Wervel-beenderen den heelen Lichaems romp, die op't stuyt-beẽ als een grontvest steunt, te rechten en stutten. Des onsen algemeenen Leer-Meester nastappende segh ick, aengesien dese in de daet geensins gescheyden kunnen worden, dat of soo veel Rugh-Spieren te tellen zijn, hoe veel Wervel-beenderen gevonden worden, of maer een enckelick te houden is, als allen Wervel-beenderẽ syn Pesen mede-deelende. Na dit hel ick meest: want ick van eenvoudigheyt Liefhebber ben, en toe-paen soeck tot de wetenschappen in ons korte leven. In waerheyt dan is maer een Rughspier: Dies nochtans wil ick niet tegen die gene invoeren, dewelcke hem in acht, en in thien verdeelẽ. Verre zy dat van my: ja prijs eer hunder naerstigheyt; doch verstaende datse meer te verwonderen is, als na te volgen. Deses Spiers Ampt is de Rugh te rechten en te stijven, of achter over te buygen, na verscheyde oeffening syner deelen. Noch wort de Rug beweegt voor over, en ter zijden, ja oock half ront, als men in de Kamer-speelders met verwonderingh beschouwen kan. De verroeringh

voor over wort uyt-gerecht van de rechte Buyck-spieren: ter zijden, van de schuyne Buyck-spieren. Welcx bewijs-redening ick nu verswijge, sparende haer tot hun toe-geeygende handeling. Dit is hier noch aen te teyckenen, dat dese beweginge den Lendenen eer, als den Rugh toe-geschreven worden: Want de Rugh, dat is, 'tgedeelte tusschen de Neck en Lenden middelende, onverroerlick lijckt: Aengemerckt de beweging in de onderste of leste Rughs Wervel-been geschiede, die over-al in andere gevangen wort, en niet in sich vangt.

Voorsegging. De gemelde groote Rugh-spier, door ouderdom verswackt zijnde, of door overvloedige vochtigheyt verslapt, buyght het Lichaem voor over, want hy te machteloos is het selve te rechten. Desen Spier overvallen dickwils oock wel sinckinge, oorsakende een gedaente van Ycht, by ons 't Spit genoemt, om dat in voegen van een Spit het Lichaem recht uytstekende gehouden moet worden. *Spiegelius* pleeght dit toe-val een Bastert Nier-pijn te heeten, overmits het de Nier-pijn of Graveel lieght, en niet is in waerheyt: Want verschelen onderling in dese merck-teyckenen, dat in de rechte en echte Nier-pijn men het Lichaem zijdewaerts onpijnlick buygen magh, en dat de uyterlicke aenraking, ja oock parsing de pijn niet verwackert: Welcke twee dingen niet gebeuren, wanneer dese Spier met sinckinge beset is. *Hippocrates* in sijn Coosche voorwetinge heeft, dat de sieckten uyt pijn des Rughs hun begin nemende, swaerlick vallen.

Opening. Dese Rugh-spier leyt heel diep aen en op de ribben, in en tusschen de Wervel-beenderen. Dies in hem geen opening plaets heeft: Hoe voorts in de boven leggende Spieren des rughs te hant-wercken staet, is voor verhandelt.

CAP.

CAP. XXVII.

Van de Spieren den aseming dienende.

AEngesien de Borst des levens werck-tuygen omvanget, en het leven sonder d'aseming niet duyrigh en zy, noch de aseming sonder beweging geschieden kan, most de Borst nootsakelick geroert worden. Voorts d'aseming wort vereyscht, om de over-groote hette des Herts, waer in het blaeckt en verdort, 't en zy het van de locht, door d'aseming geschept, verfrist, en van de selve als van een waeyer, verbleyst wert. Nu de Borst wort beweeght of door sich self, of door by-val. Door by-val, wanneer sy Rughs verplaetsing volght, want dese gebogen of gerecht zijnde, die oock gebogen of gerecht wort. Door sich self, alsse door eygen beweging om des asemings wille verbreedt of op-gehaelt, en ge-engt of neergedruckt wort. Oversulcx most de Borst niet uyt een Been gelijck de Hooft-pan, maer uyt veel gevormt worden: Welcke op dat noch vaerdiger den beweging gehoorsamen zoudē, zijn door Krake-beenen onderling geleedt. Nopende het wesen deses bewegings is 't wist en scheuring geresen tusschen de Vorsten der wetenschappen. De groote Wijs-geer, jae wijse *Aristoteles* gevoelt haer natuyrlick, nootsakelick en gedwongen te wesen, even gelijck Herts-klopping. Het welck nae hem de geleerde *Thaddeus Dunus* met op-gehoopte bewijs-redenen geleerdelick bevestight. *Galenus* in tegendeel strijdt haer gantsch vrywilligh te wesen, dien veel naem-kundige ontleders aenhangen. Wy als Middelaers sullen 't middel-padt kiesen: Stellende haer eensdeels vrywilligh, voor soo veel wy d'aseming nu oeffenen, nu op-houden kunnen, nu rasscher nu trager halen, nu langsamer, nu weer spoediger. Anderdeels Natuyrlick,

lick, voor soo veel wy haer in de slaep onwetens volbrengen, en oock wacker zijnde niet langh verhouden kunnen om de nootwendigheyt syns gebruycks. Even op sulckdanige wijse inbeeld ick my (behoudens 't oordeel van de eerwaerdige Godtgeleerden) der Menschen werckinge te gebeuren: Vrywilliglick te weten, voor soo veel sy uyt een vrye wil ontspringen: Gedwongen nochtans en nootwendig, voor so veel de voorschicking of voorsienigheyt Gods tot dadelicheyt moet gebrocht worden. Maer ter sake. Gelijck d'asemIng twee-voudt is, in-aseming en uyt-aseming: Soo wort oock de Borst door tweederley beweging beroert: opwaerts in d'in-aseming, inwaerts of neerwaerts in d'uyt-aseming. De Spieren dit verrechtende zijn of eygen of gemeyn. De eygen Borst-Spieren worden geseyt, die sonderling, en eygentlick tot des Borsts beroeringh hooren: De gemeene zijn, die al hoe-wel een seker gedeelte toegeschickt zijn, door hun dienst nochtans oock den Borst, als Noot-hulpers, nutbaer en gerieflick zijn, als namelick eenige van de Schouder-bladt-spieren. Ons voorslag is hier maer van d'eygenen te handelen. De Spieren dan de Borst en Ribbẽ verbreedende of opheffende zijn vijf in getal, twee voor, twee achter, en een tusschen de Ribben gelegen. D'eerste heeft plaets onder't Sleutel-Been of Krop-Been: Van't welck Vleysigh oorsprong nemende, eyndt in d'eerste Rib by't Borst-Been. Door deses weldaet wort d' eerste Rib opwaerts en uytterlick getrocken, en diesvolgens de wijdte des Borsts vergroot. De tweede is saegs-gewijs getant, is groot, breet, en doorgaens Vleysigh, wiens Tanden aen de zijden der ribben in de schuyn neer-dalende Buyck-Spiers kerven schieten, en soo onderling verknocht worden. Begint Vleysigh van't ondereyndt des schouwerblats, en streckt sich tot aen de Ribben; Die hy ophaelt. De derde is de bovenste achtergelegẽ saegachtige Spier, leyt in de Rug

tus-

tuſſchẽ de Schouwer-Bladen onder de voor-beſchreven tarbotachtige Spier. Spruyt van de Rugh-graet: Wort gehecht aen de drie en ſomtijts vier bovenſte Ribben, dewelckẽ opwaerts te halẽ ſijn ampt is. De vierde heet d'onderſte achter-gelegen ſaeghachtige Spier: Deſe is Vlieſigh, breedt, benaeſt in't midden des Rughs wonende onder de voorgemelde en afgeteyckende breetſte Rug-Spier: Ontſpringt van de drie leſte Rugs Wervel-Beenderen, en eerſte der Lendenẽ. Wort geent inde drie of vier onderſte baſtert ribbẽ die mẽ korte ribbẽ noemt. Syn gebruyck is, het onderdeel des Borſts te wijden. De vijfde is tuſſchen de ribben ſtaende uyterlick, dewelcke al-hoe-wel voor een Spier gerekent wert, zijn nochtans in de daet elf, ſoo veel te weten, hoe veel tuſſchen-plaetſen der ribben getelt worden. Deſe ſpruyten uyt het onder-eyndt van de boven Rib, en daelt neder in't boven-eyndt van d'onderleggende rib met ſchuyn voorwaerts loopende Veſelen. Volgen nu de Spieren den Borſt engende, ofte d'uyt-aſemingh volbrengende. D'eerſte is om ſyn geſtalte de drie-hoeckige geſeyt. Is kleyn en dun, in magere Lichamen naulicx Vleyſigh; is gehecht van binnen aen't Borſt-been, van't welck hy oock voortkomt: Eyndigt in de Krake-beenẽ der bovenſte ribben, die hy t'ſame-treckende, de Borſt neerhaelt en benaut. De tweede is de Stuyt-Been-Spier, begint van't Stuyt-Beens achterdeel, en van de Wervel-beenderen der lendenen: Wort ge-entert ſomwijl in al de ribben, ſomwijl in de ſes onderſte, maer die hy elck byſonderlick twee Peeſkens verleent: wordt niet leeghlick geſcheyden van de langhſte bepaelde Rugh-Spier. De derde is of zijn de innerlicke tuſſchen-ribbige Spieren: Worden ſchuyn geleyt van de onder-rib na de bovenſte, zijn met Veſelen verſien, die tegen de loop van de uytterlicke boven-leggende Spieren gaen, ſoo datſe in voegẽ van de Latijnſche Boeck-ſtaef X elck ander doorſnijden. Dit is

't gemeen en gesontste gevoelen van de vernaemste ontleders. Het welck sommigen niet vernoegende, vervallen in waning dat d'uyt-aseming door geen Spieren gewrocht en werde, maer dat de Borst door sijner Beenderen in-geboren wichtigheyt, even als een Blaes-balck, van self neersijge. Sy strijdē dan, dat beyde de tusschenribbige Spieren, de uyterlicke te weten en innerlicke den inaseming dienen, en dat sy beyde neerdalende zijn. Het gene de beooging tegen spreeckt: Want hunder Veselen tegen den anderen te loopen, klaerlick waer te nemē is. Vorder is aen te teyckenē in dese selfde Spierē, dat de uyterlicke tusschen de Ribben gelegen met neerdalende Veselen begaeft zijn, de welcke als voorwaerts komen tot de Krake-beenen van't Borst-been, verwisselen in op-gaende Veselen. Waerom *Andreas Laurentius*, een vermaert Fransch Schrijver gevoelt, dat hier tusschē dese Krake-beenen geen uyterlicke Spieren gevonden werden, maer alleen innerlicke. 'T welck ick eens te Leyden met *D. Valckenburgh* gae geslagen heb. Hoedanige veel *Laurentio* voor-gevallen mogen zijn. Meertijdts nochtans beurtet anders. Dies magh men uyt eenige bysondere voor-stellen geen algemeen trecken. Overschiet het werck-tuygh noch van de vrye aseming, dat is, die leeghlick en lichtlick, niet met gewelt en arbeyt gedaen wort, en is het Middel-rift: Een wonderlicke Spier; Soo wel in sijn t'same-setting, als wercking uyt-reeghligh. Tusschen-scheyt de longen en hert van de maegh en darmen: Van welcke bediening het by de Griecken sijn naem verworven heeft. Is voor aen't swaertachtigh Krake-been (daer de Hert-kolck is) gehecht: Van daer langs de eynden der Bastert-ribben neergaende, verbint sich aen de twaelfde rughs Wervel-been met twee pesige uyt-halen somtijts tot het Stuyt-been toe streckende. Deses Spiers begin of Hooft is in sijn middel-punt: Sijn eyndt of staert is in d'ommeloop der Bastert-ribben.

Moses

Moses Godts tolck in sijn Bouck des uyt-gangs, en der Priesteren aen meer Capittelen, noemt het Middel-rift een Net. Niet onheblick mijns dunckens; Want het niet ongelijcklick een Schep net uyt-beeldt, de lever, maegh, en milt omvangende: Hier sullen sommige twisten, dat dese Oude Schrijver door 't net verstaet, 't gene op de darmen swemt, en bysonderlick 't net genaemt wort. Maer soo hen de plaetsen niet verlast te oversien, sullen gewaer worden, dat hy even voor heen deses nets melding gemaeckt heeft. De wijse en hoedanigheyt van des middel-rifts wercking, seyde de bedreven en bedaeghde *Aquapendens*, wil ick liever van andere leeren, als anderen Leeraren: Sulcke twist, tweedracht en oneenigheyt is tusschen de geleerden in dit stuck. Wanhoopt dese beslepen Leer-meester, wat is van my te verwachten, die by hem in scherp vernuft, rijp oordeel, en versochte ervarentheyt in't minste niet te verlijcken ben? Ick stil my hier dan: alleen kan ick niet verswijgen, 'tgene ick door het Hant-werck in een levende Hondt meermaels beooght heb, en aen mijn sonderlinge vrienden hier oock eens betooght: en is, dat het middel-rift in d'inaseming opwaerts klimt, in d'uytaseming neerdaelt, het welck ter eerster uyt-spraeck aen velen vremt en valsch luyt; En doorgaens van alle het tegendeel verbeeldt wort: Jae de reden self schijnt het tegen te staen. Doch dese moet vroedt wesen, als het oogh ons anders bewijst; Het welck soo yemant mistrouwt, is sinneloos. Een Huydigh geleert Schrijver schenckt aen 't Middel-rift, behalven sijn vrywillige, noch een Natuyrlicke verroering; Door de welcken hy waent in een algemeyne Lichaems geraecktheyt den Mensch eenigh tijt te over-leven. Welck soo aldus was; noyt zoude een poplesy of geraecktheyt soo haestigh dootlick wesen: Want de Natuyrlicke beweging evenwel gewrocht kan worden, al zijn al de Zenuwen ten

nau-

nauſten bediſſelt, overmidts ſy geen Zenuw-kracht van nooden heeft. Maer daer-en-boven ſiet men in ſoodanige geraecktheyt niet alleen het Middel-rift, maer al de Borſt-Spieren in bewegingh zijn. Te vergeefs dan vlucht hy ſoo ſorghlick na een Middel-rift. My heeft geen wiſſe reden, waerom in een algemeyne beroernis alleenlick de Spieren den aſemingh dienende ſich bewegẽ, tot noch toe oyt vernoeght. 'K word ondertuſſchen met deſe gepaeyt, te weten, dat de hoogh-noodigheyt des aſemings de kracht der Zenuwen dwinget, ſoo lang het mogelick is, tot werckingh. Ick kan hier niet voorby gaen, de nieuwe en ongehoorde meyningh, daer *Spiegelius*, ick weet niet hoe, in vervoert was: Voor Beuſelaers houdende die de voor-genoemde Spierẽ den aſeming ſtelden te dienen. De Borſt, ſeyd' hy, en Ribben worden niet beroert, noch verbreedt 't en zy voor ſoo veel die met locht vervult en opgeblaſen wort: derhalven hier geen Spieren noodigh zijn. Dieſ-volgens oock de Saeghachtige beſchrevene Spieren of tot het Schouwer-bladt dienen, of tot de langſte Rugh-Spier behooren: De tuſſchen-ribbige hier toe, op dat als wy ons Lichaem vouwen, de eene Rib niet over den ander rijde, waer van uyt-ledinge der ſelfder ontſtaen. Dit riep hy, en her-riep met ernſtige vlijt trachtend' in ons 't ſelve als te enten. Ick heb hem noyt hier in toeſtemmingh kunnen geven: Doch 't magh mijn plomp *Bataviſch* verſtant te wijten zijn. 'T gene hy dan ſich gewilt heeft toe-gelaten te wordẽ tegen *Galenum*, moet my niet euvel geduyt worden tegen hem: Maer groote eer geacht worden, dat hy ſulcke Leerlingen heeft, door de welcken hy ſijns ſelfs Leeraer wort. Een opwurp ſtel ick enckelick en eenvoudelick voor: Wordt de Borſt en Ribben maer door in-geaſemde locht opgeblaſen, en niet vrywilliglick beweeght, wat volbrengt de ophaling en verbreeding der Ribben oock niet aſe-

men-

mende? Yder kan in sich self besoecken, dat, al verhaelt hy syn asem niet, de Borst nochtans neerdrucken kan, en opsteken nae believen, soo dat oock de Knoopen van't Wambays af barstē. Voorts gelijck ick deses mijns Meesters gevoelen verwerp, soo omhelf' ick gantschelick de berechtingh van de voor gepresen *Valckenburch* nopende de wijse en voegen, op de welcke de vrye of leeghlicke asemingh geschiet gelijck-formelick den leeringh *Galeni*. Sy is van niemant beschreven geweest, misschien oock noyt bedocht. My dunckt het een Hooghwaerdige saeck te zijn allen Wijsgeren aenstemmigh. Dies moet, noch magh ick het niet verswijgen: Biddende den beleefdē *Valckenburch* dat hy door syn ingeborē bescheydenheyt mijn yver ten besten nemen wil in 't kundigen syner gedenckenissen, en soo ick yets t'ondeegh of ontwerp, of verdray, door syn selve goetmoedigheyt rechtē. Het Middelrift dan't voorneemste gereetschap des vryē asemingħs wort in d'in-asemingh gespannen, en klimt opwaerts: In d' uyt-asemingh daelt neerwaerts. In welcke oeffeningh al-hoe-wel leeghlick en licht zijnde, de Borst nochtans benoodight is mede te bewegen. Reden. Want aengesien 't Middelrift aen al de bastert Ribben geknocht zy, oversulcx, als het selve in d'in-aseming opgetrocken wort, is volgigh mede de optrecking der Ribben; Wt de welcke gewort de verbreeding des Borsts. Hier sal sich my een verstandiger Aertist tegen stellen, opwerpende: Dat het Middelrift met de Bastert-Ribben maer verbonden is, die om hun buyghbare Krake-beenigheyt beroert kunnen worden sonderlingh, de geheele andere Borst onbeweeght staende. Verstrickt was dit opwurp, dringend' en waerachtigh, 't en waer de onachter-halijcke Natuer yet anders noch gesticht hadde: Namelick, hechtende 't Middel-rift aen 't onder-eyndt van 't Borst-Been, daer 't Hert-kolckje getoont wort. Nu dan dit Borst-Been

door 't Middel-rift op-gehaelt wefende, volght de op-haling des gantfchen Borfts. Maer hoe, kan yemant hier weder vragen, moeten dan de Ribben mede noot-wendigh op-gehaelt worden, gemerckt het Borft-been niet dan door Krake-beenen met de echte Ribben ver-voeght wert: Welcke Krake-beenen aengefien buygh-faem zijn, foo fal gebeuren, dat, al-hoe-wel het Borft-been op-getrocken werde, de ribben nochtans niet vol-gen moeten, vermits de gemelde Krake-beenen door hun leenigheyt gebogen fullen worden. Dit heeft de wijfe Natuyr oock al verhoedt, vormende die Krake-beenen foo, datfe van't Borft-been fchuyn neerwaerts dalende elck in fijn Rib ge-ent wert: Om welcke neer-gaende geftalte, dat gevaer des buygings niet te vreefen is, want fy nu alreede gebogen zijn; Maer trecken de Ribben recht opwaerts. Overfchiet nu te bewijfen, of, en in welcker voegẽ, de Ribben opwaerts getogen zijn-de, de Borft verbreedt wert. Voorwaer foo den Rib-ben een recht dwarfe ftant gegeven waer, dat zoude niet gefchieden: Maer dewijl hen een fchuyn neerdalende gefteltenis vergunt is, foo gebeurt, dat de felfde Rib-ben een weynigh op-gebeurt zijnde verder van de Wer-vel-beenderen af-wijcken: Het welck is de wijte des Borfts verbreeden. Dit kan ick Wifkonftelick met de Paffer aen yder in een geraemte betoogen, foo't yemant niet en vattede: Aldus wort volbrocht de vrye afeming: Tot een gedwongẽ en geweldige dienen d'andere voor-befchrevene Spieren.

Voorfegging. De Borft-wonden van achteren ge-fteken, zijn gevaerlicker, dan van voren: Want daer meer en grooter Zenuwen en Pefen waer-genomẽ wor-den, oock van binnen grooter bloedt-vaten leggen. Voorts is alle Borft-wondt met gevaerlickheyt gefel-light, om het bloedt, dat in de holte des Borfts ver van-gen wort. Welhalven de verfochte *Pareus* Raedt, dat

men

men fulck-danige Wondẽ, in de welcke innerlick groote uytftorting des bloets gefchiet is, lang open houden moet: Andere wel ten eerften fluyten magh; Die *Galenus* tegen de *Erafiftratiften* in-voerende fchrijft onder vonden te hebben, datfe den derden dagh geheelt zijn. Een weetgerige mocht hier vragen, waerom doch foo gevaerlick in de Borft-wonden is, dat het bloet en andere vochtigheden in fijn holte verhouden werden: aengefien in de Buyck-wonden dit felve geen of weynigh ongeval mede brenget. Hoort de reden uyt de wel geleerde *Aquapendente*: Om dat het Bloet in de Borft befloten lichtlick ontftekẽ wort, overmits het geduyrighlick met de Borft beroert wert, en by de hettighfte gedeelten plaets heeft. Daer-en-boven om dat de partijen met de Ribbẽ omwalt, van grooter nut en waerdigheyt zijnde, een ruyme en vrye plaets vereyfchen om te bewegen: Ten leften om dat hier geen uytloop is, door de welcke het uyt-geadert Bloet geloost kan worden. In tegendeel van dien, in de Buyck wonden finckt het uyt-geguft Bloet in de holligheyt, daer de eyndel-darm en blafe woont; Alwaer de natuyr gewent is de uytgemonfterde vuyligheyt af te fonderen. Defe plaets is niet overheet, foo dat geen ontfteking te verwachten is: De vervangen gedeeltẽ van geen groote edelheyt, want sy als een Dreck-wagen om Lichaems vuyligheyt te ontfangen gefchickt zijn. Ten uyteynde 't is meermaels waergenomẽ, dat de forgvuldige natuyr hier uytofing van gerot verettert bloet gemaeckt heeft of door d'eyndel-darm of door de laffche. Overfulcx in de Borft de Wont open te houden is, in de Buyck men die fluyten magh. De Tuffchen-ribbige Spieren door beroernis geraeckt zijnde, of door finckinge verflapt: Behalven de fwarigheyt des afemings, volght een verwerring der Ribben, wanneer fich de Menfch ter zijde neerbuygen wil, foo dat d'eene Rib over den ander rijde niet
fon-

ſonder pijn. 'Tſelve ontſtaet mede, als een lange dwarſe ſné tuſſchen twee Ribben gedaen wiert. Dit geval heeft eerſt de ervaren *Spiegelius* ga geſlagen; En ick heb't met hem eens in een *Padowaenſche* Weert geſien. Aengaende 't Middel-rift: Aengeſien dit met het ſwaerdtachtigh Krake-been verknocht zy: Soo dit Krake-beentje door uytterlicke onrechten neer-gedruckt wort, volght een onvryheyt en ſwaerlickheyt des aſeminghs, overmidts het Middel-rift ſich tot de beweging dan niet veſtigen kan. Middel-rifts Wonden hoeſe ſijn Middel-punt nabueriger zijn, hoeſe doodtlicker zijn: Hoeſe verder van't ſelve afwijcken, hoe minder dootlick. Die in ſyn Vleyſigh ommeloop voorvallen, zijn geneeſlick. *Alexander Benedictus* verhaelt van een Soldaet, in de welcke ſoodanige Wont geheelt is. *Hollerius* te *Parijs* opentlick ontledend' een, die met de Koorde geſtraft was, heeft een Wondt-teycken in 't Vleyſigh gedeelte van't Middel-rift waer-genomen. In't Vlieſigh of Zenuwig gedeelte Wondē overkomende veroorſaken nootwendigh den doot; Wantſe altijt vergeſelſchapt zijn met uytſinnigheyt, ontſtekingh, en ſomtijts oock Kramp: Daeren-boven kunnen de plaetſelicke genees-middelen noyt bequamelick na eyſch opgeleyt worden. Dit vind' ick van yder beveſtight, voornamentlick van de achtbare *Galeno* in ſyn vijfde Boeck van 't beleedt des Genees-konſts. De groote *Hippocrates* in 't ſevenſte van de gemeene Sieckten, getuyght van een, diens Middel-rift door-wondt weſende, gelachen heeft. *Ariſtoteles* door ſyn geloofwaerdigheyt beſterckt het ſelve. En eyndelick *Plinius* ſeydt het ſich ga-geſlagen te hebben inder Schermers Schou-ſpelen. Ick heb noyt geſien, noch oyt geſproken yemandt, die 't geſien hadt: Maer verbeelde my, dat ſoodanige lachen moeten, als Peerden die bijten willen.

Opening. Al de voorbeſchrevene Spieren zijn verbor-

borgen onder andere boven-leggende, dies hunder sonderlinge openingh niet gehant-werckt wort. Alleene in de veretteringh des Borsts, *Empuema* by de Griecken genaemt, als oock in de hooge Borst-wonden wort een bysondere Borsts openingh vereyscht. Nopende den welcken aengesien ick geen gelijck-stemmigheyt onder de Schrijvers en vinde,'tgelieft my kortbondelick voor te dragen, 't gene ick van mijn Hoogh-geleerde Leer-Meesters ontfangen heb, en met hun door ondervindingh versocht. *Aquapendens*, met de welcke sich veel vervoegen, begeert, dat men d'openingh doet tusschen de vijfde en seste Rib in 't midden van de zijd'. *Paulus Ægineta* maeckt haer tusschen de vijfde en seste Rib van onder tellende. Voor hun d'oude *Hippocrates* gebiet haer te doen tusschen de derde en vierde Rib oock van onder tellende. Wie van al dese is te volgē? De saeck wort dus beleedt. De Borst,als den Konstenaers niet onbewist is, wort met een middelschot na de langhte des Lichaems doorschoten, verbiedende dat,'t gene in een zijde gelegen is, na d'andere niet verplaetst kan worden. Nu dan soo 'tBloet of etter in de lincker zijde besloten is: (In de welcke die besloten te leggen, te wenschen is) sal men de leering *Hippocrates* volgen, en d'opening volbrengen tusschen de derde en vierde Rib.Soo de gemelde uytgestorte vochtighedē de rechter zijde besitten,is met *Paulo* d'opening te oeffenē tusschē de vijfde en seste Rib. Redē is: Want de Lever hier ter plaets het Middelrift door syn grootheydt opdringht, soo dat men 't selve lichlick quetsen soud',waert dat d'openingh lager gedaen wiert. Voorts de wijse, werck-tuygen, gestalte van Siecke in dit Hant-werck noodigh, roer ick niet aen, mennende mijn redeningh binnen 'tspoor. Maer dit is noch voor 't lest in gedenckenis te hechten, dat men in dese openingh voorsichtelick gaen moet,opmerck nemende, dat men geen Ader of Hert-ader door-snijde: Weshalven,

ſeyt de bedreven *Fallopius* aen 't boven-eyndt van de onderleggende Rib de ſné te leggen is; Want in't onder-eyndt van de boven-ſtaende Rib deſe Bloet-vatē plaets hebben: Soo heb ick mijn Meeſter geluckelick ſien Hantwercken: rakende met het vlijmpje den derden onderſten Rib.

CAP. XXVIII.

Van de Buyck-ſpieren.

DE Buyck-ſpieren om-tuynen en beſingelen den nederigen Buyck: En zijn *Galeno* in getal ſoo veel, hoe veel ſtellinge der Veſelen gevonden worden, rechte, dwarſe, huyverſe; En deſe of opwaerts, of neerwaerts. Soo dat by die grootachtige Leer-meeſter acht Buyck-ſpieren getelt worden, vier aen elcke zijd: Namelick, twee ſchuyne neerdalende, twee ſchuyne opklimmende, twee rechte, twee dwarſe. Welck getal de naerſtige *Fallopius* met noch twee andere vermeerdert, als in't vervolgh vertolckt ſal worden. En om tot hun byſondere verhandeling te komen. Nopende hunder ſtellingh veel hebben dwalende gewaent de rechte d'eerſte of bovenſte te weſen, andere de ſchuyn neerdalende. Merckt der Menſchen klaeghlicker verduyſteringh! is't dat in't gene onder 't geſicht valt, en met handen getaſt wordt, ſulck geſchil en woorden-ſtrijdt oprijſt, wat is te verwachten van 'tgene verre den ſinnen ontſchuylt? Wy ſullen Natuers Boeck inſien: Welck ſoo yemant ontvouwt, en ernſtigh doorſoeckt, bevindt na 't Vleyſigh Vlies, die ons eerſt ontmoetē, de ſchuyn neerdalende Spieren te weſen. Van deſe dan eerſt. Sy worden geſeydt neer te dalen: Om dat hun opgangh en oorſprongh van boven beginnende nae beneden valt. Sy heeten ſchuyne om datſe ſchuyne Veſelen hebben.

De-

Dese Buyck-spieren dan schuyn neerdalende, hebben een Vleysigh begintsel van de seste, sevenste, achtste, en negentste Ribben, eer dese in een Krake-Been verwisselen: Op datse soo van dit beenigh, en niet Krake-beenigh gedeelte der Ribben voortkomende te vaster en stijver souden gehecht werden: Want noodigh is't, dat het een stantvastige gront zy, daer een Spier begint, en na het welcke sich in-treckende de bewegingh veroorsaeckt. My is niet onkunt, dat onse Mede-Burger *Pauw*, voorwaer een beslepen Ontleder, dit tegen spreeckt, gevoelend' hun begin, niet van de Ribben, maer van't Heupe-Been genomen te worden; Diesvolgens hen eygentlick opklimmende, niet neerdalende Spieren te wesen. Maer verstel my hier niet om, tegen hem met de waerheydt bewerende, dat hunder voorneemste gebruyck den aessemingh niet dienstigh zy. Op de Ribben dan, alwaer sy hun oorsprongh aenvangen, worden kams of saeghs-gewijs vereenight met de tweede voorbepaelde Borst-spier: voorts dese selfde beginnen daer-en-boven Vleysigh van de thiende, elfde, en twaelfde Rib, alwaer sy wederom kams-gewijs begroeyen met de vijfde Borst-spier. Hun Vliesigh begintsel nemen sy van de dwarse uytsteeckselen der Lenden-wervel-beenderen: En eyndigen Vleysigh, niet Vliesigh in't midden van't Heupe-beens aenhangh: Die daer nae verwisselende in Pesen, worden ge-endt in't ander deel van't Heupe-beens aenhang, maer oock aen de Beenderen der lieschen en schamelheyt. Ten lesten in de uytgangh eyndigen in de Witte lijn. Soo dat de langhte van dese Pesen bespreyde het begrip en wijdte gelegen tusschen het swaertachtigh Krake-been en schamelheyts Been. De Witte lijn noem ick, dat middel-buycx gedeelte, daer de Navel staet, en de uytterste eynden van alle Buyck-spieren t'same-loopen. Dese streep is daerom Wit, vermits sy van Vleysch berooft is:

Aengesien geen Spieren, oock niet de rechte, desen lijn onderwurpen zijn. Boven de Navel wort sy breeder gesien, onder smaller, om dat hier de rechte Spieren, of beter de twee kleyne Spiertjens, bykans in een t'same-komen. Hier uyt kan ten ruyghsten gevat worden desen Spieren oorsprongh, voortgangh, eyndingh, en grootheyt: Van't gebruyck der selfder hier nae. Onder dese schuyn neerdalende zijn naest gelegen de schuyn opklimmende; Soo genoemt, om datse met schuyn opgaende Veselen begaeft zijn, en van de nederige gedeelten beginnende na de bovenste waergenomẽ worden te klimmẽ. Sy spruytẽ Vleysigh uyt het heele Heupe-beens aenhang, en Vliesig uyt de dwarse uytsteeckſels der Lenden-wervel-beenderen. Van daer na bovẽ Vleysigh opgaende wordẽ gevlecht en gekoppelt aen de twee onderste Ribbẽ. En tẽ uyt-eynde veranderẽ in eẽ breede pees die sich verbint aen't Krakebeenig gedeelte, van d'achtste, negentste en thiende Rib. De naburige aen dese zijn de rechte Spieren: recht geheeten, om datse rechte Veselen verkregen hebben, oock om dat sy na de langte des Lichaems gelegen zijn onder de Pesen van de voor-beschrevene schuyne. Dese beginnen van't opper-gedeelte des schamelheyts beens Zenuwachtig; En terstont Vleysigh wordende gaen opwaerts, streckende sich tot het Borst-been, met 'twelck sy begroeyẽ. Dese spieren heeft de besorghde Natuer met drie Pesige en Zenuwachtige deylinge versterckt, als met drie banden, met dewelcke de Vleysige Veselen t'same-gebondẽ wordẽ tot diẽ eynde, op dat dese Veselen om hun langte en dunheyt geen last of gevaer van breuck en scheuring soude onderstaen. *Caſſerius Placentinus* insiẽde dese scheyding is in meyning geraeckt, dat elcke rechte Spier in drie Spieren verdeelt most wordẽ. Maer dese man, als voor meermaels gemelt is, was in alles trachtende na vergrootingh des tals. Syn leerling *Bartholinus* verdadigt hem met drie bewijs-redenen,

nen,doch in ſich ſelf onvaſt,en wanckelbaer. Wy willen de gemeene betredē ſtraet om een afweghje niet verlaten. Voorts in deſe Spieren is te mercken de wonderlicke ontmoetingh (voornamentlick ſichtbaer in Vrouwen) der Aderen,van d'opper-gedeelten en borſten nae de nederige en Lijf-moeder ſpoedende: Daer-en-tegen wederom van de Lijf-moeder na de Borſten: Want uyt die plaetſen de tackē van de holle Ader van boven neerwaerts,en van beneden opwaerts geleyt,en in verſcheyden ſpruytjens gedeelt, een weynigh boven de Navel ontmoeten, en kuſſen elck ander. Door deſe kuſſing,dat is, vereenigingh geſchiet de kundbare gemeenſchap en mede-deelingh des Bloets tuſſchen de Borſten en Lijf-moeder: Als hier uyt nageſpoort wort; Want aende Voeſters, die Kinderen ſuygen, ſoo haeſt haer Maentelicke ſuyvering ſich openbaert,gemeenlick Sogh ontbreeckt, of in heel bloetrijcke ten minſten verweynight: Dan ſoo die voorſeyde ſuyveringh ingehouden wert, de Borſten met overvloedigh Melck ſwellen. Na deſe ſiet men de dwarſe Spierē, welcke naem ſy verdient hebbē,om datſe dwarſe Veſelen verworven hebben ten opſien van de rechte. Deſe beginnē Zenuwachtigh van de dwarſe uytſteeckſels der Lenden-wervel-beenderen. Daer na terſtont Vleyſigh wordende,en ſoo wel boven als beneden vergroot,hangen vaſt aen't Heupe-been,en aen't onderdeel der Baſterd-ribben,eyndende ten leſten met breede Peſen in de Witte lijn. Hier is door overtred' niet te verwaerlooſen, 'tgene in de gemelde Spieren ga-geſlagen wort, te weten dat de Peſen van de ſchuyn neerdalende,opklimmende, en dwarſe Spierē op twee plaetſen door-boort zijn: Op een, daer de navel ſtaet: Op d'ander, in de Laſſchen: Door welcke gaten in de Mannen de bereydende Zaets-vaten na beneden geleyt worden, en de aen-dragende vaten wederom Springende in de krop van de Blaes ge-endt worden. En dit zijn de

 gaten,

gaten, door de welcke alle soorte van Breuck geschiet: Weshalven oock wy dē breuck soo lichtelick onderwarigh zijn. Hier valt een geschil: Of dese Pesen in de Vrouwen oock doortochtigh zijn. De treffelicke *Vesalius* heeft van dese gaten de Vrouwen gemeent te berooven: Om dat de voort-telende vaten der Vrouwen uytwaerts sich niet begeven. De rechtmatige opsnijdingh nochtans dese gaten oock in haer ons voor oogen werpt, door-latende niet harer voort-telende Zaedtsvaten, maer Lijf-moeders banden. Des siet men de Vrouwen in de lassche even als de Mannen den breuck onderwurpen te zijn, 't welck niet ondervonden soude worden, dat in haer dese Pesen dicht en niet doortochtigh waren. Van meer als dese acht Spieren des buycks heeft de wijse outheyt geen kuntschap gehadt. Jae *Galenus*, in 't vijfde Boeck van't gebruyck der gedeelten, aen 't 14. Capittel spant al syn Zenuwen, om bewijskonstelijck te toonen, dat de Natuer maer vier paer Buyck-spieren noch meer noch min geschapen heeft, noch heeft scheppen kunnen: Welcke scherpe en vernuftige verhandelingh yder by *Galenum* nae sien magh. Wien al de Nakomelinge, een *Fallopio* uytgesondert, gevolght zijn, meer d'achtbaerheydt van sulcken Man eerende, als saecks waerheyt overwegende. Hierom *Columbus* en *Fallopius* worstelen en schermen seer; d'een seggende acht alleen, d'ander thien te wesen. En voorwaer de redenē *Columbi* zijn licht en van kleynder waerde: Tegen den welcken de geleerde en naerstige *Fallopius* beweert en bevestight de twee kleyne Spiertjens aen't schamelheydts Been gehecht waerachtige en bysondere Spieren te wesen met ses korte doch bondige besluyt-redenen, benaest onweerleghlicke: Die men by hem vinden en lesen kan met d'ontbinding van d'opwurpen *Columbi*. Ick heb meermaels waer-genomen dese Spiertjens af te wesen: Somtijdts worter maer een

ge-

gesien: Dickwils vindt men der twee onder breet, boven spits toeloopende: Al-te-met schuyn opklimmende, andermaels recht: Wederom in eenige Lichamen halen de langhte van vijf Vinger-breedt: In veel maer van drie Vinger-breet. Nu wat belanght het gebruyck van al de beschrevene Spieren, het twee-sinnigh gevoelen van andere verlatende en verswijgende, sal de waerheyt, of ten minsten de waer-schijnelickheyt poogen te vervolgen: En aengesien het gebruyck tweevoudigh zy, eygen te weten en gemeen; Eerst in bysonder van't eygen. Het eygen gebruyck dan der schuyn neerdalende Spieren is, de bovenste Buycx zijde schuyn in te douwen. De eygen dienst der schuyn opklimmende, is de nederige gedeelten des Buycks schuyn neer te drucken. Het eygen ampt der rechte, is het middel deel des Buycks recht neerwaerts na de Wervel-beenderen te parsen. Het eygen werck der dwarse Spieren, is de middel-sijde des Buycks dwars in te dringen. Ten uyt-eynde de eygen oeffeningh van't vijfde paer, dat is, der kleynen Spiertjens is, de gedeelten even boven 't schamelheyts-been gelegē te benauwen: Doch wort niet onwaerschijnlick gevoelt, dat dese maer geschapen zijn om de Pesen der rechte Spieren te stercken: Want in welcke lichamen dese Spiertjens niet waer-genomen worden, hun afwesen vervult de natuyr met de Vleysigheyt der rechte, de selfde neerder of lager voortbrengende. Dit is het eygen gebruyck van elck paer, te weten d'indrijvingh of indouwingh van de vijf Buycks gedeelten, aen de vijf paren der Spieren bevolen. Welcke al na hun oorsprongh ingetrocken zijnde, en op een stont gesamentlick werckende, volght een even en gelijcke parsingh des Buycks: Wt dese vorder rijst hunder gemeen gebruyck, van't gene terstont, als wy noch een woort voorgesonden hebben van't eygen gebruyck deser Spieren, voor soo veel elck in't bysonder werckend' is.

is. 'T is kundt, en yder kant in sich versoecken, dat het Heupe-been schuyn opwaerts gehaelt kan wordẽ: Maer dit wort niet verrecht, dan door weldaet van de schuyn neerdalende Buyck-spier. Derhalven het eygen gebruyck van de selve sonderlingh werckende is, de Heup schuyn opwaerts na de Borst te treckẽ. De eygen dienst der schuyn opklimmende oock bysonderlick werckende is, de Borst schuyn na de Heupen te halen. Het eygen Ampt der rechte in de selve aen-merckingh is, de Borst nae schamelheyts Been te brengen, dat is, 't Lichaem te buygen. Dit streedt *Spiegelius*, het voorneemste, eygen, eenigh, en enckel gebruyck van de rechte Spieren te wesen, Roem dragende nae gewoonte 't selve syn vont te zijn, van niemant voor hem waer-genomen. Ick geloofden't doen. Nu belesender zijnde ondervind' ick dit lang voor hem dẽ Roomschẽ *Piccolhomino* niet onbekent geweest te zijn: De Fransche *Riolanus* schrijft het so duydelick en uytdruckelick, dat of hy't van dese, of dese van hem moet geleent hebbẽ. Overschiet het algemeen gebruyck. Al de Buyck-spieren dan gelijck werckende, en na hun oorsprongh op een tijt te samen ingetrocken zijnde, volght een gelijck-formige parsingh van d'heele Buyck: Welcke parsingh of dringingh het gemeen gebruyck, of gemeen eyndt is, tot het gene hen Godt, en de natuer gesticht heeft. Wt dese eenparige indouwing ontspringt weder een ander gemeen gebruyck, den natuyr heel eygen, maer het welck sy niet sonder hantreykingh deser Spieren koste volbrengen. Dit gebruyck is vijfderley uyt *Galeno*, in't vijfde Boeck van't gebruyck der gedeelten, aen't vijfthiende Capittel: Namelick de vuyligheyt uyt te monsteren: Stems geluyt te maken: Gedwongen aessemingh te helpen: Geweldige uytblasingh te bekrachtigen: Ten lesten in de Vrouwen den arbeyt te vorderen en te verlichten. Dese waerdige en noodige dienstbaerheden uyt de eerste t'same-gevoeghde

de eygene gebruycken vloeyen. Ick swijgh d'andere nutbaerheyt, die men hen oock mocht toeschrijven: En is de bescherminge van d'onder-gelegē gedeeltē: Want sy schijnen ons oock gegevē te wesen, om de gedeelten, soo wel den voedingh als voort-telingh toe-geeygent, te behoeden en te beweerē. Hier is noch eyndelick waer te nemen, 't welck omsienlick heeft aen-geteyckent en vermaent de grondige *Galenus* in't voorgenoemde Boek en Capittel: Te weten dat uyt de kracht van dese eendrachtige parsingh, soo wel de vuyligheyt opwaerts, als neerwaerts of ter zijden gedrongen en gestooten wort; Doch ter zijden kan sy niet uytgewurpen worden, vermits de Spieren en Buyck-vlies het verbieden. Dan opwaerts na de mondt kost sy uytbarsten: Aengesien in ons als twee Deuren zijn een boven de Mont; Een onder, d'Eyndel-darm. Op dat dan niet opwaerts, maer neerwaerts dese vuyligheyt soude uyt-gelost werden, heeft onse wijse Moeder de natuyr het Middelrift overmits geschoren: Op dat dit met de Spieren t'same-spannende de vuyligheyt neerwaerts drucken sou: Weshalven wy oock in soodanige groote parsingh den aessem moeten inhouden.

Voorsegging. In alle Buyck-wonden tot de holligheyt des Buycks niet doorgaende, mach een bedreven Heel-meester sekere hoop van genesingh beloven: Ten zy de Wondt afgrijsselick groot waer. Doch gevaerlicker is sodanige Wond het midden des Buycx treffende, want dit gedeelte Zenuwiger is, dies pijnlicker toe-genayt wordt: Daer-en-boven de besloten Darmen meer hier tegen aen parsen, en derhalven Wonds toegroeying verachteren. Soo 't een doorgaende Wondt is, sonder quetsing nochtans van eenig innerlick deel, kan geheelt worden, maer swaerlick. Wt de geswellen en namelick ontstekinge deser Spieren is voor te seggen 't verlet des oprechtinghs van't Lichaem, wanneer men op

de rugh leght,en buygings van't felve, als men ftaet, of zit: Daer-en-boven pijnlickheyt,in't gevoegh te doen, te meer als de vuyligheydt verhardt zijnde van felf niet neerfchiet. Hier by noch moeyelickheyt in geweldige aeffeming, en uytblafing. Ick kan om de nutbaerheyt in des konfts oeffening hier niet voorby gaen, 'tgene mijn Meefter ons berechtede, belangende de kuntfchap, of de veretteringe(*Apofteunie* feg mē gemeenlick)in Buycx holligheyt onder de gemelde Spieren verborgen zijn,of boven defen onder de vier algemeene Lichaems deckfelen gelegen. 'Twelck aldus wort nagefpoort: Leght den Siecken op fyn rugh, en gebiet hem fich op te rechten, u platte handt hebbende op fijn Buyck: Gevoelt ghy dan defer Spieren beweging, weeft verwift,dat het gefweer binnen in de Buyck fchuylt: Verneemt ghy geen beroeringh, heeft boven de Spieren fyn plaets.

Opening. De bovenfte der Buyck-fpierē is de fchuyn neerdalende, dies wort in d'openingh op defes Vefelen maer acht genomen. Na de loop dan der felfder is, de fné te leyden van de Ribben en zijde des Buycks fchuyn voorwaerts neerdalende: Voorwaerts, fegh ick, nae 't midden des Buycks wijckende: niet na achter, want aldus de Vefelen van d'ondergelegen fchuyn opklimmende Spier loopen; foo dat defe twee elck ander kruyfen. Voorts in d'opfnijdingh moet men het middel Buycks gedeelte,foo veel doenlick is, fchuwen, want die plaets fcherp gevoelend' is, om de t'fame-loop der Pefen: Soo dat ick my grootelicks over onfe *Galeno* verwonder, in fijn fefte Boeck van de befchadighde plaetfen, aen't fevenfte Capittel,ftellende de rechte Buyck-fpierē de bovenfte en uyterfte te wefen, van geen ander Spier overtogen. Was dit den waerheyt gelijck,mochten vrymoedelick in 't midden des Buycks een recht neergaende fné maken. Maer het oogh feyt ons anders, toonende hen met twee Pefen bekleet te zijn. Tot voorftant doch

Ga-

Galeni kan men ſeggen, dat hy verſtaen heeft de rechte met geen andere Spier overtogen te weſen, dat is, met geen vleyſch, het welck 'tvoorneemſte Spiers gedeelte is. En dit is waerachtigh. In vette begroeyde Lichamen heeft men deſe Wet van openingh ſoo ſcherp en ſchreumende niet te onderhouden. Ick heb ſomtijdts waer-genomen in Vrouwen deſe Spieren overgoten te zijn met Vet drie Vinger-breedt dick. In ſulck geval ſnijdt men vryelick tot ſonder vreeſe van de Spieren te raken. Doch ſekerder is't, de natuyr te volgen. Voorts waer en in wat wijſe d'opening in de Water-ſuchtige te Hant-wercken is, leeraert de verſochte *Pareus* in ſyn ſevenſte Boeck, aen't twaelfde Capittel, ſoo grondigh, geleert, en volſtrecktelick, dat het yder weet-gerigh verſaden magh.

Het XXIX. Capittel.

Van de Blaes-Spieren.

OP dat het Water in de Blaes verſamelt tegen wil en danck niet en ſoude uyt-ſijperen, heeft de voorſichtige Natuer met een ronde Spier ſijn Krop omwalt. Deſe is met dwarſe Veſelen doorbreydt: Twee vingeren breet gelegen bovẽ de Zaet-klierkens dewelcken hy dicht omvanght; Soo dat oock eenige ſyne dwarſe Veſelen onder of beneden de ſelfden waer te nemen zijn: En deſe worden van veel voor de Spier getoogt: Niet vermerckende wat ongevoegh ſy den Natuer opſtrijden, want als dan noyt het Zaet ſonder 'tWater uytgeſchoten ſoud' kunnen worden. Het gebruyck en Ampt van deſe Spier is, de krop van de Blaes toe te nijpen en ſtricken, verbieden alſo d'onvrywillige uytloſing des Waters: Welhalven hy by de Grieckẽ *Sphincter* genaemt is, 't gene wy de Sluyt-of Strick-ſpier ſouden

mo-

mogen vertalen. Maer dat hy de uytſluytingh, of uyt-
drucking van't Water oock volbrenget (al-hoe-wel dit
van achtbare Schrijvers toe-geſtemt werdt) wordt my
niet aen-ſtemmigh,noch waerſchijnlick: Want hoe kan
een kleyne Spier den krop van de Blaes vergunt, over
't gene in de wijdte des ſelfs gelegen is Heerſchen?
Dus magh hy doch het Water geſeyt wordẽ uyt te druc-
ken, te weten om dat hy, 't welck even over ſyn begin
gekomen is, voort parſt, en alſoo uytſluyt: Gelijck als
men ſiet in't leſt van't Wateren, de blaes nu al geleeght
zijnde, dat noch eenige droppeltjens na geweldige toe-
nijpingh van deſe Spier volgen, voortkomende van de
vochtigheyt binnẽ de bepalingh deſes Spiers vervangẽ.
Sy hebbẽ hoorẽ luyden, maer weten niet waer de Klock
geveſtight is. Tuſſchen de eygen binnenſte Rimpelige
Rock van de Blaes, en d' uytterſte algemeene van 't
Buyck-vlies voortkomende middelt een Vleyſigh Vlies
met Vleyſige ſichtbare Veſelen begiftigt. Dit derve ick
met de beroemde *Aquapendente*, eñ ſyn vol-leerde Leer-
lingen *Spiegelio* en *Bartholino* een Spier noemen: Gevoe-
lende dieſvolgens dat hem de uytdruckingh van't Water
als eygen werckingh bevolen is, op deſe wijſe: Want hy
ſyn Veſelen intreckende, brengt den gront van de Blaes
na de krop toe, welcken alſoo benauwende dringht het
Water nae voren,en jaeght het ſelfde nootwendigh uyt-
waerts. Ick weet wel dat *Galenus* en noch huydige ſyne
ernſtige voor-ſpraken beweren deſe intreckingh, be-
nauwingh, of rimpelingh des Blaes gantſch natuer-
lick,en niet vrywilligh te weſen. Den welcken ick een
dingh voorwerp te overleggen en wegen. Te weten,dat
wy op ons rugh leggende Wateren kunnen: Het gene
den voor-genoemden en beſchreven Strick-ſpier niet
toe-geſchreven kan worden, want die maer enckelick
ſich ontſluytende aen't Water doorgang verleent: Noch
oock magh alleenlick door Natuerlicke t' ſame-trec-
kingh

kingh der Vefelen gefeyt verrecht te wordē, want men het Water nae wil en believen nu lofen, nu ophouden konnen: Dat geen louter Natuerlicke, maer een dierlijcke, dat is, een vrywillige Spiers werckingh geacht en gerekent moet worden.

Voorfegging. De Strick-fpier met overtollige vochtigheyt door-droncken zijnde, ontfijgt het Water onwetens en onwillens: defe gebeurigheyt ondervint men in de jonge eenjarige Kinderen, welcker ingeborē warmte door overmatige vochtigheydt overwelght wefende de dierlijcke oeffeninge niet volbrengen kan. Door diesgelijcke vervochtingh fpruyt, het gene eenige bedaeghde Luyden overkomt, dien alles over dagh nae behooren volbrengende, 'snachts het Water ontgaet. Reden is: Want de Ziel 's nachts van alle oeffeninge ruftende kan defe verfwackte Spier niet beheeren, die fy wacker wefende eenighfins noch toomen kan. De felve Spier als door beroertenis geraeckt is, ontfijpert het Water gedurighlick, fteedts, over-al, en altijt. *Paulus* en *Aëtius* vermelden van een fieckte des Blaes uyt beroernis ontftaende, in de welcke het Water verhouden wort. Maer wat gedeelte die eygentlick befettet, verfwijgen fy; Na hun gewoonte loopender wijfe de dingen even aenrakende. Dit toeval is *Galeno* onkundt geweeft, foo veel wy uyt fijn nagelaten Schriften fporen kunnen. Som nochtans ftrijden hem dit verftaen en bepaelt te hebben in't fefte Boeck vande befchadighde plaetfen, aen't vierde Capittel, ftellende d'onvrywillige uytloop des Waters van wegen de Strick-fpier veroorfaeckt te worden; De verhoudingh van wegen de Blaes. Door welck kortbondigh gefegh, nae mijn 'achtingh, hy de waerheyt al Blindtpottende wel geraeckt heeft, doch buyten fyn eygen voor-nemingh en meyningh. Want door de fchade des Blaes verftaet hy geen ontbinding of beroernis, gelijck wy, met *Paulo* en *Aëtio*, maer ontfteking,

als

als uyt het doorlesen des genoemden Capittels blijcken kan. En dat d'ontsteking des Blaes de ophoudingh des Waters oorsaket, wort niet in geschil getrocken: Want in de selve door Bloets toevloedt de Veselen gespannen en uytgereckt zijnde, kunnē de Blaes niet engen, overmits datse door de groote spanning overmachtight zijn, en dies sich niet kunnen in-trecken. Welcke reden en oorsaeck mede plaets heeft, wanneer nae lange inhoudingh van't Water ('t welck gebeurt in maeltijden, of gesellschappen van uytmuntende Luyden, of andersins) het selve niet uyt-gelaten kan worden. In't seste Boeck van de beschadighde plaetsen, aen 't vierde schrijft hy, dat de onheylen der Zenuwē uyt 't Rugh-graets-mergh voort-komende de Blase geen swackheyt aen-brengen kan. Een weynigh onder: 't Water wort gehouden, soo de eygen Blaes-zenuwen beschadight worden. Maer wordē dese van't Rugh-graets-mergh niet voortgeteelt? Soo dat hy door een weyfel-wint herwaerts en derwaerts gedreven zijnde niet wist wat haven hy besëylen soud'. De voor-geworpen strick dan ontknoopen de nieuwe Schrijvers onses rijpen Eeuws aldus: Soo de Sluyt-spier de krop van de Blaes om-ringende beroert wert, volght een stadige uytlosingh des Waters, als voor geseyt is: Soo de Blaes self, of beter de Zenuw het Lichaem van de Blaes door-loopende beroert wert, volght een ophoudingh des Waters. Reden is; Want door dese beroernis wort de Blaes het gevoelen benomen: Wes-halvē sy van de prickelingh en parsingh des Waters niet beweeght wort tot losingh; Des blijft het besloten. Wy kunnen dit duyd'licker ontwerpen, volgens ons voor-gestelde gevoelen van de om-kleedende Blaes-spier: Seggende eenvoudelick, dat dese beroert zijnde, de ophoudingh van 't Water oorsaeckt; Want syn eygen oeffeningh is, dat selve uyt te drucken. Voorts dat de om-kleedende Spier beroert kan worden,

de

de Strick-ſpier onbeſchadight en geſont blijvende, is ontwijfeligh by de gene een weynigh maer de Geneeſkonſt geoeffent hebben. Dat loopt tot noch toe effen ſonder aen-hortinge. Swaerder is't en kommerlicker, 't gene ick uyt *Hippocrates* nu voort-brengen ſal. Het welck al-hoe-wel niemant aen-geteyckent heeft, is nochtans ſeer merck-waerdigh, overmits het gemeen gevoelen der Artſen heel recht ſtrijdigh lijckt tegen te loopen. 'Tis in ſijn Boeck van de geledē, waer hy heeft: Allen den genen de Wervel-beenderen binne-waerts gedreven worden, om dat de Menſch of ſelf gevallen heeft, of dat yet wichtighs op hem gevallen is, &c. In deſe wort het Water en buycx vuyligheyt meer op-gehouden, dan den genen de Wervel-beenderen buytewaerts gedreven worden. *Galenus* deſe Spreuck ontvouwende vlucht wederom na d'ontſtekingh: Seggende, dat, doordien de Wervel-beenderen binne-waerts wijcken, de Blaes benauwt, geparſt, en gedwongen wort, en dies haer ontſtekingh over-komt. Welcke uytleggingh *Galeni* mijn gemoet niet vervult, want *Hippocrates* dit ſtracx onder voeght: Voorts veel meer worden de Beenen en Armen beroert, het Lichaem doof, en 't Water op-gehouden, den welcken de Wervel-beenderen noch uytwaerts noch inwaerts wijcken, maer alleen ſwaerlick ergens aen-geſtooten of geborſt zijn geweeſt. Buyten twijfel hier moet d'ophoudingh van't Water aē de ontſtekingh of benauwingh des Blaes niet toe-geſchreven worden: Want de Wervel-beenderen hier van hun plaets niet verſet zijn. Het is dan eene andere oorſaeck te wijten: Voorts de Herre, waer op ons geſchil draeyt, is dit: wanneer de Wervel-beenderen geweldelick yewaerts aen-geborſt zijn, worden meeſt al de leden, en dies oock de Strick-ſpier, beroert. En hoe wort doch het Water dan op-gehouden, gemerckt de Strick-ſpier beroert zijnde na gelijck-ſtemmigheyt

migheyt van alle Geleerden het Water vrye en onverbo-
den uytlosingh heeft? *Hippocrates* nochtans is waerach-
tigh; Van de welcke *Macrobius* getuyght, dat hy noch
kan bedriegen, noch bedrogen kan worden. *Galenus*
laet ons in de pekel steken; Andere schrijvers of sien
het niet, of stappent over. Wat raet? Ontfangt het gene
ick na lange bedenckinge en Raets-plegẽ van mijn ver-
nuft verkregen heb. Een Spier door geraecktheyt of
beroertenis ontbonden of verslapt zijnde wort wel van
de dierlijcke of vrywillige beweging berooft, maer
niet van de Natuerlicke; Nae de leering *Galeni*. Over-
sulcx de Strick-spier nu al beroert wesende, Rimpelen
nochtans sijn Veselen en Krimpen rondtom de krop;
Soo dat aen het Water de door-gang verboden wert,
want hem de vrywillige opening door de beroertenis
benomen is. Hier tegen sult ghy luy (voor-sien ick)
gesamentlick op-stijgen, vragende waerom dat dit sel-
ve niet altijdt uyt de beroernis deses Spiers rijst? En
waerom gemeenlick het tegendeel waer genomen
wort, te weten d'onvrywillige uytlosing des Waters?
Welcke vragen een korte antwoorde voldoet: Na-
melick, dat de bysondere beroertenis deses Spiers altijt
onvrywillige uytlosingh des Waters mede-brenght:
Want al-hoe-wel syn Veselẽ dan oock door eẽ Natuer-
licke rimpelingh t'same-getrocken werden, de Buyck-
spieren nochtans ongeraeckt zijnde, door hun gestadige
beweginghi drucken de Blaes neder, en diesvolgens par-
sen, 't water uytwaerts, overmits de Sluyt-spier, nu door
beroertenis verswackt, geen weerstandt doet. Maer
de Rugh-graet soo geschudt en gestooten wesende nae
Hippocrates meyningh, volgt een algemeene Lichaems
beroertenis: Derhalven oock der Buyck-spieren; de
welcken als sich niet bewegen, kunnẽ de Blaes niet be-
nauwen, en navolgens oock het Water niet uytdrucken:
Dies wort nootwendig verhoudẽ. Dit is d'ontwinding
van't

van't voor-geleyt Klouwen.'T welck *Galenus* van nieus ſchijnt meerder te verwerren in't derde Bouck van de beſchadighde plaetſen, aen't thiende Capittel, Alwaer hy vertellende een geval van een, dien al de Leden,uyt-geſondert het Hooft,beroert waren,ſeyt het blijckelick te zijn, dat het Water en buycks vuyligheyt tegen wil hem ontloopen moſten. Behouden de lof en groot-achting *Galeni*, dit is ſoo blijckelick niet: Want de ver-ſochtheyt leert, dat in ſoodanigh geval in eenige het Water op-gehouden wort, in eenige onvrywilligh uyt-gelaten. Welcx reden ick uyt de voorgaende redenē dus af-leyde: Wiens Lichaem ſoo door beroernis geraeckt wort, dat al de Spierē onder 't Hooft geſamentlick ont-bonden werden, in die wort het Water niet gelooft: als vroet gemaeckt is. Maer ſoo in deſe algemeene Lic-haems geraecktheyt,de Buyck-ſpieren door natuers ge-welt den aeſſeming noch dienſtigh zijn (dat men in hun wel gebeuren ſiet, gelijck oock in de Borſt-ſpieren, om de hooghnoodigheyt des aeſſemings (als dan ontloopt het Water onvrywillighlick:Want de Buyck-ſpierē ſich bewegende, bedringen de Blaes,en jagen 't Water uyt; Gelijc bovē geredent is. En daerom is't,dat *Hippocrates* in de voor-gebrochte plaets ſeyt: Soo wie der Wervel-beenderē uyt-ledinge ontkomt, diē ontgaet het Water tegen wil. Daer hy nochtans voor heen geſchrevē hadt, dat het op-gehoudē wert. Maer de waerheyt beſchermt hem.Reden,want in't beginſel deſes gevals wordē al de ledē, en Buyck-ſpierē met hun, beroert: Des blijft het Water gevangen. Maer als ſich dit ſelve tot geneſing ſtelt, ſtracx beginnē ſich de Buyck-ſpieren te reppē,om d'aeſſeming te helpen, en navolgens drijven 't beſloten Water ontijdelick uyt.Hier hebt ghy,'tgene my in deſe duyſternis is verſchenen. Soo yemant ſcherpſichtiger dit anders bevint, hy brenget aen den dagh: Ick volgh geern geleerder. Ondertuſſchen verdien ick vergiffe-

K nis

nis van de verstandige, die misschien anders gevoelen
Want my niet aenstemmiger in-gekomen is. In der
raet der wijs-geren zijn gevoelen niet vryelick uyt-spre-
kende betracht syn belijdingh niet. De wonden in de
Krop van de Blaes voorvallende, om de Vleysigheyd
van't gedeelte, zijn geneeslick: Soo de selve syns Spiers
Veselen dwars door-snijden, volght nae eensinnigheyt
aller Leer-meesteren een gestadige uyt-sijperingh van't
Water: Gelijck men verneemt in de genen, die van
Weteloose Steen-snijders onkonstelick gehandelt zijn.
Ick heb al-te-met dit Hant-werck van bedrevene Mee-
sters (soo men hiel) gesien volbracht te worden: Maer,
na mijn afmeting, mosten sy nootsakelick den Spier om
de Krop van de Blaes gelegẽ dwars door-snijden. Welc-
ke mijne vermoedingh besterckt heeft de Hoogh-ge-
leerde *Valckenburgh*, die my in waerheyt verklaert heeft,
dat verscheyde Steen-snijders sich met eede toe-geseydt
hebben, datse altijt dese Spier over dwars door-snijden,
en nochtans veel niet leck en gaen. Dit strijt voorwaer
gantschelick met de leeringh van alle Genees-meeste-
ren. Dies dunckt my, onder verbetering, dat, soo dus-
danige Hantwerckers de gemelde Spier geheelick over
dwars door-snijden, mẽ ontwijffelick van dicht te gaen
wanhopen magh: Maer soo noch yet van de selve Spier
ongequetst overblijft, hoeft dat ongevoegh niet nae te
komen; Overmidts het ongeraeckte Spiers deel syn
Ampt noch voldoet. En dit is luck raeck. Des is
sulck-danigen Werckers de genesingh niet soo toe te
schrijven, als wel 't blinde geluck: Even in voegen als
een onbedreven en onwetende aen yemandt een stercke
Artsnij voor-schrijvende de Koorts of andere sieckten
verdrijft; 'twelck niet syn wetenschap toe te eygenen
is, maer het louter geval te wijten.

Openingh. Aengesien dese Spier inwaerts verbor-
gen leyt, heeft hier d'openingh geen plaets, dan alleen-
lick

lick in de Steen-ſnijdingh: van de welcke aengemerckt de groote *Hippocrates* ſich onthoudt, wat voeght my haers Wetten voor te ſtellen? Dit alleen ſegh ick met en voor de natuer, dat de ſné niet recht neergaende, (gelijckſe gemeenlick plegen) maer ſchuyn te leyden is: Want ſoo de dwarſe Veſelen van de voorſeyde Spier minder beſchadight worden.

CAP. XXX.

Van de Eyndel-darm-ſpieren.

GElijck in de ſlock des Keels de wijſe natuyr Spieren geſchapen heeft den ſwelgingh toegeeygent; Soo heeft die ſelfde Moeder aen't eyndt van de rechte en leſte darm wacht geſtelt, verhoedende dat de vuyligheyt niet onvrywillighlick uytgelooſt en werde: Het welck als in andere Gedierten ongevoeghlick, ſoo waert in de Menſch onſchicklick en leelick. Drie Wacht-houders dan zijn in de voor-genomen plaets gelegen, eē ſluyter, en twee opheffers. De ſluyter of Sluyt-ſpier omvanght het eyndt des Aerſ-darms (even als voorgeſeyt is van de Spier de krop van de Blaes omſingelende) in voegen van een breede ringh den ſelven met dwarſe Veſelen omgordende. Begint van d'onderſte Stuyt-beens Wervelen. Syn gebruyck is, de Eyndel-darm toe te ſtricken, en verbieden, dat ons de vuyligheyt tegen wil niet ontſlippe. De twee andere zijn boven deſe gelegen, doch met de ſelve ſeer geknocht en vermenght. Worden genaemt de Opheffers: Want hun Ampt is de Eyndel-darm opwaerts te hertrecken, en in ſyn plaets te veſtigen, nae dat die in d'afgangh voornamentlick met kracht volbracht neergeſoncken is. Deſe Spieren leggen onder de Blaes, breedt en dun, hun oorſprongh nemende van de banden der omſtaende beenderen, van

daer neerwaerts loopende hechten sich in de Rechter en Lincker zijde des Eyndel-darms, de welckē sy omwallen. Ten deelen steken sich oock tot aen de Wortel van de Mans roede, en in de Vrouwē tot de krop van de Lijf-moeder: weshalvē sy dese gedeeltē mede bewegē.

Voorsegging. *Pareus* in sijn sevenste Boeck, aen't achthiende Capittel, verhandelende d'uyt-schieting des Eyndel-darms, leeraert, dat de selve gewort, wanneer de voor-beschreven omringende Sluyt-spier door overtollige vochtiging verslapt is: 't welck men den Kinderen meertijts waerneemt over te komē. Behoudens de achtbaerheyt deses Schrijvers, dunckt my dit gevoelē waerheyts wit niet te treffen: want aengesien dese Ringspier den Eyndel-darm eygentlick niet en stut, noch ophoudt, maer enckelick toesluyt; Soo kan oock sijn beschadiging niet anders veroorsaken, als 't verlies des toesluytings, en niet de uyt-sincking des Eyndel-darm. Maer de twee gemelde op-heffers door beroertenis geraeckt, of vervochting geswackt zijnde mede-brengen als eygen toe-val de uyt-schieting des Eyndel-darms; Want hunder eygen oeffening en bysonder Ampt is den selven te stutten, vestigen, en op te houden. De Sluyt-spier dan met beroertenis, of overvloedige vochtigheyt beschadight zijnde, volght een onvrywillige uyt-losing des vuyligheyts. *Paulus Ægineta* in sijn derde Bouck, aen 't achthiende Capittel maeckt meldingh van een beroertenis of ontbinding des Eyndel-darms, in de welcke de vuyligheyt verhoudē wort: Van wiens wesen en oorsaeck ick gevoelt wil hebben, als in't vorige Capittel van diergelijcke gebeurigheyt in de Blaes geredent is. Merck-waerdigh allen Heel-meesteren is't, doch wonder ter eerster aensien, 't gene ons *Hippocrates* voorstelt in't begin sijns Boucx van de spenen of Ambeyen, seggende: Den Eyndel-darm snijdende, afsnijdende, naeyende, bindende, of rotting aenbrengende,

gende, al gelaet sich dit al af-schrickigh, sult nochtans geen schade, of hinder aendoen. 'T selve over-schrijft *Aëtius* uyt *Leonide*. Het welck op dat u luyden niet te veel en verstoute, went en spiegelt u in't gene eẽ naem-kundigh Schrijver sich getuyght door ondervinding ga-geslagen te hebben: Te weten dat een kleyn versmadelick wondeken in de Eyndel-darm door een scherp stockje gedaen, eerst groote pijn, daer nae ontsteking, koorts, en in korte tijdt den doot gebaert heeft.

Opening. De twee op-heffers leggen diep verborgen, dies wort in geen opening gepleeght, overmidts het werck-tuygh soo hoogh niet reycken kan. In de Sluyt-spier die beneden leyt en sichtbaer is, heeft sy somtijdts plaets, namelick in veretterde gesweren, als oock in diepe, holle, en sleuvige sweragien, Fistulen genaemt. Nu dan aengesien dese Spier met dwarse Veselen den Eyndel-darm omringet, soude Natuers Wet een dwarse opening vereyschen. Maer om dat dese swaerlick volbrocht wort, ja oock den Siecken onheylbaer is (want d'etter als dan geen vrye uyt-loop heeft) wort de langwerpte opening geboden: Door de welcke al-hoe-wel de dwarse Veselen door-gesneden werden, wort nochtans de wercking deses Spiers niet wech genomen, want hy heel breedt is, en hoogh sich streckt soo dat hy (al pooghden men 't voordachtelick) nauwlicx gantsch door-quetst worden kan, gelijck de overtreffelicke *Vesalius* te recht waer genomen en aengeteyckent heeft: Dies kan noch het overschietende ongequetste Spiers deel de vereyschte wercking genoeghsaem bedienen.

CAP. XXXI.

Van de Manlickheyt-ſpieren.

DE ontblootingh des Schamelheyts is by alle volckeren ſchandelick gehouden en oneerlick : Dies oock de reden-voeringh den ſelven ontdeckende wort, voornamentlick van ſuyvere ooren, afkeerlick ontfangen. *Socrates* d'eerſte inſtelder en Leer-meeſter van de manierlicke Wijſ-gerigheydt, en langh nae hem oock *Antonius Iulianus*, Roomſche Reednaer, wanneer ſy van de min opentlick ſpreken ſouden, leeſt men hen met een gedeckt aenſicht uyt-gekomen te zijn : Te kennen gevende, dat deſe ſtof by kuyſche Menſchen niet ſonder ſchaemte gehanteert kan worden. Hebben deſe oude Wijſgeren ſich geſchaemt des mins weſen met woorden uyt te beelden, hoe kan ick eerlick en ſonder ſchaemroodt, des Mins ſetel, oorſaeck en wercktuygh hier openbaren? *Ariſtoteles*, in't 7. Boeck van't Borgerlick leven op't leſt : Wt een wel geſchickte Stadt bant alle vuyl ſprekentheydt. Wat ſal ick dan in-gaen? deſe gedeelte overtreden? Ick vinde raedtſamer, dat dit mijn werck een weynigh buyte de palen des eerlickheydts wijcke, als dat het gebreckigh zy of manck gae. De verſleten ſpreuck-woorden zijn kunt : Die ergh denckt, vaert ergh in't hert : Den kuyſchē is alle dingh kuyſch. Des ſuyverheyts lief hebber ben ick mede, maer de vryheyt in't ſpreken overwint haer in onſe konſt. En in waerheyt groote dwaelheyt is't, op dat ick geen uytſinnigheyt en ſegh, 'tgene in de daet niet oneerlick is, met oneerlicke woorden te verbeelden : en daer-en-tegen 't gene oneerlick is, zijn noemingh niet oneerlick te achten. 'T rooven, ſtelen, bedriegen is in de daet oneerlick en ongeſchickt, wordt nochtans niet ongeſchicktelick

lick uytgesproken. Kinderen voort te telen is in de daet eerbaer en betamelick, nochtans wort het oneerlick genaemt. Ick vangh dan sonder schaemte de schamelicke Leden aen, uyt de welcken oock gelijck uyt al, Natuers Godtlickheyt afschijnt. De *Aertisten* strijden en schermen onder elck ander of de Manlickheyts oprechtingh Natuerlick zy, of vrywilligh. Som stellen haer gantsch vrywilligh, want sy geen wijse, geen plaets, geen tijdt bestandigh onderhoudt: Welck al den Natuerlicken bewegingen voorgeschreven is. Doch nae mijn achtingh schijntse meer aen de Natuer enckelick als aen de wil te hangen: Want sy dickwils ons tegen wil en danck verveelt, somtijdts oock met wil niet kan gedaen worden. Maer dat dese oprechtingh ten deelen oock vrywilligh is, overstemmen ons de Spieren al hier gelegen; En worden twee paer getelt. 'Teerste kort en dick. Begint Zenuwigh onder aen de wortel des Manlickheyts, in de welke het voort Vleysigh wordende sich endt. Hun gebruyck is het Manlick lidt te rechten, of, eygentlicker, te stueren in't Minne-spel. Het tweede paer is langer ontspringende Vleysigh van de Sluyt-spier des Eyndel-darms, en opklimmende na de langhte des Manlickheyts, eyndight ontrent haer midden. Hun Ampt is, voornamentlick den Water-gangh te verbreeden, dienstigh soo in't Wateren, als in de onderlinge vermengingh, op dat het saet een vrye en rechte uytschietingh hebben sou.

Voorseggingh. De voorseyde Spieren door overvloedige vochtigheydt ontbonden zijnde, of door beroertenis geraeckt, verswackt d'oprechtingh des Manlickheyts, ja wort vernietight. Het selve ontstaet mede, wanneer 't Manlick lidt door geweldige hants uytreckingh verkracht wordt, want als dan dese Spieren, gelijck uytgeleedt wesende, hun Ampt niet betrachten kunnen. Soo had ick wel gehoort, dat eenige Hoeren

 door

door jeloersheyt aen haer Dienaers 't Mins werck-tuyghje met kracht geweldelick uyt-reckten, verhoedende soo dat sy met geen kosten versamelen. En dit vind' ick nu by den geleerden *Rondeletium* beschreven, in 't Capittel van d'ontbindingh des Manlickheyts. Voorts deseselfde Spieren door Kramp, of spanning gequelt wesende, ontspringt een heel tegenstrijdigh geval, namelick een duyrige, onvrywillige, en pijnlicke verstijving des Manlickheyts: In de welcke die soo stijf en recht staet, dat desen quel dragende hun eygen aensicht in't Wateren bespreoeyen. Soo leest men van de keyser *Heraclito*, dat hy benoodight was een bortje aen sijn buyck te houden, wanneer hy sijn Water loosen sou, 't gene d'op-spatting des selfs schuttẽ soude. Een van de voornoemde Spieren dwars door-gesneden, of beroert zijnde, volght dat de op-rijsing des Manlickheyts niet recht, maer krom nae d'een of d'ander zijde toewijcket.

Opening. De plaets en gelegentheyt deser Spieren is den Heel meesteren niet loopender wijse gae te slaen, want hier de Steen-snijding gewrocht wert, daer-en-boven dickmaels diepe, inhammige en sleuvige Swe-ragjen hier nestelen, die meerder en grooter opening vereyschen. En aengesien de beschrevene Spieren recht neerdalende zijn, in hun een rechte sné plaets heeft: Alleen het eerste paer tusschen het Kloot-sackje en Eyndel-darm gelegẽ ter zijde de mans roede, een weynigh huyvers nae de Dye sich streckt.

CAP. XXXII.

Van de Kloot-spieren.

DE Klooten zijn, in de welcke 't Zaet tot volkomenheyt gebrocht wort. Dese zijn van alle Ontleders

Ieders Spieren toe-geschreven, die hem op-hangen, en dies d'op-hangers by de Griecken geseyt. Beginnen aen weder-zijde, daer de schuyn op-klimmende Buyck-spieren, te weten by 't schamelheyts Been: En met de bereydende Zaets vaten neerdalende eyndigen in de Klooten. Hun oeffening is in de wellustige twee-strijt de Klooten op te halen, op dat alsoo de vaten verkort, en dies ruymer wesende aen 't Zaet vryer schoot geven souden, de welckẽ anders door't gewicht der hangende Klooten gereckt en benauwt wordẽ. Dit zijn de eygene Kloot-spieren. De vernaemde *Riolanus* beschrijft ons boven dese noch een ander, die hen stelt beydẽ gemeyn te zijn: En is het Vleysigh vlies van't sackje of beursje, dat de Klooten vervangt. Sijn wercking is het selve te rimpelen, en t'same te trecken. Soo hebben onse beroemde voorgangers gevoelt: Welcker grootachtigheyt ter zijde stellende, laet ons eens overwegen, of sy met sich selve al eenstemmigh zijn. Voorwaer sy hebbẽ voor heen gelijcksinnigh dẽ Spier bepaelt, te wesẽ eẽ werck-tuygh van de vrywillige beweging. Derhalven den welckẽ dese Toon-ding of bepaling niet waerachtelick toe-gevoeght kan worden, moet de naem van Spier derven. Nu dan de Klootẽ worden die vrywillighlick beweeght? *Bartholinus*, een onder al, schrijft dit in eenige waer genomen te worden. Ick hebt noyt gehoort, veel min gesien, noch niemant gesproken die 't of gehoort, of gesiẽ hadt. Oversulcx kan ick daer toe niet gebrocht worden, om dese voor Spieren te rekenen, maer houde hen voor langhwerpte Vleysige Veselen enckelick: 'T welck voor my de Hoogh-geleerde *Piccolhominus* ten deelen geroken heeft. Wat belangt het Kloot-beursje, aen't gene *Riolanus* een Spier verleent, is buyten twijffel maer met een deel van 't Vleysigh vlies bekleedt, 't welck het heel ander Lichaem omwint: En wort van niemandt in de Mensch een Spier genoemt.

Riolanus ſyn gevoelen beſterckende, ſeyt dit ſoo rechtelick Spiers naem te verdienen, als de Spierige Voorhoofts huyt. Hier is ſekerlick groot verſchil, want deſe vrywillighlick beweeght wordt, 'twelck of aen 't Kloot-beurſje toe-komt, laet ick yder in ſich ſelf oordeelen.

Voorſeggingh. Verkrompen en opgeſchorte Klooten te hebben beduydt welvarentheyt, en voornementlick genegentheyt en gereetheyt tot het Minne-ſpel, als den ritſigen Vrouwen niet ontkundt is. De reden deſes magh zijn, dat de laegh-hangende Klooten van de nederige Buyck afwijckende, niet en kunnen genoeghſaem van de ingeboren natuyrlicke warmte gebroedt worden tot voortbrengingh des Zaets. De langh en ſlap hangende Klooten en Kloot-ſackje verwiſſen ons van verſwackingh der krachtē door ouderdom, of ſieckte. 'Tſelve de bedrevene Baker-moeders en Voeſters in de Kinderen vernemende, te recht oordeelen van hun qualick varen en ontſteltheyt.

Openingh. Deſe Spieren (ſooſe de Schrijvers noemen) leggen binnen de Buyck verborgen: Derhalven in hun geē opening volbrocht wort. In't Kloot-beurſje is het onteffen, hoedanige ſné geleyt wert: Want het met geen Spier overtogen is.

CAP. XXXIII.

Van de Vrouwelickheyt-ſpieren.

NA even-redenheydt des Mannelickheydts hebben ons eenige nauwe natuyrs Onderſoeckers oock in de Vrouwelickheyt Spieren voorgedragen: Eenſdeels tot vermeerderingh des wellufts ſtreckende, anderdeels tot een hou-vaſt des Lijf-moeders dienende. Ick houw my aen mijn Recht-ſnoer en ſtock-regel: Dat geen vrywil-

willige verroeringh oeffent, is geen Spier; de gedeelten des Vrouwelickheyts, die sy Spieren toeschrijven, worden niet vrywillighlick beweeght: Des mogent geen Spieren genaemt worden. Soo doch hier in de schoot des schaemtes een duystere bewegingh waer-genomen werdt, is ontwijfelick den nabuyrigen Eyndeldarms en Blases Sluyt-spieren toe te eygenen, dewelcke met de Krop of ingangh des Lijf-moeders geknocht zijn.

CAP. XXXIV.

Van de Dye-spieren.

DE Dye is dat gedeelte, 'twelck tusschen 't Heupebeens lidt en de knie middelt. Wort op alle wijse beweeght: Gebogen, uytgesteken, in-waerts, uytwaerts en rondt om geleyt. Welcker Spieren verhandeling wy hier beernstigen sullen ten klaersten een leersaemsten te ontwerpen. D'eerste Spier Dyes buygingh en navolgens een rechte verplaetsingh des Beens oeffenende, is de binnen gelegen Lenden-spier: Dese is heel Vleysigh, sterck, rondt, langh en recht neerloopende, hecht sich in't kleyne Dyes uytsteck. Hy is binnen gelegen, op dat hy den Dye buygen sou, gelijck al d'andere buygers. Is langh, op dat van hem een groote intreckingh geschieden sou, waer uyt een groote Dyes versettingh voort volght. Is Vleysigh en sterck, op dat hy 't heele wichtige Been opheffen sou. Ten uyt-eynde is rondt, niet breedt, op dat van hem een rechte intreckingh volbrocht werde, dat is, een rechte buyging, daer hy gantschelick toegeschickt en geschapen is. De tweede vervult de innerlicke holte van 't Heupe-been, toe-geeygent aende schuyne Dyes buyging uyt-waerts: Des is hy heel breedt, en met schuyne Veselen begaeft,

de

de welcken aengesien meest uytwaerts loopen, versetten oock het Been schuyn uytwaerts: Wtgesondert dat gedeelte des Spiers,'t welck innerlicker is, en den Lenden-spier nabuerigh: Derhalven na gelegentheyt buygt de Dye recht, even als die: en daerom is niet alleen nabuyrigh, maer wort oock verknocht met de selve, op dat hy van dese in des Beens optillingh geholpen werde. De derde van *Galeno* en *Vesalio* voor d'achtste gerekent, spruyt van schamelheyts Been, en schuyn voortgaende eyndight in't middẽ vande Dye binnens beens, somtijts oock verder. 'Tis een ronde en stercke Spier, geen andere verroeringh oeffenende, dan de buyging, doch schuyn inwaerts. Soo dat hy den tweeden schijnt tegen-gestelt te zijn: Want die uytwaerts, dese inwaerts den Dye buyget, om des selfs schuyne gesteltenis, loop, en Veselen. De Vierde buygende is d'alder-grootste, dat is, d'aldervleysighste, 't innerlick gedeelte des Dyes besittende: Wort van *Galeno*, in sijn vijfthiende Boeck van't gebruyck der gedeeltẽ, aen 't leste Capittel, voor de vijfde getelt; De welcken wy mogẽ als een met de achtste schatten; Want hy in't geheel een groot stuck vleysch is, in veelvoudige Spierẽ scheydelick, al-hoe-wel hy oock voor een enckele gehouden magh worden. Den welcken men des tot een groot gebruyck gesticht te zijn ramen magh: Dit vind' ick nochtans de Schrijvers niet rechtelick te treffen. De gemelde grootachtige Leermeester in de bepaelde plaets heeft dese Spier onder d'uytstekende gestelt; Doch is hier in niet over-al met sich self eenstemmigh; want hy hem ook tot de buyging bequaem maeckt. En in waerheyt gelijck hy de buyging geseyt wort te oeffenen, even soo magh hy gevoelt worden den uytsteking te dienen: 'Twelck hy uytrecht door sijn verscheyde standt en gelegentheyt. Want voor soo veel hy buytens Beens sich streckt, uytsteeckt de Dye; voor soo veel hy binnens Beens schuylt, buyght hy den

den selven. Billick was het dan, dat hy soo groot en vleysigh geschapen werde, want hy twee recht-strijdige werckinge oeffenen most. Merckt voort, dat de schuyne buygingh inwaerts nutter en noodiger was, als uytwaerts: Want in't Paert rijden, in't opklimmen van Boomen of Scheeps-masten, en andere oeffeninge die plaets heeft, over-sulcx zijn haer meer en stercker Spieren toe-geeygent. Volgen nu d'uytstekers. Van welcke d'eerste uyterlick gelegen, boven al d'andere uytmunt in sterckte en dickte: De tweede desen meestendeel onderwurpen, is dunner. De derde desgelijcx onder de tweede schuylende, is soo veel dunner en kleynder dan die, hoe veel de tweede van d'eerste in dickte overwonnen wort. Dese drie uytstekers vormen de gestalte des Bils: Dewelcke soose met de buygers verleken worden, overtreffen hen in grootheyt, vleysigheyt, en sterckte. Reden is, want d'uytstekers, behalven dat sy 't sware lidt verplaetsen, moeten oock 't gantsche boven-staende Lichaems wicht stutten. Drie Spieren zijn't, niet een: Want hunder oorsprongh en in-enting niet eenparigh is, noch oock geen gelijckformige langhte en hebben. Corter zijn sy oock als de Buygers, overmidts Dyes buygingh grooter en langer wesen most, dan d'uytstekingh. Dese uytstekingh is niet volmaecktelick recht, maer ten deelen huyvers: 'T welck gewordt uyt de breete deser Spieren. Voort Dyes gelidt, als voor-gemeldt is, wort niet alleenlick gebogen en uyt-gesteken, maer oock ter zijden verwrickt, en rondtom gedraeyt: welcke beweginge in't weder-keeren te pas komen; Want men altijt recht uyt gedwongen zoude zijn te wanderen, 't en zy dese schuyne verroeringh den Dye verleent was. D'eerste Spier dan d'omdraeyingh vol-brengende, heeft volkomelick een dwarsse gestalte, van *Vesalio* wort hy voor de vierde Dye-spier getelt. Ontspringht van de zijde des Stuytbeens,

beens,en dwars voort loopende eerst rondt en vleysigh, daer na pesigh,hecht sich in de uytterlicke groote Dyes uytsteck. Syn ampt is, den Dye uyt-waerts treckende een volmaeckte omdraeyingh te verrechten. De tweede is oock dwars gelegen, en den voorgaenden naebuerigh. Begint van binnen 't Heupe-been Vleysigh en benaest half rondigh, daer na opklimmende wort enger. en voort-telende vijf of ses onderlingh gevlechte Pesen, doch die uyterlick met vleysch als met een schey omkleedt zijn, wordt eyndelick verknocht aen 't groote Dyes uytsteck. Syn werckingh is, de Dye sterckelick ter zijden af te trecken, en om te leyden. De derde oock den omdraeyingh toe-geeygent, van *Vesalio* voor de neстende gehouden, een weynigh onder de voorbeschrevene plaets hebbende;is vleysigh,en begint van't Stuytbeen dwars, spoedende na 't groote Dyes uytsteck, aen welcks onder-eyndt hy verbonden wort. Desen is onderwurpen een andere Spier van de naerstige *Fallopio* ontdeckt, en de elfde Dye-spier van de selve genaemt. Dewelcke al-hoe-wel waerachtelick eene bysondere Spier zy, is nochtans met d'opleggende niet alleen gelijckformigh, maer oock gelijck-machtigh, jae eenaerdigh; Is't dat ghy syn oorsprongh, inenteringh, grootheyt, en werckingh beschout. En dit zijn de Dye-spieren al. Nopende de welcken men vragen mocht: Aengesien Dyes bewegingh vijfder hant zy,namelick voorwaerts, achterwaerts, ter rechter, ter lincker, en rondt om: Waerom nochtans maer driederley Spieren waergenomen en getoont werden, te weten buygers, uytstekers, en omdraeyers? D'antwoort is gereet: Overmits de bewegingh ter sijden van de buygers en uytstekers genoeghsaem en nae wensch volbrocht wort, voor soo veel sy niet alleen breedt zijn, maer oock schuyne Veselen verworven hebben.

Voorsegginghꞏ. De Beschrevene Spieren leggen of

in

in de Lasch, of Bil. De wonden hen in de Lasch treffende, zijn ten Hooghsten gevaerlick: Doch niet soo om harenthalven, als om de groote Bloet-vaten hier gelegen, de welcke door-quetst zijnde een haestige en onverhoedelicke doot aenbrengen. In de Bil is de quetsingh ongevaerlick: Want dit gedeelte Vleysigh is, en geen spreuckwaerdige Bloet-vaten ontfanght.

Openingh. De Spieren in de Lasch leggende zijn al met neerdalende Veselen begaeft: Des hunder rechtdradigheydt volgende moet men een recht neer-gaende snê in de selve Handt-wercken. Onse Groote Leermeester *Galenus* nochtans daer-en-tegen gebiedt een dwarse snê: Ooghmerck hebbende op een voorspoedige heelingh; Want in een dwarse snê gevoeghlicker wonts Lippen onderlingh ontmoeten om de buygingh des Dyes. Het gene al-hoe-wel met de waerheyt luyt; Niet-te-min behoudens d'achtbaerheyt *Galeni*, dit is niet sonder groote vrees en voorsichtigheyt aen te gaen: Want men alsoo 'tgevaer onderstaet, van de recht neerdalende Aderen en Hert-aderen te door-snijden. Welck de Latijnsche *Hippocrates* insiende en overwegende, riet ons in de Lasschen selden openingh te maken. En de versochte *Aquapendens* schrijft, sich somtijdts ondervonden te hebben, dat hier ter plaets door't openen van een Buyl de Vaten geraeckt wierden met tegenwoordigh doots gevaer: Somtijts oock dat in plaetsche van een Buyl de uytgeschoten darm door-sneden wiert, want de waenwijse Hant-wercker op geen Breuck en giftede. De Bil-spieren aen-gemerckt schuyne Veselen verkregen hebben, wort hier oock een schuyne opening vereyscht, dalende van 't Stuyt-been of achter-eyndt des Heupebeens neerwaerts na vorẽ. Doch al wiert hier een recht neer-gaende snê geleyt, soude geen sonderlinge hinder oorsaken, om de Vleysigheyt deser Spieren, in dewelcke alle wonden licht heelen. Maer loflicker is't, en konstwetiger den Natuer na te bootsen. CAP.

CAP. XXXV.

Van de Knie-ſpieren.

DE Knie-ſpierē ſtaen allegader in de Dye, des worden ſomtijts van eenige Dye-ſpieren geſeydt. Ick kan hier niet verſwijgen,'tgene de vreemdſinnige *Becanus* aenteyckent, belangende d'oorſpronckelickheydt deſes naems Knie: Hy ſchrijft dan dat het een ingetrocken woort is van, Kennie; Al of men ſeyde,'k ken niet. Want met een vernedert Lichaem voor yemandt Knielende, bekent men ons onmachtigh vermogen, alles in de handen en wil des ſelfs overgevende. Welcks gelijcke duydingh lijden magh, mijns oordeels, de Franſche eerbiedingh, in de welcke ſy elck anders Knie ſpoeden te raken. Maer ter ſake. De Knie door eygen Spieren wort gebogen, en uyt-geſteken. Eerſt ſullen wy de buygers afhandelen. D'eerſte dan d'alderlanghſte ontmoet ons voor op de Dye even onder de Huyt. Begint van 't binnenſte aen-hanghſel des Heupe-beens Zenuwigh en Vlieſigh, daer nae Vleyſigh wordende wendt ſich nae binnen des Dyes, een windel of ſwachtel niet ongelijcklick uyt-beeldende. En eyndelick met een Zenuwige Pees verbindt ſich onder de Knie aen de groote Knies-ſchenckel, de Scheen genaemt. Syn ampt is de Knie te buygen,en op te heffen. De tweede buyger onder de voorgaende plaets hebbende,een breedt en Zenuwigh oorſprong neemt van't ſchamelheyts Been, maer Vleyſigh neer-dalende binnens Dyes, wordt gehecht benaeſt op een plaets met ſyn voorgemelde geſel, met dewelcke hy oock een oeffeningh bedient. Deſe Spier in vette Vrouw-luyden, wanneer ſy de Beenen wijdt van den anderen ſcheyden, wordt als een geſpannen Pees gevoelt: Want hy in haer Zenuwiger is, gelijck

ijck *Vesalius* waer-genomen heeft. De derde buyger, ichter in de Dye plaets hebbende, spruyt van't hooghste uyt-steck des Heupe-beens Zenuwigh en schrander, en ontrent 't midden des Dyes Vleysigh wordende, verwisselt in een ronde Pees: Eyndt onder de Knie met de vorige in plaets naebuyrigh; Doch de Pees van dese streckt sich tot het midden des Beens. De vierde begint van't onderste Heupe-beens uyt-steck zenuwigh, scharp, schrael, maer terstont met Vleysch begroeyende, en achter buytens Dyes neer-dalende, ontrent deses midden aen-treckt een stuck Vleysch als een nieuwe Spier, dienende eygentlick tot sijn bestercking. De wercking deses is, de Knie een weynigh uytwaerts te buygen. De vijfde mede achter in de Dye wonende begint van 't Heupe-beens aen-hangsel Zenuwigh en Vliesigh, daer de derde voort-komt, en noch al lang Zenuwigh neer-loopende, ontrent Dyes midden wort eerst Vleysigh, daer nae verandert in een ronde pees geent onder de Knie by de tweede en derde buyger. Volgen nu d'uyt-stekers, van de welcke d'eerste ontspringt boven van't Heupe-been, ontrent wiens gelidt hy maer Vleysigh gae-geslagen wort, want terstont hier onder verandert in een heel langh en breedt Vlies, in voegen van een bandt al de Dye-spieren omvangende. Sijn inentering is voor en uyterlick op de scheen. Dese wort geseyt van *Vesalio* en andere de Knie recht voorwaerts uyt te steken. De tweede uyt-steker wort loot-verwich gesien, en besit de uyterlicke zijde des Dyes, van wiens groote uyt-steck hy voort-komt met een breedt en Zenuwigh begin, doch terstont wort door overvloedigh Vleysch verdickt: Een weynigh boven de Knie-schijve verandert in een breede Vliesige pees, de welcke eyndight even onder de Knie. De derde beset by-kans 't heele binnenste Dyes gedeelte: Spruyt uyt de Hals en het groote uyt-steck van't Dyes-been, en neer-dalen-

de ontrent de Knie-schijf vergroot in een dick en Vleysigh Half-rondt, uyt het welcke een stercke pees wast, die de Knie-schijf overloopende onder de selve eyndight. De vierde uyt-steker is recht voor op de Dye leggende: Begint van't binnenste uyt-steck des Heupebeens Zenuwigh en scherp: En loopt langs de Dye tusschen de twee voorgenoemde Spieren, terstont onder 't Knies Lidt met een stercke pees eyndende. Verbeelt soo volmaecktelick de gedaente van de Visch by de Hooghduytschen die *Mausz* geheeten, dat om sijnen 't halven al de lichaems Spieren de naem van Muys verworven te hebben, niet onwaerschijnlick magh gevoelt worden. De vijfde is onder de Knie in't Been meest gelegen, kort en dun, begint boven de Knie van't uyterlick Dyes uyt-steck met een ront en Zenuwigh oorsprong, daer nae Vleysigh en breedt, hecht sich achter en binnen in de groote of bovenste Beens schenckel. Sijn Ampt is de Knie schuyn neerwaerts te bewegen; en met een oock den eenen voet een weynigh inwaerts nae den ander te brengen; Weshalven hem den voorneemsten Knies-buyger te wesen de groote *Galenus* gestelt heeft: Den welcken of *Vesalius* met recht tegenspreeckt, laet ick scherp-sinniger oordeelen. Dit zijn al de Spieren Knies buygingh en uyt-stekingh volbrengende: Boven de welcke de kloecke *Spiegelius* ons noch een andere beweging voor droegh en vroet maecktede, te weten Knies omdraeying: Den welcken geen Ontleder voor hem waer-genomen heeft. Dese omdraeyingh kan yder in sich besporen, sijn Knie in een middel gestalte houdende, dat is, een weynigh gebogen. De Spieren dese oeffening werckende zijn niet van de voorgestelde gescheyden: Maer de buygers volbrengen haer nae vervolgh sich in-treckende.

Voorsegging. De vernaemde ontleders *Columbus* en *Bauhinus*, in de beschrijving des eersten uyt-stekers waer-

waerschouwen ons, dat men naeuwe acht soude nemen in't openen van dese breede Vliesige Spier buytens Dyes meestendeel gelegen: Want soo die dwars doorsneden wierdt, wort sijn bewegingh of verswackt ten minsten, of oock gantschelick vernietight. Dit selve verhaelt *Riolanus*, die door een onprijselicke laet dunckenheyt sich beroemt, en stoft, dat niemant voor hem der Spieren aert en gelegentheyt naeckter ontwurpen heeft. Ick verwonder my grootlicx over hun, aengemerckt sy t'same-rapers zijn geweest, en overschrijvers, slaven vander anderen gevoelen, datse de verre gelegen Beeckjens arbeydelick gesocht hebben, de nabuyrige Zee des Geneef-konsts voor-by gaende; onsen algemeenen grooten Leer-meester *Galenum* meen ick: Die 't gene uyt deses Spiers quetsing ontstaet, voorstelt in sijn tweede Bouck van de oeffeninge des Ontledings, aen't derde Capittel. Welcke plaets aengesien merck-waerdigh is, 't gelieft my den selven te vertalen. Ick heb, seyt hy, weteloose in de ontleding gekent, die dagelicx onvreesbare dingen met vrees en sorgh handelden: Wederom vreesbare en gevaerlicke sonder achterdencken aenvingen; Sulck-danige was, die de breede Spier in de buyte gedeelte des Dyes staende, als een van de voorneemste schreumigh wachtede, dien nochtans noch groote pees, noch Hert-ader, noch ader, noch noodige wercking bevolen is. Siet hoe dat hier de voor-genoemde swetsers gestilt worden! En in waerheyt, nopende 't gebruyck deses Spiers, heb ick lang aengenomen de leering mijns menighmael genoemden en gepresen Meesters, te weten dat dese Spier tot geen beweging altoos gesticht is, maer enckelick tot een houw-vast der onderwurpen Spieren, die hy omwindt. Des al wort hy door-hackt en door-korven, wort geen verlies des bewegings veroorsaeckt. Nochtans de wondẽ hem treffende barẽ schrickige toe-

vallen om 't scherp gevoelen door sijn Vliesigheyt veroorsaeckt. En hierom moet de Heel-meester op hem acht nemen, dat hy niet dan hooghnoodige openinge hier ter plaets en make. *Spiegelius* heeft door eygen ondervinding waer-genomen, drie 't bestorven te hebben, dat in hun buytens Dyes een Fontanel gestelt was door een vermogent Brant-tuygh. Wiens gelijcke gebeurigheyt ick hier van een Heel-meester verstaen heb. Van de vierde uyt-steker, den welcken wy de Hooghduytsche *Mausz* nae te bootsen geseyt hebben, verhaelt de wijdt-geleerde *Bauhinus*, dat sijn quetsing den doot mede-brenget: 'T selve bevestight onse Mede-burger *Pauw* in sijn uyt-legging op de korte vervanging *Vesalij* van sijn groot werck. Wiens ware reden wil ick liever rondt uyt bekennen my te ontschuylen, als met *Riolano* tegen dese versochte en bedrevene Schrijvers invoeren, seggende hun voorstel valsch te wesen. Belangende de vierde Buyger schrijft *Galenus* in sijn tweede Bouck van de Hant-werckinge of oeffeninge des Ontledings, dat hy desen heeft in een Looper geboden uyt te nemen: En nu wech genomen zijnde, kost niet te-min vaerdigh en rasch loopen. *Columbus* schrijft dese reden-voering *Galeno* onwaerdigh te zijn, want berooft ghy 't Been van dese Spier, sult geensins een rechte buyging volbrengen kunnen: Maer in 't loopen een rechte buygingh vereyscht te worden leeraert *Galenus* in de selve plaets. My is, seyt *Columbus* voort, het tegendeel ervaren, te weten die in dese Spier gequetst waren oock met geen groote Wont, welcke al-hoe-wel nu geheelt was, datse nochtans niet sonder moeyten de Knie buygen kosten. Die 't uyten dorst, men sou beweren, dat *Columbus* met een War-geest beseten is geweest als die, 't gene sich in die groote Leer-meester berispelick schijnt, met een blinde yver aenvangt: Niet overwegende dat *Galenus* in sijn leering gelijck-formigh en-

een-

eenparigh is: Want gevoelende dat dese voor-gehoude Spier de Knie uytwaerts beweeght; Brengt het exempel van de looper voort, die door wech-neming deses niet verhindert wiert: Besterckende alsoo, 'tgene hy bewesen hadt, dat in't loopen een rechte buyging plaets heeft. Maer wat tracht ick *Galenum* tegen *Columbum* te verdadigen: Die *Vesalius* getuyght sonder Letter-konst onder sich de ontledingh geleert te hebben? Ick kan hier niet overtreden, 't gene de hoogh-geleerde *Caspar Hofmannus*, als Merck-waerdigh allen Heel-meesteren aen-teyckent, namelick, dat in de breuck van 't Dyes-been somtijdts manckheyt naevolght, oock het Been gewenstelick herstelt wesende. En dit hier door; Want aengesien een sterck verbant hier als dan vereyscht wert, en die neerwaerts geleydt wert, soo gebeurtet somwijl, dat by de Knie in de Spieren een hardigheyt vergadere: De welcke soose ontijdelick en onwetende gehandelt wert, verwisselt in een harde knoop, verbiedende de volkomen uytstekingh des Beens. Dit geval schrijft hy in sijn jonckheyt gesien te hebben met groote schaemte en schande der Heel-meesteren niet alleen, maer oock der beroemden Artzen, als sy gedrongen waren van een beul voor-voets te hooren dese reden, die sy nae lange overlegging en ondersoeck niet kosten op doen. Voorts dat by de Knie een van de Pesen door-sneden zijnde, diens verroeringh verloren gaet, hoef ick niet te melden; Want dit oock den slechten Baert-scherers niet onkunt is.

Opening. De beschrevene Spieren zijn al recht neer-gaende, des in de Dye een rechte neer-dalende snė plaets heeft. Hier worden somtijdts in langhwijlige sieckten fontanellen geset: Van de welcke, aengesien sy oock gedaenten van openinge zijn, een woortje noch. Dese kunnen dan boven de Knie buytens of

binnens Beens gebrandt worden. Buytens Beens is ſorghlick, en ten hooghſten gevaerlick om het voorgemelde breedt Vlies, door ſijn ſcherp gevoelen lichtlick ſware ontſtekinge verweckende: Behalven dat hier ter plaetſe geen Adere leggen, welcker nae-buyrigheyt onder de voorwaerde van een goede Fontanel vervat is. De plaets binnens Beens is dan te kieſen, die by-leggende Aderen heeft, en met dat breedt Vlies niet omkleedt wort, vier vinger-breedt boven de Knie, daer't verbandt vaſt houdt, tuſſchen de Peſen der buygende Spieren: Welcke plaets men door't buygen en uyt-ſteken des Beens met de Vinger ramen kan.

CAP. XXXVI.

Van de Voet en Teen-ſpieren.

DE Voet wort door eygene Spieren uyt-geſteken en gebogen. Wt-geſteken, als hy achterwaerts getrocken wort: Gebogen, wanneer hy nae voren opwaerts wort beweeght. De buygers zijn voor gelegen, d'uyt-ſtekers achter: Van de welcke d'eerſte begint ontrent de Knie binnens Beens twee-hoofdigh: En heel Vleyſigh wordende, eyndight in een breede Pees, die ſich met de vierde naevolgende Spiers Pees verknocht, en met de ſelve in de hiel gehecht wort. De tweede ſpruyt oock ontrent de Knie buytens beens, en wort met d'eerſte vermengt, met de welcke hy in werckingh, gedaente, en gelijck-matigheyt ſoo overeen-komt, datſe tweelinge van ſommige genoemt werden. Deſe twee vormen de ſtal van de Kuyt of Bra des Beens: In wiens ſtellingh *Iupijn* van de Geck beriſpt wiert, dat hy die niet voor-geſchickt hadt tegen 't aenhorten des Scheens. De derde uyt-ſteker ſchuylt onder

der de twee voor-gemelde, is schrander, begint by't Knies gelidt buytens Beens Vleysigh, doch verwisselt stracx in een lange ronde Pees, eyndende in de hiel. De vierde is onder de Voet-spieren de grootste en dickste, den anderen onderwurpen begint daer de groote en kleyne Beens Schenckel onderling vervoeght worden: Eyndight met een dicke en stercke Pees oock in de hiel. Geen stercker Pees als dese wort in de Mensch waer-genomen; Weshalven hem *Hippocrates* de groote Koordt noemde. By dese worden de heele geslagen Beesten op-gehangen. By de selve, schrijft de oude Rijmer *Homerus*, dat *Hector* om de Vesten van *Troyen* gesleept en gerockt is geweest. De vijfde begint van de groote en kleyne Beens Schenckel, is Vleysigh en breedt, voort-brengende twee Pesen, streckende sich tot onder aen de Bal des Voets. Sijn Ampt is, de Voet op d'aerdt te vestigen, en oock de hiel op te heffen, om op d'uyterste Teenen te staen. Volgen de Buygers voor gelegẽ. D'eerste loopt langs de Scheen, van wiens bovenste uyt-steck hy voort-komt: Eyndt boven op de Voet voor de groote Teen met een gespouwe Pees. De tweede buyger begint van't kleyne Schenckels uytsteck, heeft een tweevoudige Pees, d'een nae de kleyne Teen loopende, d'andere nae de groote Teen. Dit zijn de Spieren Voets uyt-steking en buyging oeffenende: Boven de welcke hy noch ter zijden beweeght wort; Maer overmits de zijdige verroering soo krachtigh niet is, zijn haer geen bysondere Spierẽ toe-geeygent; Maer wort inwaerts getrocken van de uyt-stekers, uytwaerts van de buygers. Ick kome nu tot de Teen-spieren, de welcke ick sie of buyging of uyt-steking, of zijdige beweging te volbrengen. De uyt-stekers zijn twee. De groote of lange ontspringt van't innerlick gedeelte des grootẽ Schenckels, ontrent daer dese met de kleyne Schenckel gehecht wort, en recht neer-dalende streckt

ſich tot de drie geleden der Teenen, dewelcken hy uyt-ſteeckt. De korte uytſteker op de voorgaende gelegen begint boven op de Voet, en eyndt in de eerſte Knockele der Teenen. De buygers zijn mede twee, van de welcke de lange begint achter van de Hiel, en wordt in vier Peſen geſcheyden, die in't derde gelidt der Teenen ge-endt worden, doorloopende de gaten der Peſen van d'andere buyger, gelijck in de hant te geſchieden voor-geredent is. De tweede buyger ſpruyt van't binnenſte en onderſte deel des Hiels, en in vier Peſen geſpouwen eyndight in't tweede gelidt der Teenen. Deſe Peſen zijn door-boort om door-tocht te geven aen de lange Buygers Peſen. Vorder de Teenen worden ter zijde verplaetſt door acht tuſſchen-beenige Spiertjens; Vier innerlicke of binnens Voets gelegen, en vier uytterlic-ke: Die ſich hier laten ſien even in voegen als ſy in de hant waergenomen worden, van de welcke de Voet een nae-bootſel is. *Fallopius* gevoelt deſe Spiertjens den buygingh der Teenen gedienſtigh te zijn: Vermits de uytſtekingh in de Voet ſoo noodigh niet en is, als in de hant. De ſelve wel-geleerde ſchrijver nochtans hout, dat het tweede en derde gelidt der Teenen uyt-geſteken wort van de wurmachtige Spiertjens: Die niet van de Peſen des langen Buygers voortkomen, als in de handt, maer van dat Vleyſch, 'tgene in de Bal des Voets plaets te hebben terſtont ſal geſeyt worden. Dit voorſchrift onderteyckent de groote *Veſalius*. De groote en kley-ne Teen hebben daer-en-bovẽ twee merckelicke Spie-ren uytterlick gelegen: Welcker ampt is de gemelde Teenen van den anderen of te halen, juyſt nae even-re-denheyt des Hants. Noch heeft de groote Teen een Spier, die van de bant des Beens den kleynen Teen on-derwurpen ontſpringende, en huyvers over d'andere Beend'ren loopende, hecht ſich met een ſtercke Pees in't eerſte gelidt des grooten Teens. Wiens werckingh

is den ſelven nae d'andere Teenen aen te halen. Onder in de Bal van de Voet wort eyndelick een klompje Vleyſch ga-geſlagen, wiens gebruyck ick met *Riolano* waerſchijnlick achte te weſen, niet yets te bewegen, maer enckelick de Teenen te veſtigen, en hun eerſte geleden onderling te verbinden.

Voorſegging. Wiens Beenen overmatelick dick en Vleyſigh zijn buytens Beens met eenige uyt-puylinge, gelijck men in de Kertel-darm verneemt, ſulck-danige (ſeyt *Ariſtoteles*) is door ſijn groote onbeſchaemheyt by een yder gehaet en geſchreumt. De Wonden voor op't Been vier Vinger breedt onder de Knie ſtaende, zijn veeltijdts dootlick nae de overlevering van *Nicolus Florentinus*: Want, ſchrijft hy, deſe plaets ſeer gevoelent is: Weſhalven uyt ſijn Wonden groote pijn en kramp ontſtaet, en ſomtijdts de doot achter-volght. Diergelijcke Wonden heeft *Guilielmus de Saliceto* veel in ſijn eeuw ſien beſterven. *Lanfrancus* beveſtight het ſelve, waerſchouwende, dat de Wonden in de aengeweſen plaets voortkomende met ſchrickige toevallen geſelligt zijn, die noch door bedreven Heel-meeſter, noch ervaren Artz geſtilt kunnen worden, ſoo dat men den gequetſtē oock van een kleyne en verſmadelicke wondt deſes plaets ondervindt te ſterven. Noch gevaerlicker zijn de wonden beneden ontrent d'encklauwen voor-vallende, eenſdeels om de menighte der Peſen en Zenuwen hier verſamelende, anderdeels om de laeghte des plaets, gelegen en genegen om toevloeying te ontfangen. Soo tuyght ſich *Valleriola* waer-genomen te hebben een jongman, van groote verwachting, van een licht wondtje aen de hiel, uyt het welck geen quaet noch voorſien noch voorſeyt wiert, den ſevenden dagh overlijden. De wonden in de kuyt of Bra des Beens niet diep dalende zijn ongevaerlick, want deſe Spieren heel Vleyſigh, en met geen groote bloet-vaten beſchoncken zijn. Van de ſelve

merckt *Galenus*, dat, die gene den bort en boven-mati-ge ſtoelgangh lijden, deſe Spieren door kramp pijnlick ingetrocken werden. Soo de Wonden hier ter plaets diep treffen, zijn niet ſonder ſorgh en gevaer: Want on-der de vierde beſchrevẽ uytſteker groote Aderen, Hert-aderen en Zenuwen leggen, die niet dan met vrees door-quetſt worden. Al de Kuyt-ſpieren loopen t'ſamen, en vermengen in een Pees met de Hiel verknocht, van de welcke ons groote waerſchouwinge voor-geſtelt wor-den. *Pareus* in ſyn 9. Boeck, aen't 36. Capittel, ſchrijft ſich door ervarentheydt ga-geſlagen te hebben, dat die Pees afgeſneden zijnde langhwijlige, en quaet heelende Wonden baert, dewelcke nu al met een lijck-teecken overtogen zijnde dickwils wederom opbarſtẽ, wanneer de gequetſte ſich ter gangh begeeft. Maer *Hippocrates* maeckt ons veel ſwaerhoofdiger, ſeggende dat deſe Pees gekneuſt, of geſneden zijnde geduerige en ſcherpe Koortſen aenbrenget, den Nock verwecket, 't verſtant benemet, en ten uyt-eynde den doot oorſaket, om de ge-meynſchap, die hy heeft met de Prinſelicke gedeelten. De ſelve oude Leer-meeſter in't vijfde Boeck van de gemeene ſieckten verhaelt van een jongelingh, die, ver-mits hy op eẽ oneffen wegh haeſtigh loopende ſyn Hiel verſtuyckt hadt, binnen twintigh dagen geſtorven is. En voorwaer dat deſe Pees ſeer gevoelend' is, bewaer-heyden ons de pijnlicke Kack-hielen. Ten leſten merckt in de voet mede, 'tgene van de hant aengeteyckent is, dat boven op de voet de groote en ſichtbare uytſteken-de Peſen der Teenen door-hackt weſende, d'uytſteking der ſelfder niet gantſchelick noch benomen wert: Want die noch van de Wurmachtige Spiertjens verrecht wort; Dewelcke (ſoo *Columbus* geloof verdient) eygentlicker d'uytſtekingh volbrengen als d'andere.

Openingh. Aengeſien de gemelde Spieren al recht neerdalende zijn, wort hier in't Been en Voet dierge-lijcke

lijcke fné buyten twijfel en twist vereyscht. Aen't Lidt van de Voet is alleenlick acht te nemen, dat men geen diepe openingh maeckt, om de riegh-bant niet te quetsen, al de Pesen omwindende, en dienende tot een houvast der selfder. Aengaende de plaets der Fontanellen, stellense of buytens of binnens Beens. Buytens Beens bewijst ons d'ontledingh pijnlick en sorghlick te zijn, overmits het selve Vlies, dat de Knie-spierē geseyt is te omwallen, oock beneden de Knie loopt, bekleedende d'uytterlicke Voet-spieren. Binnens Beens is dan raetsamer, vier vinger breet onder de Knie tusschen de Spieren. Maer om dat de quael somtijdts ons benoodight buytens Beens de Fontanellen te setten, als is de Ycht het Heupe-beens gelidt pijnigende: (*Sciatica* noement d'on-Latijnsche:) Om het gevaer te schuwen ontstaende uyt de quetsingh van't gemelde Vlies, leeraerde ons *Spiegelius* en riedt, dat men een Setoen achter in de Kuyt setten soud' op die plaets daer d'opperste Kuyt-spier gespouwen is. Dit hantwerck had hy door lange ervarentheyt nut en vordelick ondervonden, en hieldt voor een geheymenis. De reden, waerom het in dat geval soo heylsaem zy, is, overmits die plaets geopent wort, den welcken de Ader nabuerigh is de Wae des Knies doorloopende, van *Hippocrates Subpoplitea* geheeten: wiens openingh hoe profijtelick zy in die soorte van Ycht, is allen Geneesmeesteren wel bewist.

Toe-worp.

DE *gantsche verhandelingh der Spieren door Godts weldaet af-gevaerdight hebbende, schenck ick, u luyden, voor een toe-gift, en over-maet, een vernufts Spiegeling, betreffende 't hayrs wesen. Tot welcke ick gewilliger gedreven ben, vermits ick sie, dat ghy Heelmeesters boven u Heylsaem hant-werck meertijdts in't hayr verwert zijt: Het welck aengemerckt van yder voor natuyrs uyt-schot gerekent en gehouden wert, moght u luy en schempert verwijten, al of ghy geschickt waert om de onnutte en uytgemonsterde natuyrs vuyligheyt te scheyden. Derhalven ick van u aller eer en achting gesworen Voor-vechter, sal my hier onderwinden met wisse Besluyt-redenen te betoogen, dat het hayr geen uyt-werp, maer eygentlick een gedeelte onses Lichaems zy, even gelijck de Handen en Voeten. Om tot welck te geraken, is te slechten dit*

GESCHIL

Of het Hayr gezielt is, en vvaerachtelick gevoedt vvort.

VOor een gront-veſt is hier te weten, dat de oude en wijſe Aertiſten tweevoudige voeding ons voor-gedragen hebben: een echte en waerachtige, in de welcke het in-genomen voedtſel door voorbereyding verwiſſelt wort, en eyndelick den Ziel van't gevoede aen-treckt. Sulckdanige voeding is in de Boomen, Beeſten, en Menſchē. D'andere is een Baſtert voeding, in de welcke het gene gevoedt wort, maer door uytterlicke aenkleving en begroeying van ſtof waſt. Sulcke voeding men verneemt in de Steenen en Berghwercken, die ongezielt zijn. Hier by noch voor te weten ſtaet, dat de Wijſ-geren driederley gedaente der Zielen ſtellen: Een voedende, den Boomen eygen: De tweede gevoelende, den Beeſten verleent: De derde redelicke, den Menſchen geſchoncken. Nu is dan de vraegh, of het

Hayr

Hayr door aenſettingh des ſtofs gevoedt wort, en ongezielt is gelijck de Steenen, of gelijck de Boomen en Bladerē der ſelfder door ingetrockē en verandert Voedtſel onderhouden wort, en navolgens oock gezielt is. De Vorſt der wijſgeren *Ariſtoteles* en *Galenus*, de Prins der Artzen, toeſtemmen en leeraren volſtrecktelick, dat het Hayr natuyrs uytſchot is: Des ongezielt, en door aen-baggeringh van ſtof gevoedt wort. Deſe groote Konſt-overſten volght ſonder omſich 'theele leger der Nakomelingen, beſcheydende, dat het ſelve van 't overſchot des derdē kokinghs voortgeteelt wort, 't welck geduyrighlick met de Wortelē van 't Hayr ſich vervoegende, dringht en parſt het uytwaerts. My dwingt de gewiſſe tot overloopingh: Want ick in hun bewijs-ſpreucken geenſins vernoeght ben. Dies ſal de mijne voor-dragen, nae mijn achtingh, onwe'erleghlicke, die ghy overwegen meught: doch niet voor-oordeelende wie welcken tegen-ſpreeckt, maer wat van de tegen-ſpreker ingebrocht wort. En voor-eerſt dood' ick die groote

Leer-

Leer-meesters met hun eygen geweer: *Aristoteles* in de thiende sné van sijn donckere vragen, schrijft dat de wol door het eygen voedtsel des Vleysch onderhouden wort. Maer de Wol, gelijck hy selfaenteyckent, is niet dan vlechtingh en t'samemeloop van Hayr: Des gewordt het Hayr oock niet van 't uyt-walmende licht overschot des natuyrs. Noch seydt de selve Schrijver, dat, soo men 't Hayr grondtlick uytwortelt, men verneemt Bloet na te volgen. Dies aen de Wortel van't Hayr Bloet gevonden wort: Tot wat eynde als tot des selfs voedingh? *Galenus* genesende Hoofts kaelheyt na een algemeene lichaems Ontlosing, gebiedt dat mẽ door uyt-treckende plaetselinge genees-middelen het Bloet na 't Hooft toe hale. Waerom doch? dan om dat dit het Voedtsel sal wesen van 't Hayr? Daerom oock wiens huyt door harde wrijvingh niet en roodt, diens kaelheyt ongeneeslick geoordeelt wort, overmidts het goet-sockigh bloet tot de uytterlicke ommeloop des huyts niet door-dringen kan. Daer-en-bovẽ is't dat het Hayr door eenige

Sieck-

Sieckten wit en vlassigh wordende, weder-om daer na sijn oude verw aentreckẽ kan, gelijck ons *Aristoteles* vroet maeckt, volght nootsakelick, dat het Hayr waerachtelick door sijn gantsche Lijf gevoedt wort. Hier by soo in de rechte grijsheyt des Ouderdoms het Hayr in't sop begint te grauwen, niet in de Wortel; Seker is't, dat het voedsel tot het sop sich verspreyden moet. Ten uyt-eynde, is't dat op een nacht het Hayr haestelick grauwen kan, gelijck in sommige waer-genomen is: dese haestige en onversienelicke verws verwisseling kan niet bestaen, noch oock verstaen worden sonder uyt-deylingh en door-dringing des voedsels tot het opperste spitse des Hayrs. Derhalven moet het selve door waerachtige en eygentlicke voedingh te wassen gesegt worden. Dit wort noch meer besterckt met het voor-werp des Poolschen sieckte, de verwerringh of vlechting des Hayrs genoemt: In de welcke uyt het afgesneden Hayr men Bloet siet loopen; tot versekering dat het selve hol zy. De hoogh-geleerde *Gesnerus* getuyght desgelijcx, dat het

het Hayr des Eelants met innerlicke hol-
ligheyt door-boort is: ontwijfelick om
door-tocht te geven aen 't Voedtſel. De
Schachten of Veren der Vogelen, die met
merckelicke holligheydt begaeft zijn,
neemt men waer een Adertjen in ſich ge-
ent te hebben. Waerom worden doch de
Hayren in dier voegẽ oock niet gevoedt,
gemerckt ſy eenaerdigh zijn? Voorwaer
in gelijck-formige of eenaerdige dingen
wort altijdt een en de ſelfde wijſe van den
wijſen Schepper onderhoudẽ. De ſcherp-
ſinnige *Scaliger* alle dingen ten diepſten
door-grondende, heeft dit achtelooſelick
over-geloopen. 'T hayr, ſeydt hy, wort
niet van binnen gevoedt, noch af-geſne-
den zijnde waſt waerachtelick, maer van
onder neemt het ſijn Voedtſel, gelijck de
Steenen groeyen door verhardingh van
d'aen-klevende Aert, ſoo groeyen en waſ-
ſen de Hayren door aenſettingh des ſtofs,
die den voorgaenden uyt-ſtoot: niet door
waerachtige groeyingh, dewelcke na alle
metinge geſchieden moet. Behalven dat
dit gevoelen genoeghſaem door de voor-

 ge-

gesonden Bewijs-redenen verslagen is, soo gelieft my nochtans 't selve wederom te verpletten, dat het niet herrecht kan worden. Ick segh dan, dat het Hayr van binnē en waerachtelick gevoedt wort: Want het selve afgesneden zijnde is boven stomp en plomp; 'T welck nochtans daer na in't wassen scherpt. Dit is in waerheyt een on-ontsluytelick besluyt, dat het door ingenomen Voedsel onderhouden wort; want soo't van onder maer opgedrongen wiert, soude altijdt boven stomp blijven. Het wast dan waerachtelick even als de Kruyderen des Aerdtrijcks, die men oock, afgesnoeyt wesende, siet verspitsen: Met de welcke 't Hayr oock dit gemeen heeft, dat het sich in't wassen in tween of drien somtijdts spouwt. Daer-en-boven hoe het meer af-gemaeyt wort, hoe het gewilliger op-schiet: Van wiens reden den Hoveniers niet onbewust is. Hoort noch yet vreemts, 't gene tot noch toe ongeweten is geweest: Ghy meent dat elck Hayrtje ront is, maer beschouwt het door de nieugevonden vergrootende Kijck-glasen, en

sult

ſult ondervinden, dat het vier-kant is, gelijck de ſtelen van eenige kruyderen. Het welck dat wy nu ſoo niet waer-nemen, is den ſwackheyt onſes geſichts toe te eygenen. Nu dat het Hayr na alle metinge mede groeyt, blijckt in de Kinderen, in de welcke op de wijſe van all'andere gedeelten 't ſelve vergroot in langhte, breedte, en dickte; jae oock in ſtijvigheyt of hardigheyt, als een naerſtigh waernemer ondervinden kan. Voeght hier by: Wanneer 't Hayr tot de grootheyt hem van de natuyr bepaelt gekomen is, dat het niet kan verlanght worden, gelijck al onſen gedeelten gebeurt. Hier over ſchiet op't leſt een opwerp te ontbinden, 't welck van d'andere zijde als 't voorneemſte voor-geſlagen wort: Te weten dat het Hayr in de dooden en op-gehangenen waſt: dies kan aen 't ſelve geen Ziel toe-geſchreven worden. Ick antwoorde: Dit geen waerachtigh, maer alleen een ſchijn-waſdom te weſen: Overmits deſe Lichamen verdorren, en de huyt opdroogende neerdruckt of in-getrockē wort: dies-volgens ſtreckt

ſich 't Hayr meer uytwaerts, niet dat het meer gewoſſen zy. Maer (roepen ſy wederom) het waſt in ſoodanige Lichamen tot ſulcke merckelicke langhte, dat d'inkrimpingh des huyts die geenſins verleenen kan; Te weten een half voet, een voet, jae een elle: Gelijck ſy verklaren ſich berecht te zijn vande Graf-makers, dien deſe voor-vallen wel ontmoeten. Deſen tegenroep ſtil ick aldus: aen-nemende hun opwerp als een ware voor-ſtellingh, houde niet-te-min dat in dit geval oock het Hayr door waerachtige Zielijcke voedingh en groeying waſt: Want al-hoe-wel het Lichaem van de redelicke Ziel ende werckinge des ſelfs door de doot ontſet wordt, 't Hayr nochtans behout ſigh de waſſende Ziel, die wy voor geſeyt hebbē den Kruyderen eygen te zijn: Nu gelijck deſe door een zielicke en echte voedingh te waſſen van yder bekent wort, ſoo moet oock aen dat de ſelfde wijſe van groeyingh niet geweygert worden. Voorts dat de waſſende Ziel in't Lichaem blijven kan, de redelicke verhuyſende; of dat deſe twee onder-
lingh

lingh gescheyden kunnen worden, blijckt uyt onses selfs scheppingh. Want volgens 't meeste gevoelen der Geleerden, nae de veertigh dagẽ wort eerst de redelicke Ziel in den ontfangen Vrucht van Godt ingestort. Voorwaer desen tijdt wierdt hy gevoedt: En door welcks kracht doch, dan des wassenden Ziels? Wes-halven *Aristoteles* yewerts seyt, dat de Vrucht in de Lijfmoeder eerstelick leeft het leven van een gewas. Al dese opgehoopte besluyt-redenen overvvegende, vvord' ick vervoert om te bevveren, dat het Hayr geen uytschot is, maer een gezielt deel van ons Lichaem, 't vvelck van binnen door in-getrocken en verandert Voedtsel vvaerachtighlick toeneemt. Welck gevoelen niemant vervverpe, ten zy hy de voor-gebrochte vvisse betooginge door bondiger en vvichtiger Bevvijs-redenen versvvacke.

Hier mede verzegel ick dese mijn Verhandelingh: In de vvelcke soo ick u luyder vervvachtingh bedrogen heb, of niet ten vollen vernoeght; vvilt nochtans daerom mijn dienst-vaerdigheyt, u luy op-ge-

offert, niet ſmadelick verwerpen. Voorwaer ſoo ick niet onwaerdigh gekent werde, om van u luy ſomwijl geleſen te worden: acht ick my een groote vrucht niet alleen van dit werck, maer van mijn heele voor-geleefde tijt door u luyder byſonder weldaet verkregen te hebben: geen ander lof, noch prijs, noch loon ick jaegh. Maer wenſch oock niet aen elck een te behagen, want dit even beriſpelick is, als gerigh te zijn om alle Mans goet te beſitten. Boerdigh ſeyde de argh-liſtige wijſ-geer *Bion*, en waer: Die aen yder ſmaken wil, 't was van noode, dat hy in ſoete Baſtert-wijn of in Paſtey veranderde; Ia noch was hy daer dan niet van verſekert. Voorts den nijdigheyt nedrigh in 't gemoet te komen, begeer ick niet: Doch tracht mede niet haer hoogh-moedelick te overwinnen, maer te verſmaden veel liever, en achten niet meer als een Schilt-padt de Vliegen.

EYNDE.